

СІЛЬСЬКІ ГРОМАДИ ІЧНЯНЩИНИ

В УМОВАХ ВОЄННОГО ЛИХОЛІТТЯ
2022 РОКУ

**СІЛЬСЬКІ ГРОМАДИ
ІЧНЯНЩИНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО ЛИХОЛІТТЯ
2022 РОКУ**

Ніжин – 2024

УДК 94(477.51):355.01"2022"

С36

Видання підготовлено за підтримки програми
«Documenting Ukraine» Інституту гуманітарних
досліджень (Відень, Австрія)

Рекомендовано Вченою Радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(НДУ ім. М. Гоголя)
Протокол № 8 від 29.12.2023 р.

С36 Сільські громади Ічнянщини в умовах воєнного лихоліття 2022 року /
Упоряд. Кривобок О. П. (кер. авт. кол.), Крупенко О. В., Страшко Є. М. –
Ніжин: НДУ ім. Миколи Гоголя, 2024. – 615 с.; ілюстр.
ISBN 978-617-527-302-9

У збірнику представлені задокументовані упродовж 2023 року усні свідчення жителів сіл Ічнянської територіальної громади про події, пов'язані з перебуванням і переміщенням російських військ на території краю у кінці лютого – березні 2022 року. Вони доповнюються статистичними відомостями органів місцевого самоврядування, щоденниками. Для дослідників, освітян, учнів, студентів і широкого кола читачів.

ISBN 978-617-527-302-9

© Кривобок О. П. (кер. авт. кол.),
Крупенко О. В., Страшко Є. М.,
укладання, 2024
© НДУ ім. М. Гоголя, 2024

ЗМІСТ

Передмова.....	3
Війна, що змінила кожного й цілий світ	6
«Про що розповідають усні історії»	9
Розділ 1. Записи усних свідчень селян Ічнянської територіальної громади	15
<i>Дорогинка</i>	15
<i>Бакаївка</i>	97
<i>Комарівка</i>	139
<i>Томашівка</i>	188
<i>Припутні</i>	207
<i>Вишнівка</i>	272
<i>Сваричівка</i>	339
<i>Крутичполе</i>	361
<i>Івангород</i>	401
<i>Більмачівка</i>	431
<i>Іржавець</i>	473
<i>Рожнівка</i>	477
<i>Городня</i>	508
<i>Ольшана</i>	530
<i>Інші населені пункти</i>	577
<i>Примітки до розділу</i>	586
Розділ 2. Спогади та щоденники про події лютого-березня 2022 року.....	598
Розділ 3. Зведення адміністративної статистики	605

ПЕРЕДМОВА

Битва за кожне місто і село нашої країни варта окремої книги. Кожен військовий і цивільний, хто чинив спротив окупанту, хто підтримує визволителів, вартий окремої розповіді.

Валерій Залужний

Шановні читачі. Книга, яку ви переглядаєте, підготовлена в рамках наукового проекту «Сільські громади Чернігівщини в умовах війни та окупації. Досвід виживання і боротьби». Започаткований взимку 2022–2023 років, цей проект ставив за мету збір усних свідчень жителів сіл Ічнянської територіальної громади Чернігівської області, які пережили досвід окупації російськими військами у лютому-березні 2022 року. Дане дослідження стало однією із майже двох сотень ініціатив, які за 2 роки отримали підтримку з боку програми «Documenting Ukraine» Інституту гуманітарних досліджень (Відень, Австрія).

Перше видання в межах проекту¹ мало більш популярний характер і покликане було на матеріалах публікацій місцевої газети співставити події вибухів на військових складах біля селища Дружба у жовтні 2018 року з подіями російської окупації у 2022 році. Воно нагадало читачам, що Ічнянського району війна безпосередньо торкнулась на чотири роки раніше, ніж інших місцевостей Чернігівської області.

Таким чином цей збірник є вже другим виданням у ході вищезгаданого наукового проекту, відмінним за характером і обсягом зібраної інформації. Книга стала результатом майже річної праці над збором усних історій та іншої інформації про перебування російських військ на півдні Чернігівщини. Ця робота реалізувалась спільними зусиллями представників Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя та Історико-краєзнавчого товариства

¹ Два лихоліття на Ічнянщині. Публікації газети «Грудова слава» про трагічні події 2018 та 2022 років / Упор. Кривобок О. П. (гол. упорядник), Крупенко О. В., Страшко Є. М. Ніжин, 2023. 112 с., іл.

«Ічнянщина». На сторінках книги представлені усні історії, спогади, окремі щоденникові записи мешканців сіл Ічнянської територіальної громади, які пережили російську окупацію або перебували в зоні бойових дій у лютому-березні 2022 року. Книга доповнена офіційною інформацією, а також фотографіями, наданими очевидцями подій.

До складу команди нашого проекту увійшли викладачі НДУ імені Миколи Гоголя Кривобок О. П., Крупенко О. В., Страшко Є. М., вчитель Дорогинського ліцею та Бакаївської гімназії Ющенко О. В., краєзнавець-пенсіонер Геєць М. Я. Посильну допомогу у ході його виконання надавали керівництво та студенти НДУ імені Миколи Гоголя, керівник Історико-краєзнавчого товариства «Ічнянщина» Терещенко М. Ф., психологічне консультування надавала доцент, кандидат психологічних наук Щотка О. П. Ми вдячні за інформаційну підтримку з боку керівництва Ічнянської територіальної громади, а також з боку майже всіх старост сільських населених пунктів, на території яких проводилась польова робота. Частина старост нам допомагала і в організації опитувань.

Звичайно, ми усвідомлюємо, що попри значний обсяг, інформація збірника ще не є повною в багатьох аспектах. Однак сподіваємось, що й зібраного матеріалу буде достатньо для сформування попередньої картини воєнного лихоліття 2022 року на Ічнянщині і перших висновків на майбутнє.

Кривобок О. П., виконавчий директор проекту

ВІЙНА, ЩО ЗМІНИЛА КОЖНОГО Й УВЕСЬ СВІТ

24 лютого 2022 року назавжди розділило життя українців на до та після. Бренд України після повномасштабного вторгнення росіян почав асоціюватися вже з прагненням відстоювати свободу та боротися за демократичні цінності. Українське суспільство показує світові приклад безпрецедентної самообілізації, відповідальності та жертвності.

Ми стали сильною нацією, яка розуміє, що навіть, коли росія припинить обстріли мирних міст та ракетний терор, війна не закінчиться. Вона залишиться на зруйнованих вулицях Одеси, Харкова, Дніпра, Чернігова, Маріуполя, її ще довго пам'ятатимуть стіни будинків затишних передмість Києва – Бучі, Гостомеля Бородянки та Ірпеня. Найстрашніше, що трагедія, біль і скорбота продовжить жити в сім'ях, чії діти, сини, дружини і чоловіки віддали й продовжують віддавати життя за свою рідну землю.

О п'ятій ранку 24 лютого російські війська здійснили масовану повітряну атаку по всій території України та почали повномасштабний військовий наступ. Армія-нелюдів завдає підступні удари по цивільним об'єктам, медзакладам та школам, знищує вщент українські міста, обстрілює «зелені» евакуаційні коридори, нехтує всіма правовими й моральними нормами, скоює воєнні злочини, цинічно вбиваючи мирних жителів, гвалтує жінок і дітей. Ці звірства не можна забути й пробачити.

Окупація Чернігівської області тривала 42 дні та фактично завершилася 6 квітня, коли було відновлено контроль над Державним кордоном України. Повномасштабне вторгнення на територію області почалося з ракетного удару на пункт управління Ніжинського аеродрому, також на прикордонні застави та навчальний корпус 1-ої танкової бригади у Гончарівському.

24 лютого 2022 року північ регіону вже була окупована. Колони ворожої техніки, що рухалися з північно-східного напрямку, заходили хвилями через пункт прикордонного контролю «Сеньківка». Ще одним напрямком вторгнення

російських військ на Чернігівщину був рух із Сумської області з боку Батурина, через Ічнянщину та Ніжинщину в бік Борисполя. Російські війська мали на меті через сіверський напрямок вийти на північні та північно-східні околиці столиці.

На Чернігівщину й Сумщину тоді наступали російські підрозділи угруповання військ «Центр» – загалом це близько 30 тисяч військових та 10 тисяч одиниць техніки. Це військові частини 41-ої загальновійськової армії: 35-та окрема гвардійська мотострілецька бригада з Алтайського краю, 74-та окрема гвардійська мотострілецька бригада з Кемеровської області та 55-та окрема мотострілецька бригада з Туви. З української сторони на чернігівському напрямку їм протистояли 1-ша танкова Сіверська бригада та 58-ма мотопіхотна бригада Збройних Сил України, а також частини Нацгвардії та територіальної оборони. Чернігів намагалося оточити понад 30 тис російських військових. Їм протистояли близько 2,5 тис українських військових.

Починаючи з 26 лютого, було зафіксовано численні воєнні злочини проти цивільного населення та об'єктів цивільної інфраструктури внаслідок масованих обстрілів населених пунктів військовими формуваннями РФ. Відомі факти примусового зникнення щонайменше 25 цивільних осіб, переважно – це чоловіки, представники органів місцевого самоврядування, старости населених пунктів територіальних громад області. Мали місце факти насильницьких зникнень, захоплень цивільних у полон, катування, мародерства, вбивств та інші. Серед численних воєнних злочинів можна виділити злочини проти дітей, а саме окупанти розстріляли з крупнокаліберного кулемета й автоматів трьох підлітків з с. Мохнатин. Також зафіксовано загибель дітей унаслідок обстрілів житлових будинків. Загалом, за досліджуваний період у Чернігівській області внаслідок артобстрілів та бойових дій загинуло щонайменше 317 людей (15 дітей) та була поранена щонайменше 121 людина (15 дітей).

Під час блокади міста Чернігова російська авіація завдавала численних авіаударів по цивільній інфраструктурі, в тому числі по закладах освіти, охорони здоров'я і навіть об'єктах спортивної інфраструктури. Майже 80% шкіл міста

Чернігова постраждали через численні обстріли, 3 повністю зруйновано та ще 21 школа зазнала пошкоджень різних ступенів, загалом пошкоджено 82 будівлі освітньо-виховних закладів на території області. Суттєвих пошкоджень та повного руйнування зазнали будівлі житлово-побутового призначення, зокрема мікрорайону міста Чернігів Боровиця. Найбільші пошкодження зафіксовані на територіях Чернігівської, Киселівської, Киїнської, Шестовицької та Ніжинської територіальних громад.

Очевидним є те, що війна трансформувала нашу систему цінностей, змінивши оцінки минулого, ставлення до деяких знакових історичних особистостей. Сьогодні ми вчимося жити по-новому. І все навколо теж нове: нові пісні, нові жарти, нові книжки. Все, що створене цим часом, стане не просто матеріалами. Воно стане історичними літописами. Війна стала важливим чинником формування української політичної нації з інклюзивною громадянською ідентичністю. Віра в перемогу, підтримка незалежності України, бажання будувати в ній своє майбутнє, почуття гордості за українське громадянство, перетворення його на наріжний камінь власної ідентичності стає основою національної консолідації, стимулом для збільшення солідарності та активної громадянської взаємодії.

Крупенко О. В.

ПРО ЩО РОЗПОВІДАЮТЬ УСНІ ІСТОРІЇ

Найбільшу і основну частину видання складають записи інтерв'ю мешканців сільських населених пунктів Ічнянської територіальної громади. Інші розділи і блоки фотографій є доповнюючими, хоча теж інформативно важливими. З міркувань особистої безпеки опитуваних персональні дані більшості опитуваних приховані. Присутні вони лише в записах свідчень посадових осіб. Розкрито ці дані буде у наступному виданні збірника, очевидно вже після закінчення війни. У наступне видання надіємось включити також декілька записів, які за браком часу залишились не опрацьованими.

Тексти інтерв'ю розташовано за порядком населених пунктів, у яких проводилась польова робота. Ічнянська територіальна громада відносно велика (найбільша у Прилуцькому районі), і за переміщенням окупаційних військ у лютому-березні 2022 року її можна умовно поділити на три зони. Одна із них – села Комарівка, Бакаївка, Дорогинка, Припутні, Вишнівка, Сваричівка, Круничполе та Більмачівка, а також прилеглі до них Томашівка і певною мірою Івангород – це населені пункти, через які відбувались найбільш інтенсивні пересування російських військ по шляху на Київ. В останні числа березня саме цим маршрутом здійснювався вихід та втеча окупантів з-під Києва у напрямку Сумщини і державного кордону. Населення цих сіл найдовше, майже 40 днів контактувало прямо або опосередковано з російськими колонами.

Друга група – села на сході громади. Це Іржавець, Максимівка, Рожнівка, до певної міри також Гужівка та Бурімка. Через ці населені пункти пройшли перші колони окупаційних військ у кінці лютого 2022 року (а також північною околицею Ічні), але у березні рух російських військ (за окремими одиничними винятками) через них не відбувався. Фактично у цей час вони перебували у т. зв. «сірій зоні» або на її межі.

Третю групу складають села Городня, Ольшана, і частково прилеглі до них Гейці, станція Коломійцеве, Сезьки, Буди. Через ці населені пункти пройшли

російські колони, завданням яких було захоплення Прилук і встановлення контролю над шляхом Суми-Київ. Саме в околицях Ольшани і сусідніх сіл Сухополов'янської ОТГ Левків, Колісників, Лісових Сорочинців відбувались бойові дії в останніх числах лютого – на початку березня 2022 року. У першій декаді березня цій групі російських окупантів завдали поразки, і вони були змушені відступити двома маршрутами – через Грабів і Коршаки на Монастирище (див. розділ 2) і Велику Дорогу, а пізніше через Ольшану і Городню на Іваницю. У середині березня ця місцевість була вже під контролем української влади. Окремо можна виділити Монастирище, яке в окупації не перебувало, але на західних околицях якого відбувались бойові дії у березні місяці.

Головною метою інтерв'ювання було зафіксувати пережитий селянами досвід війни. Саме цим визначався підбір питань і цільові установки опитування. Реакції на початок російського вторгнення, на появу окупантів на вулицях, на перші обстріли, на матеріальні та інші труднощі, пов'язані з режимом військових дій, широко представлені практично в усіх усних історіях. Записи дають змогу вивчити самоорганізацію селянських добровільних формувань з охорони порядку, що створювались у більшості сіл, способи і порядок збору та передачі інформації про пересування ворожих колон та ін.

У ході польової роботи команда інтерв'юерів намагалась максимально зібрати спостереження різних соціальних категорій населення – не лише пенсіонерів, найбільшої частини мешканців, але й медиків, соціальних працівників, учителів. Це дало змогу представити у збірнику різні життєві історії і з'ясувати, що картина подій і спогади про пережите у кожній групі сільських мешканців досить різні. Соціальний досвід війни у селян виявився дуже сегментованим. Навіть в одному селі спостерігалися контрасти сприйняття і переживання тих же самих подій. Найкраще про це свідчать записи мешканців Дорогинки (наприклад записи Д-21 та Д-52), але аналогічні рефлексії можна знайти і у розповідях селян Більмачівки тощо. Важливі з цього погляду, як осіб, що не брали участі в перебігу подій, усні історії селян, що не перебували у безпосередній близькості до

пересування окупантів (запис О-41 в Ольшані та І-22 в Івангороді). Тільки у невеликих селах (як Комарівка) досвід селян міг бути досить однорідним. Ще більші контрасти спостерігались при переміщенні селян із окупованої зони до міст або сіл, що продовжували жити відносно спокійним життям (Д-51). Цікавий з цього погляду запис свідчень осіб, що випадково потрапили в зону бойових дій на самому початку агресії (С-22).

Додатково у ряді інтерв'ю наявна інформація про досвід переживання селянами надзвичайної ситуації у жовтні 2018 року, коли сталась пожежа на військових складах у смт. Дружба під Ічнею. Це свідчення селян Ольшани, Городні, а також окремі з інших сіл (записи В-12, К-31, Т-12). Вибухи на військових складах швидше за все були частиною підготовки російського вторгнення і першим епізодом війни, що торкнувся безпосередньо Ічнянщини¹.

Команда проекту дуже вдячна тим, хто поділився власними спогадами та щоденниками. Інформація їх подає власні рефлексії пережитого і цінну інформацію про події російського вторгнення, зокрема у селі Монастирище.

Важливою частиною збірника є відомості, надані на наш запит керівництвом територіальної громади. Статистика матеріальних втрат дає уявлення про загальні збитки, завдані інфраструктурі громади і конкретним населеним пунктам. На жаль, у ній немає інформації по фермерським господарствам. Вкрай цінною є статистика людських утрат, зібрана у березні – першій половині квітня 2022 року. Вона не є повною, в ній трапляються помилки в описі обставин того чи іншого випадку, але дане зведення містить фіксацію часу і місця кожного поранення/загибелі, чим суттєво уточнює інформацію усних історій.

У ході польової роботи командою проекту було накопичено певну кількість фотографій, у тому числі відзнятих її учасниками. Ми дуже вдячні нашим респондентам і небайдужим до збереження пам'яті про війну (зокрема Миколі Черепу)

¹ Детальніше про з цими подіями можна ознайомитися у першому збірнику нашого проекту: Два лихоліття на Ічнянщині. Публікації газети «Трудова слава» про трагічні події 2018 та 2022 років / Упор. Кривобок О. П. (гол. упорядник), Крупенко О. В., Страшко Є. М. – Ніжин, 2023. – 112 с., іл.

за надані матеріали. Найбільш цінні і показові серед них відібрано у два блоки фотосвідчень, представлені у цьому виданні. Ці фото мають подвійне значення – і як самостійні свідчення про війну, і як ілюстрації до розповідей селян. У першому блоці зібрано фото із сіл Бакаївки, Дорогинки, Припутнів та Комарівки. У другому – із Вишнівки, Круничполя та Більмачівки.

Важливо додати, що ще в перші тижні і місяці після визволення журналістами було відзнято і оприлюднено ряд репортажів про наслідки перебування окупантів у селах Чернігівської області. За браком місця огляд їхнього змісту не включено до цього збірника, але бажаючі можуть ознайомитися з ними тут¹. Інформацію про деякі репортажі подано також у примітках до розділу 1.

Збір інформації у ході інтерв'ювання виконувався шляхом аудіозапису розмови з респондентом. Але у деяких випадках, якщо технічні або інші умови не дозволяли скористатись засобами аудіофіксації, інформація фіксувалась традиційним способом письмового запису розмови. Це обумовлено у примітках.

Кожне інтерв'ю пройшло три стадії обробки. Перша – власне набір тексту. Друга – вичитка і уточнення тексту, корекція граматики. Третя – редакція остаточної версії. У ході редагування було вилучено зайві питання, слова, що не несли смислового навантаження, а також окремі частини тексту, що не стосувалися самого інтерв'ю (розмови між респондентами, обговорення різних технічних деталей). Крім того, у ряді випадків до тексту було додано інформацію (або виправлено деталі), отриману уже після самого інтерв'ю у ході додаткових розмов із респондентами. Уточнення про дату цих розмов та інші деталі розміщені у зносках.

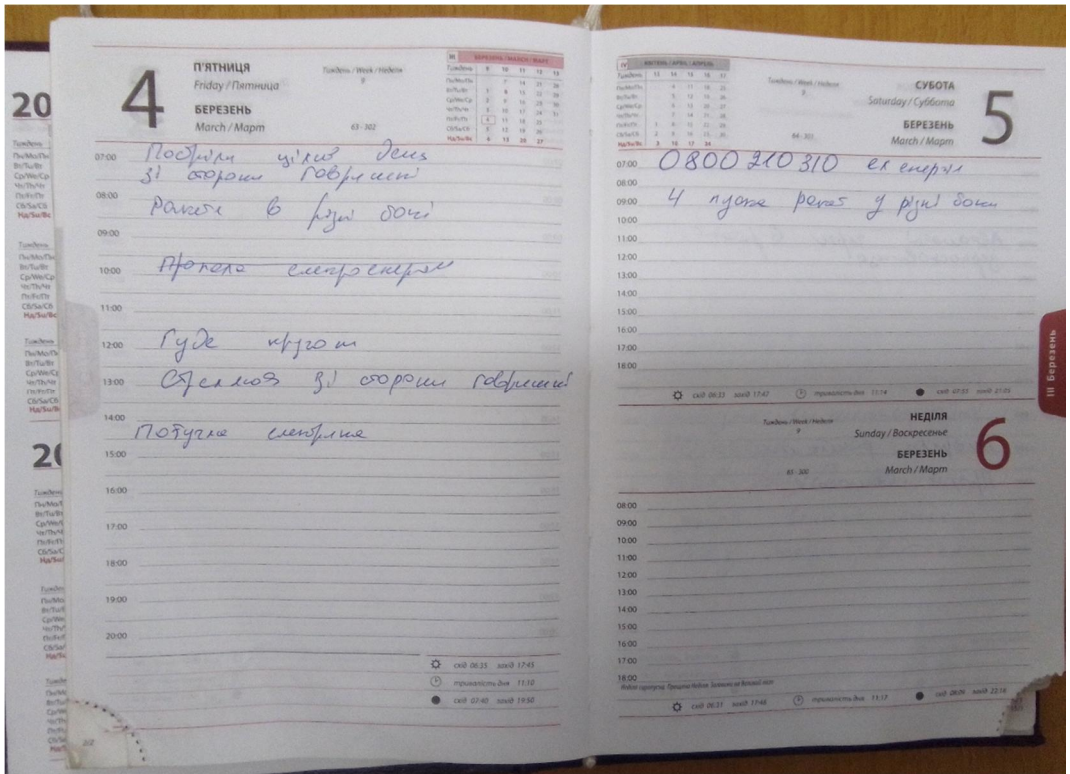
¹ #Лютий#Опір#Прилуки. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=eSdFg6cZ2T8>; «русский мир» на Ічнянщині. URL: https://www.youtube.com/watch?v=swEjck_Fns; Ічнянщина після «рускава міра». 2022-04-11. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=uChgHk5EUh0>; Хроніки війни. Історія сіл звільненої Ічнянщини. – URL: <https://www.youtube.com/watch?v=l4dVJvXklNe>; Ічнянщина, Припутні – тут побував «русский мир». 2022-04-15. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=auqcwhJGGFk>; руский мир Припутні розстріли мирних людей. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=zzNCKly2a6Y>; Хроніка війни с. Круничполе Прилуцького району. URL: https://www.youtube.com/watch?v=KgUsC3tn_GAI; Ічнянщина, війна пройшла по Дорогинці. 2022-04-18. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=6-wx3ZDz46Q>; Спецпроект «Прилуччина. Хроніки мужності». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=YJXXxCURh6g>.

У всіх текстах інтерв'ю жирним шрифтом виділено запитання кореспондентів (інтерв'юерів), звичайним шрифтом – мову респондентів. Якщо інтерв'ю брали у двох або трьох респондентів, початок мовлення кожного позначений відповідно P1, P2, P3. Так само позначено мову кореспондентів (інтерв'юерів) у тих випадках, коли їх було двоє (K1 та K2). Якщо кореспондентів було два, то запитання одного з них виділялись жирним курсивом.

У текстах інтерв'ю наявні вставки редактора. Усі вони виділені квадратними дужками. Звичайними дужками відокремлено вставні речення, що належать опитуваним. Квадратними – пояснення редакторів, що уточнюють зміст речень. Як правило, вони невеликі. Усі пояснення і коментарі більшого розміру винесені у зноски по тексту. Курсивом у квадратних дужках виділено уточнення, що стосуються вираження емоційних реакцій присутніх, здебільшого опитуваних (*сміються* або *плаче* та ін.), а також коментарі щодо пропущених частин аудіозапису.

Стилістично більшість текстів інтерв'ю повністю відображають мову опитуваних (та кореспондентів). Іншомовні слова, зокрема русизми, місцеві слова та вирази збережено максимально. Здебільшого опущено або скорочено нецензурну лексику. Орфографію, як правило, теж збережено «як чути», але у спірних випадках, якщо звучання звуків запису було нечітке, перевагу віддавали літературній нормі. Втім, в окремих випадках опитувані наполягали на літературній обробці текстів, тому їхні інтерв'ю виправлено за літературними нормами. Про це вказано у зносках.

Кривобок О. П.

Сторінки щоденника одного із старост Ічнянської громади за 2022 рік.
Фото О. Кривобока.

РОЗДІЛ 1.

ЗАПИСИ УСНИХ СВДЧЕНЬ СЕЛЯН

ІЧНЯНСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

ДОРОГІНКА

Запис Д-11

Респондент: *Тюков Сергій Вікторович.*

Рік народження: 1989.

Професія, соціальний стан: *староста.*

Кривобок О. П. (кореспондент 1) : мова жирним шрифтом.

Терещенко М. Ф. (кореспондент 2): мова жирним курсивом.

Мова респондента(ів) тут і у наступних інтерв'ю записана звичайним шрифтом.

Пане Сергію, скажіть, будь ласка, чи передчували ви, чи передбачали можливо, що війна розпочнеться, саме широкомасштабна агресія?

Ніхто, ніхто [не передбачав]. Ну, як? 50 на 50 що щось має трапитись, але ніхто не думав, що це пройде Дорогінкою. Бо в нас дуже багато людей після масштабного вторгнення попривозили свої сім'ї по селам. І з великих міст, і з маленьких міст. А виявилось усе зовсім навпаки.

Не підраховували приблизно, скільки таких могло бути? У Бакаївці говорили, [що] мабуть душ до 300 заїхало до них.

У Дорогінці приблизно стільки ж, а можливо й більше. В нас багато людей, вихідців із села, просто винаймають житло десь або придбали вже своє. Тобто попереїжджали в міста. І оце всі, хто був, із своїми сім'ями повернулися в Дорогінку.

А скільки до війни приблизно було населення в Дорогінці?

У Дорогінці 761 це по РТГ, по реєстру територіальної громади, але трошки в нас більше, в нас багато не приписаних у нас проживає. Ну, а так десь більше тисячі було на березень.

Зараз менше лишилось населення за цей рік?

Ні, плюс-мінус. Хтось виїхав – не повернувся. Хтось приїхав, поселився.

Ясно. І наступне питання: чи готувалися ви до того, що може щось початися? Ну не тільки матеріально. Можливо морально, психічно, в різних відношеннях?

Ні. До 24-го числа ніхто, скажем так, не вірив у серйозність, що буде так, отак буде як воно трапилось. Ніхто. Можливо одиниці тихенько, але масово цього не було.

Коли і де ви дізналися про початок війни?

У мене мій родич військовий, він о п'ятій годині набрав ранку 24 числа: «Готовтесь! Іде повномасштабне по всім фронтам».

Тобто ви зразу були попереджені що вже щось буде стосуватись і вас. Були якісь заходи, які ви перший-другий день робили? Ну як староста чи можливо взагалі для своєї родини?

Скажем, ну як, особливо заходів ніяких не було, так як, знову ж повторюю: ніхто не вірив, що до Дорогінки [дійде війна]. У нас маленьке село і центральні дороги ідуть через Прилуки і через Ніжин, і як так розібратися, то ми в стороні. І, скажем, відсутність інформації ...

Про пересування, рух.

Тобто навіть керівництво держави мабуть не знало що робити, так само й ми. Дивились новини, телефони там, радіо, телевізори, інтернети, ну будь які соціальні мережі, ну, не було як би сказати, координування руху. Ніхто не знав, за що в першу чергу потрібно...

А от таке питання: як ви скажете, з вашого досвіду чи пам'яті вже, як місцеве населення сприйняло звістку про війну?

Обурення!

З обуренням, да?

Коли ішла перша колона, це було 25 лютого, вона пройшла зі сторони Ічні на Ніжин, ну, по центральній дорозі. Там було 78 одиниць техніки, то всі люди просто вийшли в центр, російські військові з бронемашин ручками махали, скажем, дуже люди не висловлювали свої емоції, але ж скептично до них чи скажем з гидуванням.

То це був як мінімітинг?

Так. Руху колони ніхто не перешкоджав, але вийшли...

А вони рушили на Ніжин?

Так.

В сторону Ніжина. Це мабуть та, перед якою моста підірвали тоді у Хвилівці?

Так. Це перша колона. Яка...

І вона не зупинялась?

Ні. Вони перед Дорогінкою там з десятків одиниць, які перші їхали, пообідали, загадили всю обочину, узбіччя тобто, своїми пайками використаними, діждались решту і пішли [далі].

А потім не повертались до вас?

Ні, ці не повертались, вони зустріли опір біля Хвилівки, розвернулись, і це ж вони перші стали на Великій Дорозі.

Ага, оце зразу вони з 25 лютого. Так. Ясно. А люди як далі діяли? Просто розійшлись і чекали? Ніхто не намагався якось виїхати, піти?

Ні, ніхто виїхати уже не намагався, декілька чоловіків наших, це я знаю особисто, зразу в Ічню у військкомат. Але він уже, скажем так, утік. Тобто переїхав у Прилуки.

Миттєво якось. Якось зразу.

Зрозуміло.

Ну я теж зразу, в перший же день, тобто я ж теж веду військкомат, то я його запакував у целофан і заховав у надійному місці. Бо там і учасники АТО...

А, документи. Документи, ясно.

Всяке буває...

А не було, ну такої може неофіційно, але поголоски що, наприклад, можуть шукати колишніх атовців, ховайте їх, ховайте форму, не було такого?

Це я людей попереджав: познімайте[, кажу]. Ну зараз у нас як, скажем, зручно [вдягати] військову форму, ну якусь там камуфляжну форму придбав [і носить]; тобто я зразу людей попередив, щоб не з'являлись у нас на вулиці в отакому. Ну атовці, тоді хто, мисливці. Ну це все ж зрозуміло до кого в першу чергу будуть: атовці, староста, егер і мисливці.

Це по Дорогінці. Але ж у вас декілька сіл у підпорядкуванні. А от як в інших населених пунктах сприйняли? Я чув, що в Андріївці старались дорогу заблокувати.

Заблокували. Вони її заблокували, але ж...

А чия це була ініціатива? Це їхня була?

Так, місцевих жителів. Ну в перші дні ми теж, [у нас] був зв'язок із 80тим складом ніжинським, з військовими, то ми теж завалювали.

Оцю трасу [Ічня-Ніжин]?

І оцю, тобто ну це вже останній раз що ми це робили, бо нас попросили з Ніжина затримати їх на півгодини. Ми їх затримали на чотири години.

На болотах, да?

Так. Отут, де на Припутні поворот, 25-го числа ми завалили понтонний міст у Припутнях. Це я, Антон, він уже покійний, помер своєю смертю, і Грищенко Олександр із Припутнів, його розстріляли. Ну, не тоді, але пізніше. Розстріляли його до речі 25-го, це тільки ми зранку після першої ж колони поїхали там, завалили чим було, а потім, це вже 26-го числа, Ніжин дав указання завалить, – водокачка по сільському.

Це випадково його [Грищенка] захопили чи хтось здав його? Чи хтозна зараз?

Не тоді, і не там.

Тобто він і ще один місцевий житель з Припутнів були в автомобілі, і були розстріляні. Як вони там опинились, чого вони туди поїхали і за що, і про що [невідомо] ну, що сталось....

Це на мосту на понтонному, да?

Ні, ні, ні. Це десь під Вишнівкою їх там. Точніше не знаю.

А можна уточнить, понтонний міст, – це там на Удаї? Де там понтонний міст знаходився?

Це в кінці села [Припутнів], але не по центральній трасі, це як на Шиловичі отуди [на] хутор.

А, я зрозумів. Ну це ж міст, виходить, через Удай. А вони [росіяни] туди пробували пройти?

Вони тудою якраз і пройшли. Тобто декілька одиниць техніки пройшли тудою.

З боку Припутнів на Ічню чи навпаки?

Ні, вони залізли, виходить, не знаючи, я так зрозумів, тобто це перший їхній маршрут. Вони через Бурімку, через Шиловичі, вони не туди йшли, куди, ну, у всі інші дні потім. То ж вони [рухались] через Рожнівку, Максимівку, осюди на Круничполе, – і цією ж дорогою на Комарівку, на Велику Дорогу. А то перший раз вони хаотично йшли. Виходили із Безбородькового, по старій вузькоколійці, деякі, оце ж вони ото тоді зібрались отут під Дорогінкою перша колона. Вони петляли тобто.

В них карти ще старі були напевно?

Ну казали, казали, [що ще] 60-х років. Правда-неправда – не знаю.

Ну я чув таке, що дорога позначена, але вже її немає. Або її зрили...

Ну ось дивіться. Я із [19]90го року проживаю в Дорогінці. І корів там же ж пасли коло Комарівки (у бабусі була корова), [але] я не знав, що тудою можна проїхати отакій техніці.

По ґрунтових дорогах в смислі?

Да, там од Комарівки до Калинівки ґрунтова дорога.

Да, да.

А мені оце розповідала із Припутень, із старостату, що із Комарівки хтось їхав на велосипеді і його вбили. Хто, що воно?

Ні.

Мені теж цього не підтвердили. В Комарівці людей мало, там усі б знали.

Так може він і не комарівський?

Ні, ні-ні. У нас там загиблих немає. Ну, є за Дорогінкою двоє на міні, на протитанковій. Це один автомобіль був, а так розстріляних, ну.. Припутні є. В Дорогінці один, це в центрі там. У Припутнях оце ж двох розстріляли, [ні] трьох, трьох. Ну а далі там по Круничполю багато, по Сваричівці є, [по] Івангороду ну там же ж.

А понтонний міст так вже тепер у такому стані і єсть?

Там взагалі вже насип. Ну там не такий він уже понтон, як...

То може його сфотаграфувать варто?

Скоріш за все ви зараз до нього не доїдете. Ми десь біля кілометра, це ж рік назад, бігли із пилками в руках. Туди автомобілем доїхати не було можливості.

Ясно. Але мені говорили в Припутнях, що виїжджали люди, там ще навіть автомобіль підірвався на міні. Це вже верталися.

Навіть через оцей міст.

Так вони ж да. Рошаки тоді ж там, там єдина верба була, ми її й положили. А розтягнуть її..

Так воно брод просто там, ніякий не понтон?

Так то вже насип просто якийсь. Можливо там і був колись понтон, але він уріс.

[А, так це] стара назва.

Ну так його називають. Я, чесно кажучи, до 25-го лютого не знав, що він там взагалі існує. Хоча ж майже рік я був старостою ще і Припутнів і Вишнівки.

А тоді зробили окремий старостат?

Вони й були окремий, не було [тільки] старости, я просто заміняв. Керівництво сказали: «на місяць, ми когось знайдем». Виявилось – вісім місяців.

Ясно, ясно, так що вам і там довелося хазяйнувать. Да, сім сіл не мало.

А тут не підбили нічого з техніки .. в Дорогінці?

В Дорогінці? Десь близько сотні.

А де саме?

Ось від припутенського поворота починаючи, тут десь одиниць 20 було, ми навіть Т-72го ціленького здали. Він єдине, злетів у кювет, а в нього ж гідропривод, масло перетекло, так і катапеллерами¹ тягали, ну це вже квітень [був]. Тоді одного цілого танка трубка паливна була перебита, це в сторону Валентієва. Наші ж трактористи допомогли солдатам, жгута наложили, завели – їдьте ось. Три заправники цілих, в одному правда гур був розбитий. Ну, вони самі винуваті, рошакі, він напоровся на свою БМП, так тікав. Одну медичну машину повністю в зборі, єдине – колесо було пробите.

Кажуть там і поранені ще залишилися, в цій машині, чи ні?

Ні, ні.

Вони ще не встигли мабуть.

Може це ще якась була.

А отут між Дорогінкою і Бакаївкою – тут все. Там стоять ніде було. Там можна проїхати, подивиться які вирви і ото де асфальт засипаний щебнем із землею, – ото все було горіле. Все. І еремка, БАТ, МСТА дві штучки: одна ціла без гусениці, а одна ж випалена була. Мотолігі, БМПешки... ну в нас все.. В нас був парад тут. Ото як на Червоній площі, тільки в нас все місяць було.

Да. От якраз до подробиць цього параду давайте трошки повернемось. Отже 25 лютого пройшла перша колона і далі як вони: щодня йшли чи з якоюсь регулярністю?

Кожен день, інтенсивність тільки наростала.

З 26-го починаючи і

З 25-го починаючи.

Ну зрозуміло, з 25-го починаючи.

Тільки тоді оце одна пройшла отак², тоді перші почали вже по Набережній ходити на Велику Дорогу, коли ті припаркувалися.. це вже 25-го більше не було колон. А з 26-го зранку вони вже опанували хутір Куликівки, уже отам біля Куликівок почали базу свою і потім уже пішов просто.....

І звідти колони в сторону Комарівки і на Велику Дорогу.

Так, так, так. І на Велику Дорогу.

¹ Очевидно, мова йде про важку техніку фірми Caterpillar (також відомої як CAT), яка випускає автогрейдери, екскаватори, бульдозери та інші різновиди техніки для дорожніх, будівельних і пов'язаних із ними робіт.

² Респондент має на увазі маршрут прямою дорогою з Дорогинки через Синдаревське і Безуглівку на Талалаївку і Ніжин.

Тобто це був їх основний маршрут. А сюди на Безуглівку, [точніше] на Синдаревське і Безуглівку мало йшло?

Ну це ж одна пройшла. А інші кого.. виїжджали в основному два Тігра, оці новенькі їхні, і біля магазину зустрічали колони.

Тут, в центрі села?

Так. А кого не встигали, деякі промахувались, і через колгосп тоді їхали. Ну та покрутились і повертались, бо туди, «не знаючи броду», не дойдеш. Ну бувало щось проскакувало.

Тобто через Синдаревське руху фактично не було?

Ні.

Це вже мабуть вони чи відступали, чи звозили туди.

Там одиниці. Одиниці [техніки], які, ну скажем так, петляли, але там же ж ніжинці і перебудовці, тобто де були опорні пункти наших військ, скажем так, вони їх там і відловлювали.

І хто намагався, тут ще у нас по лісу є дорога на Валентіїв із Куликівок, там теж були бої, тобто трошки наскубли, багато-мало ну...

Були тільки механічні засоби, піхоти не було? Пішим строєм?

Пішим ходили.

То й піхота була?

У нас поранений один є зараз в Німеччині на лікуванні, спортсмен Коля Скляр. Можливо чули, футболіст, волейболіст, він і за Ніжин грав; хотів сім'ю вивезти – пішов до товариша по автомобіль. Піших не видно й не чутно, вони городами по кукурудзі зі своїм, ну сестри чоловіком, а ті [автоматну] чергу дали, ще і кричать «Ну что попал?» зі сміхом. Ну а в Колі дві пулі... Одна в хребті, а друга... Одну дістали нормально, а друга 60% якогось там нерва перебила і тепер немає правої ноги, ну він її не відчуває.

Так це на якому вже дні війни?

Це вже десь отам було 24-те березня, отак. Коли вже геть жарко стало.

Оце хотів сказати, у ставленні до населення відчувалась із їхньої сторони вже напруженість, уже якась агресія?

Коли, кожен день.. [з боку] росіян?

Да.

Та ну звичайно. Коли, скажем так, я .. корегував вогонь артилерії. Де вона стояла, теж не важливо, виглядаєш – один дим, два дима. Ну як дим чорний, значить поймали. Це дві-три одиниці техніки за день було спалено. Це стабільно. І тільки ото звітуєш: ага, білий, – не попали, в кукурузу.

Звичайно, що вони рвалися ж на Київ, оце ж на Бровари. Там же ж їх Басань, Биков, там же ж капець їх товкли як, і тут же ж таке саме. Ясно, що вони ті[ль]ки з кожним днем все зліші і зліші ставали.

Я чому питав, бо мені говорили, що так бачили люди, що підрозділи піших чи спецпризначенців, чи якісь інші підрозділи, із Синдаревського ходили через Хомівку на Велику Дорогу. То я думаю, як вони в Синдаревське могли потрапити? По ідеї з Дорогінки мабуть? Чи це може якась інформація, яку ви не можете прокоментувати?

Можливо десь один раз якийсь і було діло, бо один все таки танк спалений під Синдаревським є. Ну, був в усякому разі. Ходили. Ходили, ну питань нема, але скажем так, ходили і наші. І наші військові були тут. Були присутні, займалися гарними справами.

Ясно.

Грабували?

Рашкі? Да! Сало з морозилки, м'ясо з морозилки...

Це по ходу колон чи вони тут зупинялися?

Бувало зупинялися, бувало що, ну як мене, наприклад, уже шукали, дома мене не знайшли, то у матері перерили, потім ще в одному місці, так там [у] людини, скажем так, позабирали навіть труси, що були у вжитку.

Навіть тут у селі?

Так.

Це ще на шляху на Київ?

Ну це вже в період, скажімо так..

Не при відступі?

Ні, ні. Тоді вони просто два дні як відходили, то просто місиво було.

Так. Таке питання. Як посадова особа, от як староста, чого ви найбільше боялися, наприклад, під час війни?

За сім'ю.

За сім'ю?

В мене двоє дітей і дружина. Сам то так.

Так. Як люди реагували от на весь цей рух? Загал, розумію що про кожного конкретно сказати не можете, але от як загал людей реагував на це? Ну от в перший день війни виходили, далі от як? Ховались, сиділи?

Далі, скажімо так, стрілять вони починали уже туди десь на початку березня. Ну це не до 9-го березня, ну до 9-го то єсть. Але вони не стріляли по людям, по будинкам. Вони як заїжджали у село, тобто, вони попереджали, скажімо так. Тобто просто відкривали в невідомо який бік вогонь, і люди вже розуміли:

стріляють – потрібно ховатися. А третього, наче третього, березня заїхали, із БТРа розстріляли дві вишки, а потім п'ятого розстріляли.

Це мобільного зв'язку?

Мобільного зв'язку.

Це зразу третього березня?

Ну вони ж, я так розумію, почали здогадуватися, що здає їх з кожного будинку тобто іде підрахунок, якість-кількість, тобто що їх здають. Вони знищили зв'язок. Але ж, скажімо так, вишка в нас років так десять-п'ятнадцять назад ті[ль]ки як з'явилась, [а] до цього ми із городів дзвонили. Біля грушки там чи біля сливки ловить, ну все одно різниці немає...

Досвід був...

Все одно як рахували [й] передавали, так рахують і передають. Коли вимкнули електрику п'ятого числа, це вони збили тридцятку підвід до підстанції, ну тоді вже стало гірше от.

По всьому вашому округу зникла електроенергія?

Ні. Томашівка й Андріївка були [підключені].

У Томашівці, Андріївці була.

Дорогінка, Бакаївка, Комарівка з п'ятого березня по шосте квітня взагалі без нічого.

Ясно. І от запитання. Якось населення організовувалось для того щоб один одному допомогти в цих умовах? Ну ті самі генератори, заряджання...

Так, так. Звичайно. В кого є генератор.. ну наприклад у мене був генератор, але в нього карбюратор був поламаний. І все. Нехай завтра, післязавтра куплю, скажімо так, [тобто] в мене він не працював. Але в мене був бензин, я навіть баки з автомобіля зняв і вилив був: шлангом весь не вицідиш. Ну отак і зносились потроху хто що.

Але ж генератором теж... Води набрали там, з горем пополам телефон зарядили. Мене ще виручав, у мене ліхтар є на сонячній [батарей]. Тобто можна [було] заряджати від нього телефон.

Ну а так же по селу сонячних панелей мабуть немає ні в кого? Могло б, звичайно, грохи виручить.

Тепер уже є. (сміється)

Тепер уже є? Хтось поставив?

Ні, великих нема. Але отакі ліхтарики – хто бачив оцей, нехай вони і недовго служать, і дорогі, але...

Ясно. Запаслися.

А [російські]з вами посадові особи контакту ніякого не шукали?

А я од них, скажімо так, я не хотів з ними говорити.

Ні, так я розумію, [але чи] не розшукували, як старосту?

Розшукували, не знайшли.

Так. Ну, я так розумію що вони якщо тут і зупинялися, то як правило, ненадовго. Ночувать вони тут, мабуть, не ночували ні разу. Тобто постійно вони тут не присутні були, а заходили епізодично, періодично – таким чином?

Таким. На дві, на три години. Це як пожежу ми у кінці Набережної гасили, то вони побачили, як ми з відрами перебігаєм дорогу. То тоді вони три години нишпорили. І все.

Чи були облави у селі? На партизан, на людей які співробітничать, щось там доносять, перевірка мобільних. Чи були такі речі?

Ну були. Це у моєї техпрацівниці були вдома. А так, ну, заходили. Оце ж тоді якраз як пожежу гасили, то вони повністю.. це Хуторець називається у нас по сільському та частина села, то вони там перенишпорили кожен будинок.

Ага. Це мабуть по руху туди в бік Бакаївки?

Так. На виїзді з Бакаївки. На Бакаївку тобто.

Ясно. А так загальних облав по селу не було? Не влаштовували?

Ні.

Добре. Тепер питання про забезпечення. Зрозуміло, що підвозу хліба мабуть не було в Дорогінку?

Чотири рази за місяць я умудрився завезти.

Да, з боку Ічні?

Так.

Хтось допомагав вам? Зрозуміло ж це ви не самі везли.

Мій колега довозив до Томашівки, староста, ну а я вже тоді переправляв у Дорогінку.

Ясно, ясно.

Коли останній раз два «тігра» в мене по вулиці Береговій [стріляли] із кордів, 12.7 калібр, і кулі лягали в сантиметрах од бампера заднього, то вже люди просто приходили до мене додому і казали: не дуркуй, проживем і на картоплі з салом.

Так вас обстрілювали особисто, да?

Мене ганяли по селу...

Це важливо, ви це ж і розповідайте, тому що це треба.

Я тільки в'їжджаю в село, а тут вуличка є. Добре що ми не встигли її вирівнять. А в цих «тігрів», як виявляється, підвіска ні в дугу. Отак теліпає стволом, куди попало лупить, але по машині не попав.

Ясно.

Ну під обстрілом значить був...

Так я тут перебігав, на мені був капюшон прострелений.

Ну в сорочці, слава Богу, народилися.

Ну значить ще рано.

Так. Добре. Чи були проблеми із товарами непродовольчого призначення? Якось пробували вирішити?

Особливо жіноча гігієна, те що було, воно закінчилось.

Дитячі товари, так? Це все питання було.

Підгузники – це було капець, скажімо так, ну, і жіноча гігієна, бо звикли жити: потрібно – пішов купив та і все. Ніхто не запасався.

Ну так. А як, до речі, працювали торгові точки? Тут у вас чимало їх у центрі села.

Позакривалися.

Зразу? Чи намагалися якийсь час [торгувати]?

Декілька днів ще намагалися. Потім хто зметикував, той одразу вивіз товар, хто не встиг – того пограбували.

Ясно. Ну пограбували, мабуть місцеві? Чи окупанти?

Окупанти.

Окупанти? Бо люди теж могли десь щось шукать.

Оце ж Станіслав Проценко, ви мабуть чули про нього? Це ж його у нас поранили. Смертельно, і він, ну худенький був, оце 25-го числа я їх ще вилловлював по тій же самій Береговій, вони на Томашівській хуторець називається, поворот на Куликівку, вони там виховували рошаків трохи, то він у мене отут під квіткою дримав¹. Такий, от чогось запам'яталось таке: «А можна я тут полежу», – «ну, Господи, лягай». Бо їхньому командирі операцію робили (осколків нахватався) в тому он кабінеті, а Стас отут спав. І він не носив задньої бронепластины, вона важка була. А вийшло так, як погнали трьох телепнів у бік Ічні, а він прикривав, і він трошки далі зайшов, а з магазину вийшов того, про кого вони взагалі не знали, і він [Проценко] отримав у спину чергу.

Це були якісь солдати? Чи це може були ті, хто вже тікав?

Це на бензовозі були. Заїхали, відкрили магазин, ну я так розумію, або було.. ну тільки бензовоза мабуть командир не відправляв, скоріш за все самі...

Самопально...

Самовільно. Бо мародерили, і автомата навіть забули, тоді вже у квітні передали його на поліцію, навіть не власники, а продавець, скажімо так, із зятем знайшли, заховали, а в квітні потім передали на поліцію.

Ясно. Були випадки дезертирства їхнього тут чи десь в Ічні?

Полонений був тільки один.

¹ Респондент має на увазі кімнату в старостаті, де проводився запис інтерв'ю.

Один був?

Сам здався чи як він?

Ну як сам здався?

Одбився чи остався?

Ще ж Вишнівка й Припутні були мої. В мене є товариш. В нього дружина із Вишнівки. І в мене пропав зв'язок із Вишнівкою, коли вишки розстріляли, тобто я не можу з людьми зв'язатися взагалі, ніхто ну.. так само ж щоб зв'язатися тобто аби я був постійно на зв'язку, то можливо хтось .. ну немає. Думаю: якось же ти з сім'єю спілкуєшся. А він залишився сам, а живе на одшибі, і там ні сусідів немає, нікого. Я до Сергія прийшов, постукав, – а він стоїть у порозі і ні мене не пускає, ні сам не виходить. Кажу:

– Там?

– Ага.

Кажу:

– Буйний?

– Да ні.

Кажу:

– Так пішли, чо ти?

Заходжу, – сидить чучело на дивані, на табуретці сало, хліб, цибулина. Чи хліба вже ж не було тоді? Ні, не було. Ну коротше, горілка. Сидять, п'ють. Ну зрозуміло, Сергій, [як] прийшло до нього чучело з автоматом, сам не, ну....

Та ясно..

Сидять. Кажу: «Хто такий, чо[го] приперся?»[звук мобільного] «Хто такий?»». Ну він же ж.. якось, якось я й не пам'ятаю навіть як звать, а Саратовська область, [віком] тридцять років. Щось балакали-балакали, він поки до чарки, а я сиджу – там стояв один диван так, а інший так, [і] я на куті. Він поки за чарку, а я вихватив автомата. Він дістає Ф15 пластмасову з кишені. Ну давай вже ж, думаю, кімната отакого розміру, подвійний склопакет, до дверей теж бачу – можу не добігти. Дивлюсь: кільце на руці.

Кажу: – Ти мабуть і одружений же ж?

– Ну да.

– І дітки є?

– Да, дочка чотири роки.

Кажу: – І додому ж може хочеш вернуться?

– Да, тільки з вашими бандерами...

Кажу: – Я тут.. Я сам родом із Смоленської області, – кажу, – нехай я там просто народився і рік прожив. Тобто і ми переїхали сюди, – кажу, – ну я їх тут не бачив за оці роки. За 33 роки, тобто, що я тут прожив, – кажу, – я їх не бачив, хоч які вони, ти опиши, які вони мають бути з себе?

Він: – Да нічого ти не розумієш, ви зомбіровані!

Кажу: – Добре, я так поняв з тобою каші не зварюєш, – кажу, – як ти взагалі, ну чо[го] ти тут? Де твої інші, тоєсть....

Да каже: – На полях застріляні.

Тобто їх було троє 300-тих, він також поранений, але легко в ногу, тобто нічого страшного, скажімо так. І двоє ходячих. І вони застріляні десь посеред поля тут. Ті ж сказали, [що] ми підемо по допомогу, а ви гуляйте. Ну, каже, двоє суток ми просиділи, поки був сніг. Тобто їли сніг. Каже, потім сніг розтав. Ну дійсно, тоді вже грязюка якраз пішла. Каже, ну я й рішив, не знаючи в яку сторону... Ну ясно: Бог його знає в яку сторону бігти, як ти не місцевий. Ну й він оце каже: а тоді, це вже під вечір було, – тільки голову підніму, так і черга. Ну, по ходу [в] тепловізор чи в нічний приціл. А я ж то думаю: наших там то немає солдатів. Хотів ще йому сказати: це тебе твої ж.

І він таки й каже: нас так, (кгм-кгм), так!

Кажу: – Друже, а хто тебе отак? Де, розкажи? Смоленська область, Ростовська там, ще якась? Де?.

– Да нет, [г]де-то тут у вас на палях.

Я так прикинув, що..

[перерва в запису]

Так. Отже цей уже полонений із Саратовської області.. чи довго ви з ним спілкувалися?

З півгодини.

І чим закінчилось?

Віддав гранату, посидів трошки у Сергія, я збігав, знайшов автомобіль, знайшов куди його діти, бо до Ічні не було можливості [доставити]. Домовились із блокпостом у Безуглівці, що його там приймуть, скажімо так. Ну, в автомобіль і [відправили]...

Ну, він в принципі здався, виходить?

Ну, морально натиснуть можна на будь кого, якщо знати на що тиснуть. «Ти в селі, – кажу, – заховатися тут на місяць, на два, на три – ти не захищаєшся. І це тобі повезло дуже, – кажу, – в нас тут половина мисливців, і з кожного вікна двохстволка стирчить. Тобто в будь-якому випадку хтось побачить, вас же вночі сплять обох».

Ну, і він так вирішив. Я йому пояснив, кажу, що я сам наполовину росіянин, ніхто мене не гнобить, нічого, я нормально живу.

Ясно. А його інші поранені, ті вийшли на своїх мабуть?

Невідомо.

Невідомо куди ділись?

Він сам, тобто, покинув тих, що були.

Я думаю, що він пішов по допомогу. Їсти принести.

Що з ними сталося?....

Ну можливо, але ж не знаючи в яку сторону бігти.

А якісь документи при ньому були? Чи ви не перевіряли?

Я не перевіряв. Не було, скажімо так, ні часу, та й емоції... .

Село Дорогинка достатньо таке велике, і мабуть тут все-таки різні люди живуть. Були ті, хто до війни із симпатією ставилися там до Росії і так далі?

Вони і зараз є.

І зараз є. Тобто суттєвої зміни настроїв не відбулося, чи все таки зрушення якісь помітні?

Помітні в гіршу сторону.

Да, навіть так?!

«Якби наші військові не трогали оцей, то й село б не постраждало».

Ясно. Тобто є і така думка.

Ну, логіка «залізна».

Спрощена. Так легше.

Це пов'язано з якимись, ну, переконаннями, там релігійними, соціальними, соціальним станом?

Та ні, скоріш за все – політичними.

Скоріше просто політичні стани?

Пострадянські люди. Старого мислення.

Ага. І так є. А не було випадків якогось колабораціонізму, співпраці [з росіянами], донесення інформації?

Скажімо так, офіційних підтверджень немає. Тобто і прокуратура, і СБУ займалися цими людьми, але чомусь вони досі на волі. Тобто свідки як би є, і заяви понаписували, і все... Але... Мабуть не вистачає доказової бази. Чи можливо руки не доходять. Чи Бог його знає.

Ну, а скажем так, по чуткам – у чому полягала ця співпраця? Це просто якісь бесіди чи...

Скоріш за все, ну, був один випадок, але ж знову – це просто слова, це не підтверджено... Давали переночувати можливість і розказували-показували, де як правильно кудюю...

Їхати. Дорогою.

Ну це така, побутова, скажем так, допомога.

Жестикульори.

Ясно. Зрозуміло. Тобто різні люди у Дорогінці і були, і є. А було якесь напруження? От свій-чужий, як ти ставишся, а як ти, – було якесь розрізнення?

Ті, хто підтримували Росію, то вони у березні дуже тихенько себе поводити. Бо людей цих якась частина процента, а всі інші проукраїнські.

..

[перерва в запису.]

[Далі про спілкування із знайомими з Росії]

З [20]12-го року.

Ага.

Але потім, коли ми спілкувалися, ну так-сяк, скажем, ну...

Я зрозумів, зрозумів...

Тобто не в цей час, а з [20]14го року, коли мені з моєю сім'єю пропонують: «Тікайте отсюдова, у вас бандери дітям голови одрізають». – Я кажу: «Ну, нема такого, ви неправильно себе оце...» – «Нічого ви не знаєте, вам нічого не кажуть, [ви] зомбіровані» [й] пішло-поїхало.

Хто тільки зомбірований?

Ага. Це брат мій двоюрідний, кажу: «Вов, ну мабуть тоді, як ти прозрієш, тоді і набирай, я більше телефонувати не буду».

І більше не спілкувалися?

Ні. Та вже й бажання нема.

Ясно, ясно. Так, так, так. Які найбільші труднощі були під час окупації, і для вашої сім'ї, і для інших селян Дорогінки? Ну крім матеріальних.

Незнання. (зітхає).

Що буде далі?

Так! Невпевненість, тобто, ну що, що буде далі.

Так. А от якісь сільські будівлі, от школа, я знаю, бачу постраждала Ваша. Були якісь спроби там ховатися, наприклад у шкільному підвалі, чи кожен сам по собі намагався рятуватися?

Нууу... По різному, скажем так.

По різному, да?

Коли, тобто, моя сім'я, ми не ховались. Ми ховались тільки 22 березня, коли за 30-40 метрів від будинку лягали міні. Отоді єдиний раз, що ми спускались у погріб. Деякі люди з нього не вилазили, облаштували собі там бункери все. Але ж, як показує практика, краще по одному бути у погребі, в своєму. [Для прикладу] знову ж той самий Хуторець, там є будинок, тобто, він недавно збудований. Там

плити залізобетонні перекриття цього погрібника, все, і вони всі були всередині [як правило].

Ага. Отак.

Але був випадок, коли без попередження, тобто це у нас же ж на тому самому Хуторці, без розбору просто вкинули гранату. Без криків «виходьте» там чи ще щось. Добре, що люди тоді просто не встигли добігти до того погрібника.

А-а, тобто вони збиралися бігти, а солдати підійшли швидше.

Просто так. Просто заховалися за сараєм.

А могли запросто загинуть.

Ясно.

Зібралися [б] усі гуртом – і от братська могила.

Да.

Тому вже, ну тут логічно краще бути по однеєкому порізно – більше шансів.

Ну да. Так. Добре. Значить так.. А, хотів ще запитати, як стосовно повітря. Бо по Ічнянщині тут же і вертольоти їхні літали. Залітали сюди?

Вони долітали до Куликівки. Тобто або когось привозили, або щось привозили. Ну і, як уже пізніше стало відомо, то двох полонених наших вони до Курська переправляли вертольотами.

Ясно. А туди далі вони не летіли, в сторону Києва?

Ні. Цього я не бачив.

Якісь безпілотники, дрони.....

Були.

Були їхні.

Ну їхні, не їхні, Бог його [зна], але були.

Ну так. З боку ж села не розбереш.

У той час? Прямо в той час?

У березні.

Ясно, ясно. Так.... Наша авіація залітала?

Пару раз пролітали.

Бо були.. говорили селяни, що їхню базу один раз пробували бомбить.

Наскільки я пам'ятаю, то оцю дорогу, вже як повернуть на Комарівку, то вони – туди.

Ага. Туди накривали.

Туди крили.

Ясно. Ясно. Так. Добре. Останні дні: що можна сказати про їхній відступ і обставини, які йому передували?

Обставини, ну не знаю, як їздили так і їздили.

Тільки за два дні десь пройшло 1200-1300 одиниць, але вже трошки змінили маршрут: уже із Комарівки вони напряму по полю, уже і по людським городам, по всьому. Техніки нагубили.

Прямо в селі?

У людини біля будинку гаубицю залишили – МСТу, [сміється] ну, ну не витягнули. Так і наші військові її два дні тягали. [сміється] Приїхали – застряли. Приїхала друга машина, ту витягнули, гаубиця залишилася. Ну це таке, чорнозем! Чорнозем тут, нічого не зробиш.

А мародерство було при відступі, отак як розповідають, що там вигрібали із...?

Ні, ні, ні.

Ні?

В нас вони прямою наводкою...

Самотьоком пішли і все...

Да і чим швидше тим оцей... І хоч я от і не танкіст, але їхня логіка, ну танкісти всі говорять що [як] три одиниці пройшло по колії – і потрібно зміщатися [вбік], а вони всі в одну колію тупо, тобто в долинах на полі вони ставали.

Та я бачив по Комарівці, до сих пір отакі колії залишились від них.

А скільки вони проходили часу?

Два дні...

Два дні.

Виходили.

А тепер таке питання. От під час цих всіх подій якимось люди підтримували зв'язок між селами? Ну я не кажу там про військових, які були зв'язані [між собою], а от люди між собою якимось підтримували?

Так, так.

Бо я знаю, що начебто в Андріївку вони ж не заходили?

Ні.

І туди навіть волонтери, здається, приїжджали?

Ну, до Андріївки був доступ. Тобто поганенькими лісовими, польовими дорогами, але ну... Там люди і до Ічні добиралися, тобто з Ічні ну там...

А от чимало ж людей поприїжджало. Були випадки, наприклад, коли були там вагітні сім'ї, чи комусь потрібна була швидка допомога?

Так. Я викликав товариша. Це нашого комунального працівника дочка, з третьою дитинкою була вагітна, і сім'ю полоненого одного ще забрали, вони з

Прилук приїхали сюди, то подзвонив, уже дівають [було] нікуди. Бензину у нас уже не було ні в кого, скажімо так, уже все. Тобто вивезти не було можливості, і я попросив свого знайомого з Ічні товариша, то він умудрився жигулями шестіркою, на всіх парах, оце він їх [вивіз]. Там БАМ є.. із, ну так називається [у нас] дорога із Бакаївки на Андріївку. Там трактором страшно їхати, бо в кабінку можна набрать, [а] він їх жигулями пропер. І ще ж тоді привіз мішок борошна, 5 літрів олії.

Так це з Дорогінки прямо вивіз?

З Дорогінки. У мене з двору.

Даже так! Це ж на Бакаївку і потім через Удай на Андріївку!

Ну ми всі стояли... тобто, по селу з телефонами. Це вже було домовлено. Ще в нас одна людина на краю села, там на полі йому зразу було видно, як тільки вони у Комарівці заворушилися, так і було...

Удень це було?

Так. І в Бакаївці люди так же само чекали. Ну і йому ото [пощастило], він на хвилину раніше проскочив комарівський поворот, – і пішла колона.

Ясно. Ясно. Тепер.. з медикаментами якось були труднощі, якось пробували доставляти їх?

Ні.

Це, звичайно, не борошно але все таки.

Ні. Медикаменти єдине, тобто, ну скажімо так, ділились. Я вранці з однієї сторони села починав, розпитував у людей що потрібно, тобто знаючи що потрібно з того краю села, ну я так там, кому від тиску, кому для тиску. Було дуже проблемно, це мій хрещений, наш односельчанин, він рятував інваліда колясочника, бо дядько, скажімо так, йому все одно, посеред дороги стане, ну... Так він його поки затіг у двір, сам не встиг добігти до укриття, ну і отримав шрапнеллю, тобто, нижче пояса ззаду. Три перев'язки на день. Шрапнель наш лікар дістала, все, а треба перев'язки...

У вас була лікар у селі?

Так, була. Виїхала в Німеччину. Не повернулась поки. Ну це таке діло... треба було 9 бинтів на день. Само собою вони швидко закінчилися. Вже брати ні в кого. Тут товариші дзвонять: під Синдаревським підбили ... ну, підбита вона була, кинута медичинська рушаківська. Тероборона ічнянська, видзвонив хлопців, вони дроном собі доріжку просвітили і прорвались на цей бік. Я мішок натопкав бинтів (сміється). Хлопці забрали, якраз заправника причепили. І привезли колесо на Урала того. То ще й самим ходом Урал той поїхав.

Угу. Отак.

Так що з бинтами ми викрутились.

Ясно. Ну слава Богу.

По ділу якраз вони туди, не туди попали куди треба. Скажем. [*Сміється*]

Чи були якісь зовсім нестандартні ситуації за цей місяць, які вам могли б запам'ятися, зовсім несподівані? Чи кожен день, мабуть, був несподіваний?

Ні, кожен день все веселіше й веселіше, ну всякі були, я ж кажу...

Як довго ви перебували в селі?

До 26 березня, потім коли почали брати в полон по Прилуцькому району старост, [по] мене моя влада, моє керівництво, прислали дрона, прислали автомобіль. Я за дітей, за дружину, по мінам, болотом, з кульочком носків-трусів, отак ми. Ну[, але] першого квітня я все одно був уже тут.

Ну так. Уже ясно як вийшли. Мабуть, сім'ю не зразу ж тоді перевезли, ще ж деякий час...

Ні, ні, ні. Дружина навіть не знала. Я кажу: «Мені в місто потрібно» (я в Прилуках був у родичів). Потрібно в місто. А тоді вже передзвонив, кажу: «Я вже в селі».

Перші дії по відновленню які були? По приведенню в порядок?

Дорога.

Дорога. А це ж була підірвана там дорога, мабуть, туди.

Що дорога була підірвана, що вся ж Набережна була по коліна в грязюці. Не можна було ні пройти ні проїхати.

Це тільки по Дорогінці?

Ну повністю там де вони рухались, вони з поля виїжджали, і самі розумієте, коли тиша одиниць пройшла, що залишиться на асфальті.

Ясно. Первинний ремонт дороги. А пальне от коли вдалося дістати?

З пальним було взагалі геть туго.

Бо будь який ремонт передбачає ж пальне на будь який період. Як довго були проблеми з пальним? Місяць, менше?

Та мабуть аж до літа. Воно справа в тому що тільки на заправку в Ічнію там чи в Ніжин привезли, – я про це дізнався, я доїжджаю – його вже нема. Я потратив, тобто, ну тих п'ять літрів щоб туди і назад мені з'їздити і я нічого, ну...

Ясно, ясно. Ну, я пам'ятаю, і в Ніжині тоді проблеми були дуже великі.

... як казав Вінні Пух, «Если мёд есть, то его сразу нет», і його.. місцеві розібрали, і все. А села.. [*сміється*] тоді вже почали викручуватися, так товариша просив. Як тільки дізнався, що з'явилося.

Ясно. Якось через громаду не було такої можливості....

Так у громаді теж таке саме було...

Ну так в Ічні ж в принципі теж не було його.

Воно ж тоді всі-всі це переживали.

Чи багато було спалених автомобілів по селу?

Спалених? Ну два.

У центрі, я знаю, стояли. Два, да?

У центрі в нас?

У Дорогінці. Чи ні?

Ні. Стояла у нас ТОР, перший...

Ні-ні.

А, легкових, цивільних?

Так. Цивільних.

[*Зітхає*]... Тут Саня Волик, тоді Красілов. А ні! Красілова спалили біля оцього, це якраз він їжаки, я зварив їжаків, заїхав з Ічні товариш набрав їжаків, не довів! Ну добре що кукурудзою втік. Машина Течика спалили а...

Цих великих [їжаків]?

Ні. Колісних.

А, оцих маленьких, колісних.

Раз, два... Тут три автомобілі... легкових. І один за Томашівкою в бік Припутнів. Це Красілова. Тоді тут у Кубрака в Олексія особистий і службовий автомобіль спалили прямо в дворі, ну а...

Тупо спалили. Прийшли й запалили?! Чи обстріляли чи..?

Мало того, вони ще. Ні. Спалили! Вони макаронів накидали: порох із, Господи, від снарядів, що запускають оці... Як воно там правильно називається?

Не з автомата чи не обстріляли..

Сокирою спочатку порубали, а потім ще й вкинули в салон оцей. Оце ж [і] в Дробини у хрещеного, кадіка спочатку розстріляли, вкинули солярку, ну, каністру із соляркою, ну слава Богу не загорівся. Солярка...

Це в машину чи..?

В машину. Розстріляли комбайн.

Так, а для чого?

Це в той період, мабуть, як виходили вже?

Ні. Це десь була середина березня.

Посередині? Навіть так було. Це вже..

Туди ближче до два... ну п'ятнадцять-двадцять [березня]. Десь під кінець.

А не забирали взагалі автомобілі?

Ні.

Куди вони їх заберуть? Це ж...

Як куди? Використали, використовували якось.

Ну, забрали тільки [в] того, що взяли в полон, у нього був мерседес представницького класу, там такий красавець новеньких років, десь, ну дуже свіжий, отого забрали.

І десь використовували, їздили ним? Чи просто кудись зник?

Зник.

Зник, да.

А так ні. Техніку розстрілювали.

А от за селом, я у квітні вже проїжджав на Ічню, бачив там декілька автомобілів у болото були скинуті. По моєму, два легкових і один рафік, туди ближче до повороту.

Бус – то два хлопці зі Львова, їх потім розшукували. Ну десь чи Львівська область, чи зі Львова, де вони поділись – ніхто не знає, автомобіль у кюветі спалений.

А по номеру визначили, що зі Львова?

Ні, просто було орієнтування, до мене моє керівництво телефонувало і питало: чи немає у вас там такого, бо сім'я розшукує. Там Рено трафік стояв.

Бус спалений. А трупів не залишилося? Тобто самих людей, зникли безвісти?

Так.

Зникли, а бус спалений. А легкові машини – то хтозна чії були, да?

Одна Олександра Волика.

А, ви казали...

Це ічнянець, він хотів підпалити штабну машину. Її підбили, «Тігра», і він злетів у кювет. Ну, він її-то й підпалив, але вже втекти не вдалося. А ще одна, я не знаю чия.

Ну сам він утік?

Ні. Загинув в той же день.

Ясно. І ще одна невідома [машина].

А з ними ніхто не пішов?

З ким?

Ну, із орками.

З росіянами.

Та ні наче.

Ну з села таких нема, мабуть, да.

Я знаю що священник один поїхав з ними. Чи це правда чи ні? З Припутень.

Ні-і, то іще... А з Припутнів?!

Да.

Ні.

Ні, ні, це не так. Навпаки, мені розповідали, що він ще там дітей виводив їх із, із Припутень.

Ну значить це слух такий, ну в Ічні...

Ні, те що він співпрацював з ними – то співпрацював. Але ж ну, в принципі, хоча би, скажімо так, що дійсно людей він виводив. Але ж...

Так, а його немає десь.

Ну зараз немає. Зараз краще. Ну і в нас московський [піп], так теж, ну той перед війною, хитрий, збрив.

Бороду?

Ні, сам.

Сам зник.

Сам. *[всі сміються]*

Зник. Розчинився.

Ясно. Добре. Так, так, так...

А! Не перед війною, [а] після війни, ну, після виходу [росіян]. Я вже путаю.

О, після виходу зник! Це вже цікавіше. А під час перебування тут якісь помічались були.. Ну правда це ж, мабуть, не тільки він, ну..

Ну, підозри на нього теж були, скажімо так. По одній простій причині: людина, яка не тримає господарство, нічого не цей, ближче туди до вечора велосипедом виїжджає з дому з повною сумкою, назад повертається без нічого.

А потім же ж почали, то там бурятів піймали, то там.

А, до речі, хотів запитати і про національність окупантів, кого тут було більше?

Всіх.

Всі були, так? Всі можна було побачить. Всі народи Росії...

Так.

Ясно.

Ну оце як до матері заходили, так скажемо, смуглі, із прижмуреними очима, тобто, ну скажемо, більше до азіатів, і слов'янської національності.

А спостерігались відмінності у поведінці? Отак, от як вели себе росіяни, як вели себе там кавказці...

Буряти?

Буряти.

Як би сказати. Бог його знає, хто з них стріляв, скажем. Але коли заходили до нашої техпрацівниці додому, то один казав.. Ну вони були в гарній амуніції,

було видно – сидить на броні, скажімо так, справжній Іван з колгоспу, мало не в кирзових чоботях, а є бронезилети гарні, тобто і зброя, уже оці АК12-АК15 з глушителями, з усім. Не старі, ні. То вони казали: «Нас боятися не треба, бійтеся отих, що за нами йде следующій». Тобто..

Зачищати будуть.

Ні, скоріш за все, може по національності хтось агресивніший. Тобто, ну. До чого це було сказано, але він каже: «Нас боятися не треба, ми адекватні люди, а ті хто...»

Таке і в Припутнях казали, коли виходили. Також про це говорили. Але там більше росіяни заходили. А тут же бач. Ну тут як усі йшли через село то ясно що всі тут були фактично представленні.

Ну всі ті, хто рухався на Київ, всі ж були отут. Ну з цієї сторони, хто Київ штурмував, то...

Ясно. Чи були помітні от якісь цінності, які вони вивозили, чи ніколи було стежити за цим?

Ну, ось у нас стояв ТОР, він був підбитий перед Дорогінкою зі сторони Бакаївки. Його дотя[г]нули, а потім ще й друга гусениця на повороті спала, і його на зупинці [у центрі села] просто ж наші ж військові і залишили. До нього був прив'язаний стелаж із погрібника, ще й з банками.

Навіть так? Так вони побилися ж мабуть. Я думаю.

Ну, ще місцеві, скажімо так, пошановувачі алкоголю, так ще й тушонку їли з тих банок. Кажуть, нормальна.

Ух ти. Бачте які епізоди трапляються.

(Дзвонить мобільний телефон два рази, перериває інтерв'ю)

Крім вишок були якісь такі спеціальні руйнування інфраструктури по селу?

Електрика.

Електрика. Також стовпи валяли, як у Комарівці?

Ну я там не знаю саме що, але ну...

Підстанцію...

Підстанцію вони відімкнули, ну 30 кіловольт відбили. Чи стовпа звалили, ну, як його ремонтували, я не знаю, і що там саме трапилось.

Оце те що було 5-го березня, що перебили?

Так, так, так.

А після того такого не спостерігалось?

Ну чому? КТП прострелені. Але вони були вже пізніше прострелені, бо уже електропостачання не було, якби тобто [сталось] навпаки, то наприклад би одна

вулиця залишилась без світла, але світло було, тобто електропостачання десь далі. Це вже...

Як довго відновлювали електропостачання потім?

Ну [зітхає], з першого квітня ми вже були, скажімо так, відносно вільні, але ж дороги не проїзні, з 6-го квітня вже було відновлено. До 6-го квітня ми своїми силами. В мене є «кігті», хлопці допомагали, тобто [там], де 220 [вольт] ми майже все вже зробили без РЕМа.

Тобто РЕМ тільки найбільш важливими роботами займався?

Ну, де не дотягнули, скажімо, ми. От. Бо КТПешки ж були прострелені дві, тобто це по Набережній, вони їх замінили.

Ясно. Тепер таке питання. Волонтерська допомога надходила весною тоді в село?

Так. Після виходу [росіян] і релігійні організації, і держава, і волонтерський рух. Ну, тоді так.

Були у вас труднощі з організацією, вони самі це робили чи до вас намагалися звертатися?

Були у тому плані хто, скажімо так. Те що йшло від держави, ну зрозуміло, то перелік людей в мене є, і навіть знаючи хто приїхав – хто виїхав, хто є в наявності, то ці списки подавалися. А були труднощі в тому, що коли заїжджає якась волонтерська організація: стали там біля магазину, роздали, наприклад, є в них там 100 наборів, ну як....

Ясно.

І хто не отримав – то зразу ж усі біжать сюди, а я ні сном ні духом, ну як вам пояснить, що за дії інших людей я не відповідаю.

По Бакаївці було там, у них своя релігійна течія ще одна є, і своїм прихожанам вони безкоштовно, ну довго, мабуть, до середини літа вони роздавали безкоштовно хліб. І оце обурювало інших мешканців...

І у нас роздавали у Ічні баптисти.

І мешканців інших це дуже турбувало. Дзвонили по десять раз на день і приїжджали. «Що за неподобство, чого нам немає?». Ну, кажу: «Це ж вони роздають. Це аби я привіз і сказав «тобі на, а тобі не дам», то питання до мене». Такі труднощі виникали.

З відновленням громадської торгівлі були якісь труднощі, чи підприємці самі це все..

Самі все.

Самі це все зробили, так? Добре.

Ну знову ж була проблема, тобто, взагалі з товарами, з поставкою товарів.

Ясно. Інші заклади, школа наприклад, от як функціонували?

Ну, школа не працювала до початку нового навчального року.

Ясно. З комісіями, які обстежували збитки, були якісь труднощі?

Ну ось, знову запускаєм цю саму комісію, бо на днях, скажімо так, нещодавно з ОА [обласна адміністрація?] заїхали, виплатили людям кошти або на відновлення, або ж компенсували, що вже люди відновили за свій кошт.

Це в Дорогінці?

Дорогінка, Бакаївка, Комарівка. То зараз люди біжать, ті, хто говорили у квітні [2022 року] там, коли ходила комісія, «да ми самі, нам нічого не потрібно». А ще плюс як завезли постраждалим по дві тонни вугілля, ну і почалось. Доводиться знову збирати цю саму комісію, тобто зараз стоїть питання, як це все відновити назад, щоб комісія ще раз пройшла. Тепер потрібно всім.

Прозріли.

Ну ясно. Ясно. А скажіть, будь ласка, крім волонтерів у перші місяці, квітень-травень відвідували село, ну мабуть, прокуратура це само собою і правоохоронні органи...

Так.

А от якісь журналісти, політики, представники влади, ну крім громади самої?

Да були.

Кого б ви могли пригадати?

Ляшко, по моєму, приїжджав, це з політиків, а так же ж всі телеканали були тут.

Ага. Тільки в Дорогінці чи й на села виїжджали?

Ну взагалі по маршруту, по руху колони.

По маршруту слідування. Ясно. Так. Ну, мабуть на цьому будемо закінчувати.

Мешканці села розповідали, що 9-го березня за селом у напрямку на Бакаївку підірвалась російська машина із солдатами. Чи не могли б ви вказати, де було цих росіян поховано¹.

Поховання не було. Це їхав тентований Урал, він підірвався відразу на двох протитанкових мінах. Вибух був такої сили, що від автомашини залишилось металу розміром із мотоцикл, десь може третя частина. Тільки одне тіло більш-менш уціліло, його забрали на обмін. Решту розкидало по місцевості, по деревах, скрізь.

¹ Тут і далі виділений іншим шрифтом запис діалогу із С. Тюковим під час телефонної розмови 06 листопада 2023 року.

Селяни пригадують, що саме після цього обстріли села посилились. Чи спостерігалось це посилення обстрілів і в інших селах, принаймні вашого округу?

Загалом складалось так, що солдати слов'янської національності перед селом відкривали вогонь, і проїжджали більш-менш тихо. А неслов'яни лупили без розбору по всьому. Тому у середині березня у Бакаївці спалили два будинки. І в Комарівці посилились обстріли. А от у Припутнях після 9 березня таких обстрілів не було помітно. Їх стали посилено обстрілювати лише в останні дні перед виходом.

Дехто з мешканців села говорив, що 14 березня тероборона мінувала дорогу на виїзді з Дорогінки перед припутнянським поворотом, між болотами. І того дня росіяни обстрілювали їх, але снаряди не долітаючи падали в болото. Чи можете це підтвердити?

Ні, не так було. 12 березня відбувалось мінування. У той день їхній БТР нарвався на протитанкову міну. А 22 березня наші військові з ручного міномета підбили машину з боєкомплектom. Іншого разу три наші танки влупили в голову колони на припутнянському повороті. А росіяни подумали, що стріляли із-за села, де ще рухався хвіст колони. І почалась перестрілка голови колони із хвостом.

Добре, дякую вам за інтерв'ю, пане Сергію.

Запис Д-21

Респондент: *Дегтяренко Раїса Іванівна*

Рік народження: 1970.

Професія, соціальний стан: *директор школи.*

Скажіть, будь ласка, чи передчували, чи передбачали ви, що почнеться війна?

Ви знаєте, я людина, яка прагне до позитиву, тому, чесно кажучи, до останнього вірила, що такого не може бути. Я не могла допустити, що ті люди, з якими я спілкувалася, їздили один до одного в гості, особливо моя рідня, можуть так змінити ставлення до нас. Тому я особисто не сподівалася на це, вірила, що здоровий глузд переможе.

Я вам чесно скажу, теж не вірив. Чи готувались ви все таки якось до початку війни?

Я особисто ні, не готувалася, вірила, що її не буде.

А стосовно, наприклад, навчального закладу чи були якісь перевірки стану укриття напередодні?

Справа в тому, що у школі постійно напередодні нового навчального року проводились інспектування закладу на відповідність усім вимогам. Можна говорити, що елементарні норми звичайно були дотримані, хоча, на жаль, не в повній мірі. На сьогодні ще проблеми теж залишаються.

Ніяких додаткових перевірок, обстежень, навіть рекомендацій не поступало?

На жаль, ні. Починаючи з 2014-го року особлива увага зверталась на укриття, яке до того часу в нас, по суті, використовувалось як підвально-підсобне приміщення. У 2014 році в міру наших можливостей ми провели часткову реорганізацію приміщення, підтримували його, розробили необхідну документацію згідно вимог цивільного захисту. Зокрема, чітко розподілили відповідальності між персоналом навчального закладу в разі виникнення надзвичайної ситуації. Можу сказати, що з нашого боку було зроблено все необхідне.

Так от, загальна підготовка всієї держави, а от конкретно взимку за 2-3 місяці до початку бойових дій власне особливих інструкцій, рекомендацій не надходило до вас?

Ні, особливих інструкцій, вказівок керівництву школи не надходило.

А як довго ви працюєте директором школи?

Я працюю з 2008 року.

З 2008 року. Так, у вас уже достатньо великий досвід.

А давайте почнемо, мабуть, трошки здалеку. Ви пам'ятаєте події уже 5-річної давності, коли були вибухи на складах у «Дружбі», як тоді школа, ну і населення, і ви особисто це все пережили?

Ну, звичайно, що для нас це було дуже великим потрясінням. Мабуть, я вже точно не скажу, десь біля 4 години ранку почались вибухи. Я особисто це почула, побачила світло від горіння в сторону Дружби. Звичайно, ми здогадалися про те, що відбувається. Дітям ми дали вказівку залишатися вдома. Колектив школи зібрався в закладі й чекав на розпорядження зверху. Нам повідомили про тимчасове припинення освітнього процесу до з'ясування ситуації.

Евакуації не було тоді школи чи дітей?

Ні, евакуації не було. Було чутно сильні вибухи. У нас за стадіоном є гори, так звані наші насипи, то люди виходили туди, а вибухова хвиля була такої сили, що можна було і впасти. Десь до 8-9 години були дуже часті вибухи, а потім вже звичайно рідше. Звичайно, це була нестандартна ситуація для всіх.

Ховались?

Я особисто не ховалася. Мене підтримував чоловік, говорив, що все таки радіус дії до нас не повинно [долетіти], але все одно.. Ну тривога була, звичайно.

Ясно, тобто укриття тоді не було?

Укриття [тоді] не використовувалось. Від старости отримали вказівку, що потрібно відкрити укриття, можливо хтось з людей прийде. Увесь час, удень і вночі воно залишалось відкритим.

А як довго тоді не було занять у школі, приблизно хоча б?

Можна по наказу подивитися. Мабуть, тиждень не вчилися, а потім ми пішли, здається, ще на додаткові канікули.

Ну це можна буде пізніше подивитися, це не є головна тема.

Це був вівторок, мені здається. Мабуть, до кінця тижня ми не навчалися.

Вівторок, 9 жовтня це було.

Так, 9 жовтня і до кінця тижня, мабуть, ми точно не навчалися, а потім вже, а потім ми пішли на канікули, трошки перенесли їх термін.

Зрозуміло.

Чому я задавав такі питання, у нас одна з цілей, так би мовити, нашого проєкту: чи вплинув досвід пережиття цієї надзвичайної ситуації на досвід початку чи перебігу бойових дій, як-ось, чи відчували якусь схожу реакцію, коли почались, наприклад, вибухи, бомбардування?

Ні, це було зовсім не те, абсолютно інші відчуття. Ми знали, що тут вибухи пройшли і ми вже бачили, що гучність їх десь до ранку, а потім уже і періодичність знижувалась. Ми вже спілкувалися про те, в якому радіусі були евакуйовані люди. Всі розуміли, що то не той масштаб подій.

А як сприйняли звістку про початок війни, коли ви дізналися?

Мені зателефонували діти з Києва і сказали, що на столицю скидають бомби. Син повідомив. Я зразу набрала доньку, ті навіть ще не знали нічого, але каже, коли виглянули у вікно, то вже люди масово виїжджали.

У Ніжині вибухів не чули? Бо теж аеродром бомбардували.

Ні, ми спали, просто не чули.

Як сприйняло населення звістку про початок війни, які дії, можливо, вживали люди в перший і другий день, поки ще тут було відносно тихо?

Була домовленість зі старостою про те, щоб завгосп зразу відкрив укриття, яке залишалося відкритим протягом місяця. Пізніше трохи уже світло зникло, але укриття завжди залишалось відчиненим. Був елементарний запас води.

Ну, звичайно, як? Для всіх це був шок, жахіття, особливо тоді, коли пішли перші колони [зітхає]. Можу сказати з власного досвіду, що я бачила. Люди звичайно боялися виходити на вулицю, збиралися сусіди між собою поговорити. Ну і я особисто скажу так, що говорила чоловіку: «у понеділок ідем на роботу», – а він мені каже, – «ти думаєш, що ти говориш, почалась війна». Я перші дні не могла усвідомити, як це буде все, а що далі....

Так, добре. Чи готувалось якимось населення до зустрічі з ворогом, ну, скажімо так, ви може і не все знаєте, але?

Звичайно, я всього не знаю. Наприклад, місцеві хлопці, коли пішли танки, то намагались усіма силами якимось затримати їх, завалити деревами. Звичайно, це

ненадовго, але хоча б на годину, на дві. Вважаю, що це теж була допомога. Як би цього не зробили, то результат першого бою під Ніжином, можливо, був би інший. У людей не було зброї, крім декількох мисливських рушниць. Воювати було нічим, тому захищались як могли, перекривали дорогу різними способами.

А була інформація, що начебто якийсь час перший день збирався мітинг у центрі села?

Ви знаєте, я не володію такою інформацією. Особисто скажу, що я довгий час не могла навіть у заклад прийти, бо нам дана була вказівка, що ми йдемо на додаткові канікули.

А хтось перебував у школі хоча б у перші дні, скажімо так?

Приходили, але постійно не перебували. Приїжджав завгосп, контролював ситуацію. Перші дні ще й уночі топив котельню, тому що все ж таки і квіти, і температурний режим.

Тобто ви на території школи переважно не перебували?

Ні, була вказівка не приходити з метою безпеки.

Цікаво, чи хтось приходив, в укритті ховався?

Постійно було відкрите. Знаю, що люди, які живуть через дорогу, спускалися. За інших не можу сказати.

Хорошо, отже, був тільки, так би мовити, технічний персонал у школі під час цього періоду?

Так.

А от якщо не говорити про зустріч із ворогом, а от до труднощів війни, як населення готувалося, можливо, ваша сім'я, ваші сусіди?

Я, а особливо мій чоловік, вважаємо, що має бути елементарний запас продуктів усього й завжди. Тому якийсь там кілограм-два крупів, борошно, цукор, олія, у нас був. Враховуючи те, що з'їхалися діти з онуками, то сім'я була з дев'яти осіб. Запасу мало вистачити на місяць. Люди розморожували морозильні камери, особливо тоді, коли пропало світло, ділилися запасами з іншими. Намагалися пекти самі хліб, булки, особливо ті, у кого були діти.

Маленькі були діти?

У моїй сім'ї були: одинадцятирічний онук, п'ятирічний хлопчик, онука п'яти з половиною років. Господи, дівчинці всього півтора роки, одній не було й трьох років, а іншій – не було восьми років.

Які найбільші труднощі були з дітьми?

З дітьми були найбільші труднощі, коли починало тут близько підриватись, особливо в перші дні. На початку вони ніби населення і не займали, але потім, коли перші підриви відбулись з їхньої сторони, коли починались стрілянина, вибухи, спускались в погреб вдома. Звичайно, діти, скільки можуть просидіти в погребі? Це було важко й страшно. Звичайно, що на вулиці гуляли, але дивилися, щоб не вийшли за двір, щоб не видно було їх. Звичайно, це було страшно.

Ясно. Чи відчувались якийсь брак предметів, може першої необхідності? Ну стосовно хліба, це було ясно.

Ви знаєте, у нашій сім'ї таких проблем не виникало. Діти їхали з Києва, то ще була можливість у них по дорозі зупинитися, закупити й зубну пасту, мило, шампунь. Можливо в інших і виникали проблеми.

Ясно. По відсутності світла, якось ви підтримували зв'язок із зовнішнім світом?

Як ми підтримували зв'язок? У нас є генератор, ми мали можливість підзарядити телефони. Для контакту з рідними створили групу «Рідня», переписувались кожного ранку, цікавилися, як пройшла ніч, зараз тихо чи гупає. Так ми підтримували один одного. Особисто виходили за межі двору на город і мали можливість за допомогою «кнопочного» телефону спіймати зв'язок на вищці, де знаходиться Талалаївка, Велика Дорога. Практично весь час до 31 березня ми не завжди, як нам хотілося, але якось обмінювалися інформацією.

Чи підтримували зв'язок якось у межах шкільного колективу з колегами?

Звичайно, створили групу, перейшли з вайбера на Телеграм, бо так сказали безпечніше. Таким чином передавали інформацію, але не всі могли її отримати. Під час того як вмикали генератор, знали сусіди, приходили і підзаряджали свої гаджети.

Колеги-освітяни з інших населених пунктів, з Ічні якось підтримували вас, ну якщо не матеріально, то принаймні в іншому плані?

Основним засобом комунікації була наша група в Телеграмі. Співчували, молилися, підтримували колеги з навколишніх сіл: Андріївки, Томашівки, Бакаївки. Вони були в аналогічній ситуації. З Ічнею не було в нас зв'язку ніякого, як? Фізично, переміщатись не можна було, тому тільки переписувалися.

Чи не продумували можливі шляхи евакуації?

До 27 березня, всі, хто приїхали до нас, – невістка з двома онуками, донька з чоловіком, із двома дітками, – перебували в нас. Почали ходити чутки, що коли ворог буде відступати, то буде ще гірше, ніж вони рухалися колонами в перші дні. Ми вирішили евакуювати дітей і онуків. 27 березня о шостій годині ранку, коли вже розвиднілося і закінчилася комендантська година, вони виїхали.

7 чоловік їхало однією машиною, а племінник вивозив чужих людей своєю машиною до Ніжина. Шлях був важкий. Ми зв'язалися з теробороною, яка знаходилась під Безуглівкою. Нам сказали так, що рухатися транспортом небезпечно, бо місцевість під обстрілами. Діти мали йти пішки до самої Безуглівки, де їх чекали б захисники. Вирішили все таки їхати з маленькими дітками через Валентіїв, Перебудову. Звичайно, довго, мабуть десь о пів на восьму донька зателефонувала і сказала, що вони вже на блокпосту [сльози].

Так, я розумію, дуже непростий був той період.

З періоду цих бойових дій [що] вам найбільше запам'яталося, не обов'язково це стосується родини, але загалом життя населеного пункту, ситуації які ви бачили?

Запам'яталося, коли 9 березня обстріляли наш заклад. Для мене школа, як і для багатьох інших, друга оселя, друга домівка, тому я тут працюю, я цим живу. Звичайно, коли відбулася пожежа, нам вдалося її локалізувати і зберегти заклад, але це було страшно. До того часу, поки вони не вийшли з села, я не була в школі.

Ви запитували, чи розуміли вас, чи підтримували¹? – розуміли, підтримували, [тільки] розуміть вони нас до кінця не розуміли, але [для прикладу скажу,] коли ми от переводили дітей, щоб евакуювати, ми пішли навіть на ту сторону села. То та сторона села, навіть вони теж, вони ж живуть не таким життям, вони ввечері (ми на вулицю зайшли[, коли] вже смеркало), кажем: «А що у вас люди роблять по вулиці?». Вони кажуть: «Як? Ми постійно виходим, щось говорим». У нас [же] оця частина села – це вимерла частина. Було так, що люди вранці рано, дуже рано, ішли дома (в кожного господарство якесь), ішли швиденько, щось по господарству господарювали і сходили.

А ви в цій живете стороні села?

Я живу в цій стороні села, де саме йшли колони. І люди йшли з домівок у глиб села, особливо ті, що жили при дорозі. Були випадки, коли ввечері поверталися додому, щоб погодувати худобу, але, почувши стрілянину, верталися назад.

Тобто навіть не ночували?

Бувало таке, я знаю такі сім'ї. У мого заступника з навчальної роботи згорів будинок. Вони не ночували вдома. Особливо страшно було в останні дні – 30-31 березня. 30 березня ми з чоловіком із півсьомої ранку просиділи в погребі, практично не виходили. Стрілянина з БТР, автоматна черга не стихала. Ці два дні були дуже складними. Пожежі відбувались, горіли будинки. Одного разу чоловік побіг допомагати, а потім назад перебігти можна було болотом. Він хворіє, йому треба було додому прийняти ліки. І він ледь перебіг простір такий, де немає будинків, тому що постійно колони йшли. І вони виринали ці «Тигри», так тихенько їздили останні дні, що наче хто його знає. Ще дуже запам'яталось, як поїхав чоловік підвозити з Ічні хліб, а в той час виїхав «Тигр» і почав стріляти по машині. Йому вдалося сховатися. Стріляли по людях.

Він сам їздив чи зі старостою? Бо староста теж говорив, [що їздив по хліб]

Ні, це не він їздив. Сусіди передали сусідам, на котру годину підвезуть хліб.

Сюди в село?

Сказали, що в село підвезуть хліб до продавця додому, не в магазин. Ну і хто з нашого краю – сусіди поїхали.

¹ Респондент має на увазі колег і знайомих, що не перебували в селах, якими рухались російські колони.

А, ви просто по селу [поїхали за хлібом].

По селу він їхав. Із Бакаївки в той час виїхали тихо «Тигри». Тільки чудом вдалося врятуватися. В цей час по дорозі їхала машина хлібна, і вони відволіклись. Почали стріляти по машині.

Це ічнянські перевозили [хліб], получається?

Ну, як стало відомо пізніше, що це була приватна машина, яка перевозила хліб.

Ага, ясно. Добре, дякую вам.

Тоді звичайно ж ходили ці чутки, що молодого хлопця підстрелили. Він довго лікувався, бо отримав складне поранення. На сьогодні не реабілітувався повністю. Зараз хлопець за кордоном. Тоді вбили жителя села. Таке траплялося і у сусідніх селах. Ось у Припутнях розстріляли сім'ю одну. Батьки нашого учня загинули, підірвалися на міні. І він теж був у машині з сестрою, сестра і він вижили, а батьки загинули.

[звук дзвінка мобільного і перерва в запису]

Так, це було 31 березня, на мій день народження. І я собі загадала таке бажання, такий подарунок, щоб вони вийшли звідси. І ви знаєте – це справдилося. Я ще так сама собі думаю, спечу якийсь яблучний пиріг, але дітей ми вже вивезли, не було. Так ви знаєте, в ті дні, 31-го навіть чаю не можна було попиту, не виходили з погребя, тому не відмічали. Найкращий подарунок для мене, коли вони вийшли з села. Мое бажання збулося, тому я більше почала вірити, що думки, наші мрії матеріалізуються.

[...]

Ваша оселя не постраждала?

Наша оселя не постраждала завдяки тому, що ми знаходимося десь 150 метрів від цього. А працівників закладу постраждала, і ми подавали заявку у цей в ЮНІСЕФ фонд .. я точно вам не можу навіть сказати, не доводили таку інформацію до відома, чи отримали вони від ЮНІСЕФа допомогу чи ні.

Політики вашу школу не відвідували?

Ні, ні.

Бо я чув, що Ляшко приїжджав у села.

Ні, в школах не були. Представники Ляшка були, я пам'ятаю, зразу після виходу [росіян] 31 березня. Через тиждень десь приїжджали, привозили допомогу гуманітарну. Звичайно, після 31 березня багато приїздило різних: віруючі, релігійні організації, розносили допомогу. Ось на днях у нас були гості за сприяння американського гурту «Калина Вегас», до дітей приїздили з розважальним таким шоу, подарунки, солодощі привозили.

Добре, дякую вам за інтерв'ю.

Запис Д-31¹

Респондент: *анонімно*.

Рік народження: 1964.

Професія, соціальний стан: *вчитель*.

Стать: жінка.

Чи передчували ви, чи передбачали, що може початися війна? Ну, в смислі, агресія.

Ну, розумієте, я навіть не передбачала, що може. Ну дійсно якимось ось так я що війська підведені до кордонів, чогось так думалося. Але ж щоб почалася війна, в мене навіть такого не було.. Мене діти запитували, кажуть: «А буде війна?», а я кажу: «Діти, заспокойтеся, ніякої війни не буде, все буде добре». І потім вже ми.. війна все-таки почалася. Ми прокинулися від того, що десь близько чотирьох годин [ранку] були вибухи. І ми прокинулися, що вибухи. І якимось, розумієте, якесь було таке враження, що це [ді]ється не з нами, що це десь взагалі ми знаходимося, що це.. ви розумієте, ніби уві сні – ось таке було.

А потім дійсно нам зателефонувала на вайбер, у нас тоді ще був зв'язок, у нас було світло, нам на вайбер скинула повідомлення директор [школи], що почалася війна, діти в школу не йдуть. Але ж ми прийшли до школи. Ми прийшли до школи, сиділи в школі, а потім якимось, ну ще ось так десь стріляло, але близько ж ми не чули, що стріляло. А потім уже ж ми сиділи, сиділи, та кажемо: підемо в магазин. Пішли в магазин – в магазині вже все розібрали. А я просто не вірила, думаю: як це буде війна, що оце стіки.. Ми не думали, що буде окупація. Я взяла кілограм пряників, бо не було вже хліба, там цукор узяла, ну не набирала отако, розумієте, щоб сумки, – і прийшла додому. Ну прийшла додому і просто ось таке було все гнітюче, все пригнічене таке. Мені зателефонував у чотири години син ([він] у мене в Києві живе), зателефонував, щоб каже: ми пішли в супермаркет, набрали води, їжі, зняли готівку із банкомата, що це почалася війна, це буде шось таке. І ви розумієте, коли я була в Ніжині, то в мене мама, їй 82 роки. І вона постійно ж слухає телебачення, радіо дивиться. І вона говорить, що буде війна, ти накупи там солі, свічок накупи, щоб було в нас що. Ну я просто так, знаєте, легковажно до цього ставилася, я думаю: да яка стара людина. І оце я ті[ль]ки приїжджаю, а вона: «Ти купила?» – [Кажу:] «Ну я ж уже накупила там і солі, й сві... Ну солі я не купила багато, а свічок і спичок».

А потім же ж почалось оця ситуація. Розумієте, одного дня.. Ми були на подвір'ї, це [було] мабуть чи 25-го, в ось такі дні, просто ходили ми пригнічені. Потім їдуть молоді хлопці, кажуть, що їдуть звідти, завальювали лісом, [бо] їде

¹ Текст містить уточнення, зроблені після бесіди з респондентом (див. примітки).

колона. Ви уявляєте, ось таке було враження.. Я. От я розумію, чому наш голова Верховної Ради возив усіх у Ірпінь і в Бучу. Коли ми, це відбувалось це на сході.. коли вони .. Побачити оцю по телебаченню – і побачити коли живий солдат, живий танк їде – це ж не живий, а в смислі наяву, не десь по телебаченню.

І ви розумієте, пішли перші колони. Пішли перші колони, – це було якось страшно, розумієте. Все гуло, все дрижало, було дуже-дуже страшно. І вони ж їхали, а в нас якось так, що ми постійно на вулиці. Ну як, в хаті ми не сиділи, [ми] з чоловіком перебували весь час на підвір'ї. То за сарай заховаємось, дивимось, і ми лічили, [це] рахували ці колони, скільки там усього йшло, скільки було техніки. І от вони зразу так їхали, розумієте, такі вони всі були: ну як, – такі браві, з такими пов'язками, і сиділи дуже багато їх на танках, і прямо їде, – там іще хлопчик сусідський виглядав у вікно, то вони ж іще віталися.

З пов'язками? А якого кольору, не пам'ятаєте?

Звичайного червоного кольору. І форма в них така була: вони вихолені були такі, чисті всі, в формах. Все начеку було. І потім, ну як, вони спочатку їздили, ми ховалися, щоб вони нас не бачили. Ну якось вони нас не займали. Ну, їхали, проїхала там колона, а все ж таки на душі було дуже-дуже важко, дуже тяжко. Думаю: Господи, в мене ж діти в Києві, і це ж усі туди поїхали на Київ, колони повз нас усі йдуть. Тоді ж як уже ж пройшло декілька днів.. вони ж постійно їздили. Оце розвідники їдуть з Великої Дороги повз нас і ми, розумієте, ми ніколи не думали, що вони оце оцією вулицею будуть їхати, вони їздили у мене під вікнами – п'ять метрів від вікон оце їздили оце вся техніка, оце все, я бачила все, що воно робилося. Потім, значить, вони їхали-їхали, вони нікого не займали поки що. А потім в нас, 9-го, я пам'ятаю це дуже гарно, це було 9-го березня, розпочалося.. До мене підійшла сусідка, а в мене чоловік, розумієте, треба чимсь було займатися. От якось отак ні до чого руки не здіймалися, але там дрова рубав чоловік, і ми стояли, а потім отам на Бакаївку як їхати, такий вибух пролунав – і такий стовп диму, взагалі чорний-чорний. Виявляється, це підірвалися на міні тероборони їхніх 32 бійці. І це було..

Їхніх, окупантів?

Окупантів, а тероборона поставила міні. І ось, коли відбувся оцей взрив, вони ошаленіли. Вони потім підійшли, ми не знали, що, а тут уже ж люди .. Ніхто нікуди не виходив, розумієте? В нас в кінці, ну як, за хатами були в городах стежки. По вулиці ніхто не ходив, тому що це було небезпечно, це ж дуже було страшно. І вони стріляли. Вони там же ж ходили по тому краю села, а потім, ну як, ми сиділи в літній кухні. Хата у нас біля цес, а за хатою літня кухня. Ми з матір'ю сиділи в літній кухні, а чоловік же ходив на вулиці. Він каже, я в армії служив, я заховаюся. Ну, а я ж хвилююся, і потім після того як вони оце їхали, після того зчинилася така стрілянина. Вони почали їхати осюди в цю сторону – і стріляли хто куди бачив: і по хатах. Ну, таких пожеж не було, і таких страшних

руйнувань, вони просто можливо вгору стріляли. В кого вікна, в кого стіни, ну прострілювали. А потім, це ж було, і вони їздили-їздили, а потім ще ось такий випадок був, який мені дуже запам'ятався. Це особисто в нас вдома в господарстві, ну, в нас дві корови і я, коли. Розумієте, в нас не було ніякого зв'язку, в нас не було ні хліба, нічого не було взагалі. Ну як, просто ніякого підвозу. Ну, звичайно, їсти ми не голодали, але хліба у нас не було. І ось одного разу ж .. це було .. 29-го. Я трохи перескочу, просто тому що я не встигну, у мене уроки. Я хочу розказати вам оцей епізод. І я ж так як зберу молоко і розношу по сусідах, хто приходить, хто й далеко бігав, але якось мені нічого не страшно було, розумієте. Я оце зібралася й пішла, коли я була на вулиці дак мені наче нічого страшного як я собі..

Тільки ж стежкою, да?

Городом, городом, аж там дивлюся: чи їде, чи не їде, а як їде, дак десь стала за сарай, розумієте, це взагалі. І я ж так пішла до одних, а тоді треба мені через дорогу перейти, а тоді зайшла до свого кума, і він каже: да он уже ж стріляють, куди ж ти підеш. А я кажу: «Як я не піду? В мене ж там мама стара, 80 років, чоловік, вони ж будуть хвилюватись». Ви розумієте, я тоді так бігла, так я бігла, що це взагалі. Я прибігла, а в мене отут усе, ну, погано аж було. Коли я прийшла оце ж сюди, я додому прибігла, і тут почалося. У нас гараж, і хата, і під гаражем стояла машина. Ну вона старіша, але вона робоча була. І ось, коли почалася ця стрілянина, то я ж уже сиділа в хаті, а тоді виглянула – вже передніх стекол немає в машині. Тут через трошки думаю вигляну, де ж чоловік. Бо мати каже, його вже десь убили в дворі. Оце у нас із профнастіла забор, дак взагалі от і зараз – оце все, все, все побите від куль. Оце вони стріляли куди попало. І тоді ж, оказується .. тоді я виглядаю у вікно, дак уже горить усе. Розумієте, оце машина, оці кресла, оці сидячки, – все загорілося, і вогонь перекидається на гараж. А там тоже машина і повний бак бінзіну стоїть. Я чоловіку кричу, а він же ж десь там. Хотя вони їдуть. Оце отака пожежа, а вони їдуть і стріляють по вулиці. Стояло два відра води, я [ви]лила ти два відра води – полум'я згасло, але дим такий, що нічого не видно. А тоді вже ж вискочив чоловік, давай ми дивиться, що ж .. Кажу: поїду в хату подивлюся. А він каже: у хаті довго не затримуйся, тому що вони ж їдуть по дорозі й можуть знов стріляти; і якби я була [помічена, тобто] там хтось у хаті був, то там би повбивали, там все б в хаті рознесло б. Буквально: і м'який куточок, і стінку, і посуд – все порозбиване було. Коли я зайшла до хати..

Кулями, да?

А, методично. Він приїжджа, оце стає танк. Від'їжджає. Не то що він там кудись тікав, зупиняється, – і починає стрілять. Начинає стрілять оце по хатах там, в кого що, по машинах, по всьому. Потім же ж закінчилася оця стрілянина, я ж у хату заскочила, а в хаті отако палас, і вже горить уже в хаті, розумієте. Я туди

відро води вилила. Вони знов їдуть, ми знов поховалися. А тоді вже зайшла другий раз..

Ви ховались у погребі?

Да в погреб я не ховалася, ми якраз короною переболіла, дак не ховалась я в погреб. Я тільки в один останній день дак трохи стояла в погребі. Це дуже багато розказувать, це за місяць, це просто я вам окремі епізоди, а це таке ми пережили ..

Просто ви кажете, ховалися, а де ховалися?

Де ховалися, у літню кухню ховалися, оце отаке во ховалися. А чоловік вобще не ховався, десь за ціми ходить, ото за сараями да все, ото ж воно не проб'є. А тоді ж уже кинулися, вікна всі побило. Зайшла ж я за стінку сюди, дак там тюлі вісили й штори, і вже починають загораться. Якби я не затушила, просто б хата згоріла, нічого б у нас не залишилося, ми б залишилися оце так. Потім дуже ще багато всяких епізодів було. Було таке, шо їдуть, тоді вже вони почали їздить; після того вони вже [о]скаженіли, як їх там розстріляли. І вони вже там ходили, то там можливо там десь попитайте, там на хуторі [скраю села]. А тут у нас же ж вони ходили, і вони постійно.. ми жили ось у такому напруженні. Ми оце лягаємо спати. Хто лягає спати? Ну оце так, одягнуті там, а тоді починають стрілять. Тільки замовкне. І оце ж літали у нас – і трасуючі, і ракети літали через подвір'я, і снаряди всякі литали. Вобщим, було, дуже було нам страшно. А потім почали вже вони їздити отак: їде якийсь «тігрики» оці, шо вони беззвучно їдуть, їдуть беззвучно, а потім, не вспієш оглянуться, а вони вже приїхали, вже можуть стрілять, дуже було страшно.

Ну і шо ж іще. А тоді вже почали [в] останній день. Я оце ще такий епізод вам розповім. Останній день, це було 31-ше березня. Зранку ми повставали десь у шість годин і такий отам звідти такий наростаючий [гул]. І потім почали їхать танки. І оце в нас люди нащитали близько, більше тисячі, тисяча чотириста одиниць їхало це в нас в один день. Оце всі ото з Києва їхали через наше село. Через нашу вулицю, в нас повз хатами. Оце в нас по сусідству живе Наталя Миколаївна. Їхали через нашу вулицю – і постійно стріляли. Це так: проїде група десь 30 чоловік¹ – тра-та-та-та-та. Тут так, не вспієш заховаться куди, тоді вже я у погреб зайшла. Дак не в підвал, а в погреб оцей з шиєю, дак отам сиділа од шиї, туди ж низько не опускалася. А оце так: вийду, подивлюсь, чоловік отак на півзігнутих вискочить, подивиться, чи не горить там у хаті, а вони ж їхали й стріляли. Оце проїде двадцять одиниць, стріляють, і це воно в нас так продовжувалося десь до п'яти годин. А потім уже ж почали вони, вже ми думали, хтозна шо воно, а я уже ж – поїхали, ну, думаю, позвоню ж сину. Дзвоню, і залізла, там у нас навпроти хата сусідська. Ну як, наш там прицеп стояв з трактора. Я ж на прицеп залізла, зв'язку ж не було, і давай говорить. Коли воно безшумно, їде якась

¹ Обмовка респондента, мова йде про одиниці техніки.

машина з ракетами там чи як. І зверху сидять оце в йолках оці ж їхні ж оркі. Дак я впала туди, в прицеп, чи вони мене бачили, чи не бачили. А так би дак мо б розстріляли, мо б подумали, що якісь їхні ції передаю.

І тоді ж уже, ви розумієте, в нас так ми жили, так оце було шо тяжко, шо я вже вранці встала 1-го числа – і тихо в нас, ви розумієте. Кажу чоловіку: а тихо, а шо ж воно таке. Це кажу, знов таке буде, десь збираються. Дак, він каже, ниде ж не гуде. А в ту ж ніч стріляли, і тут скрізь стріляли. Я кажу, да вже оце як стрілятимуть, так воно вже все нас нам уже, як кажуть, напекло, шо я вже казала, вийду отако – нехай мене застрелять. Такого вже ж не можна було переживать, як оце ми переживали. А тоді приїжджає там сусід, і каже, шо їх уже вибили. Вибили їх, і вони, ну, поїхали вже кудись. А можливо, каже, там якісь будуть відставші іти, один-два, ну тероборона їх знищить. А такого вже масового не було. І оце отак ми пережили. Оце окремі епізоди, це дуже можна говорити дуже-дуже багато. Але ж розумієте, це дуже було тяжко, дуже було прикро нам таке переживать. І дуже ми, як кажуть, побули у цій шкурі. У пеклі, да, були й не знали. Це було дуже-дуже страшно. І оце зараз у нас такі побоювання, хоть би вони знову не йшли. Оце йтимуть – куди вже ховаться, шо робить. І по суті ж ми безоружні, ми беззахисні були, в нас не було чим, нічого. Оце таке¹.

Запис Д-41²

Респондент: *анонімно*.

Рік народження: 1967.

Професія, соціальний стан: *вчитель*.

Стать: жінка.

Колони йшли вдень, спостерігали ж. Колона йде, розвідники ж поїхали значить до церкви [в центрі села]. Їде колона, вже вони її зустріли – і туди ж на Велику Дорогу отудою через Калиновку, вони ж їх зустрічали постійно. Ну це ж ми вже ж чуємо, орієнтуємося: поїхали в сторону Бакаївки, вже слідкуємо, поїхали вже в сторону сюди ж більше до центру [села], відслідковували. А то ж уночі теж. Сну ж такого не було, тому що в хаті вже вибирали місце ми з чоловіком, спали: стіна-диван, ми долі. Тут піч, груба стояла, дак уже ж боялися, з якого боку щоб не стріляли, шоб хоть між якимись застінками. Ми на полу, ну можна сказать, час

¹ Закінчення інтерв'ю на прохання респондента не публікується.

² Цей запис вперше був опублікований на інтернет-сайті Національного музею Голодомору у жовтні 2023 р. Текст містить уточнення, зроблені після бесіди з респондентом.

перележували. Не то що спали ми, там спати було неможливо. Ми й не роздягалися, щоб можна було швидко вискакувати.

Ну й ото в одну ніч, я не знаю, яке це було число, ну мабуть ще до 9 березня, бо ще тоді таких масованих обстрілів не було. І от уночі чуємо: йде колона. Іде ж, дак прямо двигтять, все можна рахувати – скільки пройшло одиниць, не дивлячись. І тут йшла, йшла, йшла колона, і тут раз – рух зупинився. Мотори гудуть, воно ж чути, вібрація йде, на підлозі ми лежимо, дуже чутно. І я чоловіку говорю, кажу: «Шось не їдуть. Стоїть колона». Він каже: «Да шо ти». Кажу: «я ж чую». Ну, а я [як за професією] вчитель музики, так у мене музичний слух і я чую, що вони на місці стоять. Я вихожу, дивлюся в вікно, а це ж уся траса і так як у нас гараж, трактор стоїть в гаражі, і видно, що весь гараж оцей світлом прямо отак облитий. Фарами із техніки все засвічено. Давай дивиться у вікно оце. Видно ж сюди на оцю дорогу, аж прямо до школи осюди видно. Із вікна як стати в одній кімнаті видно прямо сюди. І оце ж я як стала, глянула у вікно, а тут повністю вся траса освітлюється фарами, вся колона стоїть. І це ж стоїть ця колона, і тоді починається (на дверях отакі заціпки в нас; ми на дві заціпнулися, на дві заціпки), починається вібрація, ну в нас уже тоді страх ужеж великий. Починають оці заціпки .. тарабаніть. Я кажу: «Наверно їдуть уже до нас у хату». І вже такий страх, чоловік уже бачу – він за мене злякався. Сумка стоїть оце з документами у нас стояла при виході щоб швидко. Він швиденько приніс цю сумку в кімнату, ну і вже думали, у нас у спальні вікно відкривається і вихід на город. Ми вже думали тоді туди чи вистрибувати чи хтозна шо робить, ми не знали, шо робить. І тоді оце після цього моменту починає заводиться техніка і починається рух. І колона – я глянула у вікно, – вони перемигуються ліхтарями, і колона рушила. Ну, такий стрес пережили, шо я казала: нам страшно було хтозна, страшніше.

Чи тоді як у дворі стояла. Це було на Явдохи, 14 березня. Був сонячний день, тихо, я зібрала на городі чорнобривців, і стояла з ними у дворі. Ми ще тоді не орієнтувалися [що] безпілотники летять, а вже пізніше почали розуміти. І чули, в дворі стояли оце ж такі [звуки], наче мопед їде, і тут ну наче тихо, нізвідки прямо над головою отак у мене пролітає, перелітає ..

Безпілотник?

Ні, не безпілотник. Це вже був уже якийсь чи снаряд чи міна якась, з якогось уже знаряддя, ми думали шо то мо[же] «Гради» чи хтозна. Ну короче пролетів над головою якийсь снаряд і перелітає через дорогу; там у нас хата нежила, у людей – і падає там на городі взрив отакий. Це перед моїма очима вибух отакий. Прямо піднялося – земля вся піднялося. Чоловік швиденько за мною, кричить, куртку виносить, бо я так вийшла посеред двору, така ясна погода, хтозна як. Він тіки біжить, і вже другий снаряд летить уже туди дальше, в болото летить. Ну виявляється, шо в цей час наші, тероборона чи я не знаю чиї, вже можливо і військові із Ніжина, підрозділ можливо якийсь, отут хотіли перекрити дорогу, на

греблі [за селом] перекриють дорогу [російським колонам]. Звозили туди і щебінь, і каміння, і плити, і блоки тягали туди. І більше всього що росіяни цілили [в них], і це ж недалеко, ось тут гребля, через болото. Ну і отож воно видно недалетіло, і все падало осюди оце там на оцю сторону, в болото, оце сюди падали ці снаряди. Дак я казала: нам хтозна як страшно було, від чого страшніше – чи шо колона стане під двором, чи від того що летить на тебе прямо над головою. Можеш сидіть у хаті – отак аж дребезжить уся хата. Не знаєш, спускаєшся..

Ми у погребі ховалися. Я заховалася вночі, ще сну немає, я спустилася в погреб, кажу, я поїду хоть час, може хоть очі закрию. Укуталася ж, і це 9-го, 10-го березня був мороз такий, шо мінус 10 градусів. Було холодно. І я вдень отак же наче прилягла там, і наче шось уже тихо було, наче й дрімать почала. Залітає чоловік у погріб і каже: піднімайся, переходь на оцю сторону погребя, там де не навпроти дверей, бо у нас під воротами каска. Російські ходять. Він відкрив оцей же ж гараж, шо я казала, [що] в нас там трактор стоїть. Виходить хотів з гаража, тоді, каже, очі підняв, а в нас під ворітьми, буквально два метри, отак як я до вас [сиджу], каска в нас за забором. Я ж тоді швиденько назад, і вони трохи пройшли од нас. Пішки йшли, і він прийшов у погріб, каже: сідай на цю сторону (там картошка у нас була заложена сітками), переходь на цю сторону, бо.. А я кажу: куди на цю сторону? Давай будем виходить отсюда і давай якось виб'ються. А перед цім попросила, там у нас такого виходу немає і у дворі отак все на видноті, якраз прямо. Все на видноті, не можна нікуди нам звернуть. Даже перебігать до погребя треба через двір перебігать. І я попросила, шоб за погребом у нас так од сусіда заборчик, кажу: випиляй отакий прохід, шоб можна було за сарай якось. Ну мало лі, шо доведеться. Ну і от якраз же й довелося. Ми поза цім із погребя виб'ються і поза сараями вже ж ховалися. За сараями, за сараями, де які у нас там невеличкі пристройкі ховалися. А бачили, шо отак по всій дорозі розтягнуто так групами йшли. Ну короче вони йшли, йшли, йшли з боку Бакаївки осюди в сторону центру, а тоді під'їхав БТР і найближча група сіли на БТР і поїхали. Оце тоже було страшно. Кажуть: а шо ж в селі. Ну до нас не дошли вони якось, вони отам з того хутора заходили. Там заходили і шукали, незрозуміло шо шукали. Вони находили, ще у Ніни Глюкової дідова .. шинель стара, дідова ще. Так допитувалися, шо це таке. А вона шось обізвалася, дак [сказали] «Много, бабушка, спрашиваете». Тому оце такі були ще випадки. А звичайно ж було таке: перший обстріл, це тоді отам підірвали в кінці села, дак перший раз до нас залетіло, оце й зараз у нас у хаті; влетіло, стримить у нас у хаті. Влетіло над карнизом з одного боку, і перелетіло через кімнату, і застряло над стінкою. Ми зразу й не бачили, й не зрозуміли як.

Кажу: шось стріляють, а він [чоловік] каже: то далеко. А тоді чуєм, летить уже, карниз уже падає, вже затарабаніла посуда. Я кажу: та ні, це вже похоже в нас у хаті. І ми вже швиденько давай з кімнати, він за мене, каже: давай швиденько, перебираємся в ванну. Ми в ванну вскочили, він отак на мене впав. А тут обстріл іде кулеметні такі, автоматні очередей.

І оце перший обстріл 9-го березня було таке. І таке відлуння йде – незрозуміло, звідки стріляють. І стріляють, таке враження, що наче з усіх сторін це було. І пока оце перейшло оце все, це колона вони перестріляли оце так, і оце ж у цей день і вони ж і в школу вцілили, вони тоді все оце обстрілювали.

Дак ввечері посідали вечерять, дак я почала, яюсь так я трималася, а тоді розплакалася й кажу: оце тобі день народження Шевченка! Яюсь так чогось у мене ще й асоціація оце з оцім усім. Оце був іще й такий випадок. Ну й звичайно, уже ми тікали останні два дні, вже не можна було перебувати там канешно, і ми перейшли на ту вулицю

В інший край.

До чоловікової сестри. Поперед цім ми може б і ранче перейшли, дак там було усього 13 чоловік. Оце діти, онукі в їх, оце тринадцять чоловік, усі ж. На Кутах¹, туди всі перейшли, бо у брата там хата на краю села, дак там вобщє саму першу її розстріляли, там такі збитки нанесли – і горіло все, і .. займається ж сільським господарством, не одна [нерозбірливе слово] – і техніка, і зернові, й соя, – все було знищено, погоріло.

Ну оце так у нас перший раз обстріляли, а тоді вже.. його поранили. Лікаря не було вже тоді, виїхала лікарка.

А вона під час цих подій виїхала?

Так. Вона першу ще йому допомогу надала, а вже потім, уже пізніше вже ми самі обробляли й рани йому і перев'язки робили вже.

Бо староста казав, наче ж була спочатку лікар у селі.

Ну вона спочатку була, а потім сказали, що нібито їй чи пропонували співробітництво, і вона не захотіла.

А, окупанти з нею спілкувались?

Ніхто ж не знає як насправді це було, чи .. версія така ходила. Бо вона виїхала, боячись за свою сім'ю, і не хотіла співпрацювати з окупантами.

Вона з сім'єю виїхала?.

Ну виїхала, чоловік залишився, а з сином вона виїхала. І зараз вони за кордоном, і дитина навчається в нас дистанційно. Ну, це такий випадок був.

Ну, а тоді коли ми перейшли, два дні залишалося. Ну аби хто знав, скільки тих днів лишилося, дак наче уже не можна було витерпіть. По-перше, ми знесилені, їсти нам вдавалося раз десь поїсти [за день], і то.. Милися ми до шести ранку. Це так: схватилися, води нагріли буквально, світла ж у нас не було. Не було в нас повністю світла, зв'язку не було. Ми сиділи оце так. І оце в шість ранку, пока ще не почався рух, пока ще не почалися обстріли, нагріли води швиденько, і оце

¹ Кути – північно-східна частина села Дорогинки, віддалена від основних доріг, біля болота.

так: верхню частину роздяглися до пояса, швиденько помилися, одяглися, бо не знаєм, що на наступну секунду може бути. Шо ми..

Оце так ми бігали, а тоді вже шо діти теж виходили.. Оце розказувала вона за свою сусідку, дак уже ж получається, чоловікового брата там розстріляли будинок, і діти перейшли, і отам я казала, [на Кутах, у чоловікової сестри] тринадцять чоловік їх всіх жило. Вони тікали із своєї хати, уже ж і по темному, і по видному, і городами й болотом, кудою тільки могли. А тоді ж уже й там, куди втекли, сидіти їм не було змоги. І вони, діти вирішили йти самі [на Ніжин]. Діти й онуки, оце ж уже братові діти. І вони йшли по полю, там де були міни, оце так ішли – скажіть, як [назва села], – до Перебудови. Ішли до Перебудови, а вже з Ніжина там же ж через блокпости хлопці вже виїжджали, і їх оттуда вже забрали. Але ж дойти туди – це .. А мати й батько їх, брат чоловіка, залишилися тут. Мати, це ж жінка їхня получається, цих дітей мати вже ж, дак я не знала, як її успокоювать, тому що в неї була така істерика, вона падала перед іконами, вона молилася, кричала, плакала. Вже вона прощалася з дітьми. Пока вже ж не дізнались [що перейшли мінні поля і дійшли до Ніжина]. І оце ж вони в нас, старший брат чоловіка і жінка його (а діти їхні з онуками жили тоді на Кутах) ночували тоже напевно суток п'ятеро. Ну може б іще і не наважилися самі перейти туди. Ну а вже ж брат старший каже: давайте отсюда йти. І ми зібралися, понасіпали худобі, ну з таким, щоб вертаться зранку поратяться.

І ми пішли туди ж на Кути. Ну і ніч переночували, а на другий день уже начали виходить уже війська [російські]. І це ж кажуть.. дозвониться ж нікуди ж не можна. Дзвінок поступив, кажуть: горить хата. Згоріла моя хата. Ну, скажем так, шо я, в мене перший чоловік помер і по сусідству я вийшла, не вийшла заміж, ну, жили цивільним шлюбом.

Моя згоріла хата. І ще я ж кажу, зранку попорались. Я наче відчувала, прийшла, кажу: поїду гляну чи ніде хоч у вікна не попало. І я обійшла всю хату, всі вікна ціли. Я наче попросалася з тією хатою. І напевно уже одинадцята година дня, десь отак, півдвана[дцяті]. В останній день, уже ж чули, шо колони йдуть, уже все. І дзвонять, уже дзвонять не мені, дзвонять до їх. Люди намагалися переказать. Зразу дивилися – з бовдура йшов дим. Ще сусідка через дорогу, це потім вона розказувала: «Дак чоловік накричав на мене, каже: вона он піч топить, а ти й досі не можеш запалить». Куди ж тут, як вони йдуть, куди ж тут топить. А тоді ж добрали, шо воно ж горить. А передзвонили ж зовсім треті люди. І тут же чоловік бере велосипед, і їде. Того шо в нас получається в старому сараї, оце ж де ця хата моя, старий сарай, дальше і постройки, й гараж, і хата – все рядом. І ми ж ховали солярку, ховали, бо це ж готовилися сіять, все. У чоловіка трактор. Переховали все у старий сарай. І це ж получається, ця хата горить, [а] тут у сараї напевно 200 літрів солярки було оце ж у каністрах. Воно й зараз каністри під цим стоять, під прицепом. Прицеп у дворі стояв, собака. [...] Чоловік бере велосипед – і їде по оцій береговій і осюдою. Якраз получається напереріз, оце як колони йде,

Йому треба через дорогу, щоб сюди поза школою, болотами і отам напротів вийти, перейти через дорогу, щоб до хати. І тут тільки він наче проїхав, ну хтозна, все тліло у нас, душа тліла, – починається отут у центрі стрільба. Я не знаю, чи він встиг, чи не встиг виїхати у цю дорогу, чи де він. Телефоную сусіду, який через дорогу отуди де..

З другої вулиці?

З другої вулиці. Ну видно так через городи [йому] видно що там відбувається. Дзвонимо, що він? Кажуть, бігає з відром. Сам. Вони туди не йдуть, бо все ж стріляє. Бігає з відром – оце що почули. І тоді вже напевно годин до чотирьох ніхто ніякої звістки не мав. Хтозна, ніхто туди не піде. До кого не дозвонимся, кажуть: хлопці повиходили там на тій вулиці. Каже: ми туди не підем. Тому що боялися, зрозуміло. Тоді вже я дозвонилася до Тамари Василівни, через три хати там. Дозвонилася, кажу: пойдіть, гляньте, чи живий, чи де він, чоловік. Ну вже так наче вийшли, наче не так чуть було шо. Коли ж вони пішли, передзвонюють, кажуть: уже хату нічого тушити, вона вже чекає щоб упали стіни, [але] далі не перекинулося. А він поливає коробочку на сараї. Уже зайнялася коробочка на сараї, і він почав гасити ото коробочку, не дав перекинутися, ото ж носив і носив. Уже потім він розказував, як він носив. Оце так, наче в колодязі набрав відро води, ті[ль]ки йти – їдуть, обстріл іде. Падаю, відро кидаю – і за колодязем, і в сарай всакаував, за скриню, каже, ховався, і ховався за фундаментом оцієї хати вже ж, шо горить, уже й там [ховався]. Ну де приходилося, там і падав. Ну, і звичайно, він як приїхав, дак плакали ми всі там, і він плакав, і ми плакали. Я казала: хтозна як було страшніше, чи в хаті сидіть – непонятно з якого боку може до тебе прилетіть, чи у погребі, шо можуть зайти і кинуть гранату. Тому що оце правда, вони кинули у коридорі у погріб, вони прямо у погріб кинули гранату. Перед цім сиділи там раніше..

Це отам скраю села?

Сама перша хата. Перед тим там сиділи, [і] діти сиділи, всі ж вони сиділи там. А тоді ж, як обстріляли їх. Прямо, шо вони виглянули із погреба, а тут повна хата вже диму. Вони вже думали, шо вже й хата повністю горить. І вони давай вибіраться з погреба. І напевно до їх оце тричі так заходили. І оце систематично техніку всю перебили, ангар там вже, комбайн у дворі. Ну він фермером, займається фермерським господарством, в нього по полях він позабірав паї, і сам обробляє. От. Дак їм кинули гранату. Вони [у той день] од нас прийшли пораться, бо там ще ж худоба якась оставлялась. Прийшли – а воно там вже у коридор заходиш, у коридорі погріб, і відкритий, туди прямо вкинули гранату. Так шо. Дак після того ото чоловік каже мені: переходь. Я кажу: ні, кинуть гранату, зараз одкриє ось тобі погріб, і кине гранату, і все. Так шо було дуже страшно.

Тут розстріляли ж ото хлопця. Бачили ми у вікно. Вже мого сина однокласника, Микола Скляр його звати. Дак його видно, ну чули, шо, я зразу подумала, шо може розстрілюють нам трансформатор. Він недалеко від нас там,

трансформатор. А виявляється, що там у дворі хлопці були ж. І це їхня хата згоріла, спалили. Я не знаю, може це і не випадковість, що може вони так знали, що там ці хлопці були, дак вони намагалися ту хату розстрілять, а попали може в мою хату.. Не знаю. А може просто отак хаотично яось стріляли. Ну найшли ми таку гільзу чималу. Показав чоловік. А 31-го числа, вже як виходили вони стояли, їхали й Камази, і оце все техніка йде, вони стоять на цьому, БТри, ручни кулеметами оце все ж вони стріляли, куди очі бачили. Їхали, прямо їхали по колодязям, по заборам їхали прямо оці. Це бачив мій чоловік. Металопрофільний оцей же забор повністю людині завалили.

Я ж кажу: вернулися, собаку чоловік одв'язав, правда ж [перед тим], бо біля хати собака прив'язаний, дак собака бігав по городу, живий залишився.

Худоба не постраждала ваша?

Ні, худоба, там уткі тіки були, дак худоба не постраждала. А саму собаку одв'язав чоловік. Ходили вони [*нерозбірливо кілька слів*]. Прийшли, ну що там уже було? Одне згарище. Ну, що залишилось.

Ну і до цього часу. Перший раз прийшли, поліція ж склали протокол. Тоді другий раз ще через півроку приїхали у сільську раду, позвали, ще раз написали про те що, судове чи я не знаю заведено.

Слідчу справу, мабуть.

Слідчу справу. Другий раз оце так. І мабуть, і все. І видали акта на руки. І дуже й не поцікавились, чи ви живете, де там ви живете. Чи ви по сусідству живете, чи вас отой дядько може вигнав, як уже не подобається, чи ще яось там. І даже і мова не велась. Ну а коли ж отак же вже почалось, нас обстріляли, вже це; моя сестра в Ічні. І ми старались уже знайти зв'язок хоч трохи яось спілкувалися. Вона просила, теж дзвонила до нашої [міської голови], як її..

Бутурлим?

А, Бутурлим, і питала про евакуацію. Ну відповідь була така: «Хто хотів, того евакуювали». А евакуювали: в нас одна породілля була, і старосту з дітьми, я не знаю яким чином, ну теж евакуювали. Решта, а решта, хто як міг, так і ..

Запис Д-52

Респондент 1 (у тексті Р1): *Анонімно.*
Рік народження: 1979.
Професія, соціальний стан: *вчитель,*
тимчасово непрацююча.

Респондент 2 (у тексті Р2): *Анонімно.*
Рік народження: 1965.
Професія, соціальний стан:
тимчасово непрацююча.

Чи передбачали ви, чи можливо передчували, що почнеться війна?

Р2. Ні, вобщє не, по телевизору чули шо, ну якось от не вірилося, не вірилося.

Р1. Не вірили, да.

Р2. От якесь таке состояннє було.

Р1. Я вам скажу шо навіть перших три дні, коли вони їхали через село великими колонами.

Р2. Да, і ми ще стояли.

Р1. Не вірили ніхто, люди стояли, от я на кухні готувала їжу.

Р2. А я на вулиці отам стояла дивилася.

Р1. Люди стояли групкою біля вікна, дитині моїй сім років, він на велосипеді по вулиці; ну ми всі тут кутком, як в селі кажуть, стояли. Їхала колона і в мене був якийсь такий сюр в голові, шо ну якими війна, і як би це окупанти, ну тоді такого слова не звучало в голові, шо якось не повинні ми стояти на вулиці, чого ж вони стоять. Стояли чоловіки, курили, лузали насіння і дивилися на все це .

Р2. На цю техніку їхню.

Р1. Дивилися, але не вірили в те, шо війна буде по справжньому справжня. Ну ось так, такі почуття були в усіх людей.

Р2. Да, вобщє, вобщє. Та даже по телевизору казали, шо сначала шиснадцатого должно быть, тоді перенесли, вроде би, Кітай шось попросив перенести на 20-те, бо в них там етот, олімпіада должна быть, а потом уже.. вобщє, даже не було мислі в голові шо.

Р1. Дивіться, я пам'ятаю шо в якійсь день, у нас через село танкі поїхали.. Значить, двадцять четвертого [лютого] ввечері з Києва приїхав мій чоловік із старшим сином.

Р2. Вони [росіяни] ж перший день тут їхали, оце по улиці у нас.

Р1. З 24-го на 25-те вночі через село їхала техніка. Я тоді подумала шо це техніка була українська, а, ну можливо, це була уже і техніка росіян. Ну двадцять п'ятого вже точно ішли росіяни, я пам'ятаю, сестра з Прилук мені подзвонила і каже: їдуть через Ічню російські танки, але людей не чіпають. У мене в голові була

думка що це.. ну шось таке показове, знаєте. Якась постанова, якась театральне дійство, поїдуть – повернуться назад чи не повернуться.

P2. Да, да, так було.

P1. Ну тобто, отого всього що нас чекало, звичайно що в голові не було. Серйозності не було в голові, і страху навіть в перші дні не було.

А скажіть, якось ви готувалися до, ну зрозуміло що не очікували, ну може якось готувалися, шось скуповували?

P1. Ні, ніяк. Скупили вже коли вони проїхали перший раз по селу, от особисто в нас у сім'ї, і я зрозуміла що можливо шось буде, і сказала своїй матері, свекрусі: біжіть у магазин, купіть муку, сахар, спічки.

P2. Да, начали.

P1. Але вони це сприйняли з насмішкою, ну тим не менше пішли, але щоб отак от готуватися – ні, бо ми не вірили.

Ясно. Як люди сприйняли прихід російських військ, от ви кажете спочатку не вірили, ну а як місцеве населення взагалі поставилося?

P1. Ну от наприклад, оцей бік, і оці люди, з якими ми спілкувались, бо ми по вулиці туди-сюди бігали, [а] потім зовсім перейшли жити.

Як ваша вулиця називається?

P1. Шевченка.

То спочатку не вірили, а потім в усіх в принципі була думка, що це ненадовго. День, два, три, чотири, п'ять, тобто ніхто не розраховував, що в нас окупація була грубо кажучи півтора місяці.

Тобто вони пройдуть і підуть кудись далі, і нічого не буде?

P2. Да.

P1. Да. І вони пройдуть і підуть далі, і що не буде якихось серйозних таких наслідків страшних. Справа в тому, що через тиждень чи через півтори неділі в нас село залишилось без світла, і відповідно без мобільного зв'язку.

P2. Да.

P1. І особливо новин, наприклад, що відбувається під Києвом в той час, в Ірпіні, в Бучі, ми мало що знали, ми-то вмикали станцію і там годину в день новини дивилися, але ж там теж іще не розказували про Бучу і про все. Десь там через тиждень ми зрозуміли.

Станцію, в смислі генератор?

P1. Генератор. Бо не було ж води в селі, у колодязях води або взагалі немає, або якщо вона є, вона не придатна до пиття.

Технічна тільки?

P1. Да. Багато в кого є генератори, бо в селі [і] без війни з світлом проблеми, через те фактично у кожного більш-менш молодого хазяїна є генератор; включали генератори, качали воду, і отоплювали будинки, оскільки в більшості газове опалення, і котли, які працюють від світла. А десь у березні місяці (це було там десяте, одинадцяте березня) був мороз мінус дванадцять, намагалися в такий спосіб іще хати отопити. Ну от ми наприклад особисто намагались, намагались, а потім просто перейшли на той край села, і вони, і всі, хто тут з краю жив, перейшли.

Ви тут живете у цій хаті?

P1. Це ось вона тут живе, а я у тій хаті навпроти.

P2. Ми всі оце аж в кінець туди тікали до людей, у людей жили.

P1. Бо там більш-менш було тихо, вони тудою не їздили, вони їздили через центр. І власне у нас перед очима все відбувалось, як вони зламали двері в магазині, і на той час ми ще дивилися

P2. Стриляли по дверям.

P1. Вони намагалися зразу ломом зламати – не вийшло, тоді вони розвернули БРТ, БТРом провалили двері.

P2. Да[, ломом]. А вони наче з автомата стріляли.

Це в цьому [магазині] біля дому культури?

P2. Да оцей же угловий магазин. Там же все порушили, побили.

А, з тої сторони дороги чи ні?

P2. Да, да, на ту сторону, оце як раз на углу.

P1. Тоді наприклад, коли розстрілювали оцю мобільну вишку, ми були в будинку, мати моя була в сараї, вона взагалі бачила все це і чула.

P2. Так і ми бачили, ми коло окна стояли.

P1. Вони витягнули зброю, і каже, я чую, він каже: один, два, три.. Ну вона злякалася, думала шо будуть в хату стрілять, і впала, і каже, я почула вистріли, думаю, я зараз теж буду вискакувать, хай і мене застрелять, бо я без сім'ї жить не хочу. А тоді вже ж побачила, шо він стріляв кудись туди, і потім вже коли ми вийшли, зрозуміли, шо вони розстріляли вишку мобільного зв'язку..

Це було ще до того, як зникло світло чи вже після цього?

P1. Уже після того, да.

Ага, то вона на акумуляторах, значить, у них працювала?

P1. Да, це було після чого, вони ще один раз, ну як знаєте, тут у селі люди живуть, в сусідньому брат, в сусідньому селі брат брата, там зять.

P2. І оце так перезвонювались туди, туди, туди.

P1. Десь там як високо підняться, наприклад мій син піднімався на дах будинку, і там було дві поділки зв'язку, у таких звичайних телефонах, не в сенсорних, [у] кнопочних був зв'язок.

P2. Сенсорни не брали.

P1. І в такий спосіб ми дізнавались, що наприклад колона їде з Вишнівки (це сусіднє село), значить ми вже знали і тікали. Якось намагалися вже до цього моменту там зробити справи, набрать води, поїсти, приготувать їсти. Або наприклад, ну там був зв'язок із усіма навколишніми селами, і ми знали що колона їде з Галиці. Це вже останні дні коли вони виходили, от ми наприклад, у нас була інформація, що колона буде виходить три дні, і вони вже виходять. На сьогоднішній день, коли ми вже склеюємо ці події в одне, то виходить що це виходила техніка яка фактично дійшла до Києва. Вони їхали три дні просто безперестанку, десь із сьомої години ранку і до восьмої години вечора, і стояв повністю отакій-от гул, ну безперестанку, ну нон-стоп просто. А один раз, наприклад, вони [росіяни] їхали сюди, ну наскільки вже тепер ми знаємо, що вони десь якімись там полями їхали до Ніжина, їх там розбили, вони заблукали, і заїхали в наше село з того боку, і оце ж приїхали по нашій вулиці сюди, і по сусідній вулиці, і залишили такі рови десь по коліна, ну бо дуже багато техніки ішло. Як проїжджали наприклад, от ми бачили.. В перші тижні, ми ще й рахували

Ага.

P1. У нас, ну у мене наприклад особисто, у Києві кум, він підполковник, і ми рахували, і все це звонили і передавали, і тоді в принципі кажуть, що всіх нас прослуховували, і через те що люди передавали [інформацію], через те нам вирубили і зв'язок, а ну рахували і записували багато було, хлопці навіть організували свою таку мінігрупу, десь там лежали в верболозі, ну вони ж знають де тут лягти.

P2. З біноклями і ото наблюдали.

P1. І рахували що там тридцять БТРів, тридцять танків, бо вони розбираються яка техніка ішла.

P2. А в останній день помниш скільки було, там ми нащитали почті п'ятсот, ох здорова колона їхала, такі танки їхали.

P1. Да, ну п'ятсот оце була найменша кількість одиниць, яка проходила.

P2. Нас тоді вивозили в ліс.

P1. Ну наприклад, якщо ми знали що от сьогодні ітиме велика колона, можливо, обстрілюватимуть село, то ми з хати виходили взагалі на край села.

P2. Да, ми втікали.

P1. На всякий випадок, а на ніч верталися. Стояли вони [росіяни] тут в лісі, ось фактично через річку, ну власне ця річка, і те що болото [обабіч неї] з обох

боків, те і врятувало наше село, бо їм не було де стати, і вони проходили практично транзитом. Ну от наприклад дивіться, от ми вранці, ми знали що вони починали свій рух десь в сьомій годині ранку, нам навіть було чути як вони заводять бензопили. І через те до сьомої ранку ми вставали раніше, включали свій генератор, хтось стояв діжурив, дивився чи не їдуть колони.

P2. Обізательно, да.

P1. Набирали воду, варили швиденько їсти, шось там готували.

P2. І тікали.

P1. Порали хазяйство, да, і тоді, як вони в сім годин начинали рух, ми тікали.

P2. Один раз було в півсьомого.

P1. Зазвичай як вони проходили..

Це готували ж на газу, да?

P2. Газ був, да.

P1. Нас оце врятувало шо газ був.

P2. Спасло, шо газ був.

P1. Вони наприклад як проїжджали. Проїжджали, ми вже вивчили, проїжджало три чи чотири машини таких – Тігри, казали хлопці.

P2. Розвідувальні.

P1. Да, вони проїжджали туди, потім проїжджали назад, – і ми знали шо там протягом п'ятнадцяти-двадцяти хвилин буде рухаться колона. Наприклад, приїжджали до церкви, і це ми ще перші дні навіть у щілинку – окна ж були завішені, – спостерігали шо там заховався за пам'ятник, за магазин, і за церкву, трое.

P2. В кустах отута сиділи.

P1. Проїхала колона, забрала цих хлопців і поїхали далі. В перші дні у мене тут то теж кум, який був в АТО, ну він бачив багато чого, як би вже сміливіший був, то казав шо як колони їхали – ну він і живе там над дорогою, – шо вони сиділи в перші дні зверху на танках, і сиділи хлопці дуже молоді. Якраз під час окупації моєму сину старшому виповнилось двадцять років, і він каже шо «от сидять, Віта, твої діти». Такі вони були молоді, і вони з цікавістю розглядали місцевість, прям було таке враження шо вони приїхали на екскурсію так от просто по сторонах подивиться.

P2. А один помниш, розказував, ото в двухетажном домі зашли вони до нього у двір, попросили води і сигарет. Він говорить «вода оно», говорить, а сигарет я сам, говорить, курить хочу, нема у мене, в мене уши тоже пухнуть (а магазини ж всі закритіє були). Взяли води, ще сказали: ми прийшли з миром, ми вас не тронем. Набрали води і поїхали, оце таке таке було.

P1. Ну тут у нас наприклад на сусідній вулиці в куми теж були в дворі вони, попили води, вони біди там ніякої не зробили, а, ну якби кожна колона коли їхала.

P2. Це ще самі перші.

P1. Самі перші, да. А тоді кажуть, що начебто коли тероборона почала їм спротив, хлопці наприклад особисто, самі сільські хлопці познімали знаки, і повалили дерева, в нас там дорогу якщо завали – з обох сторін болото – не проїдеш. Повалили дерева, і це їх розізлило, і вони почали обстрілювать. І мій син особисто бачив, от він залазив на другий поверх у будинку і у вікно виглядав, що, коли стріляли, я казала що ну вони проходили, я казала чоловіку «біжи, бо може когось там поранили чи вбили, треба шось робить». А син каже: ні, вони просто їхали, вони навіть не цілилися, сиділи отак-от, робили перещолк, ну як там по термінології по цій, і просто отак-от граючись по заборах, по вікнах просто отак-от стріляли.

Куди попало значить.

P1. Да.

P2. А етот, людина не помню хто там, теже йшов по улиці, а потом побачив що вони їдуть, він хотів утікити, і получається над дорогою побіг, ну не успів, і його зразу й розстріляли. І по-моєму це не один чоловік розстріляний у нас.

P1. Ну у нас один розстріляний Сергій.

P2. А одно.. помниш в Нежин забрали, ото йому ноги постріляли. Він на городі стояв.

P1. Ну то він через город через свій ішов, і йому по ногах стрільнули.

P2. Да через город ішов, ну його вовремя схватили і в Нежин повезли в больницу.

P1. Ну що ще таке? Ну наприклад, у нас магазини не працювали, ну фактично в кожного був запас якийсь круп, цукру, кави, ну можна сказать, що ми не голодували, бо в нас була в каждого картопля.

P2. Да, да.

P1. І було купа закрутки. Плюс відключили світло, а в кожного був запас м'яса у морозильній камері, то ми їли м'ясо з м'ясом, ну бо його треба було з'їсти.

P2. По бистрому нада було, бо пропаде.

P1. Хліба наприклад не було. Без хліба дуже страждали, прямо от.. не хотілося м'яса, не хотілося нічого, а дуже хотілося хліба. Ну нам, наприклад, теж колишній АТОВець, він якось у Ніжин на велосипеді пробирався, раз у тиждень привозив муку і дрозджі, і ми самі пекли хліб. Один раз от напекли, у нас у хаті жило чотирнадцять чоловік, найменшому було три роки, найстаршій було вісімдесят два.

Усі з Дорогинки чи звідкись приїхали?

P1. Да, з Дорогинки.

P2. Ото шо є, і всі звозили.

P1. Люди з центру збіглись і ото жили.

А, ясно. Так це в цій хаті?

P1. Ні, туди.

А, на краю села?

P1. Да, звідси всі тікали туди. Варили вранці там дванадцятилітровий чугун борщу на всіх.

P2. В кого шо було.

P1. Дві хлібини. Діти забігли, а хліб пахне, оце отака була страшна картіна, коли діти стали той хліб ламать і їсти; ну діти ж у нас-то не ображені долею, розумієте, вони у нас там і снікери, і морозиво, і торти їли. Ну тут оце був такий момент, шо вони хлібину вчотирьох з'їли.

P2. Сам не їв, дітям отдаєш.

P1. Кажем бабі Вері, не давайте їм більше хліба, треба на стільки ж днів розтягнуть. А вона каже: я не можу дітям хліба не дать. Ну й так ото дітям хлібину ту віддали, вони її розламали, з'їли, ну таке.

P2. Важко було, магазини не робили.

P1. Ну а шо ще.

P2. Харашо хоть привозили якось два рази в неділю ото, Василь же привозив хліб, помниш, потом Катерина ото привезла. Було таке ще.

То ви спочатку тут значить ночували, а туди йшли на день, а потім зовсім туди вийшли?

P1. Да.

P2. Да.

P1. Ні, навпаки, ми жили тут.

P2. Ви ранше ушли, Віта, а ми ще неділю були тут, а потом вже як начали, то ми тоже.

P1. Сюди на день просто прибігали пораться, і повертались туди. Ну вони трошки пізніше вже до нас прийши, бо просто не витримали.

P2. Я ж кажу, я стою на вулицю слухаю, чую: гуде. Кричу: мамка, кидай, вона виключає весь газ, все, і ми біжимо в погреб. В погребі там оборудовали лавку, і оце ми там і їли. Було таке шо й ноччю, в час ночі бігли, бо тоже гуділи тут, гади такі. А вони зразу вже начинають їхать, і зразу стріляють, моментально.

P1. Цікаве розкажу.

І вночі їхали?

P2. Їхали, було. Не постійно, но було.

P1. Вночі дуже рідко.

P2. Рідко, [але] було; в час ночі, я ж говорю..

P1. Ми, наприклад, знали, що там у лісі стоять.

P2. Ви вже тоді там були [на краю села], а ми ще тута.

P1. Орки, а за садом, тобто з цього боку [річки], що вже були наші. І ми розлічали: якщо летить туди, значить стріляють наші, якщо летить туди – значить стріляють вони. Знали, що це стріляють Гради, що треба щитать до двадцять один, двадцять два, а двадцять три зараз буде вибух. І отак-от діти на велосипеді катаються на вулиці й щитають: двадцять один, двадцять два – бух; двадцять один, двадцять два – бух. Тобто що я вам скажу, що адаптація до того що, тобто прийняття реальності довго був оцей період, поки ми повірили, що це війна, але ми тоді дуже швидко адаптувалися. От я наприклад у своїй сім'ї чітко розподілила обов'язки, що хлопці включають генератор – набирають воду, там єсть година, да. Шо я варю їсти, у мене були зібрані ліки, зібрана їжа в погреб, бо невідомо там, день у погребі придеться сидіть чи півдня.

Це тут чи там?

P1. Це тут.

P2. Сумки набирали, і документи.

P1. І там теж так організували: у погребі прибрали, щоб усі помістилися, була свічка, була їжа на перекус, ну тобто.. Я знаю, що ми от навіть лягали спать – усім розказували, і всі так що біля себе клали одяг, щоб там не одягаться в хаті [в] куртку.

P2. А ми вобще одіти спали.

P1. Значить, куртку, все зверху, ага – бухнуло, дітей схопили, куртку схопили, і вже там одягаться в погребі. Ну шо, шо ще.

Ясно. Так.

P1. Когось обов'язково одного саджали, поки включали генератор, одного когось обов'язково саджали до телевізора дивиться новини, потім ото ввечері.

P2. А хтось на стрьомі стояв, дивиться, шо не дай Бог їдуть, і це все время так було.

P1. Дуже, як це сказать, ну отак-от сплотилися.

P2. Да, да.

P1. І вижили ті[ль]ки завдяки, от вони до нас приєдналися найостанніші, двоє їх. А нас уже було, нас уже було дванадцять, то от Наташа прийшла і каже, коли ми вже всі разом [із нею] в погреб побігли, то вона каже шо харашо вам, шо

ви всі разом, вам не так страшно, бо мені удвох з мамкою було набагато страшніше, а з вами [мені] наче й не так страшно, бо діти шось там плакали, там крутились, вертілись, собака з нами забігала в погреб.

В чотирнадцятьох у погребі може не так і холодно було?

P1. Ви знаєте, ми не помічали холоду. Ми ось буквально вчора, сьогодні говоримо про те, що ми як проходили окупацію – ми не відчували холоду. Я вам скажу, що навіть, ну от я наприклад про себе особисто можу сказати, що я до початку війни працювала у благодійному фонді; ну тобто я стикалася з війною, я працювала з людьми, з вдовами, які поховали чоловіків, з їхніми дітьми, а потім, ну ми організували програми реабілітації для хлопців, які воювали на Сході.

Це в Ніжині, мабуть?

P1. В Києві. Бо я в Києві жила, а сюди приїхала з дитиною трошки пізніше. І власне звільнилася з роботи через емоційне вигорання, є такий термін у психології, бо я дуже багато всіх цих історій пропустила через себе, оціх дітей, які плакали за батьками, ну тобто, як би я війну чула що це воно таке, і знала що це емоційно важко переживати, і тут власне була теж іще з цими переживаннями, я так і не вийшла з цього емоційного вигорання. Але коли от почалася окупація, і моя голова зрозуміла що все серйозно, ви знаєте, якось вийшов такий найвищий ступінь самоорганізації; потім я говорила зі своїм колишніми колегами по роботі, психотерапевтами, дак вони й кажуть, що от є такий феномен, що коли людина там перебуває у справжній депресії, то це не та депресія коли зламав ніготь, знаєте як ми жінки, я зламала ноготь – у мене депресія. Ні, справжня депресія. То у мене і депресія пройшла, бо я настільки собі в голові от, ну як, сформулювала ту думку, що найголовніше зараз вижити, найголовніше щоб не застудилась дитина в погребі, щоб ми всі були наїдені, а далі шось буде, і так от.. Тобто були там чітко п'ять завдань: всіх нагодувати, всіх одягнути, і вчасно втекти – все. Ну коли вже ми всі зрозуміли що війна, от ми наприклад іще жили в одній хаті, нас там було восьмеро на початку. Виходить що чоловік мій залишився тут, а там у хаті були одні бабусі старі й діти, і коли.. Оце ж вони через село їхали, виходить що запалили стару ферму і запалили сад, і воно все дуже горіло, нам було видно, з нами були діти, які жили в тому районі села, вони дуже плакали, що «згоріла моя хата». Я навіть пам'ятаю, що я цих дітей заспокоювала і казала, що війна закінчиться – все відбудують, ну як би там, не плач, тримайся, тобто я ще знаходила там в собі сили казати якісь слова, ну.. підтримувати слабших, да? Бо там були бабусі вісімдесят років і діти, фактично я була найздравиша; і ще мій син був, якому двадцять років, ну теж, скажем так, наче в двадцять років дорослий, но все одно, він була моя дитина.

Ну, ясно. Так, а до речі, не хворіли діти в той час? Не було таких проблем?

P1. От у мене наприклад моя особиста ця дитина, яка, є такий термін «часто болючий ребенок». Тьху-тьху-тьху, я не знаю, може треба Богу дякувать, но він за півтора місяці сидючи в погребі, він не захворів.

А скільки років було?

P1. Сім років.

Сім років, ну такий [вік].

P1. Із нами був три роки хлопчик, він теж не захворів. Ну мабуть, що, якщо вже так глибоко копнуться, бо на сьогоднішній день, я скажем так філософське пояснення всьому цьому шукаю, навіть війні, чого багато так людей гине. Я думаю через те, що ми, мами, настільки відпустили цю думку, бо головне було вижити і втекти від осколків, що ну про те, що там дитина захворіє, ми не думали – й цього не сталося. Бо реально, наприклад, ну ось вона знаходила в дворі осколки, і ми знаходили в дворі осколки, ми наприклад були далеченько від цього місця, і все одно там знаходили осколки. І один раз, наприклад, ввечері у тієї бабусі в якої ми жили, живе собака така велика, помісь овчарки з якоюсь собакою. Ну скажем так, вона розумна собака, вона живе в такому великому вольєрі, він ніколи не виривався, в той вечір він виривався, і благо що в цей час ми були в погребі, що він ні на кого не накинувся, і його, короче, зловили і відвели в сусідній двір. Ну покинута хата [там], в сусідній двір закрили, як би поки полагодим вольєр, і щоб він нікого з двора не зачіпнув. І вийшло так, що от він виривався, його перевели в сусідній двір, і в цей же вечір там через годину чи через дві був, ну це перестрілка була, летіли ці осколки, – і осколок упав у його вольєр. І тепер сьогодні на сьогоднішній день, читаючи там і слухаючи різні історії, що багато людей розказують, що собаки чують коли буде обстріли, рятують хазяївов. Шо от реально знайшли отакій осколок, який прямо врізався в підлогу, там підлога дерев'яна, доски, ну тобто що от він відчув. Ну а осколки такі знаходили, вони не великі, але вони настільки порвані і покарьоблені, що якщо б вона попала в людину.

Це ж де були вибухи, що осколки до вас долітали, десь за селом близько?

P1. Ну а виходить, що тут лінія дуже, ну не знаю, може кілометрів п'ять.

Із-за болота вони ж не могли долетіть?

P1. Ну виходить що це стріляли наші, чи стріляли.. Дак а тут ось наш город, хата, болото, ліс і вони [росіяни]. Ну скільки, два кілометри.

P2. Ну тут же стояла тероборона, і все воно перестрелками. І у етому.

P1. На городі наш дід знайшов отакій осколок.

P2. Тероборона стояла, там же ж тоже перестрелкі оці.

P1. Ну, наприклад, оце ж у нас тут у селі одного орка застрелили, я думаю, що вам голова розповідав.

Да щось казав.

P1. Документи були, все.

P2. Вони щось поругалися між собою, і один того застрелив, і зобрались, і поїхали, а цей так і лежить.

А даже так.

P2. А хлопці прийшли і забрали.

P1. От наші хлопці в проміжку між оціми колонами поїхали з возком, взяли ж його і закопали, бо якоесь людина, витягли документи, віддали тоді згодом голові, а його закопали, поховали. Ну ж не на кладовищі, а там де він був, ну хоча б зарили просто в землю.

P2. Таке було.

Так, ясно. Ви або ваші знайомі я так розумію з окупантами не спілкувалися?

P2. Ні, ні, ні.

Не було такого?

P1. Ми не спілкувалися.

P2. Ми їх боялися.

P1. Ну, вони до нас у двір і не приходили, а там на тому краю вони заходили і вам можливо навіть треба поспілкуватися із тією жінкою, от вона мені розказувала що вони заходили, її чоловік.. охотник.

P2. Це до Миколи заходили, ото да?

P1. До Оксани, Оксани Резвіної.

P2. А-а.

P1. Вона живе аж в кінці села на той бік¹, так от вони заходили до них у двір, і він навіть їй казав, що ми з Миколаєва, хто в тебе в погребі сидить.

З Миколаєва даже?

P1. Да, в погребі сиділа дочка, мати її, він каже: не бойся, не тронем, бо я з Миколаєва. Ну може він звичайно ще їй щось розказував, бо вона каже, що я як би стала плакати, кажу: забирайте все, і м'ясо, і все що є, ті[ль]ки ж нас не чіпайте. І він її заспокоїв, сказав що чіпати не буду, но от вам треба було б з нею поспілкуватися.

¹ Респондент має на увазі південну частину Дорогинки.

А як ви кажете її звать, Оксана?

P1. Оксана Резвінова, от вона живе отам по тому краю села в кінці. Ну справа в тому що роблять припущення, що у них були списки людей, у яких було охотницьке озброєння, потому що вони знали, кого вони шукають, і наприклад, до Резвіна (він охотник сам, в селі дуже багато охотників), вони прийшли ціленаправлено, тобто хтось.

P2. Хтось видно сообщив.

P1. Ну на сьогоднішній день говорять, що в селі троє чи четверо людей колаборанти, і сто відсотків є.

Ясно. Так а тоді, мабуть, ходили по всіх мисливцях, чи тільки по тому краю ходили?

P1. По всіх?

І в цьому краю заходили?

P1. У цьому краї, мабуть, і мисливців нема, чи якось так, ну в основному, от по тому краю. Ви знаєте, на сьогоднішній день даже трохи є між людьми таке, ну тобто що той край пережив страшніше, бо їх обстрілювали постійно двори, а.. і кажуть, що вам же ж нічого, а от ми пережили такий страх.

Ну от я спілкувався з учителями, з тими що з того краю жили, от з директором школи, із двома учителями, то вони кажуть що даже поведінка людей під час війни дуже сильно відрізнялась. Тоді як, каже, з того краю всі ховалися, а з того краю, каже, спокійно по вулицях ходили, на лавочках сиділи.

P2. Не-не, на лавочках ми не сиділи.

P1. Ну, тут ми не сиділи, там як ми чекали, ми сиділи.

P2. То аж де було.

P1. Ні, насправді, ні, насправді це так, я вам скажу що насправді це так, бо от наприклад коли вже наше село звільнили, скажем так, через день чи через два ми зіб[рались], ну забрали дітей, сіли в машину і поїхали до моїх батьків в Прилуцький район, сестра у Прилуках, батьки під Прилуками. І от коли ми виїхали, а тут ж наше село, і осьо скі[ль]ки там.. три-чотири кілометри Томашівка. В Томашівці вони не каталися¹. Томашівка, наступна Ічня. Ми заїхали в Ічню, до Ічні п'ятнадцять кілометрів плюс-мінус. Ми, наприклад, [будучи в селі] не милися особливо, ну може мились раз у тиждень, бо проблема була з водою, знаєте, було не до того.

P2. Свету не було.

¹ Респондент тут не зовсім точна. У перші дні вторгнення російські колони їхали і через Томашівку, про що свідчать інтерв'ю місцевих жителів [див. далі].

P1. Ну наприклад, воду економили, ми як робили, наприклад, – насипали їсти дитині, потім друга дитина їла, після цієї дитини їла я, потім з моєї миски їв батько, потім їли дід і баба. Або якщо картопля – значить поставили, і з сковородки поїли, бо якби кожному тарілку дають, мить – час, вода і так далі. Ну от ми, наприклад, не особо були вимиті, і нам і не до цього було. І я знаю, що ми заїхали в Ічню, зайшли зразу в аптеку. В чоловіка мого були дуже потріскані руки, і я кажу йому, що тут не допоможе просто крем, треба якісь лікі, бо я зрозуміла, що тріщини [від того, що] рубали дрова, ну якось воно, ми не милися, ну не до того було. Каже [чоловік], я не подам руку, бо мені соромно в аптеці. Аптекарьша каже: я зрозуміла в чому проблема, ви виїхали, ну тіпа звідки ви? Я кажу: ми з Дорогінки. Каже: я зрозуміла, бо звичайно що там чули люди, що тут отаке відбувається. То от я скажу, що ми коли заїхали в Ічню, це було десь, мабуть, десяте квітня, більш-менш було тепло, всі ходили взуті у.. ну там кросівки чи туфлі. І от для мене наприклад, було шоком, що тут люди ходять в білих кросівках, що аптекарьша подавала мені лікі з манікюром, ну тобто, бо ми за півтора місяці.. ну тобто це було отаке от, знаєте.

P2. Не до манікюра було.

P1. Ну якісь зовсім паралельні реальності.

P2. З погребом не вилазили.

P1. І причому що тоді я приїхала в Прилуки, стала вже читати новини, бо був доступ до інтернету. У Фейсбуці, наприклад, люди в Прилуках пишуть: порекомендуйте мені гарного мастера тату. І мені, наприклад, три дні в Прилуках, у мирному житті, скажем так, було дуже пагано, бо я не розуміла що відбувається. Ну, бо типу ж війна, а тут люди ходять у білих красовках, і шукають мастера тату. І наприклад до цих пір, ну моя сестра за мене переживала, вона моя рідна сестра, рідна кров, але я розумію, що от вона каже: отам десь там стрільнуло, я побігла б подивилася. Я кажу: ти побігла б подивилася, бо ти просто не бачила цього зблизка; я як сь[го]дні в нас стріляло, так мені хотілось в погреб забігти.

P2. Ми вже полякались, уже трясемся вовсю.

P1. Наприклад, зараз їдуть фури, малий постійно каже, вночі це дуже чутно, малий постійно: «Танки, танки..». І ти автоматично підходиш до вікна і виглядаєш у вікно. Через те, в залежності від того, скільки людина побачила, ну от все це дуже відрізняється. Ми насправді там, на тому краю, коли ми там жили чотирнадцять чоловік, ми увечері, ну десь там уже коли темно ми звичайно ховались по хатах, але ми виходили і сиділи на лавки, і ми між собою всі спілкувалися, і для нас це було отаким своєрідним підтриманням один одного, чи натхненням якимсь. По-перше, ми обмінювалися інформацією, бо той позвонив у Томашівку, той у Вишнівку, той у Галицю, це всі села ось навколо, ага: там відбулись такі події, там відбулись такі події, там відбулись такі події. Складали якусь картинку і приблизно розуміли: ага, завтра їхатиме велика колона, ну якось так.

P2. Ой, кождий день..

P1. А між людьми оце-от насправді є, шо ті люди пережили більше, і я чула неодноразово від свекрухи, шо от люди між собою кажуть, шо ага, а вам і нічого не розстріляли, і навіть коли привозили харчі якісь там, згущонку, (вже після того) масло, – то навіть були такі закиди, «а чого цьому краю давать, бо по цьому краю танки не їздили, вони їхали ті[ль]ки по центру». Тобто почалося таке: хто більше пережив страху.

P2. Да.

P1. Ну насправді це правда.

Даже в одному селі так, по різному люди переживали.

P2. Да, да, розділилися люди. Тут котрі коло дороги близько, так ті да, дійствітельно шо пострадали, пострадали. Да і в ту сторону всі отак-от полностью.

P1. Ну мій чоловік наприклад особисто, де яка хата горіла, вони бігали ще тушить ті хати.

Одна хата на той бік горіла, і вони побігли всі її потушили, ну він каже потушили, була помилка в тому шо хазяїва її покинули й поїхали. Десь якась залишилася іскра, і вранці прийшли, а хата повністю згоріла.

А, тобто це не через обстріл, а вона сама по собі зайнялась?

P1. Ну спочатку вона загорілася через обстріл, зустрілили в хату – і почали горіть штори і все в хаті. Але прибїгли люди і потушили, затушили, і так як були вибиті вікна і все почало задимлене бути, вони забрали цю бабусю, погрузили на воза і втекли. А вранці пришли, а хата догоріла, бо десь якась іскра залишилася.

Ну да, пока не витліло.

P1. А то із скотом горіло ото, горіла хата. Ой там стільки скотини погоріло – три корови, п'ять свиней, курі.

Да ви шо.

P1. Це в одного.

P2. Трактор.

P1. Кажуть шо вони ж [росіяни] стріляли оціми.. штуками запальними, шо в нього згорів весь сарай, дуже багато худоби. Взагалі по тому краю наприклад, тут фактично, ну якщо не такі пенсіонери шо вісімдесят років, а більш-менш движимі люди, фактично у кожного є трактор або машина. [Росіяни ж], яку техніку у дворах бачили, – по всій техніці стріляли. І шо ще? Ну наприклад оцей хлопець, якого ранили, він просто йшов по своєму городу, ну й не побачив, шо їде колона, по ньому стрельнули.. оцією кулею.. шо ще рухається в тілі.

Зміщений центр. Це мені казали.

P1. Да, дві чи три йому кулі попало. І ветеринар одну кулю витягнув прям по живому, а тих дві чи ну не зміг, що його тоді якось уже за село десь довезли, далі тероборона відвезла в лікарню. І вночі ж жінка взяла двох дітей, і теж пішком пішла в лікарню за ним, оце така історія.

Це в Ніжин?

P1. Да, ну їх зараз.. і тоді, наприклад, всі знали що в цього Колі таке важке поранення, що треба багато грошей, всі поскидалися грошима в селі, но він зараз, його зараз немає, вони зараз у Германії.

P2. Виїхали.

P1. Поїхали да. Ну він ходить із спицями, ну потрібно там і лікування, і реабілітацію – все.

Ну да, такі травми дуже серйозні. Ваші житла не потерпіли?

P2. Ну в нас шо, хата насквозь ті[ль]ки прострелена, ну окна побитие, там плафони люстри побити, а так.

P1. Ну це ж тут будинок культури, і там на будинку культури з іншого боку є вхід, і написано «Бомбосховище». Це ще було за часів Радянського Союзу, стара така табличка, туди насправді ніхто не бігав ховаться у те бомбосховище, воно мабуть і не придатне.

P2. Ми перший день у школу бігали.

P1. Вони у перші дні кругом цього будинку культури постійно ходили, і, мабуть, шо прочитали шо бомбосховище, бо у бомбосховище був прильот, там повибивані вікна, там випала стеля, і отут єсть воронка на цьому полі, і через те шо тут був прильот, то канешно шо у них там і плафони повипадали.

P2. Да, да. [нерозбірливо]

P1. У нас тільки осколки ворота пробрили, нам на цьому краї фактично хати, житло нічیه не постраждало.

Ясно.

P1. Просто ж село Дорогинка, воно протягується ось так.

Ну вздовж річки, я так розумію.

P1. Ну фактично так, а вони їхали, і вони поїхали на Ніжин не сюди, як зазвичай їдуть¹, вони в знаках заплуталися, і вони звернули сюди.

P2. На Бакаївку вони їхали.

P1. І виходить, шо їхня дорога проходила через один край села. І фактично із того краю села кому куди було тікати, вони й тікали всі, бо там просто неможливо було жити, а ми ж сиділи.

¹ Респондент має на увазі трасу Ічня-Ніжин, яка пересікає село із сходу на захід і далі йде на Синдаревське і Талалаївку.

P2. Вони перше время, по-моєму один чи два дня вони так на Нежин їхали [через Талалаївку], а там видно їх, бо зразу після цього через минут піннадцять бомбить начали. Видно їм там отпор дали, а потом вони вже начали через Бакаївку їхать, бо казали хлопці шо оце ж ця дорога іде на Київ, через Калинівку і на Київ. І вони видно на Київ їхали.

P3. Ми так сміялись: колона поїхала, ну двадцять минут [минуло], ну може півчаса – летить один видно¹.

P2. Їх розбомбили сначала, а потом один, через минут десять, іде один – летить отак-от.

P3. З такою скоростью поїхав туда, потом вертається – туда поїхав, потом оттуда опять туда.

P1. Ну от заблукав і не знав куди.

P2. Да, видно один остався, бо я все время стояла коло окна і замічала. Як вони тільки поїхали на ето самое, я сразу замічаю: піннадцять-двадцять минут – і починається бомбьожка; видно ж їх там стрічають, бо в селі ж нельзя їх бить. І потом дивлюся: уже один летить, отако літав тут по всім етім.

P3. Потом туда поїхав, і всьо, і більш не вернувся.

На Бакаївку, значить, туди.

P3. Оці вишкі всі позбивали туга, це вже поремонтірували приїжджали.

P2. Ну це вишкі коли вони тут вобще по нашій вулиці, осьо коло забора тут стали й поворачуе отако.

P1. Ще вам, знаєте, треба проїхать у село Вишнівку.

Да, збираюсь.

P1. Обов'язково, у Вишнівці там наприклад, є хлопчик, який навчається в одному класі з моїм сином, бо вони ж ходять всі зараз сюди в школу. Я спілкувалася з його мамою, дак вона наприклад розказувала, шо уже коли у квітні виходили ці колони, то одна колона пройшла.. А, вони зупинилися в селі ночувать прям в хатах, і, наприклад, казали, шо «не бійтеся ми вас не тронемо, але ті шо їхатимуть іззаду, то тих бійтеся, якщо є можливість, то виходьте». І вона, наприклад, забрала хлопчика, свого цього семирічного сина. Ну а там теж таке – болота і ліси; і вони оце вночі через ліс і через болото перейшли, пішли, і там знайомі у сусідньому селі зустріли і вивезли. Тоді наприклад там же розстріляли.. просто їхали, село ж довге, вулиці самі, і там їхали чоловік і жінка до своїх старих батьків на велосипеді, і їх просто розстріляли, бо вони попали під ход колони.

¹ Тут у розмові бере участь мати респондентки 2.

Це я знаю, це в Припутнях мені розказували.

P1. Да, і у Припутні, і у Вишнівку вам обов'язково треба сходити, бо там от такі події відбувалися. В одного діда, наприклад, вони переночували, ну оце не знаю чи достовірний факт чи ні, що вони переночували, він їх ще й нагодував, а вони вранці його розстріляли.

Ну це на місці вже [треба з'ясовувати].

P1. В кого була можливість, я пам'ятаю, що ми в погребі сиділи, чоловік мій прийшов і каже що .. у, підождіть.. у Припутнях сказали що «виходьте з села», оце я дуже гарно пам'ятаю, що то ж до нас доходили такі новості, що людям сказали, ну попередили, що в кого є можливість – виходьте з села.

P2. Це не тоді коли ото сказали що будуть їх тут бомбить, і ми ото всі тікали.

P1. Да, да, це вже були останні дні, коли вони виходили.

P2. Перегоражували дорогу, і сказали: хто може – уходьте з цього подальше.

Це наші сказали?

P2. Да, да, і ото ж ми всі тікали туди¹.

P1. Отам як ми жили на середині села, це навіть не край, а середина села, то заходили хлопці, ну хтозна чи це була тероборона, ну швидше за все що це були професійні військові, бо в них навички такі були професійні. Шо він заскочив із якимось оружием, і шо він тоді питав? Він питав (вони ж стояли тут у лісі, у хаті лісника, всі про це знали) шо треба точну карту лісу, координати. І хлопці сіли на мопед і поїхали тоді на другий край села до лісника, в якого була карта місцевості, ну іменно карта розположення цього будиночку і все, ну суто для своїх хлопців. Люди тоді зраділи, давай їм нести каву, давай їм нести бутерброди, хлопці кажуть: ні, ні, ні, ми не голодні, нам не до їжі, ви нам допоможіть оцім. Ну а коли наприклад уже наші зайшли, то я знаю шо й вони були з Прилук, а я сама з-під Прилук, то це взагалі була така радість.

P2. Це коли вони вже ходили тут, да? Питали чи не ховаються рашисти.

P1. Да, ходили тут по вулиці, то я сину казала: «заведи мені в хату нашого». Вони кажуть: ні, ми заходить не будем, але винесіть нам гарячого чаю. Я їм виносила каву, чай, і кажу: можна я вас потрогаю. А він каже шо можна, каже, шо, ви надивилися? Кажу шо да, стіки надивилися, шо оцю картинку як вони кожен день їздять треба замінити чимось іншим, бо вона і до сих пір у мене перед очима, мені треба от повірити шо ви настоящий. Він так зняв шапку, і на шапці тризуб був намальований, каже да, ось дивися – тризуб, я настоящий, можеш мене за волосся потрогати. Я його за волосся потрогала, кажу: можна я вас обніму – «Можна». Ну і тоді каже шо «не переживайте». Я кажу, їх [росіян] стільки через село ішло, він каже «не переживайте, всі шо через село ваше ішли, вони тут і

¹ На північний край села.

залишилися». І кажуть, що тоді там за Вишнівкою є якесь село, що їх там усіх і розбомбили.

P2. Да.

P1. Хоча ви знаєте, є оцей канал Золкіна, де беруть інтерв'ю у пленных. Так хтось із села мені розказував, що був там один пленний, який розказував що їхав на Велику Дорогу, а всіх хто на Велику Дорогу, на село їхали, це їхали через наше село, що він вернувся, вийшли з України. Ну, перекомплектувалися, і він поїхав на Донецьк, і на Донецьку він потрапив у плен. Оце так.

Ясно. А коли ви повернулися у свою хату зразу як вони [росіяни] пішли чи якийсь час вичікували, як у вас оці чотирнадцять душ почали розходиться?

P1. Ні, зразу.

В той же день?

P1. Ну насправді, от знаєте, як добре не було, [а] у своїй хаті.. ми із своєї хати до останнього не хотіли іти, навіть коли мороз був мінус дванадцять, у нас дитина була сім років, у нас хата взагалі ніяк не отоплювалась, ми сиділи до останнього.

P2. А ми ноччю топили, щоб дим не видно було, сиділи оце [*нерозбірливо*]

P1. Бо оце-от відчуття, не знаю, рідного дому, от. Я наприклад, про нього читала в книжках, дітям викладала, бо в школі працювала, але я його не проживала насті[ль]ки, як-от прожила у цей час. І, наприклад, так сталися обставини, що я у вересні-жовтні була закордоном, у Турції, в теплі, у добрі, на всьому готовому.

Це до війни?

P1. Ні, після, і, скажем так, не дивлячись на те, що я розуміла що я їду (уже тут були бомбोजки інфраструктури), що тут не буде світла, можливо не буде тепла, але оце-от відчуття рідного дома і рідної землі воно стало дуже чи сильне, чи загострилося так, чи стало зрозуміло, це просто стало не просто словами, а прожитим почуттям. Отак би я сказала. Бо всі хотіли дуже, всі хотіли дуже додому.

Ясно.

P1. Хоча нас ніде не обіжали ні в одній хаті, ми в одній хаті жили.

P2. Своє є своє, рідна хата єсть рідна хата.

P1. Ну ніде ніхто нікому, ну як би не відмовляв, бігли люди значить. Там на тій вулиці фактично у кожній хаті там жило п'ятеро, шестеро, семеро. Ну, поєднувалися.

Чи були труднощі з медикаментами, чи про це просто не думали?

P2. Були, були. Тільки даже в перші дні я помню побігла в етот самий, в аптеку, брать думала шось успокоїтельне, да от серця взять – уженичого не було. Ничого не було, ото одну бутилочку последню забрала пустирніка – всьо. І люди так тоже додому верталися, кажуть «ничого нема».

А аптека ще кілька днів працювала?

P2. Ще так, по-моєму, да.

P1. Ну перших два дні навіть ще й магазини.. вони ж (ну це мабуть не в нашому магазині були, а десь в якомусь сусідньому селі) навіть зупинилися, зайшли попили каву і розплатилися гривнями.

Да, російські окупанти?

P1. Да, розплатилися гривнями.

Цікаво, це треба розпитать, це мабуть, десь було там дальше, в Припутнях мені такого не розказували. Там же ж вони в магазин не їдили. Да, цікавий епізод. Ну да, мені ж говорили тут в магазині, шо біля будинку культури оце кафе, так казали шо не виїжджали, то старались поки світло було хоть холодильники підтримувать, щоб не порозморожувалась продукція. Ну там багато розібрали, але дещо очевидно оставалося.

P2. Шось там приїзжали. Дак багато тоже ж іменно самі хазяїва повивозили продукти, бо тоже ж все ж вивезуть, так поламають.

P1. Як оце перший магазин ограбили, то хазяїва продукти додому повивозили, і ми просто ходили вже до них додому.

До тих, шо тут живуть?

P1. Да, вони всі власники магазинів – всі місцеве населення. Ми, наприклад, які гроші були, ми все спустили на канфети, на чіпси, дитині, наприклад, давали.

P2. Шо оставалося те і брали.

P1. Да, макарони, крупи – все це розібрали зразу. Залишилось шо – цукерки дорогі, чіпси, які нікому не треба; і ми купували й дитині давали, щоб якоби він стресу не переживав. То він іще у перші дні й казав: мені подобається ця війна – кожен день цукерки і кожен день чіпси. Ми йому, наприклад, казали, шо вони тренуються їздить на танках, а ми тренуємся ховаться у погреб. І він мені якось казав – вже там був п'ятий день, – коли ми бігаєм у погреб, він каже: «Господи, да чого вони такі тупі, коли вони вже научаться? Я вже научився бігать у погреб». Ну бо ми швиденько бігали, все було відкладено.. «Чого вони такі тупі».. були такі моменти. Бо слово «війна» ми йому не озвучували, ну хоча зараз він абсолютно все розуміє, знає.

А згадують той період діти?

P1. Постійно.

Постійно, да?

P1. Постійно, от наприклад, коли ми навіть у Турції були, а ми жили у містечку, де був аеропорт, і постійно злітали літаки.

P2. Да, оцей звук даже.

P1. І малий перший раз почув цей звук, він упав і каже: давай кудись бігти ховаться, чого ти приїхала сюди і не спитала, де тут погреб, я тобі казав. Або наприклад от іще такі болючі моменти, коли ми звідси виїхали і приїхали в Прилуки, де нічого не було, де всі ходили з манікюрами, і ну як би бачили війну тільки по телевізору. І він зразу перший раз як зайшов у хату, і каже моїй сестрі: Валя, у тебе погреб є? А де він? Ти туди куртки поклала? І, ну ми наприклад навчили його, що як там бежає, то як треба падать, прикривать руками голову, ну притискаться до землі, і він оце падав у хаті так же ж, і вчив Валю. Ну для них це було, вони сміялися з цього, ну, веселилися що він так падає.

P2. Ну як ігра.

P1. Да, бо вони цього не пережили, а в малого таке було. Потім приїхали до бабусі в Прилуцький район, він і там каже: де погреб, як туди бігти, ви туди поклали теплий одяг, а лавочку ви туди поставили? Ну так як тут у нас усе було.

Ясно.

P2. Щас даже не віриться, от якось наче страшний сон оце споминаєм, ой.

P1. Ну взагалі от я наприклад задавала собі питання: як я особисто все це витримала? То я от дала собі відповідь, що у мене завжди була така думка, що завтра або післязавтра це закінчиться. І саме оця думка, ну, давала мені й сили, і, ну не знаю там, здоровий глузд що треба зробить отак, отак, отак. Якби у мені у перший день сказали, що ця окупація на півтора місяці, і ви ще будете бігати по хатах, і у вас не буде хліба, як один раз малий у мене попросив хліб, він просто хліб їсть сам хліб, і в нас хліба не було, і я кажу чоловіку «що робить?». Кажу, біжи до Наташи, знаю що у них була хлібина.

P2. Скибочку одрізала.

P1. Кажу: біжи до неї, попроси кусочок хліба для Святика. І чоловік каже: «Боже, у мене у кармані лежить три тисячі гривень, – бо він же ж із Києва, забрав гроші і приїхав сюди, – і я не можу дитині хліба купити». То ну так от моторошно було.

Да. Якись сімейні події відзначали?

P1. Відзначали день народження одного сина, другого, чоловіка, я навіть торт пекла. Ну це мене морально рятувало, я займалася кухньою, мені треба було всіх нагодувать, і нагодувать смачно, щоб всі були ситі і довольні, і ми сідали й за стіл, – ну завішені окна були, – ми сідали за стіл, ну.. ми були в надії, ви розумієте, всі. Наприклад, уже старшому сину празнували двадцять років, ми вже жили в

чужій хаті.. там була така бесідка тоже, ми на вулиці всі сиділи і вітали його, і пиво ще навіть у нас було, ми й пиво пили. Ну ми не були в такій трагедії, бо ми думали що це все скороминуче, і саме це нам дало можливість отак от, розумієте.

Ну тоді да, всі були в такій надії.

P1. Шо на сьогоднішній день, я кажу нас врятувало те що ми не знали що відбувається в Бучі, що відбувається в Ірпені, на сьогоднішній день чуючи оце все, і розуміючи в той час, коли ми тут були відбувалося там таке, і якби ми це знали, я не знаю як би, нам би було набагато важче. Ми були просто в такому коконі розумієте? І це нас врятувало.

P2. Наше щастя, що ми просто, що не було зв'язку у нас, ни телевізора нічого, що ми не бачили цього всього, а еслі б оце постійно дивиться, ми б наведено здуріли тут, чесне слово.

Взагалі там інформація основна почалась уже після звільнення, це ж зразу в березні ніхто не знав.

P1. Да. Та всі люди в селі на сьогоднішній день розуміють, що нас Бог помилував, бо нашому селу, навіть в Ічнянському районі, мені здається що нам дісталось найменше, бо Вишнівка, Томашівка досталось більше, там далі є таке село, ну, оце бабушка, в якій ми жили, баба Вера, її батьки звідти, вона сама звідти.

Не Сваричівка?

P1. Ні, Сваричівка, [а тоді] ще якесь.

Тоді Круничполе?

P1. Круничполе, отам кажуть, що там було місце, де їх розбомбили конкретно, що там просто чорне поле, і мабуть, не мабуть, а що і кладбище зрівняли з землею.

P2. Там такі дороги тоже ж там бомбили.

P1. І от Велика Дорога, наприклад, ми через Велику Дорогу ідем на Прилуки, там видно що.. Там навіть зараз, через рік після війни, там все це дуже видно. У нас, слава Богу. Ви знаєте, ми через кілька днів вже як виїжджали на Прилуки.. чи ми поверталися через Велику Дорогу.. там така була картинка: стояв такий величезний снаряд, ну оціми чотирма такими ж оце лопастями, як вони там називаються, обпертий об отбойнік дорожний, і на ньому стояв мішок картоплі. І я потім знаю що це фото облетіло весь Фейсбук, написали що життя продовжується, що оце стояв оцей уламок і на ньому мішок картоплі, і там же село було дуже побите, що люди раз уже і витягнули ту картоплю продавать.

Продавать?

P1. Да.

На дорозі там же продавали завжди картоплю. Да, було таке. Після звільнення от крім того що зайшли наші, що ще запам'яталося, приїзжали можливо з допомогою, обстеженням?

P2. Мені запам'яталося як хлопці на.. танки і БТР приїхав.

P1. А-а.

P2. До магазину, а я якраз отут маліну вибирала. Яка там маліна – я бистро хватаю це відро, огурци у мене були, я хватаю ці огурци і понесла, понесла хлопцям. Вони канешно отказувались, а я так дивлюся, кажу: хлопці, ну беріть, вам же ж.

Це квашені, мабуть, огірки?

P1. Ні, свіжі були ще, це літо було.

P2. Свіжі.

А, так це літом було.

P2. Зразу така якась гордось наче взяла.

P1. Ну зразу після звільнення в нас тут у центрі стояв ТОР, бо його не дотягнули.

P3. Ой таке здорове.

P1. Да, всі ходили роздивлялися.

P2. У мене ще фотографія осталася, я оставила, думаю внукам показать.

P1. Ну, великою подією було, тут ж зразу за селом було дуже багато побитої техніки. Всі ходили туди дивиться на все це.

По болоту?

P1. Да.

P2. Один танк вобще три дня витягували, він отако вгруз наполовину у болото, не могли його витягнуть.

P1. Ну приїжджала комісія, описували ж у кого що побите, ну з допомогою, з допомогою ніхто не приїжджав, ті[ль]ки від Ічнянського, мабуть, молокозаводу, ото один раз роздали по куску масла і шось там.

P2. Ляшко ж приїжджав, сухпайкі давали.

Не з пустими руками приїжджав?

P1. Да, якісь там крупи.

P2. Да, ми тоже получали. Це було. А, так несколько машин, подожди, несколько машин було, були машини. По-моєму, два чи три рази було. Оце ж Олег Ляшко приїжджав, із оцього машини були.

P1. Було таке враження, що як вийшли з нашого села, то війна закінчилася, усі були з таким.

Ну да, ви ж десятого уже тоді виїхали?

P1. Ну я знаю, що хлопці, оці що військові зайшли до нас у село, то вони казали. Він мені сказав що «у вас все, але це не кінець війни». Я дуже добре пам'ятаю цю фразу, ну я йому не повірила, і сказала собі в голові: та знаєш ти там багато, – це все, це кінець війни. На сьо[го]днішній день я то розумію, що це була правда, і що то був не кінець війни. І ще знаю що якісь це мали бути переговори, чи перші, чи другі, між Зеленським, ну не особисто між ними.

Це що в Білорусі були біля кордону?

P1. Десь там, і я знаю що ми вже там жили у чужій хаті на середині села.

Це десь була перша декада березня.

P1. І ми так прям надіялися, такі наївні в нас були думки, що вони поговорять, і все закінчиться прям завтра, і з вечора ми посиділи на лавці, поговорили що завтра переговори, і що сьогодні всю ніч будем читати молитви, щоб завтра все було мирно.

Це мабуть уже світла не було тоді?

P1. Не було, не було світла, всі читали при свічках ті книжки. От іще що, наприклад в оцій нашій компанії всі були з молитвословами. І насправді мій син, якому двадцять років, він учиться у вищому навчальному закладі, ну скажем так, він каже, що релігія це опіум для народу, але коли ставалась якась така серйозна ситуація, то він казав: «мама, біжи до бабушки, і кажи, хай читає всі молитви, які знає». Ну, бо був звичайно страх, ну ми читали постійно молитви, нас це насправді рятувало.

P2. Ото тільки минутка – сидиш, читаєш.

P1. Я за час війни молитвослов затерла добряче, і ми прямо от коли найдужче бахкало, ми сиділи в погребі при свічках і при заряджених фанаріках; [о]то ж коли акумулятор включали, і ми заряджали фанаріки і заряджали телефон.

P2. Нас іще спасали ото ті фанаріки, що от сонця заряджаються, так тоже у кожного там по одному, по два було. Бо так же ж і свечок тоже нема де купити, магазини закрити, у кого вже позаканчувались свечки, так оце тільки цими фанаріками і спасались.

P1. Ну що, отакий ще момент, який мені запам'ятався, що нас було чотирнадцять, і, ну нам наприклад сусіди: ті капустину дали. «У вас нема капусти?» – «Нема». – «У вас нема яєць?» – приносили нам яйця; один одному давали продукти, ділилися.

P2. Даже сетку цибулі, помню.

P1. І ми на чотирнадцять чоловік і вареникі варили, коли у нас ще була мука, і зрази ліпили, ну, забавляли себе цім, бо треба було шось робить, бо коли ти шось робиш, то тобі це легше переносить.

P2. Воно не так тяжело.

P1. От наприклад, її мама, їй вісімдесят два, да? вісімдесят два бабі Каті? Вона начищала піввідра картоплі вранці, ну а вранці це всі вставали у п'ять, у чотири вечера спать лягали, слухайте, ну світла нема. Ну отак, там кухонька маленька, їли всі по графіку: зразу ця партія, потім ця партія, потім ця партія.

Добре що спокійніше було. Ясно. Якісь фотографії, відео не залишились із того часу, ну крім ТОРа?

P2. Ой, ми боялися.

P1. У нас було дуже багато, але коли ото ж стали говорити, що по селу їздять і ходять, все з телефонів повидаляли.

P2. Сказали що локацію вони, контролюють усе, то ми всі поотключали й телефони.

P1. Ну син мені каже що все заархівоване. Він навіть записував звук, коли ми останній день сиділи в погребі, то звучало, знаєте, чутно було і чергу автоматну, і що так стріляли, він це все записував на телефон, і каже що він заархівував, щоб раптом чого ніхто нічого не найшов, бо це історія, я хочу щоб це залишилося.

Правильно він зробив.

Про автоматну чергу, наприклад, розкажу. Знову ж таки – не підтверджений факт, але можливо хтось іще це скаже. В останні дні, коли вони вже виходили, ішли в той бік, то коли вони доїжджали до цього лісу, де вони стояли, завжди було чутно автоматну чергу, дуже отчотливо. І в нас тут є один, який в Афганістані був, сусіда, я кажу що: чого вони вже заїжджають в ліс, там нема населення, там густий сосновий ліс, чого чутно автоматну чергу. Він каже, що кажуть, що виходять з лісу їхні поранені, бо чують що їдуть, ну а їх просто дострілюють, ну отак от. Теж там якісь були такі дні, що казали що дуже багато там поранених, що вони там з палками, це вже бачили люди з Томашівки, з Вишнівки, що вони там з палками.

P2. Вони ж там стояли, буржуйки в них стояли, і гори картошки вони, видно награбили десь, бо там видно вони стояли, ото ж їсти варили.

P1. На тому краю ще, до речі, вони заходили до когось у двір, і забрали в погребі там було три банки кампоту, вони сказали, що ми дві візьмем собі, одну оставим вам.

Таке було.

P1. Якісь навіть такі моменти були.

Ну це вже розпитать на місці треба, ясно. Дякую вам за інформацію, дуже цікаво було вас послухать, ну хоча я розумію наскільки це непросто про це згадувать, дякую вам ще раз.

P1. Це чоловік, то, ну цей момент знаю тільки я, інші мабуть його й не помітили, бо кожен, наприклад, Наташа бігала там поратися в своє хазяйство, моя мати бігала до свого хазяйства, на кухні в основному крутилася я, і так як я дуже комунікабельна людина: я там піду на вулицю, то мені хтось кукурузи дасть, хтось капусти, то варення.

P2. Ми казали «добитчик наш».

P1. Да, кожен раз поверталась і щось несла. Так-от я скажу, що я замічала, знала такі моменти, що люди стали один від одного трохи приховувати їжу. Ну, тобто, знаєте: тиждень пройшов, два, три. Привезли на другому тижні муку – всі разом, на третій тиждень всі разом, а на четвертий тиждень я знала, що той достав муки і той достав, но трохи стали приховувати. Бо я так думаю, що люди зрозуміли що ну невідомо скільки це все протягнеться. І знаєте, от тоді мені стало страшно за те що якщо почнеться от іще війна всередині за їжу, а я про це знаю дуже добре, бо у мене бабуся проходила голод, і під час отаких інтерв'ю, як ви от зараз собираєте, до неї постійно приходили. І вона про[й]шла і голод, і війну, і вона переказувала все це в деталях. Тим паче що я мовник, філолог, сама статті в газеті писала, я знала які їй питання задати, я постійно з нею це проговорювала, ну щоб по максимуму інформацію, мені самій це цікаво було, щоб вона по максимуму інформацію віддала, щоб це збереглося, зрозуміли? Тобто я оці картини знаю дуже добре, і мені стало страшно що.. Звичайно що це не розвинулося в один день, що ще там тиждень-два-три, і якщо почнеться ще і це, ну що, що голод це дуже страшна річ, ну отак. Ну, слава Богу, ми не дошли до того вже такого, трохи там приховували, борошно приховували, крупи якісь там стали приховувати, цукор стали приховувати, олію, так потрошку. Ну, наприклад, молоко не ховали, бо було дві корови, яйця не ховали, бо були курі, капусти не ховали, а таке от.

Що важко було дістать.

P2. Не ізвєсно що потом буде, прийдеши додому і що – зуби на полку?

P1. Ну і страшно було, наприклад уже в квітні було страшно що, ну, село живе городами і хазяйством. Не посадиш – не матимеш. І в людей був той страх, я знаю що ми от з бабой Верой, що ми там жили, ми повишкрябували всі тумбочки, всі сімена, давай перебирати сімена і говорить про те, що ми будемо сіяти. Ну і нашкрябали там і буряку, і перцю, і з переляку насіяли перцю вже під час війни, прями під час окупації. І було там зібрано сті[ль]ки – ми сті[ль]ки і насадили, ну бо отак. Страх голоду починався, ну це було така початкова така, початковий такий етап, слава Богу, не дійшли.

Добре, дякую вам.

[перерва запису]

P1. ... споконвіку. Наприклад одна сім'я, які з Миколаївської області. У них взагалі не чути [було] української мови – ніде ніхто не розмовляє українською мовою. Вони всі перейшли на українську мову, вони коли зі мною намагаються говорити українською мовою – їм важко дуже, я це бачу, ну як філолог. І я кажу цим хлопцям, що хлопці, ну не говоріть українською мовою, бо мені важко вас слухать. Вони знаєте, наче оце народжують, отакі потуги, він слова не знає, я йому підказую. А він каже: ні, я прийняв рішення – я буду розмовляти українською мовою. І ця жінка із чоловіком, вони між собою говорять українською мовою. Ну мене це просто, знаєте, мені це ріже слух, бо я ж мовник, і цю мову чую, в мене слух до цього нарізаний. Але вони вперто, – їм дуже важко, їм просто дуже важко, – але вони вперто говорять українською мовою, навіть між собою.

А тут у селі помітні такі зміни мови, поведінки, цінностей людей, якимось це після війни можна щось таке помітити, що відбулося?

P1. З приводу мови ні, бо тут мова і була українська.

Ну да, місцева.

P1. З приводу цінностей.. Ну можна сказати, що вони не змінилися, бо вони і були, як би я сказала, отими справжніми, все-таки села це осередки того, де ще цінності залишились отакі от. Тут один одному допомагають, один одному плече підставляють. І через те дитину, якщо чесно, здала в сільську школу, не в київську, бо старший у мене в київській школі виріс. І коли я вчителям кажу, що «ви не такі вчителі, як у містах», вони не розуміють про що. І вони не зрозуміють, бо це зовсім інша атмосфера, це знаєте наче країна в країні, ну я в порівнянні з Києвом кажу.

Ну да, порівняно з Києвом це серйозна різниця.

P1. Ну хоча, ну життя мені здається і так ці люди цінили. Вони тут усі великі пахарі, ну бо насправді от безпосередньо Дорогінка і всі окружні села, вони давним-давно без стабільної роботи, я навіть порівнюю з своїм селом, звідки я, дуже давно без стабільної роботи. Вони всі живуть із землі і з хазяйства. І от, наприклад, наші батьки і Наташа, під кулі в перервах між цими колонами вони все одно бігли до хазяйства, і наш дід наприклад казав: давайте будемо забирати коров, кудись їх переводить, і так всі люди. Ті люди, які наприклад взагалі над дорогою живуть, всі бігали, всі хазяйство годували, ніхто нікого не покинув, ні kota, ні собаку, ну тобто якимось так. Ну і всі ждали землі, і переживали за посівну, оце точно пам'ятаю, ну бо тут люди землі. Отак от.

Добре, дякую, будемо тоді закінчувати.

Запис Д-61

Респондент: *анонімно*.

Рік народження: *не вказано*.

Професія, соціальний стан: *пенсіонер*.

Стать: чоловік.

Чи передбачали ви, що може початися війна?

Звичайно передбачали, тому що в засобах масової інформації говорили. І особливо передбачали, коли іноземні посольства виїхали з Києва, уже перебрались в Польщу, то ми зрозуміли, що початок буде. Але коли – не знали звичайно.

Чи готувались ви до можливої війни?

Ні, не готувались, зразу скажу.

Коли і де ви дізналися про початок війни. Чи відклався цей момент у вашій пам'яті?

Відклався звичайно, тому що початок війни застав мене в Ніжині. Я був якраз в няньках у Тимофія. У нього 26 лютого день народження, а 24-го сказали[, що] 25-го мені вихідний дають, а 24-го останній день я в няньках і виїжджаю на Дорогінку. І 24-го вранці я чую десь на початку п'ятої «бабах», один такий вибух, потом сильніший «бух, бух». І ми поняли, що обстрілюють аеродром, ми вибігли з дітьми у прихожку і поняли, що це війна. Тут повен холодильник забитий, тут Тимофій спить, і ми вирішили, що Ніжин це небезпечніше чим село, і вирішили виїжджати. Зібрали якісь речі, які могли зібрати, документи, ну які там цінності у дітей понятно, але ж гроші якісь, документи. Юра машину заводить, ми виїжджаємо сюди до Сільмаша¹ і бачимо: очереда, машини на заправках стоять, і потік машин іде на вихід [із Ніжина]. І коли ми вже минаємо Хвилівку, тут цілий потік у сторону Прилук, декілька військових машин, а тож в сторону Прилук цілий потік. І ми приїжджаємо у Дорогінку і думаємо: «Ура, ми на місці». 24 [лютого]. І тут 25-го десь напевно після третьої години [чи] біля четвертої перша колона російська сюди через центр; і ми ж із-за заборів виглядаємо. Перша колона, і вони прямо туди ж на Ніжин по прямій – і пішли, пішли на Ніжин. Ми ж дивимся тут народ повискакував, дивимся – тут перша колона пройшла.

26-го ми зрозуміли.. А, староста попросив Юру, щоб уночі подивився, біля вікна сидів. З 24 на 25-те Юра сидів, а з 25 на 26-те вже мене посадили. Дивилися, чи не проходять колони.

¹ Назва зупинки в Ніжині на центральній вулиці Т. Шевченка, поряд із заводом сільського машинобудування.

І 26-го вранці ми швиденько Тимофія поздоровили. І вони вирішили[, що] раз тут колони йдуть (ми ж думали що вони йдуть через Ічню-Томашівку, ми ж не знали, що вони йдуть через Припутні, Вишнівку ото Рубанка-Терешиха-Більмачівка, ми ж не знали, думали вони напрям). І вирішили, що у Вишнівці буде безпечніше і 26-го вранці вони бабах, йолки-палки, – і виїжджають на Вишнівку. І ми ж сидим тут із телефоном, ждем же, коли вони позвонять. Тут вони звонять, і тут ми дивимся: мимо хати йде мужик осюди, і тоді раптом як побіжить отуди в сторону. Ми д[умаєм], шо таке, а дивимся: з Бакаївки 3 БТРи і Тігр. Тігр стає на перехресті. БТР один до нас під'їжджає, осюди під березки стає, один під церквою, один під магазином. Стали й стоять. З Бакаївки прийшли, тож вони вже йшли в цю сторону, по центральній дорозі, а то з Бакаївки. Тут оцей мужик, шо біг, вибачте мене, заховався в туалеті. А вони ж прийшли, а ми ж не знаємо чого. Наші позвонили, шо доїхали. І тут через трошки із Припутень колона. Вони [БТРи і Тігр] просто прийшли зустрічат. Тоїсть їх десь бахнули під Хвилівкою і вони відійшли на Велику Дорогу, а з Великої Дороги прийшли їх сюди зустрічат, щоб вести туди.

Підходить колона, зупинилась. Один БТР в голову, один в середину, один в кінець із Тігром – і пішли вони. І оце вони цю дорогу як протоптали; і слава Богу, наші вспіли, що розминулися з ними, вони ж зразу не стріляли вони. Оцей же мужик [коли] заховався, солдати ж повискакували: один упав коло БТРа, один з пулемьотом в туях, вобщем. Офіцер ходить тут. І тут з Ніжина машина, я чую, а біля магазина очередь угору «ту-ту-ту-ту», і біжить солдат. Прибіг, – нам же видно, листя ж немає, – він шось там поговорили, руки пожали, машина розвернулась і поїхала на Ніжин. Тоїсть вони по людях спочатку не стріляли.

У вас тут наче пункт із другого поверху.

Все видно да, як магазини грабили, як ето. Що далі, оце я вам буду розказувать.

Як місцеве населення сприйняло звістку про війну, сусіди?

Ну сусіди, ну всі були в такому шоці, розумієте, да. Спочатку ж збирались тут біля будинків; ні, колон боялися, звичайно, уже ж нам на колони ніхто не виходив. Місцеве населення ну як.. не з переляку, а невідомість така, розумієте, інформації немає, телебачення не працює. Собирались просто групами, собіраємся, от наприклад, почули – колона, – зразу всі розбігаються. Мужики деякі сначала в камуфляжі тут такі, а тут йолки палки Панченко в нас єсть, а тут же й тероборона наша з той сторони. І в нас тут єсть Панченко фермер, у нього там хазяйство на тій вулиці. І, значить, він в камуфляжі пішов там шось пораться, а наша тероборона їде по тій вулиці, по паралельній і, значить.. А йому ще жінка одна каже «тікай, Миколо». А він здоровий такий, через забор не перелізе, вони «дух-дух» угору. Дак після того оці всі лісники, всі ці камуфляж познімали зразу. Ну вобщим далі.

Якою була реакція людей на вступ рашистів у село? Ну це ви вже в принципі розказали, що збиралися разом.

Ну просто такий, ну як, не переляк, але й переляк був звичайно, да. От наприклад, я чув, від людей, не скажу хто, що були такі молоді люди, що скажем, говорили так: якби Путін сказав, що знизить ціну на газ, то ми б здалися вже.

Що відчувала ваша родина, чого найбільше боялись? Боялися, коли йшли колони, як ночували тут самі на другому поверсі?

Ні, ну на другому поверсі ми ж ночували до-до-до якого.. до 5 березня ми ночували ще тут, а потім, коли йшли колони, і вже почали стрілять вони, то Вера Івановна, значить, пішла жить до Шевченка, а [я] лишився тут. Бо у мене ж тут кроличка була, Барсік, Мурка і десяток курей, то я залишався тут. Але ж спочатку дивилися, розумієте. От наприклад, дивимся: колони ж ідуть. Я вихожу в центр, значить, ну [як] колона пройшла. Дивлюсь, а там валяються обьортки, значить, повідло там, ну сухпайки вони [там] їли. А потім, коли вони вже все переїли, колись дивимся, приходить із сторони Бакаївки 2 БТРи і Урал. Один БТР зразу до «Тисячі Дрібниць», чуем тикі «дух-дух-дух», а тут ції до нас. Вони, значить зупинили БТР, Урал став напротів магазину оцього Дробининого, вони його обійшли кругом, а там єсть чорний ход. Але воно його там заложено. Короче, вони його не.

Тоді заходять на цю сторону, стріляють у замок. Вистрелили, а двері не откриваються. Тоді він значить такого тіпа, я не понімаю, не граната, а шашку, бо машини стояли буквально 15-20 метрів напротів. Єслі б граната, то осколки розлетілися б, попали по машині. Тіпа шашки шось вішає, так на ручку, підпалив – і став за цей. Тут тикі «бух» – і двері відкрилися. І вони як залетіли, і давай оттуда все носить.

Од вас все видно було, да?

Да все видно, ті[ль]кі ж тюль опускали.

Як довго ваш населений пункт був окупований? Ну, про поведінку окупантів ви вже розказали, як грабували.

Скажу: з 25 лютого по 31 березня. 5-го числа у нас пропало світло, а зв'язок пропав у нас десь чи 1 чи 2 числа. Оце танкові колони, які наступали на Ніжин під Крутами, їх як розбили – і вони почали виходить. По-моєму чи 1-го чи 2-го числа ми чуємо гул оттуда, із [боку села] Валентієвого гул. Думаєм, шо таке, – і тут дивимся, блін, колона, ну десь машин наведено 60, танки і БМП. Ну раніше тут ходили тільки з Припутень, колісна техніка ходила. А тут танки, я перший раз бачив [їх] після армії. Танки, і вони швидко, йолки-палки, їх уже наведено вели, спереду БТР би йшов і вони прямо на Бакаївку, десь 60 одиниць. Вера Івановна звонить Колі Левченку, в воєнкомат же. Пройшли, тут буквально через трошки чуємо – ще одна колона йде. Потім зупинилась там, потім чуємо танковий постріл – «бабах», а оказується вони розбивали цюю, вишку Київстаровську, і не стало

зв'язку. Вера Івановна включає: немає зв'язку. Ага, ну ми ж думали, що вони підуть паралельно, а чуєм – вони вертаються. І опять, і йдуть уже не танки, а така башня здоровенна, і ми Колі Левченку звоним – він каже: «це САУ». Оці самоходні артилерійські установки. Їх тожесь навесно в межах 40-50 пройшли і ззadı БТРи. І тут чуемо.. вони вже тикать до Шевченковой. Вера Івановна тики на себе пальто одягає, а тут напротив очередь із цього. На БТРі пушка стоїть тридцятка, і вона автоматична, і чуєм тики – «ду-ду-ду-ду». Воно ж звук такий, понимаєте, ми думаєм – що случилось? А потом в окно дивимся: а плафони на лайфовській [вишці] раз – і повисли.

І вони ж обстріляли, і стали напротив двору. І один піднімається так на БТРі, тяне так за автомат. Вони ж сидять, бойци. Тя[г]не так автомат, і так тіпа. Я думаю, шас буде злазить падлюка, вже піднявсь на повний зріст. А тут водій раз – і поїхав, і той сів.

Вони проїхали, значить, пока нічого [не їде,] ми з сусідами вискочили. Гільзи оці ж тридцятки я тоді штук 10 навесно найшов. Мужики підійшли, так я пороздавав Сані Андрієвському, там по одному всім же. А тоді вони [росіяни] почали йти вже після обід через Садівку, туди через лікарню повертали, тудою ішли, да.

Чи були у вас знайомі, родичі, які не вірили або не знали, що росіяни напали на Україну. Не було таких?

Ну Вери Івановни брат у Росії, отам не вірили розумієте. Він помер, а діти його.. вобщим, ну, звонила дочка, і вибачалася, каже: ми розуміємо.

Вже вірять, що у нас війна?

Да.

Що змінилось у житті мешканців вашого села з приходом рашистів? Ну змінилося, ви вже розказали, що боялися.

Звичайно боялися, в центр не виходили. Оце вся оця центральна частина [села], особливо наша, отуди на Бакаївку я не знаю, просто виїхали до родичів. Усі оце. Ось у нас у будинку оце ми остались, і сусіди на першому поверсі, і тут оце одна ще жіночка. Всі решта відійшли оце в сторону Валентієвого, на Приточиловку, отуди. Скотина позалишалася. Приходили [її] порать рано вранці, потому що вони [росіяни] із 6-ти часов починали шабуршать. Отам десь в районі Куликівки¹ стояли в них ціі, толі Гради толі Урагани, і вони вже – окно откриваю, оце їсти готую, бо Віри Іванівни ж немає, [так] їсти готую, откриваю окно на провітрювання – і ото вже ревуть там мотори.

Уже заводять шось?

Да, і буває шо в півсьомої, в сем [ранку] колона вже їде, так шо люди рано дуже порались, боялись і відходили. Центр був пустий, люди через центр не ходили. Ходили через лікарню стару по вулочках.

¹ Куликівка – хутір, розташований за декілька кілометрів на північ від дороги Припутні-Дорогинка. Детальніше про це у записах припутнянських селян.

Які найбільші труднощі відчувала ваша сім'я під час окупації? З чим вони були пов'язані?

Пов'язані напевно [були] з нехваткою хліба. Розумієте, не було хліба, народ же не готувався, народ.. ну може десь і вірили трохи, але ж не готувались, розумієте. Ну соль була, сахар був, але ж у людей холодильники, коли пропало світло, забиті холодильники. А хліба не було, да. Хліб пару раз Вася привозив, дак тут же страшно – ажіотаж такий. І магазин розгребли повністю, брали і кришки, і розбирали все. З нехваткою таких самих необхідних продуктів.

Так про свята ви розказали, що вдалось відзначити день народження онука.

День народження да, чисто символічно відзначили. Він тоді відзначав ще його у Вишнівці в лісі. Там ото Крачини, вони ж утекли ото тоді в ліс і взяли ж із собою продукти, а наші просто приїхали за сваху і тоже в ліс. А в Крачиних там же накрили стіл, значить, і Тимофій каже: «запрошую вас до столу на мій день народження» [сміються]. Тоєсть до їхнього столу.

Чи відчувалась взаємодопомога людей під час військових дій?

Так, відчувалась.

Розкажіть, хто вам допомагав, ви кому допомагали. Ночували [у людей].

Ночували, це раз, потім.. на Молодіжній вулиці і не тільки [там] люди, де безпечні місця були, збирались звичайно, обговорювали, підтримували один [одного] морально. Де який зв'язок був, залазили там на дерева, на другий поверх будинків, був зв'язок, созванювалися там із Великою Дорогою, з Круничполем, із Ічнею. Вобщим всі позитивні новини передавалися й підтримували, тоїсть вірили, що це не назавжди, що це все-таки воно закінчиться. Продуктами – молоко ж роздавали тут, у кого корови [були], оддавали просто чисто символічно, значить. Хліб.. підприємці ж їздили декілька разів через Валентієво сюди привозили; не тільки біля магазину, а й по селу там ставали, ну щоб на колони не наразиться, звичайно. Так шо один одного підтримували. І морально навіть. От тут у нас Степанович, шахматист ето самий, так у нас тут дві жіночки, він оце приїжджає утром розказує їм щоб не... Підтримували, підтримка була, да. Розумієте, от зараз такого немає як тоді, тоді були отакі дружні. Вранці і ввечері отакої ж роботи не було, розумієте, – попорались, і ото ж у кучу і кучу, у кучі ж воно «на міру и смерть ..».

А скажіть, будь-ласка, як відступали вони, ви бачили, як вони їхали в останні дні? Що везли з собою щось чи..

Ну а як же. Значить два дні, 30-е і 31-ше [березня]. 30-го в основному відходила колісна техніка: оці ж заправщики, і потім, Господі, ну машини, які везли боєкомплект. Потім оці, ми називали їх труповозки, ну їх небагато було, потім БТри. І відходили ж вони: по-перше, на броні, значить, сидять солдати, а по-друге, я дивлюсь – везуть дитячу кроватку, прямо на машині; мішки якісь, клумаки, і оце кроватки, значить. Холодильників я не бачив, звичайно, і ціх, як

там, санузливі ціх, але дитяча кроватка, я думаю: куди ви її доведете? Да. Везли всякі клумаки, і оце навірно, по-перше, раз прошла колона більше двохсот, потім під вечор друга. А вже 31-го почала виходити гусенична техніка, танки. От вони, дивлюся, йде колона. Перша сотня ще.. Я ж щитаю, тіки щитаю вже не з хати, а тут од поля сусіди, не жила хата, я в ту хату зайшов і дивлюсь, але ж тут все видно і щитаю. Значить, перша сотня проходить – швидко йдуть. А потім уже ідуть такими переривами, розумієте, дехто підбитий, десь тя[г]нуть. Дивлюсь: іде БТР, ні – БМП, іде гусеничний БМП, над гусеницею отакий клубок огня! Горить шось, горить БМП, а воно йде, понімаєте. Куди воно дійшло, я не знаю, чесно говоря, але ж, і отакими.. Єсть такі шо піднімаються, понімаєте, – на асфальт не з'їдуть. Ото біля церкви такий підйомчик, на асфальт хоть підпірай, воно стало.. Я думаю, як стануть собаки, і будуть стрілять.

Ну оце ж так виходили-виходили, тоді пройшли. Наступна йде [колона]. Раз – танк промахнувся, тут коло магазіна промахнувся, розвернувся. Потім заправщик летить, уже я думаю, куди він летить, [а] він долітає до нашого двору, – їм же треба на Припутні, [і] цей розвернувся. А послідній (я стою оце отам за забором) БТР, представляєте, їх чоловік 8 на броні – і він уже нашу хату минає. А потом як поняв шо [не туди], а слизько було, – він як тормозне, а я думаю: куди тікати, я за забором. Так я між сарай, там у сусіда сараї старі, заховавсь. А вони, собаки, зрозуміли – тоді тормознув, розворачується, і пішов. А куди горіле оте БТР дійшло? Потім ми їздили в ліс (уже ж це 1-го числа, тут є товариш у мене), так їздили. Дак видно, шо вони ремонтіровались, і валялися оці, як? не турнікети, [а] жгути, жгути. І я дивлюся, розумієте, я вибачаюсь, – кросовок, а в кросовку одірвана ступня – сукровиця, оце все. А потом днів через три я поїхав по щавель отуди в Гавришку¹, а потом назад вертаюсь, дивлюсь, на дорозі шось таке валяється, – дивлюся, – оказується, ліва нога, представляєте? Боса, значить, ну штанина тут, одірвана вище коліна, колінний суглоб – оце все в штанині, а там нога, і такі пальці білі-білі, без обувки. Понімаєте, страшне. Це на обочині валялось – я подивився, подивився. А коли ж наші вже ції, Господі, поліція і тероборона, дак навірно закопали просто. А куди він доїхав без ноги, я даже не уявляю.

Чи пам'ятаєте, хто відвідував ваше село після звільнення?

Після звільнення, ну найбільше мені [запам'яталось] по-перше, волонтери оці, релігійні організації всякі, привозили, тут же роздавали. Ми вже так звикли до гуманітарки, шо [сміється] дехто звечора тут чергував даже. А потім в один день, значить.. вранці до мене прилітає мій друг, дядь Коля ж. Прилітає, значить, «Ляшко привезе гуманітарку, но треба в центрі записуватися». Наші ж тут, хто із штаба Ляшка за нього, тут вже машину поставили і списки пишуть. Я кажу, а для

¹ Гавришка – урочище між дорогою Припутні-Дорогинка і хутором Куликівкою, тут ліс і болото.

чого списки, як будуть роздавать. Ну дядь Коля записав мене. Значить всьо, тут ми ждем, значить це з 9-ти [ранку] ждем же. Десь в обід у час їдуть пікапи і зупиняються у центрі, тут же народ, машина, все ждуть. Коли дійсно бусікі два привезли ж, і вилазить Олег Валеріч, і тут же ж: «Оце ж хлопці, значить». – І воєнни з ним. – «Хлопці, оце значить, [каже,] – цілу ніч старались для вас, збирали, значить, гуманітарку там, складали пакети, ви ж тут дивіться, ми переможемо». Така невелика речь, значить, а бусікі вже откривають. І народ уже Валеріча не слухає – уже до бусіків туди, за гуманітаркою.

Я ж іззаду туди йду, і він тут, значить, яось так ідем і доходим поряд. І він каже «Вітаю вас», і тоді руку мені. І я йому так [респондент лягнув, показуючи] руку пожав, і ще він комусь одному, це нас таких двоє. Я кажу «руку мить не буду». І тут же ж така очередь здоровенна. Я думаю: стоять – не стоять. Коли чую, кричать «Савченко!» – моя гуманітарка.

А колись дядь Коля, був я в дядь Колі, їду оттуда. А тут дивлюся: роздають біля пам'ятника гуманітарку. Я під'їжджаю. Релігійна організація із західної України. Я їм зразу кажу: «Слава Ісусу Христу». Вони: «Навіки слава». О, мені гуманітарку.

Так шо ви звикли до гуманітарки тут, ну добре, хоч якийсь плюс, позитив.

Чи збереглись у вас фото, відео, якісь речі з того часу? Нічого не знімали, не фотографували?

Ні-ні-ні. Люда Гулиська, сидить же там вона коло саду у свекрухи, коли ж прийшли оці перші зустрічать, вона каже – «Вера Йвановна», – вона звонить, [каже] – «ви їх бачите?». Кажем: «бачим». «Так а ви не можете їх познімать?» Вера Івановна каже: «Люд, ти нормальна? Він лежить із автоматом під цим у нас, під.. – ни листя ж нема, нічого, – лежить під хатою, давайте будем [його] знімать?» Не, ну не знімали. Не знімали ми нічого. Збирали гільзи там всякі, залишки які були. А знімали знаєте коли? 1-го числа [квітня] Веру Івановну я повів в школу, вона ж подивились, то вже коли [росіяни] одійшли. 31-го [березня] вони вийшли, 1-го числа повів в школу, ото де спалено, потім пошли по берегу, там найшли гільзи, хтось насобірав. Вона каже «не трогай». Я хотів собі переховать. Тоді пішли [й] вийшли на початок села. А там же було техніки багато спаленої, і послідньою підбили КАМАЗ, який віз оці танкові снаряди 152-гі, їх там накидано було. І Вера Івановна, я кажу «давай возьму оце паця на руки». Вона каже «Ні, не бери», але фотографували.

Так добре, дякую.

А те шо нас лікарка покинула, чога не питаєте? Першою нас покинула лікарка, звичайно, тоді за нею зразу виїхав батушка. Ну староста виїжджав, потому шо вроді как би шукали його сім'ю. Але він, староста, повернувся, потім роздавав гуманітарку. Але ж лікарка як виїхала в Германію, так вона до сіх пор вважається у відпустці, і вобщим, село дійсно страждає, бо шо ж – одна фельдшериця [залишилась], і все. Оце такє, Оксана Миколаївна.

Запис Д-71

Респондент: *анонімно*.

Рік народження: 1974

Професія, соціальний стан: *непрацююча*.

Стать: жінка.

Чи передбачали ви, що може початись війна?

Звичайно.

Чи готувались ви до можливої війни? (Матеріально, морально, психічно)

Купили бензину, це ж ну так як є. Купили бензину, купила павербанк, його ніколи не було, я як помічала що буде, муку купила аж 8 кг. Уже, уже перший день як ракети летіли, ну думаю, та все равно война не надовго, мені вистачить. І машина була під двором хлібна, я взяла 2 батона і ще 2 кг муки бо мені показала. Ще хотіла сахару, но не було. Ну я і сусідам сказала, як казала Тонька, а Надя знала, що буде війна. Так що передбачалось всьо. Я точно знала, що вона буде.

Коли і де ви дізналися про початок війни? Чи відклався цей момент у вашій пам'яті?

Канешно! Доця позвонила, ми спали, доця позвонила і каже «У вас вибухи є?» А я кажу «нема». А Вітя каже, я шось чув, вийшов на вулицю: є. От коли на Ніжин прилітало, нам було чуть.

Вранці рано?

Вранці рано це було у 5:20 десь отак. Я включила телевізор, хотіла там шось найти, но там ще нічого не було.

Як місцеве населення сприйняло звістку про війну? Сусіди?

Ну як, всі були налякані, і ніхто.. мало хто очікував, мало хто очікував. Більш нічого не можу сказати.

Як населення готувалося до зустрічі з ворогом, пока не ввійшли?

Ну, я знаю, що нам звонили і казали, що уже танки видно і нада там завалить. І я тоже звонила до цей до голови. І він каже, ну де могли поваляти дерева. А так більше хто що там готувався хтозна.

Яка ситуація склалася у вашому населеному пункті після початку бойових дій, після початку окупації?

Всі сиділи дома, по хатах закрито, ніхто нікуди не ходив. Ніхто нікого не бачив взагалі. До нас перший прийшов Олег Чернега, дак це вже може.. це вже після того як у нас взорвалась машина, а то ми людей не бачили. А ні, перший прийшов Кльопа, він ходив, він у нас такий смелий, і він ходив візде, то він нам розказував.. що де случилось. Каже, зупиняв, ну, не зупиняв, а у центрі їх [росіян] бачив [і] питав: «А шо це у вас за круги на техніці?». А він каже: хочеш і тобі на лобі круга намалюю.

Якою була реакція людей на вступ рашистів у село? Як люди реагували: ховалися, боялися?

Да, от ховалися і боялися.

Які емоції ви переживали і що відчувала ваша родина, чого найбільше боялися?

Я казала дітям, щоб діти приїхали до нас ховатися. Бо того що діти живуть у Києві і в Київській області. Ну, слава Богу, у дітей хватило розуму до нас не приїхати. І я всю войну ті[ль]кі й молилась, кажу: «Боже! Слава Богу, що до нас ніхто не приїхав ховатися». Бо я й з Чернігова запрошувала племінників, тьоток, із Києва, всіх. Я кажу: у нас є генератор, він у нас [був], ми купили бензину. Кажу: у нас все є, приїжджайте до нас; і вода в колодязі якраз була. Ну спасіба, що ніхто не приїхав.

Да, це точно.

Свідками яких подій ви стали у період окупації? Це можуть бути бойові дії, розстріли, все що бачили.

Ну біля нас от сто метрів за хатою (ми живемо крайня хата), то [за] сто метрів за нами були міни. Поставили наші хлопці, і зирвалась перша цивільна машина, а на другий день вони приїхали і розстріляли ці решту мін. Ці міни стояли просто зверху на трасі, а дві мабуть закопані були по обочині, бо ті, що вони розстріляли на трасі.. А на наступний день вони поїхали по зустрічній смузі, і вони взирвалися. І в той день нас почали обстрілювати, коли вони вже йшли назад, то вони обстрілювали. І в той же день вечером, в 4 часа вечора, ну трошки може раніше, може в три, зупинилася колона в нас на цю вулицю зупинилася. Ну вони везли, в них було дуже багато боеприпасів, в них мало було, в них танків взагалі не було в цій колоні, там було десь ну може 30 машин і БТри. Ну вони були гружони боеприпасами, і вони їхали на Київ, і вони зупинилися і ходили, ну вони вони ходили строго по крайніх хатах, скрізь вони не ходили. От перша хата навпроти, у нас були і в наступній хаті були, бо того що в нас був сніжок, і наші сліди по саду були, що ми туди пішли. І вони при[й]шли за нами туди. Вони ж шукали партизанів у нас у хаті, кажуть, у вас обзор хороший з хати, у вас міни рядишком хтось поставив, у вас партізани в хаті живуть. А ще вибачались, що вибили двері ломом, а я кажу вибачте, ну, і кажуть, ви самі виновати: якби ви вишли – ми б не вибили. А я кажу: да ви знаєте, у нас із автоматами у гості ходить не прийнято. А цей, ну вони вибачались за те, що вибили двері. А бурят [нерозбірливо] каже «Єслі б ваши здесь мін не наставілі, наши б не стрелялі». І шукали детонатор.

Як довго був ваш населений пункт окупований? Розкажіть про поведінку окупантів і про спілкування з ними.

26-го числа у нас уже йшла колона – перша, друга, – вони їхали як на параді. Вони їхали, сиділи зверху на БТРах, їх було харашо видно, ми рахували, скільки

чого поїхало і звонили доці меншій. А в неї був у зв'язістах однокурсник, і ми передавали інформацію. Це 26 числа, і вони їхали кожен день майже, я все дивилась і думала. А потім уже з кожним днем, нам.. ше у нас є знайомий із Донбаса він звонив і казав: а шо, у вас поїхали? Шо там у вас началося? Чоловік каже шо БТРИ. Ну, в основному танків тоді ще в перші дні не було, їхали БТР, УРАЛИ, КАМАЗИ, ТІГРИ були, а танків іще перші дні не було. Він каже: ну то ще льогінька техніка пошла, ще піде й велика. І через, напевно я не знаю вже, ну так точно не скажу, ну може днів через 5 їхали танки. Танки, САУ їхало, їхали ціі, скажи, ГРАДИ, ракетні установки, там їхало все.

І все через вас?

Все через нас, все через нас.

Чи були у вас знайомі, родичі, які не вірили, або не знали, що росіяни напали на Україну? Ну це може в Росії, чи ще десь, якщо є такі родичі.

У нас родичі в Росії є, але вони адекватні. Сваха і вони знали, і вони прекрасно знають і зараз знають, вони у Курській області на кордоні живуть. І у нас сваху даже отам у магазині не пускають, і до них їхне ФСБ приходить дуже часто: обшукують і питають, як спілкуєтесь із родичами.

Тобто вірять, родичі знають все, що в нас тут?

Да, вони вірять, вони прекрасно знають і сваху даже. У них теж собірали на носкі, у них теж собірали, просили щоб приносили постіль, рушники хлопцям на перев'язку. Вона сказала: якщо це на армію, то у мене нічого не просіть, у мене нічого немає. Дочка моя каже, ви там хоть дуже не виступайте, бо хотя ж у Курській області це ж половина там українців, і у кого до всіх оце зятевих однокласників, до всіх ходили, но він казав, шо не.. дуже багато, от хто живе отам іменно остався, – вони всі прекрасно розуміють, шо Росія напала і не на боці вони росіян.

Що змінилося у житті мешканців вашого села з приходом рашистів?

Ну все! Кожен же став жить дома, ніхто никого не бачив, ми уже боялися.. Не помітали, може в когось шось случилося, як десь шось десь замайоріє десь далеко – ми вже переживали, шо шото случиться, ну мало лі шо. А так ми людей практично не бачили. Тикі до кого вхожі були, ходили, перевіряли, провідували.

Тут у себе на кутку на цьому.

У себе на кутку.

У центр не ходили?

Ні-ні-ні! Нихто нукуди не ходив! Це строго отут! Ми вийшли на той край села після 22 числа [березня], бо того шо нам же уже дома жить не можна було. Уже коли вони в хату зайшли, вони розбили телевизор, вистрелили 10 пуль у потолок у цьому, в залі. Вони кинули, мабуть, шумову гранату – у нас дві шиферини на чердаку знесло, доски на коридорі повибивало. Вони в хаті все перерили два раза: вони 9-го числа були в хаті і 22-го числа були в хаті. Ну тикі коли 9-го числа були невоювавши, вони такі приїхали «свіжі», то вони були не агресивні. А коли прийшли оці, – ключ був у дверях, всігда я залишала ключ у

дверях, фирточку закривала, ну вони виходили і заходили все равно. І перепригували, бо там були сліди такі два великі – перепригував хтось, чи той забор откривали. І сарай откривали, і в погреб заглядали. Ну, слава Богу, в погребі ми генератор заховали в перші дні, зразу в погреб заховали, і його видно було, ну не тронули.

А що брали?

Що брали? Перші прийшли, забрали фонарік, телефон передивилися, ну телефон був старий, – вони подивилися і оставили. Чіпси з'їли. А у нас погреб є в хаті, і коли перші от зірвалися оці БТри і КАМАЗ, і я була дома сама. Чоловік пошов провідувати дядька отут недалеко, – він до нас приїхав з Ніжина ховаться, і він носив йому їсти вранці, – а я осталась дома сама. І коли уже бахнуло.. і я з переляку, я зразу й дивилася, я дивилася як вони розстрілювали своїх, вони не то що розстрілювали, вони добивали тих, що горіли в машинах, щоб хлопцям швидше було, вони просто із крупнокаліберних пулемьотив отут стояли напротів нас і били туди. І я це все бачила у цей, у вікно, а потім думаю: «Надя, пора ховаться, бо щас як розвернуть тиї пулемьоти на хату, і де я буду». І я, у нас погреб у хаті, його взагалі не видно; і ми туди стіл ше зверху поставили, щоб еслі шо цей. І я туди й чіпси заховала у погреб, мало лі скільки; воду поставила, чіпси, ножа положила, яблука у нас були, туди положила. А тоді думаю: та достану я тиї чіпси, а то ще отсиріють, хотя ж вони не можуть отсиріть, вони ж у фользі. Достала я тиї чіпси, положила зверху на столі. А тоді уже після цього прийшли в хату, я кажу: «Вітя, давай з'їмо хоть чіпси». Він каже: «давай». Ну це вже може на другий чи на третій день. Пачка так і лежала на столі, я туди, а вона так як надута була, так і осталась, – вони її з'їли. Це в хаті все перерили, но взяли фонарік, може ше там шось таке мелке, шо ми і досі. А, полотенець у нас нема, но які це взяли – перші чи другі, – я не знаю, я вже це поняла після війни.

А другі, коли прийшли, вони забрали шампанське, бо ці не взяли, у нас було шампанське, була [горілка] «Козацька рада». Ну «Козацька рада» була начата – то не взяли ни перші, ни другі, а другі шампанське забрали, Козацьку Раду ні. Вони не розбили, нічого, ну шампанське забрали і забрали 4 банкі кампота. Бо ми з погреба трошки повитягували, щоб нам там більше міста було, дак забрали оце. Були сім банок кампота стояло, а осталося три.

Поділилися..

Ага, а потім коли уже вертались вони назад, і був КАМАЗ розбитий, і там клубничний кампот був.. ми ж ходили до машини, дивилися шо там є. Вони ж і в людей понагрібали, і їхні там пайки були, і кампот. А Валя Яковна каже: «Надя, а то не твій кампот?» Кажу: ні, це клубничний, а в мене був із смородини і вишні.

Які найбільші труднощі відчувала ваша сім'я під час окупації? Можливо чогось не вистачало.

Ну у нас, слава Богу, вистачало всього. У нас є хазяйство, найбільші труднощі – це просто не можна було жить у хаті, ну ми не могли нікуди дїть

скотину, ми не могли уйти із дому, бо того що у нас багато худоби. І я молилася, я всігдa казала: хай хоть і в хату попадуть, аби не в сарай. Ну, бач, я вимолила.

Не попали?

Ні, вони сарай розбили, розбили дуже, у нас ті[ль]ки осталося те отделение де корови і все. А в нас оцього всього не було [показує].

Це ви все переробляли?

Все переробляли.

Як ви готувались і переживали обстріли? Ховались десь, або як ішли колони, чи в хаті сиділи?

Ну, ховалися в погреб.

В хатньому погребі.

Коли перші дні, коли до 9-го числа, ми весь час були в хаті.

Не ховались.

А після 9-го числа ми вже начали ховаться. А після 22-го взагалі перейшли на другу вулицю жить, і додому ходили три рази пораться.

Після 22 березня не можна тут вже було жити.

Уже не можна було.

На скільки вдавалось забезпечити вас та мешканців села взагалі продуктами харчування та першої необхідності?

Ну староста питався¹: завозили хліб, завозили муку, згущонку привозили і масло привозили, ну це було декілька разів, але у селі просто багато в кого є свого. Тоєсть ми взагалі.. ну, у нас повни морозілки були м'яса, ми потушили його.

Бо світла не було?

Ну перших десять днів ми ще питались генератором прогнать холодильнікі, а потім поняли, що це не вихід. Генератор робить всього-навсього 2 часа. На суткі це мало. Ну дві години [протягом] дня ми обов'язково включали генератор і дивилися, набірали воду і дивилися новини. Обов'язково!

Чи відчувалась взаємодопомога людей під час військових дій? Як вона проявлялась?

Ну канешно! Ходили ми, ділилися. У нас було що дать, ми предлагали.

От що ви давали особисто?

Ну от ми давали: і яйця носили, і молочне носили, у кого не було олії, [а] в нас була. І олію давали, і смалець давали, і скажи... Та даже млинці пекла і бабам передавала, отут у нас недалечко 2 бабушки, а дядя приходив, дак ми й суп туда носили. Ну дядя він рідний, він приїхав, зварили собі їсти і йому насипали тарілку, і отнесли йому тут недалеко.

Якими були наслідки перебування окупантів у вашому селі? Ну взагалі, що ти знаєш, скільки хат можливо спалили?

4 хати згоріло повністю, дві хати дуже розбиті, ну – це наша найбільше розбита і напротів хата. Ну там не стільки хата як вона вже, хата постраждала від

¹ Тобто намагався.

того що попали у гараж, а в гаражі була міндобриво, зерно, воно дуже довго горіло, поплавився пластик, ну, а кульові постріли: там шифер пробитий і в стінах були дірки теж. Ну найбільше оце постраждали ми, у нас 28 дірок отаких, як кулак із задньої сторони і.. фронтон у нас взагалі знесло, криша була непридатна, у нас було там як зоряне небо.

Ви перекрили кришу?

Повністю. [Із] сарая в нас осталося із трьох приміщень одне, якраз там де були корови.

Чи пам'ятаєте, хто відвідав ваше село після звільнення? Це можуть бути представники влади, політики, волонтери.

Перші були поліція, друга була комісія і третім приїхав 9 квітня, от коли затопили крейсер «Москва», тоді в той день вранці приїхав Ляшко. Як я це називаю «передвиборча гречка приїхала», він приїхав, привіз, балакав красиво, розказував що він привіз і це все гуманітарна допомога, але ж це .. він потратив більше мільйона гривень на те щоб закупить, і там по 11 кілограмів у кожному.. Ну там було по 4 з половиною кілограми, там було просто [по] 11 найменувань: там була 1 консерва, 1 олія, 1 рис, 4 мівіни. От «Мівіна» якраз була не наша, такшо я підозріваю, що вона була волонтерська.

А волонтери приїжджали?

Волонтери теж приїжджали. Ну ми привикли всігдa жити самими, ми не брали даже як люди були такі. Ми прийшли в церкву 7-го квітня, уже 7 квітня на Благовіщення ми прийшли в церкву. Ми коли вишли із церкви на крильце, то нас гукають: «ідіть, беріть допомогу», а ми всі, там наш край якраз у цю церкву українську ходить, наш край. І всі кажуть: да нам не нада, у нас все є. А люди з того краю, оказується, це була не перша допомога, і люди ходили, і харашо брали.

БАКАЇВКА

Запис Б-13

Респондент 1 (у тексті Р1): *анонімно*.

Рік народження: 1980.

Професія, соціальний стан: *фельдшер*.

Стать: жінка.

Респондент 2 (у тексті Р2): *анонімно*.

Рік народження: 1971.

Професія, соціальний стан: *тимчасово непрацююча*.

Стать: жінка.

Респондент 3 (у тексті Р3): *анонімно*.

Рік народження: 1966.

Професія, соціальний стан: *тимчасово непрацюючий*.

Стать: чоловік.

[Пропущено розповідь Р3 про Бакаївку під час вибухів на військовій базі 09 жовтня 2023 року. Після перерви продовження розмови про російське вторгнення]

Р1. Так, реально перші дні, тижні було дуже страшно. І ота перша гроза після того, як вони пішли, да?

[Пропущено запрошення присутніх до запису їх слів]

Р3. Миколаївна людям муку давала. Допомогала.

Р1. Дмитрович привозив, а я давала.

Р2. Вона ще й на роботу їздила. Ми вдвох сиділи.

Р3. Це саме собою. Тим більше медичний працівник. На місці була, нікуди не виїхала. Так як подивиться зараз – у магазині ізобіліє, а тоді [у березні 2022-го] зайти в магазин – і мишей не було.

Так ще магазин був відкритий?

Р1. Так, я муку давала в цьому магазині.

[накладаються уривки розмов присутніх]

[про перестрілки]

Р3. Отход – подход – фіксація була.

Р2. Всьо. Коли загорається там що-нібудь чорне, летить – і ми радієм до смерті. Аж груди розпірає од радості, що це наші б'ють кацапню.

А як порівняти із вибухами на військових складах у Дружбі?

Р1. Ну ви знаєте, тоді не так страшно було.

А говорили ж багато, всі знали, що там склади великі.

P2. Ну як на мене, це воно не було дуже страшно. Просто ми бачили, ми чули. Ну а це рядом було [як колони йшли]. Проїжджали ось скільки – і ми зразу були в якомусь недоуменні. Ну як це може бути, все це якось не складалося. А потім як почали їхати сюдою, як почали стрілять – ото вже було страшно дуже. Особенно ночами. Ночі такі здорові були.

P3. Ще й світла немає.

P2. Да, да. І без світла. Тридцять два дня без світла просидіть.

А скажіть, [до P2], ви от думали, боялися, що почнеться війна? Перед 24-м числом?

P2. Ні. До посліднього. Даже воно не закладалось, не откладалось. Були слухи. Ну просто думали що це якась гра. Осознать того всього.. Просто не могло даже повіряться, що це може статися.

А ви, [до P1] думали, що війна почнеться?

P1. Ніколи не думала, що в цивілізованому світі почнеться таке руйнування.

P3. Да ще з «братнім народом».

А скажіть, ваш фельдшерський пункт якось був готовий до того, що сталося?

P1. Даже на 100 %. [сміються]. Я не знаю, яким чудом, але реально якраз перед тим [днем] було завезено ліки, що хватило. Ну десь по одній таблетці, по три, по чотири – не так, що пачками. Але ж на 100% хватило на всю окупацію. Пережили, і ще й залишилися деякі пластинки з таблетками порізані – по дві, по три таблетки окремо. Я якось [за це] не боялася. На першу допомогу витягти людей з того світу можна було. А от не дай Бог якби якийсь хірургічне втручання – то було б канешно [погано]. Сполучення ж із Ічнею, з Ніжином не було.

P2. Через болото їздили. Благодаря Дмитровичу хліб нам привозили.

Через болото – це в Андріївку?

P2. Да, в Андріївку. Чи куди ви там їздили, я не знаю.

P3. Сполучення з Андріївкою через болото називається БАМ: Бакаївсько-Андріївська магістраль.

Машиною там проїдеш чи ні?

P3. Зараз – ні. А тоді їздили: а де діваться?

P2. Ну хто смілий – їздив.

P3. Ми домовлялися з волонтерами, які через ліс привозили хліб, муку нам. Але ж це коли почалося? Через дві або й через три неділі [після 24 лютого].

P1. Ну да, через дві неділі це як мінімум, а то може й три пройшло.

Це була ініціатива з того боку чи звідси просили?

P1. Реально це Дмитрович добивався, просив. Але ж його так бортонули тоді, в той період.

P3. Я поїхав в Ічню 15 березня, потім 20 березня. Основні бойові дії навколо нашого села були з 29 по 31 березня. Ще 29-го я був в Ічні, мене не випускали через інтенсивний вогонь.

Я звертався в Ічню, кажу: люди, немає хліба. Ми дзвонили й передавали: пройшло 72 БТри, САУ пройшли, Гради пройшли, РЕБи, БЕБи про[й]шли. Оце ми з цими людьми спілкувались, пока більш-менш нормальний зв'язок був у Дорогінці. А тоді вони зрозуміли, що дело наше таке мокре, вони завалили там розстріляли [вишку]. Але потрошку да. Такі питання ми просили. Нам казали: ви знаєте, це ж вам везти, у вас же стріляють. Так а як, а люди причому тут? – Ну, ви терпіть, ви на олії млинці жарте. – Так ні олії, ні мукі ж немає! Шо жарте?

Ну попервах напевно більш.. Оце як 26-го [лютого] зайшли – до 4-го березня у нас було світло. Оці буквально 5 днів люди, якщо в кого була пшениця, могли хотя би шось-нібудь перебить. Це не мука була, ну хотя би шось. А так шо один магазин, шо другий був пустий. .. Магазін чистий стояв, мабуть позабірали й те, що нікому не нужне було [сміються].

Р2. Даже сімена були вибрати в магазині!

Р2. Не, ну чого, скільки разів магазин откривався поки хліб роздавали. А тоді на вулиці нам, спасіба людям, шо привозили. А тоді на вулиці під школою, в ожидалці отий хліб роздавали.

А коли почались перші перестрілки чи обстріли? Мабуть не з першого ж дня?

Р1. Ні. Як заклали міни.

А хто закладав?

Р1. Наші.

Р2. Наші хлопці зірвались 7 березня.

Тобто в кінці лютого, в перші дні ніхто нічого не стріляв?

Р2. Вони проїжджали тихенько. Їхали, і ми не розбірали, що це може быть таке, і куди вони їдуть..

Р3. Ну, скажемо так, у нас більш-менш. А от у Комаривці там вони заїжджали – по погребях зразу пішли. Дещо стали підбирати, розбирати. Ну от я говорив, шо з погребя витягли буряк верховий (ну ми його даєм тваринам). Прибіг він, показує там командіру: «Це можна, напевно, їсти». Той каже: «Ні». – Викінули отак його, буряк той.

Ну, слава Богу, никого вони там не вбили. Собак не побили. Але там пост їх стояв, у Комаривці свій, недалеко від хати К[...], і вони тоже создавали відповідні проблеми. Люди до їх особисто ходили, просилися уйти. Росіяни: уходьте, бо тут буде гаряче. Але там ще були якути, ції, буряти. Вони казали: «Ты здесь будешь». Ну, люди там боялися. На одному кутку вони там зігнали всіх людей, поставили пушку. А у Михайла Васильовича К[...] вони даже госпіталь зробили, там і капельниці ставили, все. А в кінці, як виїжджали, дак і хату розстріляли, кришу розстріляли. І буквально, коли ЗСУшники розмінування робили по території, то він ходив цей дядько, розтяжки переступав і дома порався.

У нас біля місяця, три тижні від нас техніку тягали [російську], вивозили. Її багато було, витягували. І зараз – ви бачте, межові знаки де стоять [обабіч дороги]. Там БТРи були перевернуті.

[розповідь про залишки російської техніки по дорозі з Комарівки на Дорогінку.] Метрів буквально за триста від Бакаївського повороту стояла їхня хірургічна машина. Ну, машина з хрестами. Там два чоловіки були уже 200-ти, зашити в пакетах. А чотири чоловіки в гамаках кров'ю стекли. Вони бросили їх і удрали. Це розповідали мені військові. Цю автомашину першою і забрали, бо вона була у цілком робочому стані.¹

Так прямо в машині?

Р3. В машині. .. Там БМП наши підбили, воно лежало. Там осталося три чоловіки. Я помню, коли приїхала техніка [наша], піднімали краном [ту БМП і] вони випали. Запах такий пішов, специфічний. Була спецтехніка, викопали котлован зразу, отуди все, зрівняли – і на цьому ..

Усіх трьох закопали?

Р3. Да. [розповідь про САУ та іншу покинуту техніку]

Після того, як під Комарівкою наш БТР із кукурузи спалив російські бензовози, орки почали кукурузу палить. І у нас теж. Дойшло, пошти шо під хатами у нас горіла. Потушили – і всі поховалися. Розстріляли у нас чотири будівлі. БТРами вони хотіли стовпи залізобетонні валяти. Шукали партізанів у нас, проїхали по тому кутку.

А хто саме шукав? Це були солдати чи спецпідзрозділи?

Р3. Солдати.

Р1. Ну там на Великій Дорозі було три БТРи діжурних. Своїми очима я не бачила, але мені розповідали, що вони виїжджали кожен раз, контролювали дорогу з Дорогінки з центра і до самої Великої Дороги. Три діжурних БТРи. Вони стрічали кожен раз цю колону, як виїжджала вона з Припутнів отамово.

Р3. У деяких моментах навіть піший їхній патруль у кількості 8 чоловік проходив з Дорогінки, йшов на Велику Дорогу. З Дорогінки – і Комарівку проходив.

Ага, тобто в Бакаївку вони не заходили?

Р3. Ні, вони йшли по своїй території, по дорозі.

Р1. Скільки вони, два рази заїжджали? Чи три. Три рази.

Р2. Три рази.

Р3. І бували такі випадки, що запускали вони дрона. От вони йде їхня колона – запускають дрона й дивляться: де хтось біжить – зразу мінами пуляють. Он у нас у Жежери в дворі ставили міномет – і валили. Відстріляли – і поїхали. [А тоді, коли] приїхали, [то] ще й горілку питали купити в одного.

¹ Уточнено у розмові 28 лютого 2024 р.

На руках питають: руки жінки на стіл ложать. – «Де ваші чоловіки?». – Нема. – Каже: в тебе кільце на руці єсть. ..

І офіцери були. Ще, каже, й машину заглушив [у дворі]. Ми ж, каже, поховались, машина робить. Він [росіянин] заглушив машину ключем. Походили, пошниряли, подивились – тоді в хату зайшли. Самі жінки сидять. «Де ваші чоловіки?» Ну, одним словом, так було.

[розповідь про порятунок старої бабусі, яку вивезли із Комарівки].

[розповідь про втечу одного з бакаївських мешканців від російських БТРів]

А загиблих, травмованих росіянами у селі не було?

P1. Ні, за допомогою ніхто травмований не звертався. Ми всі ховалися. Воєнну форму не носили.

Що було для вас, як для фельдшера найважче протягом цих місяців?

P1. Тут були малесенькі дітки до року і хворіли бронхітом, потрібні були капельнички, якість ліки. Ну по мінімуму було. Найстрашніше, що не можна було надати дитині ефективну допомогу. Оце саме страшно було. Але, слава Богу, викарабувалися з Божою поміччю.

Були якісь кризові ситуації?

P1. Ну оце тільки такі були кризові ситуації. Дітки, які були малесенькі. А так все було більш-менш.

P3. Ні, ну жертви були.. Гусей завалили, курей завалили *[усі сміються]*.

[про загибель двох приїжджих]

P3. Після того, як хату Мартиненка Толі розстріляли (це був другий чи третій заїзд їх у село) – село вмерло взагалі. .. У нас тут поховали Захара. Я думаю, він хворів онко. Але оце коли чоловіка, як кажуть, поставили на коліна. Він кричав: «Мене розстріляйте, мою сім'ю оставте в живих». Мені кажеться, це ще толчок дало. Це під час облави. Психологічний фактор. Ось Пабат. У мене, каже, сім'я й діти – дак дивіться, плачуть, кричать усі. Він зайшов [росіянин] – «Я вижу, у вас діти. Всє будет харашо. Партизаны єсть?» – «Нет» – Пішов. Отаке було ситуація. Заходив не росіянин – татарин або кавказець.

Ну, коли вони зірвалися на цьому, вони стали такі більш вспильчиві, більш.. Одним словом, добре що воно так закінчилося.

[допомога селянам з боку аграрних підприємств «Магнат», «Гарант-агро»]

P3. Вони довозили сюда [до Андріївки], а я їздив у Андріївку, забирав. Вони передавали волонтерам, і ті привозили до Андріївки. Хліб ми купували за гроші. А муку безоплатно давали. Я привожу, ось В. М., я кажу: дівчата, нада допомги. І тут люди в чергу стають – і ми даємо. Попервах ми давали по сім'ї: якщо сім'я велика, ми давали 4 кілограми муки, якщо сім'я менша – два кілограми. А так давали хліб. Якщо сім'я велика – дві буханки, сім'я менша – буханку давали. Але люди нам кричали «Мало». Кажу: ми ж не говоримо, що це все. Ми привеземо

через два дні знову. І так чотири рази я привозив, це все людям відповідно давав. [...] А тоді там почалися распри [...]

[розповідає про доставку гуманітарної допомоги з Ічні та її розподіл]

[розповідь про різні знахідки в Бакаївці 34-35 хв і далі]

P3. У червні 2022 року у селі знайшли схрон у приміщенні тваринницької ферми. Поліція виявила ящик автоматів, два ящики гранат, 5 ящиків патронів. Ще й ящик базук чи чогось такого там був¹.

Запис Б-23

Респондент 1 (у тексті P1): *анонімно*.

Рік народження: 1969.

Професія, соціальний стан: *вчителька*.

Стать: жінка.

Респондент 2 (у тексті P2): *анонімно*.

Рік народження: 1964.

Професія, соціальний стан: *тимчасово непрацюючий*.

Стать: чоловік.

Респондент 3 (у тексті P3): *анонімно*.

Рік народження: 1966.

Професія, соціальний стан: *тимчасово непрацюючий*.

Стать: чоловік.

Скажіть, будь ласка, чи передчували, чи передбачали ви, що почнеться війна?

P1. Я точно. У мене дві дочки живуть у Києві. Сказала, щоб заправили машину, були готові. Вони ні в яку, а я кожен день переживала. Не знаю чого саме, але вірила.

P2. Засоби масової інформації оголошували й нагнітали..

P1. Приїхали вони сюди, діти, але тут ще хуже, чим у Києві.

Хто його зна, в Києві теж невесело було.

P1. Не знаю, але тут було саме страшніше. На другий день уже приїхали. Почалося 24 лютого, а 26-го вже приїхали.

P2. Перший раз приїхали 26-го.

Другий день [вторгнення] була п'ятниця, коли міст підірвали в Хвилівці.

¹ Інформацію цього абзацу додано у розмові 28 лютого 2024 р.

P1. Ми як глянули – іде такий ряд: од самої Дорогінки і туди до Комарівки. Тихо йшли. А нам усі дзвонять: що там, скільки, рахуйте; а ми боїмося, вікна позакривали одіями. Так виглянем – о, Боже! Усі види техніки бачили. Це ми ще в хаті жили. Виглянемо, а вони як на долоні. Тисяч до п'яти перейшло точно. За раз ішло 50-100 одиниць. 17 березня нам уже розстріляли верх хати. Сад молоденький, вікна всі полетіли. Три корови було, ми з ними через город перебігли. Скрізь гупає. Ми там далі на хуторі хату попросили, щоб нам дали пожити. Дівчата до матері туди ще далі пішли жити. Курі залишилися, кожен день прибігаємо, треба їсти дати і закрити. Один раз у хату зайшли, я ще навіть їсти зварила. Він [чоловік] сів їсти, а воно як дало, як вистрілило, що й ложка випала. А вони стріляли, в решето гараж. Як ми перебігли, туалет, гараж, все було в решето. Заховалися. Рачки перелізли городами.

А звідки вони стріляли? З поля чи здалеку?

P2. З дороги.

P1. З Комарівки, з дороги стріляли сюди. Ми якраз добігли, а вони (мабуть із Дорогінки) вдарили в сарай Харитону. Я впала. Мене листям прикрило. Ми тоді, страшно, так злякалися, що вони витворяли. Ну, а тоді кожен день, кожен ранок, то одне простріляло, то друге. То градами. У них все було наче по плану. Побухкали, тишина, а тоді в 4 вечора знову починається. Вночі було більш-менш, спали. Зранку, з п'яти починали і з вечора. Отакий період переживали. Два рази бігли під такими кулями, що я думала вже все. Чого ми бігали, я й сама не знаю.

А як сусіди ваші?

P1. У нас тут нікого не було, всі пішли. Після 7 березня, як почали палить, всі втекли.

P2. Сусіди всі були згуртовані, допомагали один одному.

Були ті, хто тікав із села взагалі, виїжджали?

P1. Ні, таких не було. У нас було багато чужих, і київських, і ніжинці були, і з Талалаївки були люди. Потім знайшли якусь дорогу через болото і тудию якимось вибиралися. 37 днів ми вибігали.

P2. В кого духу не хватало.

P1. Люди і в болоті сиділи. А тоді в один день заїхали в село. Два БТР зайшло і танк. Хату розбили. Ну діти живі, там усі живі, а хата згоріла ж. Вони зятя нашого забрали. Роздягали, шукали наколку нациста. Забрали телефон за 25 тисяч. Ось недавно з'явився в мережі. Кажу: й доїхав додому, десь же продали абощо. Ще й досі кредит платить бідна дитина. Він же [зять] проситься, що у мене ж сім'я, і хлопець маленький. – «Покажуй, де». Давай вести [росіян]. – «Йди впереді. Якщо хтось із сторони стрільне – ми тебе убиваємо». Дійшли до центру. – «Ну, каже, бегі». – Давай же бігти. Прибіг додому, а телефона нема.

Місяць сиділи без світла. Із 4 березня по 6 квітня.

P2. А тоді ж, коли вони вже виїжджали, близько години вони стріляли так, що я подумав, що з того краю хтось зайшов у село.

РЗ. Та 31-го вони клепали, стріляли страшно. А я саме розвозив масло. Односелець каже на мене: «Тікай, тікай, буде хана». А тут ще тільки поїхав, він через трохи зв'язався, і каже: ти тільки поїхав – і минут через 15 дрон пішов їхній.

А скажіть, чи літали над селом вертольоти?

РЗ. Над селом – ні. Над Удаєм літали.

Р1. Десь у час ночі. Туда й назад. І так важко йшов, чи вони пальне, мо', їм возили. Мені здається, вони в Калиновку літали.

РЗ. На Велику Дорогу. Вони, кажуть, з Рожнівки оце йшли. Тоді оце виходили, оце Томашівка, оце по Удаю низько. Три штуки й два штуки, і оце вони туди летіли на Велику Дорогу. Ну може быть, не знаю, ну в ту сторону.

Валера Ступа розказував, що сідали вертольоти за Томашівкою, під Припутнями. Чи забірали ранених, чи привозили, чи відвозили. Але, каже, два сідало вертольоти або один. А один над лісом завис і кулеметом отак водив. Я, каже, з жінкою під соломучи чи під сіно заховались. І він, каже, водить стволом отак, видно, бо поруч усе. Ми вранці встаємо, і чуємо, як вони говорять. Солдати ходять по периметру, по асфальту, ми, каже, чуємо. Увечері у них працювали генератори. А о першій ночі чуємо: пістолетом «бах!». Думає, що убивали своїх ранених, убивали, щоб не мучились. У Томашівці по лівій стороні, де дерева ростуть чи ялинки, був їхній пункт спостереження.

Бачив, скільки валялося всякого шмаття. Ніхто дороги не мінував, вони все бачили туди навпростець. А там таку ситуацію розказував мені Валера Радзівський, який працює на підстанції. «Каже, – їду на роботу, з повороту виїжджаю, а на зупинці у Томашівці стоїть Камаз. Туди-сюди дивлюсь, коли там хтось іде. «Там, каже, [в машині] нема нікого». Під'їжджаю ближче. Два колеса спущених – і так оставили. Я подивився у вікно, щоб не було ніяких перемичок, ниток. Нормально, нема. Я, каже, сідаю в машину. Мороз якраз. І цей же [супутник] забіг. Я заводжу і погнав на спущених колесах. Поїхав у Томашівку, де кладбище. Відкриваю зад, а там сухпайки, кухня їхня. Викинув у кущі домкрат і втік. Це все минута діла.

Я, каже, дзвоню своєму керівництву, у РЕМ у Прилуки – що робити з Камазом. Ніч минула і Камаз той спалили. А тут наступного дня приїжджає в село танк і БТР, а машини немає. Запускають дрон. І той дрон шманав, шманав і знаходить спалений Камаз».

Приїжджають танком і БТРом, забирають той Камаз і тягнуть. Доїжджають до Гамана (у Томашівці, перед мостом). Під'їжджають до них і прямо танк опускає ствол. І звуть їх до себе: «Єслі завтра нам не принесуть на припутнівський поворот пайки – усіх попалимо вас». Отак сказав.

[розповідає історію з сухпайками].

Коротше, за той день куток той у Томашівці, що перед мостом, увесь виїхав до Андріївки. Нікого не було сутки. А вранці, раз, сестра його [В. Р.] дивиться у вікно: 5 чоловік іде росіян. Каже: мабуть тебе заложили, тікай. Той, каже, бігом –

і в ліс андріївський. Три години ходив, замерз як собака. Ходив-ходив, ну що робить. Прийшов додому. Дома всі живі, здорові, до них не заходили. А то, виявляється, вбитого солдата несли росіяни.

[розповідь про дядька-корзинщика, який потрапив у російську засаду в Томашівці]

Вони контролювали із того боку Томашівки все – міст, все навколо. А нам донесли інформацію, що міст замінували. Я дзвонив у військкомат хлопцям. Кажу, мужики, отам труба під дорогою, де колись воду качали, коли торфозробкою займались під Дорогинкою. Там труба лежить в асфальті глибоко [на виїзді з Дорогинки у напрямку Ічні]. Заложіть нормально тротилу або чого-небудь, рвоніть – і вони перестануть їздити. «Ага, ага». Наші зірвали, але я поїхав подивився. Я не знаю, краще б хоч лопатою чи трактором зачепив та трубу ту просто витягнув. Таке зірвали, що воно нічого на дорозі й не позначилось. Нічого не зробили.

[розповідає про розбиту російську техніку, деяку зовсім нову]

А я ж приїхав, у нас по селу пішла думка, що пайки офіцерські кращі чим солдатські. Так я їздив пайки дивиться, де кращі, де хужі. Відкриваю пакет (там тьма тих пакетів було), а там джем, повидло, каші усякі, згущене молоко, пом'ясо, було. Коли їздили у Комарівку, там ящики розбити зі снарядами. А по правій стороні гора якихось кристалів, гранул як керамзит. Підпалив жменю уже дома в селі, а то порох. Горить аж синім таким.

Гранульований якийсь.

P1. А там [на виїзді з села] біля ГРП Камаз стояв.

P3. Стояв Камаз, набитий битовою технікою. Телевізори, холодильники, велосипеди.

P1. Це все людське було?

P3. Так. У Новій Басані «отжали» 6-метровий Камаз і загрузили, їхали сюди. Як у мене у родича у Талалаївці, Івана. Дак він, каже, солдат їхній зайшов і каже: «А що це таке?». Він йому каже: «Електрочайник». – «А як він робить?» – Той увімкнув. Чайник зашипів. – Солдат каже: «Спасіба». Узяв, воду вилив і пішов із ним. А підставку [до чайника] забув забрати. Це був якут. Або бурят.

P1. Вони чи такі бідні, особливо буряти. Казали на погреб, що це супермаркет.

P3. Просто їм мізки промили: він іде, захищає Росію. Від кого він захищає, в Україну приїхавши?

P1. А 31 числа нам уже спалили хату повністю. Двохповерховий будинок, чотири спальні. Дівчата тільки нові спальні покупляли, все чисте. Нічого не залишилося.

P2. Трагедія.

Таке питання, а ті хто заходили в село, якої були національності? Чи росіяни, чи інші народності?

P3. Росіяни були і буряти.

P1. Буряти.

P2. У нас у селі більше офіцерів було. Були й солдати.

P3. І солдати ж ото як приїжджали з тим, БРДМом.

А офіцери, вони облогу організовували, чи чого?

P2. Відкрилась стрільба під Дорогінкою. А ці їхали вже тіпа на допомогу. Тому що стріляли звідси з-за поворота, вже в Дорогінку вони стріляли. А вже коли машина виїхала, так чи так треба, що вони все одно б у село заїхали; чи за машиною просто погнали. Бо шукали машину.

P3. Як орки заїхали, то у той самий день Віталій на бусі летів по селу зі швидкістю 80 кілометрів, тікав, переляканий. Мені ще казали, що він десь тут крутився [на цьому кутку], його орки побачили – і погнали за ним.

P2. Чуєш, так а це ж він тут ховався. Це той, що з Києва приїхав. А коли розбився вертоліт у Броварах, то його син був на майданчику дитсадка. Бач, як співпадає – тут заховався, а там попав.

P1. Він був із матір'ю у лікарні, трохи обгорів. Недаремно кажуть, що не тут, так там застане горе.

P2. Практично в село вернулися всі ті, хто раніше виїхав із нього. Молодь, хто повийжджав у попередні роки. У нас тут як апендицит, тільки в'їзд є, а виїзду [з села] немає. Хто сюди поїде. Під час Вітчизняної сюди ніхто не заходив. А траса була тут танкова обозначена ще тоді.

P3. По тихій погоді, особливо зранку я чув, як оце танки їздили – «цок-цок-цок!» – по трасі у Великій Дорозі, 12 кілометрів звідси.

P1. Як нагазують тут на повороті біля села, ми були в диму, в солярці, нічого не видно.

P3. А тут же, у Томашівці, стояли Іскандери, які обстрілювали Київ, раз у два дні. [розповідь про різні випадки проникнення росіян до житлових споруд]

Казав сусід, що були присутні серед окупантів будучи громадяни України, з Миколаєва, з Дніпропетровська. У нас сьогодні питання, як знали дорогу звідси через Калинівку на Велику Дорогу. Це свої, колаборанти.

У нас же воєнбаза в Дружбі є. То на воєнбазу вони ж [росіяни] не заїжджали. Вони пройшли з Редьківки в Буди. 40 хвилин постояли, ну вони нікуди не бігали в Будах. Проїхали Грабов, Коршаки, виїхали в Заудайці – і на Монастирище, й погнали [далі]. На воєнбазу не заїжджали, бо там нема нічого, все вивезли.

Люди постраждали і практично всі чекають допомоги від держави. Хоча є, кажуть, програми сьогодні спочатку давати військовим, а потім решті. Не знаю. Позитивно, якби повернулися обличчям до людей і допомогли б їм, бо це не тільки війна, а й мораль, і стрес психологічний.

P1. Ми й сьогодні боїмося. От прибирали кукурудзу, їхали комбайни і машини від Дорогінки до Комарівки. Я вийшла корів доїть, як почула – і побігла назад, бо думала, що їдуть танки. Злякалася.

Це вже стрес.

P1. Я порахувала, що 37 днів не роздягалися й не милися. Сиділи без світла, без води. Нема ніде нічого. Як здумаю, скільки ми вимучилися з-за корів. Телятко поймали. Боже мій, світе мій. Я не знаю. Боялися, генератор на трохи включали, як переїдуть вони. Нам треба було відер 15 води, щоб напоїть худобу за раз. Молоко ж роздавали, бо ніхто ніде не брав.

А питну воду де брали для себе?

P2. У колодязі було трохи. А там як жили, через скважину качали.

P1. Ну без світла прожить, без оцього всього. Спасіба, конешно, й Дмитровичу: то масла, то згущонки привозили, давали. І так само й ці ж хлопці, що підірвалися [на мінах]. Вони ж приїхали без нічого їсти. Думали на два дні.

P3. Усі приїхали так: три дня – й закінчиться.

P1. А тут нема шо. Я ж їм відро молока, оце кожних три дні беріть, і сметану давала. Намолов [чоловік] їм муки на мельниці, ще світло було. Ну вже на млинець щось буде. А тут у Юлі день народження, 7 березня. Устали вранці, – випить нема, курить нема. – «Поїдем додому» (у Ніжин). Ції, дівчата, і плакали, просили не їхати. А я ще перед цим подивилася, що написано в інтернеті: «Ічнянщина замінована». Ну ніхто не придав цьому значення. Дівчата на городі стояли. «Шо там, їхать?» – «Бігом проїжджайте, тільки проїхала колона». І вони як розігналися – і в воздух. Наш [односельчанин] ще й побачив. Такий був гул. Жалко, да молоді, да красиві. Тоже ж один із Донецька переїхав, квартиру купили в Ніжині.

Так це не бакаївські підірвались, це приїжджі?

P1. Ні, приїжджі. Зяті. Цей агроном, хороший хлопець. А цей, Толік, з Донецька, до двох метрів росту, красивенний, заховався від війни, так на тобі.

Раз пішла корову доїти, а тут упала ракета чи бомба, у колгоспі. Корови впали, телята під ясла залізли, а я так лягла, думала вже вмерла, думаю, це вже все [сміється].

Ракети не бачили, як шурували над селом?

P3. Так ось і недавно бачили, як летіли на Київ.

[коротка розмова про ракету над селом]

P3. А так же як обстрілювали тоді, так добре чули, бо вже переходило на весну. Да ще отам з-під Томашівки десь в сторону Яхновки били з гаубиці. Як увалить – по Удаю така луна іде. Да ще туман чуть-чуть. Дребезжить усе. У 6 ранку вже починали.

P1. Да з 5-ти вже стріляли.

P2. 120-міліметровий міномет, представляєте.

P3. Нам і часи не треба були. Вони все робили по часах. Це зараз підсміюємось, а тоді не до сміху було.

P1. У нас онучок, йому ще три роки не було. Так і зараз у садочок ходить, каже: «Танка бух. Домік бух». От тобі, наскільки дитина запам'ятала.

P3. Я ж кажу, що тут кожному треба психолог. Тоді людей на вулиці нікого не було у той період. Тішина – нема нікого.

P2. Ні, ну поначалу приходиш у центр [села] туди, до Дмитровича, там зовсім друге життя, чим тут.

P3. Так, за центром села – інше було життя.

[розмова про знахідки куль та осколків по селу]

P1. Тут же стояли згорівшії, рядом ось тут два, не знаю, що там стояло. Дак гребли [селяни] шо [тільки] можна.

Після їхнього відходу, хто відвідував ваше село? Чи були волонтери?

P3. Допомогали нам церковні общини.

P1. І баптісти були, і [з] Ніжина були. І ці, седьмого дня, хліб довгенько привозили, безплатно роздавали. Привозили й масло, і згущонку, й муку. І з Ічні приїжджали, ось привезли бачок для води.

P2. Ні, тут уже вони по списку їхали.

[розмови про обіцянки допомоги, які не справдились, про підозри у крадіжках]

P1. Нам нічого не треба, аби з хатою допомогли. Чи грошей дайте.

Тільки продукти привозили, чи ще щось?

P1. В основному продукти. Тільки один раз із Ічні привезли: бочку, плед, два рушники, шампуні, брезент.

P3. Привозили на сім'ю, дивлячись яка сім'я. Якщо більша – то більше, а так по буханці соціального постійно. Білий хороший хліб. Так що нічого казать.

У нас у Ніжині також довго роздавали хліб, хоча весь Ніжин не забезпечили, але спочатку на вулиці, потім по списках роздавали. А чи приїжджали до вас представники влади? Наприклад, у Припутнях казали, що приїжджав Ляшко.

P1. У нас нікого не було. Минали Бакаївку. Комісія по обстеженню, і то не заходила, на трасі постояла. А так. Поліція, пожежні приїжджали.

P2. Я вам скажу так: хто не пережив цього, то скільки не розказуй, йому це важко доходить. Слухать кожен день отії взриви.

P1. Дак а шо, було даже як у кого і хата згорить, то ну хто розумів. Ну згоріла так згоріла. А коли таке пережить. Як здумаю, як вранці глянула: а в нас уже такі вогні з вікон уже до верху. Ото саме страшніше.

Запис Б-31

Респондент: *анонімно*.

Рік народження: 1973

Професія, соціальний стан: *працівник Бакаївської гімназії*.

Стать: жінка.

Чи передчували ви що може початися війна?

Та ніколи в житті.

Не думали, що нападе Росія?

Звичайно, що ніхто ніколи не думав, наче все так мирно було.

Хоч і погрожували, але не думали?

Не вірилося, що ми можемо побачить по-настоящему що таке війна у XXI столітті.

Чи готувалися ви до війни?

Не готувалися, нічого; без запасів були.

Коли і де ви дізналися про початок війни?

Діти приїхали в гості, вирядила дітей на автобус, тикі діти виїхали.

Це з Києва приїхали?

Так, з Києва діти поприїжджали ж, саме в нас свіжина була. На другий день дітей до автобуса в 06:20, а тут знайомий гукає нас із чоловіком. «Де ви є, ідіть сюди». Ми підійшли [і він запитує] «А кого ви виряджали» Я кажу: дітей, Сірбожа і Света поїхали ж. Він говорить: «Нехай повертаються назад, почалась війна». Я до дітей дзвоню, а діти кажуть. Син поваром у кафе, каже: «Мені на роботу сьогодні». А дочка каже: «Я приїхала без документів». І вони поїхали в Київ.

Як місцеві сприйняли звістку про війну, сусіди?

Всі люди були дуже шоковані, ніхто ж не очікував такого. Дуже страшно, як пошти з перших днів до нас почали танки йти.

Якого це числа до вас прийшли перші танки? У четвер почалася війна, а в п'ятницю..?

А в п'ятницю уже почали йти танки.

Ви бачили танки?

Да. Страшно навіки, а гули... дуже гули, вони ж колонами йшли, не по одному ж. Йшло їх по багато: і по 50 і по 100. Дуже великі колони йшли: і БТри, і танки. Страшно було навіки.

Чи готувались ви оце як вони йшли чи ховались десь?

Ну так як ми, ми не ховалися, ми сиділи в хаті. Як тільки чули, що йде колона, йшли в хату [і сиділи], і ніхто нікуди не виходив.

У хаті сиділи так?

Сиділи в хаті, нікуди так не ховалися.

Яка ситуація склалася у вашому населеному пункті після початку бойових дій? Кого бачили, кого десь чули, що проїжджали чи заїжджали?

БТРи заїжджали до нас, заїжджали БТРи. І то що вони.. міни почали ж наші ставити, наша тероборона.

А звідки була тероборона? Ніжинська?

Ну Ніжинська ставила під Дорогінкою і.. їхня БТР зірвався, і їх там постраждало ж чимало.

Це біля вас БТР зірвався, біля села?

Біля села, да, між Дорогінкою і Бакаївкою зірвався БТР. І вони [росіяни] тоді заїхали до нас у село і бігом же ж по селу їздили, шукали де кого ж. Зустріли хлопців, роздягали даже хлопців.

Перевіряли все?

Провіряли, да, авто. У нас зять був...

Зять був чий?

Тамари Іванівни. Дак його, а він такий чорненький, дак його вобще повністю догола роздягали, на коліна ставили у сусіда мого. Вони заїхали до нього у двір, а вони побачили, вони якраз БТРами їхали і зайшли до сусіда, із сусідського двору стріляли просто так куди попало. Так попали там же ж у сарай один.

Згорів сарай?

Ну воно не згорів сарай, у них повністю верх простріляли. А в їхнього сусіда згоріла хата, прямо вони попали в хату і стояли, дивилися, що не можна було [селянам] потушити. Як побачили що вона догоряє, тоді тільки вони рушили, поїхали. І чорномази, і негри там тоді були [у росіян]. Спецназ сказали що то був. То не прости [військові].

Негр був?

Да, негр був, да. До нас до сусіда негри заходили. В неї у гардероб повністю шкафи всі викидали, одержу, бо із села, ну, мужчина був одягнений у воєнну форму. І він забіг до них у двір, а вони їхали і побачили.

А, того вони заїхали і побачили?

Вони заїхали, а він сидів у них у сараї. Да, в сараї він у них заховався. Тоді вони хату всю обшукали, питали за нього. А вони [господарі] кажуть: да нема в нас такого воєнного.

У нас же ж люди носять і просто [так] військову форму?

Ну так, просто ж під військову таку.

А вони ж думають, що десь служить чи ще шось?

Да, да.

Якою була реакція людей на вступ росіян? Коли рашистів в селі побачили, яка була реакція? Що люди балакали чи боялися?

Люди канешно шо всі боялися, дуже всі побоялися. У нас саме на нашій вулиці двичи вони приїжджали. Того шо з нашої вулиці, сказали вони (приїхали раз вони, і сказали[, що]) іменно в цьому районі хтось дзвонить, вони засікли ніби сигнал. Дак вони раз приїхали, і другий раз приїхали, а тоді сказали: еслі ми третій раз приїдемо, значить весь ваш куток зрівняємо з землею. Так люди дуже були налякані.

І телефонувати мабуть боялися?

Да, да, у нас зв'язку ж не було, шукали. У нас якраз біля дому, ото біля сараю була точка, де брали [телефони] зв'язок, і в кінці городу була точка, що брав зв'язок. І ото всі ввечері виходили і кожен: той до своїх звонить, той до того, до дітей дзвонить, бо діти ж скрізь по Україні і скрізь страшно було. Дуже страшно було.

Що відчувала ваша родина? З ким ви були? З ким ти жила тут?

У нас якраз приїхав брат чоловіка. Ми були: чоловік, я, один брат і другий брат були в нас. На свіжину отож поприїжджали. А один брат був у нас на інсуліні. І він приїхав, а з собою інсуліна не взяв. Дак у мене чоловік 30 лютого посадив його в трактор і одвіз його до начала Хвилівки, отуди до моста, ну міст уже був підірваний. Він доїхав трактором і все каже: «всьо, дальше не поїду, міни стоять» Він побачив міну і добре, шо він поїхав [додому] іменно тоді. Ті[ль]ки він доїхав до Дорогінки, уже повернув на Бакаївку, і через трошки пішли знов колони. І після того більше він уже б не вивіз його. А далі він [брат] поїхав велосипедом. Ще ж він [як] приїхав на свіжину, документив не взяв із собою, а там блокпост у Ніжині. Він під'їхав до блокпоста і каже «Хлопці, я живу...», – сказав на якому районі в Ніжині він живе. – Хочете, поїхали. Я приїхав до брата, немає документив».

А сам він з Ніжина?

А сам він ніжинський.

А Нікіта, син як?

А Нікіта дуже боявся, особливо як ото вже заїхали і проїжджали, і у нас біля хати розвертався БТР. Біля стояка [газового], ну щитанни там сантиметри остались, – отак він задки здав. Ми як вийшли: ото тії протектори, оти гусениці, так оце ти[ль]кі йдеш і уже ті протектори, дак душа боліла. Дуже страшно було.

Свідками яких подій ви стали в період окупації? Нічого такого не бачили?

Оце тільки, шо бачили оці хлопця у сусіда, да, роздягали, [запитували його] откуда, а тоді посадили його в БТР і довели в центр, трошки його побили.

Побили, і тоді вже випустили вже?

Да, й пустили його. А тоді сами вернулися назад.

Як довго був ваш населений пункт окупований?

До 30 березня, ото як відходили, як ото вже їх цей.. Тоді уже в останній день ми тікали з двору. Чоловік пішов у берег по сіно, а тоді прибігає і каже: «Так, бігом хату закриваємо і бігом тікаємо з дому, бо пулі свистять над головою». Гатили ж і Ічнянська тероборона, і Ніжинська, і воно всі ж... а їхали вони [росіяни] з Комаривки і з Великої Дороги, і по полю і скрізь же вони... А тоді ще як машину, ми дуже злякалися: пройшло вже время, і наче затихло. А тоді їхня машина з боєприпасами їхала і попали в ту машину. І як почало воно стрілять, ми не знали що таке. Ми прибігли сюди в центр, думали бігти отуди на кінець села, у нас там батьківська хата є.

А вони туди не їздили на кінець села?

Ні-ні. Там саме [найбільш] тихіше було на тому краю. Ну ми в центрі посиділи в знакомій. А тоді ж чуем, що стріляє, хтозна що воно стріляє. Чоловік пішов подивитися, навпростець пішов, а тоді вертається, каже: «То видно попали в машину, боєприпаси зриваються». І ми тоді аж увечері пішли додому.

День сиділи в центрі?

Да, пивдня точно сиділи, перечікували щоб трошки воно стихло. Ніхто ж не знав їхньої реакції, що у них в голові. Вдруг вони в село [заїдуть], так як ото тоді підірвалися і вони заїхали... Оце ж у началі села хата тоді згоріла Тамари Іванівної. І тоді біля церкви там ще одна. Тую загасили трошки зразу ж вони. Тоді прийшли тільки, й почало темніть, а тут знов знайомий приїжджає до нас і каже: «Знову горить хата біля церкви ще одна» Ну вже тоді до неї пока дійшли, там [ніхто не жив,] померли чоловік і жінка. До неї підійшли, так там уже нічого не було, вона дотла згоріла та хата.

Пережили страшне, ніхто не думав що таке... дітей дуже жалко було. Ніхто не очікував що таке буде, щоб так продуктами запаслися: ну да, картопля, там таке домашнє все було, закрутка таке все. Ну без макаронів, без борошна. У нас же хліба вобщє не завозили, магазини не працювали. В Андріївку їздили, через болото їздили. Андріївка зразу нам не давала нічого.

Чому?

Сказали: ви з Бакаївки, не будемо вам давать. Да. А в мене сусід, у його з Ніжина сім'я жила, і двоє діток було. І він просив для діток канфет, і продавець із Андріївки не дала, сказала: бакаївцям не дам.

Так Андріївка вона ж могла трошки виїхати?

Так в Андріївці цього нічого не було, [вони не окуповані були], вони там через ліс і вже Ічня. А тоді в нас люди вже почали трошки через ліс їздити, в кого

був свій транспорт. А в кого не було, дак щоб з Бакаївки оце до Ічні машину найнять 1 000 грн брали, дуже дорого. Дак люди їздили велосипедами. А тоді вже через трошки в Андріївці почали... Трошки на їх староста наш трошки їм же цей [сказав], шо так не можна. І почали вони давать. Їздили ми [туди], привозили борошно, ну всі продукти привозили. А тоді вже давай до нас привозить і хліб. Наш кум їздив конякою, брав в Андріївці хліб і борошно, привозив в Бакаївку; і тут уже староста наш бивший, Константин Дмитрович, допомагав і роздавали. Зразу у магазині одному роздавали, у Нечипоренка, а тоді почали у Назара в магазині роздавать. А тоді раз було, шо привезли хліб, якраз уже і батони почали возити, і борошно, – і тут залітають і кажуть, шо «Їдуть», так бігом магазин закрили і перестали людям давати.

Приїхали хтось?

Ні, просто їхала колона, минала [Бакаївку].

Які настрої панували серед тих хто залишився в окупації? Щодо росіян, рашистів як були настроєні?

До рашистів дуже негативно були настроєні.

А до своїх як? Хотіли щоб звільнили?

Канешно.

До тероборони як відносились? Вони ж приїжджали сюди до вас чи ні?

Ні, вони [тероборона] ті[ль]ки до Дорогінки ото приїжджали і все, того шо до нас не можна було доїхать. Бо у нас же вобщє село було [відрізане], у нас виїзду нікуди, ну куди? На Дорогінку в нас, і на Андріївку. А на Андріївку, я ж кажу, як ото свій транспорт мав, дак трошки можна було виїхати, але боялися, бо там на трасу як виїжджали, на Ічнянську, там тоже могли колони йти. Дуже страшно було.

Чи були у вас знайомі або родичі не з Бакаївки, які не вірили або не знали шо росіяни напали на Україну?

Ні, ніхто, усі знали.

Що змінилося у житті мешканців вашого села з приходом рашистів?

Ну, змінилося все. По іншому стали жить, почали запасатися продуктами.

Які найбільші труднощі відчувала ваша сім'я під час окупації?

В перші дні дуже було важко того, шо борошна не було, хліба не було, а в мене Нікіта ж, хочеться і солоденького, дитина ж. Ну нічого, ми вийшли з цього положення, у нас був мішок кукурудзяної дерті, [яку ми] змололи. Я пекла кекси.

З дерті?

Кукурудзу переточувала на борошно кукурудзяне, тоді добавляла трошки білого туди, бо не було ж багато, яйця ж були, кури неслися, молочне було. І ото

такі йому кексики солоденькі пекла. Так він був дуже задоволений. [Ось так] викрутилися.

Наскільки вдавалося забезпечити населення взагалі продуктами та предметами першої необхідності?

Перший час дуже-дуже важко було. У нас у знайомого, він сам живе та доглядав діда якому 92 годи було. Він як? Пенсію ото получав за діда на пошті, оці всі крупи брав, а в діда в перших числах [була пенсія]. А тут вийшло, що до кінця місяця у нього все позакінчувалося. А тут до його ще знайомі приїхали з Ніжина: двоє діток, мати і бабушка.

Це перед війною приїхали?

Ні, уже як почалася війна. Ніхто ж не думав, наоборот думали, що в Ніжині буде трудніше. Ніхто не думав, що Бакаївка...далеко наче.

Всі втікали саме ж в такі села.

Так, всі втікали в такі села, у нас дуже багато було приїжджих. У нас же [самих] було два брати.

Діти мабуть до декого поприїжджали?

Да, і діти поприїжджали, і знайомі .. було шо у хатах по 20 чоловік жило. У нас одна була сім'я, так тоже з Києва, діти ж поприїжджали й знайомі туди приїхали. А в нас саме корова розтелилася і молоко було, так [ми] розвозили людям молоко.

Чи вдавалося вам відзначити якісь родинні свята? Були у вас в цей час якісь свята? Ні день народження, нічого не було в цей час?

Та які свята. Не до свят було.

Чи відчувалась взаємодопомога людей під час військових дій? Один одному допомагали в селі між собою?

Смотря які. Одни є помагали, а другі і не помагали. Як кажуть, війна показала хто є хто.

А ви допомагали?

Да, да. Я оце ж кажу в оцього знайомого нашого вийшло, що двоє діток. І в нього позакінчувалося все: хліба немає, борошна ну ні з чого, шо тим діткам. Так він прийшов, дак я йому поділилася й макаронами, і хліб пекла з пшеничного борошна і трохи кукурудзяного намололи на ДКУ, якраз устигли пока свет був. Дак ми якраз два відра змололи. Трошки білого, трошки отож кукурудзяного, я пекла хліб пока зразу не було. Він приходив, і я з ним ділилася й хлібом, і діткам яйця давала, й молочне давала діткам. Макарони кольорові купила своїй дитині, дак і йому ж дала. Там маленькі були дітки.. 3 і 5 років наверно років. Так шо другі ділилися, а другі ні.

Молоко розвозили ми. Там ще одні з Ніжина приїхали. Вона інвалід по зору, і приїхав до неї син із невісткою і дитина [в них], а в неї ж ну нічого немає. Дак тоже вони приїжджали, я їм молочко давала і одвозила туди їм молоко. Чим могли, тим і допомагали.

Якими були наслідки перебування окупантів у вашому селі?

Оце ж що у нас погоріли хати, попалили.

А так у вас більше ніхто не постраждав?

Ну в нас же постраждало два хлопці, шо вони приїжджали, підірвалися ж на міні. У них теща із Бакаївки, а вони сами в Ніжині живуть, і теща у них жила у Ніжині. А вони ж приїхали і тут були на [цей] період якраз. А вийшло, шо в одного із хлопців у жінки було якраз день народження, ну й можна було проскочить трошки на Ніжин, уже тоді яось. І він поїхав. Вони поїхали машиною, і [коли] їхали ж назад, не побачили міну і підірвалися. Вони загинули.

Чи пам'ятаєте ви хто ваше село відвідав після звільнення? Це можуть бути представники влади, політики, волонтери або журналісти.

Ну, волонтери були у нас, волонтери почали приїжджати. Ну і приїхала Бутурлим, Олена..

Хто це така була?

Голова міської ради, приїхала з охороною, тоже роздавала гуманітарку. Тоді уже як нас визволили, їх вигнали, будем казати так, почали волонтери вже тоді до нас їздить.

Не знаєш, звідки волонтери приїжджали?

Із Закарпаття були, і з Києва хлопці привозили. Більшість були із Закарпаття, де не було військових дій. Віруючі [привозили], багтісти тоже привозили.

А політики які небудь були? Ляшко не приїздив?

Ляшко був ті[ль]ки в Дорогінці. Бо я саме їхала з Ічні, дак ми якраз побачили його. Він побув у Дорогінці і далі поїхав на Припутні туди, в ту сторону, до нас він не заїжджав.

Наскільки на вашу думку змінилися цінності людей порівняно з довоєнним часом? Чи повернулися знову до того що було раніше? Що почали більше цінувати в житті?

Ну, почали цінувати життя. Дуже багато ж є, шо родичі і діти зараз в ЗСУ, дак дуже важко. Якби воно все повністю закінчилося. Да, у нас тихіше стало, хай і тривоги, а ти[ль]кі ж далі не стихає.

Чи збереглися у вас фотографії або відео з того часу?

Ні.

Не фотографували нічого, не знімали відео?

Ні-ні. Дак вони ж якби побачили шо їх чи знімаєш, чи шо ... Вони у хлопців, шо їх знімали, дак вони ж забирали мобілки, били хлопців вони.

А Діана отам ото фотографувала шось?

Вона їх фотографірувала, вона ж залізла на оріх [на дерево] і каже, вони нас не бачать. Но у них там такі біноклі були, шо побачили. Вони побачили і почали стріляти, ото більше всього, шо їхня хата через це згоріла.

Чи збереглись у вас якісь речі чи документи пов'язані з періодом перебування російських військ?

Ні, нічого. Їхали ми, стояла їхня техніка вся побита, і погорівша стояла, і така. Дуже багато ми вже їздили на Ічню, тоді як можна було [уже] проїхать, але ми нічого того не брали, нічого не чіпали. А є ж і ті, хто брали.

Ну все, дякую вам за інтерв'ю,

Будь ласка.

Будемо надіятися, шо більш такого ніколи не повториться.

Щоб більше вони сюди не їхали до нас, щоб скоріше закінчилась війна і всі повернулися живі і здорові.

Дякую.

Запис Б-41

Респондент: *анонімно.*

Рік народження: 1959.

Професія, соціальний стан: *пенсіонер, працівник публічної бібліотеки.*

Стать: *жінка.*

Чи передбачали ви, шо може розпочатися війна?

Так

По телевізору можливо бачили?

Ні, я була у жовтні місяці в Росії, їздила до своєї сестрички. І я чоґо то так по розмовах так і зрозуміла, тому я передбачала. В кінці жовтня я приїхала з Росії.

А куди саме їздили?

Владимирська область, город Муром. Там у мене рідна сестричка, а чоловік у неї военний пенсіонер, і по розмовах я зрозуміла, шо нам слід чекати недоброго, так сказать.

Чи готувалися в до можливої війни (матеріально, морально, психічно), ну тобто матеріально готували якісь продукти?

Ви знаєте я така людина і не готувалася, до останнього я не вірила в це, я не могла повірити. Так що не готувалися.

Коли і де ви дізналися про початок війни?

Вдома

Розкажіть, як це було?

Це жахливо, це жах (кореспондент починає плакати).

Хтось сказав, чи по телевізору ви почули?

По телевізору. Перша звістка, так-так була по телевізору, але тоді ж ми і почули що танки йшли. Це було жахливо.

Цей момент мабуть запам'ятасте на все життя, початок війни?

Ну так же запам'ятали, будем пам'ятати.

Як все місцеве населення сприйняли звістку про війну, сусіди? Чи говорили щось на вулиці, як тільки почалася?

Ну звичайно, звичайно виходили, говорили, журилися, плакали. Діти поприїжджали, мої діти не приїхали, вони не встигли приїхати. Може то й на краще, що вони не встигли приїхати, але у нас дуже багато було дітей, ну родичів із міста Ніжина, з Києва, Чернігова дуже було багато.

Вони приїхали у Бакаївку?

Звичайно, приїхали до своїх родичів, до батьків, даже були такі люди що нікого [в них тут] не було, просто їхали; сім'я, наприклад, їхала із Києва і забирали своїх друзів, даже такі були випадки. У нас була така можливість, ми даже давали людям, де пожити, бо у нас дві хати.

Ви особисто давали?

Так, ми особисто давали.

Скажіть, кому давали хату пожити? Розкажіть, що знаєте про них?

Ну з Ніжина ми дали одній сім'ї, а друга сім'я у нас жила із Комарівки, бо там через Комарівку йшли танки на Велику Дорогу. Сім'я – бабушка 90 років і син. Ми їм дали житло, там жили наші батьки, вони померли, хата стоїть і газ і все, ми їх приютили. А друга хата була в нас – сваха померла по Польовий 13. Ми приютили там даже, як би сказати, зразу три сім'ї в хату, а тоді вони виїхали вже на Київ, і ми знову приютили тоже три сім'ї, ну своїх рідних. Не своїх рідних, а три сім'ї рідні між собою. Так що помагали одне одному виживати в такий трудний момент.

Як населення готувалися до зустрічі з ворогом? Можливо робили такі, знаєте, погребя або окопи, ховатися десь думали?

Да, да було у нас багато людей, які дійсно були у погребях. І сиділи сутками, сутками сиділи, і з маленькими дітками сиділи, і більшість такі люди сиділи, які були приїжджі, не місцеві, а приїжджі. Ми навіть говорили, що люди добрі, якщо не дай Боже чого, погребя у нас не для того побудовані, вони у нас не кріпкі.

Можуть завалитися?

Так, але були такі, були люди, що сиділи в погребях.

Яка ситуація склалася у вашому населеному пункті після початку бойових дій? Чи можна було виїхати куди?

Ви знаєте виїхати не можна було, у нас же село не проїждже, у нас село тупік. У нас у село як в'їхали, все треба вертатися назад на Дорогінку, а тудою йшли всі танки і було багато техніки бойової, тому виїхати не могли. Не було одно время даже продуктів, дак в район в Ічню¹ їздили через Андріївку лісом. Дуже було опасно. Але люди і пішки ходили, і велосипедами їздили.

Тобто ситуація важка була?

Да. Ситуація була тяжка.

Яка реакція була людей, коли рашисти їздили через село або заїжджали в село? Вони заїжджали до вас у село?

Заїжджали, вони даже були в центрі села. У нас якось село поділилося, як то можна сказати, на два фронта. Коли пидорвалися у нас два жителя із міста Ніжина, але вони подорвалися на початку дороги Бакаївської, то ховали їх; і ви знаєте, я тоді зрозуміла, що ми в більш безпечному місці проживаємо, ми проживаємо в кінець села Бакаївка, а люди які проживали на початку Бакаївки – це було дуже страшно. Одна ж хата у нас згоріла, даже не одна, у нас дві хати згоріли. Одна хата згоріла, там ніхто не жив. І в центрі вони [росіяни] були. Люди ховалися, тікали.. Даже до людей заходили в хату. Це було страшно.

Адже це людина зі збрєю заходить?

Так це було страшно.

Які емоції ви переживали, що відчувала ваша родина і чого найбільше боялися? Ви з ким жили у цей час?

У нас велика сім'я, ми проживали: я, мій чоловік, син, внучка і бабушка – мама чоловіка, [їй] 94 роки. Так шо я щитаю, що у нас велика сім'я. Було дуже страшно і ви знаєте, було таке, що у нас не один раз відкривалися двері від вибухів, снаряди напевно, воно ж хвиля [ударна] йде, але в погреб ми не ховалися. Було дуже-дуже страшно.

А чого найбільше боялися, боялися щоб не попало, чи щоб не приїхали [до вас]?

Ви знаєте так боялися, боялися. Я три рази так було злякалася, я їхала на велосипеді, не було світла, щоб заряджати телефони, і от надо мною пролетіло щось дуже низько, і був такий свист, я так злякалася, шо в мене наведено був шок. Я приїхала до тих людей, і я впала.. Да вобщє боялися війни, дуже хвилювалися. Таке непонятно за що і про що, і чому так сталося.

Свідками яких подій ви стали у період окупації? Розстрілів у вас не було правильно, нікого не вбили з села, щоб розстріляли, оце тільки підірвалися хлопці?

Ото тільки два молоді хлопці підірвались.

¹ Респондент по старій пам'яті називає Ічню районним центром, на той час вона була вже центром територіальної громади.

Особисто ви не бачили цих росіян?

Ні, ні.

Як довго ваш населений пункт був окупований?

Ну, як почалося це, і поки вони не вийшли.

Більше місяця, так?

Да, да. Три останніх цих дня, коли вони відходили, це був жах.

Вони їхали постійно?

Їхали, да. Ми бачили, як вони виїжджали, оця колона, стріляли, ну дуже так було страшно цих три дня.

Які настрої панували серед тих, хто залишався у вас тут в окупації?

Ви знаєте, я вам скажу, я тут працюю в бібліотеці, такий настрої був у людей: стільки багато читали книжок! І дорослі, і діти приходили, брали по три, по чотири книги.

І ви відкривали бібліотеку?

Так, приходила на роботу, відкривала, давала книжки, даже додому були такі запити, тому що світла не було, інтернету звичайно не було, телефони в людей не працювали, – [тому] книжки читали. Ви знаєте, це український народ, він не може духом падати (посміхається). Звичайно, було страшно, але читали книжки. Як на диво.

Чи були у вас знайомі, родичі, які не знали, що росіяни напали на Україну? Наприклад, може по телефону з кимось спілкувалися, і вони казали що це неправда? Чи спілкувалися з сестрою після цього?

Да, спілкувалася з сестрою і спілкуюся по сьогоднішній день, але так, вона не вірила. Ми даже от були такі моменти, що відсилали, не я, а діти мої, вони були в Києві, не встигли вони виїхати нікуди, дочка у мене старша працює в садочку, вона готовила їсти нашим солдатам. Дак вони висилали їй фото будинків зруйнованих, Ірпінь і це. Да, звичайно, вони не вірили.

Вона не вірить і зараз?

Ні, вірить, вірить. У нас багато родичів в Росії. По чоловічій лінії дуже багато: дві сестри там в Росії, город Ногінськ. недалеко від Москви. І племінники вже всі дорослі, то зараз вони канешно вірять, а зразу не вірили. Вони співчують нам і моляться [за нас], вірять.

Що змінилося у житті мешканців вашого села з приходом рашистів? От вони зараз пішли і що змінилося, можливо якесь відношення між людьми? Чи змінилося щось?

Ви знаєте, звичайно змінилося, люди стали якісь дружніші, більш уболівають одне за одним, це я так помітила. Люди постаріли у нас, пережили це все, оцю війну. (респондент починає плакати)

Нічого, нічого, будем надіятися що скоро буде перемога. В кращу сторону?

Звичайно, в кращу сторону, більш дружніші стали.

Які найбільші труднощі відчувала ваша сім'я під час окупації? Чогось не вистачало? Я маю на увазі продукти, в такому плані. Можливо якогось іншого характеру труднощі виникали, з медикаментами наприклад?

Отаких труднощів у нашій сім'ї не було. А чому? Пояснюю: сім'я велика, у нас корову, господарство звичайно ж велике, то у нас труднощів не було. Ми дуже помагали людям, роздавали молоко, і творог, і сметану, і сусідам, і цим людям, які приїхали. Ділилися картоплею, консервацією. Ну от перебої були з хлібом у селі, а так все було добре.

[перерва у запису, сторонній шум]

На скільки вдавалося вас і населення загалом забезпечити продуктами та предметами першої необхідності? Мається на увазі всього села, не тільки вас особисто та вашу сім'ю.

Моя така думка, що вдавалося. Старалися всі люди. І по хліб їздили в Андріївку, в кого були коні, можна було їхати не машиною, бо не можливо [інакше], бо дороги не було. Не було де вигрузити, то стали прямо біля школи підводою і прямо з підводи роздавали людям хліб.

А хто наприклад їздив? Це їздили якісь окремі люди? Вони для всіх привозили хліб?

Так, для всіх

Це ваші якісь жителі села?

Так, жителі села, в кого були коні. Я так думаю, що знаходили вихід з такого положення.

Чи вдалося вам відзначати якісь свята родинні? Можливо якесь свято попало або у когось було день народження у цей час? І як вдавалося, якщо вдавалося?

Ну, я повторююсь, ми ж українці, – вдавалося, вдавалося.

Які наприклад?

День народження, у сина. (сміється)

І як ви святкували?

Не так як звичайно, але ж святкували. Трошки приготувалися, посиділи, були і веселі розмови, і сумні – все було. Але вдавалося.

Чи відчувалася взаємодопомога людей під час військових дій у період окупації?

Звичайно, да, ми помагали один одному, я б сказала [навіть] дуже допомагали, вболівали одне за одним. Так і мало бути.

Чи бачили ви що хтось щось комусь давав? Маю на увазі ділилися один з одним, розумієте?

Так, я говорила вже що наша сім'я давала, ділилися і картоплею і консерваціями і молочними продуктами, бо в нас корова. І сусіди також я бачила, що ділилися. Я говорила уже, що в нас в селі було дуже і дуже багато приїжджих.

Зазвичай з ними ділилися?

Да. Їм давали, допомагали людям, адже ми знали, що люди оставили домівки свої, бо вони тікали, так що ми допомагали.

Якими були наслідки перебування окупантів у вашому селі?

Три хати у нас згоріли. Одна нежила згоріла, а дві.. одна там і дітки такі інваліди. Прямо так раз, і згоріла.

Ви казали що двоє чоловіків загинули?

Так, молоді чоловіки підірвалися. Ще у сусідньому селі Дорогінці, там також постраждали. Знаю що хлопця молодого поранило прямо в центрі. Він побачив їх і став тікати, і його поранили прямо в ногу.

Чи пам'ятаєте, хто відвідав ваше село після звільнення? Це можуть бути представники влади, політики, волонтери, журналісти. Приїздили хтось? Допомогу привозили?

Приїздили, звичайно, гуманітарку привозили. Міська рада Ічнянська приїздили.

Хто саме приїхав, скажіть?

Міло Лариса Леонідівна приїжджала, і Бутурлимова, голова ОТГ. І приїжджав, привозив ліки нам Сирота Олександр.

Це він з Ічні?

Ні, він Іржавський староста. Приїжджав і привозив нам ліки від партії Батьківщина, і чимало ліків. Я також від партії Батьківщина роздавала людям.

А, ви від партії Батьківщина, так?

Так, так. Роздавала ліки людям, согласовували все із своїм фельдшером, і роздавали. Саме більше було таких обезболюючих.

А волонтери, ви говорили, що приїздили та привозили гуманітарку?

Привозили, да, часто привозили і тушонку, і шампуні, зубну пасту, багато давали [допомоги] багатодітним сім'ям. У нас є в селі 5 чи 6 таких сімей.

Наскільки на вашу думку змінилися цінності, ставлення у людей порівняно з довоєнним часом? Чи змінилися оці цінності, чи почали люди щось інше більше цінувати?

Я думаю, що почали більше цінувати своє життя, це на мою думку. Звичайно змінились, змінилось відношення одне до одного, 60% я можу так сказати.

І в кращу сторону?

В кращу.

Чи збереглися у вас фотографії чи відео того часу, не обов'язково росіян, а просто може ви щось знімали, сфотографували у себе в дома? Чи нічого такого не хотілось?

Не хотілось, і я цим не занімалась. Уже говорила, що у нас не було світла, телефони були виключені, це уже після окупації люди придбали генератори, і ми в тому числі теж купили, але це було після. До того ми не вірили що буде війна і не запаслись такою технікою.

Ну що ж, дуже вам дякую за інтерв'ю. Було дуже приємно з вами поспілкуватися.

Запис Б-51

Респондент: *анонімно*.

Рік народження: 1977.

Професія, соціальний стан: *працівник Бакаївської гімназії*.

Стать: *жінка*.

Чи передбачали ви, що може початися війна?

Ні, не передбачала. Хоч і казали по телевізору, що може бути війна, але я не вірила. Ніколи не думала, що Росія на нас нападе.

Чи готувалися ви до можливої війни (матеріально, морально, психічно).

Ні, не готувалася.

Коли і де ви дізналися про початок війни? Чи відклався цей момент у вашій пам'яті?

Да, пам'ятаю. Я вранці чула якісь вибухи. Подумала, що знову взриви у Дружбі. Але чутно було з другої сторони (мабуть, з Ніжина). Ну я цьому не придала значення. А через трохи подзвонила дочка з Чернігова і сказала, що війна.

Як місцеве населення сприйняло звістку про війну?

Ой, як. Усі були налякані, переживали про дітей. Бо діти у кого в Києві, у кого в Чернігові, Ніжині, Харкові. Усі боялися, дзвонили дітям, родичам. Сходилися разом, балакали про все. Я теж подзвонила дочці в Чернігів і сказала, щоб вона їхала до нас в село.

Як місцеве населення готувалося до зустрічі з ворогом?

Та як готувалося. Спочатку усі наче чогось вичікували. Що воно буде. Купляли продукти у магазинах. Я сама купила трохи круп, муки, сахару. Усі не знали, що воно ще буде, чого ждати. Тому особливо ніяк не готувалися.

Яка ситуація склалася у вашому населеному пункті після окупації?

На третій день після початку війни почали їхати з Дорогинки через поле на Велику Дорогу російська техніка. Виїхати з села було не можна. Танки, техніка дуже гула. Із самого ранку стояв цей гул. Не було світла, зв'язку. Було дуже страшно, що далі. Усі дуже переживали.

Якою була реакція людей на вступ рашистів у село?

Реакція була у більшості людей дуже негативною. Усі ненавиділи руських.

Які емоції переживали Ви? Що відчувала ваша родина?

Усі переживали, боялися, що буде далі. Ішли дуже великі колони танків, БТРів. Стояв такий гул, що було дуже страшно.

Що в цей час робили ви? Чи ховалися?

Ми не ховалися. Сиділи в хаті. Як тільки чули, що йде колона, в хату і ніхто нікуди не виходив. Пересежували в хаті. Нікуди так не ховалися.

Чого найбільше боялися?

Боялися, щоб не заїжджали в село, щоб не трогали людей.

У село заїжджали?

Заїжджали. Міни почали ж наші ставить, тероборона. Ніжинська ставила під Дорогинкою. Зорвався БТР між Бакаївкою і Дорогинкою. Тоді вони заїжджали до нас у село. Шукали хлопців, перевіряли все. Ходили по хатах.

У Вас були? Свідками яких подій ви стали у період окупації?

Ні, до нас не доїхали, а на тій стороні вулиці по деяких хатах ходили. Провіряли телефони, забірали телефони. Шукали все підозріле. Стріляли просто на улиці, попрострілювали людям верхи в хатах, сараях. По людях не стріляли, но дуже людей налякали. На сусідню улицю приїжджали двічі. Бо сказали, що йде сигнал з цього району, хтось дзвонить і вони засікли сигнал. Угрожали, що якщо ми ще засічем сигнал, то ваше село спалимо. Одним словом було дуже страшно. Хотілося, щоб усе скоріше кончилось.

Як довго було ваше село окуповане? Розкажіть про поведінку окупантів.

Окуповане було село з другого чи третього дня війни і наче до тридцятого чи тридцять першого березня. Поводилися окупанти, наче фашисти, тільки що по людях не стріляли. Але людей допрашували. Я сама бачила, як забірали зятя Тамари Івановни, сажали в БТР і везли на початок села. Знаю, що його роздівали, обшукували, забрали телефон. Усіх хто був одітий у воєнні штани чи одяг допрашували, де взяли, чи є хто з родичів у ЗСУ.

А як у останній день одходили, тоді ми вже тікали з дому. Даже тікали у берег. Чоловік прийшов і каже, що тікаєм з дому. Бо стріляли з усіх сторон. Бачили, як виїжджали, як їхала їхня колона. А як попали у їхню машину з боєприпасами, то це був ужас. Як почали зриватися боєприпаси... Тоді ж і хати погоріли на початку села. І біля церкви хата згоріла. Страшне пережили, дуже жалко дітей було. І дуже було страшно.

Які настрої панували серед тих, хто залишився в окупації?

Люди були дуже налякані. Часто збиралися разом, коли було тихо. Розказували, хто що чув, усякі новинкі. Інтернету не було, світла теж. Зв'язок находили, дзвонили до родичів. Потім усе це обговорювалось.

Чи були у вас знайомі або родичі, які не вірили або не знали, що росіяни напали на Україну?

Ні, таких родичів, знайомих у нас не було. Усі знали, що Росія на нас напала.

Що змінилося у житті мешканців вашого села з приходом рашистів?

Багато, що змінилося. Ми не могли виїхати з села. Ні в сторону Ніжина, ні в сторону Ічні. Спочатку магазини працювали, пізніше перестали. Світла не було, зв'язку теж не було.

Які найбільші труднощі відчувала ваша сім'я під час окупації?

Ну, таких труднощів страшних ми не відчували. Саме головне, що було дуже страшно. Дуже ми потомилися од стрельбищ, такого натерпілися, що страшно спомнить. Оце було саме страшне. Ну, а так найбільші труднощі були з нестачою хліба, світла, зв'язок шукали по всій вулиці. Дуже хотілося з'їсти свіжого ніжинського хліба.

Ми живем у селі, продукти у нас необхідні були: картопля, закрукі.

Як ви готувалися і переживали обстріли?

Ми тікали в хату, ховалися. І так переживали обстріли. Людей по селу не було видно. Село наче вимерло. Сходились тільки по сусідах після того, як ставало тихо. У погреб лізти боялися, щоб не завалило, бо у нас такій погреб блаженській, що страшно під час обстрілів було у нього лізти. Бо якби привалило, так і не нашли б.

Наскільки вдавалося забезпечити вас і населення взагалі продуктами та предметами першої необхідності?

Ми живем у селі, продукти у нас необхідні були: картопля, закрукі, молочне, м'ясо, сало, деякі запаси. Але ж не знали, як це буде довго. Не було хліба. Хотілося солодкого, сахару було небагато, того економили. Магазини не працювали ж. А вже пізніше почали хліб привозити через Андріївку. Бивший староста і там ще один дядько привозили підводою, бо доїхать нічим не можна було. Ну це вже було пізніше. Сама хліб пекла, але ж дрозджів було мало. Тоді пекла млинці. Пізніше у Андріївку з чоловіком велосипедами їздили за продуктами. Вижить можна було. Ми – українці, усе переживем. Саме страшніше хотілося, аби все це скоріше закінчилося.

Чи вдавалося вам відзначити якісь свята (родинні зокрема)?

Да, хоч святкувать і не хотілося, але на 8 Березня ми зійшлися із сусідками, накрили стіл (з чого було). Чоловіки за котиками у берег сходили. Отак і святкували. Ще сина день народження 28 лютого, йому 14 років було. Подарків ніхто ніяких не дарив, усе після війни. Так і остався він без подарків.

Чи відчувалась взаємодопомога людей під час військових дій? Як вона проявлялась?

Так, відчувалась. Ділилися усім. У кого що було роздавали. У село ж наїхало багато із міст людей. Ми їм чим могли допомагали. Морозілки ж порозморожували, я давала тут одним сусідам, які приїхали з Ніжина у батьківську хату, м'ясо, сало. Мені й другім по селу сусідка роздавала молоко (у неї три корови). Вона у перші дні, як прийшли руські, хотіла одвезти у Ніжин на базар, але наткнулись на руських. Вони їм і машину обстріляли, але їх не повбивали. Так вона вже більше не їздила, а роздавала по селу. Ми гроші їй давали, а вона не

брала. У кого що було люди ділилися. Хоч були такі, що й не ділились. Висипали все молоко свиням, щоб росли. Але такого було мало.

Якими були наслідки перебування окупантів у вашому селі?

Двоє хлопців із Ніжина підірвалися на міні. І хоч їм і казали, що не можна їхати, бо міні стоять під Дорогинкою. Але в одного з них у жінки було день народження, а магазини у Дорогинці ще працювали, вони поїхали й підірвались. Три хати згоріли, сараї.

Чи пам'ятаєте, хто відвідав ваше село після звільнення (представники влади, політики, волонтери, журналісти)?

Приїжджали волонтери часто, привозили продукти, хімію, одяг. Волонтери дуже допомагали. Приїжджала міський голова Бутурлим Олена. Ляшко у Дорогинку приїжджав і у Припутні. До нас – ні.

Наскільки, на вашу думку, змінились цінності, мова, ставлення людей порівнянно з довоєнним часом?

Змінилося багато, особливо зразу. Почали більше цінити життя, один одного. Більше почали общатися з родичами, дзвонимо часто один одному. У мене двоє дітей (хлопчик і дівчинка), то вони теж стали дружніши. Із сусідами здружилися. Шуткуємо, коли споминаємо все оте страхіття. Але дуже страшно, щоб не повторилося більше ніколи.

Дуже страшно, особливо за дітей.

Чи збереглись у вас фотографії, відео з того часу?

Ні, не збереглися. Телефони заряджали од генератора. Ми були всі замучені, фотографувать щось і на думку не приходило.

Запис Б-61

Респондент: *анонімно*.

Рік народження: 1969.

Професія, соціальний стан: *працівник Бакаївської гімназії*.

Стать: жінка.

Чи передбачали ви, що може початися війна?

Ні, ми не передбачали, що війна начнеться і коли вона почалася, ми даже її не ожидали. А, ну, гупало, стукало. Повиходили надвір, а танки йдуть уже.

Коли і де ви дізналися про початок війни, як йшли танки чи раніше?

Як ішли танки. Ми не знали до цього, ми просто, ну як сказати. Ми побачили танки і ми це не думали, що це просто так як, думали, що це ну. А тоді вже, а тоді вже як почули гул, взриви почули, як в Нежині, тоді, тоді вже нам дошло, що, що війна, страшно було дуже. Ну і ще нам, і ще ми не вірили цьому.

Як місцеве населення сприйняло звістку про війну?

Страшно, було дуже страшно.

Щось говорили? Збиралися разом?

Да, збиралися, щитали танки, збиралися, збиралися в те, що ми надіялися, що нас міне, ну нас не минало, було дуже страшно. Не знали куди тікати, куди ховатися. Заховалися у погреб, вікна дрижання, назад повискакували, ночувати боялася, ходила по людях. А так боялися дуже надвір вийти, оце так тягнеш щонебудь на городі граблі чи що, побачили танк – бігом кидаєш усе і біжиш у хату, тікаєш, ховаєшся, бо страшно. Дуже було страшно, несподівано це все, не думаючи, да ще сама в хаті сидіючи, це дуже було страшно.

Як населення готувалось до зустрічі з ворогом, якщо готувалось.

Нічого не готувалось, бо ніхто не знав, коли вона наступить.

Яка ситуація склалася у вашому населеному пункті після початку бойових дій? Їздили танки?

Їздили танки, заїжджали в село танки, бачила дуже як наводили дулом на хату, на Мартиненка бачили як наводили, в щілинку дивилася. Було дуже страшно, бо думала, що це ще вони будуть іти по всіх нас. Бачила як їхали, дуже злякалася я. Я була тоді в сараї, танк проїхав із солдатами.

Бачили солдат руських?

Бачили руських солдат, сиділи на танках, сиділи в одну сторону напевно чоловік 10 і по другу сторону з автоматами. І я, відкритий сарай, оце стою серед цього. Я не знала куди мені бігти, я зайшла в хату, сиділа і думала, поклати на стіл старий телехвон, паспорт, ксерокопію дитини, і, – бо перевіряли, ніхто не повірить, що я сама, – про смерть чоловіка; і я ж кажу, що дуже було страшно. Тоді коли поїхали, тоді вже, тоді вже не знала куди бігти з переляку.

Якою була реакція людей на вступ рашистів у село?

Люди не очікували, вороже було. Зразу дуже в кого і в Росії є брати – поотказувалися, все в мене теж так само я. Зразу мені написав він: не переживай, мирних жителів вони не тронуть. Не треба було наскільки було це, вони не дивилися на мирних жителів, вони їх не жаліли, вони їх.

Якби було щось, то тронули б.

Да, да. Я ж кажу, боялася виходити, так ото надвір несеш відро води, побачив танк, там він по дорозі ще десь їде, – всьо, поставив, захищуєшся, щоб тебе ніхто не бачив, бо хтозна, що вони думають.

**Які емоції ви переживали сама, родини не було і найбільше боялася що?
Чого найбільше боялися?**

Найбільше боялася, щоб вони не зайшли в хату. Це саме страшніше було мені, щоб вони не зайшли в хату, бо хтозна, що в їх, про що вони думають. Хату зразу замикала, тоді вже коли сказали, що хату вибивають замки, хата була отворита, отворита й сама сиділа. Було дуже страшно, дуже, дуже.

Свідками яких подій ви стали у період окупації? Наводили, розстрілів не бачили?

Ні, я розстрілів не бачила, ну коли хату підпалювали із, це я бачила, це я бачила, коли повертався танк, він дуже гуркотів, я думала, що він коло мене коло двору і я отворила, так як у нас позакриваті [вікна] були покривалами, я отворила щілінку, і якраз дуло наводилося на хату, ну я не подумала, що вони в хату, а тоді вже вчором розказали, що вона вже згоріла, мені не видно осьо. Бачила як стріляли, чула, бачила, як із танка вибігали два солдати і бігли у ту сторону, чорного бачила, стояла оце бачила. Було дуже страшно, бо думала, що вони січас будуть по всіх хатах бігать.

До вас не заходили?

Ні, ні.

Як довго був ваш населений пункт окупований?

Ну місяць наведено чи скікі це. До березня, до квітня місяця в нас були, з 25-го лютого, так як вони начали йти танки повз на Комарівку туди і до начала квітня, це 31-го по-моєму перед нашим селом і тоді вже.

Які настрої панували серед тих, хто залишився в окупації? Ви ж ходили кудись, розкажіть про що говорили.

Які настрої, ну хтозна, перелякані, які були ми вобше тоді ходили як свету не було в нас, ни води, ни свету, ни нічого в світі, боялися до того, щоб фонариком ниде не подсвітнуть.

Щоб не привернуть увагу?

Да вобше ни свічки не засвічали у хаті, ні фонариком, нічого, ми як фонарик оце клали, то клали під стил, щоб тільки якісь тінь було, ну а вікна ж було позакривато всякими покривалами, все щоб було чорно в хаті. Боялись дуже шо, бо як свет світиться, а тоді вже 9 березня в нас вобше свету не стало, і не було в нас [до кінця окупації]. В нас свет появился, я не знаю якого числа, у квітні місяці, він не зразу появился в нас свет, бо в нас же ж вишки були оці, як оці високовольтні стовпи були повалені по полях; це ж було на полях, битва була під Комарівкою це ось тут скризь біля нас дак.

Світло появилось, коли відновили все?

Світло, да, світло, а так у нас не було ни води, не було ни .. ходили десь у когось колодязь, хтозна куда через когось, брали ото там бутилку і то як на мене танку нічого.

А хазяйство?

А хазяйство тоже так само присядки, бо порала.. Уже в 5 часов у мене вже все попоране і подоєне, і бігла, і бігла по видному, щоб мені по видному, це ввечері було. А по видному так і приїжджала в 7 часов хай хоть, приїжджала у 7 часов тіки пораться, [шоб] розвиднілось. А як тільки начали вони йшли, начинали йти половина 8-ї оце в їх, вони просиналися, [у] піввосьмої [ранку] вже вони начали гуркотіть, начали танки, начали йти і оце..

На Комарівку?

Да, на Комарівку, і оце в нас до полвосьмої [ранку] оце з полсьомої ми должны все попорать і заховаться в хаті. І сиділи в хаті пока це. Нікуди ни на велосипеді не їздив ніхто, ни на машині ни через.. вобщє це так ото попоралась і знову у хаті, ото сижу. Ни телехвона, ни зв'язку, нічого у світі я не знаю, не не, стірать боялись, що-небудь на дворі якийсь костьор розводить там чи палить чи.. ніхто не палив, це все боялися.

Чи були у вас знайомі або родичі, які не вірили або не знали, що росіяни напали на Україну? Ну можливо за кордоном, десь в Росії?

Да, у мене брат двоюродний, він не вірив, що Росія напала, він мене все времня утішав. «Ты не переживай, русский мир придёт, будет мир и спокойствие, а мирного населения они не тронут, не переживай» – усе мені писав. І я перестала йому вобше отписувать і ми вобше не общаемся.

Зараз не спілкуєтесь?

Нет, він написав последній раз «З Днём Победы!» Це [20]22 року, я йому написала[, що] «Буде в нас победа, тогда когда я буду спокойно спать, тогда наша будет победа», а це победа нашого деда, ми [цю] Победу празнуем і понимаем, шо це було тоже страшно, ну в нас победи ще нема. І січас ми з кажним днем з якимсь страхом. Нема такого шоб.

Які найбільші труднощі відчували ви під час окупації, можливо чогось [бракувало] з їжі, медикаментів?

Не, в цьому у нас усе було, бо ми не ожидали такого шоб, ну як.. у нас великой сім'ї не було дак для мене то хватить, ну всі таблетки я поїла, де які були од серця, успокоїтельни, їла жменями шоб хотіла шоб, бо я сама сиділа в хаті, сама сиділа і я сама собі внушала, шо от як наїмся цих таблеток, значить буде харашо. Так воно і мені наче, довольна, щаслива сиділа. Страшно.

Хліб?

Хліб ми пекли, хліб ми пекли із дерті. Света у нас пекла, ну не такій хліб. А коли першу хлібину із Андріївки привезли, то по шматочку розрізала Света, і я кажу: ні, я його тільки понюхаю, хай діти їдять, я не буду його їсти. А так із дерті оце такого, як ото свиням пило заварюється, так ото і ми пекли. Да, дрожжів у нас, ми ж не ожидали цієї війни, дрожжів [у нас] не було, а тоді Света мені з

такою радістю кричить «Ура, я пів пачки нашла сухих дрожжів, правда просрочені, [но] пойдьот», ой.

Як ви готувались і переживали обстріли?

Страшно переживали обстріли. Особенно коли коло Бакаївки стріляли, і я побачила над своїм сараєм золотий ото такій як осколки летять, дуже страшно, залізла в погреб, це мені саме страшніше було за всю войну. І я сиділа там із 12 до 4 часов, у халаті. Змерзла, я вилізти оттуда не могла, я думала, шо я там і остануся [плаче], дуже страшно тоді було страшно. Я тоді вже просто подумала, шо я вже тут і, ни телефона не було з собою, ни фонарика, в халаті, я пошти рачкі долізла до того погребя, залізла, ще й брезентом накрила ляду. А ляда, вона мокра була, вона просто кляпнула, і там і заглохла, ще і брезент із собою затигла, а брезент важкій, це такій ото як банера, він важкій і я хряпала-хряпала до того шо досточку із ляди вибила кулаком, щоб вилізти. А тоді вже я коли вилізла, то ту досточку шо вибила, я давай її одсовувать і брезент начала одсовувать назад, тоді вже я вилізла назад у п'ятому часу, змерзла, зуб на зуб не попадає, а воно стриляє, а воно в нас хата горить і під цим, під селом подорвали ці боезаряди чи як, машину; вони, ці осколки розлітаються. Я все думала шо в нас уже вони йдуть у село; шо мені чогось таке представлення, шо вже наче ближче і ближче, думаєш: ну всьо, вже тут коло церкви б'ються, тут уже церкву розбивають і оце саме мені саме страшніше було. І один раз колись вилетіли стріли, а я вишла надвір і мені чогось показалася шо вони над городом. І я на велосипеді летіла до Свети, [а] вона мені доказує, [що] вони над лісом летіли. І я кажу: «ні Света, над моїм городом летіли». Шо так страшно, а це оціх два [випадки] саме-саме запомнилось наче на всю цю.

Наскільки вдавалось забезпечити вас і населення взагалі у селі продуктами та предметами першої необхідності, взагалі всім?

Ділились, ділилися в кого шо було, свету не було, морозилкі розмерзалися, носили всім кому єсть ті шо поприїзжали були і було шо й бідніші люди, які жили, – роздавали, ділилися міжду собой.

Ви носили щось і вам щось приносили?

Я все виносила. Ми як саме порося закололи, то я все виносила..

М'ясо, сало?

Ну все, я ж кажу, відрами, молоко ниде не продавали, ти[ль]кі у мене одне шо теля було, а шо остача дак носила на Симбалі через цю, через городи живе. І так людям давала, по дорозі вийду, кажу: «У мене осталося, забірайте». Вони ото припиняються: «Да в нас є», – «Да ну забірайте, у вас більша сім'я, у вас там більше дітей, а я шо? Я одна». Одавала последне, ну одне, шо було теля, дак усе отдавала шо було і скільки хотіла.

Тобто взаємодопомога людей під час військових дій відчувалась?

Да, всі ми були одне, давали нам помоч, 14 березня в нас привезли первий хліб до нас у село. Ми йшли за тиею підводою, от чесне слово, ось попитайте [в]

любого, наче ото знаєте, за покойником; на підводі лежали білі мішки, а люди іззаду ішли за ними як, ну наче під голодовку, нам давали по одній хлібині. Роздавали безплатно, давали по одній хлібині і по 2 кілограми борошна на людину.

А хто привіз?

Із Андріївки, там возили якісь волонтери, і з Андріївки підводою наші бакаївці їздили з мішками, там перегрузили і коняками привезли. Оце ж кажу, коняки везли, а слідком за ними всі люди йшли як цей, а другий раз дак їхали в село танки, люди розбігалися хто куди, хто куди міг – туди і біг; ми ще Аню послали по хліб.

Як хліб привезли, приїхали танки?

Да, да, люди тоді тікали.

Якими були наслідки перебування окупантів у вашому селі? Можливо щось спалено чи знищено?

Три хати у нас спалено, одна у нас од осколків згоріла, а тії обстриляні, так були ходили по хатах, людей витягали з погребів, но до мене правда не було цього, приходили, ходили.

А ходили чого? Що хотіли?

Ходили хто знає, їм показалося, що з того місця хто-то здає [передає інформацію], ну хтознає, не можу я сказать цього, наскільки це правда, но приїзжали вони до тих людей і ходили.

Чи пам'ятаєте, хто відвідав ваше село після звільнення? Волонтери, політики, журналісти?

Волонтери привозили нам і ліки, привозили нам і продукти, привозили, роздавали у нас цей, як його, євангелісти чи як, суботня оця церква роздавали тоже продукти. Роздавали, були у нас волонтери, які привозили. І хліб нам часто роздавали, давали нам аж до середини літа.

Привозили?

Да, привозили оце, безкоштовно по хлібині кожний.. через день нам приносили хліб, я даже до того шо у мене хліб був, а мені приносили, [а] сім'я там більша, це в Артюхів, то я оддавала ту хлібину, кажу: «У мене єсть, а вам хай буде більше». Привозили.

Представників влади, політиків не було?

А може яка влада і була, дак я сиділа дома, боялась виходити надвір, після отого всього дак тяжко було.

Чи збереглися у вас фотографії та відео з того часу? Що-небудь фотографували, знімали чи нічого?

Ні, нічого. Нічого, телефон у нас не заряджений, ну тоді Света заряджувала телефон, но ми нічого не фотографували.

Зрозуміло. Дякую.

Запис Б-71

Респондент: *анонімно*.

Рік народження: 1991.

Професія, соціальний стан: *непрацююча, мати багатодітної родини*.

Стать: *жінка*.

Чи передбачали ви, що може початися війна?

Ні, чесно ніколи якось так.. не думалося. Хоча як би, як почалася війна?.. війна почалася в [20]15-му чи даже [20]14-му [році]. У мене чоловік у [20]15-му був уже на війні.

Тобто для вас це не нове?

Да, для мене це не новина, але ж тоді, як воно, просто АТО називалось. Ну, як би передбачати, передбачать канешно ми не передбачали, ну вони ж, бачте, як відслужили, вони всім у воєннікі¹ поставили, [що за] 24 часа по звонку, якщо буде мобілізація, ви явитесь, даже по звонку, тобто без повістки, без нічого.

У них хто там був?

Да, оце ж хто там був. Але ж, як би, я ночцю проснулася, щось бахнуло, Бог його зна, що воно бахнуло. Ну Facebook ото харашо, що є інтернет, читаю ж: бахає десь у Броварах, пишуть. Відкриваю цюю, YouTube, а Зеленський уже розказує, що почалась війна.

Тобто ви рано-вранці дізналися, що розпочалась війна?

Пид утро.

Почули самі, а потім?

Так, почули самі, а потім через інтернет, все узнала через інтернет.

Як місцеве населення сприйняло звістку про війну, сусіди?

Бог його знає, каждый по-своєму. Не думали, мало лі війна єсть да, ніхто не думав, що у нас оце Бакаївка, що у нас тут, нема нічого такого. Ніхто не думав, що вони поїдуть на цю сторону. А тоді даже пару раз як вони їхали, колона йшла, ще не вспіла вона до села доїхать, як уже в інтернеті, там Бакаївська група є, написали «на Бакаївку йдуть танки». А тоді були даже у нас такі любітелі, на мопедах виїжджали на початок села, дивилися, тоєсть людям було чутно, як це так ідуть сюди танки і де вони тут узялися. Тоєсть зразу як би даже не розібралися, чиї вони – чи наши чи їхні.

І не боялися навіть, що виїжджали зразу?

Ну зразу не боялися, ну їдуть-їдуть, їхали, люди дивилися стояли, тоєсть вони ж зразу нікого не трогали. Це вони тоді як уже, не знаю яке число було, розтяжку тут поставили наші, і на розтяжці ж зірвалися їхні, тут казали чуть лі не кишки валялися їхніх. Я не знаю скільки їх там, чи 30 чи 32 чоловіки, отако десь,

¹ Військові квитки.

чимало їх підірвалось. І вони ж як розходилися, і вони ж на цю сторону давай, на Бакаївку пошли по селу шерстити. Побачили даже одного, по сусідах ось один даже роздівався, получається, того що був у воєнних штанах. Дак бігом же той того заховав, а той якраз вийшов, а вони їдуть, і вони бігом зразу за ним. Їхала, кажуть, якраз якась машина, хто їхав, Бог його знає, летіла. Вони ж [росіяни] бігом сюди-туди пешим ходом і їхали до центру туди ж, по вуличках давай шерстити, шукали, думали військових найдуть тут. Але ж, Бог його знає, хто там, де вони [наші військові], ну умудрилися ж якось розтяжку поставити, тобто десь же вони були. І вони [росіяни] ото ось Поліниної однокласниці якраз хату спалили тоді. У Діани Бутенко. Оце ж якраз як вони зайшли, вони спалили в Дорогінці хату, не знаю, правда, чию, я там людей так трохи знаю, але не всіх. Ну ото Діані хату, ще кажуть летіло туди в сторону болота, але ж влучань не було, тоєсть по хатах тоді. А тоді уже пізніше то і в Тамари Іванівни попало в хату, тоже як би там і пробували тушити, але воно щось пішло не так, воно ж вигоріло все повністю.

Спершу потушили, а потім вигоріло?

Кажуть, зразу затушили, вона ж двохповерхова, видно десь же щось, Бог його знає, не так як треба чи Бог його знає, як воно так вийшло, що догоріла, згоріла повністю.

Але ж ото вони як їхали, вони старалися щоб люди їх менш бачили. Получається, вони уже як почали їхати, вони заїхали [в село], вони давай розказувать: що ми слухаєм ваші телефони, тоєсть ми знаєм, що ви [і] з кім балакаєте, що у вас тут вобщє робиться в селі, тоєсть нікому не звонить, нікому нічого не кажіть. Тоді заїхали другий раз, ну [вони] їхали в опрєдільонну точку, це як би трошки ближче до трансформатора туди заїхали, і кажуть: іменно з цього квадрата хтось дзвонив і комусь здав, що їхня колона пошла. Ну тоже ж, приїхали зли саме в той квадрат, там дві хати перешерстили, телефони шукали, даже кажуть якогось телефона забрали в людей. Ну не найшли нічого, Бог його зна, чи дзвонив там хтось чи не дзвонив.

Але їздили по хатах і просили щоб не дзвонили?

Були, вони ж як би, як первий раз заїжджали, дак даже [й] старосту шукали, а тоді ж уже.. ми старосту шо – дуже й не знаєм, бо він з сусіднього села. Ну, староста, наскільки я знаю, після тієї поїздки, десь якби ховався городами, по погребях вони пару днів, а тоді ж уже його вивезли.

Тобто шукали старосту з сусіднього села?

Да, шукали старосту

Це з сусіднього села, да?

Да, він же у нас з сусіднього села, староста він тут [у нас] і там.

Як населення готувалося до зустрічі з ворогом?

Ну як би до такого приготуватися не можна було.

Вже почалось – і все?

Ну да, поставили всіх людей, получається, перед фактом як би, як до такого можна готуватися.

Яка ситуація склалася у вашому населеному пункті після початку бойових дій? Де ви більше – чи вдома були чи сходилися разом всі?

Ні, ніхто ниде не сходився. Отож як почали, я не знаю з якого числа, це уже десь півмісяця ми проседали, тоді ото почали привозить хліб. Тоєсть як би ото як хліб уже знали на який день хліб привезуть, в центрі тута уже збиралися люди. У нас був такий дядько, він возив конякою із Андріївкі хліб. Там привозили, там договорилаь зараз ця, Ірина Михайловна.

Діловод наш?

Діловод, да. Ну тоді, на те время, вона ше не була тут діловодом, але вона все одно своїм, андріївським поклопотала, щоб якось там ці, через орендаторів, привозили нам хліб. Ну а ті сказали, шо ми можем підвезти ті[ль]ки до Андріївки, а тоєсть далі своїм ходом. .. Такого плану договорилися, ну й то як би.. знайшовся дядько з конем, Кліщів Льоня, він возив хліб. Ходили ж ото як цей день, так по хліб, людей чимало собіралось.

Хліб роздавали якось там на людину чи просто купляли?

Купляли хліб. Там як би говорили[, що] через пару днів привеземо, вони привозили десь навроно через два-три дні. Ну по багато, щоб отак набрать десяток хлібин, а комусь не хватило, то не було такого.

Потрошку всім?

Ну тоєсть, еслі більша сім'я, дак можна було дві хлібини взяти, батони.. Зразу хліб один, а тоді вже даже [й] батони потроху возили.

Тобто грошки піклувалися, возили?

Ну це я ж кажу, це наш зараз нинішній діловод побеспокоїлась про село. Хоча вона як би, я ж кажу, шо на те время вона не була діловодом.

Це Андріївська Ірина Михайлівна?

Андріївська, да.

Яка реакція була людей на вступ рашистів у село? Як люди реагували, чи переживали, боялися?

Ну понятно, шо боялися, хтозна шо в них [там], вони катаються. Тоєсть вони тут колони як ішли: два-три дня – й колона йде, туди поїхали, назад поїхали. Вони ж оце зразу, як поначалу то нормально, а потім уже як колона йде, щоб менше людей виглядало, вони ж могли й стрілять, ну там по краях обстріляни. Ну в Дорогінці там же ж вобще простреляни получається хати. Там у нас бабина хата стоїть, дак там вобще на углі якраз [сміється], там і забор якраз був повалений, повалили. І так же ж і по хаті, як вийшли вони оттудова, так їздили ми [туди], так там гільз дуже багато.

Стріляли по тій вулиці? Вони якраз по тій вулиці йшли?

Воно там іменно так углова хата, там поворот якраз.

І на центральній вулиці?

Да, на центральній вулиці, дак я ж кажу, там страшне було.

Які емоції ви переживали, що відчувала ваша родина? Як переживали ці події ваші діти? Чого найбільше боялися? От діти як реагували на це все?

У мене троє дітей. Ну як вони реагували? Старши боялися, оце Іринка менша, вона якось: бахнуло – бахнуло, – «Мамо, я шось боюся», отак прибіжить, притулиться. А так щоб дуже вона боялася, то вона дуже не боялася. Вона все питала: «Все буде добре?». А я кажу: «Все буде добре». Тому як реагували, страшно канешно було.

Ви самі з дітками були, і з чоловіком?

Чоловік тоді ще був дома, і як би ми живемо з матір'ю моєю.

Сім'я велика?

Да.

Хто найбільше боявся?

Навіть не знаю.

Ніхто. Мабуть така атмосфера склалась, що не дуже боялися.

Ну, всі надіялись на лучче, але ж у нас же получається, це можна і не казати, але..

Кажіть-кажіть

Ну, по сусідству оце ж у нас село через болото, тоєсть на тій стороні були [українські] військові, тут як би можна було і не розголошувати цю інформацію, але я ж кажу, але ж як би рядом і якось воно як би..

Ну це ж наче захист поруч є, згодна з цим.

Да.

Чи були у вас знайомі родичі, які не вірили чи не знали, що росіяни напали на Україну?

Ну всі знали.

Всі бачили?

Всі бачили. [У мене] в принципі в Росії немає таких там, вони в основному всі віруючі. Всі ж знали.

Свідками яких подій ви стали у період окупації? Це можуть бути бойові дії, розстріли? Чи бачили ви росіян, які їздили по селу?

Ну по селу як би мені лічно, оце як вони заїжджали краєм тільки получилось їх побачить, тому що ти ж не підеш виходити на вулицю їх дивитися. Оце їдуть, глянув що той – і бігом тікати же ж. В нас вулиця центральна як би, як оце йдуть колони, там можна ловко роздивиться. У нас даже була сусідка, дак вона і щитала, скільки йде техніки і якої. Ну її теж можна було поняты, у неї як би дочка поїхала на роботу, не вернулася, і у неї осталося двоє дітей, [тобто] онуків, [вони] у бабушки сиділи. Вона переживала, вона розказувала їм куди еслі шо вдруг тікати. Дуже вона за них переживала. Тоді уже як получилось вирваться мамі..

Приїхати у село?

Да, коли уже тут почті нічого такого не було. Ну в принципі в нас саме дужче страшно було в последні дні, коли вони почали уже гатить, летіли оції.. гради.

Тоді було страшно?

Ну а що, як вийдеш на вулицю, а воно так бахає, бахає, ну прильотив не було на нашу сторону. Летіло воно хтозна куди. Ну а ж летіло, гупало. Шо вони, ну я ж кажу, ото хати попалили, кукурудзу під селом підпалили, у нас поле не убране стояло.

Горіла кукурудза?

Горіла кукуруза, але ж як би даже люди на свій страх і ризик пошли тушити. Того що там получається[, як] закінчується поле, починаються городи, і воно пошло туди і воно б ще б трошки і до хат дістало. Я ж кажу: хто там ближче і побачив, дак люди даже тушили.

Як ви пережили обстріли? Де ви були оце як вони йшли? Ви ховалися в хаті чи можливо в погребі?

Ну в погреб ми спускалися тільки [один] раз. Погреб я не вважаю тим місцем куди можна спуститися, а еслі вдруг попаде і завалить? Вилізти оттуда уже не можливо. От [якби] з хати, у тебе есть окна, біля стіни сів – уже ти більш захищеним себе відчуваеш. А в погребі, а шо в погребі, я ж кажу, погреб як засипле дак уже всьо. А еслі всі спустилися, то ніхто тебе там і не шукатиме, як кажуть. Але ж дітей спускали. Діти були в погребі, [а ми були] так рядом коло них, але ж наверху, щоб тоже вдруг шо. Я ж кажу, бо оце якщо всі в погреб спустимось, а засипле, дак шо тоді буде.

Що змінилося у житті мешканців вашого села з приходом рашистів? Це я уже питала, що всі сиділи вдома, так?

Ну, хтось дружніший став, хтось наоборот не дуже. Єсть у нас такі, що вийшли з села і все, у нас уже нема ніде нічого, все кончилося, і живуть собі як і жили. Мало кого зараз, оце після виходу [росіян] касається та війна, як кажуть, хоть вона й зараз есть.

Так є, і добре є.

Ну да.

Які найбільші труднощі відчувала ваша сім'я під час бойових дій? Це може бути пов'язано з продуктами, медикаментами а можливо інші якісь труднощі.

Ну, продукти, ми раз були виїжджали з чоловіком велосипедами на Ічню, тоєсть через ліс їздили.

Навпрошки, не через Дорогінку?

Ні, через Дорогінку [не їздили], там через раз мінірувалася дорога, тоєсть там виходу [з села] вобщє не було. Тобто даже людей предупредили, щоб на ту сторону щоб з села вобщє ніхто не висовувався. Ну там же замінірували, ось були й ції, [там] якраз в Ніни Станіславівни ось же ж син [піді]рвався. Це ось тоже ж вони виїхали, а сюди приїхали на один день по продукти чи не знаю по що вони там приїхали. Хоча тоже якось зразу не вірилося. Я ось, наприклад, Ніни

Станіславівни сина, дак я його знала лічно, дак якось аж не вірилось, що людини вже немає. А по роках він отримується даже менший за мене.

А [ви] їздили в Ічню велосипедами?

Да, поїхали велосипедами, накупили продуктив і приїхали [назад] тоже лісом.

В Ічні можна було все купити?

Да, ну як би зразу, поначалу да. Приїдеш в Ічню, приїхали ми первий раз, там нічого не цеєчки, там усе тихо було, люди як ходили так і ходили, ну ти[ль]кі ж ото шо всі старалися згребти продукти, тоєсть нужни вони чи не нужни. Я не знаю чоґось даже місцеві з Ічні, вони вигрібали всі продукти, в магазинах вобщє нічого не було. Ну а так же ж можна у них було взять.

В черзі стояли?

Да, черги були. Ну а так люди по вулиці ходили, там не бахкало, не стріляли. Тута цілий день сидиш: там бахнуло, тут бахнуло. А там, я ж кажу, навіть звуків цих уже не було.

Наскільки вдавалося вас і населення села загалом забезпечити продуктами та предметами першої необхідності? Привозили хліб, ви розповідали, а ще щось привозили під час війни?

Так, привозили хліб. Ну у нас ось із сусіднього села їздили, уже як пройшло наведено з півмісяця, їздили в магазини. Там местни, ції шо магазин у них, їздили машинами, тоже лісами, местни ж дорогу знають. Їздили по продукти, привозили необхідне, те, в чому була перша необхідність і що получилось узять. Тоді давай уже люди потроху їздити на Андріївку, на ту сторону брати продукти. Ну а шоб у село отак хтось, я ж кажу, ото шо за хліб, і то.. на той момент не при владі людина попіклувалася про нас. А оця Ічнянська оця власть, нікого не було, нікому ми не нужни тоді були. Ну правда ж, як уже усе вивели, дак приїжджала наша Бугурлимова.

Приїжджала?

Приїжджала, дак вони вже ж там ції, вирви були такі. Дорога була дуже побита міжду Дорогінкою і Бакаївкою. Вони уже розрівняли перед нею, тоєсть уже порядочок навели. Вона розказувала: я оце бідна, півмісяця цілих у кабінеті сиділа, [але] де вона була, Бог її знає. Про неї я ні хорошого, ні вобщє нічого не могу сказати. Тоєсть влада отака у нас отримується.

Чи вдавалося вам відзначати якісь свята родинні? Можливо у коґось було день народження у цей місяць?

Ну воно і зараз якось ..

Не відзначається?

Не дуже воно хочеться відзначати [щось].

Не той настрій, не святковий, так?

Ну так.

Чи відчувалася взаємодопомога людей під час військових дій у період окупації? І як вона проявлялась, хтось комусь щось давав?

Ну у нас ось по сусідству, у нас як би сім'я велика, то нам приносили сусіди молоко.

А у вас свого не має і вам приносили?

У нас немає [корови]. У нас [є тільки] коза, і то отримується як весна, ще не доїться. Дак я ж кажу, сусіди приносили молоко.

Якими були наслідки перебування окупантів у вашому селі? Ну що ви знаєте, ви говорили, що дві хати спалили.

Вобщє їх три згоріло, одна як би там ніхто не жив, але теж як би хати не має. Ну й оце ж двоє у нас осталося погорільців, дві сім'ї осталося без хатей. Ну а так які наслідки, скажем так, що ми обійшлись льогкім переляком.

Жертв немає, ні в кого тут не стріляли?

Ні, ні в кого. Ну канешно, як оце дядь Вітя, оцих Лери і Лізи тато, так я знаю йому і автомат під горло підставляли, тоєсть теже якраз туди в хату до них ускочили. І по сусідству там ще одного дядька тормозили, дак теже автомат під горло підставляли. Але ж лякати лякали, а хата згоріла, оце ось тут недалеко від нас, видно на ту сторону хату тую. Дак отсюдова даже стріляли, не давали хати вобщє тушить. Ось даже оце Діани тато старався шось винести, бо у нього даже документи, все пооставалось в хаті, харашо шо сами вискочили. Але ж до хати [росіяни] не підпускали. Хата горіла, а вони обстрелювали, щоб ті[ль]ки ніхто не йшов тушить.

Щоб повністю вже згоріла?

Да, щоб до фундаменту згоріла. Таке у них тоді, я ж кажу, як [вони] підорвалися, у них таке зло було.. Ну харашо, шо нікого не вбили тоді, а то хто знає що у них.

Чи пам'ятаєте, хто відвідав ваше село після звільнення? Це можуть бути представники влади, політики, волонтери, журналісти.

Ну волонтери ж їздили, а журналістів, політиків, ото ті[ль]ки Бутурлим приїхала, і то раз появилася і все. Ні, правда тоді вже, як би і не знаю скільки ще днів пройшло, староста появилася. Ну це вже

Пізніше вже так?

Ну да, уже як все тихо було, як тут уже цесчки нічого..

Наскільки на вашу думку змінилися цінності, ставлення у людей в порівнянні до воєнного часу? Один до одного, в сім'ї можливо? Що стало важливіше? Чи так як було, все так і залишилось?

Ну чога? Так воно як би помінялися цінності. Людське життя стало на перше місце.

Чи збереглися у вас фотографії або відео того часу? Чи нічого такого не зберегли?

Ну тоді якось не до того було, ніхто нічого не фотографірував.

Ну і чи збереглись у вас якісь речі, документи, пов'язані з періодом перебування російських військ? Їхні речі не збереглись?

Ні, хоча в нас уже як розбили їх, дак були такі сміливці, шо ходили там дивилися, що там осталося.

Можливо хтось щось і брав?

Да, даже ось не знаю, ось балакають, шо найшли даже [їх] зброю, люди позарились, найшлися такі добровольці.

Які не боялися?

Ну не боялися. Хотілося їм щось. Ну це хіба як би з речей єсть ціі, стріяли вони на ту сторону по Андріївці, якраз у свекрухи моєї у дворі осколки остались. Це все, шо після себе залишили.

Ну добре, дякую вам.

ФОТОСВІДЧЕННЯ. Блок 1

Крило корпусу школи в с. Дорогинка після обстрілу російськими військовими 9 березня 2022 р.
Фото надане адміністрацією ліцею.

Російський РЕБ у центрі села Дорогинка, 9 квітня 2022 р.
Фото мешканки сусіднього села Т.

Підбита російська техніка у полі між Бакаївкою та Дорогинкою.
9 квітня 2022 р. Фото місцевої мешканки Т.

Будинок у с. Дорогинка, що згорів внаслідок російського обстрілу
31 березня 2022 р. Фото надане власником житла.

Пошкодження ще одного будинку в с. Дорогинка. Весна 2022 р. Фото надане мешканкою села Н.

Типовий вигляд селянських хат по шляху слідування російських колон у населених пунктах Ічнянської громади. Фото місцевих мешканців.

«Дорога життя» – цей шлях через заплаву Удаю з'єднавав Бакаївку та Дорогинку із територією, що перебувала під українським контролем у березні 2022 року.
Фото О. Кривобока. Березень 2024 р.

Хата в Комарівці після ночівлі російських окупантів. Знято 9 березня 2022 р. мешканкою села. Викадровку з її відео зробив Олександр Кривобок.

Окоп, споруджений російськими військовими у Комарівці для охорони колони під час ночівлі в останні числа березня 2022 р. Знято 7 квітня 2022 р. мешканкою села. Викадровку з її відео зробив Олександр Кривобок.

Крадене добро, загублене і залишене росіянами під час відступу біля хутора Комарівки. Фото мешканки Комарівки, 1-7.04.2022.

Напис на російському БМП,
покинутому під Комарівкою.
Фото місцевої мешканки 3 квітня
2022 р.

Лелека тужить за розореним
гніздом. Гніздо разом із стовпом
повалила російська військова
техніка.

Комарівка, 8 квітня 2022 р.
Фото мешканки села.

Одна з російських запалювальних куль, що залетіла всередину хати в с. Комарівка у березні 2022 року. Знята на тому місці на підлозі, де її загасила хазяйка житла. Фото Олександра Кривобока, березень 2023 р.

Хліб, спечений у печі мешканкою Комарівки під час російської окупації. Фото передане для проекту у березні 2023 р.

КОМАРІВКА

Запис К-13

Респондент 1 (у тексті Р1): *анонімно*.

Рік народження: 1970.

Професія, соціальний стан: *тимчасово непрацюючий*.

Респондент 2 (у тексті Р2): *анонімно*.

Рік народження: 1974.

Професія, соціальний стан: *непрацюючий по інвалідності*.

Респондент 3 (у тексті Р3): *анонімно*.

Рік народження: 1947.

Професія, соціальний стан: *пенсіонер*.

Стать опитуваних: чоловіки.

[запис починається з продовження розмови]

Р1. [...] Ми ждали, ждали комісію, я не знаю, на pewno більше місяця. Вони [селяни Комарівки] не можуть нічого робить, потому що..

Це зразу після закінчення військових дій оціх?

Р1. Да. Вони не можуть нічого ремонт робить, потому що ж комісії зафіксувати треба. Ми старости своєму звонили, звонили, дак короче, я не знаю, так довго дуже ждали, пока приїде.

Це в Дорогінку дзвонили, да?

Р1. Ну да. А приїжджали з Ічні на pewno, чи з Прилук. Та з Ічні.

З Ічні. Кожна громада, наскільки я знаю, сама робила опис усіх руйнувань, акти складала. Це справа громад. По району там робили опис замінування, такого всього.

Р1. Да ну я кажу, я цеє, блін. Перед селом, там полується, може два рази попало в одно місто [на дорозі до села]. Ну там яма така була, – [і] трактор не проїде. Полується, я в Бакаївці був. Уже война кончилась, я місяць сидів, я не мог вернуться, потому що кроме асвальту об'їхати нікудою. Я то ще пішки пройшов би, ну в мене, я ж кажу, матір на плечах я ж не принесу.

А матір тоже там була [у Бакаївці]?

Р1. Да, ну я матір з собою забірав, сюди возив. Куди не обрщався – ни на один телехвон не дозвонішся. Никуди, никому, ничего, блін. Я вже зло взяло, блін, я в інтернеті написав. А, там у Бакаївці з одним хлопцем договорився, привезли прицеп трактором. Сами! Нашкрйбали. Яковець там хотів плити побити. «Нет, це госуда[рствене]». Да кажу, я що, додому беру їх? Дорогу залатать. В

Комаривці тоже сиділи, ну скільки війна оце була – ни гуманітарки, ни хліба, нічого.

P2. Нихто нічого.

P1. Тут в принципі, й зараз нема нічого. Я ж кажу: нічого не привозили. І пока в інтернеті не написав – [тоді] приїхали, яму засипали. П'ять Камазів у ямку кірпіча битого влізло. Оце така ямочка була велика.

Це танки розрили оці [російські]?

P1. Нє, там получається, воно як їх обстрілювали, розорвало асфальт, а потом ще ж вони переїжджали, тоже ж вибивали. Вони там і по полю об'їжджали.

Тут такий бардак був, капець. Ні свету, нічого во[о]бще не було. Ни звязі. Ну, це саме главне – дороги. Я не мог повернутись додому місяць, сидів у Бакаївці. Пока в інтернет не написав. На другий день приїхали, зробили. До Бакаївки я лічно сам їхав на рибалку вранці, в п'ять утра. Їду – курява якась. Ну, думаю, може молотять. Під'їжджаю – нікого не видно. Їду – машина льогкова в обриві. Харашо, шо не перевернулися. Получається, ями дуже глибокі там були, по засипаному. Видно, засипане там[, ділянка дороги] між Бакаївкою і Дорогінкою. Він їхав, от яма ж, ні знаків нема, нічого, просто яма. Він на скорості їде, яму замітив, [руля] крутнув – а воно щебьоночка, його начало по асвальту тягать, і він в обрив ушов. Тоже нихто не засипав. Я в інтернеті .. А, читаю: «між Монастирищем і Заудайкою асфальт одремонтірували». Я написав в інтернеті, кажу: «А на Бакаївку коли?» Пока там хтось уб'ється? Ну там же реально не видно. Їдеш – асфальт, асфальт, а ще вечорком чи вранці рано – і яма. Отака яма. Так я написав – через два дні засипали. Ну там тоже, глиною, таке. Ну хоть шось зробили.

Це вже в квітні тоді, да?

Да, це вже в квітні.

P2. Як не в маю. В маю наведено.

P1. У маю возили. Да при том шо.. І начальство було. І з Прилук було, і з Ічні було. Я приїхав сюди аж до ями. Засипали.. а, ні, не засипали, шось там я дивився короче. Вони поз'їжджалися з дронами, [дивитися] кукуруза де пострадала. Я підхожу: до кого [звернутись]? Той на того, той на того. До того обраться, а той до того – прилуцькі й ічнянські. Короче, там... Бардак у нас в Ічні був усю жизнь, такий і єсть.

А скільки людей у вашому селі жило до війни?

P1. До війни ... без тих, шо приїхали?

Без тих, шо приїхали.

P1. Три, чотири.. [рахує] чотирнадцять було. Це [тих], шо постійно жили.

Ясно. А приїхали багато?

P1. Ні. Осьоде [в] сусіда приїхали син із невісткою і двоє дітей. [Потом] переїхали в Бакаївку.

Ясно, ясно.

P1. А ми повиїжджали. Я з матір'ю виїхав, там он .. сусіди виїхали. Баба і два хлопці.

Да.. Розкажіть тепер, коли ж до вас вони добралися. Це було 26-го, так як і в Бакаївці?

P1. Да. Вони йшли сюдою, у нас не останавлювались. Просто. [...] .. Вони, получається, тут грунтовка до сусіднього села. Вони машиною первий раз..

Це до Великої Дороги чи до Калинівки?

P1. До Калиновки. Грунтовка, і воно получається весною така погода ж і була. Машина колію ріже – і сідали. А одна сіла, допустім, чи дві – тут вся колона, получається, останавлюється, пока її витягнуть. Так оце так вони стояли. Ну попод дворами ходили, з машин повилазили. Ну по хатам вони не ходили. Вони ходили це вже неділь через три наверно.

P2. Да, як пидорвався..

P1. Вони пидорвалися тут на мінах. Наши поставили, [і] вони пидорвалися. І ранени були. Дак вони оце одну нич ночували тут осьо, у дядька ночували. Ось і в сусіда ночували тут. Машини по дворах стояли. У мене у дворі машина стояла.

Це вже тоді свету не було?

P1. Ні. Та вже ничого.. Ну свету буквально через неділю чи через дві, десь ото як вони прийшли [не стало]

Ну це ж одна лінія і до Припутнів. І в Припутнях мені казали, що чи з четвертого, чи з сьомого березня перебили лінію. І місяць не було. Рівно місяць.

P1 і P2. [накладаються голоси] Да десь через дві неділі. .. вже свету не було.

P1. Я ж ув Олега жив.. Ми приїхали, був свет.

P2. А, був .. Ти мене вивозив, ще був [свет]. Через неділю ще був. По-моєму, я ще й додому вернувся.

P3. Та який же свет буде, як вони по стовпах поїхали танками? Ну якій свет?

P1. Наверно, як ми виїжджали, стовпи поваляли.

Ні, ну це ж по селу, а то високовольтна лінія була перебита.

P3. Не ця, то високовольтна під Почекиним була перебита.

P2. Ні, там вона коло Припутнів була тамечка..

P1. Під Томашовкою тоже. Там же пидключили їх..

P2. А там десятку перебили ж вони.

P1. Связі не було. Ну на Лайф переключались потом уже.

P2. Дак вони у Дорогінці вишки розстріляли, лайфовську ж і .. Связь хрінова стала тоже.

P1. Да связь пошти зразу, ще в перву неділю [стала гіршою]

P2. Да, вони зразу як ішли вони на Нежин, вони в Дорогінці вишки лайфовську. Зразу вони київстаровську розстріляли, бо Лайф був.

P3. І МТС був у мене.

P2. Ну да, Лайф був. А київстаровської зразу не стало. А тоді і лайфовську вони розстріляли у Дорогінці.

Ясно. Дак це в перші дні було, получається?

P2. Связь – да. Связь в перви дні.

P1. А свет десь через неділю.

P2. [через]днів десять.

P3. І шоб не тиї, не лазили, СБУшники, свету в нас довго ще не було [б]. А то я подзвонив. Стовпи привезли, поставили.

По селу?

P1. Вони на тиї вулиці приїжджали, там танком усі стовпи повалили. Прямо всі.

Ясно. Так вони значить 26-го зайшли в село і пройшли дальше, вони не зупинялися тут?

P3. Два дні, двоє суток колони [російські] йшли. Вони і не сопроотивлялися, і не стріляли. Бо по їх ніхто не стріляв. Нічим було.

P1. Ну й по хатах вони не ходили зразу. Я ж кажу, перви дні ми сиділи спокійно. А потом там знакомий знакомому позвонили, шо вроді будуть їх бить. У Калиновці вони остановлялися. Ну, ночували-не ночували, точно не скажу, ну стояли там. Дньом там по хатах вроді ходили. Ну це так бильш .. А нам сказали, шо їх будуть бить, тіпа ховайтеся. Дак ми виїхали у Бакаївку. Потом оце я ж кажу, скі[ль]ки там прошло. Дві неділі наведено.

Це вже, як свету не було, ви виїхали?

P1. Ні, свет був ще.

Це з матір'ю ви виїхали?

P1. Ага. Ну ми виїхали, вони, сусіди, виїхали, і матір виїхала. Потом вернулися, днів через три наведено. Ми їх привезли до села машиною, вони пішли навпрошки полем, а ми вернулися. Тоді я цього [респондента P2] вивіз на Нежин. Із Бакаївки.

І потом на другий день я вернувся додому. Потом .. началось, короче. Перший день.. не помню, чи два чи три дня я дома був.

P2. Два, бо я знаю, вечером..

У Комарівці ви були?

P1. Да, їх уже начали обстрелювать, тут гарно лупить. Бо мою матір, ми тут сиділи.. ну стенки ж короче там, коврик.. Сидиш на полу – й підплигуєш вмісті з хатою. А потом вечером мати тут лежить, я отам лежав на кроваті. І чую: тільки гуп! І окно вилетіло оце. Я прибігаю, зразу не поняв, шо. Воно гупає, я думав, просто отсюда стріляють. В смислі, вони стріляють.

Виход.

P1. Ну да. А потом же ж, коли окно вилетіло, я вибігаю, стою, дивлюсь.. А в мене в конці города кукуруза була. Коли в кукурузі взрив – і земля више кукурузи. Я вже поняв, шо сюда вже стріляють вони. Дак я за матюр і в погреб.

Ну посідали напевно минут сорок, наче перестали трошки стрілять. Я ж по телефону балакаю, дивлюсь – стіна побита, диркі. І на городі снаряд лежить. Я цього не бачив, пока стіну не побачив. І тоді я короче ноччю собрався. Звечора поготовився, ноччю напевно в час устав, переніс усе в машину. І вранці напевно, не знаю, часа в чотири чи в п'ять. Я тики сів – і начинало. Бо я не бачив, ну казали, отут стояло за городом. Дак я без свету так туду до поворота доїхав, а тоді свет укључив і поїхав. Ну ще тики-тики начинало сірїть. І потом оце все время в Бакаївці був.

Ясно. А як вас у Бакаївці, родичі приймали чи знайомі?

Р1. Знакоми. Зразу в одній хаті пожили трохи, тоді оце ж начали пид Бакаївкою вже стрілять, дак цей край туди переселився, а ми получається ця шо мені хату дала, там її мати жила. Дак вони тоже туди переїхали. Ну вони не виганяли тіпа, ну .. шоб разом. Ну в мене мати 92 годи, а в неї сусід паралізований, там треба [нерозбірливо]. Ну, в одній хаті.. як би дві сім'ї. Кажу: ні. Дак я отамечка тоже через знакому одну. Тоже хата пуста стояла, газ пидведений, все, плита єсть. Туди переїхали, на другу хату. І там пошти два місяці сидів. Пока дорогу не заробили. Уже вони [росіяни] уїхали, а дороги не було, вернуться як?. Я ж кажу: матір на плечах не перенесеш же. Так сидів, пока дорогу не зробили.

Ви шось оплачували їм [господарям хати, де жили]?

Р1. Да, за газ, по щотчику. Ну а як. Людині платить. Хотя то ж писали закони, шо тіпа ж компенсація буде. Получали вони компенсацію, ні, – ну я зайшов, зразу щотчик записав, а виїжджали, так по щотчику [заплатив].

Так шо ви як переселенець, получається, були.

Р1. Ну як би да, но не щитається ж. На території одного сельсовета.. Якби я ось у це село перейшов ближче.

Р3. В Нежинському районі якби був перейшов.

Р1. Ні, ну даже ось ес[л]і б перейшов у Монастирище чи в Заудайку, вже був би переселенець, потому шо другий сельсовет. А на території одного сельсовета я не переселенець. . Хотя мені там [у Бакаївці] люди і продукти мені приносили – почті все, все приносили. Я то взяв отсюда з дому, ну я ж не думав, шо я на таке время поїду. Я думав, може неділю там туди-сюди та й вернуся. А потом же ж ні. Ну всі продукти, крме хліба – все приносили.

І за цей період ви сюди не навідувались, у Комарівку?

Р. 1. Уже ні. Пока не виїхали вони.

Р3. Я порався, я на хазяйстві був.

А як, от розкажіть, ваша мама реагувала на всі ці події? Що вона казала, вона ж, мабуть, ще ту війну пам'ятала?

Р1. Канєшно, вона ще й голодовку пережила, 33-го года. Вона це все помнила. Вона з 9-ти год уже робила, на волах, на конях уже робила. Батьків не було, [а] їх п'ятеро було. Вона не сама старша [у сім'ї осталась], ну почті. Дядько був, старший брат, а тоді вона, їх годувала[, менших]. Вона помнить.

Вона вже як би. Коли вони їхали, вона ж, тоже інтересно, ото в окно лізе. Дак я кажу: ото ляжте й лежіть. Я не давав в окно виглядати. Сам ото так зразу окна трохи од[чинив], щоб щілінка маленька була, ну щоб штори не шатають, бо вони видно як шатаються; у щілінку сидів читав зразу. Ну, чесно говоря, оце ж як прийїхав, [а] тоді вони їхали, я там в окно виглядаю. Він їде, БТР, ствол в ту сторону направлений. Він доїжджає сюда, до вигона, повертає на мою хату, блін. І стрьомно – чи він лупне, чи не лупне, хрін його знає.

Да, якби побачив, хто зна що було б..

P1. Не, ну вони ж поначалу як би.

P3. Перва йшла, перви дві колони йшли двоє суток, вони без сопротивлення..

P1. Ну без сопротивлення йшли. Ми в Бакаївці були.. Отут в началі ж ми були.

З Миколою ми виглядали. Церква знаєте ж де? Ми перед церквою.

У Бакаївці [церква]?

P1. Да. Оце перед цією церквою ми жили. І получається, ми на тий, ну на цій стороні, де церква, були. А вони ж їхали отсюда. Ми перейшли через дорогу, там за сарай, за сараєм дерево, стали за дерево, і виглядали оттуда. А вони з комаривського поворота побачив нас. Ми стоїмо за деревом, дивимся, шось виїхав до поворота й лупнув з пулемьота. Ну, калібр хароший. Ну куда він лупнув – хрін його зна. Коли дивимся – отам метрів п'ять-десять од нас земля пх-в [тихнув]. Ми тоді поняли, шо вже по траекторії нашій летіло, до нас. Ну скорій всього, я думаю, шо він пугав. Потому шо розстояніє не таке, щоб не попасти. Єслі він побачив нас за деревом на таком розстоянїї, – там кілометр, не менше, – я думаю, він попав би, якби захотів. Просто наведено пугав. Дак от ви кажете «не стріляли», пугали. Но замітив, шо ми стояли, і стрельнув. Напугав. Оце тіки щоб тікали.

P2. Не просто ж так.

P1. Ну да, не просто ж так він стрельнув. Тем боєє, не в воздух же, а іменно, я ж кажу, до нас не долетіло осьоде.

P3. Та то воно вже [нерозбірливо]

P1. Да ні, за кілометр вона дальше, убойна сила. Автомат за кілометр може лупнуть. А то з пулемьота там..

Ну ото як зразу прийшли, зразу не стріляли вони. А потом уже як ото начали обстрелювать, і вони трошки вже агресівніши стали.

Ясно. Ну цей період ви уже пережили в Бакаївці.

P1. Ну да.

Так, ясно. А як вернулись – то вони тут не хазяйнували у вас? У хаті чи десь іще.

P1. У мене оце окно було вибите полностью. [показав навпроти себе] Я виїжджав, воно ціле було.

Отут, на кухні?

P1. Да. А було полностью вибите. Ну я так поняв, шо вони вибили вікно, дивились, чи хто в хаті єсть.

А це вже було вибите оте, що додатково вибили?

P1. Да, да. І там ще ж одне було вибите. Ну хату вони не відкрили, в мене внутрешній замок, тіпа врізний. Вони не могли ніяк відкрити. Там лежала така желізяка, наведено питались заставить мо, [у щілину,] зламати, но хату не відкрили. У хаті в мене не були. Машина у дворі стояла. Вивалили стовпа у воротах, машина..

P3. МАЗ стояв.

P1. Машину в двир загнали. Жили осьоде в них тамечка і ось у сусіда тут жили, ночували вони. А в мене.. гараж одбили, замок отстрелили. Я й пулю, й гільзу найшов. Ну так би якби нічого, інструмент був – нічого не взяли. Токо, я не знаю, набор свердл новий, горелку ото ж, пістолет.. і колесо. Я його [респондента P2] коли вивозив, дак під Безугловкою «йожика поймав» – пробив. Дак я його ото як приїжджав, дак я його [те колесо] викінув, а друге вкінув, запаску.

Дак вони пробите колесо забрали?

P1. Забрали, да. Коло них валялося на дорозі. У мене під двором дрова лежали, ну оці, бршовна такі, не порубане, не попиляне.

Метровкі?

P1. Ну, трошки менші, трошки більше, там таке. Дак вони, короче, робили дзот тамечка, виклали так вокруг.

За селом?

P3. Під двором.

P1. Через дорогу, отам я покажу під березою, зробили, потом ось коло нього коло двору [респондента P3], і в них через дорогу на ту сторону, як дорога на Калиновку.

P3. Так як викопали окоп, так і стоїть.

P1. І вони дровима обклали їх [дзоти], порозтягували дрова мої всі. Прийшлося звозить. Це дзоти робили, це тоді як вони тут ставилися, пидирвани були. Пости зробили перед двором, ночували тут. Це таке.

Я ж кажу, по сараях лазили скризь. Ну, я їх, в принципі, не закривав, потому що після взрива в мене двері бачу, аж повирівались ції, защолки всі. Дак я їх не закривав, а гараж замкнув. Ну гараж одстрелили, я ж кажу, полазили. Ну так як би особо нічого такого не взяли, хотя я казав, і набор ключів, і інструмент пови-тягували весь.

P3. А в мене забрали все.

Все підряд?

P3. З гаража забрали.

P1. І ключі, й сокири, і постелі всі позабірали, там до хріна чога позабірали.

P3. І одежу, чотири світери забрали.

P2. Сало підчистили.

А ви в селі в цей час були чи тоже десь виїхали?

РЗ. Да я там побув трохи, а тоді в одній хаті ми сиділи, бо в мене вже хату розбили.

Р1. У мене взрив був, [то] вони дома були, а тоді перейшли до сусідив. І в той же вечор у них прямо в дворі между хатою і кухнею снаряд взорвався. Там повибивало все – і двері, й вікна, все, і кухню там розвернуло було.

РЗ. Да я сам винуватий, шо забив двері прямо. Вони б же вікна, вони їдуть, я прийшов. І вони зайшли чи тоді. Ну вони там ранених бинтували.

Р1. Потом воно і в крові було. І простиня в крові, таке, і підодіяльники таке все.

Як довго вони у вас були, хтозна?

Р1. Сутки.

РЗ. Та не були вони сутки. Вони ось зайшли вечором, чотири МАЗи ці. Я ввечері вийшов пораться – не пішов тудою, бо вони ж хазяйнують. Уранці ви[й]шов, в шесть утра, да. Чую: вже гріють, машини заведені. І то не пішов. Коли чую: пошли. І я пораться.

Худоба ціла залишилась?

Р1. Ще й попорались.

РЗ. Ще й попорались, курям насипали, кукурузи, пшениці – всьо. І відро води поставили. Хто-то був із села.

Р1. Городський не додумався б.

РЗ. Хто-то був із села. Аби не з села, дак він би сало не забрав же з бутилями.

Р1. А скі[ль]ки банок забрали?

РЗ. Десять банок сала, трьохлітрових.

Ти бачиш! Це хтось наведено із наших там, з Росії.

РЗ. Вони значить шо. Свету як не стало, ми ж склали все, бо воно ж пропаде.

Р1. Там же однесли до двох сусідив поселили, банки склали й принесли додому. А ці забрали.

РЗ. А погреб оборудовали, щоб сидіть там. Дак вони в погребі й жили.

Р1. І в хаті, і в погребі сиділи.

РЗ. В хаті все поламали вони. Нічого, виживем.

Р1. Двері із гардіроба забрали. Наверно ранених, мо, несли на дверях.

РЗ. Драбини дві, щоб зробили носилки.

Р1. Розпиляли тоже, носилки наверно робили. Дак а носилки коло машини тут стояли. Дак куда ж вони несли їх?

РЗ. А одвидтиль приносили! Із дубив вони несли.

Р1. А, де од. Да, коло дубив же зорвали, дак вони наверно..

РЗ. Танк пидорвався, БТР. Ну танки не горівши. Вони сами пидорвали, руські пидорвали танки же.

Вони значить так. Я прийшов ото ввечері пораться додому, гляну – іде трайля тягнуть танком. [Ні], БТР тіг трайля, іде кран. Вийшли вони до танка,

почали пидимать. Там одна прийшла, каже: «Руські світ нам з Калиновкі тягтимуть». Кажу: «В тебе шо, криша поїхала зовсім уже».

P1. Поламали, [а] тепер будуть робить.

P3. Ага. Третій виходить танк із дубив, восьм чоловік із танка зскакує – і роллею прямо йдуть на хутор. З автоматив стріляють.

Сюди [йдуть]?

P3. Да. Ну, думаю, всьо хутору. Вони до города дійшли, розвернулись на танк – і назад пошли, до того. Там бузували, бушували, но не пидняли вони. Вони за його – і пидорвали тоді.

Шоб не оставить.

P1. Ну це вони, я так поняв, стріляли – вони наведено провіряли міни. З автоматами йшли – і де шо подозрительне, стріляли. Міни шукали. Бо тут багато їх рвалося.

А заміновано багато було простору потом?

P1. Ну хтозна скіки вони мін ставили. Я то [варіант: дядько] бачив, як наші приходили з лісополоси, ставили. Ну скіки вони ставили, хто його знає.

Ну потом позабірали?

P1. Да осьоде ще й сапъори находили.

І ще й зараз залишилися. Нікого не підірвалося з села на мінах?

P1. Ну там як вийдем, де лісополоса повертає, вже як посівна йшла, так із Дорогінки хлопець, він на бінзовозі робив, дак пидорвавсь на міні. Ну, удачно. Машина задні моста поодривало, ну вин цілий, неушкоджений.

А бінзовоз пустий був?

P1. Повний.

Да ви шо? Згорів, наведено?

P1. Ні. Вин не горів.

P3. Солярки 9 тон у йому було.

P1. Та пригнали зразу, там начальство наїхало. Машин, наведено, не знаю скільки було.

P3. Штук двінадцять було, [...], ти ж не бачив.

P1. І там тіпа техпомощь. Прицеп, і бочка на прицепі. І вони зразу перекачали. Ну розлито там тоже, багато розлито. Бо воняє там і зараз.

Ну, солярка наведено, не так бистро запалюється як бензін.

P1. Ну, я ж кажу, ну хлопець живий остався. Переляканий, правда, був. Вроді лежав у больниці, ну не цеє. Шоб там сильно – ні. Може, переляк, може десь якась царапина була. Не пострадав вин.

P3. Вони вдвох з машини вискочили й побігли. Я бачив з дому. Мені ж видно. Од городив. А два трактори робили отут за городами. Ну я щитав, шо трактора взорвалися.

P1. Да я ж кажу, ми разом стояли й дивилися [нерозбірливо]

РЗ. Коли ці трактористи – за огнетушителя й бігом туди побігли. А тиї в чисте поле побігли, хлопці.

Р1. Тут так ніхто. Оце танк наш, ну вже гражданська машина пидирвалася. Тут їздили, ну слава Богу. Ну по колях не їздили, там просто другу дорогу, трошки в стороні накатали.

РЗ. Да там такі колії.

Р1. Я ж кажу, ні БТРи не проходили, ні машини, нічого. Загрузали. Воно то дорога дорогою, ну вони колії нарізали, получається тут кукуруза була. Дак вони ще я не знаю, там метрів пісят чи мо' й сто. В три ряда йшли туди.

РЗ. Шоб були накрили під Калиновкою, скільки їх стояло. Чотири колони стояло. Одна повз одну, як пидстрелили пид Калиновкой з дронів бінзовози. Тиї горять, а ції не їдуть.

Р1. Якраз я дома був. Приїхали ввечері, і вони їде колона.

Це вже в Комарівці?

Р1. Да. Ну це ні, якраз ото як я на два дні приїжджав, якраз тоді їх тут пидирвали були. Колона їхала, їх тамечка в долині пидирвали, ну, между селами посередині почти, там мист такий, долинка, вони там загрузали, і їх там пидирвали. Чи три, чи чотири, я пидзабув, скікі їх там було пидирватих.

РЗ. Три.

Р1. Да ну якщо не чотири. І, получається, їх там пидбили. Я ж бігаю, по викнах дивлюся. Получається, отут за хатою якраз БТР стоїть. Його не видно, ну коли він стріяв – видно.

Їхній [росіяні]?

Р1. Да. Вони, получається, дрон наведено. І він ото тут стріяв, стріяв. Туда, в сторону ось над їхньою хатою всі пулі летіли, казав дядько, наведено, шиферу гаплик. Вони поверх стріяли, в воздух. Один ось посередині стояв, туда стріяв. А один уже в Калиновці повернув на Велику Дорогу, у цю ж сторону стріяв. І вони по воздуху стріяли. Ну наведено дрони шоб збить тіпа.

РЗ. З дронів же підпалили бінзовоз.

Р1. Вже воно темненько було, потому що уже ці пулі горіли. Вони ж стріяли, дак оці пулі летіли горящи, дак воно видно було. Харашо, воно видно було як вони летять по небу.

[РЗ. Збирається йти на Калиновку, когось стрічати, але залишається]

РЗ. Но оце дороги нам як не зроблять.

Р2. Куди, сюда? Да хто її робитиме. Я фермера попитаю, попросим, чи упросимо, дак може зроблять.

РЗ. Ось там грейдер проходив.

[запис персональних даних одного з респондентів]

Р1. Кукуруза була на протів двору. А він там у тій хаті жив, дак виходить оце до городив, кукурузою, а тоді кущами й додому сюди.

РЗ. Це й на розтяжці пидорвавсь.

Та ви шо? Як же.?

P1. Вони ж як ночували тут, дак вони, получається, у них навпроти двору там таке тіпа вигон і туди стежка, там в них [у селян] сіно там, і вони ходили. Вони дивляться, наведено, – стежка, ну тіпа хтось ходить же. Дак вони там розтяжки ..

P3. Чотири ракети, чотири штуки поставили. Сігнальни.

P1. Дак які ракети?

P3. Сігнальни.

P1. А в погребі шо [в]зривали?

P3. Ну оце ж вони ракети кїдали і в погреб.

P1. Да ракети не кїдали вони наведено. То гранати скорей всього були.

P3. А я тобі кажу!

P1. Вдруг оттуда хто йтиме, дак шоб сігнал був.

А, то єсть це були не бойові гранати, а просто шоб звук був.

P3. Сігнальни! То ракети. В случаї хто йтиме, взорветься, дак шоб вони не проспали.

P1. Дак який сігнал, коли вони в погребі [в]зривали їх. Ракета сігнальна не [в]зривається. Ракета сігнальна просто сігнал,.. огонь вилїтає й летить.

P3. Ну я ж [в]зорвався на розтяжці, дак цілий. Вона у сторону пошла, а я впав. І горїть почало, дак я кухвайку з себе зняв, і давай тушити тоді схватився.

А-а, ну це мабуть була не граната, бо осколки б летїли. .

P1. Я балакав із сапьорами під Бакаївкою, кажу, як таке може бути. Вин каже, єсть якїсть направлени гранати.. Ну, каже, єсть направлени якїсть ракети.

А, отак.

P3. Ну я тобі казав, шо я ракету найшов у ящику дома.

P1. То ракету, то я знаю, шо ви найшли, я бачив.

P3. Я думав, то фільтри для топлївної сістєми в тракторі. Я й розмотав його.

P1. У грубу його було вкїнуть [всі смїються]

Не осталоє у вас?

P3. Забрали сапьори.

P1. Як треба, можна пойти назбїрать, там чого хоч [і]ще єсть. На березі лежить.

P3. Да зараз не найдеш.

[...]

P1. Всього може бути. І снаряди, й гранати, й патрони.

[розмова між респондентами про своє]

P1. Да йдїть, як недовго.

P3. Сьо[го]дні дужче розтає, чим учора.

Так. [до респондента P2], а це ви їхали, значить, тоді на Ніжин, і в Ніжині були бїльше місяця. Так, получається?

P2. Ну да, пока вже не можна було заїхати.

А де ви там проживали, якщо не секрет?

P2. У брата двоюродного.

І лікарню ж тоже відвідували, да?

P2. Дак а як. Через суткі.

P1. Три рази в неділю.

P2. Тричі в неділю. Вівторок, четвер, субота¹. Ну получається, у суботу, а тоді неділя, понеділок і.. Вівторок, четвер, субота. Нас багато вивезли. Я ж не думав тоже. Золя позвонив, каже, еслі я тебе не вивезу – ніхто тебе не вивезе. Я собрався: ну як їду? – Сумку, ни грошей лишніх не взяв, нічого. Ну, гроши – то чепуха, а в чому вдітий був, у тому й поїхав. А нас, кажуть, шо вивозить із Нежина; кажуть, на западну, на Івано-Франковськ. Казали оце. «Завтра шоб були сумкі собрати, і завтра виїжджаєм». – Кажу: «Куда я?» Я в чому приїхав, у тому й стою. Зімня курточка, зімні ботинкі – не перевдягтись. Ну гроши я там позичив. І .. «вас там должни поселить і годувать». Це таке. «Должни..» А як не будуть?

Це в лікарні казали?

P2. Ну да, шо з Нежина будуть [везти] на Івано-Франковськ. «Должни». А якщо не будуть? В кармані шо було – за шо їхать? Це [ж] їхать не на день, не на два дні.

Хто його зна? Війна – це війна.

P2. Кажу: я нікуди не їду. Шо буде – те й буде. Я, кажу, нікуди не їду. І нас остається, чи сім чоловік. А то три автобуси; довозять до Кієва.. і в Кієві вони, короче – дальше Кієва нікуди не везуть. У Кієві по двох больницях розформіровують: у третю і на Петра Запорожця. Короче, половину туда, і осталися наші пацієнти там. А ми у Ніжині короче осталися. А чого нас із Ніжина вивозили – того шо в нас кончались медпрепарати на апарати, «фрозходнікі» кончались. А завезти – не цей. Тоді кажуть, шо якби хто согласився.. забувся, шоб привезти можна, шо хто согласився. Брат двоюродний шукає машину, ну волонтери хлопці. Із Кієва буса. Я старший медсестрі кажу. – [Вона відповідає:] «Ні, треба шоб хтось, – каже, – їхав цей. Так їм не оддадуть». Дак нашо було казать, шо машину треба? Ну протягли [ми]. На двичи перевелися. Стали не тричі, а двичи, ну шоб розтягти.

За тиждень [двічі діаліз робили], да?

P2. Ну да. Трудніше, ну цей. А тоді завезли. Волонтери привезли. Посодействував мер нежинській, Кодола. Короче, зв'язався з волонтерами і привезли. А тоді вже, як прекратилося, начали з'їжджаться хто куди виїхав. Хто сам по собі виїхав, тоді тамечка на Черкаси були виїхали. Ну самі од себе [виїхали]. Ну нас принімали, тільки шо самі виїжджали. Це на Кіїв як вивозили –

¹ Респондент 2 має на увазі процедуру діалізу, яку хворим на нирки проводять в умовах стаціонарного лікування.

прийшли бусікі. А на Черкаси виїжджали і ще кудись виїжджали [пацієнти], дак сами по собі виїжджали.

Ви із селом зв'язок якось підтримували, з Бакаївкою?

P2. Підтримував, ну коли там тільки цей, мамці казав. Як той, визов може дати, а побалакати не може. Я кажу: ти хоть визов дай, щоб я знав, що живи.

І так до кінця березня, да?

P2. Ну да. На Лайф тоді, ще по Лайфу можна було що-нібудь. А Київстар вобщі не робив.

P2. То на Лайф, дак виходили сюди в начало села, тут трохи лучче було. А тамечка дак связь вобщі пагана була.

А як же ви виживали, хто вас забезпечував, це знайомі вам помагали?

P2. У Нежині?

Да.

P2. Так а я ж у брата у двоюродного.

А, ви родичі, да?

P2. Вин, з ним нормально. Аж в погребі все єсть. Було, перви дні в Нежині так.

Це в приватному секторі?

P2. Ну, приватний у нього, часний дом. Перви дні дак так, тяжело було. В очереді за хлібом стояли в перви тоже дні. Брат туди за танком живе. Прямо МРЕО, танк і за танком зразу.

Ну да, на виїзд на Борзну.

P2. А до больницы пішки ходили, там недалеко. Двичи тормознули. Утром я в полсьомого йшов. Ідеш – утром нема никого з людей. Тільки коло МРЕО собакі вибігають, як ідеш [сміється]. А так никого. Дак двичи солдати тормознули: куда ідеш. У мене справка була. Ну, документи подивились, паспорт і справка, шо я больний. Дак перший раз ничего, а другий раз [перевіряючий був] не в курсі дела, шо воно таке. Хлопці цей, дак не в курсі дела. «А шо цей?» Не знали, шо мені треба вже йти.

Ясно, ясно. Коли ви назад вернулись, в Бакаївку?

P2. Ну як уже можна було доїхати. Хрещений привіз тоді машиною.

Світло вже було чи ще не було?

P2. Ні, не було ще.

Це ще значить перші числа [квітня].

P2. Свету ще довго, і вже вернувсь я, [а] свету ще довго не було. І той автобус на Бакаївку не ходив, а на Ічню вже начав ходити автобус. Дак я тоді мопедом виїжджав у Дорогінку. На автобус на Нежин.

А там десь [мопед] оставляли у когось.

P2. У Дорогінці оставляв, на Нежин сідав. А тоді знов до Дорогінки, і назад мопедом.

А як ви дізналися, що вже можна їхати у село? Ви комусь дзвонили чи хтось до вас дзвонив?

P2. Да якось воно само по собі. Слухі йдуть же.

P1. Там усі на телехвонах сиділи.

Да, вже як вийшли, то в принципі вже очікували з дня на день, що можна вертатися.

P2. Слухі ж вони йшли, уже що можна.

P1. У мене ось кума в Крупичполі живе. Я оце звоню їй, вечором, ну, після обід, пид вечор. «Сьогодні йшли?» – «Ішли». Єслі вони через Крупичполе оце сюда як ішли.

P2. Дак це ще й я дома був, дак ми дзвонили.

P1. Ну я й тоді [нерозбірливо] ще жив, дак. Вона каже, єслі там ішли сьогодні, то завтра будуть у нас іти. Вони десь перед Припутнями ночували. Потому шо в той день, коли вони в них проходили, ну єслі після обід, то в нас вони тут не йшли вже.

Ну там же за Припутнями, на Куликівці в них стоянка була.

P1. Ну да. Я оце тоже созванювався з усіма, ну так. Каждый знав. На Велику Дорогу не можна було дозвониться. Туди вобще нереально було дозвониться. Того шо там багато виїхало, звязи немає, багато хто в погребях сиділи все время. Так туди було дуже трудно дозвониться. Ну іногда дозванювались. А так то в Нежин, то он у Безугловку звониш.

А з Калинівкою сусідньою було якесь спілкування?

P1. Було. У мене ж, получається, оце цього дядька син, дак його жінка, Ларіска. Її батьки в Калинівці живуть. Сестра була в Калинівці тоже. Дак пошти кажен день созванювались.

Пока зв'язок був навірно, да?

P1. Ну й тоді, оце ж я ж кажу, переключались на Лайф, коли лучче, коли хуже там, ходиш десь місто шукаєш там. В обших чертах там [спілкувались]: Як діла, всі живи, здорови?

Були якісь чутки там, шо лякали, наприклад, шо там якісь облави чи шось таке? Чи не було такого?

P1. Ну, в нас тут такого не було. Оце ж тикі ото в Бакаївку, по-моєму, три рази вони заїжджали. Чи два, чи три рази, не помню. Тіпа шукали, ходили. В нас тут не було такого. Оце один раз як вони пидорвались, в хаті ночували. Вони ходили, ось до сусідив прийшли. Тіпа де нам переночувать. Вони перелякани, баби там. І одна каже: йдїть на ту улицию, там хати пусти багато стоїть. Вони кажуть, дак тіпа.. скільки в їх? – чи три чи чотири ранених було. Ну, каже, тїй може той, ну один точно, чи начальник якїй був, точно каже не дойде, дуже

тяжолій. І вони ж оце пошли оце ж, у мене питались [хату] одкрити – не відкрили. Оце в їх у хаті жили, і оце в сусіда там дальше. У двох хатах вони оце жили.

Ага, отак.

P1. І оце ж вони тоді по хатах пройшли по всіх, оце тут де жили і предупредили: на улиці не ходіть, там таке. У Калиновці да, там частенько шмон був. Ну там от якое.. там як мужик розказував, каже: я вийшов, а вони стоять під двором. Вийшов, каже [їм]: «Можна вийти?» Ну він по руські балакає, він десь на зароботках там багато в Росії [нерозбірливо] був часто. Дак вийшов, каже, – «Виходьте». Вийшов, каже, балакає. Один [із них], [у нього] баба .. чи дід?. ну баба, родичі, у Ніколаєвській області жив. Він каже: а ти як сюди? Він каже, у мене батько військовий був, при розпаді Союзу перевели десь то лі в Тольятті, то лі в Туву, десь туди, каже.

Це ж вони [росіяни] розказували?

P1. Да. Я переїхав же з ним, каже, дитиною. А щас я, каже, військовий. Приказ получили й пошли сюди, каже. Я, каже все детство тут провів, на Україні. І балакали так би єто нормально. Бувало там.. будете там, у Калиновці чи не будете?

Ну це мабуть Ніжинський район? Побачим, поки ми по Ічнянщині в основному.

P1. Там каже, отримується, через дорогу магазин старий був, там погреб такий великий був. Дак вони там оборудували, єто збігалися сусіди всі туди. Дак каже, бувало один раз, каже, ну так, заходять [росіяни] там на бабку: «А чого ви тут сидите, ми вас захищать приїхали. Пошли, ми вас проведем додому, не бойтеся». Ну в началі села, дак там теже з Нежина приїхали, ну чоловік, жінка. Ну, вона одсюда..

В Калинівці?

P1. Да. Приїхали, каже, дитина мала була, там питаніє якоесь нада шось.. Дак каже, давали, питаніє якоесь там давали їм. А один раз, каже, дак каже, поперелякувалися всі. Вони сиділи там, а вони заходять, кажуть: на улицю всі. Повели нас стрійтсья. З автоматом, каже, стоять. Ну, каже, перелякани полностью. І діти ж мали і всі. Каже, телефони, в кого єсть, каже, давайте сюда. Ну вроді не всі позабірала.. а, сказали, виключайте, полностью одключіть телефони. Ну оце ж каже, дуже перелякалися. Ну там стріяли, єто при обстрелі, каже, да, страшно було. А так шоб вони мародьорили оце в мене там, ну оце ж отримується якраз цього дядька невістка, моєї двоюродної сестри дочка. Дак теже, каже, в погребі ховалися, а вони прийшли, каже, а чоловік виліз, а вона в погребі. Вони: «там єсть хтось?» – «Єсть, жінка». – «Вилазьте». Вона каже: «Я не можу». З переляку чи ноги [не йшли] чи шо таке. Дак каже, заліз, поміг вилізти. Ну, не хуліганили там шось сильно.

А хто були за національністю?

P1. Ну обично руські були. Ну оце отут казали вроді буряти були.

В Комарівці?

P1. Да. Ну, кажуть, буряти були более агресивніши. Руські дак не такі вредни були. Ну це поначалу.

Так шо, короче ну да, вони їхали якось спокійно. Ну от коли вже по них начали стрелять, тоді вони агресивніши стали. Тоді вони осьоде, як нам сусід казав, наши ж міни ставили, дак один пидорвався, а другий повертає на хату, каже, б., наводить і – стрілять. Ну якийсь там начальникок [*нерозбірливо*] кричить: не нада, ну люди ж, каже, не виновати тіпа, шо ти пидирвався на міні. Ну, жостче були тоді вже. Ну це буквально скі[ль]ки там – дві-три неділі. Ото як проїжджали, начали стрілять, тоді агресивніши стали.

В Бакаївці вам не приходилось спілкуватися з ними? Не заходили до вас?

P1. Я, отуди вони раз у центр [села] заїхали, ну я не той, якраз не був тоді в центрі, не бачив їх там.

Не приходили до вас у хату.

P1. Ні. Зразу тут же перви дві неділі я в началі села жив, а потом уже я туди переїхав дальше, на ту сторону, за центр, то туда вони не доїжджали. Ну там було одне время таке.

То єсть облави там були не подвірни, не на все село, а так щоб налякать?

P1. Заїжджали?

Ну да, в Бакаївку.

P1. Не, вони заїжджали.. Первий раз вони заїжджали, вони побачили[, що] в началі села машина стояла. І вони погналися за машиною цією. [Але] так як там вуличок повно, вони не згледілись, де вона ділася. Вин бистро, переляканий тоже ж, газу дав – і втік. І вони ото проїхали по селу, я тільки не помню, чи на первий раз заїжджали, чи на другий раз, хату розстріляли. Ну опять же ж, три человека мені каже: я бачив. Ні, там хату розстріляли з БТРа, ти бачив? – Бачив. Другий каже: я тоже бачив – з танка стріляли. З чого стріляли?

Ну, хата осталась розвалена.

P1. Факт да.

З чого стріляли, а хату ж розвалили.

P1. Дак оце ж вони так заїжджали, да, вони там у погребях лазили, хто ховався, витягували тіпа. І так по хаті. Ну тоже як би хазяїни. З автоматом – хазяїн, нагло балакали так.

Ну раз до вас не заходили, значить получається шо вони не все село обходили, а якось виборочно.

P1. Центральну вулицю, до магазину і потім од магазину, там такій полукруг єсть, тоже вони проїхали там, на центральну виїхали і поїхали. Вони оце ж я ж кажу. А, один раз вони шукали, каже, помітили якогось хлопця. Він їх побачив, а він тіпа в [камуфляжному? – нерозбірливо] костюмі був. Помітили його – і за ним. Ну він молодий, гарно бігає, десь забіг, каже, у сарай ускочив, десь упав і лежу не шевелюсь. Вони походили, позаглядали, но не нашли, каже. Якби нашли, напевно скорій всього убили б.

Хто його зна, да.

P1. Потому що як би щитай, що форма ж, як би наша, не їхня ж, плюс того що тікав же. Потому що на Великій Дорозі, казали, в самому началі ще, там мужичок єсть на станція Лосиновська. Ну шось єсть там якесь отклоненіє у нього. Вони стояли, а він чи .. ну короче, вийшов, подивився – вони стоять. Він назад, а він тоже в такій одежі був. Вони: «стой!» – а він тікати. Застрелили, короче, його. [нерозбірливо] цього застрелили б, якби догнали. Оце тоже шукали, тіпа партизани в селі. Бо тоді ж вони вже під Дорогінкою начали міни ставити же ж, підривають вони начали під Дорогінкою. Дак ото ж тіпа партизанів шукали.

А от скажіть, [до респондента P2], таке питання. От ви місяць не були в селі, потім вернулись. От що вам кинулося в очі, були якісь зміни в селі, що вам запам'яталися за цей період. Може якісь настрої серед людей помінялися.. от що вам кинулось в очі, коли ви в село вернулись?

P2. Та шо-шо. Батьки перелякани тикі. І по сьогоднішній день, як шось десь стукне, дак і сьогодні ще мати кідається. І зробилася – ті[ль]кі шкура да кості, і зараз ни апетіту нема, нічого і до цього ни давлення у неї не було. А це і давлення скакає. На нервну почву дало дуже добре. Ну в началі села, як ви ж до церкви їхали, од начала села і до церкви було тикі чотири чоловіки осталося. Всі [решта] повтікали, забрали хазяйство і повтікали. Батько, мати [мої] осталися, і ще два чоловіки. Чотири чоловіки тільки пооставалися, а то всі повтікали, нікого не було.

Ну да, таке пережить.

P1. У нас ось тут тоже.

P. 2. І вона тоже по восьмиyat год, дак тоже ни хліба ж нічого. Хто принесе було. Дак уже пожди, я їхав [у Ніжин,] дак уже хліба не було. Бо я напікав. Пік же, був же свет же, дак я пік.

P1. Як ти виїжджав?

P2. Ну да. Як виїжджав, дак хліба вже не привозили.

P1. Ну хліба не було вже зразу, потому шо..

P2. Ну да, хліба зразу не привезли.

P1. Я ж в Олега був, Ленці позвонив, кажу: в магазині є шо? – Єсть. Кажу: давай откривай, бо будем до тебе снідати і вечерати ходити. У нас же нема ниде

ничого бильш, дак ми так на бистру руку. Дак ми прийшли в магазин, там чуть-чуть якась заморозка була, і то чуть-чуть шо-то осталося. Всьо – полкі були [пусті][нерозбірливо, накладка голосів]

Це в Бакаївці було?

P1. Ну да, це ж тоді. Полкі були повністю пусті. Ні консервив,ничого вобщє не було. Якась заморозка була, і то, я ж кажу, мелочі там.

P2. Все розгребли.

P1. Шо-то я взяв, ось Ленка тоже хотіла б узять, уже не було. Там уже всьо, магазини були повністю вигребени все-все пидряд.

Так ви тоді на допомогу вже харчувалися?

P1. Яку допомогу? Ну оце люди шо приносили, оце тоді ..

P2. А свет ще був? Да, свет же був, бо й я дома ще був, дак я пік. Ну, хлібпечка, я тую витіг, другу засипав, другу хлібину пік. Їхав, був пік, чорного, білого [по]напікав, і поїхав.

P1. Ну картошку, сало, цибулю, моркву там приносили. Молоко без проблем було. Потому шо корови єсть, а дівать ніде було молока. Так же вони всі здають, хто на базар, хто на молоковоз, а так же дівать ніде. Дак з молоком проблем не було вобщє. Бери кому скіки хоч, давали без проблем. Якщо ти молоко п'єш, дак на. Як я не п'ю, дак ні. Ото матері дак банку раз узав, каші наварив. А так, я ж кажу. З продуктами, ну не знаю, може в мене сусіди так каждый раз були шо. Ну мене там в принципі всі й знають же ж. Я там і в школу ходив, і робив там у колгоспі колись на тракторі, дак каждая людина знає. Дак я ж кажу, продукти приносили без проблем.

P2. А я ж в началі села живу, де ото хата згорена. Я по сусідству якраз. І мати моя замітила як первий раз.. дим побачила з хати. Вони зразу цей, не то шо вони там ударили, а воно, хрін його, вони обстриляли, і воно загорілося. І дим побачила мамка в дворі. І сусідці оце шо осталося, каже: дивися, каже, наче димить. А їх же не було, сусідив дома, ціх, шо хата горіла. Тоді пока їх найшли де вони єсть, тоді потушили ж. І потушили, і вони знов на нич утекли отсюда. А вона ночью знов воспламенилась.

А топить не боялися хоть, топили вони в цей час?

P2. Двичи мамка ночью затопила. Ночью витопила, і не топила, боялася щоб диму не бачили.

Бо в багатьох це казали, таке було.

P2. Двичи в три часа ночи, казала, витопила піч і не топила. Ну газ же був, дак як шо, дак на газу так зварить їсти, а у хаті не топили, не цей, бо боялися щоб диму [не побачили]

А газ був, не переривався?

P2. Газ був.

А, ну тоді слава Богу. А котьол у вас єсть?

P2. Конвектор.

А, ну тоді да..

P1. Ну розумієте, в чом проблема. Коли вони зразу їхали, ну як би воно з одної сторони зрозуміло що чужі і як би війна, ну от всього того що може бути, не всі усвідомлювали ще поначалу, розумієте?

P2. Да, да, да.

P1. Я ж коли виїжджав ось, вивозив [на Ніжин респондента P2]. Ну да, я його вивозив, я прощитував як би варіанти, тому що я тут же знав, коли вони їдуть. Ну ми поначалу теж, він переписує, теж в началі села живе, переписує чого скільки поїхало, тому що просто їх перецітати нереально. Це єслі б там, ага, машини проїхали, потім танкі, там ще шото. А як вони вперемішку їдуть, ти там нащитав стики там, десяток чи два, – тут бац, п'ять штук другого пошло, там три другого. І так короче вперемішку їдуть, попробуй перецітай. Ну, питались записувати. Потім зв'язали з ним чого скільки поїхало. Ну що не просто поїхали кудись хтось, а конкретно що поїхало і скільки. І потім зв'язали, потім передавали. Дак я ж кажу, я знав що вони утром поначалу часом до полдесятої вони не їхали сюди. Десь в районі після дев'яти [годин ранку] виїжджали їх стрічать у Дорогінку, сюдою же повз мене сюдою виїжджали стрічать. Потому я прощитував так, щоб виїхати допустім. Я коли виїжджав, я в началі села поставив ще одного хлопця. Кажу: я його везу, буду назад їхати – я тобі набіраю.

Це в Бакаївці?

P1. Да. Я тебе набіраю. Якщо вони з Комарівки вже підуть сюди стрічать, то я в[же] буду десь там оставаться. Потому що єслі вони вже виїхали стрічать, вже буде колона. Вони, во первих, у Дорогінці їх стрічали, стояли, я вже не проскочив би. Ну, літом я проскочив би, дороги я всі знаю, я по полях мог би проїхати, [але] в таку погоду ти по полю не проїдеш машиною. Дак я ж кажу, я йому поставив, кажу, ти стоїш, дивишся. Єслі з Комарівки підуть, я тобі звоню, я вже не буду тоді сюди вертаться сьо[го]дні. Я буду десь по знайомих буду остановляться.

Дак це в Безугловці, чи в Дорогінці?

[пропущено нерозбірливе місце]

P. 1. Да ну шукав би десь, в Дорогінці знайоми єсть, в Безугловці знайоми є, там теж казали, а чого ти не приїхав до нас. Кажу: а в вас шо, не їхали тут через Безугловку? Ну менше чим повз мій двір, канешно, потому що сюдою цілий місяць, кожен день ішли. Тудою рже ж. У Талалаївці знайоми єсть, і кум у Талалаївці. Десь би остановився б. Не вертався б между колонами. Поетому я

кажу, я тоже там прощитав, шо я туда проскакую, вранці ми тоже токо-токо начало світатъ, ми виїхали. Я старався щоб їхать. Ну я й з дому виїжджав, і додому вертався, його вивозив, я старався в таке время виїжджать, щоб [з одного боку] максімально рано, ну [з другого боку] щоб не було ще темно, щоб я їхав без свету. Шоб я дорогу бачив без свету [без фар]. Потому шо свет вклучать – його ж далеко видно. Дак я от старався без свету. Ну, з-за цього канешно під Безугловкою чуть на мінах не підорвалися. Потому шо ще на скорості йшли, воно ще не сильно розвиднілося, асфальт зливається.

Це ще як туди, на Нежин їхали?

P1. Да. Чорний був, я ж кажу, із-за цього.

P2. Як ти казав, у кухвайках родилися.

P1. Да. В куфайці, не в сорочці кажуть уже, а в куфайці. Потому шо я туда, я їх вобще не бачив нічого.

P2. На тому місці і на тих мінах же хлопці підорвалися андрієвські.

P1. Ну один дорогінський, один андрієвський.

P2. На тому місці де ми не пидорвалися..

P1. А я їх вобще не бачив. Просто.. Ну я в принципі як їду, еслі я замічаю шо-то там, ямочка чи горбочок, я стараюсь ілі об'їхать, ілі между колесами пропустить. Може я її между колесами пропустив, може [нерозбірливо] їхать, токо между колесами.

P2. Между колесами. Машина прошла міжду мінами.

P1. Я їх не замітив на скорості.

P2. Ну дак там тарілки такі лежали, ни хріна собі.

P1. І я ж кажу, я це прощитав, і получається, я тоді назад їхав, я вже з Синдаривкі виїхав сюда в сторону Дорогінкі, я йому звоню. Говорю: «Нема?» – Нема. – «Не чуть?» – Не чуть. Я ж опять на всіх парах, на всій скорості і сюда, додому ж вернувся вже, в Бакаївку. Так шо я кажу, я не так шоб. Ну я ж кажу, вони їхали, но ми ще не усвідомлювали всього, шо може быть, які последствия там всього, ну якось не так. А потом уже в конці, уже ж понятно шо. Потому шо я знаю, в Талалаївці там один вийшов, рука в кармані була, чи [нерозбірливо – телефон?] держав, а вони їхали, їх під Нежином лупнули, вони назад вертались і його застрелили. В Дорогінці там когось тоже під забором застрелили. Машину гражданських розстрелили на припутнянському повороті. В началі Дорогінкі, по-моему, з Дорогінкі як виїжджать на Припутні, на припутнянському повороті дві розстреляни.

Мені в Припутнях розказували.

P1. Ну в Припутнях то да.

Це їхня машина була, якраз вони оставили чогось у Дорогінці.

P1. Просто поначалу всі не усвідомлювали, ну наскільки це може бути опасно.

А ви ще як верталися із Безуглівки, та по суті, з Хвилівки ж ви верталися, тоді ще машин не було спалених на дорозі?

P1. Ні, в нас тут не було ще. Тамечка туди, взриви були вже, но взриви були отам під Припутнями, за Дорогінкою в ту сторону були взриви. Тут ще їх не били. А тоді ото я ж кажу, [як] я його вивіз, я вернувся, учора допустім вранці вернувся, як його одвіз, і сьогодні вранці я приїхав сюди [у Комарівку]. І сюди приїхав, і ввечері вже начали тутечка їх лупить. Ну я як би. Поначалу, я ж кажу, я приїхав, я дньом топив. Вони їдуть колоною, я піч топлю. Потому що, во первих, я дві неділі не був, в хаті холодно вже.

А тут [у Комарівці] газу немає?

P1. Нема. Воно захололо все, я цілий день пошти шо топив щоб температуру пиднять. Дак я ж кажу, колона їде, я топлю. Ну їсти зварили, я он на дивані ліг, і лежав, потому шо за[колу]пався бігать по вікнах виглядять. Так шо я ж кажу, тоді не усвідомляли. А потом ось після війни дак ось по дві неділі люди з горшками вставали на нервний почві, в туалет бігали поносом. Ну тут люди напугани були. Ось цього дядька тьотка. Це дядько такій. Та я, он як розказує людям, та я ходив і пораться і то, [нерозбірливо]. Я кажу, як воно стріляє реально рядом, то і тьотка його перелякана, і вин був, там всі були люди перелякани настіки шо.. І там оце сусіди де у них були, тоже дуже налякани були. А одна була, вона така трошки бідовіша, дак тая бігала, і до них бігала, і так ходила. Ну люди налякани дуже були у нас в селі, дак я ж кажу. Во-первих, поначалу пока їхали ще более-менее, ну тоже баби боялися. А уже як начали стрелять, тут уже настоко напугани були, шо вони не знали, чи в погребі. У погребі довго не вседиш, холодно, у хату приходиш, тільки десь стрельнуло – опять біжать у погреб, розказували.

Ну да, ну да. Ви якихось фотографій не робили з того часу?

P1. Ни своїх, ни чужих .. В мене якось нема такої.. фотографій робить.

Ну я так, на всяк випадок запитав.

P1. Я тикі раз сфотографірував, уже як вони уїхали, в нас отут під селом, я так поняв, то лі з танка вони одстрелювалися.. там снаряди лежали, і реально ящикі нови. Цілі-цілюнькі снаряди. І между Бакаївкою і Дорогінкою найшли десь восімісятка міни, оці шо з міномьота стріляють там. Чотири штуки: три так рядом лежали, складени на землі, й одна в сторонці. Вони, получається, одстрелювались наверно, покінули й уїхали. Бо я до сальора пидїхав, показую: отакі ігрушки не нада? Ну розказав де, потом приїхали, забрали. Нови, новунькі. Отут осьо, в лісополосі, машина із градовськими снарядами пидорвалася була. Куча лежала. Там, пид селом, бк був – і снаряди, й гранати, й патрони – шо хоч було. І ракетніци.

Ну це да, розказував староста Бережняк.

P1. Там патрони дівчата поназбирали, дак так вони трошки пом'яти, так десь наїхав – роздавив, ну вже стрілять ними. Може десь якісь і цілі. Були, бо я находив і цілі, не повреждьонни. Ну це небагато, а так обично вони їхали, трошки повреждьонни були. Ну там хватає, там і шас наведено їх хватає.

Ясно. Після звільнення хтось ваше село відвідував? Волонтери якісь, журналісти, ніхто не приїжджав?

P1. Приїжджали, ну як би я. Вони, я не знаю, приїжджали, там казали, й з Прилук були, і з Ічні були. Їм шо не казали, ну в ітоге це рішення ніякого нічого не давало. Бо я ж кажу, за дорогу, за свет.. За свет ще куда ни шло, ну за дорогу.

А свет коли зробили? Ви ж кажете, стовпи повалили, їх же поставили?

P1. Та да, ну зразу дорогу зробили, а потом на другий день наведено й свет робили вже. А в нас ще й трансформатор прострелений був, там масло витекло все, міняли новий. Другий ставили. Там один поставили, дак я провірив: 170-180 вольт. Чайник включаєш – воно на 140 осідає. Дак ми тоже, вони якраз тут стовпи ставили, я їм поїхав, сказав, вони на другий день привезли новий, поставили. Ну шас более-менее таке. Ну десь, я не знаю, наведено, через місяць наведено у нас свет зробили.

P2. У Бакаївці вже був, а в вас ще ж не було.

P1. У нас не було, я ж кажу, пока дорогу. Дак дорогу, я місяць сидів, я не мог доїхать сюди, потому шо матюр нияк не привезу. А дороги немає. Я ж кажу: кому не звонили, ось Дмитровича, комусь вин звонив в Ічню, тіпа, дорогу там нада залатать. – Дак, а чим? – Чусш, вин їм іще звонить, із Бакаївки, каже, отам і отам у вас щєбьонка лежить. – Так це ж гроши треба! – Дак вин каже, вам же виділяли гроши ж, на последствія ції. І ніхто нічого. А потом все равно не щєбьонку ж привезли, а больницу десь розбирали, дак битий кірпіч п'ять Камазив привезли в ту яму, висипали.

Ну да, а без дороги ніхто ж і не доїде і ніхто ж і робить не буде.

P1. Ну да, і свету нема, і доїхать нема. І я ж кажу: і ни додому вернуться, ни з дому машина не виїде. Ну як ото морозчик уранці, дак морозчику тоді вже не було. Машиною ні.

Дак вам, получається, якусь допомогу взагалі й не привозили сюди.

P1. Сюда? Тоді ні. Уже потом як дорогу зробили, залатали, вже, по-моєму, й свет появилсь, зробили. Вже через місяць наведено, заїжджали кїївські. Єслі на Бакаївку якась допомога була, дак нам звонять: от приїдьте, заберіть. Дак їздили то там мужик один конякою їздив, то я раз шось там трошки було привіз, то там ще хлопець один машиною привіз був. А так шоб от іменно [тут] видали, оце тикі раз кїївські, вони там на двох чи на трьох джипах із прицепами привезли. Там і лікарства якісь давали трошкі шось оставалося в них, і продукти. Харашо продуктив дали там. А так я ж кажу, ото нам, Бакаївка, Дорогінка пере той, а

потом що осталося – нам сюда вже. Бо в нас же ни магазіна немає, ни хліба не привозили. Ну хліба й щас не возять, магазіна немає. То ж ранче сюдой приїжджали, а тут же тепер щас ще дорога не здана, розмінують.

P2. Дак воно мо' шо й приходить, дак не доходить сюди. Ось і я ж їжджу в Ніжин: то там гуманітарки дають і дають у Ніжині. Осьо знов дають інвалідам первої і другої групи, і ранче давали інвалідам первої групи. Мені раз тикі із Ічні привезли шо, як інваліду першої групи. А ось то там, то там дають, то верующи дають інвалідам в Ніжині. Чуть же. Бо лежать же наши всі [в лікарні], розказують: отам ходили по гуманітарку, то там ходили по гуманітарку. А я ж кажу, в нас раз привезли. Сестра милосердя привезла з Ічні, раз дали, да й усьо.

Ясно.

P1. В Великій Дорогі після війни давали пльонку зразу, в кого в людей як хата ціла, [а] вікна повибивани – пльонкой забить. Давали якісь одіяла, давали, шось таке. Продукти то са[мо] собой. Там шось одежа. Отам обеспеченіе було. Не скажу, шо там супер-пупер. Ну шось да. Щас же, ось кажу, шифер. Людям даже, чи волонтьори, чи хто там, перекривають хати. Тамечка знакомий єсть, вин інвалід тоже, в колясці, не ходить. Дак йому вже й хату перекрили, й окна пластікови поставили. Дають шо-то там. В нас повна тішина ічнянський район. Ічнянський район – вин і був з самого, скоко я знаю, скоко живу, саме хужий, і щас тоже саме. Хоть ми й перешли до Прилук, тоді Ічні [були] не нужни, а тепер Прилукам тем более.

P2. Ну дак шо, якби ждав, щоб не застеклив вікна, не позакрашував [і] не застеклив, дак як зімувать і шо його..

P1. Дак я ж тобі кажу: осьоде в сусідив повибиване все – вони не можуть перейти додому, в сусідив живуть, потому шо там ни вікон, нема ниде ничого. І кухня – криши немає, дощі йдуть, потолок хоть і цілий був, вин намокне – впаде. Ми не могли, дзвоним-звоним, [нам кажуть] «Да, да, ми знаєм, ми знаєм», ништо не мог комісією приїхать даже просто переписать, шо розбите сфотографірувать. Потом уже, я ж кажу, навроно хрен його зна коли вони приїхали й зробили.

P. 2. Ну дак шо зробили? Як вони приїхали, дак вони вже там пидробили, там пидлатали, тамечка шось пидробили. Або до тебе приїхали, ти ж не ждав їх, пока [приїдуть], треба робить же було.

P1. А я їх особо й не ждав. У мене трохи єсть [накладка голосів, не розібрати]

P2. Як його в хаті жить. Шо, ждав би, пока вони приїдуть?

P1. Я приїхав додому, мати ще в Бакаївці була. Я приїхав, вікна поставив, стьокла по одному поставив зразу. [нерозбірливо] Тоді вже матюр привіз, перетопив, тоді вже начав вже потихеньку то шифер латать латками. Потому шо такого шиферу нема, та й куплять де.

P2. Люди харашо шо скляння дали.

P1. Ну да, там стекла взяв, ото в Ічні брат, в под'їзді міняли, дак заховав да[к] забрав у нього. Ну короче, люди стягувалися. Сусіди ось дак ось сусідський сарай, там нежила хата, дак тоже хазяїна созвонились, [на] сарай купили шифер шоб накрить собі. Потому шо ну нічим накривать. Куплять же ж все не накупляешся. Скільки грошей треба, там дорого капець. Сами хто все стягувалися. А од государства..

[про покійну матір респондента P1]

P1. Прихожу – немає, вихожу – лежить на асфальті. Я до неї, пидимать, – «Пидожди, пидожди, рука болить». Ну забила, вона й бувало часто падала. Ну поседілось трошки, я пидняв, привів же додому. На другий день болить, на третій день болить. Я за неї і в больницу: ключицю поламала. В 92 годи. От тоже, куда я в больницу поїду – нікуди вже. Її ж з одной рукой не покінеш дома. Місяць в больниці, і 6-го липня [2022 року] вона вмерла. Уже похорон, поминки. Гроши тоже пошли, тепер уже і на лічення нема, получается. І роботи як би тоже нема.

Запис К-21

Респондент: *анонімно*.

Рік народження: 1961.

Професія, соціальний стан: *пенсіонер*.

Стать: жіноча.

Такі питання. Чи передбачали ви, а може передчували, що може початися війна?

Війна, не знаю. Наоборот, я всіх успокаювала, томушо, в мене, у моєї внучкі, вона вирядила хлопчика в армію в Житомирську область. Він в Житомирі там служив. І вона: «Бабушка, правда, шо начнеться война?». Кажу: «Не, доця, не начнеться», кажу: «Він не вздумає так, шоб, ну, на Україну наступить». Успокаювала-успокаювала. Я була спокійна, я в собі, вобщє, даже не мала такого поняття, шо хтось може наступить на Україну. Ми ж нікому, нічо поганого не зробили. Ми не знали і вона, це ж хлопчик там, а вже ж слухи йшли, вже ж давно видно слухи ті. А шо я в селі? Я собі [взяла навушники] і пішла работать, я собі таке: музику включила да і всьо, новості там. Прийшла, подивилася трошки та й лягла.

Але уже, як уже .. 24-го, як ото, вже утром начали бабахать, то вже всьо, війна. Включила телевизор – война.

Ну да.

Не передбачала, даже і не цей. А от коли Янукович тікав, от сон мені снився, тоді перед Януковичом. Тоді мені снилося дома, що сижу, самальоти летять, отак вверху і спускаються, спускаються боги і спускається колісниця, і в колісниці сидить все оця верховна рада.

Та ви що?

І отако, і піднялася, і пішла. І через 3 дні Янукович утік. Представляєте? Оце вже снилося, це вже факт був.

Да, це ще тоді.

А тут уже висиділи тікі на одних молитвах. Ті[ль]ки на одних молитвах, до Бога молилися. Шо тут робилося, це один Господь тіки знає.

Ви якось готувалися до того, що може війна зачепить ваше село?

Ви знаєте, ми ж ніколи не думали, що наше село, бо це для мене село ж не моє, я сама з Фастова. І я собі, тут нічого немає. Ви ж бачите – Прилуки далеко, Ніжин далеко, Ічня далеко. Ми якось посерединкі, одне поле. Хто знав, що сюдою підуть колони? Ніхто не знав. Ніхто не ... Як перша колона пішла, я бігом набрала 101, позвонила девчочкам, сразу вони прийняли, сказали: «Харашо». А те, потом вони мені перезвонили і питають: «А де ж ця Калиновка? Вони ж пішли сюдою», я ще ж так трошки і не знаю як його об'яснить правильно, кажу: «Село Калинівка Ніжинського [району], а Велика Дорога, – кажу, – вони ж пішли туди на Велику Дорогу ці колони». – «Харашо, харашо».

Ну, там вони од'їхали, уже ввечері чутно було по Великій Дорозі уже бомбить, і цю шо перша колона пішла, мені вже дочка потом передала, бо вони ж тоже [слідкували], сказала шо під Срібним їх вже начали там бомбить. Під Срібним десь. А уже як пішла друга колона, третя колона, а тут Гради, а тут танки і ції, башти стоять, одна на цю сторону, як їде БМП, а одна на ту, одна сюди, одна туди. Я дівчатам звоню і кажу: «Девчочкі, всі розвернуті, – кажу, – все на нас розвернуті дула». Ну, вобщим, каждую колону здавала, а потом, ще перед тим як вони вже увійшли у рейс. Ну як сказать? У графік. То ще ж і ночью вони йшли, вони йшли вже в 9 часов вечора.

Я, вже ж темно, все, ми ж тут за маскіровки, все закрите. Я їм кажу: «Колона пішла». І кажу: «Танки, чутно ж як танки, гусеніци ж работают». А вона каже: «Подивіться скі[ль]кі їх». Кажу: «Девчочкі, я не можу даже вийти і подивиться ж». Ви ж бачили як у мене ці двері откриваються? Це ж вони мені вибили двері. О, і цей, кажу: «Девчочкі, не можу подивиться, ну, гул». А вона каже: «Я чую, ану, постійте тихенько. Я, – каже, – чую». А воно чутно було в телефон, як гуділа земля в нас. У нас оце у півсьомого як начинає гудіть отам земля – значить їде колона, всьо. У сім часов вона уже у нас тут, ця колона.

Це хоть із Великої Дороги, хоть із Дорогінки?

Ні, вони всі йшли тіки в ту сторону [на Велику Дорогу та Калинівку].

Ну, тоді да, на початку.

На початку йшли туди¹, це вже в кінці вони йшли оттуда сюди. А на початку вони йшли туди. Це всі колони проходили вони ж тут. Там вже вони якось зустрілися у Калиновці. Із Дорогінки йшла колона, от, і од нас колона. І вони не могли отам.., ну, вже на тій дорозі не могли розміститися і вони одне одну пропускали. То заходили аж туди дальше в село наше і ждали очередь пока проїхать, а потом уже, коли замінірували, от тоді вони як замінірували і тут, оця ж перша колона, шо, як ще не була замінірувана [дорога], як тут стали у нас і почали хлопці ходити по хатам.

У мене зайшли з той сторони в сарай. Чую – мої курі летять. А я вихожу, ще представте собі, дурочка така, вихожу, телефон в мене, така на телефон у мене штука вив'язана, і я ж тут, ще ж телефон у мене вісить. А я іду в сарай до них і кажу: «Що ви, хлопці, там забули?» А він мені каже: «Ми прішли вас освободжать». Кажу: «От кого і от чога ви мене будете освободжать?» – «Ну, вас здесь кто-нибудь обіжаєт?», кажу: «Та ви шо, хлопці? Мене ще будуть тута хто-небудь обіжать. Ви таке, – кажу, – придумали. А ну виходьте, мене курі треба». Я їх у калітку випихнула, а вони стоять біля калітки й просять. Каже: «Дайте. Може в вас єсть картошка, ілі каструлька хотя би двухлітрова». Я думаю, еслі я їм не дам – хто його знає. Кажу: «Єсть картошка». «А каструльку сможете дать двухлітровочку. Ми так хатім піщі гарячої». Кажу: «Дам». – «А лук єсть?» Кажу: «Єсть. Дам». – «А кіпятку сможете сделать?». Кажу: «Зделаю, тіки нада буде підождать». – «Ну ви тагда пожалуста» .. бо в мене калітка була підперта палкою, а вони сюдою зайти не могли, і вони зайшли вокруг сарая, там де колодязь, ото тудою обійшли і зайшли в двір. Двоє таких – два метра ростом, оце в цих банданах в клеточку і отако держать же ці автомати. В мене отако серце калатає. Кажу: «Харашо. Дам». – «Токо винесіте нам туда, к калітке». Кажу: «Харашо, винесу».

Я, вони там пока обходили, я в погреб, сетку достала (в мене в сетці по корзині насипано), сетку картошкі. Открыла калітку, винесла. Кажу: «Забирайте, хлопці. Щас піду вам по цибулю». – «А что ето такое?» – «Ну, – кажу, – ну, ви ж просили лук». – «А, так ето у вас цибуля по укра...» ну, по нашому. Кажу: «Да». – «І солі немножко». Кажу: «Харашо». Винесла цибулю і соль, і, тей же вже держе мені, в мене тоже такий оно [в хаті], термос такий, тіки трошки може більшенький, тіки в мене [він] такий полукруглий, а в нього такий квадратненький, циліндриком зроблений. Думаю, налля хлопцям, а шо ж, вони стоїть колона, вже десь минут.. час тридцять десь вона тут стояла. Відро я повісила собі воду доставать, бо у всіх у колодці є вода, а в мене бистро висихає, то вони шоб краще біг[ло], а воно там трошки тікло, так вони його пробрили знизу відро і наливали, оце ж у свої фляги воду наливали. І оце ж повиносила, а він несе мені оцей пакет із зірочкою. – «Ми вас хотім поблагодаріть». – Кажу: «Нет, – кажу, – ребята, я не настіки бідна, шоб од вас, – кажу, – забирать кусок хліба». А я плачу і прошу їх: «Діточки, їдте

¹ У бік Великої Дороги і далі на Київ.

додому, вертайтеся, вас же, – кажу, – хлопці, там же перестріляють. Ви ж, – кажу, – ніхто живий не останеться». Думаю, що я лепечу і плачу. А він так стоїть і: «Да не переживайте, не переживайте, всьо будет харашо». І так наче хоче мене обнять. А я отако отскочила, кажу: «Хлопці, їжджайте, – кажу, – ви, аж [я] так само плачу за своїми хлопцями, як ваші матері за вами будуть плакати». – «Ну, ви простіте нас. Ми не хотіли. Простіте нас, [ми] не хотіли». І десь минут через тридцять колона та рушила.

Тут опять на другий день колона за колоною, тут вже танк стріляє кожних 10 минут. Кожних 10 минут танк прострелював дорогу. І цей, це так: десять минут – ага – побігла, там на газу запалила, поки зварила, присіла, сіла. 10 минут закончилось. Отак по 10 минут ми.. Потому що, воно ж гупкає, гапкає, а потом ті[ль]ки йде колона. Тут друга колона стала, я вже не виходила. Так откриваю двері – колона стоїть, а там хлопці. Я ті[ль]ки хотіла вийти ж у двір – опа, а він там стоїть з автоматом, отам в окні. З автоматом і автомат у мене направлений на вікно. Представляєте! Сіла, отако, труситься усе.. цю, молитву під бок і молюся: «Господи». А це ж вони стали, бо начали підриваться уже на мінах.

Заміновано.

Да.

Це ж свету у вас не було вже тоді?

Ні, це уже.. В нас же свет одключили 5-го березня. Бой пройшов як уже.. у нас вже замінірували, 30-те [і] 31-ше тут два бої було. Це 30-го і 31-го¹.

Це як виходили?

Не, як вони туди їхали і начали підриваться. Тут же, як ті[ль]ки пішли колони, ідуть хлопці, я ще Жоріку, своєму брату звоню і кажу: «Слухай, в мене тут ж під кукурузою, через мій город отако прямо ідуть туди в сторону Мисниківки». У них таке, як ото знаєте? Така длінна блискуча і як оце, ції трімери, щоб косить траву. На подобії трімеров отаких, ідуть, і рюкзаки такі важкі, ну у пікселі рюкзаки ззаду. А Жорік каже: «Наверно, то Джавеліни». Кажу: «Да, не Жорік, ну то не може быть, щоб Джавеліни були». І хлопці йдуть, їх двоє впереді, а двоє ззаду з тими ж рюкзаками. Коли вже Михайло каже: «Ти бачила, вже поставили знак, що міні?» А вони, отож вони видно ходили – і мінірували хлопці ці.

Це в началі місяця [березня] значить.

Да, це.. не, в кінці, бо свет вирубило 5-го. Ну, да в началі місяця, десь 3-го чи 4-го.. чи 3-го і 4-го березня.

Третього-четвертого, потому що вони коли підірвалися, вони тут вискакують – і як пішов вогонь у ту сторону Галі, де Галя. Отсюда ось, вони тіки заїхали отуто, і сразу підірвалися. Тоді ще ж кукуруза вся стояла і тіки трасіруючи летять-летять оці, красним, знаєте, таким огньом, летять і стріляють. Потому що вони як вискакують із танка, вони отстрелюються, вони думають, що тут

¹ Респондент помилково додає числа до лютого місяця.

партизани ж були [дзвінок мобільного].. а пішли в леву сторону по кукурузі, там такі траншеї, там, я потом хлопцям показувала, сап'орам. Отакі, повметра траншеї були.

А мені С[.]¹ показував, по полю отам. Мимо стовпа отуди вони поїхали.

Да, вони ж пішли по стовпах.

Тоді там, він казав, і не орали минулого року.

Ні, не орали, потому що вони ж пішли сюдою, і сап'ори поставили, сразу як ото ж як начали розміриваться, то сап'ори то ж поставили там такі знаки, то вони тудою вже ніхто не цей. Даже і Олійник, Олійник тіки ходив, собирав оці. А потом же нас предупредили, оце як у.. оце ж правильно, п'ятого березня. Нет, це вже в кінці місяця нас предупредили, що [нас] будуть обстрелювать. То тут так стріляли, в мене аж всьо. Осьо за городом сім пакетов як улупило – вікна повибивало, вікна потріскалися. Я така дурна, ну всі ж позаписували, оце все. А я думаю: та ну, шо я буду цім, ну вікно впало, то їм бачте за те, шо в них, кому, Валі, вообше ті[ль]ки вибили стікло і прострелили замок, так їй угля привезли, а мені – я не написала нічого – та мені нічого й не привезли. Та й таке. І оце ж, як вони підірвалися, потом ото ж цих хлопців последні вже пішли туди колони. Потом колона пішла, стала, бо бачить, шо там же ж, ну, вам С[.] може і показував. Не, сразу то ж возле посадки танк, потім БТР, потім опять БТР, потім опять танк. І воно ж тут все горить огнем, а вони вискакують і давай стрілять, а потом оці, ну, встрелюють тіки по кругу. І сидиш, і тіки дивишся, думаєш, куди ж воно летить, куди в яку сторону стріляє. А потом начали оці боекомплекти як рваться. О-о, це ж хужого немає. А кукуруза загорілась, пожар пішов ще аж із Великої Дороги, дійшов нам сюди до посадки.. Я туди води натаскала, сюди води натаскала, тут же ж візде бур'ян.

Ну, да.

Воно ж все загориться, стояла цілу ніч, контролізувала пока не потухне пожар. Занесла в погріб, я в погріб не ховалася, я отуто сиділа і нікуди – воно бахає все – і нікуди не виходила. Думаю, погріб в мене весь цементіруваний, тіки земля внизу. А як воно мене привале – хто мене витащить? Як ті ж люди ж не виходили з хатів вообше – ні на дорогу, нікуди не виходили. Один Михайло ходив кормить оце, свиней туди, хазайство. А ніхто ж, з калітки даже ніхто не виходив, тіки я бігала чи хліб є у них, чи немає, та й і всьо. Да отако ж і проседіли, воно бабахкає, молитву молишся. Думаю, Господи, хоть би не підірвався, хай хоть проїде, хай проїде, хай проїде там ночью, а вони туто ж поставили ці міни. Думаю, Господи, хоть би не ... А вони рвуться і рвуться. А ця ж последня вже колона, БТ... зранку, дивіться. У 7 часов без десяти, без двадцяти сім: біжить БТР, два штуки, проїдуть туди, через 15 минут вертаються назад, – іде колона, всьо. Або біжить танк, а за ним БТР, або впереді БТР, а за ним танк. І це вони тако проходять,

¹ Персональні дані особи тимчасово приховано.

а потом запускають колону. А колони довгі, по 300 найменованій. Я щитала, 270 нащитала, а то[ді] вже духу мені не хватило, бо там же ж і холодно стоять щитать. А оце останні хлопці, що у нас тут підірвалися: пройшло 2 БТР.. Танк і БТР пробіг, і вони ж там підірвалися, а поряд ішли, тіки отуди ось до стовпа, 3 фури оцих КАМАЗа, такі що там чи боєкомплекти були, чи я не знаю що, ну накриті тентом. І вони, коли підірвалися, вони як вискочать, як почали отстрелюватись, сразу стрілять.

Коли сижу, – ідуть двоє, с красними повязками, отуто попід полем пішли туду. А я закрилася на крючок. Ну, думаю, що ж мені, ну, хоть на крючок, щоб чути. Вони не питають як. Калітка ж була підперта. Калітку виламали, викинули – і сюди в двері, вибивають, а я откриваю. «Хлопці, – кажу, – не вибивайте, я вихожу». – «Харашо. А ви що, дома?». Кажу: «Дома». – «А у вас партізани є?» Кажу: «Які партізани?» – «Ну, ми повинні перевірить». Кажу: «Іди перевіряй. Мені то що». А в мене тут стірка якраз постіралася, я собі стірала, в'язала, стірка постіралася. Пішов, комнату перевірів, комору зайшов перевірів, усе перевірів. – «Ну, харашо». – Ну, і закриваю двері, потом кажу: «Шо я буду закриватись? Ви всьо равно вибиваете». – «Ну, все равно прікройтесь. Ви уж не виходіте сегодня. Потому что у нас, когда поставім красный прапор, тогда выйдете».

Ну і пішла я до калітки, думаю, хоть калітку посажу на цей, на крючок да на завісу. Посадила калітку на.. а вони ще ж там стоять, дивлюся: вони пішли, двоє до мене пішло, а 4 пішло туди. Чи 3 до Федосії пішли. Чую ті[ль]ки «ба-бах», ну, думаю, всьо – застрелили когось. А вони [селяни] не откривали – і вони вибили окно, побачили, шо там замок і прострелили. Оце шо у Валі повредило. Зато получила уголь.

А це не ці сусіди, шо я тут у них був? Це якісь другі, да?

А це он ті, напротів, отам де лебеді нарисовані.

А баба Галька сама виновата. Вони ж там ходили собаку вигулювали, понімаєте. А їм [росіянам] же ж з дороги видно – і вони трасіруючим оцим, фугасніком як залупили їм в окно, і той фугаснік пройшов отако. Ну, це вже в мене так.

Да показували вони це.

Да, фугаснік пройшов. Якраз Зойка була. Ті в погребі сиділи, а Зойка із бабою Гальбою були отуто, а в неї ноги загорілися. Там же сера, вона почала тушить, то Зоя уже крикнула, щоб ті з погреба вилазили, і все. Бо в них же там сильно видно, в мене вкруг нічого не видно, ну я й не виходила, мені й так все було видно, мені не нада було виходить. А цей.. а так вони. А то третя колона як, ну, от ще одна колона як стала, зайшли в погріб. Каже: «Шо там?», а він каже: «Та нічево нету, только одна картошка». А другий пішов, сходяв мені в сараї в туалет, і ото вони вийшли. Я вже не виходила, бо тоже так само встав з автоматом в окно і всьо. Я вже думаю, Боже, молюся Богу, щоб тільки ж, щоб тільки ж вони вже поїхали. А воно ж тут підірвалися вони, рвонулися, потом вони там на полі

розвернулися і пішли через Місниківку, пішли другою дорогою. І, оце як оціх хлопців уже підірвали останніх, а вони ж тут такого нароби́ли, кошмар. Галі там хату всю. С[...] показував свої фотографії?

Не, не було С[...]. Це ж, що до неї дочка приїхала і онучка, а хлопці ж їх не знають.

А, ви не бачили С[...] ці, як йому в хату порозворотили.

Ну, він показував, каже: «Окно, ось, одне і друге».

А, не. Так там С[...] ж не було. С[...] ж уїхав.

Да, його не було.

Ну, ото ж як почали першу перестрелку, як ото перші підірвалися. Поняли? То С[...] зразу ж за матір, там же матері було 93 года. Куди ж.

Да, він казав.

Ще углові ж хати, а вони ж ішли через угол сюдою. О. Там же ж і Галіну, і Сашкіну – все розвратили. І БМП у нас тут-о стояло, цілу ніч гуділо. Цілу ніч гуділо. Потом пішли з хлопцями, вже оце першого числа [квітня] до нас вже ж зайшли хлопці. Дивимся: іде хлопець якийсь. Боже, а ми ж на улиці стоїмо, бо тішина, колони ж уже не їдуть, нам ще ніхто нічого не сказав. Коли ідуть хлопці. Дивимся, їхня ця, як його, ну наша форма. Ну й питаємо: «Шо там?» – «Ми, – каже, – свої міни поснімали». Ну як міни свої поснімали, а Зоя і каже, бо Зоя ж туди бігала до своєї хати, цей, як його, ну тушить пожар, поняли? Дак каже: «Гудить, оцей же ж, БМП гуділо». [...] Бо я всі колони ж снімала, а потом поудаляла, бо як вони почали ходити по цьому, по хатах, вони ж йшли через Мясники.

Да, це було опасно.

Да, то я все своє постирала і я його ж не, в мене ж там такий маленький єсть телефон. *[показує фото]* Це в Дорогинкі, оце у нас, шо на дорозі було. Це все у нас, оце до Бакаївки оце все лежало. Бачите? А це, оце й ... це не ця машина, не. Це тоже от Дорогинкі, от Бакаївки і до Дорогинкі. Це ми їздили 7-го числа, оце, бачте, яка в нас дорога була.

На Благовіщення якраз.

Да. А це їх так побили. Це страшне. І це вобще. Це ж бачите, ось це кукуруза, наша, наша дорога. Оце ж тоже лежало в нас, які снаряди лежали. Це ж ужас.

Да, це ж С[...] розказував, це міни.

[показує фото залишків розбитої при відступі російської техніки між селами].

А це хату так спалили, осьо де. Баби Санькіну. А це самовар, оце якраз отсюда як виїжджать, самовар украли, цей шо. Поняли? Шо палить, і самі потіряли, і самі переїхали. Осьо, ця дорога, осьо, це до Калиновки. Вони сюдою не пішли по руїнах, а звернули аж куди. А тут, осьо, танк стоїть. Бачите?

Точно, да.

То це ж, а то ж немці, ці рашисти, пооттягували трохи в Дорогинку, тягнули-тягнули це вони на ремонт туди, тягнули, а потім підірвалися і покинули. Осьо, яка дорога була.

Ну, да. Чорноземна земля.

Так вони ж сюдою, це ж замініровано було. Осьо: «поставлено міни». Чого тобі їхать на міни? Знак стоїть: міни. Чого тобі їхать на міни? Так же? Оце, оце осьо оце у Сашка оце, у Сашка, у Петра зняли калітку, накрили бліндаж. Це щас будете дивиться до Сашка ж. Осьо, бліндаж зробили під його.

А, це од його остатки осталися.

Да. [...] Осьо, Сашко вам, оце Сашкове дивіться шо зробили. Виламали прямо із цим, оце ж ці 2-3 фури, шо вони оце останні, дивіться шо вони поробили у Сашка. Повитягували пінопласт його, бідне воно, дитя, купляло собі, щоб оце ж для утеплення, да, повитягували дрова, це поробили, осьо барикади, барикади понаделували. Дивіться шо робиться. Це кошмар все це. Тут, оце, це осьо форма у нас, отут то у нас на виїзді ми їздили з Женею. А це у мене, осьо, дерево. Сижу, балакаю, у мене в дерево як улупив танковий снаряд – і розвалив дерево, оно одні щепкі. Осьо, бачите, яке дерево розбило. Ну, це [нерозбірливо] А тут ще ж десь Галіна хата є. А, оце це і, осьо, «тягни, родной, скоро домой» оце, цей, шо я вам казала, шо ви, осьо, з Женею, бачите як витягували машину. Конякою ми, все село, її єлі виташіли.

Канєшно, засіла.

І про це він сказав: «Да, я 8-го числа засиплю, я 8-го числа засиплю». Осьо, цей БТР. Бачите? На розвозі, осьо, він.

Отчаяно ви канєшно їх фотографірували.

Та це, я нічого не боялася. Осьо Галіна хата, дивіться. Оце, ну, ціх [нерозбірливо] там де напротів С[...] шо. Дивіться, шо зробили.

Да, зрешетили.

Зрешетили страшно. Перший, коли бой був, вони просто стріляли, не було, а це вже наші, як оце ж кідали ці, як вони, як нас предупредили. Поняли шо? Обстрелювать будуть. Оце, осьо, Галі, дивіться, шо робиться. Отчаяно, тут же ж нема того, шо отут хлопці і які танкі йшли, які Гради йшли. І з такими, отакими цими, я не знаю, такі здоровенні по 2 штуки.

Гаубиці, навєроно.

Да, я не знаю шо воно таке, я ж кажу, я хоть, наче така більш, ну, розвинута, але ж не цей. [подробиці з фото].

Я звоню дочці своїй. Кажу: «Юля, тут у нас ходять, терорізірують, кажу, двері, вікна вибивають, виломують все». Вона каже: «Мама щас здам». Кажу, а я не кажу не можу додзвониться. А вже не работало наше вже 101 не можна було ни 102 дозвониться: занято, занято, занято і занято. То Юля позвонила на фастовське, ну туди, в воєнну комендатуру, а вони вже на Чернігов. Ну вони правда у півдесятого виїхали, а вже ми чули як їх бомбили десь у десять – начало

одинадцятого. Отам недалечко під цим, під Дорогинкою десь їх і розбомбили. У Галі вирвали все, Боже, що аж. Я ще дурочка, чого я всередині не розуміла у Галі, що там поробили у хаті. Ой це жах. А окурків – все застелено окурками, а бінтів скі[ль]ки. Ой, вирвали цю стіральну машину, положили її під цей. Вона ходить, плаче. Кажу: да Галя, слава Богу, що живі, чого, кажу, плачете? Слава Богу, що живі. А там заходили і паспорти перевіряли на Мисниківці. В нас не ходили, бо вони вже більше ото як останні хлопці підірвалися, більше вони [росіяни] сюди вже до нас не заїжджали, їхали прямою дорогою.

Ну а коли назад їхали, як їх тут бомбили красиво, я вам передати не можу. Тіки бах-бах-бах – і ото вся дорога під липняком оттуда колона от і з Великої ішло якось так на по селу, ну по полю ішла якось так колона, так видно було. Ті ж заїхали сюди, побачили що підірване усе. Давай розвертатися назад. А кудю їхати? Їм же виїзд нада виїхати, і вони не знали що, так вони там же по липняку тоже ж так як по селу дорога йде, ну там не асфальтована, а така дорога [грунтова]. То вони по селу вже не поїхали, вони поїд селом сюдою через болото – і пішли на Мисниківку, і тудю вже виїжджали на Бакаївку.

Ага.

То вони як почали іти у сім ранку, колона затихла аж у десять вечора чи в піводинадцятої. І на другий день, оце ж уже тоже з самого ранку пішли ці колони сюдою, ну а вже останню колону почали бомбити. На виході, уже на виході почали їх бомбити. Ото ж БТР уже розбитий був це вже було 30-те й 31-го березня їх тут бомбили тіки так. Тут все тряслося тут все – ви шо. Але молодці, так красиво їх убрали отсюда, наші хлопці молодці.

І так ми просиділи місяць в облозі.. Я ж кажу, якби не молитви. Так станеш із цим, молитвою і, «Господи», дивишся в око: «Господи, хоть би от проїхали, хоть би не останулися». А вони ж взриваються. А вони стають. А ці солдати вискакують із башень, ну із цього, і обстрілюють, вони ж думають що хтось їх тут же цей. Так він каже: «Што ...», а оцей жеж парень, коли вибивав мені двері, дак каже: «Што у вас здесь? Партизани? Нас замінували». Кажу: «Хто вас замінував отут?» Кажу: «Ви вчора приходили, в погребі в мене рилися, хлопці ж то проїхали. То може, – кажу, – то ваші вас замінували, а не наші». Кажу: «Хто тут нас, тут нікого нема». – «А што у вас здесь партизанов нету?» Кажу: «Які партизани, тут чотири баби, – кажу, – каліки». – «Ну а што по нас стреляют на маши... сриваються, міни зриваються». Дак вони тут психовали, психовали, але потом пішли уже спокійно, і вони вже ночью до нас через сюди оттуда не виходили. Утром вони там, шось чули тіки гупали, шось ремонтували – чи колеса бортирували чи шо вони там. Ну вони там гарно погуляли у Галі, бо нашла солію з вином; [вони] достали бутиль вина. У Петра в сусіда там в цього. Кажу, а я ще й Галі кажу: «Галя, це ваше вино?». Вона каже: «Не». Бо я кажу, ну воно стояло ж там оце в цьому бліндажу, я ж дивлюся, сулія ж чиста, но вони так половину випили. Ото чашками там шось вони пили, вони порозкидали всі свої

пайки – ой там скіки мусора було, Боже, мій Боже. Вони ж не окуратні нічого. Вони таке робили.

[Обговорення деталей передачі даних]

Бо тоді ж багато фото... я всі ж колони, все ото поснімала, як тут ходили, як хлопці стояли і ції.. Я сфотографіувала, а воно засвітилося, а вони морди мені повернули. Добре, що колодязь в мене тут і не так сильно видно було. І через колодязь вони не побачили окошко моє. Ой, страх канешно, знаєте як. Страшно, страшно було, сильно страшно, але ж що зробиш. Не той страх, що як вони вже в двір зайшли і я вийшла, то мені вже, я нічого не боялась. Мені страшно було коли воно їхало, і ти не знаєш, що воно тобі на башні з тою зроби. Вони як почали стрілять. Бачите що? Мовчки. Так ото сідала до того. Колони ж то йшли тудою, тут в мене виходить раз, два, піч – три, і духов.. отуто сиділа[показує].

Обійшла я туди пішла, оце ж БМП побачила, вже в розвернутом віде; то він дулом стояв так осюди, а як ішла туди, його розвернули. Отож бачите, написано «Тяни родной пора домой». Вже кірпічом нарисоване. І дуло вже розвернуте в ту сторону.

Так, це тоді ви й знімали, да?

Ну, я знімала і тоді коли він гудів. Коли прийшли оці наші сапъори. Вони відкрили, зняли там оттуда ружжьо в чехлу, і арбалет витащили оттуда, і закрили. Сказали: «Ніхто не підходьте, бо воно розтяжка стоїть». Ну, там, правда, палка висіла така дерев'яна, може то і розтяжка була. А хто туди піде до нього? Ми ж не полізем до нього.

А на другий день я вже пішла, він уже розвернутий у другу сторону. І пішла ж подивиться де ж стояв же ж той танк, він же ж кожних 10 минут стріляв. Утром і ввечері, а потом вобщє уже цілу ніч. Цілу ніч оце кожних 10 минут ті[ль]ки гуп і гуп, гуп і гуп. Пішла, сказали на могилі, я обійшла всю оту ж могилу і пішла на Мисниківку, і ніде не бачила. Це ж рашисти, вони ж як сіли, так, вибачте мене, й нагадили. Ніде нічого – ни полос не було, ни заїжджено, – ніде нічого. Де він стояв? Він видно стояв отуто десь у ямі, де оце розбили КАМАЗа із цими. Ну іду, а дивлюся, там хлопці [наші]. Думаю, треба ж я ж не сфотографіувала ще, думаю, того КАМАЗа, що із цими со снарядами. Бо я по ним ходила, підійшла до самого ж цього КАМАЗа, тіки отаку вирву побачила, но ни тіла не було, нічого не було. Ті[ль]ки одні розірвані, оце всі снаряди ото в тих упаковках, но я його не сняла. А цей, думаю, я так здалека сніму ж машину, а потом думаю приблизю. А там хлопці наші уже собірають [засміялась]: як побачили, що я сняла, – і давай мені, як дали мені чередь вверх, то баба стала, заклякла, і вони. Ну вони просять остановиться, думаю, я ж не знаю хто там, по-перше, я далеко ж не бачу, вже [трохи] сліпа, не знаю хто там. Я бігом те ж оті усі переступаю ці колії. Ті[ль]ки перейшла на ту сторону, а він як дасть чередь – я й засти[г]ла. Думаю: та уб'ють, так уб'ють, – що ж уже робить, сама попалася. Коли приходять. Дивлюся: наші налічнікі, уже всьо, Україна наша, і мені вже легше стало [сміється]. Ну це ж друге число, друге

квітня. От. А цей, бо ми показали ж їх хлопцям, де підірвали, де там по ці ж снаряди. Ми ж обійшли обход, ми все ж показували, де, що, до чого було. То це [фо]то хлопці удалили. А це, каже за БМП, де стоїть? Кажу: «Отам». – «А ви нам покажете?». Кажу: «Покажу». Підійшли, ну вобщем кождий ходив, хто хотів, те й ото з тої [БМП] зривав. Тей откриває задню дверь. Кажу: «Хлопці, осторожно, бо вчора сказали, що воно на розтяжке». «Щас, – каже, – подивимся». Подивився й вокруг обійшов, ніде нічого, одкриває двері. А цей другий його питає, каже «Шо ти хочеш?». А він каже: «Сніму пулемьот». То ше й пулемьота оттуда сняли, бо ше й пулемьот стояв на БМП. Представте собі.

Ну, в комплекті ж тоже.

В комплекті да. Я ж кажу, баба не скіки це – та, там шо вже робить. Я вже прожила. Діти біля мене нема; саме главне – шо дітей не було, щоб за дітей не так переживать. Діти ж у Фастові всі. Тоже ж у погрібах, там же ж наші ж тоже, ну, збивали ці ППО, збивало все на світі. Вони ж до Бишева дойшли – скі[ль]ки там до Фастова, до Білої Церкви. Біла Церква, Фастов і Васільков – всьо, якраз тоже посрединкі. Представляєте? Там.. Це не война, я не знаю, де воно те бидло на нашу голову, де воно взялося? Скі[ль]ки прокльонів на нього, скі[ль]ки всього – він всьо равно не кається. А шо йому уже. Йому нема уже куди діваться, каптулірувать він не зможе.

(технічні проблеми з диктофоном – перервався запис; 39:55)

А ніч пережить це було страшне. Я у 2 часа там може по півчаса, у 2 часа вставала, топила плиту, місила тісто, ото собі буханочку, [та] навпроти занесу. Там же ж і Галя, там їх 5-6 душ чи скі[ль]кі їх жило. І туди корманець занесу.

Ясно.

Та й таке. Пішла Васю провідать по полю, тіки вийшла од нього, а там Велику Дорогу як начали бомбить. Боже, гупають і гупають. Ну, Дорога Велика повністю вся в огні горіла, каждую ніч.

А, тут недалеко?

Недалеко, 11 кілометрів усього ж. Ото її видно там як світиться, недалеко.

Ясно.

Воно все чутно, все чутно. А тут візде ж сухостой, а Олійник кукурудзу не убрав; а там кукуруза не убрата[, і] там кукурудза не убрата. А воно як бахне, воно всполихать. Так харашо, шо воно хоть було таке полусире, ну там на Мисніківке вся ж кукурудза вигоріла.. Вся і ото ж вона [пожежа] як пішла туди, до асфальту дойшла, і сюди пішла, до нашої посадки дойшла – і всьо. А я вже туди води наносила ж, на цю сторону наносила, бо оттуда бензовози як горіть начали. А бензовоз як зривається – це ж вобщем кошмар. Воно ж не зривається, він же ж вигорає: горить і горить, горить і горить. Ой, а боеприпаси летять.

А спеціально кукурудзу не запалювали вони [росіяни]?

Ні. Ні. Вони не палили, вони ті[ль]ки її ложили – там ото ж бач отако вони поїхали по цьому. Ну то вже ж без сну то вже я знімала уже весною ото таке цей.

Спитала цього хлопчика, що перший першого числа [квітня] які йшли, то я кажу: «А там трупів багато?». А він каже: «Та є чимало». А я не бачила щоб машини їздили, мені ж отсюда видно, але ж я сиділа, в'язала, – може і не бачила, чи як їх тащили. Бо ви знаєте, їх так бистро оце всю, оце всі фури побиті, оце все; їх так бистро розтащи[ли], ну, убрали, що я вам передати не могу.

Ясно.

У Дорогінці там така, набалдашник такий стояв, а це видно радіолокаційний – що радіацію, ну, ловить оці волни чи що воно.

Це в центрі села? Я помню. Я проїжджав.

Проїжджали ви тудою?

Бачив я, десь до кінця місяця навірно, до кінця квітня він стояв.

Довгенько.

Да і ми так сфотографували його. Тоже ж кажу, Боже.. А там як ми їхали, я не помню, чи 8-го ми їхали чи 9-го [квітня] їхали на Ічню. Бо нема ж ні їсти, ні продуктів – нічого. всі ж.. попросила вже цю Федосію, вони взяли мене з собою. То цей, то ми по полю їхали, бо сюдою ж не можна було. Танкі ж ішли й там по полю. Бо тут же ж як ото підірвалися, яму розбили, вже не могли. Вони туди [в яму] і сіна тюки клали, що вони тіки туди..

Та що, не pomoже воно.

Шо вони туди тіки не клали, а воно ж отаке месиво зробило, уже всьо, бо вони їхали сюдою. Ну я імею в віду, як дорога йде, і вправо, і вліво по полю тягнулися, і шо хотіли то робили. А стовби, в нас же всі стовби звалияли, трансформатор розстріляли.

Казали, казали люди.

А оце ж як перший бой начався, так оце сразу Галі перебили оцей провод, і в нас свет пропав. Ну ще трансформатор видно був, але ж у Галі провод упав на землю, уже всьо. А хто сюди поїде його ремонтувать? Ніхто.

Ви зв'язок із іншими селами підтримували під час війни? Ну, під час окупації цієї.

Ні, я ж нікого тут не знаю. Не підтримувала.

Ні в Бакаївці, ні тут, ніде?

Оте ті[ль]ки, шо звонила, ці здавала, колони із дітьми – і всьо.

Ясно.

Я нікого. Я, по-перше в Бакаївці в мене нікого знайомих нема таких. Ну то в магазині там знають, почталійон знає, то я туди не звонила. Ні з ким не перезванювалася бо.. Ті[ль]ки з дітьми. І то, ми старалися [так]. Оце в сім часов колона пройде. У дев'ять часов діти, бо всі ж на удальонке сиділи на роботі. В дев'ять часов вони заступають, так ми оце без п'ятнадцяти дев'ять ранку; і вже ввечері, коли.. Бо ввечері робота йшла всьо равно у дівчат, вони всьо равно не одключалися. І так щоб і мені вже не було, то без п'ятнадцяти дев'ять вечора, так договорилися, шо в таке время будем созванюваться, і всьо. А то ще сижу без

п'ятнадцяти, а воно як улупе мені у дерево. Такий огонь – і дерево «бабах», і впало. Я за той телефон, да думаю, Боже, вони ж стріляв, куди він стріляв хто його. Ну танковий снаряд влупило в дерево. Кажу: «Всьо, Тая, давай, бо стріляють». А так нічого. Тая мені казала дочка: «Мама, ми зробим калідор [для виходу]». Який калідор, кудюю ти підеш? Я тут не знаю поля. Ну бо в Федосії..

Шоб ви вийшли.

Ну, да. В Федосії вийшли по полям. А я куди піду по полям. Я ж їх якби я знала район харашо чи там ще, як там сказати. А я ж нічого тут не знаю. Куди я піду? Кажу: «Не, сидіть дома. Нічого. Уб'ють – значить уб'ють, значить така судьба. Никаких гвоздей, – кажу, – сидіть і не переживайте. Матір, – кажу, – вже прожила. А ви бережіть себе і своїх дітей». Нічого нікуди я ж не знаю, от кроме села я ж нікого не знаю.

Ясно.

Оце я ж кажу, поштаљйонши в мене телефон тіки є. Ну вже тоді як уже нас освободили, то звонили [до] Ніни, звонила чи буде пенсія чи ні. Вона сказала: «У вас дороги нема». Кажу: «Так ми вийдем до ями. Як будеш їхати з Дорогинки, – кажу, – бо нам гроші нужні». Ну шо, ми сиділи без хліба без нічого цілий місяць.

А як же ви телефон заряджали, як світла не було?

А Женя нам помагав. У Жені було цей, як його, генератор. Женя ж уїхав із Юрою і з бабою. А потом вони уже цей, корову доїли. Це 10 минут, корову доїли в шість ранку, бо в 7 утра уже ж ішла колона. Ото ми з Зоєю стояли там на воротах і дивилися шоб ніде ніхто. А вони доїли корову. Подоють 10 минут, то за 10 минут..

Дак це тут у Комарівці?

Да. За 10 минут шо успієм зарядить – те й успіли. І увечері це ж ми, а увечері уже тоже, ну, як був день короткий, то в 4 [години] дня ходили корову доїли. Бо вже у сім часов оп'ять ішла, у п'ять часов уже ішла колона. Не в сім, а в п'ять, увечері у п'ять. То так ранше старалися, ховалися, шоб ніде ніхто нічого не бачив. Отак і заряджали. Ну в мене ще на перви дні то павербанк хватав, а потом уже всьо. А він же розряжається, ніч лежить, ну я його виключала, то в мене наче зарядки і було, але ж всьо равно бігала. А брехунця послухать же ж нада по радіо. Прилуцьке ж ішло радіо, все ж сообщалося, все ж говорив. В нас же ж ни телевизорів – нічого не було. То радіо слухали по чуть-чуть, і то так включиш – і боїшся, шоб ніде ніхто нічого не цей.

Не йшов.

Бо там ти шо. Вони ж, оце перші дні, так вони ж і ночью і дньом їхали. Тоді вже так якось у них настроїлося, шо утром і ввечері. Утром і ввечері йшли колони, і всьо. І колони сидять по цьому, а пробіжать два штучки пробігли – всьо, їде скоро помощь за ними. Виводять скору помощь. Опять туди прибігли дві – по дві машини поїхали з скорою туди. Ну це з білим хрестом. І оце так цілий день. Тіки почувеш – бігом ховаєшся, закриваєш. Курей позакриваєш, усе позакриваєш, трошки випустиш на світ на білий воздух, бо якби свет був, ну не так. А як свету

ж немає то й і там же ж темно. В мене дві кролиці от цього стреса здохли. Та воно ж тут так бабахало, я ж кажу, осьо.

Ну, да. Вони такого не люблять.

Осо в 50 метрах отсюда цей, я думала щоб кукурудза не загорілося. Ну тіки таке вигоріло, бо я ходила дивилась, таке вигоріло, ну таке як осьо отаке. 7 штук отаких вбило сразу, от, і всьо.

Вертольоти не пролітали у вас тут?

Вертольоти не летіли, а в нас ще тіки самольоти літали. Це наші уже літали, а так не летіли. І якого числа? 5-го чи 7-го квітня безпілотник летів сюдою тако. Ну це хлопці якраз тут-о работали, то вони може там шукали, ну сказали шо наші безпілотнікі. І один такий самольотік пролетів, як вам сказать, то може великий безпілотник єсть такий. Кабінка така, ну здоровенький такий. Ну сидіть, щоб сидіть, так як цьому ж, льотчику, то не було де сидіть.

Може, це цей, Байрактар?

Може й Байрактар, такий здоровий пролетів один. А так я ж кажу, нічого більше не літало. Оце тільки нас як оце бомбили, 30-го й 31-го, то їм джазу гарно хлопці дали. Я ж кажу, й самовара переїхали свого, а там, там же ж ми ж не все ще й фотографірували, бо то ж як, то бери з собою телефон. Але ж машина застряла, треба бігти, на велосипед – і побіг. А вже ж не все время його можна було все поснімать. А цей, а вже тоді коли вже було так більш свободніше, то я ото ходила та поснімала трохи таке. І то страшно, мені, я ж кажу, як їздили колони, не так було страшно, як оце їх погнали. Вони ж десь поховалися, їх же ж.. Вони ж тікали, пооставляли, а на чомусь же ж вони виїжджали отсюда. Вони ж пооставляли, і оці БМП пооставляли тут, і все. Як вони бігом ускочили.

Ну оце тіки єдине шо ото там вони [сусіди] собаку вигулювали, і ото ж вони як проїжджали, вони [росіяни] видно побачили. Ну оце ж фугаснік оцей, шо горить. Улупили і всьо. А я ще й думаю, перестрелка така, а я сижу, думаю, шо це в нас стріляє. Я бігом туди в калідорчик, а воно стріляє отуто. І нема нікого, ніхто не біжить, і така перестрелка – ну вродє би хтось по улиці біжить. Ну так близько чутно було вродє як по улиці. Я потом вже ж шумусь-шумусь, бігом сюдою, подивилася, вийшла туди щоб – бо [з] каліткі видно ж, як вийду. Я через ці куші – нікого ніде немає. І пішла ж до них. Захожу, а вони ж уже там всі в ауті, вже всьо, їх постріляли, їх це.. А шо ж – перелякалися.

Да. Кажуть люди поперелякувалися страшенно за цей час.

Перелякалися. Ну я вам хочу сказать, я не сильно, я тільки боялася, я ж кажу, оце шоб.. Ну, як бояться? Сильно не боялася, а, ну як просто неприємності було. Вони, я ж говорю, вони до мене 4 раза заходили в хату. І я собі, вони собі заходять. А, вони ще другий раз вернулися й стукають в окно. А я сижу, курю там і кажу: «Там открыто», так кричу. А він. І вихожу. «О, – кажу, – а чого це ви уже стукаете. То выбиваете, то стукаете». – «Так ми ж уже по культурному». Зайшов спитаться чи погріба ж, оце де в кого є погріба, бо в них 4 ранених, і їм нада було десь

ховаться. Так вони ж найшли ці углові [хати?] й ото ж ховалися. Барикади строїли, і в хаті барикади строїли, де хоч строїли. А вони вже як отуто в селі були, я вже не боялася. Воно вже пройшло, перевірило, шо в мене цей. Я ж до тебе не кидаюся, битися не кидаюся, нічого; шо мене трогать?

А оті ото коли начали підриваться і одстрілюваться, ото тоді понимаєте. Думаю, щас воно піде по хатам – і буде всіх на перестрелку стрілять. Ми ще як почули по радіо, шо там, ну, знасілували, там перестріляли, там убили, там того то вже. От тоді вже було трохи страшнувато, як вони оце вилазять із побитої техніки. Так вони не стріляли, вони ж тіки я кажу шо [з] автоматами.. і хлопці сидять оце ж наверху – ті на ту сторону, ці на цю сторону. З автоматами, дуло в одну сторону розвернуте на БМП, друге в другу на БМП розвернуте. А оці, як вони, КАМАЗи все – у них стьокла оці бокові – повністю все закрите.

Затоніровано.

Не, не затоніроване, забите досками. Досками забите, да, ніхто там не тоніровав. Де досками, де отакі [як]ісь на переді отакі, знаєте, решоткі стояли, щоб цей. Потому шо бінзовози, як ішли бінзовози, їх же ж там на тій дорозі бензовози начали підривать. Бо вони ж не йдуть, бінзовози ідуть в кінці колони та й таке. Ну таке, шо розказала.

Дякую вам, добре. Харашо, значить розберемся. Після звільнення ваше село хтось відвідував?

Відвідували. Один раз приїхав, на який це він день приїхав? Тюков оцей, а то приїжджала все время тіки церква. [З] государственных тіки був один раз Тюков – і всьо.

Ясно. Дякую вам.

Запис К-31

Респондент: *анонімно.*

Рік народження: 1957.

Професія, соціальний стан: *пенсіонер.*

Стать: чоловік.

Короче так, постукали, я вийшов, потім ото ще бабуля скаже, але вона в хаті сиділа, перелякалися бідні.

У вас сиділа?

Ну да, вона прийшла сюди, у нас погреб отут, і стріляли часто, звідти от стріляли і туду. Звідси їхні де-то там далеко і наші де-то оттуда, і так через хату летіло, і все.

А потім один раз токо, ото ну буквально вони минут двадцять, вони [росіяни] звідти десь появились і постукали.

Це Калинівка там в тій стороні?

Ні. Там Велика Дорога дальше йде. Вона ж ото Велика Дорога якось отако йде.

А, ну да, там же траса Ніжин-Прилуки.

Ну да, траса Ніжин-Прилуки. Туди дальше, а сюди вже ближче, десь вони звідти там стріляли. Ну тут вони не застоювалися, а в Калинівці вони були, отам можна запитати.

А тут нікого, вони прийшли, отут постояли, поговорили, попитали шо. Там десь були аж в Калинівці десь туди підірвали ото танк чи БТР. Хто там, які там партизани? Тут їх вобщє нікого не було.

Так вони розпитували про партизан?

Чи єсть тут, а я говорю: тут нікого нема, і не було нікого, щоб ви не прийшли, то і вас би не бачили. Короче, постояли, поговорили, ну що там попитали-попитали: а хто там дальше є, – а хто його знає хто дальше є, тут взагалі нема нікого, оце всі хто єсть з цього кутка¹. А от оце як на рибу поїхать, оце дорога, не туди далі на трасу, а ще вліво дорога, там ще люди живуть.

Ну, я в них був.

Да? То це вони сказали, шо тут буряти нас кормили?

Хтось із мужиків, пенсіонер, він і назвався, але я не пам'ятаю хто.

Та я тут бурятив вобщє не бачив никого.

Не було значить. Так кажете, були росіяни і хтось із кавказців?

Между ними, да, по-моєму два кавказця чи азіата, я ж не знаю як там, но не наші.

Не наші, не слов'яни?

І всьо, і вони постояли – і пішли собі вдоль дороги.

Дальше до села?

Розговору як такого і не було. Тут короче постояли і пішли, бо там ще два стояло, так я бачив, замітив, в засаді були чи шо.

В той же день?

Да, і вони буквально минут тут десять, більше вони не [по]були і пішли.

Ага, ясно, перевіряли напевне?

Мабуть перевіряли, вони, я не бачив, ну вони десь звідти появились. А звідки вони, чи звідти чи звідти, голе ж поле було. Ніхто ж їх не виглядував.

¹ На цьому кутку Комарівки на момент опитування виявлено лише два жилих господарства. Всі інші були ще до 2022 року покинуті. До іншої вулиці, де проживали їхні односельчани, близько двох кілометрів.

А до цього і після цього у вас нікого не було?

Нікого ні разу. Потом тільки видно було, я ще бачив як вони тікали чи одступали, що воно таке, ось дорога ж видно¹, це ж їх, оце ж вони оце все.

Оце їхній слід?

Зразу їхали, ні, їхали тудою, а потім назад повернулися [*незрозумілий фрагмент*]. І ще так швидко уїжджали, що поїхали по тій, по Калиновській трасі, потом різко чого-то звернули, бо видно спішили так, а дороги то які ж тоді були. І вони он, дорога ж видно, що от звідти і сюда їхали, ото метров п'ятнадцять, колія ж єсть. Хто-то їх поколошматив трошки, я й дивився, але там [хіба] поймеш, вони з'їжджають з траси – і пошли й пошли й пошли отак. І з той сторони тоже йшли двома групами, а потом уже танк підбили, пару їх, і БТР, тут ще довго БТР стояв підбитий. Вони ж тут стояли сутки.

Якось стали вечором, а над дорогою, я не помню, чи на вечор чи на ранок, вони мало тут були. Бо я ще хотів собаку покормить, але думаю – піду, то ще уб'ють же гади. І вони стояли тут, [і] БТР аж коло хати, коло бабиної стояв.

А, прямо отут скраю?

Да, скраю, еслі що, можеш зайти. І вони уїхали. Все, більше тут ніхто ніколи. Біля хати так пролітало, а щоб десь що натворило, то ні. І людей тут не було, ото що тільки там.

А, так шо ніхто тут нікого не цей. Нє, як це кормив? Правда, один заходив сюди, ну подивився, а кого він тут побачить?

Ви самі живете?

Я як на квартирі рахуваться, хазяїн, щас тута його немає. Він каже: останься, трохи побудь тут, та він має приїхати. Помню: зайшов [російський військовий], коли зайшов – бабуля сидить, ну і зять був, оцей Григорівни, і дві дочки Григорівни.

Так у вас було чимало людей?

Ну не там, а тут, [бо] в них погребка нема, а тут шо-то [як] тарахне, вони бояться і летять сюди. Тут погреб хороший.

Так вони не раз до вас приходили?

Та й бувало, і спали тут, ну а шо – там хата така хліпка, шо її рознесе, а погребка нема, а тут раз – і в погріб.

І більше не було нікого, один раз [росіяни] зайшли, подивились, по кімнатах походили.

Перевіряли?

Подивились шо тут мирне, і нічого тут не звірствував ніхто, поговорили, попитали тута і пішли туди. Потом десь видно назад ішли, а там же [далі по вулиці] нема нікого, ото вони й вернулись назад. І більше їх ніхто не бачив, ніхто

¹ Показує глибоко в'їжджені колії на пустій дорозі біля хат.

ніколи сюди не приходив. А в них – то може в них хтось і був, ну отам де ці люди. [показує на інший, більш заселений куток села]

Ну там, хто там – пенсіонери і все. А тут окремо прийшли і більш тут нічого не було, бо я тут був. Потом наші вже прийшли, ну розмінювали. Побули трішки і все, більше тут нічого такого не було.

А як наші мінували, [то] говорили вам, чи ви вже самі побачили, що заміновано?

Отут? Тут не мінювали.

А, тут не мінювали?

Тут ні, отам розмінювали, тому що вони там стояли. Ну десь же наші, мабуть, підложили, там же посадки, ну тут коло посадки. Ну єслі отак, так на пряму і в кінці, видно ж звідси, бо я так стояв-стояв, а воно як шарахне, думаю що то таке. А потом отут вони їхали-їхали, і ні самолюбтив – нічого не було, там машину підбили, чи підірвалась, ті[ль]ки ж я не бачив щоб мінювали хто, тем більше тут не було мін. Всі пройшли, а чого-то люди ті подорвалися перви, а той нет. «Бабах» з чого-то вдруг, він же ж по колії іде. Ну видно десь [чи] з артилерії чи.. да з мінюбота [ні], він же далеко ж не б'є.

Ну да.

А це когось підбили, стояв довго тут. Ну що ще? Машина дальше підбита була, а цей БТР тут, вони видно тягнули да не могли витягнуть, грузнуть начали, і вони прекратили весь виїзд. Ну там така, ну та видно що дорогою вони з поля, звідти їхали через поле. І все.

Ясно-ясно. А як ви цей місяць виживали во время війни? Тут на місці були все время?

На місці, а шо? Вони [про сусідів] там суп варять, а в мене тут, ну що тут, ну це ж село.

Помагали один одному?

Да, картошка є, ну все ж є, соленія всякі. Сіль є, так шо тут не пропадеш.

А як ви узнали, що війна почалася? У вас є засоби зв'язку якісь?

Я хотів з'їздить в Нежин, зняти гроші.

В банкоматі.

Ага, а потом діти їхні [сусідів] їдуть, а в мене ж нема нічого, ну чи телевизор я там дивився чи шо, телефон розряжений був якраз, да й кому мені дзвонити? Зранку ж було. Кажу: що таке, що ви [сюди] приперлися? «Війна» – кажуть. І самі по собі, тут війни ж нема.

А вони рятуватися сюди приїхали?

Да. Я не знаю толком як там, но приїхали сюда. Там же ж Нежин, воно все таки ж не ця глухомань. Ну вроді тихо-тихо було. А потом якось я вийшов.. шо-то ранком [і чую] ттдт-ттдт, ну автомат же ж стрекоче так, колись в армії служив, я ще помню як. Я так поняв, шо це крупнокаліберний, ту-ду-ду-дух. Ну так харашо [чутно], ну що ж тут – [хіба] далеко.

Ага, з Великої Дороги?

Да. Я ще вийшов з тим, щоб [добратися] до дороги, там думав, [сяду] на маршрутку, проїду до вокзалу, зніму [гроші] – і назад. Я так пішов до них [до сусідів], попитав вяснить, що там таке інтересного, а вони кажуть: «Так війна ж, ми ж оце приїхали звідти». Я говорю: «Так що ж, і на вокзал проскочить [ніяк]?». – «Куда, проскочить!?!». Так і я назад [повернувся]. І це все почалося. Ну вони там з собою попривозили, ну що – в кожного картошкі хватає, огірки, помідори, і проче-прочее, крупа, вермишель, ну що нада? Скільки вони були, не помню, місяців два чи три.

Ну поки не покинули вже?

Да, я ще так удівляюсь, чо[го] так рано [росіяни втекли], їм там трошки звідюлей виписали, там танки вкопані вроді як були біля школи [у Великій Дорозі]. В них же там був цей, як його.

Та там у Великій Дорозі багато розорили.

Да, там натворили, вони ж стояли там. Раз тикі обстріляли ті танки і всьо, більше тут нічого такого не було. Тут війни фактично не було.

Ясно. А в небі нічого не літало, не помічали?

Бачив дрон, а чий він там, трошки далеко так. Один раз пострекотав і більш ніхто його не бачив.

Бо там по Ічнянщині і вертольоти літали, і літаки бомбили. Ну це там, за Удаєм.

Да, ну а тут що бомбить.

Тут тихенько було значить.

Якщо і взяти так Велику Дорогу, ні промишленості, нічого ж нема тут. Привези побачить – село пусте, людей немає. От взяти проїхати туди на Бакаївку [по селу] – ні одної людини, там же не живе ніхто. А подивись, скільки народу було там, ну щас і до війни вони [хати] пусти були, це я добре знаю.

Ну і там [на тому кутку], як було чоловік 10-15 ото що живе, більш нема нікого. Отак ми з Петей. Я то з Носовкі сам, а я його брата покойного знаю, це я так допомагаю йому, то з ремонтом допоміг, то туди то сюда. Він щас зайнятий, він то же на пенсії, 70 год уже, він колись служив, да попросив іще побути.

Ясно, так ви тут стережете, можна сказати?

Можна сказати да, звідси і звідси – останься тут, вони там всьо розрили, короче, то там хати всі пусті.

Та мені казали, що [місцеві злодії] все повитягували.

Ну ще [як] я уїду, так вони ж все [позабирають]. Своїх немає кому красти.

Ясно, так що ви охороняєте. А як розстрілювали хати, ви чули? Там же розбиті [та] спалені хати тут же є.

Та то случайно якась була перестрелка, і то аж з тої сторони, еслі б тут, то я знав би [і] чув би.

Десь якась трошки там в кінці села, що-то там таке було, но так щоб, то видно з дальнобойної якоїсь шарахнули пару раз. Єслі б бій був, то хати попалили б, а так же он цілі.

Ну да, бою тут не було, це правда, а перестрілки тут були.

Може вони, не знаю, потому що так подальше туди – і звідти летіло, і сюда, і десь зі сторони Бакаївки пару раз так летіло, і там же на великій дорозе¹ снаряд великий впав, чи бомба чи ракета, яма була, довго там була, аж весною засипали, десь метрів...

А, прямо на дорозі. Казали, що там не можна було виїхати у квітні місяці.

Да-да. Я ще сам на велосипеді їздив туди, їхав туди і об'їжджав, назад їду бистро, ну як бистро, ну людей же не було, бо дуже багато туди треба було, там така вирва стояла що, ну я не знаю, наче бомба чи що там воно, ілі ракета.

Казав [один з вашого села]: п'ять машин битого кірпичу пішло.

Да, кірпича там, та там возили-возили вони, ну я [вже] не присутствував. Ну тут вони проїжджали, наведено сутки їхали. Думаю: та откуда ж ви понабиралися стоко, їдуть-їдуть, ці БТРИ, танки, машини, даже до мостов ці машини буксували були.

Ну, чорнозем. А якийсь зв'язок із зовнішнім світом ви підтримували, чи як ото сів телефон, так і все?

Ну, в мене в той час його якраз і не було. Ні, був, но він сів. А зв'язок, а з ким зв'язок той тримає, ми як партизани тут, не діючі правда.

Світла ж не було тоді?

Не було.

Місяць не було?

Да. Не було, не було світла ж тоді. Оце що свічки там, а хто там уже. Було трошки світла, ну потом зразу пропало і більше не було аж до цього. Да вони там з тої сторони, отут по тий трасі [нерозбірливо] підірвали штук 5-6. Це вже їх поперли, так наші зразу і зробили світло, я даже не ожидав.

Да, казали-казали.

Але ж ну нормально, так бистро. Не помню, на який день, третій чи четвертий день десь уже світло було. Тут класно, короче, тут тихо було.

Бо я думаю: це нас точно розстріляють, ні з того ні з сього, ну може того що тут десь вони на четвертий чи п'ятий день прийшли, я не помню, ну десь зразу, ще їх видно не шугали добре, то ще якось так.

А не питали вони, чи єсть у вас телефон, чи можна показати?

Не, за телефони, вин, в мене не було, не помню, в кого був телефон.

¹ Респондент має на увазі дорогу з Комарівки до Бакаївки.

Із гостей ваших?

Да, телефон [російський військовий] подивився і оддав. Ну а шо він там дивився, я не знаю, чи може тут шо-то.

Ну, перевіряли, чи не знімають їх.

Да-да. «А в собаки хата була?» – ну так, полушутя вони так, ну не зверствували тут.

А цей командір їхній, старший [розпитував] хто, шо. А я говорю: а хто ж я, ну ви ж бачите, хотів вчера двинуть тудя [на Ніжин], – [а] куда ж я поїду, ви он заступили, а тепер сиджу тут. [він говорить:] «Ну і правильно». Всьо, розвернулися отак тихенько, потом [запитують:] так тут чужих нема? Я говорю, да тут немає кому, [нема] чужих, тут токо свої, ну а хто тут може бути.

«Тута всьо єсть? Яка дорога?» [й] проч. Всьо равно без мене найдуть, якщо ж вони пішли сюди. Всі дороги оце в рив, і вони все одно ж пройдуть, і дорога тут не на поле, а сюди, а там одні баби. Там же нікого не було більше. А шоб тут такого шоб сказати, що тут творилося [щось], – ви ж бачите, тут все ціле, а над верхом пролітало. Кстаті, інтєресно, як оце снаряд летить, ну як ото у фільмі: ві-і-у-у – бабах.

Да-да.

А наші, це видно одна пушка там була, а звідти так: тью, джу-джу-джу-джух і тут вжвж, бачу, там бах бах бах. Я думаю, от гади, і не попадуть же в ту пушку. Я знав, що там стоять ції, їх не видно було там, вони далеко там стояли, за-за деревами туди, он тудя видно, з села стріляли. По звуку видно кілометра два-три, вони ж на полі чисто[му] не будуть стояти. Десь в укритті. Отако еслі прямо, то отак, якраз на село можна.

Добре, дякую вам.

[перерва запису, продовження про вибухи у Дружбі 2018 року]

З сусідом випивали по чуть-чуть.

Оце тут на хуторі?

Да, його уже нема в живих, покійний. Оце чую спалах такий.

Вночі було?

Вечором так десь, не помню, в скі[ль]ки, ну це ж не зіма була, я не помню, літо чи весна.

Це було [напередодні] 9 жовтня 2018 року.

Щось таке помню було. Бо сиділи, зимою ж не посиділи б. Спалах такий, а потом – аж земля двигнулась отак. Я шо зразу подумав, що кінець чи шо? Ілі атомна бомба вбиралась там. А потом я зразу смекнув: шось воно по Україні постійно воюють, я ще якось так і подумав.

Ага, була ж інформація.

Це бильше всього шо рвуться снаряди. Сюди не долітало, но чутно було як рвались. Ми ще так говорим, він каже: а [...], ти знаєш, що десь перед цим десь ото в Харкові чи де, там зірвалось було тоже.

Да, на Харківщині було.

Я вже думав, к чому то все клеїться, ну хто ж тоді знав, що війна буде. Говорили кожний день, і ніхто ж не думав, і то коли вже воно почалося, все одно ж не доходить. А коли я почув стрільбу тут на Великій Дорозі, зразу ж я всьо поняв. [Думаю:] який же дурень із великокаліберного кулемета буде тут стріляти. А потом уже, да, а хто – не помню, сказав, [що] танки вже тут, як це вони так бистро добралися сюди, я не помімаю.

Да, на третій день, 26 числа казали, через Бакаївку прийшли.

Собственно говоря, з Білорусії йшли, мені здається, звідти ж перли.

Може й звідти.

Ну я не знаю. Ну факт того, що вже й тудою пішли, і от результат.

Під двором колія.

Сюдою не їхали, а всьо тудя. Попід посадку, і дальше тудя отак.

А тоді коли були вибухи, дак ви виїжджали чи тут оставались?

Ні, тут [остався]. Це ж скі[ль]ки рвалися ці склади, вже весь народ знав, що рвуться.. і це ж не один же склад був підірваний?

Там же всі вони.

І там, і там, і там. А тут же я не сильно місний, а Вовка покойний то знав, бо він же звідси, він з Великої Дороги, він каже: Ічня. То я і запомнив, що там Ічня в ту сторону як він сказав: «А, єрунда, наведено це вже третій чи четвертий склад».

А, по числу [черговості].

Я кажу, що й не чув цього всього. Да, це говорить, склади рвуть. Ще й сам, от знавець був, каже: це ось, наведено, диверсанти рвуть склади, щоб напасти. Я кажу: да ладно, хто, Росія буде нападати?

Хто ж знав, що так далеко зайшло, що вони нам не товариші, не браття. Да й таке.

Ясно.

Шо знав, то сказав, а більше нічого говорить.

Добре, дякую вам. Так шо ви тоді тоже тут оставались, пока все це минуло?

Бачив своїми очима як одступали, зразу вони так ішли, а назад бистро йшли, бистро йшли. Я тільки понять не могу: в чом же діло? Так зухвало сюди їхали, а тепер ще і третю дорогу тудя організували собі, коли одступали. Ось будете їхать, побачиш, шо там.

Тоді ж вони тудою і сюдою так, а то думаю, чо' така скорость, тут же болота, весна. І не побоялися [ж] сюдою поїхать. Я второпати не могу, хто ж підбив БТР і там машину дальше. Довго БТР тут стояв, тягали його по частям, до желіза розібрали, це точно.

Запис К-41

Респондент: *анонімно*.

Рік народження: 1937.

Професія, соціальний стан: *пенсіонер*.

Стать: *жінка*.

Як війна почалась?

Доньки мої дві у Ніжині, а зять почекінський, [він тоді] в Нежин прибіг до дівчат. Каже: «Война буде, живенько вдягайтесь і на Комаривку». Дак думали, шо тут не буде війни, бо людей мало, а воно тут ще хужа була война.

Да, в Ніжині не було [такої].

За могилою стояли тиї, а наши – у Калиновці, а отиї, ну немці оти, за могилою. А ото синя хата, що ти там стояв, дак там у їх погреб гарний¹, і дівчата [мої] попрійжджали, ще і зять, і ще й матір забрав сюди.

Дак попобігали туди. Біжимо – ага, стріляють – ми бігом туди. Зять каже: удягайтесь і біжіть – ми біжимо, а попід голови, наче поверх голів такий гул. Я біжу, та [кажу]: Господи храни ж нас, Господи храни нас, ну сохранив Бог, не вбило ж то. Ну а дуже налякались. Шо й Надя моя каже, [що] на 6 кілограм полегшала, так злякалася. Я тоже похудала трошки, видно також зі зляку.

Да-да.

Оце таке.

Та у вас ще так хата пофарбована жовто-синім.

Да оце ж дівчата покрасили і вкрили не дуже давно. Був ті[ль]ко терніт у мене, дак терніт уже таке, уже ламався. Дак ото купив зять, да привезли, да вкрили.

Син же в мене в Безугловці, дак і син приїжджав да нам помагав, чоловіків взяв і укривали. Дак оце годов чотири чи може п'ять укрита ті[ль]ко, а то тернітом була [вкрита].

А ото прийшли дівчата, да вже давненько й покрасили.

Дак все время прийшлось бігати чи вже як посліднє время?

Да ми ж зразу ж то не бігали, бо не було їх. А тоді побігли ж туди, отак удень же. А тоді бачимо: так ідуть із-за могили, йдуть дубами отими сюди до цього чоловіка, до [сусіда²] до цього.

Ну ми вже нікуди не побігли, я в хаті сиділа отаково. Дівчата ж і зять надворі сиділи, там на лавочці. Вони [росіяни] пидийшли, тоді в хату ввійшли, подивилися. Входять у хату, а я так сиджу і кажу: синочкі, хай вас Бог хранить і нас хай

¹ Мова йде про респондента з попереднього інтерв'ю, єдиного сусіда опитуваної.

² Персональні дані тимчасово приховано з міркувань безпеки.

Бог храниць. Ну вони нічого мені не одвітили, нічого. А пішли, подивились по двору, ще й у погреб ходили до їх дивиться.

Ясно, через то ніхто не заховався.

А в мене онук же, так ще молодий же, злякався, дак у погреб побіг, а там таке маленьке було, так він туди заліз. Вони ж ходили в погреб, так не побачили ж його, бо відчиняли там. Ото таке було. Дуже поналякувалися були. Отаке було.

Ясно. А якось ви узнавалися новини чи нияк не узнавали тут? Тут же люди, мабуть, не ходили із села чи в село? Нихто не приходив до вас, із односельчан чи як?

Ні. Ніхто.

Ніхто не приходив, так ви як на хуторі так і жили?

Ну воно на прямому хуторі, оце шо на Бакаївку, там ни одної душі нема – то померли, то до дітей дехто пошов. Так там нема нікого.

Дак вас нихто й не навідував, і ви нікуди не ходили?

Ні, я й зараз оце сиджу, нікуди [не ходжу].

А діти тоже нікуди не ходили [у той час]?

А вже ж тоді ні. Тоді так же, отії повиходили, а зять тоді й каже: ви нас одпустіть, дак ми далі поїдемо. Один каже: «та, можна». То [був] хароший чоловік, каже «можна», а один такій, наче той, єврей наче такій, [сказав]: «Нікуди [не ходіть], сидіть тут». Ну ми ж тоді нікуди, а серед ночі в три часа встали і по темному пошли туди аж на Бакаївку берегом-берегом.

Так ви всі пішли?

Усі, усі пошли. А[ле] ні, зять пошов, а тая, свекруха, пошла додому, відвели вони її, так отам син забрав її другий. А там у її хаті, де рвали, так сиділи тиї, немці, і спали вбути, і все, [так] шо усе попопрала вона, як прийшла у тому, на Почекіні.

На Почекіні?

Ага, на Почекіні там.

А ми ж там були, я в Бакаївці осталася, дев'ять день була, а зять, і дівчата, й онукі.. Знайомий моєму зятю у Прилуках, дак каже: «Приїжджайте до мене». Дак вони туди поїхали. У Прилуки, так там чотири дні побули, коли уже кажуть, [що] уже виїжджають вони, [росіяни] виїжджають, так тоді вони прийшли додому.

Так ви через дев'ять днів тоже вернулися?

І я ж вернулася.

Дак ви пішки прийшли?

Да ні, аж там де я сиділа, у двоюродного брата, дак його син мене мотоциклом привіз.

А, мотоциклом, бо так же ж було там не проїхать, там же дорога розбита була.

Була розбита, ага.

Ясно. І за дев'ять днів все на місці осталося?

Ну, в нашу хату не вказили.

Ніхто не вказив?

Не вказили, ще я цього й не замикала: ни погребник не замикала, ну там картопля, що там брать.

Так ви і худобу якусь покинули?

Покінула: курей восьмеро, і утят двоє було, і собака ще був, такий гарний собака, а не зимає його. Той же прийшов [сусід], ми кажемо: мо' хоч один раз даси собаці їсти. Дак вин каже: «Рано я встав, думав нести [собаці] їсти, дак бачу – пошов відтиля, а там за ліском стояли вони машинами. Дак вин [російський військовий] сюди пошов, дак я вже й не йшов, а бачу ж, видно десь перескочив, бо позаціпане ж було. Дак бачу: дає собаці він, із кармана витяга й дає, а вин їсть і не гавкає на його».

Хтось із солдат їхніх?

Ага, оце тії солдати.

Голодний же напевно був?

Да вин [сусід] же наче й давав їсти, а воно вин [собака] мо' злякався, бо в його ото там висіли ж [ті], що стрелять, вин мо' злякався. Тоді каже, він одкрив тут, бо не закриті ж було.

Так це [сусід ваш] казав?

Ага, [сусід]. Одкрив, пшениця там стояла, я набрала, кажу тому ж, [сусіду], курям сипнеш коли. Дак вин, каже, набрав, миска осьоде, насипав курям пшениці. [сміється]

Ага, даже так було.

Ага, оце таке було, вин казав, це [сусід] говорив.

Хазяйнував.

Ага, хазяйнував. І оце ж десь у свахи моєї на Почекіні, тоже як спали, дак тоже [росіяни] порались. Вона двоє свиней покинула, козу, курей, дак тож[е] вони порались.

Ти бачиш, і таке було.

Ага.

Так шо, і в хату не заходили?

А в хату, я ж кажу, до нас не вказили, бо позамикане було. Ну да хіба там замкнуте як? Тії двері ні, тико оці. Оконце вибили б і могли б улізти, якби думали.

Окно вибили?

Ні, можна вибить, якби думали, а то ж ні, оце во, шо ж там.

Ага, все ціле осталося.

Ціле.

Дак і худоба вся жива осталась?

Уся жива. Ну восьмеро курей було да двоє утят. Да собачка, оце таке.

Ясенько, дякую вам за інформацію. А от таке питання, ви ж із сім'єю були, то чого найбільше боялися?

Ну аж війни цієї боялися, найбільше війни боялися.

Ми думали, оце так біжимо до [сусіда], у його погреб такий, плитами обкладений, дак там уже не розіб'ється. У нас такий слабенький дуже був. А поверх летить видтиля, стріляють же, дак поверх летить, ми ж не дивимося, дак куди там, я біжу да [молюсь] «Господи ж храни нас, Господи храни..», оце таке-о.

Ясно. Так що ви тут були в одриві [від усіх]. Дак і по телефону не дзвонили нікуди?

Хведя, ну той був тут, дак він якийсь знакомий там у Нежині, дак дзвонив вин. Він і каже: а на Почекіні ще стоять, хтось йому [казав це].

А світла ж не було?

Не було, і оце не було, а оце появився. Дак чи воно вже не будуть тушити уже мо'.

Дак уже в Нежині ліхтарі світять, оце як тільки весна почалась, із першого числа.

Уже? Ну слава Богу, якби вже не той [не відключали].

Вуличне освітлення вже повністю, кромі комендантського часа. Так що вже із світлом, слава Богу, получчало. А їсти у вас було що у це время?

Да шо ж, даке хліба не було, не привозять і хліба не було. Так було ще, сала ще було, свекруха привезла, ну й крупа де ще трошки було, да вже доїдали. А ми, у нас таке, шо змолоть можна, так ще пока не той, ну війна вже була, ті[ль]ко ше не стріляли дуже. Дак ми трохи кукурузу змололи і пшениці, да не багато, якби бильше. Дак ото таке пекли на сковороді, бо свету ж не було, дак не можна було шоб у плитці. А так на сковороду Надя насипле, наче млинцем, і таке чорне, а їмо.

Печі у вас немає, шоб пекти?

Є, так піч тож не годна, сами діркі вже попровалювались, вже я й не печу тепер у печі. Ті[ль]ко грубу топлю.

Тоді да, на грубі гірше. Оце так цілий місяць і жили?

Оце так і жили, місяць були [й] так і жили.

Ясно. Топить не боялися?

Да так, підбоювались, ну а топили ж, бо треба їсти зварить. То юшку варили, то борщ якийсь варили.

Ну, вдень топили, да?

Да-да, в день.

Бо там по селах люди і вночі топили, шоб удень і диму видно не було. І таке було. Ну сутужно тут навірно було за цілий місяць пока вижили?

Дак кане[шно], трудне було, боялися, не роздягавшись сидимо-сидимо; тут як стріляють – бігом туда, до [сусіда] туди біжимо.

Ясно-ясно.

ТОМАШІВКА

Запис Т-12

Респондент 1 (у тексті Р1): *анонімно*.

Рік народження: 1954.

Професія, соціальний стан: *пенсіонер*.

Стать: чоловік.

Респондент 2 (у тексті Р2): *анонімно*.

Рік народження: 1960.

Професія, соціальний стан: *пенсіонер*.

Стать: жінка.

Так. Ну, мабуть почнемо з перших днів, як усе почалось. Двадцять четверте лютого. Я пам'ятаю, я тоді у Ніжині був, ну я ж там і сам живу, от .. почалося з грохоту.

Р1. Де це?

Район Фрунзовки. І якраз з грохоту на аеродромі почалося для нас о п'ятій десь годині ранку приблизно. Там декілька прильотів було. Ну, спочатку не зовсім розібралися, що до чого. Я ще дитину повів у школу зранку. Десь годин у сім [ранку] вже стали розбиратися, що щось вже відбувається. І от вчителька каже: «Ні! Школа закрита, ідіть додому». І тоді стало ясно, що це дійсно серйозне.

Р1. Та в нас тоже. Тут [шум] під селом поле кукурудзяне не убрале.

Р2. Ну це вже не двадцять четвертого, а, напевно, першого.

Р1. Не знаю, якого числа.

Р2. Це вже першого. Першого березня це вже було.

Р1. Ну як, вранці встав і пошов мимо цього поля по пруття на корзину. Іду ж, тільки вийшов. По селу дивлюся: з сторони Припутень колона йде. І БТри і грузови, бінзовози – ну вобщим всяка техніка іде.. Ну йде да йде, я й даліше іду. А там оказується тероборона наша. Там хуторок єсть, Вокзал називається. Томашівка, тільки хуторок. [прокашлявся] Ну, взрива, можна сказати, вистрела самого (чи гранатомет чи щось тіпа цього), вистрела я самого не чув, а вже як БТР увалило – такий зрив! Шкребет такий метала. І дим, загорілося і начало [нерозбірливо, сміх]. Оце і все. Отак ми побачили, що війна.

Р2. А почали вони йти по мосту й по трасі почали йти зі сторони Ічні, вони почали йти двадцять сьомого числа. Ішли двадцять сьомого вони йшли, двадцять восьмого, двадцять дев'ятого і першого.

P1. І від Припутень колона сунула і з Ічні сунула. Ну їх там трохи накрили. Откуда били, хто зна, наши. Ну накрили. Ну а там, як взрив був на самолёт коли там, як на Припутні їхать, в кінці ліса отаборилися, я бачив оцей самолёт, він пролетів ото як по телевизору показують [*синювастий такий*]. А взрив який. Це передать не можна. Такий взрив, шо земля під ногами затрусилася.

Так літак підбили?

P1. Ні, вин бомбу скінув.

А, їх [росіян] бомбив?

P1. Да, да

Це значить, наш був?

P1. Да. Такі взриви були, шо оці двері сами откривалися і закривалися. Ми в хаті отако сидимо – двері відкрились і закрились.

P2. Усе дребежжало, усі окна. Все, де які склянки не були, там посуд у серванті, дак посуд падала. Таке, воно дуже страшно.

P1. Потемніло – і всі вікна закривалися одіями, усім чим попало.

Да, в нас у Ніжині тоже таке було. Все [світло]маскування, ще й і в квітні.

P2. Це ж п'ятсот метрів од нас вони стояли.

P1. Ну у нас, читай шо з Томашивкі нікого [не вбили]

P2. Ну чого, Вовку [*нерозбірливо*].

P1. А, да то вже. Аж живий.

P2. Ну живий, ну а всеравно.

P1. А в Припутнях, там канешно. Мого друга, бо в такій камуфляжній курточці був. Йому й казали люди: «Не їдь! не їдь!» – «Да поїду подивлюся шо там таке». І зняли [розстріляли].

А як звать його було?

P1. Микола. Кубрак Микола. Ну а в нас так, можна сказать, шо обийшло стороною.

P2. Як почали вже наши по оркам стрілять і вони як почали у відповідь, дак круз двір літали снаряди. Туди-сюди літали. Дак там одно окно покололося тільки. А так усе, слава Богу, обийшлося. Ничого.

P1. Там же, в сторону Андріївки, дак ліс на асфальт повалили, щоб загородить дорогу.

Я чув про це, шо загорожували.

P1. Котори ближче дерева до асфальта повалили, попиляли й завалили.

Ну туди, наче мені казали, шо не доїхали вони.

P1. Не, не. Вони туди рипнулися, дорога завалена.

P2. [*перебиває*] Та якби захотіли, так.

Канешно.

P2. Аж у цьому, у Припутнях вербочки тоже завалили, з Вишнівки на Припутні оцю ж дорогу. Так вони ж розтягли його все БТРами і поїхали. Як

схотіли. А тут вони просто не поїхали. У них старі карти були. Вони не знали де ґрунтови дороги, бо старі карти. Ще з радянських часів карти були. Так вони не дуже орієнтувалися в нас.

P1. Там їм під Комаривкою, казали, добре дали. Наши.

[вилучено невеликий уривок про уточнення сіл]

P2. Аж виживали

P1. Та багато чого. Хліба не було. Добре, що кукурудза була да *[нерозбірливо]*, намололи, наточили.

На млинку?

P1. Да, дак коржики пекли. А так хліба ж не було.

P2. Хліба не було, дак .. ну, котори молодши ж велосипедами їздили. Я велосипедом вобше не вмю їздить. І куди б я поїхала? А котори молодши їздили, брали.

А не на Ічнію?

P2. На Андріївку, на Андріївку привозили. На Андріївку привозили і брали на всю вулицю, ну¹ хрен його дали [нам] хоч кусок.

P1. Ну були, воно там же цеє. Андріївка, воно як .. ранче ми до сільської андріївської ради відносилися. Це сільрада, скільки я пам'ятаю, ми всігда до них відносилися.

P2. Дак і кажуть, [що] людей згуртовує война. Да хрен вона згуртовує, вона тільки розгуртовує. Кождий за себе. Вони молоді, поїхали, кому схотіли, тому дала, кому не .. а дід і баба стари, ну кому ми нада?

P1. Ну, ну не голодни ми були.

P2. Ну не голодни. Ну ніхто не давав.

Як є, так і є. Воно буде ясно.

P2. Так шо, і гуманітарка так само.

P1. Ну шо ти йому удівляєшся, ну кому ти вдивляєшся?

А була якась гуманітарна допомога?

P2 Ну, да тоді ж цей, волонтер. Як Сашка .. фамілія?

P1. Скалацький Олександр Миколайович.

P2. А, Скалацький тоді прорвався вже із Ічні. Дак привіз, правда ж, і хліба і батон, тоді почали жить трохи лучше.

І тоді ще він привозив: згущоне молоко привозив і курицю привозив. Це він привозив. А, і масло. Оце що такого на гуманітарку. А тоді вже як вийшли вони, дак тоже ж гуманітарку, не знаю, то тут у селі роздавали. Тоже: усі ж брали, а ми тут сидимо дома. Ну, ніхто ж не сказав. Побрали, тоді: як хочеш, так пойди то отам візьми. Пока нам сказали, я пока дійшла отуди до поворота, то машина з гуманітаркою вже поїхала.

P1. Ну знов, прошу тебе, не балакай.

¹ В ічнянському говорі «ну» вживається в значенні «але».

А у вас із зв'язку тільки звичайний телефон, да? Кнопочний?

P1. Да.

Тобто якимись соцмережами ви не користуєтесь? Ну ясно, тоді дійсно ви в ізоляції. Бо і так само моя мати в Ічні. Тоже каже: ну шо, у мене кнопочний телефон. Люди там по фейсбуку пишуть, шось там обмінюються. Каже: «Я ж тоже сижу і нічого не знаю, як вийду в центр дак хтось шось скаже, так тоді, каже, знаю». А так тоже і в Ічні не всі знали шо.

P2. Тільки там не стріляли.

Да, там трошки було тихіше.

P2. Тихіше, і туди ж вони не зайшли.

P1. [нерозбірливо], перед Ічнею недавно блокпост зняли.

Да, зняли. Ще не розібрали, але люди вже не стоять. Да я думаю, що не схотіли вже мерзнути на морозах. Як почалися морози в грудні [2022-го], так і зняли його.

P2. Тоді вже перед концем, сидимо: ну така стрельба, ну так стріляє, ну страшно, так стріляє. Стріляло, наче прекратилось. І оп'ять десь через час знов таке саме. Коли приходить цей ... на виїзді з Томашивкі живе, Дейнега. Приходить, кажу: «Шо то таке стріляло?». Йому ж так видно, шо то вони стріляють, шо вони роблять. Він каже: «Да наші ж підірвали машину із касетами до градусів, і тії гради почали детонірувать». Нам повезло, шо не на село ж вони полетіли, а полетіли, вони якось лежали, шо вони усі на ліс полетіли. Дак пока вони не здетонірували всі, дак воно цілий день стріляло. Так страшно було ж конешно сидіть. Оце отут усе [в хаті] одкривалося самопроізвољно.

Це як на воєнбазі було тоді. Тільки ж тоді не взривалися, а це ж детонірували.

P1. Якраз я в лісі був – гриби брав. А воно як дасть да дасть. Аж отак машинально присідаєш, як дасть, да дасть¹.

Ви тоді не виїжджали з села?

P2. Ні, ми пересиділи все вдома.

P1. Сусідка.. та рядом вона сама живе, це зараз дочка в неї тут із онуками з Кііва приїхали, тут сидять. А то вона сама була. Була прибігла: «Ой людочки, ой давайте тікать!». Куди тікать, ну куди тікать, куди?

P2. А воно як началося ото ж, рвалося – я проснулася, а воно як бахнуло. Думала шо грим. Думаю, тю, шо воно за грим, гроза, шо немає, молнія не мигає. Тоді тоже ж так двері відкрились і закрились, тоді шось кажу: «База рветься!», каже [чоловік]: «Не мішай спать, сама не спиш, і другому не мішай». [Сміються]. Коли Толік дзвонить, Толік на роботі в Кієві, дзвонить мені: «Вийшли на двир?».

¹ Тут мова йде про вибухи на військових складах у селищі Дружба на південь від Ічні у жовтні 2018 року.

Я кажу: «На дворі були, тільки шо дивилися». А воно рветься, сяє. Наче осісьо воно раз – і вже в нашому дворі буде.

Я знаю, мені мати позвонила десь у полп'ятого [ранку] навірно. А вона на п'ятому етажі в Ічні її квартира. Так все оттуда було видно. А я сам спав, не чув, а жінка моя чула, вона чуткіше спить. У Нежині це було. Тоді з Фрунзовкі вихожу на город, дивлюсь – а, да в куточку [неба] видно [заграву]. Де Нежин, а з Фрунзовкі видно було. І тоді я побіг у машину і вже рано утром, помню, що було ще темно, і помню, що якраз на виїзді з Нежина всі назустріч [машини їдуть], всі назустріч, всі заправки забити, машин очереди. А виїхав десь уже .. з Талалаївки вже [як] виїхав – пуста дорога була [на Ічнію]. [Було] навірно часов шість утра – нікого нема, і десь із Дорогінки [вже їдучи] таке зарево там [виднілось], шо страшно було канєшно й їхать.

P2. Зарево страшне було таке. А машини – ну, сплошний потток машин іде, сплошний потток іде.

Це з самого утра ще, з ночі, можна сказать?

P1. Можна б було і тікать, у мене в Ніжині брат живе, можна до його було тікать.

P2. Можна й до Толіка було тікать.

P1. Ридний брат і двоюродний брат і два куми в Ніжині, так шо тікать можна було. Да куди тікать?! Ну чога тікать?! Як воно судилося так судилося, воно тебе й тут найде.

Тоді, слава Богу, всі остались ціли, даже і ранених не було. Да, Бог милував. А лежали тут снаряди із бази в окрузі? Чи не було таких?

P1. Ну.. до нас не долітали. Ну там казали, шо ближче туди в сторону Ічні, казали, шо там долітали. Ну я не бачив, не знав.

P2. Тут було багато, як оці ж вишли [росіяни у 2022-му], дак багато було снарядив. Ну я тоже ж не бачила, бо я ж не цеє, а і огорожено було.

P1. Там в началі села, так .. да ось цього Саши батько, а мені він троюродний брат. Дак казав, ходив там, якраз на припутенському повороті БТР був підбитий. Дак подивиться може якусь желізяку. Каже: «Откриваю люк, а там сидить танкіст. Готовий».

Так і не забрали?

P1. Приїхали тиї, БТРИ попричеплювали, куди вони їх потягли..

P2. І там танк стояв пид Дорогінкою, танк стояв, тоже ж ходили.

P1. Там перед Дорогінкою, якраз ото блоки лежать, там тоже прямо в асфальті вирва була дебела.

Да я помню, я ж їздив.

P2. Дак тоже казали, у цьому ж у танку, каже, одні ступні були. Тоже ж хлопці ходили дивились туди. Я кажу: «Нічого ходить. Шо там ходить дивиться?».

P1. Не ходи! І сей год тож. Я постійно в цей ліс хожу по гриби, тут багато: і біли, і польські – та всі гриби. Ну я туди цей год не разу не ходив.

Заміновано?

P1. Та Бог його [знає]. Ну мало чого.

P2. Ну кажуть, шо розмінірували, декілька дехто й ходив там, і брали. Хто ходив дак брав вроді нормально, верталися всі. Ну, як ото кажуть, береженого Бог береже. Можна й без грибів обийтися.

А по ту сторону дороги, на Андріївку, в тих лісах не стояли?

P1. Ні, вони ж не дійшли. Тут ось од нас переїзжаєш Удай [у напрямку на Ічню], і там трошки [далі перехрестя і поворот] на Андріївку. Ото ж вони там дерева як завалили, вони туди на Андріївку смикнулися – і видно як танк, чи БТР розвертався гусеницею на асфальті, так і осталися. А тут стояв біля магазину КАМАЗ був спалений. А тоді, я й не знаю, хто його забрав.

P2. А тут вони стояли й кожний ранок, це такого ранку не було, щоб вони не їхали, не стріляли. Вечором назад вертаються – таке ж саме стрельбище. Це страшне.

Ото якраз ранок і вечір було саме напружніше?

P1. І отсюда колона і оттуда колона, і хто зна скі[ль]кі їх ше було.

P2. Ну дуже багато.

P1. Це не передать.

P2. І БТРів багато йшло, і оціх грузових тентованих машин, навроно ж там особовий склад був, чи хто воно таке; і цистерн дуже багато йшло. Як вийдеш, глянеш – сунуть і сунуть, і конця й краю нема, тільки сунуть. В основному двадцять сьомого дуже багато йшло, двадцять восьмого ще там, по мосту отут у нас не йшло, двадцять дев'ятого і першого. Но першого саме більше йшло.

Чотири дні, получається? Ну п'ять, без двадцять восьмого – чотири. Тут не зупинялися?

P2. Ну щось вони зупинялися, ну, на мосту [через Удай] стояли машини. Ми і не топили, да кажемо, не померзнемо, тоді воно ж якраз і морози були. Ну вони стоять і стоять, вийду – вони стоять, вийду – вони стоять, гляну – вони стоять. А хто зна, що в них у голові, поїде да й стрельне, дак ми й не топили [в хаті].

Старались не показуваться.

P2. Да, не показуваться, все позакривате.

P1. Хазяїнували, як хотіли. Оце ж цього ж Саши, дак теща живе в Припутнях. Дак тесь та теща втекли ж, а в хату зайшли, вобщим, де спирт, де самогон, де вже шо – все чисто. Курей постріляли.

P2. У хаті скубли, жарили. У хаті!

P1. Скубли, жарили. Ну хазяї.

P2. У хаті хазяїнували, все повибивали.

P1. Шо лучче, все позабірали.

P2. Оце його дочка, цього Саша дівчина, у сьомий клас, ну в шостий тоді ж ходила вона. То наушники, такє – і теє позабірали. Усе позабірали, такє шо лучче все.

P1. Я ж правда сам не бачив, а казали: їхав танк і зверху на броні коза зв'язана. Везли.

І такє було?!

P1. Да, ну дак про що тоді балакать.

Да вони ж голодни мабуть були, їх же не забезпечили.

P2. Ну тоже, от брат його троюродний з Припутень розказує, в його матері сто років. Восьмого березня було їй якраз сто років в тому году, це ж восьмого березня їй буде сто один. Дак, а вин сам охотнік, а вони зайшли з автоматами, да до неї, питають: «А де хазяїни?». А вона каже: «Да десь, навроно, пораються». Вона каже: «Хлопці, а мені вже сто год». Вони кажуть: «Дак дайте нам ложок». Так вона: «Скільки?» – «Сім штук». Так вона їм дала ложок. Ну вони її не тронули, і ничого не взяли, сем ложок узяли і пошли.

P1. А Пушка казав[, що] у сараї з дочкою та внуком сидів, трусився.

P2. А вони сиділи, трусилися. Тоді, каже, утром заходимо, вона каже: «Де ви були? До тебе ж, каже, навроно твої друззя охотники приходили з ружжями [смiх]? Каже, в мене ще сім ложок узяли, бо твої ж друззя, охотнікі.

Ну да, як з ружжями – значить охотнікі. Ну слава Богу, що обійшлося.

P1. В них обійшлося. А вони сиділи, трусилися. А тоді на утро давай тоже тікать, у болото вони. А бабу ж нікто не тронув.

Ви не продумували «пугі» відступу на всякий випадок?

P2. А куди тікать?

P1. Ну да, Вовка (Пушка) казав: сидів, пока не задубіли ноги, в болоті із онуком та дочкою. А тоді, шо ж робить, вода ж холодна.

Ну да, вода холодна.

P1. Шось же робить.

У погреб не ховалися?

P1. Ні.

Чи в вас нема такого?

P1. Єсть. В селі без погреба не можна.

P2. У нас ще аварійна шия в погребі, дак ми боялися, щоб не засипало ще в погребі. А тоді як вони спалили, це не тоді, навроно, як ми тушили. Це не тоді ж вони палили?

P1. Тоді! Підпалили тоді ж оцю кукурудзу.

На полі?

P1. Я вийшов якраз, дивлюся – горить. Я вийшов, [а] оттуда видно ж все. Дивлюся, хтось бігає там. А я чи дрова рубав, шо сокира в руках була. Пошов з сокирою туди, коли там Вовка (...), тоже мій брат троюродний, тушить, уже берег болота начав горить.

P2. Якби берег згорів, дак воно б і до нас дійшло.

P1. Та в нас в один год, якийсь дурень підпалив болото, дак тут усе чисто тушили, верби там (в кінці городу) погоріли. Кажу, давайте тушить, бо як піде на село – хана. Дак я ж туди бігом да з Вовкою, уже берег начав горіть, кажу, давай Вовка, шоб дальше не пошло [нерозбірливо], хай уже кукурудзу, шо в нас спасе? А берег потушили.

А кукурудза фермерська чи якогось холдинга?

P1. Ні, фермера. Харашо було тоді кукурудзу собіраць, вже готова доли лежала, облущена. [сміються]

P2. А тоді як стрільба ж почалася – наші і вони – почалася стрільба.

P1. А, дак ми з Вовкою полягали в укриття. Каже: «Лягай, ну їх на__р!».

Дак це сразу після пожару?

P1. Ми тільки берег потушили, і воно як начало свистать над нами.

А, перестрілка.

P1. Да, Вовка каже: «Лягай, ну їх на__р! Хай, каже, перебахкає – тоді підемо!».

P2. А я відкрию двері в коридор – ну точно [наче] вже в дворі [постріли]. Я як злякалася, дак під стіл залізла і сиділа під столом [сміх].

То вже не лишнє.

P2. Під столом сиділа, бо як злякалася. Як відкрию двері в коридор, ну точно по двору пулі свистять, дак я під стил [сміється]. Сама, ніде нікого немає. Там той [чоловік] тушить, нема ніде нікого. А тоді з мене сміялися, шо під столом сиділа.

Виживали як могли.

P1. Та воно так, ну як ну нестрашно, і там як підбили танк – дак тоже такий взрив. Машинально аж присів.

P2. Да в нас аж земля зашаталася під ногами. Коли я була дома, дак такий взрив, шо наче під ногами ...

P1. Самий більший взрив був ото як наш самолёт їх там .. Ну, я там не був, а Саша був, дак казав: «Вирва страшенна!».

Ну, авіабомби, вони ж такі мощні.

P2. Ну я самолёта не бачила, він же пролітав, як я в хаті була. А він [чоловік] вийшов подивився, дак каже: «Самолёт такий, ну чуть шо такий [важкий] щось несе [нерозбірливо]». Аби хоч хата осталася. Тоді такий взрив, шо наче аж земля в хаті, отако під ногами земля затрусилася.

P1. Там тоже на Вокзалі, дак заїхали [в двір], чи танком чи БТРом не odkриваючи воріт вмісті з воротами. Колодязь, верхнє кільце розвернули, роздавили. Ну вообщим шкоди наробили багато.

P2. І в Припутнях до баби ж тоже заїхали. А баба три годи собірала на забор гроши, тикі поставила осінню, а вони приїхали – із воротами, з хвирткою, з забором з усім на світі [виламали] – приїхали. Шкоди багато робили канешно.

Коли покинули вже [вас росіяни], запамнили той день чи ні? Коли виїзжали.

P2. Перед цім дуже страшно, а тоді встали вранці, першого чи тридцять першого березня встали чи першого квітня, не знаю. Вийшла, а вони не гудуть, коли ж і Вовка йде, кажу...

P1. Це в квітні вже

P2. Наверно, першого квітня. Ні, тридцять першого березня. От, не гудуть, то ж тільки вийди – вони вже гудуть, вже починають їхати і бахнуть, а то не гудуть. Коли ж цей Дейнега приходить. Кажу: «Ти чуєш, наче не гудуть?». Каже: «Да наче, не гудуть, чорт їх знає. Наче і в ночі не гули». А вони ж там дальше. Дак як, каже, як вийдеш у ночі, каже, дак чуть шо [о]там Куликівка, – дак там чи командний пункт, чи шо, – генератори роблять. А то, каже, і вночі не чуть було. Коли кажуть, шо виходять уже. Поїхала колона туди через Крупицполе.

P1. Хуторок ранче [Куликівка], да вже там ніхто не живе. А ранче там п'ятнадцять хат було, туди аж углиб лісу, забитий хуторок такий. Кілометрів два от Томашівкі. І вони там же отаборилися, котори луччи хати позаймали. Ну там уже ніхто, ни одна людина не жила.

P2. Дак у нас там [на Куликівці] чи, ну не знаю, чи командний пункт стояв. Ну казали, шо там і БУК стояв. Ну й БУК наши ж [трохи] збили. А то ж не гудуть, тоді кажуть немає. Тішина, цілий день тишина. І на другий день тішина оце. А тоді вже, наверно, у неділю, оце не знаю, це ж у неділю [син] хотів їхати, але не пустили. Вийшла – а по мосту льохкови машини вже їдуть. О, кажу, наверно всьо, наверно точно вже..

В обидва напрямки?

P2. В обидва їдуть машини.

Ну це, наверно, з Дорогінкі на Ічню. З Томашівкі.

P2. Кажу, машини поїхали – наверно, точно немає [росіян]. Ну а ціі два дні як коли виходили – дуже велика перестрілка була. Бо по двору літали: і туди летить, і сюди летить. Тільки свистять, по двору свистіло.

P1. Ну, їх то [росіян] чуть, шо вони отсюда б'ють, а откуда, чи з Андріївки наши били?

P2. По двору тільки свистіли.. снаряди, міни чи шо.

P1. По припутенському повороту і дальше, і сюди били, а.. откуда наши стріляли?

P2. Ну тоді і пулімьоти, і автомати робили. Стриляли дуже. У два дні, особливо як виходили ну дуже велика стрільба була з обох сторон. Бо наши їм тоже, наверно, давали, шо вони тікали. Підганяли, наверно щоб скоріше йшли, наши.

Після них нічого не находили в лісах?

P2. Я ж ніде, крім [як тут] не була, ну нічого. Ну а там же казали, що [нерозбірливо], на повороті на цьому дак снарядів же багато наложили. Тоді забирали, взривали їх. А технікі багато везли.

Да там видно було: біля моста у Хвилівці стояли, одиниць із десять.

P2. Ну а тут, уже .. напевно пройшло, вже ж ти [до сина] дома був, я кажу: «Напевно, гади, вертаються, танк їде». [А ти:] «Та, якій то танк, то якийсь комбайн чи мо який трактор». Да, кажу: «Танк їде, ти шо не чуєш? Ну танк їде, шо я не чую, який танк їде». Коли ж точно – танк, на Ічню.

Дак наш?

P2. Ні, наши – їхній танк [везуть].

Дак своїм ходом, чи везли?¹

P2. Везли.

На тросу? Понятно.

P1. Як на тросу, дак не везли, а тягли.

P2. Тягли. Ну багато з технікі тягли, і сама їхала, і тягли – які хоч.

Ясно. Після виходу, от перші місяці: квітень-травень, от шо помінялося, в порівнянні з довоєнним періодом. Чи, в принципі, все вернулося так як і було?

P1. Ну а шо тут може поміняється? Ну оце тільки, шо тепер оце в останні дні, шо світ не включають. Оце все, шо й помінялось.

P2. А тоді ж, правда, по шість часов, по три часа тикі світ був, а то постійно сиділи.

Це ж ви, получаете, весь період окупації і без пенсії сиділи.

P2. Без пенсії.

Ви, навро, в Ічні получаете?

P2. Ні, в нас листоноша [носить].

А, листоноша. Дак тоді уже в квітні, це получаете, вам принесли?

P2. Да в квітні принесли за місяць, а тоді у травні вже.

P1. Допомогу я два рази їздив в Ічню получают.

P2. Ну то .. Італія чи Іспанія? Всесоюзна [програма продовольствія].

P1. У нас же все робиться. Перший раз поїхав, ну буквально, захожу – нема нікого, документи подав, десять минут, получил і поїхав. Другий раз – три рази їздив, за четвертим ледві получил. Одна каса. П'ять вікон, касирів, – одна каса працює. Шо ви, не можете двох кас [відкрити]?

Це вже восени, оце шо реєструвалися, по дві [тисячі] двісті?

P1. Да, оце останній раз. Шо, ви не можете дві каси открыть? І люду, і лайки, крику.

P2. Ну мені не прийшло ні разу.

¹ Репліка сина, присутнього при розмові.

Я всю сім'ю свою зареєстрував, прийшло тільки жінчиній сестрі. По якому принципу? Навірно, що пенсіонерка одинока, дак може через те. У нас багатодітна сім'я, нема нічого. Матір зареєстрував, матері прийшла допомога, брата її зареєстрував, дядька свого, – тоже нема.

P2. Ну звонили на цю ж якусь там лінію, дак сказали: зареєстровані, дожидайте, може колись ще буде. Ну у нас у селі мало хто получив. Одиниці, вобщим, получили.

А поле засіяли, те кукурузне? Не розміновували?

P2. Ну розміновували, засіяли. Уже і сонях убрали.

P1. Ну он сьо[го]дні їздив, після комбайна два мішки соняху насобірав.

Ну добре, будемо мабуть завершувать.

Запис Т-21

Респондент: *анонімно.*

Рік народження: *1965.*

Професія, соціальний стан: *тракторист.*

Стать: *чоловік.*

Кривобок О. П. (кореспондент 1 – К1.) – *мова жирним шрифтом.*

Кришко С. Ю. (кореспондент 2 – К2.) – *мова жирним курсивом.*

К1. Скажіть, будь ласка, чи готувалися ви до того, що може початися війна?

Нет, канешно. Хто ж знав. Передавали телевізор, радіо, що може бути наступленіє, на границі [там] стояла така сила військ, ясно було й дураку що шось да буде. Рано ілі позно. Ну на це время ніхто не розщитував. І взнали, хлопці позвонили часов в 12 дня, шо танк їде в Городні. До того ніхто даже нічого не казав.

К1. А ви були в Томашівці тоді?

Ні, тут. Я на роботі був.

К1. Тобто в перший день 24 лютого Ви були тоді тут на фермі?

Я ще їздив двадцять четвертого, двадцять п'ятого, двадцять шостого, двадцять сьомого, двадцять восьмого, двадцять девятого [лютого]¹ я послідній раз був на роботі.

К1. Ага. Це всі дні лютого ви були на роботі?

Да.

¹ Респондент тут і далі помиляється в даті. 2022 рік не був високосним.

К1. Так, добре. Чим вам перші дні запам'яталися?

Перші дні чим запам'яталися? А чим? Їхала колона перва. Маленькі зразу їхали, наведено разведка, а тоді одна більша їхала. Я з сарая з того виїхав з другого, дивлюся, машини їдуть; хлопців питаю, що за цей, вони кажуть: «Да наши, наведено». Я кажу: «Вряд лі, потому що без флагів. Наші обично з флагами їдуть. Значить кацапи». Пошли до асфальту, їдуть вони. Знакі на машині чорне з білим. Никого не трогали, перви дні спокійно їхали і їхали собі. А тоді в последній день, танкова колона сама більша як заходила, такий грохот стояв з самого утра, десь оттуда....

К1. Це двадцять дев'ятого?

Двадцять дев'ятого? Ну да двадцять дев'ятого.

К1. Пока ви тут ще були?

Ну тут. Ми попоралися, я думаю, треба тікати, потому що.. шось гуркотить дуже. Доїхав до Припутень, на виїзді де Кізубова техніка стоїть, там охранныкі стоять. Він так дивиться і каже: «Тікай назад, потому що со стороны Дорогинки сюди колона назад вертається». Я в Припутні заїхав....

Вони проїхали – у Припутні заїхали, поїхали туди в центр. Дві машини, [ні] три машини – КАМАЗ і два «Тігри». Я вийшов подивився, ниде нікого не видно наче, дак я в машину і назад. Доїхав сюди до Гавришкі, де тероборона зараз стоїть, трохі дальше там на насосному влево поворот, колись там насосна була меліорація. Виїжджає навстречу ще одна колона їде.

К1. А ви на машині їхали?

А я на машині. Я влево і туди..

К1. На ліс, получається?

На болото. Тоді попод болотом – і виїхав у Томашивці. Більш я сюди не приїжджав.

К1. А, ну да. Там же ж [з асфальтної траси] можна виїхати ґрунтовою. Да, і ясно що ви тоді вже не хотіли ризикувати і вертаться.

Дак уже не можна було їхати, потому що стояла, вони ж заїхали в ліс сюди, в Гавришці.

К1. Це сюди на Куликівському?

Да, оце в оцей ліс вони заїхали, і там хуторок ото, Вокзал його називали ранче¹. І там же вони окупіровали, куди ж було їхати? Я утром позвонив на роботу, сказав: мене не буде, я заболів. Пошов до сестри, там де [в селі] естакади, вона там за подстанцією [живе], пошов до сестри, молоко поніс.

¹ Мова йде про куток села Томашівка, що виходить на південний бік дороги Припутні-Дорогинка.

Іду назад. Я зразу побачив шось за хатою, там де розвалини за подстанцією, ну мені показалося, шо там Маша живе коло подстанції, так мені вроді її пуховий платок показалося. А воно шльом, і одного воєнного побачив. А тоді пройшов трохі, дивлюся [*прищмокнув*] – чимала толпа. Назад тікати – уже куди тікати. Так я потихеньку, і на городи, осталося за сарай зайти, ну метра полтора. Кричать: «Стой, іди сюди!» [*посміхається*]. Я вернувся назад. «Руки вгору». Я підняв. Узькоглази там усі. По карманах – «телефон!». Я оддав телефон. Клацав-клацав щось на тому телефоні: «О-о, ви ось есемеску писали!» Я думаю: яку есемеску?! Я номера тіліфона на тіліфон не запишу, а то есемеску я ще писатиму. Я кажу: «Не може там бути ниякої есемескі. Мені може хто й писав, но я нікому». – «Номеров у вас багато!» – Я кажу: «Там усього шесть чи сем номеров на тіліфоні. І вони повитягували все – ножа забрали, сігарети, такі вони, махоркою набити як оце осьоде [*показує свої цигарки*].

К1. Ясно.

А махоркою самосадам набити. «Дай сігарету!» Ну я дав. «Ого, які у вас сігарети!» Як затягнувся, соплі потекли, прости Господи! [*сміється*] Він наведено таких не бачив же ніколи. А тоді ж цей, стою, руки ж підняв і шапку зняв (і держу в руці). А солдат мені ствол у лоба. Коли підходить такій дядько високій, руський, да командир же наведено, бо рація, така велика антенна. Телефончик подивився, а той держе ствол. Той [командир] питає: «А шапку для чого зняв?» Я кажу: «Да жалько» [*сміється*] – «Кого жалько?» Це зараз смішно, а тоді... Він каже: «Пойди, сядь отам під грушу, не трогайте, отдай ножа, це не вин». А перед цим у них машину спалили там за мостом, так вони щось там...

К1. Так це було першого березня? Чи це вже було перед концем?

[*пропущено з'ясування дати*]

А, ну, другого березня тоєсть. Ну вони постояли, трохи посадили мене під грушу. Вітер такий холодний. Той пошов, він щось йому буркнув там по своєму, той пошов, приніс.. якийсь ящик такий шось принесли, вони там щось ковіряться в йому..

А тоді каже: «Ми тебе розстрелювать тіпа не будем». Я кажу: «Спасіба, обрадували». – «Ну, ви розумієте, тут нас хтось починає зажимать, ми ж ето, ми нікого не трогаєм, ми їдем на Київ». – Я кажу: «А шо ви там не бачили у тому Києві?» Нічого правда не сказали на ето.. – «Ну поседь ще трохі, зараз машина буде їхати, нас забере». Другій каже: «Часа два ще поседиш – нікуди не йди». Ну думаю, якби ви ти[ль]кі поїхали, сидів би я там дурний [*сміється*]. Тоді під тополлю перевели туди ближче до дороги. Під'їхала машина й під'їхав БТР, вони погрузилися у машину, всі поїхали, а БТР стоїть. І я сижу. Тоді БТР: откривається люк, кинули мені сухпайок один «і уехали». Вони проїхали метрів п'ять, я за тополлю – і хода оттуда. Больше так, шо там у Томашивці...

К1. Казали, що був ще присутній інженер з підстанції?

Ні, не присутній, він їхав якраз на роботу. Він їде велосипедом, ну велосипедист, той солдат сидить за колодою, каже: «Велосипедист їде». Він каже: «О, а хто це їде?». Я кажу: «Так мені ж не видно, якби подивиться». Сидим, повернув велосипедист сюди, на подстанцію. «Це, – я кажу, – дежурний електрик з подстанції». Він каже: «Ми робочіх, работяг не трогаєм». Вони туди при мені й не ходили, поїхали.

А той діжурний електрик на подстанцію заїжджав. І вони поїхали, после того через Томашовку вже колон мало йшло. Зразу дві напевно пройшло чи три. Одна нич ночувала, но вони никуди, ни в двори не заходили, никуди.

К1. Прямо на дорозі?

На дорозі прямо. Никуди не заходили, ни до кого. І всьо. А після того там дорога ця припутенська рядом, з розвилки оттуда стріляють, отсюда стріляють, якраз над хатою летить усе. Ну жутко, що там розказувать.

К1. Так ви перебували вже не в сестри, а в себе там у хаті у другому кінці села? Да, получається?

Ну воно получається, якраз сестра живе за подстанцією на ту сторону, як на Ічню їхать, а я перед подстанцією. Я йшов [отож] додому..

[діалог із уточненням місця проживання респондента]

А там не це... А тоді послі того шо? Вони обично заїжджали у село – то тігри проїдуть два, туду-назад. Тігри цілий місяць їздили по селу на розведку. В селі не ставали. Їхали обично до клуба (це за кілометр в сторону Ічні від повороту на Андріївку) і вертались назад¹. Безпілотнікі безперервно літали. Бахкали: це до полшостого [ранку] тішина, тільки генератори чуть шо гудуть, а з полшостого починається.

К1. Це оттуда з хутора, мабуть?

Ну на хуторі [гул]. А тоді виїжджає оце САУшка чи танк чи чорт його шо воно виїжджає з Куликівок оттуда ж над лісновою хатою² оце до розвилкі доїжджає: два вистрела – назад здав, два вистрела – назад здав. І обратка оттуда ж летить. А тоді вже вони як уходили..

І оце ж каждый день у десять часов шум цей замовкав. Вікна позакривани, топили піч, пока темно, бо зять кричав на сестру: «Топи, пока темно, чорті шо у них у головах, ще по бовдуру бахнуть!» *[посміхається]*

К1. Ясно. Боялися.

¹ Іншим шрифтом виділено уточнення, зроблені респондентом 08 лютого 2024 року.

² Ліснова хата розташована приблизно за 300 метрів від дороги Припутні-Дорогинка у бік лісу. Розвилкою місцеві жителі називають перехрестя доріг, що ведуть із Дорогинки на Припутні в один бік, і на Томашівку та Ічню – в інший.

Та ну а як? Воно не бояться ті[ль]ки дуракі. Жутко, страшно, непривично. Хотя привичка тоже. А тоді вже перед цім [перед виходом] дак уже і вніманія начали не оброщать – бахка й бахка, ну так, ну як воно..

К1. Згадували селяни як їх бомбили, наш літак, чи це ви не були свідком?

Де бомбили?

К1. На Куликівському.

Та він всього один раз прилітав. Дак, а кого він бомбив? Нікого. Він бомбив ліс отам, у Томашивці. У Томашивці ниде нічого не розрушили, ти[ль]кі оце у цього, в електрика діжурного, так оттуда як бахнули, дак не його хату, а через дорогу там їхня хата, баба там жила, дак дірку пробило у криші, і всьо. Більше ниде ни в кого нічого.

К1. Добре. Слава Богу.

Через Ічню вони, ото перви колони одна наведено пройшла, а тоді попробували через Безбородьків на Буримку. На Безбородьків, на Шиловичі, на Безбородьків, і там коло беседкі [у Томашивці] виїжджали на асфальт. Тоже одна чи дві [колони] пройшли – і всьо. Їх там у Буримці трохи накрили, і вони більше тудою не їхали. І ото основна маса ж перлася через Круничполе, через Вишнівку, пивДорогінкі. Там у тій Дорогінці на правій стороні [від дороги Ічня-Ніжин] ніяких колон не було, не проходило. І як шо питають, ще й скажуть: «Да хіба таке було?!» Дак ну канешно, вони там ніхто їх не бачив, там одна колона пройшла, правда, із Крут. Їх же там не пустили, їх розхерачили там. [Там] диміна така стояла – і вони повернули і поїхали на Валентіїве й виїхали в Дорогінці коло кладбіща почти там, і повернули на Синдаревське. І там дали мандюлей.

К1. Кажуть шо горіли поля з кукурудзою біля Томашивки?

Горіли. Це тоді як бусіка білого спалили. Тут коло, там опора стоїть залізна коло ставка на припутенській дорозі¹, він їхав бусіком, дак вони вискочили там на цьому, на ту сторону [до] Томашивки до болота. А вони шмаляли, і воно начало горіть, а там же трава кругом, тушили щоб туди не пошло. А так більш [нічого].

К1. Ясно. Тобто цей місяць минув для вас тихше трошки, чим тут [у Вишнівці на фермі] переживали?

Ну воно ж, понімаєте, тут осьоде дорога [за] два метри, і каждый день на роботі, й трусися утром і вечором. А вони ж їдуть туди й назад, туди-назад, туди-назад, хто зна шо в його в голові бахне. А там воно стріляли, но воно все-такі якраз треугольник, і до дороги там, ну я знаю, метрів триста. Там же сосни стоять і вильха, дерев посчісувало чималенько, а так...

¹ Респондент має на увазі опору високовольної лінії електропередач, яка пересікає з півночі на південь дорогу з Дорогінки на Припутні у напрямку Томашивки. У розмові 8 лютого 2024 року він припустив, що мікроавтобус міг належати місцевій теробороні.

К1. Ясно.

Ну останніх два дні, вже як вони уходили, так летіло все.. Летіло у всі сторони.

К1. Ясно. Ви все время були в селі, нікуди не виходили?

Нікуди.

К1. Зв'язок із Вишнівкою якось підтримували?

Ніяк, забрали ж телефон. [сміється]

К1. А, забрали телефон, так ви фактично відірвані були вобще від інформації.

Ну чого ж відірваний? Ну так да, без тіліфона, свет же був. Перебили провода тут у Гавришці, дак підключили через цей, через Заудайку. Через Андріївку одну лінію... Так у Томашивці свет був.

К1. Да, це харашо. Як з продуктами було?

Ну, як було? Племянник жив у Ічні у буримського старости, то його кум, так приїжджав іногда, уже як Прилуки розцей..

К1. Ваш племінник?

Да. Скалацький Олександр Миколайович. Ну так той привозив тоді хліб. Оце звонить сестрі або кому там, звонить шо не цей. «Ну шо там, бахкають чи ні?» – «Да пока не бахкають». – «Ну я зараз прилечу» – на машині ото приїде.

К1. А як роздавали хліб? Один через одного передавали чи як?

Ну вин привозив, заказували, дак вин оце привозив, а кому в Андріївку возили. Ну туди ніхто не ходив, він нам привозив ... Зразу сами пекли. Я перед, це якого я числа був, та вже їхали вони, кацапи, дак ми в Ічню їздили, ще на заправці бінзін був, дак заправилися, і купив я пачку дрожджів кілограмову.

К1. Це з Томашивкі ви їздили?

Ну в Ічню ж. А в ту Ічню їздили, і [як] тут кацапи їздили, дак на велосипедах багато хто їздив.

К1. Тобто зв'язок з Ічнею був?

А чого ж не було, це ж не то шо там блокпост якійсь стояв – нікого не було. Ті[ль][ки ото шо доїхать: по асфальту їдь і дивися назад – чи їде, воно ж та Тігра, дак вона тихо їде, і бистро. [сміється].

К1. Ясно. А в Андріївку тоже їздили? Там же тоже недалеко.

Ні.

К2. А звідки такі познання в техніці воєнній? Ну шо знаєте: САУшка там, Тігр називається – це Ви служили?

Служив. Так, а шо, там не видно, де танк, а де САУ? Сто піїят двойка здорова, а сто двадцять двойка менша.

«Сонцепьок» – вин один, його ни з чим не перепутаєш, потому шо Град на базі або ЗІЛа 131-го або Урала, там труби маленькі, а Смерчі там больше чотирьохосні тягачі. А «Солнцепьок», а Солнцепекі бахнути – вони всі на гусеничному ходу.

К1. Отак. Ясно. Що в вас іще розпитать.

Больше такого інтересного ничого не проізошло.

К1. А як люди томашівські от сприймали якраз ці події? Що казали, як реагіували?

Та як реагіували? Хріново реагіували. Нікому ти кацапи нахер не нужни. А сусідка.. сиділа дома, полізла первий раз у погреб. Воно бахка там десь, отколовся кусок бетону, так вона прийшла і каже: «Не полізу я більш у погреб».

Я кажу: «Чого? Ви ж казали, там харашо».

А вона матом як загілить, каже: «В хаті може хоч найдуть, як уб'є, а в погребі хто мене откопає?»

К1. Ясно.

Та там у Томашівці то і людей же небагато.

[Респондент перелічує одинадцять осіб, які проживали у той час на кутку біля підстанції]

І там на тому [кутку] таке саме.

К1. Ну а як під час війни – спілкувались між собою, ходили один до одного?

Та мало хто. Я ходив, я каждый день ходив туди.

К1. Ясно. Як із пальним було? Чи вдалось вам заправитись тоді в Ічні?

А-а, да тоді в Ічні горючого було валом.

К1. Було, да?

Це ще ж ніхто не цей, дак отпускали по карточкам, ну можна було карточкой розщитаться, а не налічкою. Заливали скі[ль]ки хоч.

К1. Ясно. Так ви могли і ходити, і їздити, в принципі, у березні нормально?

Ну, як нормально? Пока цей, до Ічні то можна було, дак ув Ічні ж там не було ничого пока ото в Ольшані [росіяни] стояли, під Прилуками, пока їх не одигнали, пока дорогу не одкрили, в Ічні ничого не було. В АТБ в магазині осталася одна красна риба і консерва якась. *[посміхається]*.

К1. Ясно, ясно. По медикаменти не приходилось їздити?

Не приходилось. Слава Богу, всі нормально пережили.

К1. Харашо. Харашо. Чи відчувалась якась взаємодопомога людей під час цього періоду?

Ну да. Хотя у селі на нашому кутку там, я ж вам кажу, мало осталося [людей], дак воно почті не ошущалось, бо воно каждый день таке саме. Друг другу всігда помагали, помагаєм, так шо там...

К2. Тоссть хоть война, хоть не война, все одно один одному помагали.

К1. Бо це свої. Ясно, ясно. Що ви запам'ятали після того як вони вийшли, після звільнення. Ви зразу сюди вернулися чи в Томашівці деякий час були?

Як вони «укатілі», на другий день – тішина, нікого не було, ни українців, ни кацапів, нікого не було. Ну пошов я там по лісу, поплував трохи цей, а на другий день.. А хтозна: їхать-то вони поїхали, а їхать [у Вишнівку] – а вдруг дорога де замінірувана? Нема ж нікого, ніхто ж не движеться нікуди. На Ічнян-то, на Нежин по тій дорозі потихеньку льогковкі начали їздить, а тільки ж.. А на другий день тероборона.. Вони [росіяни] ж покидали там під Дорогінкою танкі, машини, ото колону накрили, дак приїхали хлопці з Нежина, начали танк витягувать оттуда. З болота між Дорогінкою і розвилкою. Два танки там застряли. Один зразу витягнули. А другий танк два дні тягали з болота, там де блоки остались на дорозі. Оттуда бистріше прийшли чим оттуда. Там 56 чи 58 бригада. І отсюда, ну я навпрошки через поле вийшов до розвилки, а тут тероборона йдьот ічнянська до нас там.. [сміється].

К1. По припутнянській дорозі?

Ага, з боку Припутнів, кричать на мене: «Ти хто, кацап чи шо?» – Кажу: «Ага». – «Скажи «паляниця!»» – Да шо там казати.

«Ти не лась по лісу, лучче по дорозі ходи».

Кажу: «Ого, мені обходить скільки! А тут навпрошки».

Вони кажуть: «У нас безстрашний народ [сміється], так же могли й застрелить»

Кажу: «Шо це, ночню чи шо?»

«А чого прийшли?»

Кажу: «Да я хотів поспитать у вас: на Вишнівку дорога одкрита чи ні?»

«А-а, одкрита, можна їхать».

Дак я ото на другий день приїхав сюди [на роботу].

К1. Своім ходом. Що тут запомнилось порівняно з тим як ви покинули, за місяць шо помінялось? Що перве в очі впало?

Дірки кругом, стьокла побити в техніці, що...

К2. Колеги не обіжались, що вас не було?

Та чоб вони обіжались? Вони не могли до мене додзвониться, дак вони переживали.

К1. Думали, може вас і в живих немає?

Ну, коли не наберуть – поза зоною і поза зоною, поза зоною і поза зоною. А тоді..

К2. Тобто руські телефон же ж не отдали, забрали просто телефон і все?

Вони нікому не отдавали. Забрали, я пошов до сестри, а в неї син в Нежині, а в Києві в охрані десь у гостиніце робить, не помню якій. Дак я кажу: «Ти звониш же йому, связь же є десь?». А связь була така погана. – Вона каже: «Я там на городі». – Я кажу: «Пойди набери Толяну, хай подзвонить на Київстар, хай номер заблокують». Він подзвонив на Київстар, ті начали там йому об'яснять що це два последних номери кому звонив, да цей, да ще... Пльнув, трубку бросив да подзвонив у міліцію, дак ті одключили, заблокували.

К1. А, через міліцію.

Через міліцію заблокували.

К1. Ясно. Ясно. Добре. А от у Вишнівці щось помінялося порівняно з довоєнним періодом, про Вишнівку що ви можете сказати, чи ви у селі практично не буваєте?

Та я там не буваю.

К1. Не буваєте. Ясно. Ну харашо, харашо. Нічого не оставили тут із таких речей окупанти? Чи в Томашівці?

А що оставить?

К1. Ну по різному. Бувало шо там сухпайкі оставляли абошо.

Автомат, танк, [сміється] макарони. Та ходили на припутенській дорозі, тоді ще, як вони їхали, там підорвали БМП, так находили там макарони. І чай валявся по обочині, хліб.

К2. А які настрої панували серед населення вже під час окупації, люди вірили що буде все-таки звільнення, що прийдуть наші?

Канешно, а чого там! Всі казали, шо вони довго там під Києвом не простоятъ, скоро назад повтікають.

К1. Ну добре, дякую вам за інтерв'ю, не будемо вас затримувать.

ПРИПУТНІ

Запис П-12

Респондент 1 (P1): *анонімно*.

Рік народження: 1954

Професія, соціальний стан: *пенсіонер*.

Стать: чоловік.

Респондент 2 (P2): *анонімно*.

Рік народження: 1977

Професія, соціальний стан: *пенсіонер*.

Стать: жінка.

Розкажіть як почалися перші дні війни. Як ви, скажімо, про це довідалися, як це все відбувалося?

P1. Довідався так .. десь в годин 4 ранку почув глухі вибухи. Жінка поїхала на роботу, на Київ, от, а я сам був у хаті і почув вибухи, і через минут 15-20 звонить жінка, що почалась війна, ну я так пропустив це, ну а далі вже почалось, почалось, почалось сильней-сильней, і ну це 24-го, а 25-го вже пошли [колони].

P2. Уже в селі в нас були

P1. В селі [в нас] пошли війська руськіє, я імею в виду повз наше село і великими колонами. Техніка разна: і бронемашини, і ракети, і танки, більшість танки, самоходки, таке все .. от.

P2. Кожен день, як почали йти, кожен день.

P1. Да, 25-го числа було.

P2. 25-го числа.

P1. Я поїхав [зранку] за жінкою в Ніжин, назустріч .. от, проїхав Хвилівку, мист [через річку], насилу я проїхав туди. Було це близько 9 години ранку. Міст уже мінували, на дорозі лежали міни. Мене розпитували, чи не бачив я нічого дорогою сюди. Потім сказали: «проїжджайте, а назад уже не проїдете». Тому обратно їхав вже в об'їзд через Перебудову, і виїхав [на дорогу Талалаївка-Ічня] в Синдаревському хуторі .. то виїхав на зустріч колоні, отже колона була така розсипная, їхала в сторону Ніжина. Було це приблизно між 11 і 12 годинами дня. В колоні між Синдаревським і Дорогінкою їхала колісна техніка, без гусениць. Мене ніхто з колони не зупиняв, їхали вони правою стороною дороги¹.

¹ Цей абзац наводиться з уточненнями, зробленими 25 липня 2023 року при особистій зустрічі.

Ясно, це було 25-го?

P1. Це 25-го було. Десь, у 11-й – 12-й годині дня от – ну і пошло й поїхало.

P2. Кожний день.

P1. Кожен день ввечері.

P2. Уввечері, ввечері.

P1. Уввечері, ввечері, і туди й гудуть. Воно чути, техніка ж велика іде, з Вишнівки; колона вже почті вже в Дорогінці, а ще в Вишнівці [останні їдуть]. Ну великі колони шли, техніки великі були, таке кожен день. Почали обстрілів не було, от.

P2. Тихо було

P1. Ні з їхньої сторони, ні з нашої [не було]. Отаке о, а потім уже, через неділю, почали обстрілювати їхні, де-то в сторону Вергійовки, гепали-гепали сюди, вроді так .. ну, там вистрели чути, а тут взриви, десь пару секунд – і воно вже сюди летить, ну да десь так.

Ну, нам не видно куди воно стреляло там, ну, в сторону Дорогінки, отам хутір Куликівка, там обстріл був, там багато стреляло техніки, в хуторі Куликівці.. Бивший хутір Куликівка був – там пара хат було, що воно, закурена там місцевість, бджоли там стояли, се таке там було, а тоді почали вже .. ну пошти кожен день, кожен день обстріли були.

По околиці села били в нас, і хату спалили, і одну розбили – дві розбиті хати, так?

P2. Дві точно.

P1. Дві точно розбиті.

Це під час перестрілки?

P2. Це пізніше уже

P1. Там аграрій пострадав, техніка нова стояла, побита.

Це та, що на в'їзді в село?

P1. Да-да-да, со сторони Томашовки.

P2. Світла не було в нас місяць і два дні, зразу перервалося було.

Бо перестрілка була.¹

P1. Світла не було..

P2. Місяць і два дні, в окупації були.

P1. В окупації, да. Примірились трошки ми з таким вже ж, до нас не заїжджали вони, не трогали нікого, абсолютно так.

У селі?

P1. У селі проїздом і всьо, і .. може хто-то там, ну от, був в нас такий випадок, що їхали на похорон там у Вишнівку пара.

P2. Розстріляли їх, чоловіка і жінку розстріляли у вербичках.

¹ Репліка медсестри, яка перебувала на той час у приміщенні.

Це в селі чи під селом?

P2. За селом.

P1. [Між] селом і Вишнівкою розстріляли. Два чоловіка, сім'ю короче.

Сім'ю.

P1. Да, чоловіка і жінку. Не спасли нічого.

P2. Колона шла, якраз попали на колону.

P1. Так. Потом два чоловіка поїхало десь в Крупичпóле, тоже не вернулись: і машину спалили, і їх спалили, отаке от.

P2. Тоже колона в Крупичполі стояла.

P1. Тоже попали під колону десь, і їх там унічтожили.

Це вже в березні мабуть було, да?

P2. Да, в березні.

В один з перших днів.

P2. Не, ці зразу.

P1. Сім'я подорвалася возле моста туди по старій дорозі на Шиловичі через мост, якраз по тій стороні моста чоловік і жінка, а діти, двоє дітей остались живі, а передні .. насмерть, поховали тоже.

Ясно, тобто в селі вони [росіяни] не стояли на постої?

P1. Не, на постої не було. Це вже як отступали, чи як вам сказать, чи як верталися назад, заїхали до нас.

Так, ага.

P2. 30-го березня.

P1. Гул такій, я в коридор бух: танки-танки, пруть-путь, ну я там в такому переулку живу, шо .. То воно вже так по асфальту окружили повністю село, в'езди, ну повністю. Де тикі могли, танки каталися, де хотіли там і маскірувалися, техніку вони маскірували, там не дивлячись ни на забор, ни на ворота, валяли там все, отаке-то, [і] шкоди тикі, а так мирного населення нікого не трогали, нічого. Ну там один у нас тут, хлопець хароший такий, пенсіонер уже тоже, йому хтось сказав, шо там хата друга горить, дак він на велосипед і давай там .. Його держали, і гово[рили] всьо, ну де він...

P2. Якраз колона йшла, тож за той день як вони виходили.

P1. Поїхав .. тоже ж розстріляли [його].

P2. Ростриляли 31-го [березня].

P1. Снайпер чи шо-то там.

Ви його знали?

P1. Да канешно, сусід наш, все село знало.

P2. Сусід наш.

А як його звать було?

P2. Кубрак Микола Федорович

А, це мені в Томашівці говорили про його.

P1. Да-да, гарний хлопець такий.

P2. Но він в Ніжині жив саме, а на старість приїхали сюда в село [нерозбірливе слово].

P1. Розстріляли його. А так мирного населення не трогали.

P2. Вони нас боялися, ми їх боялися.

P1. Багато ходили по хатах, у кого, хто не живе, замки відбивали.

Це в останній день оцей?

P1. Да-да-да

P2. Як приїхали вони.

P1. Одбивали замки, шарили там, шукали, шо вони шукали там – не знаю. А хто був дома дак .. той, то молока попросять, то яєць, то шо-то таке.

P2. Сала просили

P1. Отаке. Поїсти. Переночували, а утром ну .. на фронті такої наведено стрілянини я не чув ниде, ни в кіно – ниде. Я думав, наши наведено наступили да вибивають їх. Ну страшно, вийти з хати неможливо і вездє ну: «де-де-де» .. чи вони такі пускали, ето я не знаю шо: там тріщить, там снаряди рвуться, тут ну наче я не знаю, такого на передовий не було, відступали, ну як виїжджали вони.

P2. Цілу нич ..

P1. Цілу нич.

P2. У в школі було багато, [і] там було багато. Тут 4-и танки стояло: по цю сторону два, по цю два ..[у великій школі] майстерня, столова, оце тут стояли [вони] ночували. Таке наробили тут – центра [села] не було взнати.

[говорять одночасно, кілька слів не розібрали]

P1. Там де їли, там і гадили, отаке о.

Ой такий срач був, шо страшне.

Так це всього за одні сутки, получається?

P2. За одні сутки, да. Наробили страшне. Якби у нас [вони] місяць жили, нам би був кінець.

P1. Главное людей не трогали, це плюс в них такий.

P2. Людей не трогали.

P1. Никого, ништо не пострадав, так шо ни насильства не було, ни вимагательства, ничего такого не було.

Ясно. Грабежів не було в селі?

P1. Не було так шоб. Може в кого шо-то й потянули так .. там .. непомітно.

P2. Ну магазин же вони .. розбили.

P1. А, ну оце магазин розбили. Розбили магазинчик, позабірали згущонку там.

P2. Згущонку саме завезли, якраз гуманітарка пришла.

P1. Якраз .. привезли допомогу, гуманітарку роздать людям і вони тут якраз.

Так оце під таку лиху годину вам ще допомогу привозили?

P1. Ну таке привозили до моста [через Удай].

Ж.: Дві неділі ми без хліба жили, не було, а тоді до моста.

P1. Ілі трактором виїзджали, ілі кобилою, як її чоловік, Сашко, Александр.

P2. Староста.

P1. І хліб привозили нам, і гуманітарну допомогу конякою.

А від моста [ви] вже самі забирали?

P1. Да, оце сами.

P1. Із старостою. Староста у нас хороший такий. Староста безпокоївся всігда, він їздив, всігда хліб привозили, всігда.

Так із сторони Шиловичів їх не було, а на тій стороні вони стояли, да?

P2. Це ліс .. дві тисячі техніки стояло тоді.

P1. Да, зі сторони Вишнівки. Вони проездом: ни в Вишнівці вони не стояли.. та там уже в окно там заглядували, казали стреляли по окнах. Бо в дане время така техніка, що висліжує все шо .. по тих по окнах стріяляли, тем более запальними пулями з засади, попалили тоже [дзвінок мобільного телефона]. Все ровно, скільки б тянулося.

P2. Місяць і два дні ми в окупації були.

Ясно-ясно, а хто хазяїн цього магазинчика?

P2. Оце староста, це ж жінка його [неясно, про яку особу каже]. Він же старостою вибрали [...]

[Ось/десь там] за третім разом. Раз, другий раз як увалили.

P1. Розваляли.. не полностью, а так.

P2. Вікно й двері.

P1. Ущерб нанесли канешно. А так походили з автоматами, поодстрелювалися, по чому стреляли вони. Собак не трогали, ни котив, так вроді все на месті, а так перепугалися.

P2. Сказали: «Ви йдіть, ми вас трогать не будем».

А, це вони як зайшли в село?

P2. Багато в магазині було: або йдіть, каже..

P1. Люди бояться, ховаються.

P2. А люди бояться, платки білі чи якусь цюю.

На руки?

P2. Ага, на руки білі пов'язки.

Так це була їхня інструкція, вони людей збирали, як це вони передавали цю інформацію?

P1. Ну люди ховалися, боялися.¹

P2. Люди ховалися, а кому треба перейти [вулицями].

¹ Голоси накладаються один на інший, мова нерозбірлива.

P1. Потому що у кого була хата була закрита на замок, поодбивали замки.

І заходили?

P2. Хто втік, хто втік.

P1. Хто ховався на чердакі, хто так, хто так, знаєте, хто тікав.

P2. Ну мій же брат, староста, йшов ось через городи; він же ж бігом тікати, той, в магазин давали згущонку, дак він руки вгору з жінкою йшов отак. З-під тим, під автоматом вийшли. Я кажу: ось вони живуть, кажу, пустіть їх сюди, вони через городи перейшли, дак вони [нерозбірливо].

А вони шукали старосту чи когось із адміністрації?

P2. Вони нікого не шукали, а просто .. просили, щоб вони сказали хто, просили щоб, кажу, додому їх, бо кажу, діти у нього мали, кажу: «пустіть, пожалуста», а вони отак з автоматами настрочують, в школі ото настрочують, дак вони руці вгору.

Це вони [староста з дружиною] звідси йшли, з магазину?

P2. З магазину, з магазину. А жінка на коліна впала: «Не вбивайте» кричить.

Не вбивайте і руці так. Дак каже [окупант?] «руки вгору і йдіть», каже. Щоб не розстріляли.

Так-так, а от хто до вас [заїхав] був оце в селі, от хто вони були? От можете щось сказати про тих окупантів, хто в село заїжджав, з останніх?

P1. Ну, Лариса бачила їх, так молоді хлопчики такі.

P2. Одному 19, другому 23, оце наприклад, другому 27. Кажу: «звідки, кажу, ви мої діточки, і такі молодюсенькі? – «З Уралу», каже. – «Боже, кажу, звідки ви далеко». – Вони кажуть: «Ми каже, їхали-їхали, нам сказали на ученіє». Ну правильно, таблички на них на руках, написано «Руководитель учебного занятия» (російською), такі таблички.

Ага, даже таке осталось?

P2. Ага. Єсть, у мене й осталась ця табличка.

Даже дома осталась?

P2. Да десь валялась, оце не знаю точно де, но валялася довго, я їх закінула, думаю: нашо воно мені здалось.

Покажіть, це буде цікаво.

P2. Якби я оце найшла, якби мені ранше, так я може б .. не знаю де.

Ну хай, я ще може раз буду й заїжджать.¹

P2. Каже, 150 кілометрів сказали [нам] проїхати, а ми вже 453 км.

Ясно. Так вони уже з-під Києва вертались?

P2. І каже: ми даже й не знали, шо ми їхали сюди, в колону каже, якщо ми будем вертаться, дак нас розстріляють, нас у колону поставили, цих молодих хлопців. Мо' ти й знали, отії начальники, а молоди не знали. Ну ще таке молоде,

¹ Стороння жінка заходить у приміщення і про щось питає.

пов'язка тут, пов'язка на нозі, о .. А індюк бігає кругом, кажу, застрелять, а Сашко [каже] пойду, індюка заберу. Кажу, хай краще індюка стреляють [сміється]; бореться на цьому, там шось рили якусь канаву, чи міномет якийсь, якусь таку штуку ставили в нас у березі, осісьоде отут..

Ясно.

P2. О-о. Борються! Діти, діти – на траві борються. Таке, легенько вдягнуते, в броніжилеті, видно в танку [п]оставили, без, без таке ..

P1. Вони напевно в бойових діях [участі] ніде не принімали, так ото десь чи в Лосиновкі, чи на Великій Дорозі стояли – і верталися сюда, й додому вони кричали.

P2. Да молоді. Каже: «Ми хатім домой, токо дамой».

Так оце троє до вас заходили, більше ні?

P2. Троє до нас зайшли, це ж на тій стороні, вони останній танк у нас, там три хати пустує, так там ночували, а з тієї сторони тоже троє зайшло, ції тоже. І руки мені пожимають, у цьому.. вони один одного не знають, вони видно розбиті, а в кучі їхали. Я так подивилася на їх у дворі [нерозбірливо] за вечір от ни разу не ходили туди. Каже: «і нам [дайте] трі кусочка сала, нам би». Я винесла банку сала, кажу «беріть» – «і нам трі куска, трі кусочка, нам больше не надо, нам окремо, – каже, – отдельно». Я цім дала у кульок, і цім дала, і вони один-одного не знали. І бильш нікого. І такі хлопці молоді, не приходили більше, не трогали, ото раз, тоді лука, чеснока попросили, яічок просили, я дала. Ото ходили, приходили з берега і всьо. Каже: «прячтеся, бо, каже, ето ваше стреляют». Лож без конця, лож без конця.

P1. Ще предупредили .. от, це, каже, после нас ще будуть іти.

P2. Каже: «ми не страшні».

P1. Ми вам ще так нормально, а после нас вам буде тут.

P2. А після нас уже отпетіє волкі будуть іти.

(до P1.): **А ви тоже з ними спілкувались?**

P1. Я ні, в мене було все пооткриване, ну шо-то не зайшли, у мене три собаки в мене, хвосты под ето, между ноги, хотя би хоч один гавкнув, чесне слово.

Да ви шо.

P2. От собаки за місяць ни разу не гавкали, собаки боялися всі.

P1. А вони ходять – два пройшло, потом табуном пройшли, – ніхто не зайшов.

Ну такий гул, канєшно.

P1. І досі [нерозбірливо] оце, Лена приходила, тоже до них не зайшли. А до следущого сосєда там зайшли, розбили там, а ті поховалися, правда, хазяєва, забрали яєць відро, там ше шото там. Горілки не брали, каже, горілка стояла на виду, – самогонка, я імею в виду, – не брали, а там тоже далі документи його

лежали, водітельські права, там все, не забрали, а гроші що-то взяли, кажуть, но не знаю.

P2. Багато дуже було танків і людей, у нас триста одиниць було, оце ночувало десь 1000 людей, може більше.

Вони там околиці зайняли, у нас оце останню. Вони отой угол там од Грищенків, отой угол не зайняли, в нас остання улица була, і всьо. Школа оце, школу окупіровали багато. Клуб, клуб – там же страшно у клубі було. Мастерська там ще й досі, це тут ми поприбірали скризь, а в мастерській так ото вони досками все позабивали ції, вони боялись. А танків! Шифер отут стояв, це ж ним всі танки закривали шифером.

P1. Накривали шифером танки, маскірували.

P2. Та вони самі боялись, он у погребі осьоде в сусіда ночували два чоловіка. Ми їх боялись, а вони нас боялись, вони самі боялись. Бо ми як прикритієм були, вони должны їхать, а ми як прикритіє – зробили в нашому селі. Вони знають, шо по нашому селу не стрілятимуть наши.

Ясно, ясно, хорошо. А як от населення відреагувало на війну? Були сім'ї, які старались виїхати кудись, чи десь сховаться?

P2. Ну оце ж повтікали у нас у той вечор, тридцятого повтікали. І не було десь три, чотири дні ото. Другого числа підірвалися, десь третього почали з'їжаться, як вони вже виїхали.

P1. В Ічню помощь приїжджала, то там в Шиловичі забирала людей, таке...

P2. Три автобуси евакуїровали

Так це під час окупації?

P2. Оце вже як вони п[рий]шли в нас, тридцятого числа [березня].

Тридцятого числа?

P2. Он туди тікали, на ту сторону.

Тобто вони заходили, а люди тікали з села?

P2. Люди тікали. Все кідали і тікали, а ми не успіли, да думаю, шо ж це таке: десь гудуть рядом. [Коли] в селі [й] правда .. куди нам тікать, да корови, да хазяйство, куди нам тікать, нукуди ми не успіли тікать.

А до того протягом місяця, оце пока їхали повз село, люди не тікали?

P2. Ні, ніхто нукуда. Куди ж, в окупації нам нікуди було виїхати і ніхто ж нас не трогав.

Тобто уже як заходили в село, тоді вже почали тікать?

P2. У нас в село багато із Ніжина поприїжджало, із Кієва повтікали. А тоді ж отут таке робилося: ни їжи, ни свету немає, і не можна було проїхать.

Ага, так тут іще не тільки тікали, а ще й сюди приїжджали?

P2. Да повтікали всі до нас, бо у нас, думали, буде спокійніше, а у нас з першого дня отаке робилося.

Думали, що в Києві буде там страшно, в Ніжині, а воно в Ніжині спокійно було.

Ніжин да, Бог милував. Підірвали моста і дальше [росіяни] не пішли.

P2. А в нас повтікали. Ой, це страшно: вікна позакривани, все позакривали і не можна одкрити.

*В нас окна вообщє вибили, представляєш?*¹

P2. Позакриване все було, все покривалами. Як вспомниш – ни свету, ничого, бігом попораєшся, і бігом ховаєшся.

Да, без свету конєшно було важко. А часто приходилось у погребях сидіть чи люди переважно по хатах сиділи? Що ви скажете?

P2. Не у нас не в погребях сиділи.

P1. Не в нас не в погребях сиділи, скрити були, но не так конкретно, бо .. вибухі страшні були тоді, рядом ото знаєш, снаряд такий із пушки.

P2. Я ні, я ні разу не лазила в погреб, в хаті все время була, а люди єсть і ховалися.

Ну чого, як по окраїнам як наче в нас в'їзжали ну, по окраїнам стріляли, ми десь ховалися. У нас тільки в'їжджають у село – і стріляють, хочеш-не-хочеш – ховайся в хату, в сарай, куди небудь ховайся.

P1. Пулімьот в них такий.

Так стріляли куди попало, чи кудись?

P2. Ну куди попало.

P1. Да [трассіру]ючі пулі, це я сам бачив, літали, здорові такі.

P2. В нас такі пулі летіли, що ой-ой-ой. Вони їдуть і обстрілюють уже, стріляють, щоб боялися дивиться чи щитать [їх].

P1. Самі себе страхували.

А були люди, які щось знімали чи фотографували? Чи осталися може в когось якісь фотографії з того?

P1. Може й єсть.

P2. Оце Сергія нема. Щитав же Сергій техніку і в Ічню передавав. Нема вже Сергія. Оце він передавав з нашого села, у Вишнівці [...²] передавав, щитав там техніку, там же через село тоже йшла.

Да не одна людина щитала, не одна.

P2. Не одна, не одна, їх багато.

Так оцей Сергій, що помер оце?

P1. Да.

P2. Да, в аварію оце ж попав, однокласник сусід. Оце позавчора ховали.

А, он як.

¹ Жінка, що вступила у розмову, не погодилась назвати своє ім'я.

² Персональні дані приховано.

P2. Понапивались і порозбивались.

Да, жалько.

P2. Да жалько.. І так людей немає, гібне з війни і в нас в селі з цього, і знов так погібли ни за що.

А, зв'язок був тоді мобільний?

P2. Не-е, слабкий, вообщє не було.

P1. Не, не було, шукали по городах, де така точка попадеться.

P2. І то, я вийду на город, – а воно безпілотник летить, без кінця безпілотники, – бігом у хату тікаю.

Цілий місяць літали?

P2. Ой да таке, ой пополітали через нас, ой пополітали дуже, туди все летить, все туди летить.

Все туди?

І то наши ж, оттуда наши пускали, оттуда наши і пускали вони. Од мосту ото на нас летять було.

P2. Годі як ото в Шиловичах стояли от[их] танки, тоді перестрелку ото, як фірма горіла, коли як Продана ховали, так перестрелку з Шилович робили через наше село: як бахкало, як бахкало! Летить-летить отак через наше [село] – «вщік» – десь там упаде.

P1. Гуман – так ракети і самольоти появлялися, ну не видно було.

P2. А вертольоти як їздили, так низько, оце в часов восім вечора – чи людей чи їжу привезуть отуди ж, у лісі вони вже там були. Низько так вертольоти їдуть. Світяться, гудуть! Света [нерозбірливо] вообщє не було, дак страшне.

Часто літали вертольоти?

P2. Перші дні дак часто, а тоді..

А, ще з кінця лютого, да?

P2. Да, да. Вони видно пид той, помагали ж чи їжею, чи людей забирали, чи Бог його зна. Ну там у лісі страшне, каже, і ції .. порити, там вони думали жить не один місяць, там такі ції порити окопи – там страшне. Вони думали жить, а тоді їм сказали отступать, – і вони стали вивозить техніку, і через наше село.. Ото ж їхали там кругом села трасою, а то вони боялися, щоб їх не обстріляли, так вони через пошту, оце через наше село.

Вивозили оттуда, з табору, да?

P2. Через наше село їхали, там таку ямку на боку вирили. Два метри може, така техніка важка, скільки переїхало її. Ну¹ асфальт витримав її, я думала – і асфальту не буде, скільки переїхало її.

Мабуть, що холодна пора року була, так не дуже .. розрили.

P2. Ну грязюки страшне було.

¹ Тут, як і в деяких інших випадках, «ну» вживається в значенні «але».

Після себе щось позалишали?

P1. Бардак.

Да. Пайки от еті, коробок тих таке, да разне таке, ну бардак оставили, поломані забори, ворота, все таке, кругом церкви таке понаривали тими танками.

P2. Ви ж бачите в школі, оце ж тут немає [паркану], там оце немає. А понариване було! А шо вони забули в школі – на задвірку пулімьот якийсь. Випав у них позаді. Да, на другий день найшли ж і на другий день забрали з Ічні. Шось у їх випало, вони ж їхали вже на 2-й день вони.

P1. Снаряд якийсь.

P2. Якийсь пулімьот.

А хто забрав, хтось сюди заходив, тероборона мабуть?

P2. Да-да визвали це на подвір'ї отамо, і забрали їх зразу.

P1. І воєнни приїжджали.

Ясно-ясно.

P2. А пуль ото там крайні, і в тебе Света, там як пуль назбирав Женька – цілі ящики пустих пуль, що на них стріляли.

P1. А потом ще й Ляшко приїзджав.

P2. А, Ляшко це вже в конці.

А Ляшко для чого, депутат колишній?

P1. Гуманітарку привозив

P2. Так це ж уже у березні [*виправляє себе:*] У квітні, в квітні привозив.

P1. Да.

Ясно, і багато привіз?

P2. По кульку.

P1. Наверно ж не тикі нам.

P2. Ну не тикі ж, а й багато всяких нам привозили. По всіх селах привозили тоді, ми балакали ще з ним. [*сміється*]

В Томашівці мені не говорили, що туди привозили. Ну може, що там велике [довге] село?

P1. Томашівка, там нічого і не було [*воєнних дій*].

P2. В Томашівці вони [росіяни] тільки раз проїхали, один раз і всьо, їх накрили – і всьо, вони тудой не їздили. Я думала, тудой вони всі підуть, а вони повз нас їхали все время.

P1. З Сумської області наверно – і сюдой: оце в них такий шлях був.

Но мені говорили, що якийсь хутірець там був [у Томашівці], то лі Вокзал, то лі щось таке, що вони там стояли.

P2. В Шиловичах стояли.

P1. Та ні, в Куликівці ж були.

Згадували, як бомбили літаком наші.

P2. Ну, Куликівка через ліс, через отой ліс.

P1. Ну я отгудова родом [з Куликівки], но я [ще] там не був, і там батько в мене похований.

P2. Ну оце ж там, де вони стояли, в лісі, хутор Куликівка в нас є, сім кілометрів від нас.

Так ви з тих пір туди і не заходили?

P1. Не заходив я туди, страшно.

P2. Ні, страшно.

P1. А кладбище під лісом, під лісом кладбище.

P2. Ну поля пахаються, розмініували, багато ж мін було.

Багато мін було?

P2. І в Куликівці, і в цьому – розмініували. Ну, а поля ж пахаються, всі до кінця прямо всі запахалися, хоч і пізніше запахалися.

А остались ділянки не розміновані?

P1. Ну, це ми не знаєм.

P2. Бо в нас в селі пройшли сразу, після їх [росіян] проходили, де хто казав – проходили.

P1. Да, де ночували, там тоже, хто сумнівався.

P2. Де ночували – проходили, і на полях оце пройшли.

Сапери наші, да?

P2. Наши, наши.

P1. Да, визивали, хто сумнівався, що вони там ночували, може що-то підложили.

Ну да, може розтяжки. Всяке могло быть.

P1. Приїжджали хлопці.

P2. Та вже наче нічого, ніхто ще не подорвався.

P1. У глинищі шось там понаходили снаряди.

P2. Позабувалися бомби, [у] Коржика там на тому, дак вони шось забулися. У Москвички забулися, оцю штуку якусь, я не понімаю, оттут оттаке надівається, і в цій штуці такая цяя, так отдавали, бомбочка чи шо воно, не снаряд, а граната чи як воно зветься. Вони сами тікали, вони внизу отак спали, вікна ж позакривали, то кірпічами [у когось назвала] закрили досточками ціми всякими позаставляли, дверима. У подвалі отам.. Садік – 30 год я не знала, шо там подвал [є]. У подвалі все попритягали й спали там у подвалі, Боже мій, там уже, вони самі боялись. І купа пов'язок.. оце ж ми ходили ції забирати, ворота да двері, так отака купа велика красних пов'язок, познімали пов'язки, їхали. Ціла купа пов'язок, я і Толі показувала, як москвичом все носили каструлі, тарілки, все було, їли там.

А були в них поранені з собою?

P2. Да, у Вальки Гришинишной поранених повно було, бо крові було й багато бинтив, там поранених, і капельниці даже ставили, казали.

[...]

P2. Ну це казала друга, це мені Козичиха казала, що там були поранені.

А поховань після себе не оставляли?

P2. Ні. Все з собою забирали, нікого не оставили.

Ясно.

P2. Один каже: оце ж тяне дядя Петя, каже той, таке молодесеньке. Каже: «дядя, налейте мені чаю, каже, може я останній раз чай п'ю, може нас, каже, уб'ють і додому не доїду». Таке молоде, 19 год, а нічого не знало, плаче каже, каже, що ж нам, нас у колону поставили, нам, каже, нікуди діваться, назад уже вороття нема, бо нас розстріляють.

Оце і в нас молоді були, а оце тут, оце тут стояли такі офіцери, такі напевно це знали, оце тут, в Тимошихі, оце ціі знали, пожили [офіцери], що вони їдуть, чого вони їдуть.

Ясно, оце би і в них би щось розпитать.

P2. Оце Тимошиха то втекла, дак можна, а можна оце в Тимошихі, Тимошиха тоже інтерв'ю давала, по прилуцькому, оце приїжало в нас у квітні, оце Тимошиха давала. Валя Савчина лише вийшла оце би [в] ціі якби й попитали, вони ось будуть там, – на пошту йдіть, і тут можна цих людей і попитать, я інтерв'ю нікому не давала, а все ж бачила, а вони це ж давали, бо були в центрі. Данінова ще оноде на окраїні, вона там дуже пострадала.

P1. До єї вони приходили там.

P2. Вони ж тудя приходили, там обстріляли, бо сама крайня була, от поля, вони ж стояли, і забор, і хату – все обстрілювали. В нас один, тикі ж не можна казать, з біноклем, – і пострадало дві машини і сюди снаряд же кинули, дак хата в Бобрику, дак ще [й] не наши.

P1. Із хлопцем, із своїми хлопцями бігав, да.

P2. Бігав із біноклем

P1. За технікою дивився.

P2. А в їх же ж такі пристрої, що вже все ж чують, дак ото раз БТР проїхав через наше село раз, чи танк.

P1. Розстріляли хату, ще й машину.

P2. По селу поїхав, отож подивився. Як поперелякувалися ми тоді, думали, кінець нам. А вони ноччю дивляться, що вони там роблять отим біноклем, а тоді ж на фірмі жили дві неділі, ой що вони там ворували.

Фірма – це аграрна?

P2. А оце ж на початку [села]. Ой там такий забор був залізний – тільки швик танками, туди-сюди.

P1. Там солярки було трошки збережено, дак забрали.

P2. Там бочка солярки, там багато, вони всі шини попроколювали, всі акумулятори позабирали.

P1. Нові машини стояли, обстріляли.

P2. Нові машини багато, він же всю техніку сюди перевіз. А тоді вже як окупація кончилась, так через Шиловичі, що осталося, то коє-шо туди повз нас її везли той. Ой багато техніки в нього пострадало, ужас, всю ж перевіз туди техніку, всі ж тікали в село, – хто думав, що сюда прийдуть вони.

В нас даже з Києва приїхали, повтікали, дві неділі жили, дитина мала була, два года.

P1. З Нежина були.

Дві неділі, а тоді вийшли навсрно?

P2. А тоді ж дорогу зробили ми тут оце ж во, через Шиловичи почали на Ічню їздити по продукти через дві неділі, і вони тудою поїхали, ще до родичів на Полтавщину тудою поїхали, там Прилуки, туди вони..

Так туди і машини проїжджали?

P1. Проїжджали, там пісок такий був.

P2. Да-да, вислали, там було води шматок, в нас же Удай скризь, болото в нас, так ото шесть прицепов цього, всі [з] Вишнівки помогли, шесть прицепов бою .. на фермі брали скризь, і виложили, і почали люди їздити по продукти

А, так це прямо під час окупації зробили? Так це селяни?

P2. Кажу [цій сім'ї] «Їдьте, бо страшне шо робиться, їдьте кажу, бо в вас же дитина», – так вони ото і виїхали тудою, слава Богу.

Ясно-ясно. Я чув про такі випадки, шо люди по селах дійсно намагались зберегтись – і попали якраз «під роздачу».

P2. Так, з Ніжина до нас багато поприїжджало, дак хто б знав, що в Ніжині спокійно, а тоді виїхать – не можуть виїхать. Я каже, пішки пойду. Кажу: пойдіть пішки – розстріляють. А одна в нас психічно цеє хлопчик хворий, треба таблеткі срочно по рецепту, не пустили вони за село, кудою хочете – туди і їдьте, каже, дитині треба таблеткі, бо кончилися. «Нет». У них блокпост напроти лісу..

Ага, блокпост був.

P2. Ой, то не пустили, всьо. А один пошов по сігарети, бо уши ж пухнуть, ни сігарет нема, ни махорки – нема нічого, так вони його: оце последний раз. Може побачили, шо він такий сам живе, ошарпаний, но не тронули, не тронули.

P1. А спитали: мобілка єсть там, чи шо там таке.

P2. Да, бомж, і не трогали його, ну то їхня там була територія скризь, скризь територія їхня, дорога вся заблокірована до самої розвилки була, ліс отам, це все їхне було.

Ото до розвилки на Дорогинку, да?

P1. Да-да, на Дорогинку.

P2. Ото вони там стояли скризь, хто в цій хаті за хуторочок маленький, вони жили там, отой ліс і та сторона вся. І їдуть, і їдуть, і десь затихнуть. І їдуть і їдуть в ліс, все в ліс, у ліс. З першого дня їздили.

Ясно, хорошо, хорошо.

P1. Так, ну ладно.

P2. Всьо, Липович.

P1. Да пойду, шо ж.

P2. Ви ще людей попитайте, зараз кончається, так я, як би ви ще оцих попитали, оцей край, да ну Света тоже ж могла сказать, вона ж сама крайня, усіх бачила, вона ж от поля живе.

Вона все ж бачила, Света, Лена ні, а Света ж усе бачила – видно ж усе. Ми чули, но не бачили.

[...]

Дякую вам, дякую вам. Хотів ще спитать, оце як були вибухи в Ічні 2018-го року, тоже боялися, тікали?

P2. В 19-му. В 19-му [ж]?

У [20]19-му були вибори.

P2. Ой страшно злякалася, я думала на Удай, таке ярке чи в нас хата горить, зразу проснулася, тоді думаю, чи сарай горить, а воно таке, таке вгарище, а вибухи були, ну скі[ль]ки там до Ічні 25 кілометрів, а тоді ще ж там Дружба 10 кілометрів. Боялися дуже, тікали ж у нас, ночью їхали, бо казали будуть і достане до нашого села. Ну ми нікуди не тікали, нікуди.

Частина потікала, частина залишилась.

P2. Тільки тьотя моя з Ічні приїзжала, дак ото сутки побула, вона якраз зі сторони од Дружби. Казала, що вже й півІчні нема, – а хазяйство все їхнє осталося [ціле].

Ясно-ясно.

P2. А ми нікуди не тікали, тільки чули ж.

Якось цей досвід 2018 року ваш вплинув на поведінку під час війни чи ні? Чи в принципі ніяк?

P2. Да ми даже забулися, і це ми як місяць були в таком цьому, нас аж учувалося-учувалося до тишини, а тепер не дай Бог шось стрельне, дак і страшно, а тоді учували [чи] де-де так не стреляють. Уже ми привикли так до вибухів оцих, до стрілянини, шо страшне, шо вже ж все.

Да, тоді ж більше місяця вибухи були.

P2. Ага, а тоді оце не дай Бог де оце стукне: там снаряд взривуть, там снаряд у нас взорвуть там ото, ж хлопці й у нас живе, оборона ото ж в селі, а ото ж окопи пид селом, там же теє їхнє бачили.

Да, бачив, як їхав.

P2. Отож наші там. Дак тоже взривають, там де побачать ото, дак аж страшно, як стукне – так і страшно.

Добре, дякую вам за інтерв'ю.

Запис П-22¹

Респондент 1 (P1): *анонімно*.

Рік народження: 1948

Професія, соціальний стан: *пенсіонер*.

Респондент 2 (P2): *анонімно*.

Рік народження: 1962

Професія: соціальний стан: *пенсіонер*.

Стать опитуваних: жіноча.

P2. Да, мене [під дулом] автоматом з погребу теж. Я вже тоді не боялася ні смерті нічого, сиділа в погребі. Чотири години в погребі, чоловік побіг на пункт спостереження, завжди він бігав, а мене залишив дома, а я вже ж чую що в селі тарабанить, а ми в центрі села.

P1. Да який гул був страшний.

P2. А я тільки з церкви пришла, обідать сіла. Вдяглася бистренько і в погреб, а погреб не в своєму дворі, а в нас там сусідчин ще двір є, і там погреб глибший, думаю ну там, ну ми ж не думали, що вони зайдуть. Я там сиділа на картоплі ж холодно, годин дві-три-чотири, чую: чотири рази собака розривається, вони у нас у дворі, вони вже все повідкривали, вони вже все перерили були, я ж цього не знала. А потім уже так вечором, собака замовк, думаю уже все, поїхали, слава Богу. Відкриваються двері в погребі, а сонечко заходило, це у березні було, і мені отак світло. Я вилажу з картоплі, а погреб глибокий, я рачки, і автомат аж туди довгий отуди. Я рачки отак лізу по східцях, кажу: «Не убивай мене». Він один стоїть з автоматом: «Нет, нет, а што ви, никто вас.. а почему вы прячетесь?». Я кажу: «Тому що ми боїмось вас, ми ж уже начулися і Бучу і все, ми ж ховаємося». «Нет, нет, нет». І ото він мене привів у двір, там уже [було] все пооткривано, вони нашли посвідчення [...] чоловіка. «Где ваш муж?», я кажу: «Я не знаю, я тікала, й вин десь тікав, я не знаю де вин». Вже вони все оцю його папку.. в бардачку в машині повикідали вже з машини все. І їх уже в дворі купи стоять, я не знаю скільки чоловік ну вони.. І вони ж наче один одного ж не бачили, отак «Вот, братан, привет, ах ти живой», і отак. Вони з декількох, мабуть, були .. підрозділів, тому що вони один одного не зна.

І оце одна компанія вийде, ну один до мене як пристав. Такий, [оце] замітила червоні кеди у нього були, балаклава, і він такий низький, коренастий, чи калмик, чи бурят, ну не російський, і: «У тебя есть оружие». Я кажу: «Да де, ми вже

¹ Стенограма запису вперше була опублікована на інтернет-сайті Національного музею Голодомору у серпні 2023 р. Тут публікується із незначними уточненнями.

пенсіонери, де воно в нас». «Ми у тебе нашли газовий балончик в доме. Ми зашли, дом уютный, тепло, яишница, и никого нет, вот ми ищем вас уже три часа и никого не найдем». Я кажу: «Я ховалася. А шо мені тепер робить?». Вони перебігли, їх може чоловік п'ятдесят у дворі було: оце одні з автоматами забіжать, другі.. Мені якось було вже це.. я тільки думала про чоловіка, а коли сиділа у погребі, [то] весь час були автоматні черги, і він як побіг через город, думаю, його вбили, а там сваха в нас живе, він туди і [заховався]. Жила, вона теж утекла була. Йому гарно видно на трасу, й він то рахував скільки одиниць техніки. Думаю: це вже його убили, як він біг городами, його вже в живих нема. Дак я вже тільки думала, що його нема, оце вигляну на городи, сніжок отак лежить, ниде не видно його, все не видно його. Я кажу, а шо мені тепер робить ввечері надходить, я кажу, боюсь. А поруч хата, вони вже там топлять, сусідка втекла, собак гладять, дві собаки овчарки такі вони вже, з погребя тягають усе. Я кажу: «А шо мені робить? я боюсь рядом, поселилися ж отут, можна мені до сусідки?». «Да, да, да, может вас провести?». І ото він мене провів до сусідки, ми там переночували. Ну як переночували, під страхом просиділи, але ж що мені запам'яталось; і зараз часто згадую, один з тих він мабуть самий був.. рядовіший, чи як це по військовій частині назвать?

Старшина, може, чи ні?

P2. Він такий був грязний, в нього вся одежа, весь одяг був закопчений, ото він чи танкіст, ну все я кажу «Боже». І він, до мене декілька раз його посилали, вони там курять, його посилають, а не, а він каже: «А как вас зовут?», я кажу: «Баба Ліда». «Нет, нет, ви на бабушку не похожи», я кажу: «Ну тьотя Ліда», «А еще как?» «Ну я вчителька була, Лідія Петрівна¹». «Вот мне так нравится». І він мене весь час.. ну шо я скажу про цього, як він дуже толерантно, й от «Лидия Петровна, а водички можно у вас?», я кажу: «Ну, воду беріть, у нас тільки колодязь там, беріть, ага, беріть». Дала ще йому відро, бо він прийшов з такою кастрюлькою, думаю, там стільки людей на скільки тії [води], – буде бігать до мене. Тоді через трошки пришов: «А яичок?» А я нашла яйце, як вони мене ото вже вели, десь на дорозі куриця [знеслась], і отак у руці його зажала і ходила з ним весь час, як я його не роздавила. «А яічки у вас є?», я кажу «є». Винесла, які всі були отам у тому, думаю хай хоть понаїдаються, бо вони ж нам не дадуть спокою. «А хлебушок?», я винесла. «Так нет, Лидия Петровна, вы и себе одну оставьте». Я кажу «Не нада, не треба ничего мені». О, і він схотів зо мною виговориться, як чи онук уже із, ну не знаю.

P1. Ага, з старшим.

P2. І він отак оглядається туди, а вони там курять, щоб же не чули. А я вже бачу, що він не.. не агресивний, дак кажу: «Що вас сюди привело?». «Да, у вас такое патриотическое село». Я кажу: «Любимо своє село, ми тут пенсіонери,

¹ Персональні дані респондента змінено з міркувань безпеки.

трудимось, тихенько живем, але любимо свою землю, свою Україну», по українськи з ним. Він чи що, чи все розумів, але піддакував усе мені. Я кажу: «А чому ви оце прийшли до нас? От яка причина?». «Та, вот штото Зеленский там ваш пиликаєт». Я кажу: «Так при чому тут Зеленський, що, і ваш пиликаєт і наш, а при чому тут люди», як почала розказувати, як розстріляли одних оце сусідів, кажу, троє діток. «Да, а хто расстрілял?». Я кажу: «Ваші». «Да? Ну это не харашо» – каже, а потом мені аж пошти шепче, каже: «Да, вот у меня молодая жена, вот родила сина, я єво не видел, а она [мне] говорит, що я замуж вийду. Тебе там уб'є, я замуж вийду, так ти мені не нужен, як ти не бачиш як син росте, дак вот зачем мне такая родина, што меня послала убивать, а я не вижу как мой син растет». Оце так мені, і довго говорив, ага. А я кажу: «А ти хоть себе бачив? Лице твоє, ти хоть умийся», а в нього одні очі блищать, ну він видно чи танкист чи механік який, ну все на ньому, форма на ньому.

P1. У мене пооставались рукавиці у тому, просмалені лежали у кухні, видно що танкісти, там же.

P2. А зайшовши же в хату, ну по.. все пооткривано, зашла в хату всі шухлядки, що вони шукали, ну не знаю, все що пооткривано, але нічого не взято. Абсолютно. У чоловіка була така військова, така тепла, він її ще й носив, дак ще й казав: «Ліда заховай».

Тілогрійка?

P2. Така вона, ну кофта така ото зелена, носять зараз військові, йому зять отдав, подарував, він її носив вона карманів багато, він ото в школу іде, там свисток, там ще шось. А перед [тим] ото як окупували нас, каже: «Заховай, бо це такій..».

P1. Одяг шо.

P2. Я не знаю з гарячки де його діла, а потім уже каже: «А де вона, я його не найду», вже всі лазейкі вишукала. Я кажу: «Може, вони його забрали». А потім уже дочка шось шукала, як Михайлик народився, дак найшла, я його десь так запхала, так шо нічого із хати нічого не взяли. «Вот яички у вас там», – но не їли.

P1. А у мене поїли. Оце корзинку виїли, а другу корзинку забрали з собою, бо рядом лежав кульок білий, дак і кулька немає, должно цеє, дак туди забрали, корзинка.

P2. Дак я цей кажу: «Шо мені робить, я так боюсь, так ото до сусідки», а [той]: «Напиши «люди» на заборе», то я нашла дитячу краску і пальцем написала і зараз іще. «И никто к вам не приедет».

P1. Ну не заїхали, ото як люди написане було, ага.

P2. І правда ж, не заїхали.

P1. А то їхали не дивилися.

P2. Да

P1. Їхали, ніхто не відкривав ни ворота, нічого, прямо.. в мене в забор під'їхали під хату.

P2. А ти[і] ж, місяць жили; до нас поз'їзжались наші діти, наші внуки, ще вони й з Ніжина прихопили, думали в селі тут буде тихо-мирно, прихватили кумей із дівчинкою, нас десять чоловік.

Та ви шо. Оце в хаті тулилися?

P2. Нас десять чоловік у хаті, світла нема.

P1. Да, місяць не було.

P2. Бахкає, вертольоти, літаки. Це в нас був страх і ужас, діти трусяться, серед ночі «бабах», ми всі.. Чогось тікали всі під вішалку, вони бігали і туди і в погреб, а я кажу: «Ні, я нікуди не піду, шо буде, я з хати нікуди». Діти плачуть, собачка такий маленький, вони ото привезли, воно тіки бахнуло, вин уже на руки стриб – і до порога, уже тікати шоб. Пережили страшне. Не голодували правда, виживали. Пекли млинці, встаю серед ночі печу, думаю, встануть ото кава, чай, млинці є, молоко було. [Молоко] не приймали, люди давали, так просто давали, кефіру було повно, оце такого було, не голодували ни одного дня. Але коли хліба не було ото скільки днів, а потім привезли перший раз, і в кого дітки були, давали ще й по батону. Так два батони, а вони такі без упаковки з Прилук привезли, м'якусінькі такі, а пахнуть у хаті! І це ж двоє онуків маленьких, один мій, Микита, а то Маша, у третій клас ходили. Посідали кожен отак, оце мені запам'яталась ця ще картина: по батону взяли за столом, один і другий. Я кажу: вам батони, нам нема дорослим. А вони не їдять, сидять і отако держать ті батони. Я кажу: «А чого ви їх не їсте, давайте вам поріжу», – «Вони так пахнуть, це такий запах». І вин мені і зараз часто згадує: «Бабо, я добрішого батона, ніж отоді, як ми були у вас, я добрішого не їв, як вони пахли». Так це ж скільки вони днів тільки були без хліба, ну три-чотири, а потім стали староста в нас там, виїзжали до моста до того, там привозили, організовували, молодці, все було добре, не голодували.

Так, а на момент, коли вони зайшли в село, тоді їх, мабуть, уже їх не було, бо ви казали, що ви сама залишились?

P2. Діти, діти повийїзжали. Зять залишив машину в Дорогінці, їхав з Ніжина і вин, – уже їхали колони назустріч, – і вин уже не проїхав, і він у друга залишив у бабушки там машину, поставив на околиці Дорогінки, як їхать на Бакаївку. Аби знав, шо вони тудою, бо машина гарна ж. І вони перший раз розстріляли колеса там, покрали з машини все те. А потім уже як вони уже ото там скаженіли в Дорогінці, стріляли по людях і в погребі, вони машину спалили, повністю спалили. І коли йому позвонили з Дорогінки, шо «Валера, все, машину спалили, в нас таке в Дорогінці творять, і корів убивають і в людей стріляють». І вони зібрались, вивіз мій чоловік до мосту сюди своєю машиною, а потім їх з Парафіївки, вже його зятьова сестра в Парафіївці, їх виїхали забрали.

[перерва в запису]

Магазин, кажуть, зайшли розібрали.

P2. Оце ж в цей день, це було тридцятого березня, було Святого Олексія, і як ми були в церкві з чоловіком, була служба у нас. І потім ішли додому з церкви

і говорять, що сьогодні привезуть гуманітарку в магазин, і ще так привезуть товар, хто що хоче куплять. Ага, ну і ми пішли додому, тож я так думаю: нажарю яечок із салом, пообідаєм, не збирались іти, ми не ходили.

А ваших уже не було? Вже вивезли їх?

P2. Наших не було, оце дочка із сім'єю, із кумами з дітками повиїзжали ото раніше, а син із дружиною, а вона вагітна, тоже бідненька так натерпілась. І зараз дитятко отако як подивлюсь: підстрибує так само як вона, ото як бахне у хаті, – і вона ото так підстрибувала [*втирає сльози*]. Зараз і дитятко, оце чи двері, маленький Михайлик три місяці оце народився, зачатий у війну, у Харкові війна їх застала, вони теж тікали бідні, ми зустрічали їх у Пирятині аж, виїзжали у цей день, натерпілись. Так це дитятко так само оце зараз.

Да ви шо.

P2. Да, оце чи двері отак рипнуть, чи що у Ніжині вони зараз живуть, народилось сімнадцятого листопада хлопчик, так ми їх уже вивезли буквально за один день, як вони зайшли.

P2. Як ми їх вивезли, я не знаю щоб було якби ми їх ще не вивезли, син же ж, ну молодий, ну мало чого б якби там вони. Хоча вони в селі нікого не трогали, нікого, так же ж слава Богу нікого не, ну не було таких, але ж ми залишились тільки удвох із чоловіком. І оце ж про цю гуманітарку, я кажу: та не підем ми по товар, у нас таке наче все є. І тут звонять моєму чоловіку, він був на зв'язку завжди, що ідуть колони, і ідуть колони, він одягнувся і пішов, ну а я собі. Бо ці колони ішли щодня по декілька разів на день, і ми вже звикли, ну гуркотить не так то далеко, но там кладбище, а ми так недалеко. Прогуркотило там – він пощитав, то зять ходив, і внук ходив вісімнадцять років по черзі, там рахували, передавали, не знаю куди, то не моє діло було.

P2. А то, і він пішов, а я ще ж собі спокійно у хаті. І почула у цей час стугін, і такий не то шо колони як раніше йшли, а то вже взагалі наче в нас десь за вікном, а вікно було відкрите, таке стугонить, і говор.. я вже зрозуміла, що вони в селі. О, а в цей час люди прийшли. А ще мій чоловік, коли сказали, що ідуть колони і стріляють, і дуже небезпечно, пішов до магазину і каже: «Люди добрі, розходьтесь, розходьтесь, бо все може быть». А у нас люди ж як? І прислів'я є: поки грім не вдарить – не перехреститься. Може хто й пішов, а в основному всі люди позалишалися там, масло і згущонку гуманітарку нам давали, а так привезли і яблучка, і вермишельку, і шо там ще було не знаю. От, і вони як заїхали, і вони люди вже ж розбігалися хто куди, це ж у нас на кутку на моєму, хто в хліві, хто.. з усього села, хто де, ну ховались, хто по погребях уже як вони зайшли. А вони [росіяни] прямо не знаю якою то машиною, вони прямо заїхали в магазин, його пере.. оце все вивалили, бо магазин встигла продавщиця замкнуть, це дружина ось старости, і втекли вони всі. А вони, .. от я кажу: «А для чого магазин розвалили?» – «А зачем он закрыт был?». Це треба [значить] їх зустрічати.

І вони в'їхали, розвалили, а там було ще масла, бо багато привезли гуманітарки. Вони згущонку позабирали.

P1. І масло забрали.

P2. Не все, бо мені кажуть: «Иди, у вас там в магазині масла полно, так иди там возьми». Я кажу: «Не треба мені масла». Воно валялось, вони брали таке шо, ну банка закрита згущонка, а масло було розфасоване у кульочки, і скільки вони його думають з'їмо, і вже в дорогу вони тікали їхали. Дак масло: «Иди, масло там возьми». Кажу: та не треба мені масла. І ото в магазин вони в'їхали, вони його розвалили, двері вхідні, і так довго він довго і стояв, хто там ходив.. Може потім і наші там ходили, не знаю, бо ми на другий день.. Ой, а як ще мій чоловік найшовся. Я думала, його в живих нема, вже дітям позвонила, а його ніч не було, а він не може щоб мені, кажу, нічого ни позвонить і ни сказать: «Ліда, я там, хоч і ховаюся». От я йому звоню, а він поза зоною, я йому звоню, він поза зоною.

P1. А він откуда знає чи вони у тебе чи уже вийшли.

P2. Він думав, що мене вже в живих нема, бо коли вранці прийшов, каже, все пороскидане, хата відкрита, собачка скавулить, я каже, сів на порозі і плачу. Він думав, що мене вбили, а я у сусідив ночувала, а ми ж цього не знали. А він оце ж до свахі, хата там нежила, уже коли вони в село ввійшли, і він туди втік. А там хлів старий, сіно, каже, ну може вже піісят год йому, шелуха одна, він каже, я туди зарився, а вони вибили хвиртку.

P1. Там же танк доїхав, ну а чось далі не поїхав, розвернувся.

P2. Там не ночували, но каже по двору ходили: «Да наверно здесь никто не живёт», і зайшли в хлів, там де він. А там дошки отакі каже світяться, я й не дихав, я даже не дивився, щоб погляд мій вони не відчували. Вони каже надо мною отак у хліві походили, ну думає, зараз як бахнуть – і все. А потім і під піччю сидів, бо вони там цілу ніч діжурили. Вона якраз хата [о]так там получається на отшибі, теж ніч переніс страшне. Дак він думав, що мене вбили, бо ми патріоти тут села, й церкву починали українську, дак із нас починалося все.

P1. Ми ж першу в Черніговській області церкву відвоювали. Два роки воювали.

P2. Боролися і не скриваем, і не скриваем своїх отців, дак він думав, що вже хтось навів, ну як скрізь. Дак думав, що мене вже десь розстріляли, а я думала його вбили, ось так. А коли вже в сусідки вранці, коли вони встали іти танки, і всі йти не з села, а в село... А говорили, що вони [вийдуть], він оцей шо мені про родіну казав «я вот, зачем мне», дак він каже: «Ми отступаем, нам приказ был отступать, ми уже должны быть..», де там він сказав мені вже завтра чи шо отам на кордон яке місто, «ми вже там должны бить». А тут вони їдуть у село, я кажу: «Боже мій, вони знову в село». І щитаєм, рахуєм, ми вже більше ста нарахували повз хату, бо то таке двигтить усе, гуде. Ми отаку щілінку зробили у шторі. Виявилось, що вони тут у центрі всі збиралися.

P1. Да, шикувалися.

P2. Да, а в нас село воно так розкидано, і вони шикувалися, і потім вони тут у центрі всі з'їзжалися і почали виїжджати. І вони як почали виїжджати, дуже багато одиниць, ми з Валентиною Павлівною нарахували більше ста.

P1. Де, було двісті шийсят одиниць всяких. А, це круз вас, а ще ж їхали круз зупинку, круз нас отам.

P2. І стрільбище, і стільбище, а вони ж це ті що в селі в нас ночували виїзжали, а до них приєднувались ті, що стояли в нас ще за селом місяць отам.

P1. Кадировці, кадировці..

Да ви шо.

P1. Да, кадировці їхали

P2. Да, кадировці їхали з-під Броварів, оці колони, вони всі їхали через наше село, і вже не по околиці села [як раніше], а їхали вони по центру, там де наша хата.

P1. Не так як заїжджали, боялися, щоб по селу ж не стрілятимуть, дак вони через центр села їхали.

P2. А тоді вже стріляли, вони так їхали стріляли.

P1. Куди попало.

P2. І оце ж ми ховаємся, а сусідки чоловік, і він нас оце: «Ідіть сюди, отут три стіни, ідіть сюди», а хата велика оце, і ми не знаєм куди бігаєм, і я так у вікно виглядаю – два мужчини ідуть з дороги у Феоктістови в двір, по сусідству двір, обидва низькорослих, обидва однаково отакого невеличкою [зросту], і вони пішли у двір, не наші люди. Я кажу: «Павловна, а хто то такі?», вона каже: «Да я не знаю». А де вони ділись ці люди, ми їх так і не бачили ці два мужчини, видно вони залишилися: або дезертири, або десь вони ще спали да їх не забрали, не наші, не наші.

P2. Да, а тоді втекли десь.

P2. А де вони ділись ми не знаєм. І коли ми оціх чоловіків виглядали, де вони ділись, я дивлюсь: мій Саша з городу, іде мій чоловік. Я вискочила, а Павловна каже: «Боже, то твій Саша». А він іде отакій він, просто йшов уже ниякій, ниякій ішов.

P1. Цілі суткі висидіть на холоді, тоді ж холод був 30 березня.

P2. Я кажу: «Я тебе уб'ю, я тебе вб'ю», а він отак на мене дивиться, каже: «Боже, Ліда, як ти змінилась», я кажу. А в нього голос пропав, я кажу: «А як ти змінився». Ніч, навіть доба не пройшла, нас поміняло людей усіх кардинально після отакого шоку, ну я думаю, як його вбило, думаю все, моє життя я... ну ми звикли вже ж сорок років уже ж слава Богу. Оце таке ми пережили, ось.. і потім вже як почалось стріляти. І кажуть, ідуть кадировці, ідуть. Заводить машину, каже: «Дивись», а поворот ось так, а наша хата ось так, зовсім же поруч, каже: «Дивись, як нема, колона як пройшла», вискакує машиною і ми їдемо оце ж до цього мосту, що розбили ото за селом.

P1. Ото в нас був один зв'язок у нас сюди, на ліса.

P2. На ліса, а люди біжать, люди наші з села, хто куди хоче, хто машиною, хто трактором, хто пішки, хто з торбою, жуть...

P1. Да, да..

Це в той день, коли вони заходили?

P2. Як уже вони виходили, як виходили.

P1. І як заходили.

P2. А це вже як вони виходили, і вони оці наші вийшли, а потім стали колони підтягуваться, і вони стріляли ж, і в нас же вікна в людей попрострілювани, вони стріляли хто куди попало. І ми тікали потім ото в хутор Безбородьків, а потім поїхали на Ічню і ми там два дві в Ічні пересиділи. [А потім] приїхали додому, – собачка біжить стрічає, лиже, ми його цілуємо, наш собачка, а в дворі той собачка понатягував в пакети орковські всякі тії. Ну, я йому батон кинула як їхала, а шо ж того батона, два з половиною суткі, він понатягував пакети у сусідів видно ж ночували, позалишували. Яець понаїдались із салом, а свої ції повикідали.

P1. Да, да, у мене теж у кухні були пайки їхні, дак такі галети, галети.

P2. Оце таке ми пережили. Дак це ж ми пережили, ну в окупації щитай місяць, але ж ми їх не бачили, ну один раз вони заблудилися, куди вони їхали ми не знаємо, вони повз хату ввечері проїхали вісім разів. Це було на восьме березня, сніг ішов – і вони поблудили. Їм треба було на Вишнівку вискочить, а вони в нас село кругле, і вони оце по селу, а ми ж не.. Я кажу, ну зараз зайдуть, повна хата людей, ну мало лі, ну шо ми всі їх боялися.

P1. Боялися..

P2. Ну почнуть стрілять, почнуть вимагати ще шось. І оце тільки замовкне, – і знов їдуть. Ми як миші отак попритихали.

P1. Село німе стало, ніхто нікуди не ходив, ни на вулицю, в мене ж центральна вулиця.

За місяць?

P1. Ага, за місяць.

P2. Ми не бачили один одного.

P1. Оце так, а тоді прямо ж оце доїзжаєм, ну оце з центру ми проїзжаєм, а тоді прямо ж на той, на Дорогінку на виїзд. Дак оце так вийду із-за хвирточкі.. Ну вони зайшли, у нас двадцять шостого [лютого] перші колони ішли, перша колона ішла двадцять шостого, це була субота.

P2. З церкви йшли, вже гуло.

P1. З церкви вже прийшли ми, вже з Вишнівки вже гула ота, такій страшний гул оціх танків іде, і вже гуде, гуде, а мені так оце колгосп, оце так я живу отак, а тоді в кінці города колгосп, ну колгосп розібрали, вже там нема, і туди просвет, шо тоді йде кладбище, кладбищем з Вишнівки ішли. Вони формувались отамо десь іще в Сумській області, а тоді ішли на Крупичполе, на Івангород ішли, а тоді на Крупичполе, а тоді Крупичполе, Мартиновка, Мартиновка туди ще, а тоді ішли оце Крупичполе, Вишнівка, Сваричівка маленьке село, Хрущівка це нашої

сільської ради, і через Припутні, дак ішли ж попід тим, попід селом, а тоді в село в'їжджали там, де зупинка, і через село там уже ж трошки на окраїні вони виходили. І це колона йде, ну Саша щитав, а я не щитала, а в хату, у хату заховаюся і дивлюся, і дивлюся: їдуть оце БТри, танки, бензовози, о.. вранці це у вісім проходять, тоді наші, наші стріляють, починаюся, а там у нас отам перед селом у нас ліси, а тоді Дорогінка село, то на бік туди.. на боці Андріївка, там кілометрів два чи три, [до] їх не зайшли вони, а йшли через Дорогінку і на Бакаївку, а наші починають оце з Томашовкі і з Безбородькового стрілять. І оце через село летять туди в ліс, вони окупувалися у лісі, там бліндажів наробили, вони думали шо постійно там будуть, а наші потом стріляють із всякого оружя, – летить, трусить..

P2. Я вас переб'ю, як один день вертольоти їх шість казали, ну ми бачили один.

P1. Ні не один, я зразу бачила три чи чотири, шо ти. Оце туди на ліс.

P2. Я винесла шось таке, дивлюся, – вертольот, – висить, ну прямо метрів за сто од мене, а Саша мого нема. Тут чую, трищять куші, Саша летить, а він пошов там саме щитать колони, а цей вертольот, він так низько, шо він там робив, завіс над поштою, отут як раз у центрі щитай, отако він завіс, і потім повернувся і.. А він так каже, він же мене побачив, той вертольот, так він отакій забор, як він його перестрибнув, забор, з переляку. Вертольот цей завіс, а він був біля пошти, оце ж так тікав двором тим .. заросшим, а тоді через той, через забор.

Це ваш чоловік тікав?

P2. Це мій чоловік, да. Ну постійно його дома не було.

P1. І оце, оце вранці пройшла колона, десь у вісім, начало дев'ятого.. Вони їдуть попід селом, дорога ж там асфальт, тоді в село заїжджає асфальтом, і селом проїжджають уже трохи там на виїзд, і там у лісі ж вони і зупинялися, а може які й прямо туди йшли на Київ. Ну хто знає воно там їх, наші перестриляли через той, ми перетрусилися, о.. Їх вони тоді вдень тікають не вже тудою поза селом, а через село отак групами по три БТри, то танками, тоді бензовози, ну тоді вже. Ввечері вже отам сформувалися отам десь, знову іде колона ввечері, десь у чотири. І знову іде, гуде, знову наші луплять, всякими.. хата труситься, в мене коридор із кирпича, почав колоться і завалився сей год, оце зимою сніг упав, дак воно виперлося отаке.. Тоді їх перестриляли, ввечері їдуть, тікають вони селом, а тоді заблудяться, і з села не знають куди виїжджать і ганяють по селу, людей же лякають, та ти шо, люди трусяться, Боже мій.

P2. Ми б тоді може в Ічню ще б не тікали, коли, бо вже так були виморені.. Ну коли прийшла ось Тамара, і кричить же на все: «ой Боже, Миколу убили», це чоловіка в селі молодого, коли вони ці колони ішли, а він такий був сміливий, завжди кудись їде велосипедом, йому і не той казали не їдь.

Це Кубрак?

P1. Кубрак..

P2. Кубрак, йому казали, Коля, ну куди ти поїхав, а він же доїхав до дороги.

P1. Кажуть же хата горить ж у Наді, вони запалили.

P2. А, хата ж горіла, а той, вин такий добрий, хотів усім допомогти.

P1. Да, то правда.

P2. Оце ж їхав же тушити той пожеар, і в цей час вони ото повертали на повороті, і вони стрільнули – і йому в сонну артерію, моментальна в нього смерть була.

P2. І тоді ми уже поперелякувались, що вже ж убивають, стріляють, і ото ми у машину.. Можна було тоді вже тоді не тікати.

P1. Страшно... Світла немає, засвічуєм свічку, о.. Вечерать же не вечераеш у половина четвертого, бо темніє у полп'ятого, свічку. Вікна закриємо, такі куски великі все, щоб воно ж не просвічувалося, і так місяць страшне, ну світла, ми вже без світла привикли, [без] холодильника, все посолили, все уже так було, о.. Але ж боялися й топить, бо думаєм бахне-трахне, о, ну, а тоді увечері, вони чи тікають вони що усе гуде, гуде, гуде. Я вишла один вечор: БТри розвертаються, от не найдуть дорогу на Вишнівку і цеє. А як заходили ж уже вони тридцятого, це як вони уже тікали ото з-під Києва, тоді заходили удень. Ревисце таке страшне в селі було, ну сюди нам виїзду на Ніжин (у нас обично на Ніжин сюди дорога, і на Ічню повертати там, недоїзжать до Дорогінки був зв'язок) сюди нам ні, бо вони ж жили там під селом. То вони появлялись на окраїні села приходили, і воду у людей там брали і цеє, і стріляли часто, о.. У нас там було фермерське господарство, а на правий стороні, от як виїзжать то було оборудовани там стояли машини і трактори, вони ж туди гатили, дак і погоріло. Ну трохи він забрав тракторів, должно шість чи сім, ще окупація, приїхали раненько, десь у сім, уже бачу: круз мене їдуть, їдуть, о.. А машини ще там такі були грузові великі, самосвали, не наші, імпортні, заправка там була, солярка, так вони як гухнули туди, дак все горіло, склад там був нашого фермера. Да комунальника цей із зерном все горіло. Добре, що вітер ішов отуди на.. на.. отуди на Бурбулі, не на село, якби на село, так ми б подушилися.

P2. Хоронили оце ж ціх, шо розстріляли, коли їхали на похорон, в цей день похорона, а ми з ними ще й так приятелювали, все таки людей треба ж. Таке бахає, а чоловік каже: «підем на похорон», ну підем, – шо буде те й буде, зібрались і ідем, а воно ж бахає, а воно ж бахає, а ми дійшли сюди, їх уже везуть на конику, бо шо ж тоді не машини, на конику везуть, людей зовсім купка, батюшка спереду, ще каже: ставайте біля мене, допоможете мені. Ми оце ж їх ось у церкву, а воно ж ну так бахало, так бахало.

P1. Як наші стріляють отсюда з Томашовкі з хутора, даке були і коло мосту летіли, через хату літають снаряди, а ціі нам їм у відповідь дають. Дак у відповідь на окраїні, там спалилося, і хати погоріли, і там порозбивали трохи на окраїні там села. Ну і в середині, оце ж у Валерії хату вони спалили. А це спеціально тут біля мене сусідка, трошки далі від мене, дак прийшли, в хаті облили усе чисто.

Побачили у них камуфляжну одягу синову (а вони утікли до сусідив у погреб) облили і спалили. Кірпичний правда домік це колгоспний, так воно все вигоріло, – і стеля і усе, і усе що було обставлене, все вигоріло. Ну люди живі осталися там.

Так це в останній день оце було?

P1. Да, в останній, тридцятого, тридцятого виходили. Ну, а тридцятого це вже воно оце кожний день їдуть, гудуть, машини їх постіляють, вранці йдуть колони із Вишнівки попід селом, і в село, і туди ж на Дорогінку на ліс. Тики поперестриляли їх отсюда наші, колона ця, вже що осталося отако по троє, по четверо. Я в один день, у мене давленіє дак я.. все мені нудить усе, а оце тут у грудях так, от страху отак, отак трусилося місяць, а тоді вже тридцятого повтікали. Дак я думаю пойду в магазин, у нас тут єсть магазин, пойду, куплю якогось лимонаду чи мінеральної води. Я перейшла дорогу, гляну ж – наче не їдуть, перейшла городами, прийшла сюди, а тут обстріл був великий, ракетами.. ракетний якийсь був залп, як почало гатити. Дак отуди, воно приміщення дитячого садка, так був там бомбоубежище, ми туди заховалися, нас чоловік сім собралосся. Ну, а Валя не прийшла, побоялася, ну я ж пересіла ж там, чоловік каже: «Не приде Валя, уже одинадцять», – додому. Я знову городами, і така вуличка так у нас, напроти мого двору, провулочок, і там три домікі були колгоспни оцеє люди живуть, і цей провулочок асфальтований. Я йду, чую гуде отсюдова із лісу ж еті, должно як обично тікають, думаю: та це воно далеко ще гуде, у голові гуде, отак вийшла, – далеко, бачу, їде БТР, зверху солдати, вони проїзжали так: два солдати, один пушку поставив на одну сторону дивиться, а другий на другу, вони теж боялись, що тут люди, хоч і мирне населення, можуть партизанить чи пострілять. І ото з таким, но не стіляли тоді як ото ще їздили тікали, а то сидить один, я тиць, думаю ж це далеко, а воно ж БТР швидко їде, хоч і на колесах, а воно бігом же їде, я тики пере..до середини доїзжаю, вони пошти разом, ну не вбили, не вбили. Чи побачили стара вже жінка не вбили, може б мужчину дак і вбили, бо вони охотились за мужчинами, бо питали: «Де ж ваші мужчини?», ага. Я тики за хвиртку, а вони проїзжають, два тих БТР, два танки і бензовоз. Я сіла коло хвиртки й кажу: «Не смерть мені». Злякалася на віки-вічні. Кажу: «Більше не пойду, – і лимонаду не купила, і саму чуть не вбили».

Це страх такий пережили люди, це місяць, це .. нам не треба, в нас їсти запаси є, ми такі українці, що у нас, вони приїхали, сюди заходять і в погреба, у мене два погреби. Заходили, все пооткривате було, у кухні їли, ну в мене три було, того що я бачу: три ложки взяли із хати, три цїх, чашки взяли, там у летній кухні газ у мене, дак вони там пили, їли яйця, а наших боялися, у мене у коридорі були шо.. саме син зарівав поросся, о.. Дак тики должно два дні чи три, дак сало, газу ж нема чи того холодильніка, світла немає, дак сало й м'ясо – не взяли, не торкнули, коло печі витягла я почеревини кусок у чугунчику, думаю щоб не пригоріло, – і те не взяли. Витягли сок томатний із погреба – не пили, не пили, а яйця, я думаю, в яйці ж вони нічого думають, чи боялися шо воно отравлене. А яйця корзинка

тікі осталося, там десятків чотири було, і в другій десятків чотири чи п'ять, ту забрали із собою, а тут осталося должно яєць скільки, бо сковорода, дак олія стояла – не лили, якісь дурнувати були. А сковорода була в мене там стоїть спеціально жарить налисники, так вони ту скороду так обжарили, так обгоріла яйця ото. А свий пайок там оставляли, там і кофе було, і сахар там. Ну ото такий якийсь пайок і галети на тому, на томаті були, бо собакам Валя забрала.

P2. Вони були подивовані, скільки у нас, оце що до мене приходив то по водичку, то це що так зо мною: «Ой, у вас стільки всего, вот мы у соседки в подвале у нее стільки картофеля», а вона ще так і не дуже запаслива, вона сама живе, а я думаю якби ти до нас до таких зайшов.

P1. Да, так він же був, у мене в погребях було, а там по чотири тих, ряди усього закруток, дак оце ж сусідці Наді Корзинчиной каже: «Ви тут живете хорошо, но там богаче под Киевом живут». Ага, авжеж, а каже: «Ви тут харашо живьоте, у каждого, – каже, – куди не зайди у подвал, так наче в магазин заходиш, всього багато». Ну вони ж кацапи валякі, вони ж не держать усе.

P2. Ага, каже: «Вот мне ребята говорят», – а в сусідкі свині, одне чи двое було, не знаю. «Так вот мне ребята говорят, пристрель, ми его зажарим». Я кажу: «Боже, та ну не робіть же, людинка сама живе, та вона так трудиться». «Да не», а вин народився в селі оцей шо, – «Так ты вот умеешь, так застрель, и мы нажарим». Я кажу: да не обіжайте людину, вона сама без чоловіка, йому так кажу, бачу він такий. – «Да нет, я сказал не надо».

P1. Ну так же у мене по сусідству ото у Валі жили, дак каже індика хто зна де вони діли, а ще далі у полі у Баніного дак індоуткі, вони ж їх по..по.. постреляли, должно трое чи четверо, но його не обделать, його ж треба попарить, бо індоутка дуже важко скубеться. Дак по цеє, так і покидали, і не їли, ну, а брали там у нього гардероб витягли всю оцей перев'язочний матеріал, різали, рвали із оціх простинь там вони, о. А ти бинти покідани, видно був між ними поранений, а ти бинти ж таке, лежали.

P2. Да, валялися, коли скільки серед дороги валялись кровяна тряпка. Собаки десь витягли.

P1. Да, да, да, ага. Ну не всі однакові були, у мене полізли на піч і спали на печі, бо одіяло із кроваті зняли. А піч була тепла, бо я витопила, а ввечері топлю грубку, дак я ж утекла, бо гляну отако вийду, бачу, ближче танкі йдуть, ще вигляну, пошла яйця пособирила, ще виглянула і знову ближче. Вже бачу у сусідив через дві хати вже їдуть, забор залізний, по забору танк заїхав туди, дак я вскочила в хату, да забрала свої ліки і документи і через город побігла до сина. Ну каждому оце по центральним вулицям і отут у центрі, і отуди трохи проїхали, на окраїну вони не дуже.

P2. Одна батьківська хата, дак проїхали два танки в дворі, ніхто не живе, батьки померли, але ж там і сад, доглядаємо там. Вони заїхали, звалили стовп залізний, проїхали по колодязю, прямо колодязь той завалили й колодязь, по

цьому, по воротях проїхали от, і таке у хаті понароблювали, хто зна скільки [у хаті] там тих людей було.

P1. Ну у мене не нароби́ли таке.

P2. Ну вони спішили, так уже спішили, вони вранці тікали, збиралися, що там стільки всього, чи воно в їх нену[жне], ну всякі сумкі, якесь таке збирали..

P1. Ну, в їх на танках ти бачила, награбованого було.

P2. А у Маши бронетраспортер стояв повністю вин таким добром загрузений, вони стягували пивночі туди, його укривали.

P1. Шифер розібрали, укривали, даже із дивана плед зелений, дак укрили, але не роздягалися, так у бурках і спали на печі, бо грязь була.

P2. Да каже цьому шо в них ночувала, вже ж чоловіку каже: «Тебе ничего не надо? У нас столько всего там добра на том», [а той] каже: «Не нада, у нас все є». А шось іще чи ще чи пидвипили, [то] каже «у нас столько всего на том». У Мані в дворі вони його цілу нич стерегли.

P1. Ну і в мене казали оце Корзинчини, вони ж не втекли, бо корова телилася, дак вони не втекли. А два, дак один молоденький був, Нікіта: «Тётя Люба, ми вам помощь окажем, давайте». Вона каже: та не нада, не нада я й сама, а другий [з них] п'яниця був, сидів, їв, пив, напився і у танк його тіг той Нікіта. А каже: «Хотите, ми корову вам привезем», а вона каже: «Да у мене своя є корова». Всякі меж ними були люди, які ото витягували, грабували все. Но у мене не цеє, пооткривані ціі були, мобілку я забулася, дак забрали мобілку, і бензопилу у кухні була, дак забрали, віно попили. А горілка [стишує голос] у мене була пид кроваттю, дак і не забрали, должно не пили, должно не пили горілку, бо там де віно було, дак вони три бутілкі випили, а то із вишень була наливка, то половину випили, ну половину[, що] так осталася, я вилила вон. А ось у Олі там все перерили, перетрозили, перенівечили, і ще перед цім хата у Баранив були, отам вони просто приїзжають сюди, син приїжджає; як дача в їх хата ця, батьки померли, – дак тут і вікно вибили, і двері висадили, у хаті почали топить, бо воно ж никто не живе, дак у мене ще тепло було лежать на печі.

P2. Чеченці, на одному краю села жили чеченці, оце які хату спалили, так шо вони правда Надія Олексіївна¹ каже, вони різні люди, різні, всі вони нам страшні.

Респ. 1: Та всіх ми боялися, трусилися, переживали.

P2. Поведінка відрізнялася. Ну шо я скажу, як оцей як вин, я йому все розказала, я не боялась.

P1. А я їх боялась будь-кого дуже.

P2. «Зачем мне такая родина», мене оце таке, «Зачем она меня отравила, за што, вот у меня друзей уже сколько погибло, вот ми возвращаемся, я уже скольких не вижу, тех што со мной». Він контракт підписав, «дак я вот матери звоню». Він

¹ Персональні дані респондента змінено з міркувань безпеки

каже не «маме», а «матери» звоню: «Вот приедем у Брянск, и я.. дальше нас будут направлять на Донбас, нам сказали, – так я лучше отсижу в тюрьме, я туда уже не поеду». Це мені так він каже, воно мені зовсім не треба, ну йому хотілось виговориться.

P1. Я їхала вже назад, дак уже це тридцять першого вони вийшли, першого ми побоялися із хутора їхать, ми тим, конем син.

А ви уже на хуторі були?

Респ.1: А ми на хуторі були, зразу суткі були жили в хаті. А там ни їсти ми не взяли, ми ж так тікали, боялись, онук із Києва позвонив, каже: «Чого ви сидите, мені вже позвонили із села, шо ходять розстрілюють людей, а ви чого сидите?» Вони туди на окраїні живуть, це я в центрі, а вони ще: тікайте. Дак ми вже ж люди які, а це з.. дочка отам далі живе на окраїні на другій стороні, дак ми, каже, в половина третього вже тікали. Люди і боси були, оце син у мене, зять, дак скінув штани, – тридцятого березня ще крига була, пообрізували. По Удаю тікали навпростець як попало.

P2. І нич сиділи, є чоловіки, боялись, в основному чоловіки, дак сиділи у воді в Удаї цілу нич.

P1. Ужас один, а тоді вже ж ці, хто люди осталися, то перезвонили шо вийшли вони. Дак ми ще суткі, ну суткі не води не було, у хату нежилу увийшли, так ни води, колодець то є, але ж нема ни відра нічого, ни води ни їсти, а тоді вже переїхали в хутор, уже онук звонить з Києва: їдьте в хутір, там товариш його жде вас, і нагодує вас, і поселить, і все, ми тоді туди поїхали там. Ну, оце сім'я така положительна сім'я, вона медик, він на медичній робив машині. Вони заїхали до нас, бо це тут я жила з невісткою, невістка ось зараз у медпункті робить, і вони заїхали, кажуть: завтра ми поїдемо. Ага, а я кажу: «Ні, не поїдем ще завтра, хай же ж там шось успокоїться, хто зна, може ще вони ще й там ідуть», а тоді вже: а ми поїдем, – поїхали вечором і на міну напоролися.

Да ви шо.

P1. Да, сім'я дочка двадцять шість років, хлопчик, у сьомий клас ходив їхній Саша, і вони – і жінка, і чоловік. Вони спереду сиділи, їх взорвала міна, перед мостом там же у лісі зорвалися вони, їх рознесло, а дітей викинуло [бо] іззаду сиділи, так і щелепу розбив, тут голову, але оперативно все було зроблено, ага, вони бігом їх одвезли в Ічню, вони позвонили. А хлопчику нічого, і в Києві, і операцію поробили, все. Ну зараз живуть вони тут у селі, бо хлопець нікуди не хоче, вийти нікуди не хоче, я не знаю, їм дали вже може групу, а батьки: така сім'я, не п'юща, не куряща, такі, і той Володя на скорій, оце на швидкій допомозі, така машинка гарненька, тоді давала «Батьківщина», Юля, Юля давала ото ції. І так у нас осталася, нам так гарно було при медпункту це, а машина, треба людей – назбирала Света чотири чоловікі, одвезли, не осталось нічого, рознесло.

P2. На своєму місці був. І оце ж коли Проданів розстріляли у вербичках там, – приїхав мій чоловік, з'їздив до одного, коні хотів, думав, що кіньми, що жінка все таки. Вобщем, ніхто, всі боялися.

P1. Ніхто не хотів.

P2. Він каже, я поїхав до Володі до цього ж водія, і вона медсестра Таня. Так і так, вони всі каже повиходили, Таня каже: «треба так треба». Не побоялись небезпеки, він каже і дочка вийшла, оце ж Аня, каже: «це ж треба швидкою допомогою». Він каже мене так тоді вразило їхня оце..

P1. Доброзичливість.

P2. ..ну шо, могли відказаться. Бо колони йшли, і не знаєш звідки і коли будуть іти.

P1. А перший день як двадцять шостого вони зайшли, у мене, невістка моя оце о, у медпункті вона зараз робить Света, так цеє, батько у Вишнівці живе сам, старий уже восім[де]сять два роки, так вони їдуть провідувать, їхній син, мій онук, з Ніжина приїжджає, і вони в трьох поїхали, онук, це Света.

Це перший день?

P1. Перший день, це була субота, поїхали діда провідать. А назад їдуть, доїжджають, а наших хлопців взяли там між Припутнями і Вишнівкою той, у верби.

P2. Героборону.

P1. Вони стояли, щоб зупинить їх трохи, щоб ну..

А, дерева покидали?

P1. Да, покидали, і цей же онук їде, а дерева покидані, на поле їхать, а там воно уже удень [почало] розтавать, машина низенька, не йде, назад щоб вернуться, – тикі вернулися, а тут перша оця колона. Ми, каже так.. невістка як розорилася, так злякалася, труситься та Ярина, вони самі це ж розказує невістка, приїхали у чотири [години дня], розказує: «Так злякалися ми, їх шість автоматників обступили, машину там риються, шукають щось, Сашка облапали все», здоровий такий хлопець робить там.. на пожарній, так перелякалися. Ну нічого, не убили.

Так це в селі їх отак перестріли, да?

P1. Да, це під селом, перша оця колона.

P2. Перший день вони ішли не агресивні.

P1. А тоді ж як ото їм дали вже ж прикурить, і вони верталися, ото повбивали цю сім'ю розбили, вони їхали на похорон батька у Вишнівку. Останні – ці проїхали, а останній із БТР ідіот якійсь був, поубивав їх. Така сім'я гарна була, вона медик, він був шофером, гарна сім'я була, троє дітей, уже робили і вчилися, гарні були, так жаль людей, хто знає й як. Да будь-кого жаль, хай яке воно не є, ну а жаль. Ми каже, вернулись знов до діда, попид колоною проїхали, колона ця розібрала ж оці завали – і поїхали, а вони вечором уже приїхали додому. Дак приїхали, розказують, то та Ярина так тиждень трусило її, перелякалася. [...]

P2. Так що як порівнять, які безчинства отам у деяких селах, то у нас такого не було.

P1. Да, да, да, хоч пострадали люди, згоріли, ото є.. як дві хати, три щитай згоріло, там ще сарай згорів.

P2. Ну не було такого щоб приходили, я думала, вони ж мене уб'ють, у тому як найдуть, но такого не було.

А ви кажете, питали, де мужчини ваші. Це у вас питали?

P1. Ну ні, я втекла, я не бачила їх, я втекла, а в людей питали ж: а де мужчини? Бачать же, вісить курточка, ну особливо придиралися, оце жінці спалили хату, отам оцей син носив комуфляж, то[го] шо воно дешевше купить його, і на роботі воно кріпке.

P2. У кожній хаті є така форма.

P1. Та є в кожного, оце у мене і в сина таке саме було, того шо ж воно як і зручно його поратся, да, да, кріпке воно, а це вже на вихідний дак одівають уже якесь лучче однотонне, а то ж таке є або хтось дав ще, хто носить, оце таке ну ото ж, де ваші мужчини, а мужчини у нас тікали.

[...]

P1. Приїхали і я йду оце додому через городи і думаю, ну приду, а хата, ну двері, вікна – все оце, бо так же покинула, я тикі ключик накиннула. І курі, і утята, порося правда вибило, не двері, а цеє, стіну, ну люди загнали, побачили вже як вийшли вони, загнали в хлів. Думаю, да оце воно не нужне було, сам тикі себе зберігав, а те все забулося, що воно там пропаде чи не пропаде, чотири дні не було, а думаю хата: зайти, холодно, а ще й вікна повибиваті будуть або розвалене де що буде, там же сусіди нам позвонили, шо заїжджали в двір до вас і це, ага.. Заходжу, тіло труситься і зразу по вікнах. Вікна ні, а тикі в летній кухні, в кухні там, ага... Порося в другому загнали, курі ходять, і нічого не здохло, ни кури, ни уткі, ни кролі, нічого не подохло. Я виходжу на вулицю уже знаєте як.. як на душі ото так трусило, трусило, а то вже не боїшся нікого нічого, на вулицю вийшла, а вже наші люди їдуть із Ічні машиною, махають, я стою й плачу, рада, що вони вертаються, *[втирає сльози]* одне одному раді.

P2. Да, всі обнімаємось, з ким і не приятелювали, така радість була.

P1. Із сусідкою не мирили. То за те, то за те, все була вона спориться, ну а я думаю, ну я розумніша, дарма, лучче розвернись та пойди. І та сусідка приїхала, ми помирилися, в хату один до одного ходимо, ради, що прийшли. А те, що забори повалили вони, що вони наробили нам всякої гідоти, ми його все возстановимо. І так із Америки приїзжав колись кореспондент, ну через місяць чи через два, і перекладач був, по англійські перекладає, все, я кажу: ми такій народ українці, ви бачите, у нас оце хати в нас не такі двоповерхові такі цей, нам хороші і ції хати; но коло кожної хати в нас города по сорок, по пійсят, я стара людина, кажу мені семдесят уже три роки, а я його пахаю, а я його пахаю всей, і в нас таке все. Так ми такі, кажу, роботящі, що в нас і в погребі, і в хаті запасу на два роки, а

слава Богу оце староста наш, він нам возив хліб, півхлібинки. Я зразу почала пекти, а тоді возять у мене хватить уже, тоді вже хіба їсти хочеться, тоді ніколи. Так, силою себе заставляєш, бо вже дванадцять, а ти ще не їв. Так привикла: оце час, а я ще не снідала. Так оце так, раді були, дак я йому кажу: «Ми така нація, що ми тих кацапів переплюнемо, вони п'ють, гуляють», і то показують «Вечний зов» було, село, так хата і сарай, і города немає, а ми кажу, я стара людина, я держу поросятко, я держу утят, кролів, курей, і город обпахую, того що як без роботи? Я напахала, дак є в мене що їсти, хай хоч прийде не тільки той руський кацап, а і немець, а у нас всього хватає, ми своїм обийдемося.

P2. Приїхали ж повернулись додому, вже так темніло, і в хаті ж прохолодно, бо це ж було чи перше квітня чи друге квітня, на улиці було холодно, а в хаті ж не топлено, в хаті холодно. Оцей запах.. орковській, я зашла, – вони ж по всіх хатах, по всіх шафах, вони ж усе доставали, откривали все. Світла не було ще, коли ми повернулись, ми перше що зробили, пооткривали всі двері і вікна, щоб провітрить. Я взяла, намочила віник, світла не було, і по темному, бо вони в оцих же берцях ходили, воно все розтавало і глина, і кругом оці плями ото грязі. Я не могла зайти, я кажу: я не зайду і в хату, я не можу лягти, я все замела по темному, навіпамацкі, аби тільки в душі посвітліло.

P1. Ну я вдень, у половина третього була.

P2. А ми по темному.

P1. Так топила, постіль пере[мінила], все познімала.

P2. Я уявляю, якщо вони ночували в хаті в тий, на постелі, на кроваті, я не знаю, чи його виперла б, попалила чи все. Це мені так бридко було, так мені гидко, воняло ними, воняло я не знаю скільки, це капець один.

P1. Ну о.. важке пережили, но нам, дивлячись по телевізору, в порівняні, що взагалі розстріляли все село, люди без житла, приходить, ага... Та ви що, там ще страшніше, нам страшно було місяць, ну трошки більше.., а тут було до двадцять восьмого, три дні, двадцять шостого вони зайшли і вийшли вони тридцять першого, ну ми першого побоялись, а другого прийшли квітня. Ну все це нажитне правда, ми забори позатулювали де вони.

P2. Ворота зробили, і хоть і хата нежила, ворота постав, а ото жалько людей, двоє похоронених біля церкви. Це тоді коли ми, я розкажую як ішли під обстрілами, батюшка каже, на кладбище ми їх не понесем, я не можу пидставлять людей, тут хорониш двох, а .. бо вони ідуть неадекватні.

P1. Не можна ж було, бо вони отам у саду й кладбище просліджували, Олександр Михайлович, оцей же, що у нас по паях, ну як, керуючий. Дак він туду пішов, а там техніка стояла, те що паї обробляють, дак він пошов, а там два стоїть руських, вони у засідці сиділи, снайпери. І він каже: сюди більше не ходіть, бо вже дали попередження і він більше не ходив.

P2. Діти вирішили переносить на кладовище, а ці так і лежать. Жалько людей, молоді сім'ї, а діти які. А це все наживне, каже Надія Олексіївна, і забор, і

ворота. Але отут, я переживала не за себе, коли ми вже дітей порозвозили, внуків, я була набагато спокійнішою. Я переживала за хлопців: зять молодий, син молодий, внук вісімнадцять років у Богуна в училищі, ще й корочку найшли вони. Ну, не допитувались ни за що.

P1. Главно, главно те, що отож там же ми вже бачимо по Херсону оце, Запоріжжю все, як цеє, мужчин забирають молодих, забирають, так би і в нас розстрілювали без ниякіх, ну поховались трохі, хто як.

Ну ясно.

P1. А проте, ще вони не були агресивні, їм дали цей наказ, щоб вони покинули, дак вони їхали, а от кадиrowці оти їхали через село і стріляли куди попало, бо це ж і в сусідкі двоє вікон прострелених, і навпроти у мене сусіди у Галі цеє прострелене, ну те, що що вони вже ж заїжджали у кожен двір танком, і на танках отож були мішки награбованого, так вони ховали його, у мене шифер порозкідали, тоді цеє, ото укривали, ховались, думали, що будуть їх бомбить, так мішки їхні попадають.

P2. Ну вони і попереджували, цей що проводив мене оце ж до сусідив, у балаклаві, цей уже по другому говорив мені. Недовго ж пройти від хати до хати, він: «Вот мы из села соседнего выходили, так за нами люди плакали там», це він каже мені, каже: «говорят, вы наши освободители». А я вже думаю, як мені вже удержаться, ничего не.. «Вот нас так ждали, асвабадители называли».. бреше ж, думаю, хто тебе так називав?

P1. Ну місяць ми, ну трошки там десь декілька днів, жили у стресі у страшному, ну шо світла не було.

P2. День і ніч вертольоти й літаки, не дивлячись уже про ці танкі та БТри..

P1. Стріляло оце так: наче після ночі, отак після дванадцяти тикі засну, а тут уже в чотири як гарахне да гарахне.

P2. Ви одна, а в нас усі біжать, і діти всі біжать: «Мам, пап», а папа набігається наш за день, надіжуриться, йому вже бачу, все [одно], він каже: «Лягайте спать».

P1. Да, оце в нас страх цей був у всіх, ніхто нікуди не ходив ни до кого, а так, ну до мене дочка із одного краю села городами, городами, всякими путями пробижить, побачить чи мати тут жива ще, спасибі їй. І невістка кожний день, а вона медик, то велосипедом їздила, ну а як? Комусь треба таблеткі, комусь треба укол дать, комусь пагано от давлення.

Запис П-31

Респондент: *Сенько Анатолій Миколайович.*

Рік народження: 1967.

Професія, соціальний стан: *староста*

Давайте з перших днів війни. Що, з самого початку, от вже ви як староста зустріли оці події?

Ну старостою я ще не був у перші дні.

А, отак?

Я повинен [був] бути старостою з 1 березня, по приказу.

А війна розпочалася 24-го. Ну, я вже знав, що я буду старостою, розумієте, ну приказа не було. Приказ був з 1 березня про моє призначення. І я даже не знав, чи я буду призначений. Тоєсть, мені приказ оголосили; приказ я не бачив, я присягу не приймав. Ну короче так: мені тільки повідомили, що ти староста, по телефону. Тому що я не бачився ні з ким із адміністрації, скажем так .. майже ну місяць, як не більше я не бачив[ся]. Я не виїжджав із Припутнів. Просто не виїжджав із Припутнів. Тоді якраз дорогу розвезло, як завжди було весною. А тут же, тут і в сторону Круничполя, там за Вишнівкою стояв блокпост. Довго чи недовго, ми не знаємо, скільки той блокпост простояв. І отут під цим, під Дорогінкою стояв блокпост.. Ну короче воно дорогою постійно їздили [російські] військові.

Їхній блокпост?

Їх[ній], да. Дорога була постійно занята, постійно їздила техніка. Короче, тудою ніхто не їздив. Ми могли тики виїхати сюдою в сторону Шилович, через понтонний міст. Тудою. Ну тудою поначалу легковою [машиною] проїхати не можна було. Ну короче я нікуди не виїжджав майже місяць. По телефону мене повідомили, що приказ на мене написаний, я вже староста.

А хто перед вами був старостою? Чи не було старости в селі?

Не було старости десь півроку може, як не більше.

А, отак.

Не було старости, потім провели збори. На зборах винесли рішення, тоєсть люди проголосували.. там ото все .. сесії, короче [нерозбірливо]. По приказу я розпочав свою роботу з 1 березня [2022 року].

А до цього ви чим займалися?

До цього я підприємцем був. Але я був підприємцем і працював у цій от школі, в якій зараз приміщення старостату, я працював років сім. Я працював [як воно] щитається. Зімою працював опалювачем, а весною працював завгоспом.

Ясно-ясно. Харашо. А давно школу закрили, в якому році?

Школу закрили якраз получається у тому сезоні .. війна почалася 24 лютого, а школу закрили ось, у вересні ті[ль]кі [2021 р.]

А, так вона зовсім недавно оце закрита?

Недавно, так. Закрили школу по причині що не було дітей. Хотя діти були, і депутати були протів, але. І проголосували протів закриття. Але в останній день перед самим першим вересня із села виїхало 5 чоловік: людина одна виїхала, в якій п'ятеро дітей. Вона їх забірає, виїжджає – і в нас залишається двадцять дві [дитини, тобто учні]. Ми не попадаємо в оцю [норму в] 25 чоловік – і школу закривають таким шляхом. На день окупації вже школа була закрита.

Ясно. Тут у селі числилося 22 дітей шкільного віку на момент окупації.
На момент окупації.

А скільки всього жителів у селі, ну так орієнтовно?

Я вам скажу, коли нас тут оце закрили [російські колони], і ми почали роздавати хліб, то ми роздавали на триста, по-моєму, п'ятдесят з чим-то чоловік. Ділили хліб, оце було .. отаке кількість було на день окупації в Припутнях. Ну деякі там сім'ї приїхали, думали тут сховатися, деякі, ну там короче.

Та казали, казали [про сім'ї приїжджих]. А у Вишнівці тоді скільки, менше було?

У Вишнівці сто п'ятдесят, сто п'ятдесят три там.. таке воно, приблизно така от цифра. Якщо по хлібу рахувати.

Дякую. Харашо, харашо. Яка була реакція місцевого населення у перші дні війни? От як реагували на прихід колон і так далі?

Ну, скажем так. [В]зриви всі ж почули. Ну, зразу було .. як сказати, такий стан був що люди просто не могли у це повірити, що це правда. Дійсно так воно було .. Як це так – вони на нас напали?! .. Всю життя же тіпа розказували нам, що «ми братья». Ну, таку.. Такий шок був оттого що .. ніхто не думав, [що] таке може бу-ти! Понімаєте, як. Перші колони, які яка колона оце я пам'ятаю, як вона йшла, а вона йшла .. БМП йшли. П'ять штук уперед пройде, стане. Тихо – тиї підтягуються. Отак-от ідуть, понімаєте. Всі дивилися, повиходили. Ну не то що там дивилися на проєжджій часті, я [с]казав би. Ну, але всі, всі хто міг вийти, дивилися так що .. вроді би вони нас могли й бачити, но не всіх. І ніякої агресії з їхньої сторони од перших колон не було, нічого не було. І ще й машини їздили, деякі там проскакували, там за колонами. Частково вони, перші колони, пропускали машини наші¹. Але це буквально перший-другий день, що там хтось там у хвості за ними йшов, вони там через себе не пропускали. Але нікого не трогали, не стріляли, нічого.

¹ 8 серпня респондент уточнив, що випадків, коли машини селян обганяли російські колони, він не знає. Він мав на увазі, що машини проїжджали назустріч колоні або рухалися слідом за нею.

Я от пам'ятаю ще наші хлопці попиляли вербу там під Вишнівкою, щоб остановить колону. Там декілька верб вони спиляли, штук до десяти короче. Дак вони з Вишнівки десь до цих вербичок, там десь розстояніє може з кілометр вони проїхали оце п'ять штук, да, стали – назад здали. Тоєсть вони сами отакім оце шляхом, вони мабуть думали шо [раз] вербички повалені на асвальті, значить думали, шо засада, тіпа так, і вони вернулись назад. [..] Потом вони поїхали, розтягли ції дерева оці всі і проїхали. І так до самого оце три кілометри до Вишнівки вони так рухались. Проїде п'ять оцих БТРів спереди, тіпа разведчиків. Потом тішина, ніхто тих перших не тронув – решта підтягуються. Понімаєте, таким путем вони оце йшли. Вони медленно йшли першою колоною оце. Я їх не бачив в очі, іздалі тільки бачив. У нас получається в Припутні так виходить, шо дорога головна оця заїжджає в село – [і] буквально через дві-три-пять хат – і по кусочку вулиці виїжджає зразу же. Тоєсть так, ну, оце захватували село, не проїжджаючи крізь нього, понімаєте. Не так, як ото Вишнівка, Крупичполе, шо вони

Через усе село.

..через усе село [їхали], понімаєте. Особенно Крупичполе, там же одна дорога, Вишнівка, там. Ну там дві дороги [у Вишнівці], ну тоже ж центральна вулиця. А до нас так оце спасало нас це дуже. Декілька разів за оцей місяць вони засакаували в село, ну чисто так случайно, – вони або заблудилися, або ще шось, понімаєте.. А так щоб сюди вони не заїжджали в [саме] село, і в селі вони не стояли. Отам остановиця, на пере[хресті] на остановці шось там чую матюхаються, декілька разів там були, шось там ремонтували. Ну там це так поворот тіпа [на] в'езді там дальше. Оце таке. А люди ж так ото приходили так дивилися. Шоб близько дуже – ні, але так іздалі дивилися, в общем, всі фактично дивилися. У перший день в основному було всім любопитно і чекали [..] Так ото перша колона пройшла. БТри були. Ну кажуть, шо непогані були БТри, тіпа шо від у них був непоганий. Ну, перша колона..

Ясно, ясно. А коли вони стали табором отам.. на північ кажеться од села; Куликівка, здається, хутор.

Да, Куликівка.. Оце ж Куликівка якраз те село. Ну там його нема нікого, ніхто не живе там. Викупили його, Полуда його викупив. І там нічого нема. Там його баня стояла. Таке воно, огорожене трошки. І вони в тому лісі ото з перших днів буквально туди зайшли. Ну перша колона туди мабуть не зайшла, перша колона пішла дальше туди. Це вона вроді би там у Нежині там нарвалася, її обстріляли. Потом вона розвернулася, і вони мабуть тоді в Нежин не йшли, [нерозбірливе слово] десь на Лосиновку поїхали і там ото все. Нежин уже не трогали..

А от уже, скажем так, друга, – я помню, що за ним ішла друга колонка¹. Там вона вже її менше було. Ту колону ще вроді би, вроді би другу колону. От невеличка була: там тягнули якійсь «Град» чи шось таке.. чи отой, як його, не «Буран», а отой більший, «Смерч». Вроді би; ну, я не можу утверждати, потому що я .. Дак їх там ще на краю під Дорогінкою обстріляли, обстріляли тіпа наші. Хтось із наших обстріляв, ну, в смислі шо із військових, чи з тероборони, чи з добровольців. І там даже наші жителі тубус отой найшли. Ну тіпа «Муха» чи як воно там називається. Ну шось там диміло, шось там горіло, там трава горіла. Там наші ще якраз люди їхали.. А, один чоловік їхав, він думав до своєї матері прорватись в сусіднє село. В Томашівку. Дак він вроді якраз проїжджав і трава горіла. Він ще ставав, тушив його. Оце все, розумієте, це якраз після першої колони, тоді якраз друга. Ще так люди то пробували.. Він на третій день чи на четвертий хотів проскочити, і вже хотів поїхати до матері [*нерозбірливе слово*]. Дак не по асфальту туди їхав, а під Удаєм дорога в нас є. І, каже, тільки виїжджаю за поворот, а там стоїть така велика машина. А там тоді якраз САУ стояла. Стоїть, каже він, нарвався, і каже – назад. Вони просто не помітили.

Ясно.

Оце таке, оце перші дні. Ну і буквально там друга [колона], і ще одна колонка шось туди пошла через Шиловичі, хотіла через міст переїхати – не переїхали. Вони вернулись назад. Коли колонка зайшла у Шиловичі, вони там крутились, мабуть дорогу шукали. Один БТР пролетів із Шиловичів через міст [на Удаї], потім розвернувся – і поїхав назад у Шиловичі.

То якраз десь перші числа березня, мабуть, було..

Да. Ну осьоде в мене [у щоденнику] тут пишеться. Я, ось дивіться, 1-го березня пишу, ось собі помітив «випав сніг».

А у вас даже щоденник єсть?

Не весь, у мене тільки уривками тут.

Постріляли, мабуть, із пушок. І от пишу, шо «стоять за територією, під лісом». Стоять. Це урочище називається Гавришка. Вони [де]сь почали тут, у перші дні, а потім здвинулись до лісу. Вони на території під селом [розташували] САУшки, я помню, бо бухкали добре, особливо у перші оці дні. Туди [їхня техніка] поїхала по полю, оце ж він, хлопець оцей на САУ нарвався, під Удаєм там стояла день, потом поїхала.. На полі вона стріляла.. Снаряди там вони [не жаліли], могли й покинути. Раз після них пізніше вже знайшли ящик снарядів. Вони рухались, на місці не стояли. Техніка там деяка їхня погорівша стояла довго. А потім вони тіпа як у ліс повиїжджали. Виїдуть, кажуть, постріляють – і у ліс

¹ Точно день, коли рухалась колонка, респондент не пам'ятає. Можливо, вона рухалась уночі з 25-го на 26 лютого.

заїжджають. В лісі там бліндажі, там таке нарито. Там багато, там у три слоя тих бліндажів, брьовна зверху там лежать, і щас там єсть.

Не заміновано там?

Ні, не заміновано. Там і міньори ходили і нічого не повідомили про те, що десь там якусь міну найшли чи шо. Не чув ни разу.

Тобто туди можна пройти і сфотографувать?

Можна пройти туди і сфотографувати, потому що ніякого оцього. Десь там міни дві під Дорогінкою, я пам'ятаю, найшли, а шоб тут оце, на нашій території – ні, не було ніяких етіх самих. Не було.

Замінувань не було. Ну да, бойові дії..

Не було ніяких повідомлень. Про те, шоб десь хтось щось знайшли. Кроми снарядив. Снаряди – да. А таке шоб шось повідомлення про те, шо якісь міни там найшли, то я, наприклад, не чув. Була [раз оголо]шена тривога, був визов, дак вони поїхали – а то оказалась фара. Від трактора.

Ось. [гортає блокнот] «Після чергового залпу 1-го березня пропало світло». Наступний тоді запис 4-го березня. «Після чергового залпу пропало світло». 4-го осісьоде березня. «Постріли цілий день зі сторони Гавришки». Ну оце ж Гавришка, урочище, Куликівка оце ж. Там блокпост у них стояв, там така яма ще до сіх пор до асфальту доходить. А Куликівка – це туди трошечки дальшенько, там 90 гектаров лісу. І з одної сторони Удай, з другої сторони Удай. Там, ну тоєсть вони в такому місці харошому .. і Нежин доставали, і всьо.

Ясно.

Ось. «Ракети в різні боки». Було так ото стреляє: ракета одна полетіла туди, друга полетіла туди [показує в інший бік], третя полетіла туди. Ракети в різні боки. Я не знаю, шо то за ракети, я не могу вам сказать шо то за ракети. Мо то «Смерч» стреляв. Але зразу тут тільки жжух – гудуть [присвистує, імітуючи запуск ракети] Полетіла. Але шо воно таке? За весь цей час ми один тільки раз бачили, шо летіла зі сторони, ну це зі сторони Росії, получається, туди крилата ракета. Тіпа. Утром, сонячний такий красівий день був, і було так красіво видно. Таке як стовп летить, каже, і не бисто [нерозбірливе слово] раз тіки бачу стопроцентно, шо ракета, але вона летіла ..

Не збивали ракети наші?

Отсюдова ніхто не збивав їх.

Бо мені в Сваричівці розказували, шо там збили над селом, над Сваричівкою ракету один раз.

Не знаю. Я цього не могу сказать, я не знаю. Ракету збили ось недавно, та не то шо – місяць десь назад [чи] півтора, вона десь під Івангородом упала. А так оце після війни через нашу територію нічого не летить. Ну, ми в такому місці, шо через нас нічого не летить. Івангород це скільки там, як так оце взять – кілометрів

може 20, як не більше. Ото сама така ближча. Ну й тут часто десь вистрели чуємо, ну над нами якраз [ні].

Ясно.

Гуде кругом. Ось 4-го березня: «гуде кругом». Це просто іде техніка, і там у них постійно гудуть, кругом гуде. А стріляли, стрільба со сторони Гавришки. Потухла електрика, от уже в четвер. Тоді, 1-го березня її включили через декілька годин, а 4-го потухла. І оце 4-го як потухла, вона вже у нас не включалася. Вони перебили – там високовольтна сотка десь – вони її перебили, проводів багато лежало на землі, і оце ще з 4-го березня у нас рівно до 4-го квітня не було світла. Зовсім. Рівно місяць.

Ось 5-го: «4 пуски ракет у різні боки» знов те саме. 7-го березня [записано] «Автоматні черги в районі зерносховища». Вони на зерносховище туди заїхали. Там техніка стояла [фермера], Кузубова..

[...]¹ Там стояла його техніка, там комбайни стояли, трактори стояли, машини великі стояли. Вони там, багато їх покоцало, багато постріляли просто автоматами. Так. Але солярку не забрали чогось[*посміхається*]. От шось там, кіпіш якийсь був у них там, вони товклись там. Кажуть – стрілялися между собою. Говорили селяни, що у них між собою була перестрілка. [А] може, по дронах стріляли.

Ага, отак даже було.

«Автоматні черги в районі зерносховища» [*повторює запис у щоденнику*]. «Вистрел ракети. Приліт гелікоптера».

А хтось із селян працював на тому зерносховищі?

А у нас там було, оце ж у перші дні оце вони [росіяни] там організували тіпа такий малесенький аеродром. Не [то] шо аедодромчик, просто посадочну, для вертольотів. Туди прилітали вертольоти, декілька разів. І вечором, і ночю. Тоєсть під вечор [вони] ну, димову завісу ставлять. Бачили що підвозили їм [до верьольотів] машини з красними крестами, по всій відімостві ранених, і вони когось забірали, і .. Каже, оце два вертольоти сідали, а два, каже, кружляли. Там особливо ці крайні хати, каже, таке ошущеніє, каже, шо в оціх [хатах] криша зараз зірветься.. Ну, рядом там буквально за кілометр, а може й ближче, сідали. Оце так було. І.. А наши ж ето самое, вибачте, я вам скажу, люди-зіваки, не люблю так казать грубо, – вийшли, і один з біноклем думав ще дивиться. А вони ждали вертольота, по всій відімостві, і стояли на асфальті, каже, біля зерносховища, і оглядали територію. Ну й побачили. І БТР полетів напротів них і оціми.. Я якраз це чув: по 4 вистрела – джу-джу-джу, джу-джу-джу – декілька разів. У крайню хату попало, і в машину – лобову розбило одну й другу. Ну люди не пострадали, люди втекли. Але крошили ото так – джу-джу-джу. Вже з оцього, із 30-го оцього

¹ Персональні дані приховані на прохання респондента.

калібра прямо. Там еслі так напряду дивиться, так може отак напряду [до села], так може й двох кілометрів не буде.[нерозбірливе слово] Але люди вийшли, наблюдали, а вони по всій відімості ото стояли, ждали вертольота. Якраз в той день це було. І було ще видно надворі. Ну, ниhto не пострадав, але пострадало дві машини одного хазяїна, шо посікло їх осколками.

Ну ось 8-го березня. Пише, шо ми привезли 10 мішків муки. Оце перший раз, коли до нас шось доїхало. Та шо до нас доїхало? До нас ніhto не доїжджав, ниhto. Це муку привіз .. нам Бондар муку-то виділив, це наш цей, пахає землю. Він там і на другі села виділяв муку. Ну там, як було, вони – можливо місцева влада у нього попросила, а можливо якось воно так було, шо вони помололи муку і дали людям. Хліба в нас доставок не було, а заводи перестали працювать. Ну, в Ніжині-то воно працювало, але одрізано було все. І оце муку вони привезли. Як привезли? Мені той .. Связь іногда була, понімаєте, можна було цей, дозвониться. І муку хтось каже. Я дзвоню, дозвонився до цього старости. Він каже, шо там іще таке шо мол: «Голова ОТГ заборонила мені везти до тебе».

Бутурлим?

Да. Ну я кажу.. Дзвоню до неї, чому ви забороняєте до мене муку [везти]. Я, тіпа, приказала, шоб не віз, їдьте самі забирайте. Я кажу: ми приїдем самі і заберем, просто ви нам скажіть, куди приїхать. Ми підводою приїдем, тільки шоб не було так шо ми приїдем, а там муки нема, там нічого немає. І таке оце. Вона каже, я тіпа заборонила, шоб він тобі віз, мол. Тому шо можете самі.

А хто цей [староста]. Це дорогінський, чи хто?

Це бурімський. Получається: «вузькоколейка» так називаєма через ліс іде, [а] там дальше Шиловичі. І дальше йде [дорога] до Бурімки і в Ічнію. Вони в Шиловичах були тільки один раз. І в Бурімці вони були тільки один раз, понімаєте. [Росіян] з тией сторони не було, руських. Можна було [проїхати], але ж дорога там була проєжжа поначалу або тільки підводою, або трактором. Ну, і він нам, цей Репій Саша, каже він: вам ото завезуть 10 мішків муки в Ічні – він в Ічні живе, понімаєте, – на свій джип [узяв], і повіз нам навстречу, понімаєте. Я йому ще дзвоню, кажу: ми в тебе заберем у центрі Шилович. Але він поїхав дальше..

До Шилович?

До Шилович. Але він поїхав далі, ви понімаєте. Він думав нам ближче підвезти мішки, шоб бистріше передати, і нам менше їхать. А ми поїхали трактором, Ставуровим трактором. Але він іменно, шо тракторець зроблений на базі полностью на рамі УАЗика, два моста, понімаєте [ведучих] – і це все дуже спасло. Ми їдемо, а він сидить посеред калюжі. Completely на мостах на своїх, понімаєте. Ну зовсім сидить – і всьо. Хлопець сидить осісьо. Ще я помню: в масці [він], болів наведено, чи шо. Ми там, его самоє, мішки перегрузили на тракторець. Джип трошки піднявся. Його потягли назад ми, назад цім там трактором. Тракторець присів же, понімаєте, трошки легше йому стало тягти. Витягли його

назад. Він проїжджає буквально десять метрів – і знов бухає. Він тоді от проскочив сюди, – а назад уже не може. Ще сніг осьоде, я помню. Репій довів до Шилович, ну, за Шиловичі виїхав і бахнув у яму. Пішов великий сніг. Репій застряв. Витягли. Сніг такий лапятий ішов, земля мокра, а перед цим там ті гади проїхали ще своєю колоною. Невеличкою колоною, но вони проїхали – там таке наробили. І більше .. ну там просто вобщє. І він хотів так проскочить – але ж машина сіла. Кажу: «Саша, ну як оце так, ну шо оце робить, якби ..» І тут іще нам навстречу їхав трактор один. І той трактор поїхав, чоґось вони там у сусіднє село поїхали, комбікорм шо лі, молоть. Дак от той трактор витягнув оцього, на його джипі він витяг на асфальт, блін. І той уже поїхав дальше, а ми перегрузили муку, ну тут уже розумієте, шо дорога така. Там таких ям і не було, ми спокійно назад вернулися.

Привезли муку, оце перший раз, шо ми оце привезли муку. Три мішки ми оддали туди, у Вишнівку, а сєм мішків сюди. І розділили на кожного чоловіка десь, ну тоєсть два чоловіки – п'ять баночок. Літрових. Єслі більше – добавляєм іще чуть-чуть. Або там. Ну так-от. Короче, на сім'ю по дві з половиною банки отак-от примерно ми прикінули. І оце так роздали оцю муку. І потім проходить день, два – [а] з Вишнівки ніхто не їде забірає нічоґо, розумієте. Я Костянтинівні дзвоню, кажу: приїдь, забери. Вона депутат тіпа. А вона каже: чим я приїду, як я приїду. Ну короче, я запрягаю сусідську кобилу, грузимо цеє – і везем через цей мист, там через другий мист – по болотам вобщє. Болотами там ніяка машина не пройде. І ми довезли оціх три мішка мукі у Вишнівку [через два дні], дали сестрам милосердя: розпреділіть, як ви там щитаєте.

А були сестри милосердя?

Ну сестри милосердя ціі, ну ці, соціальні працівники, шо за старими людьми доглядають.

Ясно. Да. Соціальний догляд.

Їх там дві. [Я] дав одну частину сюди, одну частину туди, потому шо в різних кінцях села вони живуть. Іще ра[з] вигрузили, по моєму, згущонки ящика два чи три. І оце ж позже Саша Репій привіз. Чи це другий раз, уже не пам'ятаю. Чи перший раз ми тільки одну муку возили, – не помню. Там були ще окорочка упаковка 16 штук. Ну я не помню, чи це [в] цей раз, чи другий раз. І, короче, потом назад заїхали до тієї, Грищенко, там у неї купили ще три болсанки, по моєму, чи чотири 5-літрових олії. Ну, почом купили, приїхали – по тій ціні тут і оддали людям. Без ніякої цієї, добавки грошей, просто все це розпреділили його так. Просто на велику сім'ю – півлітра, меншим [сім'ям] – менше. Поділили по кількості людей, хто бажав. Оце якраз перша поездка була така [нерозбірливо].

А осьо 9-те [березня], на другий день уже. От воно. На другий день привезли 200 штук хліба. Із Бурімки. Доставили його на міст. Доставили нам ці два хлопці, які працюють у Кузуба, і його оці працівники і поїхали, купили хліба, і привезли

нам у .. Бурімку. Їздив я і [ще один¹] хлопчина, у якого трактор. На своєму тракторі їздив. Він бистренько їздить. Розподілили між усіма жителями. Перший раз ми хліб купили, у Бурімці, і наче й другий раз ми купували. А вже [в] третій раз привезли нам хліб безкоштовно. І разів п'ять привозили безкоштовно.

Ага, отак.

Але розділили ж ці двісті буханок тільки між Припутнями. На Вишнівку його не попало. Тут 9 і там 4 дні [у лютому] – оце стільки ми без хліба.

Да, два тижні. Казали люди, два тижні.

10-те число. «Стріляли вони і по них». Тоєсть, летіли снаряди од них, – і по них прильоти. Ми так трошки определили. І по них тоже. ..під Куликівкою отам воно все.

«Конфлікт». А-а, тут короче у них якраз отії ребята там, їхні, їхали на околицю села у першу хату водички попросить. Ну ті, шо, їм дали. Ну шо, вона каже: виходжу! Ви шо, каже, якби в туалет не ходила – навроно була б мокра. Вони виходять, і – «водички». Ну шо, беріть: он вода, он колодязь. Вони там на БТРі приїхали чи на БМП. Там один сів, другий на башті, третій .., четвертий заходить. Ну, взяли, привезли, каже, їм сухі пайки.

Вони свої пайкі привезли?

Да. Принесли: нате, мол, тіпа вам свої пайки. Вони ж нас спасать приїхали! Таке поняття в них. І сухі пайкі принесли, нате тіпа. Вона ж каже, я взяла, а тоді, каже, викінула. Отож таке воно.[закашлявся]

А в них там у хуторі колодязів не було, шо вони сюди по воду приходили?

Ні, це не хутор. Вони ж тут оце як .. аеродром. Не аеродром, а де вертольоти сідали – буквально півкілометра від крайніх хатей. Потом вони на точку на цьому стояли там дуже довго. Таке ось. Вони крутились постійно. Вони просто шо осюди в центр [села] не приїжджали. Аж тут оце їздять там ото, і потом же вони у перші дні стоять під цім, да? і сюди до нас за водою приїжджали, потому шо там, у Куликівці, там нема колодязей. Там окраїна осьоде села ось-о тут. Там нема нічого. Це ліс, поміаєте? І вони ото з балонами перші дні приїжджали. Потом до башні [водонапірної] їздили. Ну там нічого не було, і вони нічого там не взяли. І ото з колодязів воду брали.

Дали цеє. А оцей же [нерозбірливе слово] 10-го [березня] «відвезли 3 мішки мукі у Вишнівку. Сусід мій їздив зі мною на підводі, і привезли назад олії». Оце таке було.

Тепер 11-те число ось почну. «Привезли хліб. 200 [буханок] хліба і 100 батонів. Олію привезли балон із Шилович». Ну вони доїхали на своїй машині своїм ходом. Ще нам вони приїхали позичить. На п'ять кілометрів то ближче нам. Машиною вони-то бистро долетіли. А ми із Шилович уже забрали. Їздили

¹ Персональні дані приховано на прохання респондента.

кобилою.. із оцім же знову з сусідом із моїм забрали оцей хліб безкоштовно, це в третій раз, і олію забрали. І в той день, оце 11-го березня люди зібралися і вийшли.. У нас весною, там у нас лежить пантон тіпа. Давно лежить у нас той пантон на тій залізній дорозі.. у нас колись [нерозбірливо], воно прийшло в негодність. І воно там таке. І пантон там положили. Наверно, вже годов 30 назад. Ну тоді той пантон плавав, потом там цепу шо-то.. І от коли весна, поміаєте, перед пантоном, [і] за їм – [вода] розливається, і не можна переїхати. Оці-ось крила піднімаються передні – не можна через них переїхати.

І от люди зібралися, зібралися і почали оцей мист. Спочатку думали з дерева його установити, а потом, осісьоде в центрі у нас тут старий магазин із ракушника. Ми його тракторами туди везти, ракушник харашо б'ється, [щоб] угатити ями, ну щоб можна було їздити, поміаєте. Слали ми, цілий день робили. Ми якраз в то время їхали через цей мист, їхали отуди за хлібом. Туди якраз – люди збиралися ремонтувати мист. Трактор приїхав з Вишнівки, оцей [...¹], в його пилорама, він своїм трактором з Вишнівки приїхав через тей сюди. Приїхав, він із ковшом, грузив, оце все гатив. Другий із Припутнів трактор, тоже його родич, свій у його. Він тут отсюда грузив. Два трактора возило, поміаєте, ще й колесо пробив передне..

Це ще запаси солярки оставалися мабуть у людей? Заправиться ж [дизпаливом] ніяк [тоді].

Дак у людей, конешно. У людей була солярка. Ну а як? Вони готовилися до посівної .. Ось. Трактор із Вишнівки приїхав, [...], із сином, трактор із [нашого] села приїхав.. Ну короче, пришло багато людей, тут чотири чоловіки з одної сім'ї тільки прийшло. Багато було людей. Короче, ми получили оцей хліб, забрали оцей хліб, одвезли цей хліб у цеє, у село, вивгрузили його там, почали цей хліб розділять, а я став, [точніше] сів, поїхав назад і тоже помагав строїть. Та було, чоловіка двадцять було [там]. Ну ми той мист угатили, ото все розривняли, розбили. І тоді вже можна було їхати по цьому мосту машиною. Можна було машиною із цього [боку села] виїхати. А то не можна було заїхати, поміаєте. Не дозволяло просто. Глибина велика, і там.. оце таке було 11 березня.

А зараз той мист експлуатується?

[зітхає] Ну шо касається того моста, поміаєте, у нас трошечки якраз ситуація случилася. Той мист уже послідні дні.. десь там 28-го, 27-го, я не помню. Тоєсть, получається, 30-го на день теплого Олексія вони зайшли до нас у село. Після того ми вже вишли отсюдова. Уже їх не було тоді зовсім. А от буквально за два дні, за цих чотири дні його замінували наші.

¹ Персональні дані на прохання респондента приховано.

А, отак?

І вони його підірвали. Але підірвали не зовсім професійно. Він тільки наповнився наполовину водою, посередині отака яма, дирка отака .. розворочена. І один пон[тон].. два, по моему, чи три секції. Одну секцію, блін, пробила та міна – і одна секція присіла, набралася води і припустилася трохи. Тоєсть він остався проїжджим, тіки по одній стороні, розумієте, легкова машина проїжджала. Ну, чесно сказати, люди дуже обідилися, скажем чесно.. возмутилися. По тому мосту ні один руський танк не пройшов би.. Навіщо його було взривати? Тим більше коли вже колони йшли фактично всі на виліт.

Ну да.

І там же, ото перед тим мостом, підірвалася наша «скора». Із нашими оце тоже..

Це ще може й наша міна була?

Да. Про це всі знають, про це всі балакають. Тому що так. Підірвали цей міст непрофесійно. І слава Богу, що непрофесійно, тому що осталася ця «дорога життя», нам хоть осталася. І тудою ж, коли зайшли колони, коли в останній день колона зайшла, туди ж всі люди ринулися через той міст, вони виїхали із села. Багато людей. І ось через цей міст, розумієте. Не було б його зовсім – куди діваться? Ми зажали з усіх сторін. Для нас це була дорога життя. По ній доставляли хліб, по ній доставляли із [сусіднього] села продукти, по ній люди туди-назад ходили, їздили блін. А оце в останній день оце таке случилось.

А потім там розмінування проводили?

Там розмінування проводили данці оці. Вони там проводили, ну там довго возилися. Ну нічого не знайшли вони там абсолютно, [там] нічого не було потому що ті міни які поставили наші, вони їх зняли[, і] вони ж забрали.

Ясно.

Тоєсть там нічого .. Але вони провели всю цюю, там [*нерозбірливе слово*] акти їхні лежать, бачите що, тіпа їхня гарантія, скажем так, що вони нам це зробили.

І осььо тіки пострйоли міст, осььоде бачте [*показує щоденник*]. Тоді ж уже 15-го числа стоїть: «Перегналі трактори із точка на Ічню». Оці, коли міст став проїжджим, вони бистренько знашли окошко, тоєсть як колони не летіли. Вони бистренько на трактори сіли, це Кузубові оці – і погналі через оцей міст на Ічню туди. В Ічні не було [бойових] дій ніяких.

Ясно, ясно.

Знов осььоде. «15-го числа привезли хліб 200, батонів 100 і олія, балон 40-літровий». Це було 15 березня. Знову ми поїхали в Шиловичі на підводі, і знову ми привезли оцей хліб. Це вже 15-го. Тоже безплатно дав Кузуб Анатолій, безплатно це було. Це получається третій раз дав.

Ну один там ми з хлопцями перетягли Урал. Урал вони перетягли, у нас хутор там. Вони там попали під обстріл [*невнятно кілька слів*]. короче Урал згорів. Бензовоз згорів, задні колеса там погоріли, а передок цілий. Дак вони поїхали, задню, оту третю ось підв'язали блін, а на цих двох осях, і передок же повністю цілий. Ну візуально він цілий, [а] оказалось що там в моторі дірка як кулак. Але кабіна була незгорівша, все згоріло, а кабіна – ні. І вони його осьоде «Притягли Урал бінзовоз із-за хутора. Бак згорів, мотор цілий» – Ну я не бачив того мотора тоді, і написав, що мотор і передок, кабіна не вигоріли, а все остальне – в трубку блін.

Ясно, ясно. Ти бачиш, ще й не згоріли. Так вони якось поживилися тим Уралом чи просто на метал здали?

Ні, не поживились. Вони, короче, той Урал через деякий час, я вже не пам'ятаю, як там було. Через деякий час, короче, приїхали, забрали у них той Урал, вони його віддали. Ну там віддавать було, собственно говоря, нічого. Не, ну його шось можна було підробить як мотор витянуть, там, два колеса, передок, шось там два.. Ну забрали.

Ясно. Так це військові забрали?

Хто його знає. Гражданські, військові – хрін його.. воно таке, одні кажуть що їздять за металоломом охотяться, другі такі самі з автоматами блін.. Я їх не бачив, до мене ніхто не звертався, документів там тих [чи] хто потребував чи не потребував. Військові, кажуть, а хто їх зна, стопроцентно не скажу.

Ясно, ясно.

Ну і от, з перших днів буквально як пропало світло. Ось написано: «Генератор».. У сусіда там [*посміхається*] теличка розтелилася, і нада було корову доїть. Купив його перед цім, перед війною буквально за півроку, розумієте. А тут якраз, ну в кума моя розтелилася теличка [*нерозбірливе слово*] і нада було подоїть. Так ми ото каждый Божий день, осьоде, у 8 годин туди я приношу генератор, по всім .. всі люди якім всім сповіщаю про це. І всі люди, .. там бувало там по тридцять телефонів – ото в нас зарядка проходила. І каждый Божий день ото утром у нас зарядались усі гаджети, скажем так, які в кого були – комп'ютери, телефони.

«Автоматні черги в районі Вишнівки [*кашляє*]. Декілька взривів».

А вишка [мобільного зв'язку] це у вас ічнянська достає, чи з Дорогінки?

Понімаєте, дорогінська достає, коли нема світла, і ічнянська, тільки погано. Частинкою можна достать Івангорода, але связь там дуже пагана. Отаке. В основному у нас тут дорогінська. Тоже связь пагана була.

Ось уже «Коля привіз мішок сахару». Оцей же хлопець із Вишнівки, що трактор нам давав. [¹] Це він машиною своєю поїхав в Ічню. Ну там по своїм ділам

¹ Персональні дані приховано на прохання респондента.

він їздив, а йому дали гроші, він мішок сахару привіз, 2 ящика яблук, хліб 20 штук привіз. [...]. І привезли двісті пачок масла. Ну, за гроші, але привезла. [*нерозбірливо кілька слів*] Так оце масло ми продавали. Я це пам'ятаю. І от запись іде, бачте. [*гортає блокнот*] Тут писали лікарства які може привезуть нам перезвонили, питали. За весь цей час я спілкувався тільки по телехвону: з Оленою Вікторівною декілька разів, і в основному моє спілкування було із Герасименком. Це секретар міської ради. Оце я з ним спілкувався регулярно. Він мені звонив, питав, як у вас, коли колони йшли – повідомляв, оце таке, як тут діла, то да сьо. І людей дуже багато звонило, повідомляли. Повідомляли багато .. я даже не знаю, откуда вони й звонили. Ну, міжду собою, понятно, там когось повідомляли. Наскільки було можливо по звязі, ми все робили. У перші дні звязь була лучча, потом вона стала худшати, і ще худша стала. Там тоді вони вишку дорогінську розбили. Отаке.

Ось перепись лікарств [*у блокноті*]. У нас сім'я там була там, дак шо нада я заказував. Ну цій сім'ї ми ліки не привезли, не виявилось [*саме*] таких. Але привозили іншим людям.

Ясно. А з'являлись у селі, тут або у Вишнівці хтось із наших військових чи тероборона? Чи тільки міст ото замінували, і більш не появлялися?

У наших Припутнях ніякої тероборони і ніяких військових за весь місяць бойових дій, пока вони вишли, не було. Ми їх не бачили. Це вже вони Камаза мабуть забирали позже. Камаза притягли цього у Припутні через міст. А підбитий він був за Безбородьковим хутором, десь кілометрів за п'ять [*звідси*]. Стояв він там кілька днів на дорозі. Це був бензовоз.

Ось 28-го, понеділок, березня. «Хоронили Проданив, Гришу й Свету». У них умер батько... В началі війни умирає мати. Вони велосипедами їдуть туди, в сусідню Вишнівку хоронить його. Леонід Іванович, наш священник, хреста на пузо, як кажуть, – поїхали. Ну він побачив колону, сховався. А вони її.. в перші там, це в перші дні буквально, – вони проїхали біля колони й колона їх не тронула. І тут ось 28-го, у понеділок, умирає батько. Находять батька – пішов там за молоком, і по дорозі помер. Причина невідома. Ну, він старий був. Може злякався, може просто людина померла. І от 28-го хоронять. 27-го, може 26-го цієї ж..

Я перший узнав про це. Я пішов, кажу шо помер батько. У дворі була [*і*] мені відкрила Света. Це її, получається, свекор виходить, да? Кажу, шо помер батько. «А Гриша, – каже, – поїхав недавно велосипедом до батька». Ну він ще не знав, що його нема. Він їздив до батька, батько старенький був. Він поїхав, не знаючи, що його вже нема, вже помер. Ну кажу, осісьо така історія, він помер. І ще, як щас помню, прошу її, кажу, «Света, не їдьте велосипедами по цьому [*по трасі*] потому шо мотаються тут Тигри». Начали мотаться, вобщє, вжик – і полетів. Не їдьте, кажу, ви чуєте, що тут робиться. У них же ото колона їде, понімаєте, починають строчить. Як у Сваричівку в'їжджає, ми чуємо, шо воно там

стріляє. А вони почали строчить, оце їде – так просто строчить тупо, куди попало. [кілька нерозбірливих слів] Стали торохтять, і різними калібрами, або БТРом, або автоматом. І торохтять, кажу – не їдьте. Сходив до сусіда, домовивсь із ним, кажу, коли до тебе прийдуть завтра сусіди, не відмов. Кобила, кажу, сідайте на кобилу – і їдьте ось через Вишнівку, ну, по цьому маршруту там по болоту. Там об'їдьте, кажу. Ну вони не послушали мене, знаєте. Вони думали: проїхали раз, проїхали другий раз. І вони поїхали хоронить. І вони ж, получається що проїхав Гриша, проїхала Света. Получається, тут осьоде шість раз вони проїхали, а на сьомий раз їх розстріляли. Об'їх. Просто колона їхала, їх з автоматів..

[уточнює кореспондент] Велосипедами вони їхали?

Так. Автоматною очереддю, в вербичках, за кілометр од села їх просто тупо розстріляли. Їх забрали в больницу. Ну як? Забрали в больницу.. Ми з генератором отут сидим, тут прибігають, кажуть: Проданів обстріляли.. А ще такий вітер був, так гуло, [що] оце за п'ять метрів нічого не чують. Такий ураган був. І тут що мол, Гриша з Светою лежать, до матері позвонила Света, була при пам'яті, і позвонила по телефону до матері. Я ж побіг туди, побіг до [її] мами щоб узнать, де вони лежать, щоб одкудова їх забірають. То лі з Вишнівки видвигаться, то лі через Удай заходить, – там канал у нас, насип, можна по ньому, – чи одсюдова. Тоєсть, де ти лежиш, скажи. Потому що такий ураган, що вийти на трасу .. не зчуєш повернутися – біля тебе може бути колона або особливо оти Тигри. Страшно як летять [нерозбірливо], потому що іномарка. Просто стовп пилюки, і нічого не чують, а воно осьоде біля тебе вже. І я ще звоню, із Светою розмовляю. Ну в неї вже голос тухне, не чути. Говорить, що нас ранили, колони немає, ми в вербичках лежим. Я питаю: де ти, Света, ну скажи. «Ми в вербичках». І оце .. [зітхає]. Чую, розумієте, оце все. І, короче, ми находимо підводу, сідаємо на підводу. Просто сідаємо втрюх, отак-от сідаємо – і давай прямо. А передо мною, пока ми підводу шукали, передо мною пошло два хлопця пішки, по болоту прямо. Там у воді чуть не по пояс вони лізли ну просто так-от, не по дорозі, а по куцям вдоль дороги до них прямо туди. Найти просто їх, де вони, розумієте. Вони пошли вперед, а ми ж тут підводу нашіли, сідаєм на підводу, їдем, і ми тільки вилітаєм із-за села, там у нас так дорожка, і тут асфальт, через півкілометра асфальт. І полетіла «скора».

А .. це наша «скора», вона тут у нас була, ота що підірвалася. Просто вона стояла удома у цієї сім'ї, у цього водія. І до них прийшов колишній староста, ранче якій був [...]. І я не знаю як, то лі він до них велосипедом уже з'їздив, побачив, що вони там лежать, бігом назад вернувся – до цього. І давай на свій страх і ризик – їдуть. Я бачу: скоро «скора» полетіла. То єсть ми до них доїхали може кілометр, розумієте [кашляє]. Всьо, я з кобили спригнув, тут якраз зв'язок, я звоню до цього, хто пошов [пішки]. Він каже: так, прийхала «скора», ми щас будем грузить. І вони грузять одного, грузять другого. І хлопці назад вертаються.. Спочатку думали

ГАЗелькою їхать, потом кажу, ГАЗелькою не нада, оставляйте тут її, ми щас підводою, по крайней мере, їх найдемо, вивезем їх оттуда, а тоді тут пересядем у ГАЗельку і поїдем сюдою. Потому шо страшно виїжджать. А вони отак-от, на свій страх і рїск. І вони прямо полетїли туди на Крупичполе, не нарвались там ні та кого, там блокпостив не було. Десь там толї РПГ там посеред дороги лежало, так вони там чуть не налетїли на нього. Ну шось таке там було. І от на свій страх і рїск отаким от способом вони поїхали, одвезли їх. Ну Света уже в прийомному, по словам свїдків, померла, а Гриша, чоловік, уже помер після операції, потому шо там тоже було розбито у нього усе всерединї.

І от 28-го хоронять Свету і Гришу. Батюшка сказав, хоронїть біля церкви, потому шо я туда на кладбіще [хоронїть] не пойду. Ну да воно [кладовище] на дорозї, понїмаєте?¹ Як там хоронїть? І якраз коли ми копали (похоронили їх біля церкви), і от якраз у той день був обстріл Кузубової техніки. Оце яка техніка на точку, на території села, за 1 кілометр від церкви, де ми копали ями.

Та, шо осталась?

Да .. Не то шо там осталась. Вернеє як. Тодї оце в той день, десь з утра, по всїй відомостї заїхали толї танки, десь у Шиловичї, і оттудова бахнули по ним, по росіянам у Куликівцї. А вони через деякий час ниякіх не думаючи нічого – прямо по першим хатам села гатонули декїлька залпів мїнометов. І оце ж попали в оцей точок, він згорїв, десь половина згорїла, техніки багато побило. Оце ж тоді [туди] попало .. а ми тут яму копаєм, а воно бахає. І всї кажуть: «Як харашо, шо ми не поїхали на кладбіще». Потому шо ми копаємо, щас хоронїть. А воно бах, бах. І попали ж по отим хатам по крайнім, розбомбило все там. Нихто не пострадав. Але хати розбомбили, ну просто не думаючи. Перші хати стоять, вони зарядили свої мїномети чи шо воно там – і по хатам, по точку. Точок загорївся, горїло довго. «Снаряди влучили і у приватні будинки, згорїли три дворища». Це якраз було в той день, коли хоронили оцю сім'ю.

Звіт по гуманїтарцї в суботу я бачу, 2-го квїтня, треба було менї отправити. Борошно. Ну тут уже 4-те квїтня; це получається.. тут запїсі, телефони .. Четвертого квїтня я вже в Ічню попав? Да, це вже я в Ічню попав, це приїхав.. 4-го числа я приїхав в Ічню, да. [бурмоче, гортаючи блокнот] Це моя запїсь пішла.. але цей мїсяць я нікуди не виїжджав.

Це у вас цікавий документ. Зберїгайте цей щоденник.

Менї розповїдали, шо десь на дорозї мїж Припутнями і Дорогїнкою спалили їхній Камаз. І каже, прямо з тілами там вони і залишили своїх. Чи спалили [Камаз] чи розстріляли, шось там таке було. Не знаєте ви про цю подїю?

Іменно за той Камаз я нічого не скажу, потому шо не знаю. Там перед Вишнївкою згорївша техніка стоїть [виправляє себе] – Ой, перед Дорогїнкою

¹ Староста має на увазї, шо кладовище знаходиться якраз обабїч траси, якою росїйські колони з Вишнївки вїжджали в Припутнї.

згорівша техніка стояла, буквально рядом там, і зараз видно де воно там було, згорівша техніка. Одне шось туди дальше влетіло. Там, по словам, шо там і снаряди можуть десь лежать в болоті.. і.. Ну, кароче, я не знаю, я ж там тоді не був. Ми не їздили туди, розумієте? Із дорогінським старостою у мене зв'язь була тільки в перші дні, а потім зовсім пропала вона.

Оце єдинственне, що мені уже в кінці, десь числа 27-го, отако десь, чи [може] в день похорону [сім'ї], дзвонить мені Репій Саша із Дорогінки, бурімський староста. Ми з ним ото декілька разів.. Я не був з ним знакомий, вони старостою вже стали, а мене старостою поставили потім, і я даже який ото успів телефон[ний номер] його взяти буквально перед перед войною. Там я не знаю, чогось чи як поїхав я на виконком для ознайомлення з цим ділом, і ми там ото пересікнулись, і ото я взяв телефон цього бурімського і телефон цього ж і дорогінського [старости]. Тоєсть я ще .. і так ото спілкувались із ним.. Дак він мені позвонив, каже шо цеє, шо мол Миколайович, ти єто самое, може б ти, каже виїхав, потому шо вже стикі разговоров, стикі слухов, шо там старосту, там старосту ... дорогінського, каже, в Дорогінці я вивіз старосту з сім'єю. Та як інші старости виїхали вже, крупичпольська виїхала, каже там вобщє снаряд десь попав у хату їхню¹. Може, й ти, каже, виїдеш. Я, каже, тільки один тут остався. А, кажу, ти де? Ну а шо, каже, я в Ічні, каже, я живу в Ічні. Мене ж не просто так найти. Оце так із ним побалакав я. Ну я так .. заволнувався чесно, подумав виїхати, пошов до цього, бившого старости, до [...], який був ранче. Ми з ним поспілкувалися, він так трошки успокоїв. Ну я і вирішив, шо [зімхає] буду сидіти «до посліднього».

Слегка досталось [мені], розумієте. Перший місяць на роботі, стільки емоцій, всього цього [нерозбірливо]

Та я представляю як вам було важко входити у це діло.

І так ото я присів і нікуди не поїхав. А вже коли оці осьоде, якого це числа, по-моєму 30-го, якщо не помиляюся. Уже й нам гуманітарку привезли. Наші хлопці, просто поїхали туди, в Ічню, [бо] мені позвонили: приїжджайте, забирайте гуманітарку. Я кажу, я не приїду, но приїде замість мене хлопець на машині. Вони поїхали просто по своїм ділам, ну там купить, шось іще там кому, то прицепить, кажу, прицеп. То вони нам туди добре нагрузили. Вони стільки нагрузили на прицеп туди, шо вони еле до цього мосту довели, а ми на мист підводою поїхали, щоб оце все забрати. Там була згущонка, і вони нам згрузили згущонки, 500 з чим-то банок, і на Припутні, і на Вишнівку. І масла ж на кожного по 400 з чем то грам. На кожного жителя, оце отакій вес. Там той прицеп еле довів. Ну короче ми загрузили, привезли. І сразу же куди? Зразу же в магазин. Потому шо в сільську раду, сільська рада так знаходиться, а вона там була, шо просто не видно, розумієте, еслі там руські появляться. Дак і все ми роздавали у магазині.

¹ Цей випадок стався у Більмачівці.

І, кароче, тут колона ж іде. Ну йде ж і йде, хрін з тобою, ми до цього вже привикли, в послідні дні все гуло, як вони вже виходили. Це було по обіді, часа в два чи три, вже не помню. І ото вже стоїть толпа, чоловік двадцять і получають. А згушонку, це все видаєм уже під список, під розпісь, прикладна ведомость. Це все нам сказали видавать, щоб не було проблем. За все відзвітувалися, копії зроблені. Ну, короче, десь роздали ми, можливо десь около сотні може ми роздали банок згушонкі і [масла]. Ну колона йшла, ну давайте вийдемо з магазіна да послухаємо. А воно ж там ото якраз стоїш біля магазіна – через городи видно оцей якраз поворотік, де вони повертають і виходять із села, на остановці. Через городи краєчок видно. Техніка тільки бух, бух, бух. А тут одна як закричить, блін: «Їдуть до нас». І вони по дорозі (буквально осьоде на пряму лінію 400 метрів) уже летять по асфальту. Це все валиться, понімаєте .. Ми всі все кинули – і во всі сторони, понімаєте. Я із жінкою там якраз в магазіні – і бігом через городи, там сто метрів через сусідне, до хати добігли. Деякі люди попадали в кущі. Порозбігалися всі. І через дорогу перейти страшно потому шо вони по цій дорозі вилітають, а та дорога прямо, тоєсть видно. Так подивились [ми] – нема нікого, ми давай в сторону од дороги, і тут через городи, получається, наша хата. Ну до дітей же бігли. А тут уже шум, гам кругом. Вони все .. і ми в курятник заскакуємо, із своєю жінкою я в чужий курятник. І тут автоматні черги регулярні? А думка одна: просто кого бачать – того й розстрелюють, людей розстрелюють.

Ну да.

З усіх сторін автоматні черги, ми в курятнику сиділи. Довго сиділи, мо часа три. Потом затихло так вроді усе. Ну думаю, давай же ж, кажу, вийдемо. Я вихожу, тільки за угол хати повертаю, бля – три чоловіки стоїть, дрова рубають. А хтось цюкає, ми думаємо: може рубають наші вже, ну тіпа, вийшла бабушка й рубає. Глядь – руські рубають. Сюди за хату зайшов – три чоловіки стоять. Повертаюся в другу сторону – тільки захожу, виходить, автомат на мене. Я руки підняв. Перше питання: «Чево вы бегаєте? Не бегайте». У кросовках чувак вийшов такій, ну малолетка, годов 20, молодий. «Чьо ви бегаєте» [*посміхається з сарказмом*, – «Чьо ми бегаєм?»] – «Телефон!» А телефон у мене – я щитав у магазіні на калькуляторі, щитав як розпреділити все. Телефон десь там випав, немає, не було. І в жінки тоже не було. «Ну нема – кажу, – телефона». – «Где вы живете?» – Он, показую ж, хата якраз через город видно було, метрів [за] двісті хата. – «Привяжите белую [полосу] и идите». Ну я ж, ето самое, кажу «Харашо, харашо», отак рукі підняв. По сторонам, бачу, тут осьоде тут БТри стоять¹. Там сільська рада, бачу, стоять [БТри], люди бігають. У школі бігають, ну оці їхні бігають, понімаєте. Там їде якась техніка, [і] вже стоїть. Так дуже не дивлюся. Тут

¹ 8 серпня респондент уточнив, що ці БТри, які він бачив, були на гусеничному ході, і мабуть насправді це були бойові машини піхоти (БМП).

бачу, сестра моя вилітає із хати. Побачила, що я так, вилітає. А помітає, як получилось, – вони стали перед її хатою. І тут осьоде БТР за цім стояв, і там за [нерозбірливо] крайній стояв. І вони в сусідню хату тіпа в гараж залізли, гараж одкритий, давай тіпа там ночувать. І прийшли.. а слідуоча хата, БТР став у мене за хатою. Там нежила, пустився став. Шо я помню, коли проходив мимо нього, – такі бумажни ящики, ну штук наведено 10-15, так ото наверху прив'язані, так зав'язані. Ну ці наші обичні картонні ящики упаковочні. Ну не оружие, ето точно [сміється], шось то там було, шо прив'язані. І там командір там їхній і він до [...], сестри моєї зайшов. Щось там я не знаю, шо він хотів. А ще перед цім тут же пип, він ну за російську церкву, і я не знаю як, але вони дозволили йому вивести дітей. І він по дорозі забрав і моїх двох.

Священику, да?

Попу, да. Всього він вивів із села шістьох дітей. Він і сусід його. Потім вони з сусідом вернулись назад, у той же день. Ну своїх він [батюшка] двох не вивів. Одну тики, саму менчу. Старши осталися тут, не пошли. Ну старша, яка це, – у школі [навчається]. Саму менчу, каже, пошли, і він ото заходить до Л[...], там ще двоє її [дітей]. І заходить по дорозі, а Л[...] ж прибігає до мене, у мене двоє дітей у хаті. Одна ж, ну скіки, десять год, цій восьм, а той, син, трошки старшенький. Їх, і ми даже бачили, шо наших дітей повели. І тут вона оце вибігає, каже, ось каже, мій брат, ідіть сюди і тут до сусідньої хати. Там виходить же цей командір. І вона тіпа, вона просто його забила там словами, якось начала лементувать шо мол осісьоде мій брат, отам його діти, давайте бігом передівайтесь – і за дітьми. І ми заходим у хату, бистренько передіваємся. Там гроши, я помню, ще лежали. Я їх схватив, осюди положив. Жінка телефон положила у чобота, потім [дорогою] і роздавила його. І ми проходимо, я кажу: ми тіпа до дітей, до дітей. Один, правда, попитав: «А где вы живете?». І вони якось так у суматохе, в лементі, так затерлося, і ми кажем: «Идем до детей». Нас із жінкою не затримали! І ми оце їх проходимо – і за нами никого вже немає. І ми проходимо на край села, це десь може кілометра півтора. Просто нам повезло, шо ми никого не нарвалися. Потому шо були люди, які хотіли вийти – і їм казали «назад!». Просто отак забила їм голову сестра, і вони дуже не увлїклися цім. Вони рішили, шо ми йдем до дітей додому, і вони нас пропускають, російські військові.

І ми єдинственні дві людини, кого вояки випустили з села, крім дітей. Ну були там іще ті люди вишли із села, хто жив на тих крайніх улицах од Удая і коло цього моста. Просто туди танки не доїхали. Вони оцю сторону так оце заповнили, десь було їх 150, не менче. Ну крайні стояли іменно на моїй улиці, помітає, і отам де її улица. А отам дальше ще улица, і там окраїна. І воно якраз оце ж так сходяться дорогі і оце ця дорога на мист, кудою ми їздили. Туди вони не дойшли. І ці люди всі просто вибігли оттуда, вибігли отак оце. А нас – ну просто чудом отак-от, чудом ми оце вийшли, і пішли ж пішки. Тут люди стоять,

багато хто пішов туди пішки, багато хто ще стояв там, думав що його робить, на окраїні села. І ми ото пішли пішки, до самої Бурімки дійшли. У Бурімці вже наші діти були. І там ото ми дві ночі переночували у Бурімці.

А діти, всі вони вийшли до Бурімки, да?

Оціх да. Наші і сусідські діти. Вони позвонили, і там їм назустріч виїхала машина, і їх там знакоми на дорозі їх забрали. А ми ж ішли до самого села. Нас, ніхто дозвониться не можна було нікуди. Іще я помню: ми за Шиловичі вишли, і чую залп «Градами» в сторону росіян. Така думка: це наші по селу по нашому гатонули [*сміється*], розумієте? Ну був залп «Града» іменно [*нерозбірливо кілька слів*] Роботали [наші] нормально. Їх [росіян] там товкли, короче, по дорозі.

А нащот тиєї машини – ну не знаю. Десь тут осьоде БТР був згорівший на перекрестку отут коло Дорогінки, там де й щас постріляни ціі [дерева]. Там тоже техніка була їхня стояла.. Уже коли я виїжджав, коли я вже після цього на Нежин їхав, то бачив. Гусениці лежали, їхня тех[ніка]. Там десь казали, що їхні ноги валялись. А Дорогінка вобще казала, що трупи валялись, собаки тягали. І у Вишнівці, і в самому центрі Дорогінки дак вони свого трупа, каже, кинули прямо в центрі [Дорогінки], і у нас там лежать. Там черевик десь бачили із стопою обрізаною, собаки тягали. Отаке. Ну в нас такого не було. Вони ото як стали під селом, і в село не заходили, можна сказати так. А ото в останній [день], коли залетіли, переночували, ото наробили кіпіша такого. І на другий день чоловіка вбили. Просто пошов, [а тут] колона, він остановивсь, назад вернувсь, вертається, і йому вслед. Так нікого не розстріляли. Отам ото біля сільської ради він упав. А стреляли по йому на розстоянні метрів чотириста. Може так просто улупили. [Але] стреляли прицільно – 2-3 вистрела було. І він умер прямо там на місці.

Тоєсть, ми потеряли два чоловіки у перші два-три дні, згоріло два чоловіки. Вони поїхали на машині в Крупичполе вечором, і нарвались на колону. Це було тоді, коли ночувала колона у Крупичполі. Чи 26-го ввечері, чи з 25-го на 26-те лютого. А тоді воспринімалось, розумієте як, ніхто не знав що таке война. І вони поїхали, останавлювать, а вони першу машину колони проїхали й не остановилися, так вони їх там з другої машини в упор розстріляли, вобщим і хата згоріла сусідня, і машина згоріла, і вони згоріли. І їх іще хоронили, ще в Ічнію можна було проїхати, ще в Ічнію пролетіли, гроби купили там ото. Буквально в перші дні було. А потом оце оціх оце розстріляли, 28-го вже березня, чоловіка й жінку. І убили ж оцього 30-го числа з автомата чи з пулемьота. І оці ж два чоловіка уже 2-го чи якого числа підірвалися. Уже поверталися. Люди вже повертались назад, додому.

Ясно.

Ми приїхали у той, у Бурімку, переночували ж. На друге утро давайте, ну там же родичі.. сестри, там, я ж ну тоже з Бурімки. Дак поїдемо підводою.. ну, жінки короче сіли й поїхали додому, годувать [худобу], подивиться, що там робиться. На підводі поїхали на другий день сюди. Тоже ж через оцей міст проїхали, через оці мінни поля проїхали, ніхто нічого не зирвався. І машиною в

той день, коли зирвалися ції, вони вже верталися додому. Уже, ну сем машин, як кажуть, точно, не менче проїхало. Но вони проїхали дньом. А ці поїхали десь, ну ще не було темно, не було сіро, але після шести часов вечора. І вже в той час по всій відімості наші поставили міну чи не знаю шо. А комендантська година начиналася з 8-ми, по-моєму. А це було десь около семи часов [вечора]. І ото вони підірвалися на міні. Я в то время був у Бурімці.

Ясно. Я вийду.

[перерва в інтерв'ю]

Оце мій магазин, розбитий магазин *[показує фото]*, стіна впала, середина впала. Забрали [росіяни] ту гуманітарку всю. Ні, масло не забрали, масло десь може половину забрали. Всю згущонку забрали, товар який там був, гроші там десь п'ять тисяч, не знаю, скіки там було грошей, шесть може. Все це забрали. І якраз у той день з гуманітаркою привезли трошки товару нам із Ічні. Там товар продавали ще, шоб хоть шось було. І оце все, і магазин розбили. Так там ще хтось питав у солдат руськіх: для чого розвалили? «А чо він був закритий?» тіпа. От така інформація.

[Перерва запису. Продовження].

Я ж кажу, що жінка на другий день підводою з'їздила вже [в село назад]. Потом на третій день ми ще рискнули. А, на третій день, получається, тут воно підірвалася оця машина, і мабуть на четвертий день. Ну короче дві ночі ми переночували тут [у Бурімці] це точно.

Ясно. А тоді вже як через кілька днів була ця комісія міськради, чи як її, чи з Ічні, що описувала пошкодження, бо я дивлюсь, на числах [актів] всі числа 8-9 квітня. Тоєсть буквально через п'ять днів уже вони сформували комісію для обстеження. Чи це вони просто пізніше дати поставили?

[...] 4-го я вже вийхав [в Ічню]. Правильно. Ось вони, коли 30-го, по моєму, це все проізошло. І буквально через два дні я вже був дома. Токо .. у понеділок уже був, уже ж був виконком.. Я там дві ночі переночував і все. Тоді вони ще, на другий день вони виходили, я помню, виходили. Там колони ще йшли багато оце ж, чого чоловіка вбили. Ці виходили, ці казали: «Ми в осім вийдем утра. Нас не бійтеся, ми в 8 вийдем утра». Ну, вони начали ото собіраться, заправилися й поїхали. І ото колона ще виходила цілий день. Там таку яму вирили за один день на повороті гусеницями. І на третій день їх уже не було – ото ми й вернулися. Отак десь було.

Крім ічнянської, були якісь іще обстеження втрат у селян? Крім того, шо з Ічні оце комісія приїжджала.

Була перша одна комісія ічнянська. Вона ходила декілька днів. Склад там у них написаний. Потім у нас іще після тієї комісії ще було. Приїжджали якісь, я не знаю хто, тіпа вони якісь прокуратура оці прокурори чи хто його такі. Я ж посвідчення у них не питав. Вони тоже збирали оціх людей, у кого пошкодження, вони їх опитували. Писали бумажкі, і в комп'ютер, а вони з комп'ютером

приїхали. Тут сиділо декілька часов, і там іменно тих людей, постраждалих, і хто у період окупації проживав тут, на цій території. Ну то ж всі, там дач ще багато...

Ну ясно, що свідків вони брали мабуть, там по процесу все..

Да. Вони, я не знаю, я не пам'ятаю, чи вони ходили чи не ходили по цьому, але вони тож сюди людей собірали, в сільську раду. Оце мабуть тікі два таких, шо я в нас комісії було в нас.

Якісь гуманітарні організації приїжджали в село, щоб допомогти?

А, їх багато було. Даже Ляшко в мене записаний тут. Ну благодійні фонди, їх назв багато нам, їх це у мене записано. Нам дуже багато гуманітарки приходило. Приїжджали, привозили. І часни привозили [приватні особи]. Із Варви там, привезли там, шо в них там оказалось, ну щоб допомогти. Там іще таке от. Тут працює їх чоловік, а працює отам під Варвою. Там не лісництво, а пов'язано з лісом там оренда лісу. Фамілія його.. да він якийсь депутат іще. І той, до нього туди хтось їхали через наше село. І вони в цього попитали, шо там працює з нашого села. І привезли нам тоже 250 пакетов. Тіпа як од себе, понімаєте.

У мене й до сіх пор лежать там іще і тиї, макарони, я їх ще не поїв. Тоєсть багато, от іменно продуктів після цієї, як оці всі [росіяни] вишли. До нас кінулися дуже багато помагать. Одежа там, всяке прочее. От щас, ось недавно. Допомога так. Оце ж по грошам, оце єдинственно, хто оце недавно приїхав, буквально декілька неділь назад, составив договора із деякими людьми. Не з усіма, з деякими. Обіцяють їм дати гроші на відшкодування вікон. Ті щоб зробили вікна, потім їм відзвітувались. Но пока ще немає грошей. А так багато хто записував, обіцяв. Ну там міська рада ще нам дала нам одному там чотири листа рубероїда, чотири цього, скотча. 30 листов шифера, 30 листов гіпсокартона всього. Дак так розпреділили, хто хотів узять.

Ясно. А так на будівництво нічого практично не допомагали?

Більше нічим нічого не було. Просто ото приїдуть, подивляться. Да, будемо, да ми напишемо, подивимся. Оце тикі єдинственно хто оце три дні назад, шо вони заключили договора, узяти тиї, дани і завірили, шо скоро надійдуть гроші на ваші рахунки, ви поставите окна. Оце тикі єдинственне, шо більш-менш дієве, понімаєте. І то його ще тоже немає. А більше нічого нам у Припутні не прийшло допомоги ніякої.

[Тобто] все, шо люди відновлювали [за рік] – вони своїми силами відновлювали..

Да, відновлювали, то шо вони відновили, вони це все зробили своїми силами. Своїми силами окна поставили, да. А отам от де хати там згорівши, там ото .. Дві сім'ї, наприклад, виїхали, і там хату в іншому місці купляли. До себе забрала дочка, тому шо вобще жить нікуди. Це все нічого. Да, там десь у Круничполі комусь там поставили 25 тисяч, там у Більмачивці комусь там думали. Старості там одному тоже хата пропала, тоже там шось ставили. До нас наприклад ніхто нічого, нічого немає.

Добре. Дякую вам.

Запис П-41¹

Респондент: *анонімно*.

Рік народження: 1974

Професія, соціальний стан: *вчитель*.

Стать: жінка.

Чи передбачали/передчували ви, що буде війна?

Знайомі говорили, що «готуйтеся, бо війна буде». В це дуже, ну, не вірилося, не хотілось у це вірити, як це в наш час почнеться війна. Але в дійсності, ну так, так і сталося. Лягали мирно, повставали з війною. Чи готувалися до війни матеріально? Ну може щось підкупували через те, що говорили ж.

Слухи були.

Так. Говорили, що буде війна. Взагалі вдома ж господарство тримаємо і город є, присадибна ділянка, все є.

Так, психологічно це було важко, тому що дитина інвалід і ще сім'я багатодітна у нас: донька була вдома, син старший вдома, який навчається, один син в армії [...]. Ще один менший син. Дуже переживала за доньку, хто знає, адже дівчина дев'ятнадцять років.

Дуже, дуже страшно це було.

Це вже в ході військових дій?

Так, це [вже] в ході військових, ну всі взагалі були вдома.

Всі були вдома, про початок війни ж дізналися ж із телебачення, і вже на ранок почала їхати техніка. Байдужими не були через те що особисто знайома була із Станіславом Прощенком, і він до мене телефонував: скільки, скільки їде? Не сиділи дома, а рахували кількість, що їде, коли їде, передавали, інформували, через те що допомагали як могли, не могли бачити бувало, що не можна ж вийти вже, ніби страшно, нам не зовсім видно із дому, – виходили, ну до кінця села, десь трохи ховалися.

Ви не по дорозі там живете? Бо там же дорога тільки проїжджає через село скраю.

Ми в середині села живемо. Ближче до того краю, де йшла техніка російська.

Як населення сприйняло звістку про війну?

Населення... Всі люди боялися невідомості.

¹ Стенограма запису вперше була опублікована на інтернет-сайті Національного музею Голодомору у жовтні 2023 р.

От у Припутнях чи може в Дорогінці, ну в Дорогінці ви можливо не були?

Ні, не була. Хвилювались люди, що буде далі, як це відбуватиметься, чи не будуть стріляти нас, і це був місяць жахів. У людей не було хліба, найголовніше, чого не було – хліба. В мене особисто і в нашої сім'ї були переживання за те, що дитина хворіє епілепсією. І де взяти таблетки, ліки де взяти і як доїхати, що не можна ж виїхати нікуди. Двадцять шостого березня¹ розстріляли наших двох, мого однокласника Грищенка Олександра і Чемериса Євгенія, їх розстріляли в машині російські орки, вони чи в Крупичполі там згоріли.

Вони з Припутнів?

Так, із Припутнів.

Це були перші люди, які загинули. Було дуже страшно, але все одно ходили рахували техніку, через те що ну як не переказати. Чоловік їздив на роботу, [він] на підстанції працює, перші дні він їздив ще на роботу.

Це в Томашівці?

В Томашівці, да. І він, ну, коли техніка не йшла, він в ті моменти проїжджав. Бувало, не пам'ятаю вже ж якого там воно числа, але бувало так, що рушив їхати по центральній дорозі, а там стоять БТри чи що там я не знаю, вже техніка якась стояла; і разом дзвонить же ж Славик Проценко: що там, що бачите? Перезвонюю чоловіку, потім Славіку. Вони.. потім ми попали їх отам десь у Томашівці на Вокзалі² в малій, а він [чоловік] рушив їхати, швидко назад розвернувся, того що бачить техніка ж [російська], не проїхав. Хотів поїд болотом їхати на Томашівку, а там, САУшка кажуть на неї. Ну, давай здавать назад, ну це слава Богу, що так сталося, що його не розстріляли, бо.. ну Бог є на світі. Ну дуже складно було.

Він постійно їздив?

На роботу ні, він не постійно.

Поки струм був?

Так, поки була електроенергія, а потім він перестав їздити, бо все більше і більше стало їти техніки. Бувало так що нараховували за день по тисячі.

Це вже в кінці должно там, тридцятого чи тридцять першого; а як виходили, дак їх взагалі безліч, і коли прийшли вони ночувати тридцять першого.. тридцятого числа це, да, якраз день народження було в чоловіка.

А на другий день у сина, і оце було йому десять років, ну казав: не забуду ніколи, що перший день зайшли до нас у село ночували. Ми ж так як живем на ту частину більше від Вишнівки, то поїд двором.

¹ Обмовка респондента, треба читати: лютого.

² Вокзалом називають куток села Томашівки, що виходить до дороги Припутні-Дорогинка.

А ще чоловік перший раз збирався їхати на Ічню, він з'їздив, і він так як проклав шлях.

Велосипедом?

Ні, машиною своєю по понтонному мосту їхав на Ічню.

Куди, через Шиловичі?

Через Шиловичі, Бурімку, отуди. Ударився у лід, бо воно ж замерзше було усе, машина загрузла, хлопці допомогли, витягли трактором, коном розкидали той лід, ну проїхав. Потім староста прийшов на наступний день, каже: поїхали по хліб, бо ніхто не погоджується, ну а ти вже так як їздив, дак ну кого попросить. Кажуть, там із Бурімки підвезуть до нас сюди, чи в Бурімці забрать треба було, – ну вони вивезли [нам] хліб. Ну, він погодився, бо свій трактор є (сам зробив, двохмостовий), і він проїхав – забрали хліб, борошно. І третій раз так поїхав. Далі вже і люди інші їздили, ну так як шлях проклав. Ну таблеток вже ж купив, бо там сестра була, дак вона заранче купила ці таблетки.

А до того не їздили по тому мосту?

Нихто не їздив, ніхто. А потім ще і міст підірвали через те, щоб танки не пройшли. Наші вже ж, бо ... Ну, хоча можна було проїхати, їздили.

Ну, а тридцятого [березня] ото ж, коли зайшли [росіяни], він збирався знову їхати по таблетки, і так вийшло що трактор на вулиці, бо машина не заводилась. Акумулятори ж сідали, світла не було, телефони бігали заряджали в кого вже ж були генератори, до того вже ж зносили. Ну бувало так, що зарядимо, був в нас павербанк, дак ото і вайфай як коли син підключає і ловить. То, ну, він що машина в дворі, трактор під двором, – і тут заходять російські, і все на відкрити. Люди тікали. Ми навіть не знали що ну будуть [вони], кажуть, попереджали, і автобус прислали, ну нам ніхто не сказав що будуть іти. Ходять попід двором чотири, чоловік двадцять і БТР же ж цей їздить, заглядають у двір, ніхто не заходить. Ну походили вони, походили, а тоді все ж таки двоє заходять. Чоловік думає: ну піду вже ж, хай мене стриляють, і там вийшов у двір раніше; а я ж бачу, він пошов, так я за ним.

І кажу: ви прийшли вбивать?

– Ні, не вбивать, ми подивиться, що у вас. Заходить можна?

– Ну заходьте.

А як ти скажеш «не заходьте», як вони з автоматами ідуть? Ну, Маринці встигла сказати і Альоші: ховайтесь під кровать, ну щоб не бачили. А на їх же ж, ну так, вороже я настроєна була взагалі, кажу: ви прийшли вбивать, то убивайте. А вони ж з таким: «ні, ми не вбивать, ми подивиться, ми не займатимем». – «У нас свято, в нас день народження дитини, чого ви прийшли, ми жили без вас щасливо». А вони говорять: «ми щасливо жили в Радянському Союзі».

А потім уже ж зайшли у хату, перевірили; ну під кроваті вони не заглядали вже ж.

Вони просто так сказали про Радянський Союз чи це була як якась пропаганда, так би сказати?

Ну що вони жили щасливо, всі жили щасливо в Радянському Союзі, а зараз.

Це як ремарка тобто..

Да. «В Радянському Союзі ми жили щасливо». А ми, кажу, жили без вас щасливо, чого ви прийшли? На столі в людей, кажуть, забирали, ну в нас не забирали, в нас, ми самі спекли торт.

Ничого ж у той час не могли робить. Готували їсти, і все, ну, що необхідно і просто ничого ж воно не робилося, такий період: війна, і російські ідуть і йдуть, невідомо що далі буде, господарство поралось і їсти готувалось. Готували торт, зарізана птиця була, м'ясо на столі, все це було на столі, і ніхто ж його не встиг ни прийняти, ни що. Да і не думалось про те. Ні, вони не забирали в нас. І вони в кого були, хто [був] дома, вони не забирали. Може деякі були що й забирали, ну¹ ні. У сусідив, коли ми вже вийшли, то несуть і покривала, і несуть пледи, і несуть постільну білизну, а тоді дивлюсь, такий наче рюкзак, і вони.. я почула, що вони кажуть, що там забрали й шампуні, і бритви забрали.

Це з хати винесли.

.. і рюкзак забрали. А наша хата сусідня, мати, ну так навпроти ми живемо; мати – вона в нас вдень, а на вечор до себе. А я кажу: «Ви що вже, до нас у хату вже залізли? Яке ви мали право? Ви отбили, ви позабирали!». – «Да ні, ні, – вже став оправдуваться цей, що командір у нас був, – це друга бригада, це не ми».

Я на нього напала: «Ви наше побрали, який ви мали дозвіл?». – Ну, він ото так уже ж пооправдувався. Запитали, кажу: до покіль можна ходити, бо ми ж пораємся? Каже: тільки стемніє – не ходіть, бо вас же ж побачать, і [в темряві] не побачать що це ви, і будуть стрілять.

Запитую «коли можна трактор забрати?» – «Хай краще завтра».

Ну нам не казали, [а] люди кажуть, що їм казали, дехто дак і.. різав і утку, бо загадали [росіяни]. Но як уже, каже, я робила це, я не пам'ятаю, ну обпатрувала й робила. Дехто, кажуть, зачинені були у погребі: чоловіків позаганяли у погреб, а дівчат оставили; ну ніби не займали дівчат.

Коли в'їхали [у село], то нам із, ну так із города видно як .. у магазин танком б'ють. Без кінця били, били танком, щоб одбить двері чи вивалить стіну.. [А] якраз привезли гуманітарку, [то вони] забрали масло, забрали згущонку.

Таранили?

Таранили, вони таранили, били без кінця, а дівтора ж, воно ж дівтора, вони собралися у дровитник побігли в сусідський, – і виглядають із дровитника. Я ж пішла шукать, де вони діти ділися, давай же їх заганяють назад.

¹ У говорі селян Ічнянщини «ну» часто вживається у значенні «але».

Ніхто до вас не приїзжав в цей час, ну, в село перед війною?

Про що?

Ну до багатьох поприїжджали знайомі, родичі із міст, кажуть.

Ні, до нас не їхали, сестра була у Славутичі, окупований Славутич теж був же ж там. Ні, ніхто до нас не приїжджав.

Ясно. Тільки ваша сім'я була?

Сім'я, нас у сім'ї вісім чоловік, ну оце син служить, то сім.

А які настрої були серед інших людей, які були от у вашому селі, чи були ті, хто, ну, не скажу позитивно, але байдуже поставився до цих подій, до окупації?

Я не знаю, я із.. чого із Славіком з Прошенком знайома, – через те, що в нас церква була російська.

Ага.

І люди коли піднялися, то давайте, щоб церква була українська. Провели збори, і на цих зборах обрали мене, щоб я їздила делегатом у Чернігов з оціми бумагами, з усіма займалася, і у нас ось ця тяганина була два роки за українську церкву.

[...]

Шо батюшка Васильченко Сергій був же ж. Він тільки за російську, і їм підтримка ішла велика. Зараз вони, я не знаю, ну так, в нас священик тепер другий же ж, український вже ж, і правиться українською мовою в церкві. Так що в нас ці події відбувалися дуже бурхливо, якщо ви можете подивитися навіть на «Суспільному» про Припутні. Там є, за сімнадцятий рік, мабуть.

Ясно, ну всього не передивишся. Ясно. Тобто, скажем так, ніхто не ждав, скажімо, цієї окупації?

Ніхто.

Нічого доброго.

Ні, ніхто не ждав, і .. Ну деякі, правда, раділи, але їм пояснювали що, ти ж не думай, шо розбиратиметься пуля чи ти за Росію, чи ти за Україну.

Ясно. Чого найбільше боялися під час цих подій, от під час цього місяця взагалі?

Боялися, що не переможемо, треба перемогти і все, щоб не залишитися у складі Росії. І зараз ждемо тільки миру, але переможного.

Ну да, без перемоги який же буде мир.

Щоб вся територія залишилася за Україною.

Які найбільші труднощі відчували ви під час бойових дій, окупації, от взагалі протягом цього місяця? Що було найважче вам переживать матеріально, психічно?

Ні, швидше психічно, матеріально ми з усім могли миритися, бо в нас ни голоду не було як такого. Ну піди в погреб, набери картоплі – вари. І закрукти є, все є.

Може хліба не зовсім вистачало, ну так вийшло якось я не знаю, воно вже ж правда Бог на світі є, що хліба лишнього накупились, і я заморозила. До того моменту поки не привезли хліб, у нас вистачало того хліба що...

Наші люди запасливі.

Ну так, так-от в нас особисто так було.

Ясно, ясно.

Ну ще мука була, ми ж пекли шось. Це ж була добавка до всього.

Не боялися топить удень?

Ні, і вночі світили, затуляли вікна і світили свічки, лампадки, через те що взагалі неможливо покласти дитину хвору спати. Всі люди, ну, у сім'ї здорові, а що ти хворому розкажеш, він ходитиме по хаті, а ходитиме по темному це що? Або «включіть свет» просить, «включіть свет», [а] де ти візьмеш того світла, його ж немає. Ну от і світили.

А що світили? Свічки?

Світили свічки, світили лампадкі.

Незначне світло.

Ні, незначне. Був такий один вечір, що заблукали вони. В нас село взагалі кругле. Гончар один дванадцять церков нарахував. І вони заблукали, і вони оце різів сім, сім машин чи п'ять проїхали повз нас по вулиці. Ну це ж страшно було, хто зна чого вони летають, а тоді вже зрозуміли, що це вони не виїдуть. Навіть смішно було: ну їзди, їзди.

Да. Чи підтримували контакт із іншими селами?

Здзвонювались, з[дз]вонювалися. Так, питали і в Вишнівку бувало скільки їдуть і кількість, а воно гул дуже стоїть, чуть, і питаю: їдуть скільки? Там уже порахували – передають.

Ясно. Чи відчувалась взаємодопомога людей під час оцих військових дій, окупації?

Відчувалася. Через те що коли люди горіли (на початку села були постріляни хати), то збиралися люди і йшли тушити, сами гасили, через те що, яка ж пожарна доїде. І люди відрами гасили, закидали, допомагали одне одному. Постріляли у нас не тільки оцих двох хлопців, а так випало Продан Григорій і Продан Світлана. Зразу помер мені наче батько у їх, і це було у Вишнівці, і вони їхали на велосипедах. Перший раз проїхали, поховали батька ж, казала вона: падаєм уже ж у яму і лежимо, поки проїдуть [росіяни], і ноги обважніли, і тіло не рухається, і це так страшно, – розказувала вона. А другий раз, мабуть мати [померла], і переказують, ну так що задалегідь, ну ніхто ж цього не передбачав, що вони тільки заховали і днів три пройшло чи скільки там, я не пам'ятаю, що помирає мати. І їм знову треба їхати на Вишнівку, а колони ж то йдуть. І староста до їх пішов, пішов до їх і каже: не їдьте, я домовився підводу, щоб вас обвезли Шиловичами, не їдьте велосипедами. І їх не упросив, вони поїхали велосипедами, і по дорозі їх розстріляли, потім у брід ішли люди наші, і щоб і скору викликали вже ж .. чи наша, наша должно скоро везла.

Припутнянська? Да, мені розказував староста.

Угу, і все ж таки загинули обоє, і заховали їх біля церкви.

Ще ото ж загинули коли на мінах підірвалися.

Ну, це вже при поверненні, мені говорили.

Да, вони поверталися додому, але їхали, мабуть, після цього, після того як оголосили, що комендантська година. І вони підірвались на мінах.

Добре. Як ви от вважаєте, на скі[ль]ки село змінилося за ці місяці, за ці події, на скі[ль]ки серйозні зміни були у цінностях, мові, ставленні людей порівняно з довоєнним часом?

Хто його знає, не знаю.

Такого виразного нічого не можете сказати?

Не можу нічого сказати такого. Надіюсь, що думка в людей помінялась на краще, що це наше українське, а взагалі по селу ходжу дуже мало. В школу поїхала, повернулась, не можу вам сказати. Це щоб більше казати, це треба в магазин. [сміється]

Да, да.

Це треба в магазин.

А магазин працює ваш зараз?

Ну так, працює.

Відновили.

Відновили. Там люди збираються, і хто там сидить, той багато знає. А так приїхала додому.

А тут у Дорогинці, коли ви перший раз приїхали після цих подій у Дорогинку?

Да я і не пам'ятаю вже.

Ну, це було весною, чи це вже було пізніше? В наступний навчальний рік?

Ні, кудись ми їхали, я не знаю куди, що раніше було, не у навчальний рік.

Ви і в попередньому навчальному році тут працювали?

І в попередньому, так.

Угу. А з учителями, [з] учнями якісь контакти підтримували під час [цих подій]?

Підтримували, підтримували. Казали, що дуже страшно, бо їдуть і стріляють постійно, як підорвалося ото БТР чи що там, тридцять два чоловіки на мінах, як підорвалися, то вони постійно.

Це їхні, окупанти?

Да. Ну, дорогінські поставили міни, може тероборона, не знаю, і окупанти оці ж руські чи російські як підорвалися, тоді постійно вони їхали [й] стріляли оце по цій вулиці. Постійно. Кажуть, не було такого, що вони просто так їдуть.

Вони теж боялись, вони теж боялись.

Да, всі кажуть, що вони теж боялися.

Да, теж боялися, а з-за чого боялися: вони, коли ночували в селі, ну, позабирали вони, брали все, що бачили, а потім як виїжджали, дак покідали трохи там де ночували, в нежилых хатах. Я матері кажу: мамо, поїхали додому, я вас одвезу, через те що зараз повиносять матраси, бо вже ж бачу, що носять матраси. І я матір на колясці ото повезла додому, а до нас уже йшли. Ну коли вони побачили що ми під'їжджаємо, хоч двері там вже одбити й були; вони перерили ж усе в хаті, позабирали що їм треба – і макарони забрали, і оце ж і станки, дитячий квадрокоптер забрали. А в нас іще так вийшло що [син] берци ненужни попросила, і вони стоять же ж у цьому. Добре, що встигла заховать фотографії. Ну нічого, не придиралися. Дак кажуть: ой, у вас солдат там.

Це у вашої матері в хаті, не у вашій?

Так. І у нас стояли, бо .. Там син ночує, йому сімнадцять років. І вони кажуть: це хлопець там, двадцять п'ять років, у його квадрокоптер. Да кажем: то дитині купляли гуляться, воно ж, ну що там, іграшка. Ну піднімається на яку там висоту, ну вітер його несе, ну забрали.

Якісь речі, документи, фотографії не збереглися у вас із того періоду? Може, вони щось таке залишали після себе, ну не знаю, що вони могли залишити.

Да не знаю.

Хіба що ящики із під цього, чоловік на посту взяв да привіз додому.

З-під боєприпасів? Ясно. Добре, дякую вам [...] за інтерв'ю.

Запис П-51

Респондент: *анонімно.*

Рік народження: *1980.*

Професія, соціальний стан: *тимчасово непрацююча.*

Стать: *жінка.*

Чи передбачали ви, що може початися війна?

Ні, ніхто нічого не передбачав.

Чи готувалися ви до можливої війни (матеріально, морально, психічно)?

Ні, не готувалися.

Коли і де ви дізналися про початок війни? Чи відклався цей момент у вашій пам'яті?

Кума прийшла 24 лютого, десь під обід. Сказала, що їй подзвонив син із Києва і сказав, що почалась війна.

Як місцеве населення сприйняло звістку про війну?

Поначалу ми все сприймали смішками, пока не пошли колони селом. Ми якось не вірили, що це вже війна.

Як місцеве населення готувалося до зустрічі з ворогом?

Та ніяк. Усі сиділи по домам, а як переставали стрілять, ходили один до одного.

Яка ситуація склалася у вашому населеному пункті після окупації?

Усі сиділи по домам, хіба кому треба було в магазин, пока там було, що куплять. Свету не було, хліба не було. Уже позже, через Шиловичі привозили й роздавали декілька раз хліб, муку, олію. Дітям давали ще й батони.

Якою була реакція людей на вступ рашистів у село?

Усі їх ненавиділи і хотіли, щоб скоріше їх наши вигнали.

Які емоції переживали ви? Що відчувала ваша родина?

Ми якось іще держалися, а дуже боялася сама менша дочка. Коли починали стрілять, дуже плакала. І досі, як шось десь бахне або в садіку тривога, дуже боїться.

Скільки у вас дітей? І чи всі були з вами?

У мене четверо дітей: двоє синів старших і дві дочки. Самий старший син уже жонатий, є маленькій внучок. Він із сім'єю живе у Чернігові. Вони з Чернігова втекли у Дорогинку до баби невістки. Дуже за них переживала, бо внучку було ще тікі три місяці тоді. А там же постійно стріляли, ми чули. Дзвонила їм кождий день. Шукала связь і дзвонила. Телефон ходила заряджати до однокласниці й ноутбук. Заряджався й тоді, коли зайшли руські. Вони й забрали, а ноутбук ще був у кредиті. А троє менших дітей живуть із нами. Самий [меншій] було п'ять у тому році.

Чого найбільше боялися?

Боялися дуже перестрелок між ними й нашими. Коли до них прилітали вертольоти, було дуже страшно. Все время думали, аби не заїхали в село. Каталися іногда по селу, але людей не трогали.

Свідками яких подій ви стали у період окупації?

Ну, бачили, як вони їхали колонами, щитали танкі.

А 30 березня, на Теплого Олексія, десь під обід, вони заїхали в село. У нас у селі, в магазині в той день роздавали гуманітарку (масло і згущонку). Старша дочка пошла по гуманітарку із сусідською девочкою. Вони ще не прийшли, а в селі вже повно руської технікі, як мурашкі. Тій стороні села, що далі, батюшка [з] московського патріархата сказав, щоб тікали, бо через час у селі будуть руські, а нас ніхто не предупредив. Уся наша уліця була дома. Танкі, БТри заїжджали у кожен двир. Розбивали ворота. Вони собірались у нас ночувать, поки не прийдуть остальні. Мене із самою меншою вигнали із погребя, водили під автоматом пораться й доїть корів. Чоловіка замкнули в погребі. Нас із сусідами закрили в спальні, як заручників. А у їхній і нашій хаті ночувало десь сорок руськіх.

Менший син втік до Удаю, а вони найшли його воєнний костюм з армії, то вже такій мені допрос устроїли, що я думала – або нас повбивають, або хату спалять, – ну обійшлось. Ну вони казали, що вони ще нормальні і нікого не тронуть, а от за ними йтимуть «отпеті ребята». Брали, що хотіли. Варили їжу ще й нам приносили. Розрішили ходити по хаті тікі самій меншій. Називали її принцесою. А зранку, тікі розвиднілось, вони бігом зобрались і почали тікати, одстрелювались од наших.

Як довго було ваше село окуповане? Розкажіть про поведінку окупантів.

Із самого начала війни і до 31 березня¹. Коли їх наши вигнали.

Які настрої панували серед тих, хто залишився в окупації?

Усі боялися.

Чи були у вас знайомі або родичі, які не вірили або не знали, що росіяни напали на Україну?

Ні, таких родичів, знайомих у нас не було. Усі знали.

Що змінилось у житті мешканців вашого села з приходом рашистів?

Усе змінилось. Виїхати нікуди не можна було. Не було свету, звязі, усі дуже боялися і переживали.

Які найбільші труднощі відчувала ваша сім'я під час окупації?¹

Та ніяких труднощів не відчували. Хліб пекли, булкі, молока хватало. Ще й сусідам роздавали. Картопля, закрутки, все було в погребі. Так що прожити можна було.

Як ви готувалися і переживали обстріли?

Ховалися у хаті, бувало за хатою, як дуже стреляли. У погреб ховалися тікі од руських.

Наскільки вдавалося забезпечити вас і населення взагалі продуктами та предметами першої необхідності?

Усе у нас було своє. Не знаю, як у других.

Чи вдавалося вам відзначити якісь свята (родинні зокрема)?

Ні, нічого не святкували.

Чи відчувалась взаємодопомога людей під час військових дій? Як вона проявлялась?

Ну у кого чого не було, ділилися один з одним. Я сама давала сусідам молоко. Корови розтелились, молока хватало.

Якими були наслідки перебування окупантів у вашому селі?

Три хати згоріли, попрострелювали хати, криши, сараї. Погоріло усе на першому дворі, комори.

¹ Тут мова йде не стільки про пряму окупацію, скільки про перебування в зоні бойових дій і переміщення російських військ – упорядник.

Но саме головне, що погібло семеро людей, усі на колесах. Наших кумів розстріляла руська колона під Вишнівкою, коли вони їхали на похорон до батька. Ми їх попоодговорювали, тоді такий страшний вітер був. Но вони не послухалися.

Двоє хлопців на третій день війни поїхали до руських у Крупичполе по солярку і вони їх підірвали. Ховали кістки й зуби.

Сім'я ще одна їхала «скорою допомогою» з хутора [Безбородькового], тікали од руських, коли вони в село зайшли, підірвались на міні. І дядька ще одного на велосипеді розстріляли з танка, коли він їхав тушити хату.

Чи пам'ятаєте, хто відвідав ваше село після звільнення (представники влади, політики, волонтери, журналісти)?

Приїжджали волонтери, усе привозили. Багато помагали. Ляшко приїжджав, тоже допомогу привозив, роздавали гуманітарку, виступав. Приїжджала Бутурлим Олена, тоже виступала. А більш наче таких нікого не було.

Наскільки, на вашу думку, змінились цінності, мова, ставлення людей порівнянно з довоєнним часом?

Ну, стали більш добрими, якімись дружнішими. Діти стали між собою ріднішими.

Чи збереглись у вас фотографії, відео з того часу?

Нічого не збереглося, бо телефони забрали усі, які були.

Чи збереглись у вас якісь речі, документи, пов'язані з періодом перебування російських військ?

Ні, нічого не збереглося. Коли вони у нас ночували, то все забрали ще й нашого прихватили: посуд, полотенця, постельне, ноутбук, телефони, зарядкі.

ВИШНІВКА

Запис В-12

Респондент 1 (P1): *анонімно*.

Рік народження: 1966.

Професія, соціальний стан: *тимчасово непрацюючий*.

Стать: чоловік.

Респондент 2 (P2): *анонімно*.

Рік народження: 1967.

Професія, соціальний стан: *тимчасово непрацююча*.

Стать: жінка.

Такі стандартні питання. Чи передбачали, чи може якось передчували, що може початися війна?

P1. Передчували. І телебачення, по всім [теле]каналам було таке ощущение, що буде війна начинатся, тіпа, не то шо.. Ну не вірилося. Ждать ми ждали, ну а вірить, ми не хотіли вірити, що це нада будь людині не здоровий на голову. Понімаєш? Отаке, це однозначно, отаке було.

P2. Я кажу, в магазині були ...

P1. Шо получається. Щас подожди. Я, ця, на роботу пошла, жінка [моя] на хверму ж пішла.

P2. В 3 часа ночі.

P1. Да, 23 лютого, як получається..

P2. 24-го.

P1. Слухай же, 23-го з вечора, Гордон, виступає по телевізору, той і той – буде війна, там і Ляшко [*нерозбірливо*] тепер будуть туди-сюди, там же той. Ну з цим же і полягали спать. На роботу вона пошла в 3 часа ночі. Я качаюся сам у хаті, ни дітей, никого не було. Сам [*нерозбірливо*] десь половина 8-го [ранку] прибігає вона в хату: «Ти оце, – каже, – лежиш (а телевізор я чи не включав, чи я не знаю шо воно), – каже, – війна почалася, а ти лежиш вовсю». Але ж тут ж тихо. Це ж 24-те, да?

Так

P1. 25-го я у селі катався на велосипеді туди-сюди. Всі: «Война, війна». Десь воно там вже щось бахає, Сумську там десь трощать, Конотоп уже там же було. Коли (ця в магазині була) позвонили в магазин, десь полпервого дня було.

P2. Де? Ні, 11 часов дня було. Да, в 11 часов дня

P1. Каже, вже танки в Ічні, ховайтеся: танки йдуть. Коли ж проходить мо'десь час, мо' трохи більше. Я в кінці села там гуляв біля одного мужика знайомого ... Р'бов іде, колона йде. Зразу йдуть БТри, Урали йдуть, на БТРах автоматчики сидять на БТРах по два отако, ти[ль]кі не стріляють ни в кого, ти[ль]кі дивляться. Колона ішла нешвидко, десь 25 км на годину¹. І це десь машин мо 200 зайшло [у першій колоні].

P2. Первий раз 120 ішло. А на других колонах потім теж сиділи солдати на техніці, причому більше – до шести [осіб на одній одиниці техніки].

P1. В первий день.

P2. В мене син же ж воює, так я ото йому той, і передавала все.

P1. У первий день це зайшло все.

P2. 120, тоді 80 ішло.

P1. Подожди, ось розкажу. Тоді вони йшли, нікого не трогали. Тут навіть даке ось жінка, сусідка була випивша добре, дак перебігає дорогу перед БТром цим, дак він то зупинився, щоб не задавить же. Ще вона помахала йому, от, бо вона ж п'яна. А тоді, таке, вони оце ходили може отако з неділю, туди-сюди їздять. Ми такі дивимосся та бачимо. Не стріляли. А потом тикі заходять, де вони в село тики заходять – уже починають із кулеметів ДШК отих бабахать, із БМП луплять. Ну тільки не попадали вони були. Десь у воду туди, туди отой по куцах, чуть заходять у кущі оце [по дорозі] – ту-ду-ду-дух туди в кущі. Потому шо їх там уже на кінці под.. коло Бахмацького району, там у них була база. І там ото людей, а з Прилук наші часті і тайно їх уже били, уже їх нівечили. І тоді вони почали той же. Тут у Круничполі ото ж САУ подорвали, там САУ стояло, там їхні бобікі подорвали, ну били їх уже. І вони оце тикі той – люди як миши поховалися. Нема ніде нікого. Тикі їде колона – ту-ду-дух – всьо.

Ну, з цім вже так і знать. Ноччно йдуть: отакі великі фонарі, шо ну наче ото вдень видно. Ідуть, то стають.

P2. Біля нашого двору уночі поламались. Гул стояв, світили як удень. Колона поїхала далі до хреста [на виїзді з села], а той танк чи шо воно, що поламався, залишився один. І весь час світив і крутив ліхтарем кругом, щоб ніхто непомітно не підійшов. У хаті було видно як удень. Хвилин 20 стояв він. Злагодились – і поїхали далі, у Гавришку.

P1. Всьо, нема нікого, далі йде колона. Отаке було. Тоді один раз їхали 17 тих, заправщиків їхало, – Урали, КАМАЗи бензін везли. Тоді оце, оця, шо вертушка їхня, ото шо ловить усе, і будка, ну той.. шо волни ловить все, глушить.

¹ Іншим шрифтом подані уточнення в тексті, зроблені в розмові з респондентами 14 грудня 2023 р.

РЕБ, радіоелектронна боротьба?

P1. Да, радіоелектронна, да. О, їхало таке. А раз бачили ракету везли.. така ракета метров 20, такій тягач спеціальний. Ракета ця лежала на естакаді, зелена ракети з красною головою.

P2. Не одну, должно штук три везли.

P1. Ні, то таке було, шо як везли ото, дак по 4 ракети зверху. Оті всі Ескандери чи шо воно таке, то тож ракети такі великі, метрів по 4 да по 5 ракети, білого кольору. А то таку одну велику тягли ракету, отакенна [завви]шкі, і метрів 20 мо' діли. Оце, кажу, потягли: тягач і такий хвостовик, наче ото лісовози, ото ракету одну везли. Ми її не бачили [більш], не верталася ця ракета, так чи вони Ескандера вони везли, бо там Ескандер у їх же був у тому, ну в Припутнях підбили Ескандер. О, ну ось таке ми бачили. Ну, а тоді вже, коли їх там почали бить, і під Припутнями і в Дорогінці там клепать. Уже всьо, люди ховаються, уже вони йдуть, тягнуть назад. Туди йдуть нормально машини їхні, назад тягом тягнуть, без коліс БТРа тягнуть, тут десь танка якогось тягнуть. Ну, уже вони ранені, зли, уже вони по всім стріляють. Хто не заховався – всьо, погібель.

Ну тоді у нас в селі був похорон, умерла тьотка, сусідка наша, іменно, шо наша сусідка вмерла. І от її ховають на 8 березня. [Тут] ховать – а вони бабахкають, ось ходять, а рядом ось та хата обкладена Демида Продана. Так ми кущами, кущами, кущами, нишком у яму кинули – всьо, ховаться. Це всьо. З цим же ж хорошо. Проходить 2 неділі, умирає дід. Дід цей умирає, от. Тут діда ховать нада, а син у Припутнях жив оце. Продан, Гриша Продан. І вони [при]йшли батька ж ховать уже; вони батька нарядили, тикі гроб зробили хлопці, у гроб положили [щоб від]везти на кладбіще. А самі вернулися у Припутні готувати цим же могорич копачам там, що положено по тий житні. Дак вони ото, окорочки якісь да пампушкі, да горілку. Ну, з цим це таке воно, да. Ну, біднота [тоді] була така, шо нема нічого в холодильнику, все не робило нічого. І [ще в них] у Припутнях не було світла, там проблема була зарядить того, телефон не можна зарядить було. У нас так то да. Шо получається? Це й же, Григорій, іде ввечері, от. Кажу:

«Он дивися, Гриша пошов. І Света, пошли додому». І ти[ль]кі вони пошли – іде колона, і вони якомсь там коло кладбіща вони стріли цю колону. Ну я думаю, кажу жінці: «Хотя би вони ніде не побили їх», от. Ну, вони ж і пішли, а чи заховались, чи пропустили цю колону увечері, а тоді ж поїхали за нею у Припутні. Не чуть, все нормально, а тоді ж на другий день, часов у 8, а може і ранче, іде колона .

P2. У 7 часов якраз ішла колона.

P1. Ну, да. Колона йде.

Утром?

P1. Утром іде колона. Тоді 26 березня був такий вітер надворі, морозу градусов 2.

P2. 8 цих, 8 штук їх було [в колоні].

P1. Небагато було. Ну, оці йшли, тяжоли, і два БТри йшло, і ще шось таке, ну, мощне йшло. Тіпа БАТи, шо воно таке одним словом.

P2. Попереду пускали БТри, тоді Тігрики йшли.

P1. І Тігрики, оти бігучі, ото їхні Тігрики йшли. А тоді шо? Ми ж пошли копать яму на кладбіще, а вони вже стріляють, не то шо як бу-бух, бабахкають по селу, усі ховаються. Шо получається? Тут ми копаємо яму, на мене хлопці кажуть: «Іди, – каже, – Толя, виглядай на дорогу чи не йде колона, бо вітер гуде в тополях, [і] не чуть чи воно вітер гуде чи колона йде». Коли йде, бижить один хлопець. Йому із Припутнів позвонили вже, шо їх [Проданів] постріляли у вербичках. Каже: «Ходім, кажуть, постріляли їх». Ну ходім, так ходім же. Я ж тоже, а воно ж гуде, зараз стрінемося на тому [на дорозі] й нас [тоже] постріляють. Отсюда до верби, де верби ото повалені, поки добігли ми туди, – і заховаться нікуди, це ж у березні, це ж отаке погода, отаке було.

Шо ти думаєш? Приходимо, лежать обоє. Біля них сумки з могоричем, який везли з собою – оті окорочки, пампушки. Так і покидали тоді це все у вербичках. Света лежить на велисопеді отаково, пуля прострелено у живит, вона ще й балакала, у телефон усе той. Григорій, значить, у канаві лежить, йому ударило [пулею] у мошонку. Мошонку розстріляли, все в крові затекло. Ще при сознанії вони були, я часа, часа полтора ждав допомоги – нема, 2 часа – немає, 2 з половиною – приїжджають хлопці. Уже ж їм доказали, шо той. Я сам їх на руках ношу туди-сюди і отако погрузили ми їх у машину. Дак Свету відвезли – у лікарні вмерла, а Григорій вмер на операційному столу. Усе ото отаке було. А батька ми кинули в яму сами вже. Гроб [із покійником] же в хаті залишився у закритій. То ми побігли, окно оддерли, відкрили хату і самі поховали.

P2. Ти розкажи шо в селі було. Хати горіли в скі[ль]кох.

P1. Це не тоді ж уже. А тоді пройшло днів чотири ще і вже вони одступали. Ну, в нас же ж такі тоже деятелі, бо я не одобряю тоже їх. У селі заложили міну! Каже, ми подорвем шоб задержать колону, а підірвану техніку заберемо собі..

P2. Да, чотири, не одну ж.

P1. Слухай же. Чотири міни положили якісь такі. І вони, каже.. [перебиває жінка] посеред села положили міни там. Поставили міну, самі заховалися, а тоді [підірвали і] утекли у Шиловичі.

P2. Тероборона ічнянська це була. Теробороновці сиділи в селі мабуть із неділю в сараї, наблюдали за рухом техніки. Ще й дрова у сараї брали. А міни заложили чи зранку, чи ще перед тим раніше.

P1. Да. І шо ти думаєш? Тикі подорвали цю міну.. і йшла колона оце ж [і]з Припутнів.

P2. Тоді 800 штук ішло.

P1. Вони виходили, тяжоли.

P2. І машини йшли [тобто їхали] з ними накрадені льогкові людські – і Волги, і Жигулі, і іномарки йшли в колоні. Це люди бачили[, а ми ховались].

P1. Там [за селом] бахає-бахає, бахає-бахає. І Гради, все лупить. Ну, вони одходять, уже всьо. Колона російська по селу до вибуху міни йшла тихо.. Тут тикі міни, отам на вигоні як подорвали оцю міну і воно шо? У БТРі їхньому просто-напросто розбило колесо. Розбуло, резину скінуло і всьо. БТР той, вони [росіяни] чи глушили його чи й ні. Словом, потягли той підірваний БТР далі, тільки скат із БТРа після того вибуху лежав погорівший. Вони [тероборонівці] хотіли щоб БТР остався і той, а сами.. втекли вони, тикі позривали. І вони ж, дак у людей рядом від вибуху міни в хатах повибивало вікна, дахи позносило.

P2. Сарай підпалили, хати підпалили.

P1. А тоді шо? І ті[ль]кі, оце тикі підірвались – і вони [росіяни] давай з БМП, з БТРив по хатах, по всьому лупить. По рації бігом усій колоні – і оце вони всі: та-та-тах. Тут же партізани тіпа, да. Хати, штук 5 хатей спалили оце в Вишнівці по дорозі. Три хати і три сараї згоріли зовсім [не рахуючи дрібніших будівель – сінників і такого іншого].

P2. Я в погребі сиділа, двері держу, а вони відкриваються бо не можна вдержать.

P1. Вони ж .. лупить, он собака в нас там був, так і по собаці стріляли, у мене ось по хаті 23 пулі пройшло. Ось одна пуля, ось навскризь, ось зразу дивись¹. Ось бачиш? Ось пуля навскризь пройшла дубову віконницю. Оно піч, он бач, рукомойник пробитий. Ото в рукомойник влупило, там рукомойник стояв. А по хаті 23 пулі по кирпичу пройшло. По погребу пройшло.

P2. А ми тоді сиділи там за грубою. Якби хата загорілася..

P1. Я ж кажу, шо якби він із БМП вдарив, хати б не було. А то він з автомата, а в їх пульки ти маленькі.

Ну ясно.

P1. Оті, 5,7 [міліметра калібр], вони слабенькі. Дак воно по кирпичу не пробило, а тільки скло, осьде побите. А по вікнах пошло, пробило. Осьде окно пробите. Дак той, ага. А до того, до того це уже як останне коло таке робилося, а до того ми сиділи до утра. Чуємо, в Припутнях бахає, ми тоді в сараї сиділи, а воно ж стриляє.

P2. Ні, як сарай тушили.

P1. Дак оце ж воно таке. Запалили вони були сарай, це вони були.

P2. .. дак ото палили все в ряд.

P1. Вони палили все в ряд: тикі той – і горить, і зразу попало в дерево, чи куди, чи на хату – вже й горить. Зажигательни тиї в них оце, снаряди в них були. Із БМП вони влупили, да й з БТРив. І хлів, от в одного мужика хлів горів, коров

¹ Показує сліди від куль по хаті.

втягують, [а] вони стреляють тут. Тут, понімаєш ти, сарай отам горить, там таке.. Десь у селі вже горить, бахають. Такий стрел був, ну, в основному із того..

P2. Ми тоже там полягали, отам у ставок. Колона пройшла одна, тоді наче тихо стало – і ми побігли до ставка. А тоді друга колона вже йде..

P1. З автоматів тикі пулі над головою.

P2. Дак пулі тикі свистять. Страшне.

P1. Ставок там один і оце ж, ну, гори насипани з того, із ставка. Ми полягали [за насипами], дак я кажу, вони йдуть осьоде так по дорозі. Ми ось гора, ми отсюда, а вони пулі отут стриляють. Вони виїхали до Грищенкової на ферму – і косять по лісу скрись, і оце тут, і над нами над головами. Ми отако полягали, кажемо, ну, не ждали шо вже будуть вони і ось .. а вони б'ють отаково. Пулі свистять, все горить, все лупає, шифер тріскотить, от. І по лісах тикі вершкі ото по соснах, скрись... За Вишнівкою і до Сваричівки по лісу вони лупили по всьому. І з автоматів, і з кулеметів, і з мінометів подствольних. І оце до Сваричівки вони лупили й лупили. Часов два оце вони йшли, ці колони.

А це було не в останній день?

P1. В останній день.

31-го числа [березня]?

P1. Да-да-да. Це було в останній день, це в останній день таке було.

P2. Вони як ішли, так сумне шо робили.

Туди як ішли, дак не таке було. Ішли перви [колони], дак не спалювали нічого, а другі вже через 2 неділі десь, – і начали. Оце тільки в'їжджають у село – і починають [авто]матами строчить. Куди очі [дивляться]. Оце ми тикі чуємо шо автомати – ми бігом тікаємо отуди за сарай, ховаємся.

P1. Да вони не ті[ль]ки автомати, вони з БМП тикі бу-бу-бух, такі ції серйозні.

P2. Бо кажу ж я: «Чого ховаться?». Каже [чоловік]: «Дак чуєш, шо робиться?» Дак ми бігом туди за сарай ховаємся.

P1. Ховаємся, бігаєм отуди до сусідів за сарай. Там одна хата, друга кирпична, щоб полягать. Не дай Бог оце проходить з автоматом – всьо, погібномо всі.

P2. Дак тоді ж аж до города доставали.

P1. Да, доставали вони ж, 2 кілометра автомат лупить, і тоди ж доставало, а БМП дак і на 4 [кілометри] лупить.

P2. Годі лежимо під сараєм, а воно свистить через голови.

P1. Страшне, оце нам таке було. А тоді ж, в цей день як той, як пройшли оце, вони, я думаю [вже] тихо, всьо. Проїду, думаю, селом. Такі ж накатали колії вони, ну стільки ж техніки пройшло, грязюка все вони нам колесами. Тихо в селі, нема ниде нікого. Проїжджаю – ця хата до фундамента згоріла. Далі їду, людей немає, а з окна.. як оце окно – дим іде з окна. А воно шо? Вже загорається. Вистрелили вони ув окно і там пол дерев'яний, кровать. Я бігом до сусідив. «А ну откривай», – кажу. «Хто там такі? Ми, – каже, – токо з лісу прибігли. Були в лісі оцео». «Давай

собірай, – кажу, – людей на кутку, он хата горить». Вони двері виломали, правда, там пол вирубали, залили, потушили всю хату. Тоді пошли ми з жінкою у кінець села, ото перва хата в їх біла, коло кладбища зразу. Ідемо, думаю, побачим, походим, підемо до Алкі, побачимо, там їх побуло багацько і вони стріляли у єї, там теж нарбило.

P2. Там теже багато.

P1. Тоді шо? Дивимося так само ж в окно – оттуда дим чорний валить із того окна. Я бігом людей, тут саме хлопці кучкувалися отамо на вигоні, чоловік шесть. Кажу: «Хлопці, там бігом пойдьомте». І вони зразу той, так само двері виломали: уже горить і пол, і кровать горить уже, уже не можна. А один пожарник був: «Хлопці, – каже, – бігом, низом ті[ль]ки лягайте. Не откривайте, – каже, – вікон, дверей, бо вспихне все». Дак ото воду витянули з колодязя, затушили. Там шо випіяляли, шо вирубали – ну затушили хату. Спалили дві хати оце, і ото ми спасли дві хати. Ну й тоді ж я поїхав, там хата одна така добряча така, нова хата дубова вся, [дах] під цинк. Приїжджаю: отакий фундамент був у хаті, все, здорова хата. До того, до фундаменту – немає[, уся згоріла]; і криша лягла на землю, цинк тільки лежить – всьо, нема нічого.

А люди всі були – хто в лісі, хто в Удаї, хто куда поховалися.

P2. Автобус школьний стояв у того..

P1. Розстріляли. Автобус новий цей, жовтий же. Да, прошили автобус той же. Ну, ото тобі таке було. Так у нас, Вишнівці щоб людей побили – дак ні, а оце ж у Припутнях п'ять чоловік розстріляли. Двоє у перші дні [були постріяні], вони поїхали в Круничполе по п'яний дурі. Поїхали вони п'яними. Двоє казали ще нам, шо вони хотіли солярки купити у руських. Ми чули тоді постріли із Круничполя.

P2. Тут люди в основном ховалися. То на Шиловичі тікали, то в ліс ховалися, то ...

P1. Оце таке було. А тоді, в останній день, дак ото у Грищенкової, дак із танка лупили по сараях, отакенни діркі повиривало і тамечки й над хлопцями там було. Полягали, а воно каже, – ну правда, отако у корив над головами летіло той. Дак я кирпичом заложував, отакенни діркі заложував кирпичом, отаке було. І столову [на фермі] розбили, трактор К-700 і два комбайни прострелили; ну короче снарядив десять попали в неї по сараю добре.

P2. І сушарку побили.

P1. І сушарку побили, ото шо сушить ото кукурудзу шо під тим.. давлєнієм ото соляркою. А тоді ще ж і шиферу багацько постріяло, шихверу побило багацько їй. А вони лежали хто де: хто в канаві, хто в жолобі, хто десь. Отаке во було.

Це ті шо працювали там [на фермі]?

P1. Да-да-да, вони ховались там.

P2. Я до 11-того [березня] працювала, [а] тоді не схотіла. Бо ну шо, перебіжиш через дорогу, а вони ось їдуть – лежу в канаві або десь поза кушем

лежу, пока вони проїдуть. Дак вони ж ішли одна за однією. Тая колона прошла видтиля, [а] видтиля колона вже йде опять назад.

P1. Оце таке в нас було.

P2. Сумне.

P1. Страшне шо. Оце ті[ль]кі чуть, уже кілометрів за 8 – чую «уууооо» рьов стоїть танків.

P2. Да, рьов, а тоді починають строчить.

P1. Ну дак рьов шо іде колона.

Ну, да.

P1. Минут сорок пидождав, а воно ж чуть колона тикі.

Далеченько та й багато.

P1. І САУ йшли, і танки, і ціі.. двойки їхні.

P2. Да як іде САУ, дак хата аж труситься, фундаменти поодходили скризь.

P1. САУ отаке воно, отакенний ствол длінный, да той, воно здоровенне дуже САУ тоє ходило.

P2. Треба робить фундаменти да все, бо поодходило все.

P1. Оце кажу: погіб наш Кієв, погіб наш Кієв. Шо ти, кажу, шо там у нас у Кієві?. Коли ж такі отстояли, слава Богу. Я був там у Кієві, де оце танків [зупинили], я ось із роботи приїхав ті[ль]кі, на роботі був. Дак з одним чоловіком, дак він мені показував на Троєщині, там де мист московський і од моста 2 кілометрів вони пройшли, міст не подривали наші, де Десна впадає у той, у Дніпро. І оце ж по цьому мосту і вони ж один кілометр після моста, а там воїнська часть. Київські лаври оттуда видно харашо. І вони оце як почали із Джавелінів оцих лупить – танки, все, і їх не пустили. Там видно, де оце міст, танк горів, дак, видно той, ну, чорний асфальт, дак ото таке. До Верховної Ради кілометрів три осталось. Тут же по прямий, по берегу я, рядом із Троєщини і якраз той. Понімаєте?

Ну, Троєщина, це ж на лівому березі.

P1. А то по правому.

А то по правому, а, навпроти, значить Оболонь?

P1. На Оболонь, да, на Оболоні там було. І оце тобі там же на Оболоні оце Десна ця впадає [в Дніпро]. Я там первий раз ті[ль]кі був оце з Вадімом. Дак він каже, оце Десна впада. Дак там вона така широка, Десна. Там десь її кілометр, метров 800, така ширина. Оце може Десна, кажу, впадає, і це таке гірло, і мист якраз, там же мист оцей, Московський, отакий він той мист отам. Такій красивий, високий. І оце, каже, вони мист пройшли оцей же. А, кажу, чого наші моста не подорвали, щоб вони не прошли уже. Ну не пидорвали, каже, може ще ждали щоб більше сили на мист зайшли, дак [тоді вже] вони рвонули. Ото ці 2 километри тоді вони пройшли, а то таки воно ж Кієв, дак все таке старі постройкі там, такі п'ятиетажкі невисокі вони, і такі якісь там тіпа заводчикі, такі невеликі там зданія,

таке воно невисоке було. І ото вони оттуда, з Джавелінами да всяким отим, ото їх, при той, прихватили. Отаке було.

Дак я бачив там. І тоді оті села бачив шо оце коло.. Коло Броварів оце попалили все там полностью, і хат нема живих коло Броварів, в селах, як їхати із сторони Козельця.

Ясно. Якось ви до того, що могла б начаться война, готовились? Чи не готовились?

P2. Та хто готовився?

Ну хтось міг щось купить, хтось зміг там дзвонить.

P1. Ні, такого нічого. Ми обикновенно жили все.

P2. Даже в последню минуту не знали. Я ж кажу, пошла я в магазин, у магазині сижу, сімена заказую (людям сімена продаю), тут звонять із Ічні матері одний там: «Мамко тікай, бо в їх танкі вже йдуть».

Вин мигом, бо я ж пока додому доїхала, сюди-туди, ну, скі[ль]кі там? Повчаса. Уже танки осьо під хатою. Хто там до того готовився?

P1. Ми не готовилися, потому шо все.. Дело все в том шо нихто не інформірував населення. Населенню нічого не казали. «Все нормально, – каже Зеленський, – все хорошо».

Ну, да.

P2. Кажу, шо на фермі все хорошо, шо давай ото муку молоть сами фермовці на фермі із пшениці, та давай олія там же ж їхня.

P1. Ніхто не казав, шо будем ото з бомбоубежищем, буде ото-во, ні в Києві, ніде, ні в Ніжині ніхто ж. Обикновенне життя ж було.

Оце таке, оце мінус український.

P2. Вийдеш надвир, дак було вночі вихожу і слухаю – де воно шо. Дак воно з 5 часов утра вже бехають зі сторони Києва. Страшне шо робиться відціля ж, стояли вони пид цім, пид Припутнями. Страшне шо робиться, починають.

Ну, то скоріше в сторону Нежина [було].

P2. Ні, вони й туди давали добре.

P1. Із-за Удаю туди били рядом. Наши били, із-за Удаю.

P2. Вони ж як, вони із Дружби сюди б'ють, з Ніжина сюди, а тиї – туди. Це як вийдеш дак тикі хватаєшся за голову й куди чи тікать чи не тікать.

P1. Раз були ми з жінкою на мосту через Удай. І вони [наші] стріляли з Дружби. А ці [росіяни] – із Припутнів. А колони російські йшли по Томашівці, це в перви дні було. Як улупило – наче рядом. Це вдень було. Наверно зі сторони Ічні.

P2. Із Дружби тоді вони давали.

P1. Дак вони отамо вийшли. Чую, пішли Урали. А в їх же дрони... і там вони з того коректіровали, дронами ото коректіровали, ЗСУ, і давали. Так було. Наши лупили добре. Кажу: «Хто воно накінули?», «То наші, – кажуть, – били». Ото вони побили їх добре. Один же оце пид тим.. В чернігівській газеті оце було шо один

же лейтінант старший, да Ескандера підбив під Припутнями, дак йому дали Героя України.

Ну, да.

P1. Зеленський дав оце. І він же ж і ранений був, той лейтінант, і в його потері були, в зводі в тому.

Ясно. Ну, то вже восних краще розпитать. [...].

А тут [у селі] вони не зупинялися?

P1. Ні, не було їх, вони просто проходили.

Просто проходили, весь час проходили?

P1. Оце, допустім, пройде колона. Оце пройде колона за день туди-сюди або ще одна може [пройти], тоді бензовози ще плюс через якісь пивдня. А тігрики бігали, 2 тігрики туди-сюди.

P2. Дак тігрики бігали як? Тігрик біжить і ції везуть, бензовозами йдуть. Тігрик попереду, тігрик позаду, і бінзовози посередині. А на Тігриках зверху автоматчики.

P1. Да й так Тігрики бігали, без нічого бігали.

P2. Бігали й так. Вони стояли за Вишнівкою, отут же ліс був.

Там блокпост був?

P2. Там стояли.

P1. Під Сваричивкою вони. Там окопи їхні, все, і оця вертушка стояла, шо оце гуде, шо глушить усе.

P2. Там вони стояли, там їх багато.

В сторону Крупичполя?

P2. Да. За Вишнівкою зразу. Там даже якась міна шо не можна витягти, бояться витягти, бо як рвоне дак.

P1. Там за цей міліція оце, розмінірували все.

P2. Данці.

P1. Багато данці. А зараз там під Сваричивкою єсть даже таке, кущі такі, ну може сотих 80, обгороджене, шо й вони там зробити нічого не можуть, там по лісу, дак може чи снаряд якійсь не взорвався і його не можна тронуть.

P2. Там кажуть, шо якщо її тронуть шоб вона взорвалася, шоб на місці взорвать, дак пивВишнівки не буде і пивСваричівки не буде. А так не можна, шоб вирвать її не можна.

P1. Або заложили може спеціально.

P2. Да воно впало, должно, якась ракета.

P1. А тоді ще ж після війни, дак уже після отих данців, дак вони понаходили міни. Тут 4 міни було, у Сваричивці понаходили, протівотанкові. Пошли люди в ліс просто – і понаходили цілу поляну.

P2. По гриби ходили.

P1. І так протівотанкові міни понаходили.

Ну, чії ті[ль]ки вони, хтозна. Добре. Значить, у вас вони тут у селі не зупинялися?

P1. Ні-ні-ні. Вони тут не ставали.

P2. В Припутнях стояли, за Вишнівкою стояли ото.

Да, в Припутнях один день вони ночували, одну ніч вірніше ночували.

P1. Ото ж тоді вони як ішли, ті ночі вони оце туди і йшли.

P2. А так вони в Гавришці там були в основному.

А як проходили колони, особовий склад – ховалися чи на броні були?

P2. На броні сиділи.

Всі на броні були.

P1. На броні, да. Ні, не всі, не всі. Отако на БТРах сиділи. З автоматами сиділи на БТРах.

P2. На Уралах їхали, [але] тенти, там же ж не видно. Їхали – як откритий зад, дак видно, шо сидять солдати, а другий раз їде закритий – не побачиш шо там. Чи снаряди везуть, чи ..

P1. Все Урала з буквой «Z». Оці букви «Z». І отакі «O», і кружок. Багато було шо кружок. Отаке було.

P2. Зет і буква O.

Ясно. Як люди переживали цей період? Як реагували в перші дні? От шо люди робили. Просто поховались по хатах?

P2. А як? В перви дні як ішли, дак ще туди як ішли, дак з окна виглядали.

P1. І анекдоти розказували, й балакали до їх. Казали, шо підходили до них, як ті в селі заправлялися. «Кацапи, дайте солярки» до їх.

P2. Все з викон виглядали, да все таке [було,] як нормально їхали, а як назад їхали, дак психовали, розбігалися хто куди.

P1. А як туди їх[али в] перви дні, дак ніхто нікого не трогав. Вони йшли, колона в первий день як стояла, дак ото допустім, ну, яось метрів 20 од машин од їхніх стоїмо ми, балакаємо втрюх, оце Міщенко оцей Василь [...], я і жінка, і там іще пацан один. Їдуть БТри оце той, ну там напротів [нерозбірливо] Василя. Не трогають ніхто-нічого. А я кажу: «Ай-яй-яй, отака сила. Що ж з нами буде? Вони, кажу, Київ заберуть за 2 дні. За 2 дні Київ возьмуть вони». Шо ти, отака сила їде страшна. Ну, так побалакали оце і нормально. І тоді, оце за ними їдуть заправщики оці всі тії. І оце ж первий день. Їдуть, їдуть і харашо. Знову їдуть.

Тоді [було, мабуть по п'яні:] туди-сюди все їде, то по п'янке вертаються обратно. Ще ж бак, напишіть: вертольоти літали оце отут, вертали їхні оце над лісом, низько-низько по два туди-сюди. На день 4 рази, або й ночю даже чую: клекотять вертольоти. Десь їх база, дак ото вони їх підготовували, туди згружали їм той.. шо там було, і одежа, і снаряди, і їсти і все.

Да, у Вишнівці¹ говорили люди, но вони говорили, що вони може поранених забирали.

P1. Мо й таке, но вони може туди й доставляли їм.

Ну, ясно. Тут же головне видно.

P1. Оце таке було.

А це онуки ваші [на дітей, що в хаті]?

P2. Да.

Так вони тоже тут були?

P2. Ні, ні, під війну не були.

P1. Ні, не було.

Ви одні під війною [тут] були?

P2. Вони в Перебудові були, у тієї баби. А ми вдвох. А тоді їх привезли, вже після війни зразу.

Що найважче було пережити під час війни? Кромі обстрілів.

P1. Ну, що, скажу так. По правді було найважче – туга за Україною. Шо Україну оцю, бедну, нещасну Україну, яка 300 год була з Росією, і отак Росія отаково. Оце було найважче, те, що розум Путіна здурів, що отаке наробив, що ніхто не мог подумать, отакий геноцид. Оце саме важче було. Не те, що там хати спалять, бо це таке, це всім однаково буде, а те, що людина отаке зробить може при цій житні, при отакому возвездді людського ума і людського розвитку отаке наробить. Понімаєте? Оце саме важче, що отаке наробив він, отакі оркі оці, будем балакать, руські, наші брати, будем балакать, да? Отакі жестокі отакі поступ[ки] їх, і отак вони, отой. Понімаєш? І оце їм шо ката вбить, шо людину, шо комара. Понімаєш? Отака їх була пропаганда така в їх була страшна. Їх 35 год оці, шо той, пропа[ло], шо Україна це. Оце саме було важче, оце шо воно у їх в голові.

P2. Це в голові не вкладалося, шо можуть таке.

P1. Отаке при оцій житні, після такої війни², після оцього всього, отаке сталося. Оце саме важче було. Не те, що там їсти нема, мука туди-сюди, світла немає.

P2. Да на чорний муці жили й не повмірали.

P1. Чорна мука, там олія, гірка олія, і все. І у всіх таке. Понімаєш? Коли таке у всіх, як і в тебе таке, так і в мене, таке-о. А коли воно не те зовсім, а отаке сотворить, отаке той, шо і хтозна. І понімаєш, неізвесность дальше і не тикі оце ж я кажу. А ще ж була діка неізвесность – шо ж воно буде. Оце все давило на голову. Давило на голову оце все, шо отаке-о, і шо там воно робиться, і неізвесность. Оце було таке саме важко було. Отаке саме тяжоле було.

Ясно.

P1. І за нашу владу, шо так ото балакає, шо знали, знали, не підготовилися.

¹ Тут обмовка. Кореспондент мав на увазі Припутні.

² Тут респондент очевидно має на увазі Другу світову війну.

P2. А шо його готувиться, як не було в нас із чого готувиться

P1. Ні, да все в нас було. Розведка англійська, американська за місяць розказали, шо буде отоді там, тільки по декілька два рази строки [не] зійшлися. Там усе було.

P2. Ні. Дак було. Ну шо було? Все знали, а просто шо вони знали, шо [ото] в нас ни оружия не було,ничого. Дружбу і туо.. перед самою войною розбомблено¹.

P1. То російські агенти, як ото Дружбу вони підорвали, да ото бомбили, там воно рвало все снаряди.

До вас тоже долітало?

P1. Долітало. Долітало. Нам над хатою тиї літали, [снаряди з] Града літали.

P2. Думала, самольоти літають, а воно бомби.

P1. Хати отако. Я жив тоді саме в другій хаті. Дак у мене хата отак, і оце ж вікна, [а] воно таке там зарево, зарево, видно шо взриви. А отам Августовка, кажу, село готове. Там ото Дружба ця, шо там посьолочок, городок отой военний, кажу, [йому] амба там. І шо вони такі летять, свистять же – і ти[ль]кі «бум-бух», таке зарево, і отако земля ходора ходить же, і в мене шибки заколохбелкотять – і тако волна, такий взрив оцей. Вспишка оце видно воно, як ото атомний взрив показують по телевизору, дак показують цей взрив, а воно таке «бух», таке кругами отой огонь, із диму огонь різко. І тикі проходить секунд 30 – і вже волна тут, і вона взривна волна, як ото взрив атомної волни.

Дак і в Нежині даже чуть було.

P1. Дак он повскривалось і вікна у Нежині і от машини, дак вищали [сигналізація].

P2. А в нас ферма, дак Костя, батько Алли Грищенко, дівчат возив з ферми, доярок, у Ніжин, у школу у 15-ту, в бомбосховище.

P1. А тоді, як воно той, дак оце волна [вибухова], дак на фермі ті двері вилетіли, такі як оце стіна двері, дак оце як волна там як дасть, дак і двері желізні..

Багато тоді людей повийжджало з села?

P1. Да, ну, вони на пивдня. Телефони робили, все ж робило, туди-сюди, все перед хатою. Повийжджали багато: хто туди на Івангород, хто в сторону Бахмача туди, хто десь на московську трасу, в сторону Нежина туди поїхали, да. В кого машина всі це, рано воно почали в 4 утра.

Ясно. І тоді всі поверталися, да?

P2. Поверталися.

P1. Я дома лежав на кроваті і оце ж вікна, воно темно. Шо воно таке – «бах»? – ну вже под утро воно осьо.

P2. Дак як той, у послідній день, як уже виходили [росіяни].

¹ Респондент має на увазі велику пожежу на військових складах у селищі Дружба під Ічнею у жовтні 2018 року.

P1. Ні, я не про те. За оцю базу.

Дак, я ото кажу, мені вікна сюди, а воно так шо воно таке? За окнами тут рядом дорога розбита і фури їдуть сюдою, як фура, тоді як пуста, дак тарабанить «ду-ду-дун», це як вагони ото тарабанить. Думаю, та шо воно таке тарабанить, чи фури їдуть? Коли як гляну – дак таке зарево!! Кажу: база рве, рветься база. Ото тобі таке було.

P2. Ну, а так, в основному, люди не тікали як оце ішли ж руські войська, а як ото вже ж началися, вже як виходили, дак розбігалися отуди ж, хто на Шиловичі, хто у ліс, хто куди. Там і окопи копали, ховалися.

P1. І в лісі окопи їхні є. Руських.

P2. І руські єть окопи в лісі.

P1. Вони були, наведено, тіпа прикривали; порозкідали їх, шоб вони йшли, шоб прикривали їх, тіпа. Було там. [...]

А, як відходили вже.

P2. І наші люди тоже копали окопи, ховались. Ховаться було вже ніде у лісі.

Самі для себе, да?

P2. Да, самі для себе. [*нерозбірливо*] вибігали в ліс, ховалися там, і по неділі сиділи..

P1. У погребі сиділи, дак і двері откривались, каже, влупили, а вони стріляють.

[*Розмова про рух останніх російських колон*]

P1. Я був там, я в канаві там сидів. Ця в погреб заховалася, коли ж як почало лупить, каже, дак [вона] тікати. Дак вона, це ж перша, оця, шо пидорвали колону, дак нічого не могли зробити, це перша [колону] була. А тоді ми вже вернулися додому з куців, там стріляло, потушили ми там сарай, там хати ще ми не тушили ції, а тоді ті[ль]кі додому прийшов, година пройшла десь. Тихо. Знов гудуть. Ця у хаті. На мене каже: «Ховайся, – каже, – в хату». Я подумав [спочатку] пид фундамент лягти. Так і сонечко було той. А тоді у хату зайшов. Коли їдуть, колону. «Ну, Наташа, кажу, – як танком не влупить, кажу, виживем. Якщо з автоматив – лягаєм за грубу». За грубу лягли, коли чую, склянкі тарабанять уже «ду-ду-дух», «ду-ду-дух», а ми в оцій хаті, коли чую – дзеркало посипалося, вікна потарабаніли. Ну, думаю, лежимо мовчки отам поза грубою. Кажу: як з танка не влупить, а з БТРа [тільки] – [то] виживем». А воно ж хата, як той, так удачно хата стоїть, ті[ль]кі раз – і бий по хаті ось.

P2. Не вдарили сильно через те шо близько дуже.

P1. Не вдарили, не вдарили. Дак ото.

P2. Вони з автоматив стріляли, а так вони не вдарили дуже близько. Це нас спасло, теє шо близько дуже [хата до дороги].

А по селу були такі [будівлі], шо снарядами розбили чи тоже ті[ль]кі кулями?

P2. Ні, аж сарай підпалили.

P1. Одному дак оце наверх всіх гаражних блоків, як улупило в гараж. Ну машину він загнав на Шиловичі. Там балон газовий був, якби балон взорвався, тоже було б. Ну він пробив йому повністю. Кришу підняло усю оце на гаражі, блоки ці, дві стіни пробило і в сарай попало одному. А тоді ото...

Другий сарай згорів рядом.

P2. І хата згоріла.

[пропущено обговорення можливостей фотографування]

P1. Дак, можеш, да? Мені розказували, шо [нерозбірливо] і хати там погорівши стоять. В одного дак хатка – домік, фінський домік, – да згорів чисто і не можна тушити, потому шо вітер воно. Можем поїхати зараз на машині, дак покажу де, шо воно, куди.

Дак вам, мабуть, ніколи і їсти було варить за цими обстрілами?

P1. Чого?

P2. Варили.

P1. Ну, плитка, в нас же світло було тоді. Он у нас плитка, курі були, яйця жарили, таке туди-сюди, сало якесь в банці було, млинці, мука, хоть і прісна мука, ото тобі таке.

Ну, да, як світло є, то.

P1. Олія була і млинці якісь.

А хліб підвозили, да?

P1. Хліб привозили.. зразу декілька раз привозили сюди. Староста привозив і хліб, і муку.

P2. А тоді як на фермі ще робила, давали молоко. Брала 25 кілограм муки, але не відсіяної.

P1. Такій хліб неправильний якійсь, він якійсь такій білий, прісний, ну десь на [нерозбірливо] робили спеціально. Не заводський хліб вообща він був. Такий недобрий, ну разив два. А тоді мукі давали по два кілограма, а потом раз давали по шість кілограм. Дак така вона була мука, не годиться. Чорна, така наче ото пряник шиколадний, цвета такого.

А хто давав це? Волонтери приїжджали чи хтось із своїх?

P1. Воно давали тіпа од району, од адміністрації районної. І вони давали на міську раду тіпа, а тоді вони допустім 8 мішків на Вишнівку, на Припутні 12 [мішків], там дали більше. І ото по 6 кг кожному щоб роздати.

І раз давали окорочки, давали такі, ну, по куриці там десь [нерозбірливо] дали.

P2. Маленькі такі [кури].

P1. Згушонки там, дак кому попало кому ні..

P2. Шо [нерозбірливо] тая куриця була, дак ото видтиля вирізали і ото роздавали.

P1. Оце тобі таке було. А на фермі ж молоко давали даром і [*нерозбірливо*], дак хто скільки хоче, стикі й берить, кісяк давали, молоко.

P2. Мені 25 кілограм мукі набили.

P1. І мукі набили, дак така вона.

P2. Пшенична та вся чорна була.

P1. Пшениця просто набита, дак вона така чорна мука. Ну, думаю, вже хоч і той, дак пойдьот. Воно так тримувато було тіпа.

Ну, ясно. А як із зв'язком? Був мобільний зв'язок?

P2. Був.

P1. Ні, подожди. Як розбили вони вже вишку дорогінську, то не було.

Зразу перві оце покі вони ходили, дак було, а тоді як розбили вони вишку в Дорогінці, перестав зв'язок..

Ага, то значить і у вас постала проблема.

P1. Перестав зв'язок був.

P2. Тоді поганий був. Ні, тоді як ми на круничпольську [*вишку*] перейшли, дак тоді вже став.

P1. Ну зв'язок поганий був дуже

P2. Бо я, ото ж було їдуть, дак я сину дзвоню. Кажу: стикі пройшло, стикі пройшло; а тоді вже погано. А тоді він каже: «Не дзвони, бо, каже, прослуховують». Дак він каже: «Менш дзвони, бо ...».

[*пропущено розмову респондентів з дитиною*]

P1. Ну ото таке було. Страшно було. Люди всі поховалися, ніхто такого не знав, шо люди можуть так людей [*убивать*], наче.. Кота ось ударить жалько, ката жалько вдарить, а то отаке: люди людей [*вбивають*]. Ну їх так накрутили, їх так воспитали, їх там, у їх страшна тюрма. Страшна в їх тюрма, у тюрмі ж як скажуть, так те і роби.

Ясно. З медикаментами не було труднощів?

P1. Не було.

Хорошо. З другими селами підтримували зв'язок? З Шиловичами, ви казали.

P1. Ну, коли подзвонить, то той, по телефону. Тут же було, це не для того, не для записів. Ось у Шиловичах неприятность була. [*Частина розмови пропущена в записі*].

Після звільнення що вам запомнилося? Ну, після того як уже вони минули.

P1. Ну, шо, минули. На дощі ж розговори були, шо такі да таке наробили, такі вони пагани, таке воно, як так оце можна быть, оце таке. Айя-я та айя-я, то тому хати попалили, тому те попалили. Як оце далі воно буде, і хто людям оце допоможе. Ну отаке воно: неділю-дві такі всі люди були в шоці. Люди такі одмінилися, люди одмінилися і по душі, і по всьому. А тоді ж почали вже і гуманітарку оце давай возить. Воно ж після того дак нічого їсти, давали і крупу, і

згушонку давали, і консерви давали, оце за день другий раз і по дві машини було. І одежу везуть. От, гуманітарка, то якісь попи везуть, священники везуть, то і Ляшко раз приїжджав.

І сюди Ляшко приїжджав?

P1. Ляшко приїжджав.

У багатьох селах був.

P1. Да, оце Ляшко приїжджав, от. Ну, оце, тобі так-о. А тоді вже [нерозбірливо] тоді давай уже в магазин ходять. [так зараз магазіна нема в селі] З Нежина по селам їздить ото будка шо товар розвозить. Вийжджає ото: пряник, канфети, масло, чай, ковбаса оце, крупа.

Ясно. То у вас розвозна отака торгівля.

P1. І базар у п'ятницю в нас у Вишнівці, шо товари привозять. Полочки розложать там, ну, продукти все. От, оце так-е. У Припутнях є ото магазин, в Сваричівці часний є магазин, а в нас оце ж Грищенкова держала, і вона так держала, не в дугу його держала вона. Того шо воно мати стара, поторгує 2 часа, то день не робить, то той.

P2. Раз ото заболіла.

P1. А це ж то заболіла, то товар такій слабенький туди-сюди, вони сами привезли у Жигулях отих, оце ж ящики води привезла, палку ковбаси, да майонезу пачку, так-е. Ну шо це так-е за магазин? А це як ото од війни, дак вони [його покинули] і не откривають більше. Немає магазіна у Вишнівці, оце тобі й так-е.

P2. Ще написали на магазині «Зрадники», дак вони вобщ-е тепер.

P1. А ще якийсь дурак написав на магазині «Зрадники» на їх. Ну, там воно не нада балакать тіки. Це, ми туди не копаємся. Дак питання всьо в тому, шо і написала тепер, дак вона написала «Слава Україні». І там у магазині отакенна тоже дірка була [від обстрілу] (показує сантиметрів 30), я заделував. Оце так-е там було.

P2. Воно ж должно з танка стріяли.

P1. Да ні, з БМП наверно. Ото з БМП, тут отакі снаряди. А тоді ж ми по дорозі пошли, отакі гільзи понаходили із БМП. Отакій калібр.

P2. Да вони он лежать.

P1. Лежать там.

Якісь речі не губили вони? Нічого не оставляли?

P2. Тут нічого руські не оставляли.

P1. Ну, тіпа, той, десь мінкі ці старі шелестючки. Нічого не оставляли, нема..

Ні, ну може бувало всяке там.

P1. Ну питання ще в тому, де вони міни там, десь розтяжки порозкидали.

P2. Під Сваричівкою оставляли і за Припутнями оставляли.

А, тут розтяжок не було.

P2. Та тут не було нічого.

P1. Там окопи тільки були. В окопах той, а отам уже під Припутнями.

P2. Бо ми і в ліс ходили зразу по гриби.

P1. Там і танкі стояли розбити, і Урали, і Гради, валялись снаряди, і ноги, і руки, члени їхні.

Да ви шо?

P1. Да, валялись там. А оце.

Це там, де Куликівка ото хутір?

P1. Ні, не Куликівка. Ті[ль]кі оце ти заїжджаєш із Дорогінки, осюди виїжджаєте ви, і починається ліс. Злева ліс..

Там, де ото справа, де Томашівка починається, а зліва ліс?

P1. Да, а оце зліва ліс, і оце вони стояли всі в лісі. Оце одсюда до Куликівок [нерозбірливо]

P2. Дак, отсюда же ж стоять, ото оції, закопані тиї ж.

P1. Оце накопані, дак вони шо робили. Вони, оце ж наши плуталися: думают, шо воно таке, шо воно горить, а вони оце поделають димові шашкі, руські, і оце в диму самих їх не видно руських. Коли дроном той-той – а воно туман, усе в диму. Ліс, а вони думают, шо ліс горить, наши. А вони оці шашкі як запалили, така шашка, шо [пивлісу] робить зразу туман.

P2. Дак оно лежать у нас. Це ж вони й тут палили.

P1. І вони не знають куди бить, розвертаються, а [нічого] не видно.

P2. І тут палили. Находили димові шашки по селу, і в началі села находили. Це як послідня колона йшла 31-го березня. Їхали і димові шашки кидали. Такі, наче з картонки з жовтої..

А вони тут ставали хіба?

P2. Ні, ну вони як їдуть – ото накидають димових шашок, щоб проїхать. Ото так же як їдуть, кїдають димови шашкі.

Щоб по дорозі колони не видно було?

P2. Да, щоб не видно колони було, ото дрон чи шо. А тиї, вони так тоді лежать, димлять, а вони їдуть собі.

Дякую вам за інформацію.

P1. Оце попиляли, це таке воно, тут одна верба, а отам далі ось з кілометр [звідси].

P2. На повороті якраз.

P1. Кілометр, там ото пеньки де ото починається сплошне. Ото попиляли верби там.

Ото там, значить, трохи дальше.

P1. Да.

P2. Там якраз, на Припутні повертатъ ото, якраз на повороті на цьому на припутенському, отам вони верби поваяли там, положили були.

P1. Дак нашi були там оце хлопці, дак тиї пиляли верби там, щоб колону не пропустить цю. Ну у їх вони БАТи тиї, бензопилкі там у руських були, і БАТи і все. Ну, а на два часа – і то задержатъ велике діло було, задача така була. Оце ж

цей Вадім отой, каже: «Я там пиляв, [нерозбірливо] Сашко». Вони бігом верби давай валять, давай хрестить, щоб вони не [про]йшли. А там же воно вода й вода – і він не проїде, ні танк ні той, там скрізь же болота ото і канали. І вони давай ото пилять верби, штук восьім завалили вони, от. Ну, вони там часов 3 посовалися [чи] скільки, тії руські. Вони стали під'їжджать, зразу так..

P2. Дак він їх бачив [нерозбірливо] порозверталися.

P1. Вони зразу під'їжджають руські, вони зразу поки время, нада міни подивиться [нерозбірливо] воно ж, вони зара міни перевіряють. Думає щоб під'їзд, то верб їхати, там замініроване все, вони поки міни обслідують і отим всім время оце.

P1. Там і бензопилкі в них були, в руських, там все в них було.

Времені воно ж довше тоді.

P1. От, і поодтягують усе – і далі, й далі, й далі. І дивиться далі чи зразу за вербами чи там мін немає.

Так же не піде він, там ото БАТи були і всьо той. І крюком, шо пиднімає цю вербу; ну танкі з крючками.

P2. Ну, воно спереду лопата така стоїть, а тоді отам крючок. Він там розсунув, там пидняв.

P1. Таке, як ото в Хвильовці стоїть на тому [на підірваному мосту].

Ясно. Дякую.

Запис В-22

Респондент 1 (P1): *анонімно*.

Рік народження: --.

Професія, соціальний стан: *водій*.

Стать: чоловік.

Респондент 2 (P2): *анонімно*.

Рік народження: --.

Професія, соціальний стан: *пенсіонер*.

Стать: жінка.

[пропущено з'ясування хронологічних деталей]

P1. 24-го числа я повинен був їхати на роботу. Приходить вчителька наша тут, О. Г.[..¹]

¹ Персональні дані тимчасово приховано.

[...] І говорить, що: «[...]¹], почалася війна», короче [говорить, що] не їдемо на заняття, не могли до нас додзвониться, зв'язку не було, на заняття не їдемо. «Але вам треба їхати на Ічню».

Я ж зібрався взяти теплі речі і їжі там короче. Я зібрався, так як працював ранше на буровий, я виїжджав на 8 днів і довше були на буровий, то я взяв спальний мішок, взяв теплі речі, ватні штани, валенці, от, все як той – і поїхали в Ічню. Приїхали в Ічню, короче, нас поселили у лікарні, міській лікарні, у палаті всіх водіїв [поселили], машини, [тобто] автобуси оставили на площі, у Ічні в центрі там. І у лікарні нас покормили, дали палату ж окрему, і сидимо ми. Коли кажуть, що один автобус не може од'їхати. Ну, тероборону посадили ж коло військомату – і не може поїхати, щось із зчепленням, то нада щоб хтось туди їхав. Ну мені кажуть: їдь. Я зібрався, приїжджаю туди, вони пересіли з того автобуса, перейшли, тероборона хлопці, пересіли в автобус до мене, і ми колоною ж поїхали у сторону Прилук, через Ольшану тудою.

Один автобус був?

Р1. Ні, чотири, по-моєму.. 4 автобуси. Приїхали туди в Прилуки, повигружались вони, пішли у тюрму туди, [де була] колонія дитяча. Пішли вони туди, а ми ж стоїмо, чекаємо. Коли вийшов уже воєнком ічнянський і каже, що «Збираємось їхати на Ічню, а один автобус повинен залишитись у Прилуках, як діжурний». Хто ж залишиться? Ну один на одного дивиться, ніхто ж не хоче залишатись, от. Ну випав, так сказати, мій квиток що тіпа, ти одитий і їжа ж єсть, і той, і так сказати уже ж у візмі. А там молодьож – той у кросовках, той таке. «Залишайся». Ну, кажу, де я дінуся, мушу, не хочеш – мусиш. Ну я залишився. «Ждіть тут, – каже цей, – вам передзвонять». Цей воєнком же ж каже: «Вам передзвонять». Коли мені дзвонить голова міської військової адміністрації, з міста Прилуки.

– Так і так, оце, Григорович, їдьте до міської ради. Знаєте де?

– Да я, кажу, так і так, я ж працював в геології, через Прилуки часто їздив, так приблизно знаю.

Ну він короче, каже мені: їдьте по прямий, по центральній цій вулиці, я вийду. Ну вам, каже, там приблизно 2 квартали. Я ж двигаюсь по центральній вулиці, він моргнув мені, я заїхав у двір. Вони там шось палили в дворі, видно ж документацію. Мені кажуть, піднімайтесь на другий поверх. Я піднявся. Вони [мені]: – Ви як, ну, їсти?

Я кажу:

– Та я-то з собою брав, в мене і сало ж єсть.

Там дівчата, видно секретарши, приготували картошку, таке, ковбаси там, того-сього. Я повечеряв; каже, відпочивайте. Я в коридорі там, воно коврова дорожка так, то я коло батареї положив спальний мішок, о, і приліг же ж трохи, але ж воно

¹ Персональні дані респондента тимчасово приховано.

не спиться. Коли годин, напевно після 12-ти вже ночі він підимає мене, каже: «Нада їхати туди до тюрми, в колонію. Вам, підійдете до той, он до вас підійдуть». Я під'їхав, вийшов же якийсь офіцер, каже: нада їхати туди в сторону Ромнів, міст підривать. Там єсть такий, він недобудований ще міст був, там Краснянський спуск і воно [там] Удай, протікає Удай. То його тіки ж оце «Велике будівництво» то його [моста] робили, ще був у процесі будівництва.

Ну вони, короче, я взяв шість чоловік. Шість чоловік до мене сіли ж у автобус, до моста під'їхали, вони три пошли на ту сторону моста, а три ж залишилися зо мною коло автобуса. А ці шо сапери, вони приїхали своєю – ЗІЛом грузовим, і «Шкода» в їх, легкова машина. Вони заклали вибухівку. Коли приїхала там ще одна «Шкода», із Прилук. Со сторони Прилук приїжджає машина, і той, каже: «Хлопці, не підривайте, бо там моя бригада із-під Конотопа, 9 БМП на гусеницях. Ще повинні...». А, ще ж перед цим ми зустріли колону, він же дає мені команду, цей же ж військовий [у Прилуках], шо от тюрми, каже: «Короче, їдете, вдруг колона – то зупиняєтесь, хлопців висаджуєте, а самі вертаєтесь». Коли ж ми доїжджаєм отуди до Краснянського спуска, а оттуда движеться, ну якраз через цей міст движеться колона, дуже велика. Я шо, я зупинив, прийняв вправо, хлопці повискакували, всі туди в камиші побігли в Удай. А я стою серед дороги, сам. Автобус.. коли в мене відчиняються двері, коли я дітей висаджую, то включається цей, мигалка. Цей же ж із кущів кричить на мене: «Виключи!» А я.. ну я ж теж розтірявся, хтозна. Я кажу: «Вона не виключається!». Ну мені нада було закрити двері: воно, коли двері закриваються, то вона виключається автоматично; а так же сама не то. Ну я стою, коли ж колона пошла, оказалось – наші, наша колона. Оці уходили ж со сторони Конотопа, з Сумської області. Колона ця пішла, ну там і крани були, ну всяка техніка. Велика, дуже колона велика. Кажуть: «Ну так чо[го] ж ви не созвонилися там, шо узнали шо. А якби взирвали перед цією колоною перед нашими [моста]?»

Ну короче, колона пройшла, вони знову сідають до мене в автобус і той, поїхали знов до моста. Коли з Прилук знов їде машина, Шкода легкова. Під'їжджає до нас і оце ж починає з нами, ну з оціми ж хлопцями шо [були в автобусі?] беседу, шо так і так, – не взривайте, бо нада мою техніку щоб пройшла. Побалакав-побалакав, [а] тоді каже, я поїду назад, шось нада подзвонить, созвониться – і поїхав. А тут у мене телефон [дзвонить], хтось мені подзвонив, шо я кажу, дак а чо[го] ж він поїхав? Зв'язок то єсть! Вони ж, ці сап'юри підбігають: хто то був? Ну, кажем: не знаєм, мо' то якийсь тіпа ж диверсант. Давай за ним, проїхали – не догнали, вертаються. Коли воно знов їде. Ну вони його там скрутили, коли він показав їм документи ж, все ето самое, шо він офіцер. І начали балакать, він каже: був на заправці. А під час, ну [як] мене заправляли, то там був конфлікт на заправці. Військові приїхали, нада було загрузить, ну закачать солярку і бензін, по[ловину] бензовоза. А ця, заправщиця, не давала шось там.

Конфлікт був такий. І він же розкаже: да, точно, був [конфлікт]; точно вже ж він там був. От.

Ну замініровали ж вони. Тоді ці ж із той сторони прибігли до автобуса – їдем на Прилуки, усе. Взривать будуть пізніше, ну нада .. чекать же ж тих. Поїхали ми в Прилуку, я їх до тюрми підвіз, висадив, а сам же знов поїхав у міську раду. І тоді ж ото до ранку полежав, вранці ж підимають мене. Ці під'їхали до міської ради, дев'ять цих, БМП, ну, на гусеницях, чи БТР. Ні, БМПшки, бойова машина піхоти. Погурчали-погурчали вони вранці і поїхали в сторону Ніжина.

І уже ж коли я встав, мені каже цей же міський голова адміністрації, каже, їдьте обратно назад туди до тюрми, там нова команда буде. Приїжджаю до тюрми, приходить військовий. «Нада, вроді колона йде со сторони, оттуда – чи Парафіївки, десь прорвалася колона і йде сюди. І ви їдете назустріч. Якщо колона движеться на вас, ви, – каже мені, – висажуєте їх, а самі розвертаєтесь – і тікать». Я кажу: «Людина добра, отакий сарай [Р1. мав на увазі свій автобус – упор.], да ще й жовтий. Куди ж я втечу? Як я втечу? Як я ж побачу колону, то й вона ж мене побачить».

Ну, але ж, команда єсть команда. Снаряди[в] він мені 13 чоловік із ПЗРК, з автоматами. Вони сідають же ж хлопці – та й прощалися, й синам дзвонили. Один каже, син воює вже. Але ж молодці такі, бойови. Коротше, я їду ж. Зустрічна машина. Я зупиняю. Той побачив (моргнув же ж [я йому] автобусом). [кажу:] Ниде не обганяв колону? Ви откуда їдете? – З Ічні. – Ниде не зустрічали? – Ні.

Я ж уже ж роштитую. Доїжджаю туди, там .. короче нада мені під Вільшаною, там будинок лісника, і там мені їх висадить. Воно якраз згори чотко, ну, просматрює. Я туди доїхав – ще машина движеться, Жигуль. Я зупинив. Кажу: не обганяв колони? – Ні. І я тоді вже ж по газам, долітаю туди до місця призначення. Бачу, мені згори видно, шо хмари. Кажу: може, хлопці, колона? Вони: зупиняй! Я й зупинив, мене висадили.

А 25 лютого це ж у мене день народження. Я дзвоню оцьому ж командіру, которий посадив їх, номер телефона мені дав. Я йому дзвоню, кажу: так і так, я висадив на місце призначення, які дальші мої будуть дії? Я кажу: я уже ж сижу тут, так сказать, двоє суток щитай шо не спавши. А вже мені позвонили, що з Ічні їде автобус мене мінять. Ще наші два автобуси підвозили [мобілізованих. І тоді офіцер мене відпустив]¹.

Р1. Там підвозили: Срібнянська громада, приїхав автобус із Срібнянської громади, із Варвинської громади, оце ж дозволили уже ж усіх цих хлопців. Ну якіх – бивших, шо вони вже з [20]14-го року воювали, ну отакіх.

¹ Інформацію, шо тут і далі по тексту позначена іншим шрифтом, респондент розповів у приватній розмові 10 березня 2023 р.

І вже я їду додому. Мені перед Дорогінкою звонить напарник цей же, мій же ж, і каже: «Григорович, короче уже колона іде по Крупичполю». Уже в районі, ну уже хтось подзвонив йому, що в районі Крупичполя іде колона. «Так дивись: чи тікай, чи їдь бистріше, чи ховайся десь чи той». Ну я вже думаю: ну куди я заховаюсь, раз вона йде, дак куди мені ховаться, в ліс заховаться? А як вони будуть заїжджати у ліс? Ну я може й правильно прийняв рішення, що буду, думаю, їхати уже ж бистріше додому. І доїжджаю в началі села, ото де кладбіще в нас.

Тут уже, у Вишнівці?

P1. Уже тут, отож проїжджаю хрест, отой же шо всі проїжджають, і там ото кладбіще. І перед, перецьосток ото там. Мені на зустріч іде БТР, стволом так раз – ствол повертається на автобус. Я принімаю вправо і стаю, руки на руль. І він стволом провів так по автобусу, подивилися – нема ж нікого, я їхав один. І вона вся колона п[р]ошла. Я ото приїхав додому, автобус оце [поставив].

P2. Ну колона велика [була].

P1. Семдесят з чем то, чи сем[де]сят п'ять чи шось.

P2. До восьмидесяти одиниць.

P1. Я оцей автобус поставив оце тут ось.

P2. Ні, ти поставив зразу в дворі.

P1. А, зразу поставив у дворі. А тоді, а вони ж їдуть і їдуть короче..

P2. Нам сусіди казали, шо де[сь] вони, чи зупинялись десь, чи ну хтозна, питали людей отам в началі села: «Шо то за автобус стоїть?». А в нас оце згорівша хата, ну це не, вона згоріла раніше [до війни], от. – «Шо то за автобус?». А вони ж кажуть: «То шкільний автобус, підвозять дітей». Ну такничого, і все було нормально.

P1. На другий день [мої] діти приїхали [з Києва] і я поїхав. Ну, день народження, думаю..

P2. [Діти наші жили] в Києві. Звонимо: їдьте, їдьте. Нихто ж не думав, шо сюдою будуть іти. І вони приїхали, діти. Два сина в нас, дак один зупинився у тещі у Припутнях. Там двоє дітей, дівчат, дві внучки. А ціх іще немає. Ну ці до нас приїхали. От. Дак я кажу, ну як ото кажуть: не було б щастя, дак нещастя допомогло. Дак вони наче так морально нас.

P1. Підтримали.

P2. І вони ж, канешно. Тоже і за дітей страшно, і все. Але ж гуртом наче ото легше пережилося.

P1. ..це 26-го було. [як] дерева попиляни тії були. Попиляли верби припутенські хлопці. Я знаю, хто там уже. Один покійний, його розстріляли [у Крупичполі]. І, я їду по дітей. Колона проїхала через мене, я завожу машину свою, думаю, колона прошла – і я за ними проскочу, щоб забрати дітей.

З Припутнів?

P1: З Припутнів. Там сваха моя жила. Вже діти мої дорослі. Я доїжджаю за село – а колона стоїть. І мені, розумієш – я з-за кладбища вилетів – і хто зна: тікати назад? Бо стоїть же ж з пулеміотом. Ну я й їду до їх. Я кажу: мені треба проїхати в Припутні, бо у мене день народження [забрати дітей]. «Ну, не можна ніде проїхати, бо завалена дорога» – кажуть. О. «Дак, – кажу, – а що мені робити?» – «Хочте, їдьте назад, хочете – стійте». І йде батько цієї фермерши. Оце, теж ж руки підняти отак, бо .. Вони зразу розсередоточились. БТри поставили на ферму отак. Чотко вони: часови з пулеміотом, все як положено. Підійшов же ж, каже: «Хлопці, не стріляйте, в нас мирне господарство, ми тут, військових нема». Побалакали. Їм дана команда: по машинах. Вони – раз, БТри з'їхались – і пошла колона.

І я ж за ними. Я ж постояв – бачу [заїхали]. Я ж потихеньку за ними їду. Короче, вони нічим не розтягували [верби], вони руками. Зіскочили з броні – і, розумієте, отак по сторонам. Ну, там не знаю скільки їх було, ну мо' штук 20 повалено. Вони їх просто вручну розтой, [розсу]вали, бо я за ними їду, дак гілляки ще були, дак я їх [відпихав], бо вони ж танками проїхали, а я ж трохи там, де гілля, поодкидав. І то поїхав, забрав дітей. А там на неї¹ почали [наговорювати], що вона там давала техніку [росіянам]. Ніхто там нічим не тягав, не трогав. І вони даже нічим не тягали, вони вручну раз, розсунули – і поїхали.

А вони тут на Вишнівці [порозво]дили, що вона там і розвозила колону, і поїла чаєм. Не було цього. Це шкурні інтереси. Там же ж на неї сердяться, кому там пай не дала.

Вона давала людям. Молоко давала. Ну, я не брав, тому що в мене корова телилася. Я не брав. А люди ж брали. Давала безкоштовно, тому що їй нікуди було дівати. Мені молола дерть. Уже нічого було їсти, так я пошов, змолв. [Дала] пшениці мені, я намолв. Пампушки пекли. Ну такє. Так шо, то все наговорювали, так сказати, злії язика.

Ви передбачали, що може початися війна? Якось готувалися до неї чи ні.

P2. Я, ви знаєте, ні. Невістка звонить із Києва, а я ще її заспокоюю, кажу шо Юля, да не може бути. Да не може, ну наскільки, ну наче я чогось, не знаю, чогось думалося: ну неже в отих дідив хватить толку оце такє зробити. Чогось була впевнена в тому, думаю, да вони ж уже ж такі діди, уже життєвий досвід такій є. А воно ж бачте.. І ще і заспокоюю, кажу: Юля, да не переживай. Да вони вже діти дак наче той. А воно – раз і на тобі. Але вже коли я вийшла на вулицю, [чоловік] пішов до автобуса. Автобус так же як оце зараз стоїть, так і стояв. Я проводжаю, він каже: я забувся ключі. Я вертаю, да кажу: не йди, я вернусь. Вертаюсь, а ця ж

¹ Мова йде про А. К. Грищенко, фермера з села Вишнівки.

учителька, Оксана Григоровна, йде по дорозі. Я так до неї підхожу, дивлюсь. Кажу: війна? А вона каже: війна. Наче відчуття вже було. От таке.

P1. А ви чули ж хлопки. Бахнули.

Це 24-го?

P2. 24-го. Ото таке було, канешно. Але ж, але ж.. коли 25-го числа приїхав брат. Тоже ж у Києві, дак приїхали з жінкою. Їх там дача під лісом. Вони купили давно вже, років 15 може вже. Чи десять? Не знаю.. Дак вони ж тоже так приїхали. Вони приїхали 24-го з Києва, а до мене ж приїхали 25-го. І ми ж отак сидимо, чи чай пили, чи я не знаю. Чуємо ж – гул. Отак в окно зирк – танки йдуть. Всяка техніка ж іде. Різне таке всяке йшло. Брат зразу – раз, і вибіга. Машина ж на вулиці стоїть, під двором. Він вибіг із цього, із хати ж побіг на вулицю. Став, стоїть там. А ми в вікно із невісткою дивимся. Тоді каже [невістка]: а ходім і ми на вулицю. Стоїмо, ще роти пороззявляли, дивимосся. Ну, вони ж правда, нічого – їдуть собі, їдуть. Дуже багато їхали, от. На нас ніякої реакції в їх не було. В перший день оцей.

А як вони виглядали?

P1. Екіпіровани були. Чотко вони екіпіровани, в шоломах. Сиділи з пулемьотами.

P2. Я до них якось і не той, техніку роздивлялася, і танки, бо я.

P1. Я ж із автобуса, мені видно було.

P2. І ще якось не дошло, що це руські. Я думала, що це наші. Ще сусідка отам далі така каже: а чо ви там поставали? А я кажу: та то ж наче наші. А тоді.. По-моєму, не було ще нияких букв на тому. Шось я не пам'ятаю, ну наче мені не було ні «Z», нічого наче не було.

Без розпізнавальних знаків?

P2. Без, да, да, не було нічого.

P1. Не було

P2. Ну така, техніка важка йшла.

P1. Важка.

P2. Важка техніка, от, а тоді вже ж канешно.

Так і в другій день не було ще, двадцять шостого?

P2. А двадцять шостого, я шось день цей не пам'ятаю.

P1. Отож як я їздив по дітей, двадцять шостого як дерева попиляли у вербочках.

P2. Так це уже всі були попиляни дерева?

P1. Да, ото ж первий раз попиляли ж тільки дві верби спиляли, а то вже другій раз ото було багацько попиляно, я за дітьми поїхав.

[*уточнення деталей приїзду дітей*]

P2. Дак, він каже, поїду, а тут доїжджає, а вони стоять. Колона пройшла, тут [біля нас] нема, а там то стоять. Зупинились, а чого зупинились, бо дерева, завалена дорога. Ну вони їх розтягли.

Ясно, ясно.

P2. То балакають на Констянтинівну, я кажу: хай би хто питає, ну не..

P1. Ну так це ж на моїх очах було.

P2. Вони самі розтягнули ті дерева.

P1. Вручну, вручну.

P2. Не танками, не чим, вони вручну, отак роздвинули.

Це получається, другий раз уже завалювали?

P1. Другий раз.

P2. Ні, так перший раз там дві, дві верби.

P1. Це двадцять п'ятого первий [раз] завалили, двадцять п'ятого, що вони їхали тоді ж, Алла Констянтинівна їхала по людей, в її люди працюють із Томашівки. І з Дорогінки [також], то вона їхала за ціми людьми на роботу, бо в неї ж ферма, їй доїть корів нада, то ціі первих дві верби вони розпиляли. Вроді би таке, я точно не знаю того, але ж говорили, що вони їх розпиляли.

P2. Ну не могли ж проїхати.

P1. Не могли проїхати по людей по цих, по своїх працівників. То ці дві верби вони розпиляли самі, вроді. Чи Микола там помагав, чоловік її, чи вони сами там, ну факт в том що цих дві верби.. Але ж ці, коли повалили вже більшу частину цих дерев, о, то я за ними їхав якраз за цією колоною.

P2. А він за ними доїжджав, а вони там якраз стоять.

P1. А вони якраз стоять, я, помімаєте, виїхав з-за кладбіща, а вони стоять, і мені тікати.

Ну, ви про це вже розказували, в принципі ця інформація вже є, там вже воно і записано у вас. Давайте трошки далі йти. Як місцеве населення сприйняло оці всі події, ну хоча б скажемо так у перші дні, про що говорили люди? Чого боялися? До чого готувалися?

P2. Що говорили.. ну в принципі дуже ніхто ж ни з кім не розмовляв. Розумієте, люди ж боялися, як то кажуть, виходить [з дому]. Ми оце так. В нас оце тут нема¹, отак нема, отут нема, отам одна сусідка одна, тоді там ото сім'я, і оці ще сусіди отут. Два будинки.

Ми оце як іде колона, ну, був зв'язок звичайно, був зв'язок із Круничполем, уже якщо йдуть, з Круничполя звонять, [що] колона вже десь іде, значить ми, ну як, ми не домовлялись, а просто ішли, отам ото хата єсть в нас в оціх сусідів, дак свати там жили, ..порожня хата туди до Удаю, ну хазяйство нормальне таке все

¹ Респондент розповідає про пусті хати поблизу її подвір'я, в яких уже ніхто не проживав.

там у них – сарай хароший, і хата хароша, усе. Так ми ото так, ми, шо ми брали: брали торбу з документами, ну гроші може які там були, хоча їх і не було в принципі вже тих грошей, от. То .. ми туди, вони туди, отак оце кутком.

Гуртом?

P2. Гуртом ото там сиділи, ну не в хаті, а так оце за сараєм, так дивимся, а воно ще ж так як оце зараз було, так дивимся шо.. Бувало ж таке шо їдуть, вони все так розстрелювали, розстрелювали дорогу, оце ж із Сваричівки як виїхать – куці ж ото там направо, наліво, завжди стріляли. Було ж таке. Сидим, а тут по хаті пулі так далеко ж той, ну сидим ото так, сидим да трусимся, да і всьо. Знаєте, в того тиск, в того ще шось, ото так сидим – і все. Ждем. Проїхали, позвонили – наче нема пока. Всьо, пішли по домівках. І все, отак не дуже ніхто ни з кім не спілкувався. В село ми не виходили, були такі випадки, шо прострелювали: дивимосся, ну син ото ж довгоногий як батько, дивимся – димить у лісі.

P2. Видно ж шось же таке стрельнули, дим іде, горить, о. Там ще хлопці з села молодьож же була, поприїжджали, тоже так сиділи у батьків. Побігли. Давай там бігають, шось тушать; і страшно, і буває десь ступнеш, а воно підір[веться]. Тушили діти ліс трохи ж так, от, ну оце так, а шоб так ми виходили десь отак, ніхто ни з кім дуже нікуди не ходив.

А якісь товари, медикаменти?

P2. Товари, ну єдине, у селі ж знаєте, усе є, я кажу: ми ще проживем, погреб повний був картоплі, бо ми не продали із осені, всякої консервації повно, от, єдине шо не запаслися ми ни борошном, і хліба ж не було, от, то.. Ну привозили наверно два рази нам; два рази привозив оце ж староста. Да він тоді ще ж не був старостою, він був призначений пізніше, але він уже займався. Так у Припутнях оце ж наші діти сиділи, так там частіше роздавали ото .. чи кожного дня чи.

А вони знову у Припутні вернулися?

P2. Хто?

Ну ваші діти, кажете.

P2. Один син, той шо із внуками, жінка з Припутнів, а оце другого сина в нас жінка із Борзнянського району, дак ці сиділи в нас. А перед цім ще, я не знаю якого числа, чи може в неділю двадцять сьомого.

Лютого?

P2. Лютого. Брат каже: «Ти не хочеш із нами проїхать у Ічню? Того шо треба хоть шо-небудь купить».

Бо ж знаєте, саме гірше невідомість, шо ти не знаєш шо тебе жеде і шо воно буде, от. І ми, і я з ними сіла, да й діти наверно сіли, і [нерозбірливо] із Наташею сіли, і ми поїхали в Ічню. Ну як, собрались – їдемо, шо уже буде, ну так же ж колони не йшли, пройшли і нема.

По трасі? Через Круничполе?

Р2. Поїхали через Круничполе, якраз у цей день ми їхали, коли отут на початку розстріляли машину, і два хлопці ото з Припутнів згоріли¹. Дак було дуже страшно, дивишся.. Я дивлюся, думаю Господи чи якась корова обгорена, воно ногі оце хлопці – ну один там молодий був, такий він хлопець гарний був, потужний, дак ногі обгорівши такі, ну просто жутко. Ну ми поїхали, приїхали в Ічню, але вже там ми шо змогли, уже люди розбирали, розбирали, уже не було ни хліба. Тоді забігли у «Браво», у цей магазин. А.. я вишла з «АТБ», нема нічого ми дуже не купили, ну там якісь крупи, уже нічого майже не було. Коли йдуть дві такі старенькі жіночки, я кажу: «Ви тут місцеві, не підкажете, чи хліб де є?». А вони кажуть: «Якшо хочете, так ідіть у «Браво», там із Прилук привезли». Так ми ото побігли, я набрала напевно штук 5 хліба, і батонів, так ще й сусідам той, ото так. Ну, тягли скільки могли, а тоді ж .. трошки там борошна було, то щодня щось пекли, шо могли. А тоді Алла Констянтинівна, слава Богу, почули ж, вона молодець, я не знаю, ну такі на неї наговори йшли, шо там пригощала кавою. Хіба вона могла всю оту колону пригостить кавою, ну це.. це.

Р1. Це нереально, вони не ставали.

Р2. Нереально, вони і не брали тієї кави, вони і б не, хто б його шо робив, от. А тоді цей дак вона ж і молоко доїлось воно ж нікуди, вона роздавала, люди ходили брали безплатно. Тоді чуємо, кажуть, Алла намолола якоїсь там, ну борошна, ну мельниці ж то такої спеціально немає щоб на той. Ну поїхав, узяв пакунок, я шось там переточила, ну якісь пампушки получилися. Син каже: «Ма, як нічого, дак хай хоть таке». Тоді ото привіз вже цей староста, якось через Шиловичі конякою привезли тут.

Казав він.

Р2. Почули тоже ж ото так, поїдем. Не можна звикнутья було [з рухом колон], як оце ми живемо отак над дорогою, так ну не можна.

У вас практично всі над дорогою живуть.

Р2. Да отам у нас є куток Трохимещина, дак там спокійніше, але ж тоже. Так ото так і жили, а всяке ж було. Уночі діти там спали у тій половині, а ми ж тут, от отак. І долі [на підлогу] понакидали і всяк, і одягнені. Чуємо, син ускакує, каже: «Стрільба!». Стрільба уночі десь ..

Р1. Автоматична.

Р2. Автомат. Чуємо: автомат строчить. Ми отак усі зібрали[сь] тут у цьому коридорчику сидимо. Притихло. Тоді вже на другий день узнаєм: ой, сусід оцей отам.

Р1. Іван Григорович.

¹ Ця подія сталася напередодні ввечері. Респондент очевидно має на увазі, що вони їхали наступного дня після цього.

P2. Ага, ходив до кума до свого сюди у хату. Ну, тоже ж дорога, страшно, вони і пішли хоть пересидіть трохи. І на лобі фонарик.

А він же отут за селом, ото там берези, дак вони там була в їх.. шось було в їх там [у росіян].

P1. Радіолокаційна якась станція.

P2. Оце ж, я ж не розумію.

P1. Радіолокаційна станція якась стояла, і генератор у них працював.

P2. Ага, круглодобово, от. І вони ж видно побачили.

P1. Світло.

P2. А вони [селяни] йдуть навпрошки не дорогою, а городом, – і на лобі фонарик, знаєте ото. І вони [росіяни] підняли стрільбу. Так ті попадали десь серед городів отам; дак ми вже ж узнали шо той.

P1. Попередили, щоб не ходили з фонариком, в оцю ж першу хату [нерозбірливо] там живе, шо спалили.

P2. А, дак вони до них приїжджали шось, чи води брали.

P1. Так сказали щоб не ходили.

P2. «Не ходіть уночі з фонариками, потому шо ми не знаєм, хто і шо, і будем стрілять».

[розмова про розташування хат]

P2. [..]. Дак ото таке, стріляли і, та всякого було, а тут ще ж іще знаєте, як оце живеш у селі – проблеми. Тут корова заходилась телиться четвертого березня, бігаєм цілу ніч і душі немає, дак ото таке. Ну, а колони ж ішли всякі, колони ішли.

P1. І ночью бувало шо ішли.

P2. Ну страх був да і все, того шо ти не знаєш шо до чого, куди, скільки це буде, особливо отак оце цілий день телевизор уключений слухаєм, слухаєм, а тут світло як вирубили, ну потухло, бо разів скільки ж було шо там підстанцію ж вони шось той були.

P1. Переключали на.

P2. Переключали тоді шось, ну¹ довго в нас не було щоб нема там електрики. Ну максимум три дні не було.

P1. Да, максимум три дні, ото ж перебили були провода високовольтні, дак Алла [Грищенко] організувала грузчика, хлопців електриків, вони піднялись і з'єднали.

P2. Тут дивимосся, пішов наш електрик, ну він не електрик, уже ж пенсіонер, і ще один, пішли по дорозі, дивляться де пошкодження мережі.

А тут чуємо: така стрільба за селом, така стрільба за селом. Кажу: «Боже, як вони ті хлопці, де вони там, хтозна». А вони бідні побачили колону, так десь уже ж.

¹ Тут, як в інших місцях далі, «ну» вживається в якості «але».

P1. У канаву.

P2. Чи труба за селом оця шо вода.., дак чи туди чи у канаву, тоді отак перебігли кущами кудись. У нас єдине шо вже ж можна сказать легше ми пережили, це те, шо вони тут не стояли і все. От. А так оці колони безкінечно дивишся, вікна були позавішували, і не світили ж дуже.

P1. І дуже й не виглядали.

P2. І не виглядали. А бачили, шо ішли і кухня, і танкі, і ції, я ж не понімаю, а хлопці кажуть, шо і мертвих.

P1. БУКі.

P2. Крематорії оці їхні – і все. Ну, бувало так: оце чуєм, танк, уже ж так стараєшся у щілину біля оцих сусідів дивимся десь часов в одинадцять вечора.

P1. Ноччю.

P2. Доїжджає на такій же ж швидкості великій, тільки раз – розвертається наче на п'яті і шось назад. Я кажу: «Боже, як вони там бідні», мо і повмирили із страху [сусіди], коли ж оказується вони не ночували тут. Сестра отам туди трохи до лісу дальше, дак вони тоді там ночували, от, шо не чули.

P1. А тоді сніг пошов, вона прийшла, ця сусідка, думала, шо купу сіна хтось загубив, туди – а воно землі [танк] нагорнув.

P2. Ну розвернувся отак.

Ну, а це ж вона [сусідка] розказувала, каже, шо вийшла, а чоловіку зробили перед цім у неї у Чернігові операцію, шо не долежав, так син привіз його, шо вже не можна було, уже ж Чернігов той, дак каже.

Уже під час війни привіз?

P2. Наче двадцять шостого чи отак якось син привіз, дак цей, якось зуміли вони там.

P1. А сами переїхали в хутор.

P2. У хуторі ж цей, теща, тесть, дак там сиділи діти. Дак каже вийшла, чоловік у хаті, а я, каже, вийшла на той, на крильце, коли каже, чую крик, такий крик: «Не бросайте меня, не бросайте». Я каже, дивлюсь, думаю шо ж? Якийсь, каже, маленький такий [солдат], ну чогось вони його висадили. Свого ж, і він біжить за тим танком і кричить «Заберіте». Російською ж мовою: «заберите меня!» А чоловік каже: чого ти там кричиш, з ким ти там говориш? А вона каже, та то не я, то вони видно свого висадили, так він видно гнався за ними і просив шоб той.

P1. Дак не знаємо чи забрали.

P2. Не знаємо ми чи забрали. Ну, всяке було.

Ясно.

P2. І спали й не спали, а тоді вже ж останній день отой. Не останній, передостанній.

P1. Передостанній, як [росіяни] у Припутнях ночували.

P2. Син наш, що сидів у Припутнях: діти сидять не вилазячи з погребка, менша в нас задихається внучка от сирості. Дак сваха, якась подруга в неї в Ічні, вже ж в Ічні вони не були. Так вона домовилась, дак вони якось через міст, через Шиловичі, ще наведено понтонний не був.. Був ще той міст, так вони поїхали до тієї подруги, ну, днів за п'ять до цього чи мо' за тиждень як вони виходили. Коли нам син звонить, оце ж тридцятого числа [березня] із Ічні звонить і каже: «Сьогодні не ночуйте вдома, потому що у Припутні вже заїхали, вже розполагаються на ночівлю». А якщо в їх там не хватить місця.. Ну откуда ж, ми ж нічого не знаємо, що воно нас жде, і що воно буде. Дак той, дак постарайтесь дома не ночувать. Ми ж збрали речі, ну що ми взяли, узяли як завжди документи, а тоді одну сумку із невісткою, кажу, давай, Наташа, що небуть із їжі, якраз холодець я варила перед тим, дак стояло в холодильнику. Дак ми в лоточки, там скількись лоточків положили. Ну що було у нас, там сала трохи, хтозна на скільки ми йдем і куди ми йдем. Чоловік каже, підемо чи на Шиловичі, там хати не жили – може десь шось, от. А я ж у такому нервовому, ну, напружені була, що в мене ноги не ходили, ще ж хвороба ця, діабет, в мене сили немає. Син каже, – друг у нього там з хутора, вони разом робили у Києві, – так він каже: «Едік мені сказав, що приходьте, я вас прийму». А я кажу: діти, я не дойду туди, це ж треба іти хтозна куди, це було вже годин п'ять наведено вечора.

Ну ідем ми, взяли велосипед, погрузили там, що якесь одіяло ще чи не знаю.

P1. Спальний мішок.

P2. А, спальний мішок, бо думаю, хтозна де ми будем ночувать. Вобщим, пішли отак попід Удаєм, думаєм чи на Шиловичі підемо, у нас там бабушка знакома була, дак уже її діти забрали, но кажем, може якось одкриєм.

А там місток якийсь через Удай?

P2. Так, міст єсть. І йдем туди, дойшли отак до клубу, щоб переходить уже туди на ту дорогу. Коли (і ця сусідка ще з нами), коли їй хтось чуємо звонить. Вона зупинилась, вони уперед, а я з нею іду ззаду. Зупинилися, вона, чую ж говорить, говорить, – тоді каже [по телефону]: «ну я буду наведено вертаться». Тоді ж перестала говорити і каже: «Я буду вертаться». Подзвонили їй і сказали, що у Шиловичах тероборона, а вони ж у Припутнях, каже, можливо будуть перестрілки, хто знає, і туди йти небезпечно. І ми тоді, вона вернула додому, а ми постояли, постояли біля клубу там – і рішили йти осюди ж під ліс, де дача в мого брата, і ото ми туди пішли, от. Ну, у дві години ночі брат (так [його] кімната над дорогою, а ми спали сюди од лісу із невісткою), він устає і каже: «Одягайтеся. Бо вже чуть гул» Ну їх же тоді йшло, це на другий день, мо тисяча.

P1. Півтори.

P2. Півтори? Ну я не знаю скільки. Ми одяглися, сидимо так – ни туди ни сюди. Дождалися ранку, а вранці вони почали іти. Це був ад, інакше не назвеш.

Ми не бачили, але ми все чули, от. Ми вийшли, а корова стоїть. У сараї [в нас], корова у сараї розтелила[сь], а теличка у цьому сараї над дорогою.

Велика теличка, а треба ж іти худобу годувать. Пішли вони з сином. Ну ви пішли ще рано, ще темно було, вони пішли ж, подоїв чоловік, попорали худобу, от, і прийшли ж туди назад, і отут.. А [ні!]. І вони не прийшли, а ми сидим, коли вже почалася оця стрільба. Вони вже ж почали виїхавши може з Припутень чи хто зна, почалася стрільба страшна. Коли летить, ми вийшли із хати (бо у хаті ж невиносімо було сидіть) то всі: отак брат за якимсь так ліс, а тоді так сарай отак стоїть, і хата отак, і тут такий проміжок між хатою і сараєм мо два метри. І брат отак під хатою сів, і якраз можна сказати був шаг отак – свистало кулі. Він тоді ж заховався. Коли дивимся: біжить мій син [...] із лісу, перебіжками, присідає, бо ж стрільба страшна була, перебіжками. Прибігає, я кажу: «А батько де?», – «А батько у лісі». Короче, вони із дому взяли лопату, шось іще, сокиру якусь, і вже там риють у лісі окопа. Але ж не можна виткнутися, він добіг до нас, а назад, він каже, ходіть туди – а ми не можемо, настільки свистять оці пулі, що ми не можемо. Ну, сіли отак за сараєм, сарай кирпичний, дак думаєм, може ж не той, ну не прострелить чи хтозна. Я не знаю, чи воно стрілялося з дороги, воно далеко там до лісу, чи вони наче мені лісом туди може їхали, ну хтозна. Коли і цей прибігає: «А чо ви сидите, не йдете?». А куди ж іти, як ми виткнутися не можемо. Ну в них бабушка така, слаба, так ми – син, невістка, я і він, – побігли в ліс, а вони залишилися, бо куди ж, бабу ж не потягнем, баба нікуди не дойде. Сиділи чи в хаті чи за хатою, а ми ж у лісі ото. Ну коли ми бігли до того окопа, дак це ж ми бігли, раз побігли, тоді наче перетихло, – вернулися. От, тоді знов шось таке, таке робилось – я ніколи не думала, що хата останеться, що вобщє.. Тут звонять нам (ще якимсь і зв'язок був), що хата горить, ото біля зупинки там згоріла хата, що там у Олега гараж розбили. Ну, там сарай горить, тут ... а у нас же ж сіно запалили, отут сіно було, і дрова були, і все. Вони ж, передишка наче.

P1. Ну я побачив. Побачили дим отако, я соорентірувавсь, що іменно на нашу [хату].

P2. Прибігли ж із сином, побігли, а воно ж нервуєш. Ну в обцим вони питались потушить, а куди ж там потушиш, як воно сіно, солома, дрова, дошки всякі, вугілля. Вони мо відер, казав, триста вилили.

P1. Три колодязі спустошили.

P2. Світла мабуть не було ж.

P1. Було, світло було. Я ж хотів провести із скважини лінію, дак [син] мені каже, не нада, бо як виведеш із двора труби, а вони як їхатимуть, побачать, то розстріляють і хату.

P2. Дак вони ото питались, но воно вже згоріло, нічого не той, не змогли, дак цього елі син дотіг [до нас] готового: тиск так скаконув шо все. От. А тоді ті[ль]ки прийшли, дивимось – і знов димить, і знов горить. Де – хтозна, ну на

нашому кутку, а де горить. Вони знов, уже він не пішов, а син пошов, да хлопець їхній побігли. Коли ж вертаються, кажуть, хата оце отут згоріла нежила. Сарай зразу, хата, і я ще думаю: Господи, сіно згоріло, хоть би у Бражника осталося. У нього було дві корови, а одну продав. Дак думаю, сіно той [залишилось], дак ми візьмем хоть. Коли і в нього горить. І він обпалився, обсмалився, і волосся, і брови, і все на світі, тоже ж бігав, хотів тушить. А ото на початку села хата, дак ті сиділи тоже ж над дорогою. Сидимо, каже, у погребі, а зверху накритий погреб, а каже: а воно над нами горить. Виглянули, дак вони повилазили, каже, тоже ж до колодязя, хотіли шось той. Тут знову [росіяни] їдуть, вони попадали біля колодязя, тут проїхали, ну просто.

P1. Ну хату вони спасли, якби шоб не було їх дома, хата б згоріла.

P2. Ну да, якби не було [їх]. Ну короче насті[ль]ки стріляли, насті[ль]ки, просто наче у пеклі, безперестанку, просто, просто безперестанку. Дак ото так ми. Останній день – це було пекло, це було страшне, от. Ну а тоді як нам автобус той, а автобус я кажу, да забери звідти якось автобус. Ще ж раніше це, у середині березня, так він став виїжджать, а той, хотів отам у сусідській двір – не з'їхав, забув шо воно ще сніжок лежав, ну він: давай отут поставлю. І став заїзжать і той, і воно потонуло. Ничого, пішов до цього сусіда, каже витягти, а той трактором, він каже, ну хай може вечером чи почую шо нема, не йдуть [росіяни], то може прискочу. Приїхав трактором: трактор на дйби стає, а не потягне. Ну він так і остався, і перед виглядав отак гарно на дорогу, ну він нікому не мішав, бо дуже ніхто ж дуже не їздив. Коли летять. Це на двадцять перший день, летять три одиниці, звідси летять.

P1. Танк, БМП і БТР.

P2. Ага... Ми до цього ж чули, шо хтось позвонив, шо їдуть, ми ж заховалися. Ну ми ховались не у своєму погребі, а далі отам, от. А тоді вийшли, тільки начебто переїхали, коли я в хаті шось там чи біля плити чи шо, син ускакує: «Давай бігом, бо назад знову їдуть». І ми вже нікуди [не бігли], бо вже ось-ось, і ми нікуди не устигли, у свій заховались уже погреб і сидим. Коли чуємо: «бабах!». Цей сразу летить. «Автобус, – каже, – автобус». Син його за шкуру: та підожди ж хай чи проїдуть чи шо. Коли ж проїхали, а він виходить.. Так ото робили ж, добре шо по верху, дак стекла тільки, от. А тоді вже, тільки пізніше, попросили там одного, а він зразу до оце ж до Алли Константиновни до чоловіка поїхав, а тоді той був не дома десь, а тоді зайшов там один.

P1. Ішов уже от його.

P2. Од його вже йшов поза селом

P1. Трактор із передком, це у цього [що перший витягував] без передка, дак цей не потягнув, а я, ну просто ж така ситуація, шо не спали, [я] не змог вспомнить шо ще є трактор. А тоді я мимо його йду, а трактор стоїть, я кажу: «Валера, отак і так, нада автобус витягти». Він каже, да й не розрішають там тіпа, ну той, під'їду,

якщо ну сухо ж якщо той, то під'їду. Я вже підготував і трос, він підскакує, ну трошки канешно тугувато, але ж взяв, мене витягнув. І я тоді, оце ж він поїхав додому, а я отак об'їхав вулицю.

P2. Ви сразу ж пройшли з [...], подивились де можна, хтозна куди його засунуть той автобус.

P1. Воно ж велике.

P2. Дак він каже: осяоди. Там есть такий город, шо за хатами. Я кажу, там сусідка як побачить, вона ж умре, шо ти під хатою поставив. Дак він, а вони пройшли, коли кажуть: там дід колись жив, і так хата до Удая. Так він ото туди його запхнув, і воно ни звідси не видно, ни звідси не видно, так ото наш автобус шкільний перестояв.

Добре, що мотор був цілий.

P2. Та якби не цілий, дак.

P1. Вони двічі вистрілили, два снаряди тридцятого калібру.

Вони вистрілили два рази, один попадає.. у мене я там хотів накритте [зверху] робить, то поставив оцю ж опору із електро, бетонну. І один снаряд попав і якраз отам [ров у мене?], і він попадає в це ребро – і одлітає; пошов снаряд у Удай. Ішов сусід оцей же..

Зрикошетив.

P1. Зрикошетив, він видно не взорвався, а може бронebійний якийсь був чи шо, шо він полетів короче в Удай. Бо той каже: я од батька йшов, то як зашелестіло, короче, ну вин же ж пошов вистрел, і каже, отак наче той по очерету, о.. А другий вистрел, получається якраз чотко в задне стекло – і в бокове виходить теж в стекло, ни в [по]перечку ни шо, в стекло – і тоді заходить мені у накритте і [в] дубовий брусок десятый, десятка дубова, і він туди попадає й розривається, і оце од цього взрива пошли осколкі на вулицю і ото собака.

P2. Пробило їй.

P1. Пробило й шифер, дровник через дорогу пробило, сарай, через доски там, а як пошов би взорвався в автобусі, то автобусу була б кришка.

P2. І автобусу б і хаті була, бо якраз під хатою стояв. Дак ми ото так сиділи в тому окопі, а тоді вже ж чуем: уже всьо, притихло, вже пройшли. Вони йшли оце із восьми ранку стрільба ця була у нас у селі Вишнівці до п'яти вечора, безперестанку.

P1. Але вони ще ішли і отам по полю, бо ми чули гул колони.

P2. Не тільки асфальтом.

P1. Не тільки асфальтом, вони ще поїхали там у нас есть, так сказать, канал Остер називається, він іде з Ніжина, іде туди в сторону Омбиша¹.. ну ранче там косили сіно.

¹ Омбиш – село на півдні Борзнянщини, нині належить до Крутянської сільської громади Ніжинського району. Від Вишнівки розташоване на північ.

Це уже за лісом?

P1. За лісом, і вони ото по отому каналу ще йшла, дублірующа колона йшла, поміаєте? І вони вийшли десь там вже під Івангородом, і той, і змістилися.

P2. Ну, а в нас же нема жодної хати: чи жила чи нежила хата, у всіх хатах попрострелювани вікна, ну нам оце так прострелили (*показує*). За сарай не так видно, а тут оце з вікна, і отак по всій хаті, отак по кирпичах простре.. ну отак вони прострочили. І гараж отут у нас за хатою, по гаражу, ну він із шлакоблоку, давно [його] купляли, дак він кріпкий такий, гарний. А синова машина стояла. Дак отак просто повилушували [шлакоблок]. І тоді у нас далі літня кухня.

P1. А літню кухню дак пробило.

P2. Пробило навскрізь кірпіч, дерево, і на печі [лежала] отака довга пуля, лежала прямо отак на печі. Десь дірку навскрізь пробило, але слава Богу, шо не загорілося.

Ну да.

P2. Оце таке, ну жах був, просто жах. Так пережили, ну а сваха наша, коли вони заходили у Припутні; і вони ж так: там з города заїхали до людей у хату, ну, у двір, там прямо оце до нашої свахи так заїхали з воротами, вивалили угол каридора, гаража. Так, а вона із чоловіком ночували на кладбищі. [...] нам оце ж син звонить, каже, як його, бо в Припутнях розташовуються на ночівлю, дак якби чи тьощу забрали. Я кажу: ну як ми її заберем, ну хай іде пішки, ну як ми її заберем? Як.. хтозна як ти її забереш.. Коли ж вони ото з сусідами там: сусіди, жінка із матір'ю, і вони оце з чоловіком дак десь там між могилами ночували.

P1. Між могилами лежали у гілляках, гілляки пиляли..

P2. Хоча вони [росіяни] й там обстрілювали і кладбище, прострільювали все. А тоді ж уже на другий день яось вони перебіжками, уже ж ці [росіяни] стали їхать, дак вони тоже десь ото добралися отуди до мосту в Шиловичі, а тоді їх забрали у Ічню.

А дома ж таке, бо ж уже як пройшли, дак син (а син наш як їхав з Києва, він займається оце сантехнікою, да все таке, дак у нього дуже багато інструментів), він же тоді як виїжджав з Києва, дак позабирав із собою всі інструменти. І там у них ванна кімната, дак він там у ванній, ну, у цій кімнаті усі ці інструменти вигрузив, і накрили якимсь.. матраc і покривала якись, вобщем накрили. Дак він же ж тоді вже як вони перейшли, дак звонить батьку, каже: «Поїдь яось подивися, чи воно там ціле, чи не ціле, чи забрали». Дак вони поїхали, дак казав же ж [чоловік мій] шо страшне було.. На дорозі каже, на кожному сантиметрі лежали оці, пулі.

P1. Гільзи. Усипано було, услата була дорога.

P2. Гільзи із зброї, вони стріляли.. ну чи вони вже старалися все вистрілять, шо у них було чи хтозна.

По дорозі до Припутень?

P1. Від Припутень до Вишнівки дак було все, дорога заслата [була] гільзами.

P2. А тоді де воно й ділося.

P1. Пособірали.

Да, мабуть, розмінування пособірали.

P2. Дак він поїхав же ж, побачив шо ворота вивалені, шо.

P1. Це якого числа? Чи на другий чи третій день.

P2. Чи першого квітня, чи може.. ну на другій день після того як [був дзвінок], бо сваха ж попросила.

P1. Ні, не в первий день, як вони вийшли, а наведено другого [квітня]. Бо я побачив, проїхав автобус шкільний.

P2. Він каже, значить уже їх немає.

P1. Значить їх [росіян] уже немає, раз шкільний автобус [проїхав].. Я думав шо може хтось із Ічні. То я, заводь, кажу, сину машину – поїхали за ними. Він заводить машину, ми за ними їдемо, коли виїзжаєм із села, осюди де оце Константиновни ферма, – і стоїть автобус. І тероборона, вже вони розсредоточились так по обидві сторони. Ми зупинились. Зупинились, я підійшов до їх. Я кажу, теж водій шкільного автобуса, ну й розказую, [що] ми хочем проїхать у Припутні.

P2. Худобу ж покінули, все ж вона..

P1. У нас кажу, у свахі там худоба, нада хоть води дать. «Ну ми нічого не можем вас зупинить, як хочете – їдьте, но не рекомендуємо», тіпа ж.

P2. Того шо не знали.

P1. Вони ж тоже нічого не знають. Коли їде Міцубісі з кузовцем іззаді, джип. Мимо їх проїхав – і поїхав. Я кажу, ну дак а він же поїхав. Він каже, ну хочте – і ви за ним їдьте. Я кажу сину – заводь і чотко за ним, воно ж по гільзах він їде – слід видно. Кажу: чотко, нікуда не звертай, по його сліду. І ми ж ото доїжджаємо в Припутні, він пішов на Дорогінку, цей же ж джип, ну сюди в Гавришку видно, на позиції, де вони стояли. А ми вліво. І отож до свахи під'їхали, зупинились під двором. Кажу: тоже ж, не дуже ж той, зупинилися, зашли ото ж по той, ну я води дав, сіна там наклав – попорались так. І ще в сусідив під погребом лежало чотири сітки картоплі посадкової. Вони ж видно ну там дві [сітки] уже чистили там, короче хазяйнували, дак я ці сітки вкинув у погреб, і погреб закрив на засов.

P2. Ну таке ж наробили – шо попало.

P1. Таке наробили шо страшне: з хати повиносили все там, – і стільці, й таке, й оці, їх багацько було, як вони..

P2. Капельниці.

P1. Капельниці. Дак завалено в дворі було капельницями.

Може медична служба якась?

P1. Шось може цей.

P2. Сваха творог одтоплювала ж, [домашній] сир, дак покінула. Дак повиставляли каструлі то собакам.. ну таке – шось же ж робили, от. Ну, утка [точніше утки] одрубана голова серед хати валялася, видно ж мо' хотіли шось ізробить, а тоді.

А тоді ніколи.

P2. Мо понапивались абощо. Так воно і лежало під столом. Ну таке. Особо ничого – а яке у нас у селі багатство? Ну якісь там тряпкі, дак вони й не брали.

P1. Та й повикидали ж спальний мішок [сина], викинули в калюжі.

P2. Да, бо у дітей спальні мішки були (вони то в Карпати їздять), дак грязни ж повикидали, серед двору валялися; бо ми забирали, дак стірали у нас тут тоді. Ну таке шось.

P1. Ну інструменти не взяли. Чи не нашли його чи.

P2. Чи ніколи було.

P1. Чи ніколи було.

А був закритий він?

P1. Накритий він [інструмент] був тим, матрасом, вони видно не підняли чи Бог його знає.

Не обрали вніманія.

P1. Не обрали вніманія, короче інструменти... Забрали вони там бензопилу тільки, в гаражі була, цього ж чоловіка свашиного, і ще шось він казав.

P2. Чи бензокосу чи шось.

P1. Ну шось таке забрали, ну не той.

P2. Забрали, в дітей була шкатулка, там тисяч п'ять, вони збирали. По десять і по п'ять гривень, дак ту шкатулочку забрали, а так нічого. А, і спиртне було у свахи.

P1. А, да, казала забрали.

P2. Там якісь вина чи шось таке було, дак і те, і те.

P1. Зато пряники оставили. Ящик.

А, їхніх [російських]?

P2. Їхніх, так собаку годували.

P1. Я собак годував. Самі не стали їсти, а собаці.

Ясно, ясно. Казали [ваші односельчани], що стрільба почалася у селі після того як їхнє БМП підірвалося тут у центрі?

P2. Ні, вони раніше.

P1. Вони й раніше стріляли. Може не так той, а під ту міну ж положили, знали ми, знали в селі всі, знали що вони [українські військові] заложили міну там.

P2. Ну міна була заложена десь за день навроно до того ще, як вони [росіяни виходили].

P1. І просили ми, їздили там. Я не [був].

P2. Та і Константиновна ж, казали, разив три їздила, навроно до того ще як.

P1. Під'їзжала до їх і просила, що «Хлопці, не підривайте, не підставляйте село». А він заявив там якийсь із них, що тіпа моя жінка..

P2. «У нас усе під контролем».

P1. Все під контролем, он моя жінка сидить у Гончаровську тіпа в подвалі, дак йому тіпа.. Ну вони як? Тоже ж міну заложили яку – із тим, із шнуром, не дистанційне нічого, з шнуром¹. Вони протягли лінію оцю туди.

P2. І вона ж була заложена на обочині, це ж мало вероятності того що туди, як то кажуть, ступить колесо чи гусениця, вони ж по дорозі ї[хали], ну мо шось там.

P1. Ну, короче, сработала ж одна тікі, вони ж там заложили декілька їх [мін], але ж сработала одна ті[ль]ки. Вони ж зрив-лінію відтягли там у городи, за нежилу хату. І отож підірвали, а сами утікли за Удай, за міст, оцей шо ви кажете отож на Шиловичі міст, дак вони через той дерев'яний міст. Там дерев'яний міст такий, шо не проїде ни машина нияка така тяжола. Важка машина там не проїде.

P2. Легкова проїде, віз кінський.

P1. Трактор там маленький, якщо .. але ж військова техніка там не пройде. І вони ж ото цім скористувалися – і втекли, ото ж бахнули. І тоді ж вони [росіяни] оце зразу ж.

P2. Оскаженіли страшно.

P1. Оскаженіли, і начали ж ото по хатах стрілять.

Це з утра було?

P1. Це в обіди навроно, еге десь?

P2. Ні, з восьми часов.

P1. Ні, пидирвали вони оту [БМП] у скільки?

P2. Ото в осім і пидирвали. Да, і тоді ж вони страшно почали стрілять.

Це в останній день, як виходили?

P2. У останній, да, да, останній день.

P1. Але ж міна була заложена вона заранче.

P2. Тоді ж.. Це ж у цей день погібли тиї, Пабати?

P1. Ні, Пабати погібли на другий день.

P2. На другий?

P1. На другий день вони. Не тридцять першого погібли.

P2. А-а, на другий.

Це на «скорий»? Дак це вже вони як верталися.

P2. Да, да, вони вертались, і їм же ж іще й сказали..

P1. Я чув той взрив, я чув.

P2. Ми чули, воно отак же нам чуть ось із-за Удая.

P1. Я почув, кажу, шось гахнуло, і.. Сильний взрив же був.

¹ Тобто з проводом, без дистанційного радіокерування.

P2. Бо я пам'ятаю, що до нас тоді вже приїхали – ну багато машин, мо сім було, – із поліції, з Прилук, із Ічні там напевно були. Вони вже отут дивились же в нас оце в кого погорівше, да питали: «да чи ви бачили?» А я кажу: а як ми могли його бачить. Вони ж оце без кінця питають: А ви не зафільмували? Да як же ми могли зафільмувать, як ми дома не були, ми не могли його зафільмувать. А наша невістка тоже як оце ви із цім [з диктофоном], дак вона бігала тоже з телефоном, да з усім. Каже, я буду книжку писать про це, бо, бо поїхала до мами тоді, а в їх там вони, із села вона Велика Доч, Борзнянського району. Дак тоже ж ото на початку шось там тоже якось було, а тоді десь ото міст через Десну там [в]зорвали, вони [росіяни] тудою вже не йшли.

P1. Велике Устя ото.

P2. Дак вони там жили спокійно. А вона щодня ж звонить мамі, дак мама каже: «Да батьку й не кажу, бо як скажу, шо у вас оце отут таке робиться, дак батько мене удушить». А брат у неї двоюрідний, у нашої невістки, так десь військовий, служить.

P1. Герой України.

P2. Дак каже: «Я ж вам казав – не їдьте на Чернігівщину, бо там небезпечно». А вони ж оце, діти, ну хто ж тоді знав? А вже під час того вже як почалося, дак уже ж тоді куди? А тоді як поїхали вони туди, вже діти десь перед Паскою поїхали вже ж туди, до тих батьків, дак невістка наша каже, ну, піду там чи в магазин чи там [до сусідів]. Сусіди питають: шо, як ви переживали. Вона каже, оце розкажую, дак а то подруга її там така ж, сиділа тоже у батьків. Дак слухає [подруга], каже тоді, каже: «Я оце слухаю, оце ти так розказуєш наче якесь.. Я то тобі й вірю – ну наче якесь кіно, каже, ти розказуєш». Просто

P1. Я в Ічню оце поїду було у відділ освіти, я їм розкажую, шо таке було.

P2. А вони ж, ти первий раз як поїхав, і я шось поїхала, у серпні; дак пішов туди у відділ – нема й нема, нема й нема. Ну чо[го] ти так довго? Він каже, дівчата мене обступили – «Розкажіть, як ви там переживали». Дак він їм розказував. Каже, ну, і віримо, ну¹ наче кіно якесь. Ви розкажете, наче це...

P1. Як у їх нічого не було в Ічні. Вони практично там..

P2. Спасибу Богу, шо туди не пішли. А тут же канешно оце.. Шо смертей – оце ж ці у Круничполі згоріли, цих двох розстріляли ось у вербах, ці підорвалися на міні – воно ж все на нервах.

P1. Я перед цім як оце ціх розстріляли оце ж наших. Ну, вин щитається мий третій брат. Він як, – мати померла [його].

P2. Тоже ж під війну померла².

P1. Під час війни померла вона, мати.

¹ Тут (і подекуди в інших місцях) частка «ну» вживається в значення «але».

² Респондент має на увазі російське вторгнення 24 лютого.

P2. А батько остався.

P1. А батько залишився, і слабий теж батько, і він оце ж кожний день приїжджав. Велосипедом доїде, я його зустрічаю, він по дорозі їде до цього ж Бражника по махорку. Я його зупиняю, кажу: Гриша, а ти не боїшся? Ну так наче той.. Кажу, ти оце їдиш – не боїшся? – «Да, боюсь, дак, а шо зробиш?» – Оце його слова, оце останні слова, шо я од його чув. Ми в селі, от ми в селі боялися. У мене ж був випадок на Сорок святих, як у Миколи були. Пошли ми ж до її брата туди на дачу, на Сорок Святих, і діти ж, і всі отак городами пішли навпростець.

P2. Подем.

P1. О, погуляли, побули там, а тоді пораться ж. Я кажу, пойду я корову доїть. Прихожу додому, подоїв корову, попорався, сюди-туди. Думаю, да не пойду пішки, воно ж і важко. А в мене єсть такий моторолер, Хонда, маленький такий, скутер. Я його завів, думаю, поїду – і її підвезу назад, щоб не йшла, і сам же. Виїхав отак на вулицю, виїхав же ж, той, і думаю – кудюю його їхать? Чи поїхать на ферму навпростець подем, чи по дорозі. Доїжджаю, помімаєте, ну наче мене тягне. «По дорозі, думаю, да шо тут по дорозі, я бистренько проскочу, наче нічого ж не чуть. Заглушив, послухав – вроді не чуть, ніде не гуде. Воно колони коли йшли, то їх далеко чуть було. А то [їх] ніде не чуть – і я повертаю вліво, і їду по дорозі. І тут ті[ль]ки виїжджаю, оце ось хати дві нежили; і я виїзжаю – і на мене їде «Тігр», два штуки, два ж наче тоді було?

P2. Та я ж не знаю, я не бачила.

P1. «Тігр».

Ну, кажуть, шо вони попарно їздили.

P1. Два. Ну помімаєте, я ткнувся, а вони їдуть. Я їх бачу – шо робить? І в мене така реакція – вліво, я перед Тігром вліво – і на город, короче по городу і за сарай. У сусідкі там кірпичний сарай, я за сарай ті[ль]ки раз, заїхав – і вистрел, ну такий вистрел, шось чи з пістолета, такий, даже не, легкій вистріл «бах».

P2. Та, того шо вони не успіли шось.

P1. Помімаєте, було холодно, то вони сиділи всі у тому, всередині, не було ни пулемьотчика, никого зверху.

P2. Ну вони ж, бувало, шо зверху їздили.

P1. Вони їздили, дак пулімьотчик стоїть зверху. А то вони сиділи всі в тому, то вони видно одкрили ото окно і так стрельнули, ну, налякать.

Ааа..

P1. Ну, канешно, налякали солідно мене. У мене, короче, коли я скочив у город, то злетів шланг із карбюратора, і добре шо він не заглох, шо у карбюраторі ще був бензін, шо я успів заїхать за сарай. Так ото така ситуація була. А не знаю, якби поїхав прямо, дак хтозна б як вони, могли б чи крутонуть на мене чи.

P2. Ну різні ж люди, ви розумієте, як і в нас і в їх. Оце, оце в оціх Пабатів же ж, коли.. Вони ж першу ніч, коли вони [росіяни] ночували, вони ж були дома, вони

в них позабирали, вам же мо' й розказували, [росіяни] в них позабирали телефони ж і все. А вранці вони оддали телефони, і каже якійсь там уже ж, що оце ми вам віддаєм, але якщо у вас є куди, є можливість, то ви ідіть звідси, бо це ми, а за нами каже їдуть такі.. що оце ж.

Казали у Припутнях.

P2. Так шо й вони різні. Ось приїхали, хлопці бігають наші, ну, син же ж і дід; бігають, кажуть, у Бражника видно шось грузять.

P1. Зайшов Камаз, ми побачили, зайшов.

P2. Вони побачили, а в нього ставочок там. Вони бачать – заїхав Камаз.

P1. Заїзжає Камаз прямо на город і, ну, у хазяйство. А нам же видно.

P2. І шось носять.

P1. І вже шось начали носить, я кажу: синок, наведено забірають у Бражника картоплю.

P2. Ну хтозна шо.

P1. Ми ж не бачимо [здалека точно]. Я кажу, давай синок і ми трохи хоть із погребка заховаємо.

P2. Дак вони там мо' мішків три чи скільки .

P1. Шоб нам хоть було шо їсти. Як заберуть, кажу, дак хоть шось буде нам їсти, бо заберуть усе, і тоді ж.. То ми занесли в себе там у сінник, короче, у сусідський хлів, у ясла, в солому зарили там.

P2. Декілька банок консервації, ну хоть шо-небудь, думаєм.

P1. Коли ж вони побули, побули, і «гур» – той Камаз і поїхав.

P2. Коли ж він розказує.

P1. Та я ж пішов до його, я ж пішов через город і до його. Поїхали ж, думаю, узнаю, чиничого.. Захожу в двір – вони обоє стоять же ж, Ліда і Григорович. Кажу, шо воно таке? – Приїжджали [питали] води. Сказали: технічної літрів п'ятсот, і п'їтьєвої п'їсят літрів. Ну, вони спитали, [чи] скажина у вас є.

P2. І так під'їхали, шо він каже, ми даже не чули.

P1. Вони не чули. Вони [росіяни] під'їхали Камазом і БМП. Ну БМП стало ж на дорозі, перекрило дорогу, а Камаз зайшов уже ж на город. Постукали у..

P2. Ні, він зразу не поїхав на город, він каже, Григорович, вони хотіли із скважини там на улиці [набрати].

P1. А шланг перемерз.

P2. А воно перемерзло й вода не тече, дак вони тоді ж чи до ставка чи не знаю як.

P1. Да, вони до ставка і взяли в його.

P2. Він каже (а прорубать хотіли ж цюю, ну лунку ж у льоду), дак я, каже в сарай, я за сокирою ж ішов, а він за мною з автоматом.

P1. Супроводжував.

P2. Ходив же ж за ним слідки.

Ясно, ясно.

P1. [Вони] вначалі постукали у вікно. Ліда вийшла, він [військовий] каже, ви нас не бійтеся, ми тіпа з мирними жителями не воюємо, нам оце таке.

P2. Води треба, вони нічого більш не просили, тільки води. А каже, спитав одного, а звідки ти, синок? А він каже: з Чити. Ой, каже, «далеко тебе домой». Ото тобі таке, заїхали.

P1. Ну, видно офіцер, каже, один був, а то дівтора.

P2. А перед цим же тоже, ще на початку. Ну на початку [вони] ж наче і не стріляли, того що в їх не було.. Вони, ну як, та стріляли вони дорогу просто обстрілювали.

P1. Дорогу стріляли.

P2. Ото ж у лісі пару раз займалося, горіло, бо хлопці бігали тоді тушити.

P1. Та й по селу мо' стріляли – чи вгору стріляли, чи Бог його знає.

P2. А баба ж ось ішла, до баби Галі одна іде отак городом, а вони почали стрілять, дак вона упала отам.

P1. Дак, а в Круничполі застрелили ж бабу в перший [день].

P2. Так це ж вони тоді застрелили, як тоді цих підпалили, як оце хата ця згоріла¹.

P1. А, дак у цей день, еге?

P2. Да, оце тоді воно ввечері, увечері це було, оце таке. А тоді ж канешно вже стріляли, дуже стріляли, хто його знає. Оце таке що ми [розкажемо]. Ну слава Богу що в нас вони, як то кажуть, не стояли і не були. Якби вони стояли, дак хтозна що було б. Саме більше це було те хуже, що невідомість оця – не знаєш, що тебе где сьогодні, завтра, от. Ну, нічого.

P1. Ну, читала жінка молитву. І в погребі.

P2. А я з книжкою. У мене мама ходила все время до церкви, були книжки.

У Припутнях?

P2. Да ні, вона в Сваричівку, вона вже сюди ближче.

Там є церква?

P1. Є. Там дерев'яна церква із тищу сімсот..

P2. Там же церква така у Сваричівці, у мене мама родом з Дорогінки, вона казала, у шістдесят третьому році прийшла сюди заміж. І каже, коли.. значить там така історія, я не знаю – ну в Шукшина єсть таке оповідання, я забулася як воно називається, – значить, хотіли ж ото [церкву] зруйнувать, у якому році – я не знаю.

P1. Ну під час революції чи там.

P2. Ще чи мо до тиеї війни [до 1941 року] чи вже після – не знаю. І зверху хрест, і намагались скинути того хреста, і той хрест тягали, казали, і трактором, і кіньми, як тільки його не стягували, ну стягли. І він падає – і отак у фундамент.

¹ Респондент має на увазі спалення хати багатодітної сім'ї в Круничполі

P1. Зайшов у фундамент.

P2. Оце як зайти в двір церкви, так з правої сторони, у фундаменті там зразу за крильцем отак, там хрестик, хрест стоїть. І він упав у фундамент, отак застряв. А, ні! Хрест іскину[ли]. Це вже його тягали, як у фундаменті був, це ж мама розказувала. Так мама каже: як я прийшла у шістдесят третьому році сюди ж заміж, і почала ходити у церкву, дак ще того хреста було гарно видно.

P1. Виглядав.

P2. Його тягали, хотіли витягли – і не витягли.

Я чув цю історію [в Ічні], але не в деталях.

P2. Чули, ви ж історик. А зараз його вже нема, його вже не видно.

P1. Він зайшов туди далше.

P2. Пішов туди. І оце ж ця церква, воно ж і під війну [минулу] там служилося і всігда. Мама моя церкву дуже любила, вона каже що той, ну там настояща церква. У Припутнях церква – там же і клуб був, якісь склади колись були чи комора там. Зерно там хранили в якісь часи, мама каже, не хочу там, вона була за все життя може разів два чи три оце в Припутнях усього була, а то все в Сваричівку. Вона любила сваричівську церкву, вона така ж каже церква.. От, і книжки, дак я, одна книжечка, там молитви всякі, і оце ж там розписано при хворобах, при нападі ворогів, і які молитви треба читать, і я ото із книжкою: сидим у погребі, фонарик на лобі, я читаю. Невістка каже, я прочитаю, сижу, а вона: читайте ще. Ну на стільки страх був великий. А що – ми безсилі, що ж у нас – нічого не той.. Страшно було, молитви читали. Ну слава Богу, пережили. Добре, що хата осталася, що не спалили. Діти сиділи в лісі, я кажу: Господи, як хати не буде. А діти кажуть: да нічого, у нас трохи якісь гроші є, десь купим хату. А тоді прийшли вже додому, вже чуєм що немає нічого.

P1. Не згоріла хата.

P2. Прийшли додому ночувать, дак син каже: ну я так поняв шо ви вже з нами нікуди не їдете? Кажу, ні, вже нікуди ми не їдемо, а куди. А ще ж не сказала вам: бігаєм у погреб [одягнуті у] валянки, якесь пальто, якісь там.. Ну яка одежа – як пораяєшся. А тоді сижу й кажу [...], невістці своїй, кажу: [...], оце ховаємося, бігаєм у драному, у якому є, а не дай Бог оце все згорить, а тоді в чому ми будем ходити? Були в нас нові мішки, дак ми взяли, стали складать шось у мішки. Понаскладали там, якесь пальто там новіше, якісь..

Уже під час війни?

P2. Да, вже незадовго до того як вони вийшли. То якесь взуття там, ну якісь сапожки, якісь туфлі, хоть новіше; якесь там полотенце.. На що не подивишся – всього й жалко, все хочеться, ну дак а куди?

Ну да.

P2. Ну назбирали вони там скількісь пару штук мішків, вони ж приїхали з речами, да ми своє. От. То телевізори покідали, у нас отут подвал є, в нас тут була

під колись. Дак ми під викінули, а піднизом зробили підвал. Дак ми телевізори у підвал, ну шо могли, ну там якесь сало туди, там олія бутиль був – таке шо. От. А тепер оце як з висоти того вже, шо пройшло, дак думаю: які ми були наївни. Якби воно так дійсно шо, якби вони не тікали, а просто спеціально – дак тут би нічого не залишилось, ни нас би в погребі, ни того погребя, нічого б не було. Просто вони вже тікали, вже їм времені зупиняться не було, щоб отак стрелять. Дак ми ото ті мішки тоже ж порозносила, а тоді не знали де шо діли.

P1. То в один погреб однесли, а то в другий.

P2. Син каже: а переноска де. Кажу, знаю шо я її згортала – і в якусь сумку кидала. Насилу найшли: те там, те там, тоді вже деякі кулькі находили, мо, аж у травні місяці, забули вже про нього. Дак ото повиносили, то до сусідив отуди в погріб, то в сарай, то..

Ясно. А після звільнення шо вам запомнилося?

P2. Ой, оце ж на другий день приїхали. Оце тут у нас на цьому майдані (ми називаємо «майдан») зупинилось мо' машин сім – поліція ж, і хто знає.

Зразу на другий день прямо?

P2. На другий день, першого квітня. Дак так якоесь, я вийшла, кажу «слава Богу!» Перехрестилась, уже якоесь таке полегшення, наче все страшне, але морально вже стало легше. Уже побачили, шо стали їздить свої, стало легше. Тоді ото почали привозить нам гуманітарну допомогу, то те, то солі, то хліба, то те, то се. Курей привозили [тушки].

Ясно. То ви тоді вже, мабуть, і до сівби почали готуваться?

P1. Да, зразу почали готуваться до городив.

P2. Уже зразу городи.. Та ні, після Паски. Вже ж наведено Паску отбули, тоді вже.

А пальне ще оставалось? Бо тоді ж проблеми були весною.

P1. Да у нас трохи було пального на городи, ми залишали.

P2. Ну да.

P1. Трохи було.

P2. Так ми ще до войны його запасали.

P1. Ми ще до войны запаслися трошки, дак було в нас пального, але ж тоді почалось трохи той, дак їздили.

P2. Ну під войну ми ж нікуди не виїжджали, нікуди не їздили, пішки до брата пройдем і все.

P1. Пальне було трохи. Ну тут нектори, дак набрали ж [у російській техніці].

P2. Ми й не знали.

P1. Ми й не знали. Ну я практично ниде не виходив, мені жінчин брат прийшов до мене, каже, стоїть Камаз отут.

P2. За селом.

P1. Зняте колесо, короче домкрат під Камазом, дак ми залазили, там ото вроді таке єсть, і оці ж сухпаї.

P2. Хтозна, ящикі якісь.

P1. Ящикі якісь, каже.

Це по дорозі вже на Сваричівку?

P1. На Сваричівку, тут недалеко. Я кажу: «Коля, я не хочу». Ну я отак, із своєї голови думаю, а не дай Бог вони розтяжку там поставили, я полізу туди по ти сухпаї, десь дьорну і..

І всьо.

P1. І нашо воно мені здалося, кажу: я туди нічого не ложив, я брать не буду. Ну він там на[й]шов трос якийсь, ніс там.. Один там бородатий тут у нас, Прокошка, дак той їздив. Оце тільки колона пройде – він їде. То найшов там рації кусок одбитої, то сапьорну лопатку. Кажу, Коля, ну ти оце ризикуєш життям із-за отакої ерунди. Ну от не дай Бог, вони ж там і стріляли колись, побачили – хлопці там шось тоже ж лазили. Вони начали по них стрілять, дак якось залишились вони, ото казала жінка, десь залізли чи в трубу чи кудись, шо залишились живи. Ну а могли ж їх і вбить. І з-за чого? З-за пустяка.

Дак ми никуди. Але ж тут бінзовоз, десь тут теж шось одбили. Дак понабірали. Наче біля ставка отам десь перед Сваричівкою, дак десь той, дак понабірали. Єсть там некотори по двісті літрів понабিরали, ну я кажу: я не ходив, не став я ризикувать життям.

Добре, дякую вам за потрачений на мене час.

Запис В-31

Респондент: *анонімно*.

Рік народження: *1964*.

Професія, соціальний стан: *оператор машинного доїння*.

Стать: *жінка*.

Кривобок О. П. (у тексті К1.) – *мова жирним шрифтом*.

Кришко С. Ю. (у тексті К2.) – *мова жирним курсивом*.

К1. Чи готовились ви до можливої війни?

Ні.

К1. Не готовились, не очікували?

Не очікували.

К1. Як усе почалося? Що ви пригадасте?

Ну як. Була дома, а хлопці .. дзвонить зять там, каже шо война почалася; там танки йдуть і всьо. А в мене хлопці, дак хліба тут не було, дак їздили в сусідне село [по хліб].

К1. У Припутні, да?

Да. А перед цім кажуть буде наступленіє, дак їздили забіраць дочок. Двох дочок і онука й онучку. Ну туди їхали – нічого, а назад вертаємося – вже верба звалена. Ну ми ще заїхали до зятя, там побалакали бо він каже, ви їдьте. Один зять у мене на тому, на війні, у Бахмуті щас. Раз уже поранений був, а це обратно туди отправили. Дак той, поїхала забіраць їх, а назад уже. Ігорь, менчий мій син – уже розбіраць. Ми помогли голлякі розібраць – і поїхали. Поїхали, а тоді на другій день же нема хліба, вони поїхали. А зять дзвонить, каже: там колона йде. А вони зобралися, поїхали – нема й немає. А той, я кажу дівчатам: «Шось довго немає, ось Припутні, а їх немає». А Ігор дзвонить, каже: ми аж під хутором, бо тут верби повалені, дак не можем [проїхати, і ми] поїхали через хутор, дак застряли, їдьте витягувать.

Вони сідають і я кажу: вже їдьте, а я з дітьми побуду. А тут зять Сергій дзвонить, каже: колона йде. Я вискакую, кричу: не їдьте, колона їде. Ну вони ото ж вискочили, дивлюся: вони поїхали, а за ними колона [поїхала]. Там ще сусідка коло нас, її мати тут живе, вона виходить і каже: «Ану пошлі, подивимось». Ну вийшли, виходимо осюди, ще не дійшли, там я живу за городами, так воно туди куці. Ідем. Вона так їде спокійно, а я як побачила скільки їх багато [в колоні], мене як начало теліпать. Дивлюсь, вони розвертаються.

К1. Це тут, біля ферми?

Тут, так воно дорога йде, це туди як їхать, це сюди повертається на колгосп, туди прямо, туди куці, а там за городами єсть дорога, ми ходимо на роботу сюди, хлопці і я.

К1. Ясно.

Я як побачила[, що] вони розвертаються і їх сти[ль]кі багато, дак вона по дорозі, а я по куцах тікать додому. Начала дзвонить, кажу: «Де ви єсть?» Зять дзвонить [і] на мене кричить: «Де вони?» Кажу: «А шо мені йому казать?» А вона каже: кажи, шо ми десь заховалися. Дзвоню, а вони поза зоною, перелякалась. Коли дівчат привезли, а вони сюди поїхали і начали балакать, да каже: поперелякувались; начали їхать, а воно ж колона стоїть. А харашо, шо пиляли ж дерева, а пилки ж не викинули. Так вони вже ж побачили цюю колону, да пилку десь закінули ж.

К1. Дерева на дрова пиляли?

У вербичках попиляли, щоб не їхали російські [нерозбірливо].

К1. Ясно.

Так не пиляли щоб от Припутень, а од Вишнівки щоб на Вишнівку воно було. Нам воно якби розвернулось, дак нас би досі не було.

Воно так тоді техніка стояла щоб тилькі стрілять. Ну вони тут стояли і балакали. Той каже: начали їхать. Дак у мене ще старший син дак нічого, вони ж начали розказувать же. Заїжджає – вони спиняють же, каже: виходить, руки! А менший син каже: їду, трусяться руки й ноги. Виходить, вийшли, каже, один; а другий теж начав їхать, і його теже спиняють. Каже, дивлюсь, а там брат його троюрідний, з ним тут вин робить, каже, виходить, руки піднімає так. Чи їх шо перви, каже, не дуже. А цього меншого спиняли, дак каже, й кричав. Дак я, каже, вийшов, каже, руки так піднімаю, і вони трусяться. А тоді ото як пошло, ідеш отако вранці, оце при[й]шов доїть, на шесть часов ходили, зразу ще сама два дні ходила, а тоді діти мене водили.

К1. А діти ваші сюди спеціально приїхали чи вони тут і живуть із вами?

Ні, просто у нас село таке, шо... Ні, вони живуть у Дорогінці, а один зять, вони брати, так як оце в мене дві дочки, то там два брата. Вони вийшли. Дак один зять пошов служити, а один остався й каже, шо їдьте до матері, там безпечніше буде, чим тут. У нас же не стояли вони, у нас тильки проїжджали. Бо в нас таке село, по селу їдеш, так не побачиш, а по углах. І він каже: мені буде спокійно. То ж мені, каже, на дві сім'ї, вони рядом живуть, так страшно. Вони оце сорок днів у нас жили.

К1. Так уже і не верталися туди в Дорогінку?

Да. Ото вин одправив. А тоді вин же дочці й не признався, шо якийсь руський там десь чи виліз, чи шо і приходив до його прямо, прямої наводкой до його додому.

К1. У Вишнівку сюди?

Ні, в Дорогінці до зятя, він же там поросят держить, дак він не мог виїхать, і два собаки. Каже, заходить і давай. Дак він [російський військовий] каже: «Ти жонатий?» – А він: «Жонатий». – «А де твоя жінка й дитина?» – «Не скажу де». – Марина каже: «Ти хоть не сказав, де ми були?» – Він: «Ні, не казав». Він тоді вже якось тихенько-тихенько подзвонив, щоб із сільради приїхали і забрали. Його [російського військового] тоді в Безугловку одвозили, там стояла якась тая, дак оце той.

А так ото вранці ідем на шесть часов, приходим оце, доїмо, тут забігає Костянтиновна, кричить: тікайте, бігом за сарай. Забігаєм за сарай – хто лежить, хто стоїть – і дивимося. Ну вони так їздили, дак не стріляли, просто як уже начали там положить ото. Первий раз за колгоспом положили, начали обстрелювать нас. Ну, а як виходили, то я тоді вже не була, як виїжджали чи як проходили послідні. То я вже перед тим як вони виїжджали, дак я последній день робила, ну не робила последній день, а якраз увечері. Я кажу: А чого ви гуляете? Телят тоді було до сорока штук, воно якраз розтел пошов, і ходили вранці на шесть часов, а ввечері на три, щоб до шести часов уже подоїть, щоб іти. Ну, ішли додому, вони: чого? – Дак колона, кажуть, іде. «Ти мамко вправишся?» – Я кажу: «Да може ж дойду, добіжу». А шо вони, їм по тридцять год, а мені пієят восім. Бігла, добігаю, а син каже: колона. Він сказав «у Сваричівці», а мені причулося «у Вишнівці». Я кажу: «Дітки, ви бижіть, а я вертаюся назад». У мене сльози на очі..

К1. На ферму?

Да з ферми додому, а бігти треба туди аж за ліс, за оцей що стоїть, а от ті[ль]ки половина [шляху]. А він каже: «Мамко ти дойдеш?» – Я кажу, шо добіжу. І давай же бігти зразу. Ми тоді, йому хтось подзвонив, каже: «Де ж колона йде?» – А він каже, колона в Сваричівці. А мені почулося: у Вишнівці. – Каже: «Добіжиш?» – Я кажу: «Ні дітки, вертайтесь». – «Так вона ще у Сваричівці». – Я кажу, шо добіжу. Дак як бігла, дак вони по дорозі, а я забігла в ліс, вже добігаю до лісу, а воно ж як їхали танки, дак шумить так сумно. Так я оце хожу й думаю: «Господи, поможи мені. Господи, поможи». Так вони по дорозі, а я куди подалі.

К1. В ліс – це туди на ту сторону?

На оту сторону, оце як ото виїжджаєте на остановку, це на ту сторону, де перехрестя, туди, і отак за лісом, отам по городах, а тоді дорогу отако перейшли – і за сарай. Вони: «Мамко, може оддишем?» – Кажу: «Ні дітки, пошлі додому, пошлі додому». Думаю: дойду, да хоч дома буду як уб'ють.

К1. Ну ваша хата, виходить, не на дорозі, а дальше на улочці?

Далі, ви ж не знаєте де її батько [живе]. Оце так ідем, тільки мені просто так, я попід городами, а так як ідеш дорогою, то отак проїхав і треба туди повертать, я з того конца живу. А тоді ж на другий день вони: мамко, ти наведено сьгодні дома остаєшся, а ми пидем самі [доїти]. Вони тоді ходили, а я дома була. Половину ж мені не розказали.. Я кажу: ну дітки, спасіба вам, якби не ви, то мене вже досі б на

світі не було. Як розказують, як вони тікали, я б не втекла нізащо. А так не желаю нікому такого бачить. Кажуть, що ага, вони там рашистив годували. Я проробила сорок днів під війну, так нікого я не бачила, щоб ніхто нікого, що вони.. У поліцію нас визивали, казали що хотіли там посадить осьо, казали: це ви прикриваєте. Чого б я прикривала, еслі я цього нічого не бачила? Да, вона роздавала людям молоко, чи так само у нас осім душ було, що вони обизвали рашистами, а оказується що пошли, це вона тіпа других рашисти. Та що зі мною доярка робила, вона таке наплела. І оказується шо.. Ну дали, я випросила теля, сини мої, дала. Вона каже: у вас багато людей, ви ходите на роботу щодня й нате вам теля. Ну як я буду брехать, еслі такого не було. Ну заїжджали два БТри, вони отуди проїхали і назад вернулись. Заправиться, як вони заправляються, я кажу: як же вони заправляться, якщо заправка така як стоять на тому, на заправках. Мо' вона там солярку з осені пропила. Не знаю я, я нікого не захищаю, але хто цього не бачив, вин цього не повірить.

К2. А чоловіче населення, чоловіків руські не шукали у вас там чи знайомих?

Ні, в нас не шукали, в нас не було. Ну казали, я не знаю, казали мої хлопці, як їздили вже після війни осінню осюди у ліс [по] колючки оце, дак вони казали, що там десь місцина, якійсь руській був там, но я не бачила. У нас отам попод Удаєм ходили якісь военні, но до нас ніхто не підходив, в нас не було. Оце у Дорогінці, кажуть, там ходили, а в нас не було. В нас не стояли вони тут, вони ти[ль]кі проїжджали.

К1. То може то наші ходили, з тероборони?

Ну може быть і нашіє, ну воно так попод лісом видно, два чоловіка, три бачили. Було: он пошло, а шо воно пішло, всі зразу – бух у хату сидіти. Ага, воно пошло – нема. Ну якби чуже, так наведено ж пришло б чи їсти просило. Ну в нас нема, я не чула нікого щоб хто казав..

К2. А думок утекти з села у вас не було? Ви не хотіли з села втекти?

Я ні, не хотіла з села втекти, вже мої діти як почули, шо будуть виходить назад, чи шо.. Дак кажуть: мамко, завтра тебе увозимо із Мариною, ви сами хужи лякачкі, і он онука й онуку. Ув Ічню тебе одвезем, ви там будете, а ми сами на роботу ходитимем. Я начала плакати, кажу: дітки, я не хочу нікуди. Вони: мамко, так лучче буде. А я кажу: «Да, вам то кажеться, шо лучче буде. [А] еслі я туди поїду, дак мені ще хуже там буде». Ну а воно якраз на другий день начали одходить [росіяни], дак нас і не вивезли. А хотіли ж вивозить, а осюди на Шиловичі щоб вивезти, а там вже міні наші поставляли. Так ото нас і не вивезли, а я кажу..

К1. Так це на мосту поставили чи на дорозі десь?

Од мосту і до самого вигона були. Наші поставляли.

К1. Тут, чи за Удаєм?

За Удаєм я не знаю чи вони були..

К1. Зі сторони Вишнівки чи со сторони Шилович?

А ось на цю сторону були, да, це точно.

К1. Зо сторони Вишнівки?

Да, на цю даже на вигоні, люди казали, просили шоб..

К2. Це вас попереджали, шо воно замініроване?

Нихто не казав.

К2. А як ви знали?

Ну воно ж там же шо люди жили, дак поняли, бачили, просили шоб не мінірували. Отут на вигоні вони десь як ставляли, дак просили, шо «не ставляйте» [нерозбірливо], у людей у багатьох вікна полетіли.

К2. А тоді люди розказали ці, шо там замінірувано? Чи откуда ви узнали, шо там замініруване?

Ну воно ж як? – Село, дак один одному дзвонить, розказує. Бо діти кажуть: слава Богу, шо ми й не поїхали, бо там якраз замініруване було. Вони як начали їхать, вони оце до вигона туди, де трансформатор отам стоїть, вони [росіяни] ж не стріляли. Вони вже, ми дома, Маріна шось робила, я грубу топила, їсти варила. А Іра дзвонить і каже: тікайте, бо колона йде, у погреб. А я ще кеді-не-кеді¹, а вона кричить: бігом, чого ти. І вони тікають, бижать же, а я за ними йду, дивлюся: поїхала [колона]. А воно як виходиш там, так кущі у мене, а тоді видно на асфальт. Я йду й думаю: «О Боже, наведено не бігтиму, бо мене ж видно шо я тікатиму». А Марина кричить: «Мамко, тікай». І я, так як дочка добігає до погребя, а воно начало отам взриваться, і тоді начало стрілять. Ето три з половиною часа в погребі сиділи, а тоді обратно вийшли на пивчаса, вже померзли, пішли до сусідки там, у хату. Прийшли в хату, давай, дайте нам хоч чаю погріться, а вони в своєму погребі сиділи. Так отам ти[ль]кі сіла, а тоді [дочка] вийшла до Сергія дзвонить, чи Коля ж доїхав, каже: обратно колона йде.

К1. І знов стріляли?

Ну ця як ішла, друга, дак не стріляли, ото перва начала, і последня йшла так стріляли.

К1. А, й остання ввечері вже тоже стріляла?

Да.

К1. Бо казали люди з того краю села, шо з восьми утра і до п'яти вечора, кажуть, безперервно.

До п'яти то я точно не знаю, бо якраз уже казали, ще буде одна колона йти, ну вона не йшла. Бо отам у сусіда в мене сарай горів, так сарай тушили.

К1. У той же день?

Да, тоді, воно якраз пройшло дві чи три колони, а тоді ото сарай загорівся і начали тушити сарай, а тоді ми дзвонимо, питаємо «де ви єсть?» на хлопців. А вони кажуть: ми оце шо поварша, дак у неї тушили. Там баба їхня жила. Так вони

¹ Тобто повільно, не поспішаючи.

бабину хату, а тоді, каже, там следующа хата горіла, не хата, а сарай і кухня згоріла, якби не потушили, то згоріла б і хата. А тоді ще зайшли отуто, ішли, дак хтось вийшов да каже, шо оця перва хата отсюдова горіла, так вони зайшли да потушили. А корови голодніє, так іще зайшли дак силосу роздавали.

К1. За один день сті[ль]ки подій, це, я думаю, запомнили на всю жизнь.

Ні, просто якби оце не були замініровані на вигоні, вони нас би не тронули.
[нерозбірливий фрагмент запису]

К1. А от розкажіть, а скільки жило вас у хаті в цей час?

Восім чоловік.

К1. І діти були малі?

Да, от хлопцю одному оце п'ятнадцять год, а дівчині сім, шесть було, а оце [вже] сєм.

[розмова про хліб. Алла Грищенко згадує, як принесли хліб]

К1. У печі пекли хліб?

Да, мельниця ж отуто в єї своя єсть, і як хліба немає, і ніде його не можна купить. Собралися поїхать у Дорогінку там зять каже, в мене там і сало можна взять. Поїхали .. доїхали до розвилки, а там стоять рашисти і не пускають. І назад вернулися.

К1. Це за Припутнями, отой поворот?

Ну оце як на Дорогінку їхать і як на Ічню дорога, ото воно називається розвилка.

Ну, а ми, ще ж доросли дак таке, а малому ж: побігав-побігав, і [йому] аби чи хліб, чи щось таке. А де, мукі немає, а хто ж його [запас], якби знав шо воно таке буде. У мене таке було по трохи, так воно вже покончалося. Хлопці давай молоть на дрібне, щоб тіпа пекти хліб. Принесли додому, на сито переточили, одходи одложили, те гарне посушили. Давай, дрожджі десь купили чи я не знаю, чи були вони. І ото на дрожджах трохи, давай вже хоч якого-небудь пекти. Я замішую, воно сходить, [...] моя дочка пече, а я пошла на роботу.

К1. Так це з самого утра пекли?

Да ні, воно якось так, не з самого утра, воно ж пока зийде, тоді ото пізніше. Як прийшла з роботи [зранку], я кажу Ірі: я заделую, викачую, і тоді в ітоге ти поставиш у духовку. Правда пару раз дак такий гарний удався, а другій раз, дак чи воно щось вже не таке вже получилося. Ну всьо равно їли, пока вже з магазіна не привезли.

К1. Ясно. Так два рази пекли?

Ні, рази три чи чотири, пока вже не купили хліба. Оце канхвет дітям, оце дітям, а це – ми великі, дак ми не їмо, – а дітям то мандарини там, апельсини – це все в них було. Вже можна було поїхать на Ічню, оце як поїхав, скупилися: хліба беруть, батонив; ну шо бачили – все вряд гребли.

К1. А в Ічні були товари тоді?

Ні, ну в Ічні воно, зразу якось, напевно, чи тиждень чи скільки, шо не можна було проїхать. А тоді якось вони проїжджали, шо можна було не круз Сваричивку, не отудою, а їздили через Шиловичі якось. Через Шиловичі ото поїхали, виїжджали уже там із-за Крупичполя, отуди оце через Бурімку.

К1. Це ще во время війни, ще тоді як вони [росіяни] були тут?

Да, вже так шо можна було проїхать, уже там хтось десь шось із'їздив і сказали, шо можна проїхати і взять.

К1. Значить ви через мосток і на Шиловичі, а оттуда на Ічну?

Да-да, туди якось. Я знаю, разив двичи машиною їздили, а раз мотоциклом. Ото: «поїдемо». – Я: «Боже, дітки, їдьте, тільки щоб усе благополучно було, а то переживаю, як ти[ль]кі трохи довше немає».

К1. Ясно-ясно, ну, слава Богу, верталися. Так в Ічні, кажете, ще й продукти якісь були в магазинах?

Да, були там продукти, ну розбірали дуже, казали, оце в АТБ як завозили, так мигом розбірали. А це по-моєму магазин наче «Наталі», отам вони все брали ще в якомусь магазині.

К1. Ну це воно все рядом.

К2. А аптека, ліки?

Ну лікарства якось, я було все купляла, дак у мене було. Я оце не помню, шоб ми купляли [тоді]. Купляли, напевно, ти[ль]кі я не помню шо.

К1. Ясно-ясно. А діти не боліли?

Ні.

К1. Тобто до медиків не зверталися, ні до фельдшера, ні до лікаря?

Ні, ми до медиків не зверталися.

К1. А ваш сімейний лікар де? У вас зараз кожного ж до сімейного лікаря прикріплено. В Ічні сімейний лікар чи десь тут?

У мене дочки в Дорогінці і кажуть: мамко, (так же він крупич[поль]ський отсюдова ходив) нащо тобі крупич[поль]ський, еслі ми ось у Дорогінці, і цей [лікар], шо в нас. А там же в Дорогінці нема тепер сімейного лікаря, воно як почалась війна, вона в Польшу втекла.

К1. Ясно. А так ви до його були приписані?

Да, туди, і хлопці були обидва [приписані] туди. Бо я хотіла сюди, а дочки кажуть: мамко, в случай чого ти дзвониш і до нас їдеш.

К1. А от як у вас була велика сім'я от у хаті, якісь події відзначали, чи день народження в когось, чи щось таке?

Ну, було день народження, і 26 листопада, купили десь вони там той, дак за Іру сіли, випили по чарці. А в сина 30-го, на теплого Олексія, дак тоді феєрверки були, якраз колона виходила [сміється]. Дак тоді нічого не було, вони кажуть «Гарно справили» оце як споминають. Іра каже: о, Коля, я хоч по чарці випила за мої іменини, а в тебе тільки феєрверки дивились.

K1. А от у вас телевизор працював у це время?

Ми його щитай шо не дивилися.

K1. А як зв'язок підтримували із зовнішнім світом?

У мене син менший провів інтернет. А по телевизору там усе новини, ми рідко коли новини дивилися. Вони як оце починають дивитися [по телевизору новини], мене починає отак-от теліпати. Ну більшістьво оце як увечері поприходили, в мене і щас в хаті вікна закритіє. Ото посідали – і в дурака, хто хоче – в мобільнику, там телевизор іде, а вони в дурака ото погуляли, посміялися трохи і полягали спати. А його й щас не дивлюся, телевизора, я його не підключу так, а воно по цьому, інтернету, колись полізла, хотіла переключить, а вобше отключила.

K1. Так шо це все діти командували: шо дивиться, як дивиться?

Да, а так оце зараз заходжу на той, на Ютуб, захотіла подивиться новини, то дивлюся, ну я більшістьво не дивлюся, бо я як послухаю, тоді вже мене починає морозить дуже. Ото як іще дуже не знаєш, дак іще нічого.

K1. Ну, а навірно ж інтересувалися, шо там робиться під Києвом, чи в других кінцях України?

Канешно, в мене оце зять був оце туто десь за Бахмачем, первий раз був там, дак його поранило. Ну дак вони мені зразу ж не розказували. Тоді розказують, шо якійсь там товариш стояв, да каже якби не штовхнув його, ви поняли, дак якраз [нерозбірливо]. А той роззява якраз одступив, він тикі одийшов, і його.. палець, палець навскризь пуля вийшла аж осюдою. Ну вин ото.. їх даже там чотири чоловіка.. чи три, так двох зразу назад одправили. А його на місяць, бо палець був дуже роздроблений. А тоді ж забрали обратно. І вин зразу був під Конотопом, а тоді все, я питаю, де він, – під Бахмачем. А тоді оце Коля колись мені, навірно тиждень назад, каже: мамко, [він] в Бахмуті. А я ото возьму, одкриваю новини, як почую, шо там твориться, дак я зразу спать хотіла, а тоді перехотіла, кажу: «Господи, синочку, хоч би тебе спасло, – думаю, – хоч би тебе спасло». А оце вона каже: не дзвонив скількись там днів, каже, міста собі не находила. Воно ж чи звязі немає чи ще шось воно.

K2. Там по дві неділі зв'язку немає.

Оце написала мені два дні назад чи три, каже, шо по відеозв'язку дзвонив, так каже, наче все з ним благополучно, так у мене аж із серця спало. Дак я йому кажу, ну ти як не можеш, то хоч би якесь слово написав, щоб я знала шо ти живий. Каже: ходжу, плачу. Оце везли хлопця, ото в Гмирянку чи кудись отам, дак там же живий коридор робили, каже, з ним якось перебалакала, а тут його сестра дзвонить і каже: ти не вийдеш в центр? – Вона каже: а що таке? – Да тут, каже, будуть воїна везти, так щоб живий коридор зробили. Так Маріна мені каже, шо всі стояли, а вона каже, бідна стоїть, і в неї сльози горохом котяться, плакала, каже, думала, може зразу його чи шо.

І каже, а це в його брат, дак [...] це ж вин менший, так переживає. Каже: «А ти оце шо, за гроши пошов служити, воювать?» – Він каже: «Ні, я не за гроши, я пішов воювать, щоб було моїй жинці і дитині жить гарно». Де воно ото взялося таке, хто його знав шо воно оце таке буде.

К1. Хто міг би про це подумати.

Так а возьміть оце. Оце ось багато хто каже, шо такого не було у Вишнівці, лічно мій рідний брат сказав: «Тут такого у Вишнівці не було».

К1. Який? Із Дорогінкі?

Мій рідний брат живе в Куликівці.

К1. А, в Куликівці, це отам як на Чернігів їхати?

Да, самий менший брат, він зі мною даже й не общається.

К1. Та ви шо.

Дак вин же мені сказав, шо це половина села знає, шо лічно вона тут напувала, годувала і заправляла росіян. «Бо тут пивсела знає». Дак я йому кажу: дак чого ж ни одне з пивсела нічого нихто не сказав? Ну як оце, як повезли мене в поліцію, [я] прожила п'ятдесят восьм год – я там ніколи не була. Мене так держали там.

К1. В Нсжині?

Ув Ічні. Мене так-от, наче преступницю, привели й посадили. А тут таке ото, де откривається, дві жінки кажуть: «Наблюдайте за цією жінкою, дивіться щоб не втекла». Куди я втечу, в грязний одежі, і в мене ні одної копійки грошей в кармані немає? І шо я зробила? Він мені каже: «Це ж ви її захищаете». А я йому кажу: «Якби ви пошли да побачили, як я ходила, так ви б чи захищали б її чи не захищали». Як я її буду захищать? Як вона кричить: тікаємо, бо їде колона. І як, і шо я, я кажу, [шо] я не брешу, я вам чисту правду кажу, а їм треба брехня. Ото приїхав якийсь там із цього, Чернігова, шо десь сидів-сидів, а тоді вийшов вин через п'ятдесят днів откудовась приїхав, дак.. Один мені каже: «Ти ж знаєш, шо я приїхав провірять». Я кажу: «Хлопці, ви не бачили того, шо я пережила». Він каже: «А ти знаєш, шо ось оцей бачив?». Ну я якби оце так як із вами [спілкуюсь], так я б сказала йому, а як вони стоять із автоматами, шесть чоловік чи восьм, дак як я можу, я проти їх нічого не можу сказати. Я б йому сказала, я знаю, моя сестра там у Чернігові бачила, шо воно творилося. Вин приїхав.. Приїхав би тоді зразу – і подивилися б шо тут робиться, чи ходять тут рашисти чи не ходять. А шо приїхав через п'ятдесят днів дивиться сюди. Тягав ни за шо.

К1. Ясно.

Хай би пожив отак як ми ото ходили, як ходиш – ідеш і трусишся, щоб перейти тую остановку, щоб тебе не вбили.

А як доїли. Дойка гуде, не чутно, а ми стоїм виглядаємо, а тоді біжим, а тоді дивимся: окна попрострелювані. А як ото стіни попробивати, нас би спасла та стіна, шо ми за тими стінами ховалися? Клітки перекидалися, я розкажу, шо людина проста, це ж не то шо, понімаєте, як людина ще може якась освічена, то

може там і може.. ну як, ну ви поняли. Люди прости, хай свідчать, хай кажуть те, що вони бачили насправді, як було, як бігали, як тікали, що їли, які були в нас можливості¹.

Я ж кажу: діти, це спасіба велике вам, що ви мене не пустили, що я на роботу не пошла. Мене б не було досі. Я тоді перед цім ішла, дак я додому еле жива прийшла. Мене і трусило і теліпало. Іра каже: мамко, ти завтра не йдеш на роботу. Вона побачила, що я перелякана до вищої степені. А як од другого сарая отуда бігла б, я б не добігла, як вони з обох сторін стріяли. Рішили так: одна дочка йде вранці помагає мені, а одна їсти варить, увечері друга йде, а та їсти варить.

[запитання про дітей]

К1. Так виходить і дочки були у вас в цей час?

Да, зять відправив їх сюди, каже тут безпечніше місце, щоб не той, там мало людей. Там вони жили ж, і по хатах ходили.

К1. Вони жили там якраз по тій вулиці, що їздили?

Вони жили, як їхать на Бакаївку.

К1. Ну да, якраз там же маршрут їхній [російських колон].

Ну в їхню улочку вони не стояли, по центру як на Бакаївку [нерозбірливо].

К1. Ясно. Да, не просто було. Так у вас якраз вся сім'я зібралася на період війни, можна сказати.

Да. Война кого об'єднала, кого показала хто є хто.

К1. А як закінчилося, діти зразу роз'їхалися чи ще з вами були? Як вийшли вони.

Ні, ну вони ще, як у нас відкрилася дорога, що уже можна їхати, так одна дочка поїхала, а одна ще, по-моєму, чотири дні побула і тоже поїхала.

К1. І дітей забрали, онуків тоєсть?

Да.

К1. Ясно. Не осталось у вас якихось фотографій з того часу?

Да ніхто його не фотографірував.

Нихто нічого. А те що фотографували, оте що там балакали з росіянами, дак вони зразу начали удалять, щоб їх не посадили [сміється]. Нихто нічого тоді. Я вобще до цього.

К1. Якусь допомогу вам привозили після звільнення?

Допомогу я разив чотири получала, більше ні, і то по розписці як ото давали. А так що привозили до цього, до магазіна, нихто не переказував, нічого.

К1. Хто дізнався, той узяв?

Да, воно як хто бачить, проходить, так дзвонять, а як тобі не треба, щоб собі більше нагребти.

К1. Ясно, і такє було.

¹ Цей абзац – репліка Алли Костянтинівни Грищенко, присутньої при розмові.

Мені шо дали то і спасіба. Я ходила, заробляла гроші, на кусок хліба заробила. Дали – поїхала, купила, я не переживаю.

К1. Так, а те, що вам давали, це виходить до вас привозили чи просто вам дзвонили, а ви йшли получать?

Ні, привозили, прямо додому. Ну, як давали по списку, так як не додому привозили, так близькі сусіди їздили, дак привозив мені сусід один раз. А один раз приїжджала машина, і каже: «Ми привезли допомогу». Ну привезли, так привезли, ті[ль]ки я не помню шо вони привезли, два мужики. Вони спитали, як мене звати, я їм сказала, а вони ще мене сфотографіували. «Нам треба для отчота, щоб знали, що ми вам привезли допомогу». Я їм подякувала. А тоді я пішла до сусідки, а вона мені каже. Я кажу, вчора гуманітарку якусь возила машина. Вона каже: да то я направила, нам мало попадає всігда, так я кажу, отуди поїдьте, там одна хата, сусідка, дак їй.

К1. А ви, получається, трохи скраю села?

Ну скраю села, а в селі так у конці села людям кому шо треба, так вони дзвонять, а як гуманітарку привозять – так ні, це вам не нада. І те понабірала, і те понабірала, а я кажу: та беріть, Господи.

К1. Дякую вам за інтерв'ю.

К2. Було таке відчуття що вам як би гуманітарка була доречна, що ждали ви її, таку іменно допомогу?

Ну як вам сказати. Радість була в цьому, шо нам єсть допомога, як воно хто каже: ой, я он вчора набрала то, набрала то. Воно другій людині обідно, а другій ні. Я не обіжалася, нічого. Наприклад, я казала так: еслі дасте гуманітарку, значить по всьому селі. Лучше б цюю гуманітарку одвезли туди, де людям нада, а не оцім, шо у їх отак грошей, а вони гребли по пакетах.

К2. Були й такі?

Да, ото пошла я до сусідки, а вона каже мені. Наче вона, а, [ні] – хлопці прийшли з роботи й кажуть: «Мамко, ти ввечері не ходила по гуманітарку?» – Кажу: «Ні». – «Роздавали сьогодні гуманітарку, казали, хто не получив, так до Бражніка». Вони питають чи поїду я, ну везуть мене. Приїжджаю я, Сашко ж виходить, не старий, а молодий. Я кажу: «Тут казали, хто не взяв гуманітарки, так гуманітарку». А він каже: «У нас нема ниякої гуманітарки». Ну я [кажу] «спасіба», розвернулась і назад. А пошла до сусідки, так мені ще й сусідка каже: гуманітарку розвозили. На тобі, пішла дак ще й не даром, їм же навроно стидно стадо. Може вона й була, так вони собі забрали. Через три дні [нерозбірливо] дзвонить мені: «прийди забери гуманітарку». Я приходжу, а вона каже ця, Галя, каже: Бражнік передав. Каже шо може вони через два дні чи три привезуть ще остачу, тоді і вам буде.

Отак от, а я кажу як яка людина жадна, то скільки не даватимуть – все мало буде. Оце в мене живе отам у доміку брат, по праву сторону, один домік розвалений, їдеш, вона якраз за магазином, отак улочка перва, сарай стоїть, а там

її хата, домік, то живе брат. Невістка ни одного разу не прогавила гуманітарку, а як треба Галю, дак вона дзвонить, а за гуманітарку ни разу не подзвонила. Дак чи вони думають, що це я тут роблю, так мені не треба казать, бо то вона ж рашистів годує, дак я ж тут тоже рашист. Бо всі ми тут робимо і всі ми такі предателі [значить].

К1. Дякуємо вам за інформацію.

Запис В-41

Респондент: *анонімно.*

Рік народження: *1952.*

Професія, соціальний стан: *пенсіонер.*

Стать: *жінка.*

Хазяїн вийшов пораться. А вони ж їздять же без конца сюда-туда. Вони як дома..

Колонами чи окремно вони їздили?

Колонами їхали в одну сторону, туди їхали. А так шо небагато їх, так по два, по п'ять, дак їхали сюди-туди. Якись у їх діла.

Ясно.

Я у хаті. Їде. Чую – зупинилося під двором. Ну я так оддалік, круз занавеску так, штора одсунута. Зупинились під двором. Стають, ідуть. Ідуть з автоматами отак наготові. Дванадцять душ заходить у двір. Я в хаті, чоловік надворі. Господи! Ну я із ляку, я окаменіла, думаю, шо: зараз чи стрілятимуть, чи грабитимуть, чи хтозна. Ну якись думки: «Чого ж ви йдете». Ну стою, стою у хаті, слухаю. Вони найшли хазяїна: чи йшов, чи почув, чи. Іде. Вони: «Хозяева, хозяева! Воды можна взять?» Ну скажи шо не можна?! Да тоді ж і казали по телевизору, шо просяться – дак давайте.

– Де, де в вас колодязь?

Хазяїн каже:

– Ось тут колодязь.

– А ви воду не отравили?

Хазяїн каже:

– Шо я, для себе буду травить? Откуда ж я знаю, чи ви приїдете по воду чи ні, а я для себе воду буду травить?

Ну й вони ото носили цюю воду. Один з автоматом туди направлений стоїть, один – сюди, на вулицю. І за хатою за [углом] тоже так само. І настилькі.., ну

можете представити, як це було, як їх остигі стоїть. Це не можна, не можна передати. Правда, вони спочатку, – це ж на самому початку було це все. Вони тоді спокійні були, ще вони тут не стреляли. Вже ж я що я казати буду? Не стреляли, нічого.. Дак ...це ж стоять, балакають із хазяїном. Він щось у їх там ще й питає. А їхній старший каже: «Вы знаете, нам эта война не нужна, наша цель – сменить ваше руководство». Ну своє міняйте, нашо ви здалися, що ви будете міняти наше, і ото узялись скікі, скікі можна було взяти води, в нас насос в воді в колодязі, дак насосом качали вони, носили-носили, а тоді од нас поїхали ще й до оце ж до сусіда.

Да-да, вони розказували.

В мене стільки усяких казусів було, що я не можу передати. Другий [випадок], тоді вже мабуть днів через десять. Я тут у кухні, чую стреляють, от звиттіля, стреляють по кухні, по стіні, по, ну-ну чуть же, бухкає, чуть же, що пулі. Хазяїн у хаті був, кричить: «Ховайся в хату!» Я кажу: «Чи вже не однаково, чи в кухні чи в хаті, кажу, хай гади вже вбивають». Він: «Іди сюди». Я переступила, сидимо у хаті. А вони ж стреляють, не поймеш куди, шо, сидимо ми в хаті. Я лягла у теплішому коридорі, на полу лягла, дві стіни відтиль, звідти відтиль, шо воно поможе, як гарно бухне, ну все ж таки пересідали. А тоді дивимось, а воно осьоде, за хлівом, за нашим, за нашою усадьбою горить. Дим, дим, і огонь так рівненько, гарно іде на нас, у нашу сторону. Я кажу: «Ходім тушити, ти шо оце», а він, іще далекувато і там трава отака, а в мене, я вже года і ноги ж такі вже, він каже: «хай ближче підходить, тут скот пасся, менша травичка і легше тушити буде». Ну да давай підходить ближче, ближче, хлів, топливо там, кобила там, сіно на хліві там, і вітер сюди і огонь таким вже сюди іде. Ми подзвонили оце сюди сусідам кумам, Саша там син у них єсть. Кажу: «Саша, вогонь на нас іде, кажу, може як той, прийди поможи, будемо тушити». Він не вспів прийти, я там уже узяли граблі залізні, ну що придумали тушити вогонь. Тільки вишли за хлів – іде колона більше чим п'ятдесят, і [здивована], ну тут огонь іде, [а] тут вони їдуть, і що, ти стоїш, дивишся, шо ось огонь доходить, доходить осьоде до хліва, добре, шо трава менше, дак хлів не загорівся. Кажу: «Сті[ль]ки, сті[ль]ки всяких», я казала вже сама собі, та й думаю: «Чи взяти та й записати як воно було усе, щоб колись, чи діти чи онуки почитають, яке воно пережилось».

Да, це була б велика пам'ять

Таке пережилось. А тоді як ото ж дощі, без кінця, погода така, і думаю «Одежі десь би заховати, винести, ну куди ти на дощі закопувати, ну де, хоч бо як заберуть і переодіться ні в що буде». Ну я за одягу там в пару мішків і у погреб. Думаю, все ж таки не на дощі, і може не так мо' горітиме, як то, ну ми в погребі, перший погреб горить. Ми в погребі, я кажу хазяїну: «Горимо». – «Да це моя сигарета». Я кажу: «Да я понімаю, де сигарета, а де ні». Виходимо, а воно сарай у нас п'ять на десять, і ото у самому горі іде дим. З кінця в кінць уже дим, уже я

бачу шо вже всьо, ми його не втушим. Залізти не можна з цієї сторони, бо сіна повно, так не можна влізти. Він за драбину, да щоб із вулиці залізти, там трохи місця єсть. Тільки драбину виніс – ідуть колони, отакі танки. Боже мий, і іде колона і один танк на нашу сторону направлений, а один на другу сторону,

Ну це ж вони завжди так їхали, один на одну сторону, другий на другу, і стреляють же, і сміються: «О горить як», уже не тикі дим, уже огонь на всю. І тут пока стовп стояв, да стояк був, дак ми качали воду, в нас насос у колодязі, дак качали насосом, я наливаю, накачую в відра, а він бігає, да тушить хоч старий хлів. Бо як загориться хлів, так загориться і кухня, і хата. І за хатою ще онде пристройка, машина стояла. Господи, я [сміється], а тут уже всьо, одгорів стовп, вже свету немає, трьохфазка, – як же тільки стреляло! от трьохфазки іскри летіли в усі сторони, настільки летіли, шо вам не передать.

Конешно, замикало ж.

А я, давай же ухватили мотузку, яка стара слаба, а в нас у кухні газ-балон, два балони, один підключений, один ні. Я із такого, де така сила береться, я ухватила балон, із балоном бігти тикать, ну, ну можна, да оце не дай Бог стрельне оце по балону. Ну одгорів свет, немає свету, давай я матузка, відро мотузкою, в нас воно наготові було, як коли немає світла, коли щоб витягати матузкою відро, скільки нам треба води. Боже мой, я тягну, а вони ідуть, а вони ідуть і я якось, шо воно шумить, гуде, шифер стріляє, і вони по мені стріляють, пулі по колодязю, і у вікна в кухню і я возле [заїкається]. Я присідаю, а їм вже, їм вже видно ж мене, бо вони ж високо сидять, а я возле [заїкається].

Я кажу: стикі, ну стільки всяких казусів перебулося, шо я не знаю, чи до смерті ясне діло воно нічого не забудеться, я по собі вже так. А ото дітей, онуків жалко, в мене внучок самий менший, це шо мама бедна і досі сьгодні в больниці була. Витягували [в неї] тиї шпуги, як вони звуться, спиці отії, болти, шунти. Тягали-тягали і в одного поламалося, осталося, через півгода тоді знов давай по новому витягати. І хлопчина каже: «Бабуся, я так хвилююся за маму, так хвилююся».

Я кажу: «Моє ти дитинятко» [плаче]. І так і жили шо і ще нікуди не ховалися, нікуди, дома быть, і це я вже після вже узнаємо від людей, шо це ми одни, шо над асфальтом ми одна сім'я, шо сиділа дома нікуда. Ну, а куди бігти, і шо кажу, шо буде те й буде. Правда дочка ця старша, уже в Києві була каже: «Мамо, покиньте все, хай, все покиньте і зйдіть з дому» [схлипує]. Сюди, каже, в ліс не йдіть, а сюди Удай і вода, дак каже, вони не должни їхати.

Не пойдуть сюди, вода, дак вони стріляють же ж хтозна куда, хтозна куди стріляють. Ну я останню ніч, це перед тим як вони їхали, як стріляли, як спалили нас, дак каже, я взяла одіяло велике ватне, взяла пальто якесь і туди. Валенці с калошами, і йду я іду по воді – вот так і доходилася, як заболіла я. Ой Боже, казали шо коронавірус, ну воно просто простуда да і все.

Ну да, від сирості.

Я, ну стіки всякої всячини всього, а син звонить, каже: «Мамо, хоч одно слово обізвіться, щоб я чув, що ви єсть» [плаче].

Да таке, таке.

І діти, менча дочка ж тут, тут була. В мене мукá була, дак я хліб пекла. І ото хазяїн ще возив, тут же воно в селі, а всьо одно ж страшно як. Дак ще як палили вони цей, по-моєму 31-го, а в нас 30-го у чоловіка батько умер. Дак такий похорон же такий страшний був, бо як же ж мог похоронить діда, бо у Крупичполі женщину убили, так п'ять днів лежала, не могли забрать, закопать, лежала. Тікала бедна, із дому тікала, в кущі, і вони її ото. Ну ужас один. І в нас же ото, в скорості і наш дід, так нам позвонили десь в полп'ятого вранці, що дід всьо тільки скончався. А ми добре, що вже ж я бачу що таке, дід уже зовсім нікудишній, так я отут попросила у нас у селі один гроб і зробив, бо не поїдеш же до Ічні, бо там продаються. Так він, спасіба, зробив. Хазяїн повіз гроб трактором, не доїхав до села, а вони танками їдуть, звідсіля їдуть туди. Боже, я не знаю, як теє серце витримало, і ще ото, мабуть волячене, не людське, що ото таке, в отакому. Да за що ви? За що ви так іздівається з оціх бідних українців? Боже мій! А скільки, скільки діток ото вивезли, за що ви їх вивезли?

Ясно, так це виходить його рідний батько помер 30-го березня?

І спасіба, спасіба людям, ну ми навідувалися перед тим частіше, пока ж не таке страхіття було. Ну дак як пока до війни ми їздили щодня, бо й баба не чує й не бачить. А тоді ж уже бачим: дід уже ж заліг повністю і їхати з ним не можна. Іще ото приходили по воду, дак чоловік же і питає: «А в мене там же такий батько там слабій, можна я до нього проїду, бо стоїте ж ось».

Зараз бахне хвіртка – щоб не думали, що стріляє [сміється].

Каже: «Лучше не їдьте»

Росіянин [каже]?

Росіянин. «Бо це ми знаємо, лучше не їдьте». Так ми подзвонили, попросили сусідку, так сусідка ходила ото до діда, там уже йому й не нада нічого – уже він лежав як би таки. Ну і ми ото, добре, що мобілки, і якось і робив зв'язок. Подзвонили та договорились, що дід уже зовсім нікудишній, щоб уже ж яму викопать, як уже таке случиться. Ну ми ото поїхали десь часа в півшостої вранці, поїхали. Отож таке страхіття, а ми, машинка в нас маленька «Славута», і взяла кое-шо копачам одбуть, і поїхали. Поїхали, а хлопці спасіба, дак ми, ну ми просили, обично шість копачів ото ж і тиї, що несуть, а їх двенадцять збіглося, спасібо людям, і ото бігом-бігом викопали і бігом у полдевятого уже діда закопали.

А тоді якраз вони начали їхать?

А тоді ото началося таке. А тоді, сьо[го]дні діда закопали, а на другий день пожежа отаке, дак пожежа сама по собі страшна, а ще й як стреляють по тобі, що ще й викинуть не можна, і затушить нічого не можна.

А тут вони стояли недалеко від вас, казали, десь на краю села?

Ну оце за нами ось тут воно кущі-кущі такі, а то лісосмуга, березки гарні, високі.

Воно серед поля вроді так.

Ну да, двісті метрів от нас чи й нема. Он зразу за нами ставочок маленький і сразу туди. Собачка навіть бігав до них у гості, вони мабуть підгодовували його. Бо бігав сюди-туди.

Так вони довго стояли, тижнів три напевно?

Да, да, я точно ж не знаю, бо ми особо в нас корова через дорогу, дак ходили сюди-туди. А вони ж бачать, що ми ходимо сюди-туди, так питає: «А хто там живе, що ходиться, що часто ходиться?» Хазяїн каже: «Да худоба в нас там, і топливо там», дак і нічого, да і слід, зима, сніг і видно, що ходилось. Ну я якось тиї були перші якось було..

А тут постійно стояли вони у вас?

Стояли, генератор гудів на всю округу, ой.

І вночі і вдень напевно?

Ой, і вдень і вночі, бо воно ж холодно, зима ж іще. Вони мабуть на другий день і поселилися, як почалася вся війна.

26-го десь напевно?

Довго, довго вони стояли. І ото ж тут стоять, тут, проїхали сюди, поїхали і як їдуть звідтиля як їдуть, чуємо, що гуде і земля двигтить. Заїжджають туди на ночлег, віддыхають там, чи що вони там роблять.

А, так вони там і ставали?

Ставали, у їх там перевалочна база була, скільки там їх було.

Так цілі колони туди заїжджали?

Да зупинялися, зупинялися і колони там зупинялися, заїжджали.

Ага, отак значить. У них стоянка там була.

У нас ото один раз ото в одних тикі, і всьо, не зупинялися, не заходили.

Так вони ото й питали, чого ви там ходите?

Ага-ага, і каже: «Не вздумайте вночі ходити, уночі да ще й з фонариком». Ще й попередили, що не вздумайте вночі ходити. А пакетів скі[ль]ки ото, тиї..

Сухпайки?

Сухпайки, вітри ганяв сюди-туди і скі[ль]ки їх валялося. Ой, і над асфальтом, і над дорогою. А тоді як [сміється] один день ото я корову дою раніше, а хазяїн тоді іде пізніше годувать. Я пошла подоїла, а він не йде годувать. Кажу: «Чого не йдеш, не годуєш?» – «Ага вийди, он глянь, он стоять за сто метрів од нас стоять». Да кажу: «Да що там стоять. Вони, кажу, стоять уже два місяці стоять. Ну як ти вже такий боягуз, то я така смілива баба, і я ось бігом пойду». Одчиняю хвиртку, а тоді ж давай – і.., а вони немає [й] сто метрів, їх там стоїть, стоїть отако, пешими стоїть людей ну багато, ну більше сотні. І машини отиї ж

їхні, шо броньовані, шо людей ото возять їх там. Ну вообще їх там стояло дуже багато. Дак я ото так зразу вискочила шо, ага, ось я пойду через дорогу, а потом так-так тихенько назад-назад, і вони довгенько стояли. Ну тут аж під селом, ото дальше Сваричівка, дак були, я не знаю, не знаю хто як, чи сам по собі поламався може бензовоз з пальним, дак казали шо, ну там видно, шо натекло, зараз там не росте трава. Дак хто смелий, так брали.

Дак як, вони отут стояли, а вони їздили, і там брали? Так вони ж могли їх підстрелити?

Авжеж шо могли. Ну вони стояли осьде, а тут кущі. А там, під самим селом тоже кущі. І воно якось за асфальтом стоїть.

А, це вже біля Сваричівки?

Ага-ага, да, біля Сваричівки. Тут ні.

Ясно-ясно. Так що це оттуда значить промишляли?

Ага-ага, тії люди, сваричівські хлопці. Казали, а чи це брали, чи тільки казали чи хто його знає.

Та так, розказать можна багато, а як було насправді?

А покинули ж машину були. А тоді оце ж нас сьогодні попалили, попалили нас, сьогодні вранці, ну до обід чи в обід, я вже. Бо в нас колись приїзжали я вже не знаю, яка організація, бо в медпункт пригласали і мене, і дітей, і всіх таких постраждавших. Дак питали, і день, і число, і часи. Я кажу: «Хлопці, його забудь, його хіба можна запомнить». – «А ви оце б познали б тих фашистів, шо їхали на танку і стреляли по вам?» Ну кажу: «Ну ви можете уявить, познав, чи не познали би, чоґо ви питаєте таке?!»

Вони ж не показувались.

Я кажу – із ляку там забудеш і число, і день, і все на світі позабуваєш. Оце таке запомниш.

Це ж не в очі їх там бачить.

Ну оце з вами я ось общаюся скільки так іще, а то він на танку і немає, і там на нього дивишся, додивляєшся шо, ви каже познали його. Кажу, це дуже серйозне, дуже страшне прожилося, я ніколи не думала. Я родилася через сім год після війни, в 52-му, і батько на війні був, із 39-го. На фінській був, і всю війну пройшов, ранений був, добре війну пройшов. Ну а вернувся додому, дак ще ж молодим, ще й діти були, після були. Так Господи, оце скажуть діти війни, тяжело, тяжело і дітям війни було. А в мене мати умерла, мені було десять місяців, як моя мати померла. І ото можете уявить, яке детство було.

Да, без матері.

Це його передать не можна, яке воно прожило. І моє детство таке, і тепер і онукам. І онукам оцю війну отак. Да за шо!? [плаче]

Да, непросто

Ну щоб оце отак, от отак. Ну я в свій час, я робила зоотехніком у колгоспі. Ну по правді я не боюся, не здаюся. Хай я преступник, чи не преступник, я не знаю. Ну я була комуністом. Ну тоді таке життя було. Хто на таких должностях, тим мусиш бути. Нас так виховували що це все моє діло, куди там усе, Советській Союз самий сильний, самий-самий. А тут на тобі, напасти, стрелять. Я вночі лежу, сплю, чи вранці чи проснуся. Думаю, Боже: «А це мені снилася, оця вся війна, чи в самому ділі було?» Правду кажу, не віряться, не віряться. Ото таке прожилося, думаю: «Боже, як би це було тільки сон. Страшний сон». І ото одна дочка втекла сюди, так хто в Ніжині був, так нічого не зазнали, а моє внучатко бідне, отакого зазнати, ну це страшне, а як. І туди втекли то, до діда-баби. І вони в хаті, і вони стреляють, попадали, добре що по вікнах, а стіна, стіни, тоже ж кірпічом хата обтягнута дак, ну не постріляли стіни, вони якось падали, дід командував щоб ближче до стіни, щоб не туди. І оце дитині бувши, стреляли. Ну за що ви по дітях.

А кудись перейти вам було нікуди? Правда ж, хазяйство.

Ну хазяйство, і куди іти. Аби до мене хтось прийшов, я б прийютила. А самому іти ні. Пішли ми до одних були, а вони: «Да в нас ночують», там ще хтось до них ходить ночує. Никуди.

Своє є своє.

Ото роздягнуся, я лежу на печі, лежу, хазяїн ходить: «Ой, стреляють близько!» Я за одежу – на оберемок, і у погреб, у погребі вдягаюся, оце там одежа лежить, а куди йти. Вода там, і хліб був [*сміється*].

Ну правильно.

Ой [*тяжко зітхає*].

Запис В-51

Респондент: *анонімно*.

Рік народження: -----.

Професія, соціальний стан: *вчителька*.

Стать: *жінка*.

Чи відчували ви, що може початися війна?

Ні, не відчувала. Коли говорили, що можливо буде війна, я в це не вірила. Я не думала, що це ж таки братський народ росіян може на нас напасти. Не вірила.

Тому, мабуть, і ніяк не готувалися?

Ні, не готувалася: ні матеріально, ні психологічно. І те, що почалась війна, для мене було справжнім шоком.

А чи пам'ятаєте, як ви дізналися про початок війни?

Так. Я проснулась вранці-рано. Включила інтернет і побачила повідомлення, що почалась війна.

І коли це прочитала повідомлення, в школі в цей день відмінили заняття. І на другий день по моїй вулиці, мимо мого двору вже йшли російські танки, БТри. Уже йшли російські війська, російська техніка. Спочатку ж люди не розуміли, які в них наміри. Я і всі сусіди виходили на вулицю, і ми дивилися: сиділи солдати, які також на нас дивилися. Ми не відчували небезпеки особливо. Був страх, що в нашу країну ввірвалися все ж таки ворожі війська. Тоді ще ми не відчували, що це буде страшна небезпека.

Як місцеве населення сприйняло звістку про війну?

Усі люди плакали й у всіх був страх. Що робити? Тому що в селі люди були налякані. Тікати нам було нікуди, тому що уже коли в перші дні війни російські війська не трогали місцеве населення, то вже [в] наступні дні при зустрічі розстрілювали. Тому всі ховалися, старалися не попадатись на очі. Іще перед тим як іти, росіяни стріляли. Це було дуже страшно. Тому люди всі ховалися. Навіть не в будинках, а тікали, ховалися під будинки, за ставки десь, де насипи були. Всі ховалися. Саме головне завдання було – заховатися. Старались не попадатись на очі, щоб не бути розстріляним.

Чи стали ви свідком якихось подій? Можливо ви ще щось бачили, крім руху колон?

Я пам'ятаю день, коли був страшний вітер. Сусід прибіг до мене і сказав, щоб я вибігла з будинку, тому що дуже стріляють. Іде російська колона і треба не бути в будинку, бо це небезпечно. Я вибігла, але тікати було нікуди. Скрізь видно буде, куди я буду тікати, тому я просто лягла під будинок. Вони їхали і стріляли із танків; стріляли поки що не по будинках, а просто в простір. Через декілька хвилин я почула довгу автоматну чергу. Я в той момент подумала, що, мабуть, когось розстрілюють. І я не помилилась. Недалеко, за селом, розстріляли чоловіка і жінку, молоду пару. Я чула цю довгу страшну автоматну чергу.

Якою була реакція людей на вступ рашистів у село?

Люди ненавиділи їх, деякі у відчаї кричали: «Якби у нас була зброя, ми б щас би щось кидали». Люди хотіли зупинити російські ці танки, колони. У нас за селом росли верби, називалось [це місце] «Вербички», тому молоді хлопці брали бензопилки і валяли дерева, щоб зупинити рух російської техніки подалі на Київ.

Які емоції ви переживали? Чого найбільше боялись?

Я боялася... Мої діти знаходилися недалеко в селі, маленька внучка і вагітна невістка. Там постійно стріляли, я бачила чорний дим. Там же, мабуть, ішли страшні бої. І я боялася за їх життя. Виходила у садок, і з страхом дивилася, що там стріляють. Дуже переживала за їх життя.

Зв'язку не було?

Зв'язку в той момент не було.

Як довго ваш населений пункт був окупований?

Вони в нас не зупинялися, просто проїжджали. А коли зупинялися, могла бути поломка. Одного разу уночі недалеко від мого будинку зупинився танк. І всі сусіди і я (я знаходилась сама вдома) ми боялися. Думали, що вони будуть заходити в будинок вночі. Ми цього боялися.

Село окуповане було. За слідуючим селом стояв блокпост¹. Нам не було змоги ні в напрямку Ніжина проїхати, ні в напрямку Ічні. Ми сиділи відрізані, не було в людей ні борошна, ні хліба. Тому що ніхто ж не думав, що почнеться війна, і запасів майже ні в кого не було.

Які найбільші труднощі ви відчували (з продуктами, медикаментами)?

Найстрашніше воно ж не в їді. Тому що це село. І в кожного була консервація, картопля, олія. Через те з цих продуктів готувалася їжа. М'ясо якесь було, але світла ж не було, і що було в холодильнику – воно зіпсувалося. Через то обходилися тим, що готували.

Але ж було ще холодно, і топить особливо люди у будинках боялись. Щоб вони не побачили, що у цих будинках живуть люди. Тому старалися так, коли вже пройде колона, щось затопити щоб трошки прогрітись. Люди боялися й топить і варить. Тому село було, по суті, так як нежиле. Ніхто не ходив по вулиці, всі ховалися.

Чи були у вас знайомі чи родичі, які не вірили або не знали, що росіяни напали на Україну? Можливо закордоном.

Ні, у мене таких родичів нема. Всі вірили, всі знали. В сусідки сестра в Росії і, коли був зв'язок, вони подзвонили. І вона, мабуть, боялася, але сказала: «Я вже зрозуміла, що вам там страшно».

Вона вже повірила?

Повірила, що нам тут дуже важко.

Що змінилося в житті мешканців вашого села з приходом рашистів?

З приходом рашистів люди змінилися. Люди стали якось допомагати один одному вижити. У моїх сусідів, молодої пари, корова. То вони весь час давали мені молоко і [домашній] сир. За це, хоч я і давала гроші, ніхто грошей не брав. Допомогали тим, що в кого було. Молочні продукти розносили. Вони старалися допомогти сусідам. Всі так у селі допомагали один одному, продуктами.

Як ви переживали обстріли?

Коли були обстріли, ми звичайно всі вибігали з будинків, тому що це було небезпечно. Так як я живу в центрі, то втекти, якщо це заранше, то можна втекти було, у берег там єсть, дерева. Але туди небезпечно було, тому що вони весь час

¹ Між Вишнівкою та Сваричівкою – уточнення упорядника.

стріляли туди, де дерева. Тому я ховалася: в сусідів є ставок в кінці города, там насип. І ми туди з сусідами ховалися, за ставок, за той високий насип. Там ми пережидали. Тому що більше заховатися нікуди було. Ховалися весь час.

Наскільки вдавалося забезпечити вас і населення взагалі продуктами, предметами першої необхідності?

Магазини не працювали під час окупації. Спочатку ніхто нічого нам не давав. Потім, уже пізніше, якимсь чином привезли декілька раз[ів] хліб. І то старалися виїхати туди до мосту десь у Шиловичі підводою, щоб узяти людям хліб. Люди тоді приходили й купляли хліб, брали так, потім гроші віддавали. Це було пізніше, а зразу ніхто нічого не давав.

Чи вдавалося вам відзначити якісь свята, родинні зокрема?

Ні, я була сама, діти дуже переживали, що я залишилась сама. І весь час, кожний день російські війська, було й по три рази, туди-сюди йшли. Діти дуже переживали. Я, крім сусідів, нікуди не могла вийти, на вулицю взагалі ні. Сусіди зробили у заборчику маленьку дірку, я туди пролазила до них. І при тому небезпечно було. Ніяких родинних [свят], не було ні бажання, та й ні з ким було.

На вулицю не можна було вийти?

На вулицю ніхто не виходив. Взагалі сусід мені сказав, щоб я не виходила, щоб не було слідів на снігу. Щоб вони не змогли зайти.

Якими були наслідки перебування окупантів у вашому селі, тобто жертви, спалення якісь, можливо, були, постраждали?

Спочатку, коли вони весь час місяць їздили, вони стріляли просто в простір. А коли вони виходили 31 березня, то вони дуже стріляли. Спалили декілька будинків, у мого сусіда гараж згорів, навпроти в сусідів сарай. Далі ще згорів будинок житловий з усім. Попалили вони. Усі майже вікна обстріляні. Стріляли вони скільки їхали. У людей попрострілювали і холодильники, і вікна пошкоджені – збитки людям. Погоріли і сінники, і дрова в людей. Ну, це не так страшно, але ж декілька будинків згоріло житлових. Жертв у самому селі не було. Люди ховались просто.

Чи пам'ятаєте ви, хто відвідав ваше село після звільнення. Це можуть бути представники влади, політики, волонтери, журналісти?

Ну, пам'ятаю приїзд Олега Ляшка, який приїжджав і привозив продуктові набори. Люди говорили з ним. Приїжджали волонтери деякі, які привозили продукти харчування людям. Підтримували, після того, як російські війська вийшли. Допомогали і продуктами харчування, і одягом.

Наскільки, на вашу думку, змінилися цінності людей в порівнянні з довоєнним часом? Чи змінилися і наскільки?

Змінилися дуже цінності. Якщо раніше люди цінували, мабуть, гроші, матеріальне. То зараз люди цінують більше свою родину, своїх родичів, більше спілкуються. Навіть з тими, з ким можливо були [раніше] якісь недомолвки.

Більше цінують свої родини і свої сім'ї. І всі ждуть одного – миру. І всі говорять, що зараз не треба ні гроші, ні квартири, ні будинки, а мир і найцінніше – життя.

Чи залишилися у вас якісь фотографії чи відео того часу?

Ні, я нічого не знімала на відео, тому що це було небезпечно, бо вони стріляли по вікнах. А я не хотіла наражати себе на небезпеку.

Так, добре, дякую вам.

СВАРИЧІВКА

Запис С-13¹

Респондент 1 (P1): *анонімно*.

Рік народження: 1954.

Професія, соціальний стан: *пенсіонер*.

Респондент 2 (P2): *анонімно*.

Рік народження: 1973.

Професія, соціальний стан: *тимчасово непрацюючий*.

Стать опитуваних: чоловіча.

Кривобок О. П. (у тексті К1.) – **мова жирним шрифтом**.

Кришко С. Ю. (у тексті К2.) – *мова просто курсивом*.

Примітка: при інтерв'ю була присутня дружина господаря (P1). У тексті наявні її репліки (Дружина).

К1. З чого все починалося?

P1. Почали їхати колони. Колона заїхала, якраз під двором стала. Вони години дві стояли. БТР якраз приїхав, стояв. Я сидів у хаті. Захотілось мені курити, виходжу сюди на крильце – сидить на броні, автомат підняв. Я сигарету демонстративно так витя[г]нув. Ну нічого, [він] автомат опустив, я сів, покурив. Пішов, посидів в інтернеті – що ж робиться, де якась інформація. Десь години через півтори зробив ще [о]дну каву. Знов сигарету, вийшов – він і автомата не піднімав. І їхали постійно колони. З 25-го лютого по 31 березня було 3 дні, що не каталися, а то кожен день взад-уперед катались [мимо двору].

К1. Ви не робили ніяких записів?

Я.. просто моє останнє місце роботи Південні високовольтні електромережі. Мені зразу звідти подзвонив у минулому мій шеф, Михайлович: яка інформація, вся інформація в [нерозбірливо]. Потім мій однокласник, він був замначальника поліції в Прилуках, він зв'язався: передавайте мені. З Ніжина там з тероборони хлопці.

Його ви повинні знать, Лінник Толя, мій хороший товариш. Я йому дзвонив постійно, інформацію передавав. Кубраку, такого теж [ви] повинні знать.

К1. Да-да-да. Знаєм.

P1. Ну, то мій друзяка. Тому звонив, передавали інформацію.

¹ На прохання респондента 1 виконано літературну обробку тексту.

[на другій хвилині розмови заходять у двір і вітаються респондент 2 та дружина респондента 1] [технічна перерва запису на 2 хв. 06 с.]

P1. Так що інформацію про всі колони, які проходили, я передавав. Ну, ще ж із поліції хлопці зв'язалися, їм передавав, теробороні. Як би. Ну, не завжди зв'язок був, а інтернет, в принципі, постійно був, бо генератор заводив.

K1. У вас, мабуть, так само як і у Вишнівці зв'язок поганий.

P1. Поганенький зв'язок у нас. А через інтернет в телеграмі, у вайбері передавав цим людям. А так що? Вона [дружина] з онуком відселилися на той кінець села, на той край туди.

K1. Ближче до річки?

P1. Туди ж. Тут каталися [нерозбірливо]. А тоді, це вже десь у середині березня почали пострілювати. Ну, вікна попрострелювали, димар там.

K2. А з чого стріляли? Прямо з дороги так?

P1. З дороги стріляли: їде мимо. Ну, он ото на школі бачите?

P2. Там вся школа.

[пропущена розмова про те, коли закрили школу у Сваричівці].

P1. Ну, так. Спокійно ховався тут. Ну смикали мене частенько бо ото ж..

P 2. Каже: ховався. У окні стояли удвох, рахували скільки йде колон.

P1. Частенько мене смикали, бо світло ж .. Їдуть, постріляли, десь щось перебили.

K1. А ви електрик видно? Що вас просили .

P1. Я працював у Південних високовольтних. Ну й хлопці просили. Світло відключилося, доїхати ж не можуть. «Михайлович! Там треба включити ту лінію, якщо зможете». Ну, як правило хтось машиною підлетить або мотоциклом. Бігом заскочили, включилось – значить включилось; не включилось – значить треба шукати там по лінії як шукають хлопці. Тоді включають. Ну, це ж як. Хлібопівка не вимикалась, бо хліба не було.. і собі, і сусідам.

K1. А ви сусід?

P2. Та он там [показує, де він живе].

P1. Ну, як? А останній день, правда, то був в хаті всі дні я. Ну, бувало так що: стріляють – приліг [нерозбірливо]. А останній день, ото вже їх було за день проїхало 812 одиниць.

P2. Це назад як їхали.

K1. Це 31-го числа?

P1. Так.

K1. Бо у Вишнівці те ж саме говорили.

P1. Ну, і от. Стріляли ж вони, палили в усі сторони.

P2. Михайлович, вони їхали; якби не підірвали САУ в Круничполі, хрін би вони били б по нашому [нерозбірливо].

P1. Ну, стрільба, в принципі, почалася велика як тут, під Сваричівкою, вони підкинулись. Паливозаправник, КАМАЗ: там чи по них з лісу стріляли, але побили колеса. Ну ото підпалили заправник і ото почалась велика стрільба. Тоді велика стрільба була. Отам на початку Крупичполя наші хлопці поставили міни, якраз біля підстанції. І там підірвався КАМАЗ на тій міні. Ну, от вони покинули [його], покинули в Сваричівці там на початку Крупичполя. Там ну всього-на-всього гусениця злетіла, вони мотор ...

K1. Це вже як вони виходили?

P1. Да. Вони мотор навіть не заглушили.

P2. Цілу ніч робив.

P1. А як цей КАМАЗ підірвався, якраз світло пропало, ну підскочив хлопчина машиною, ми бігом під'їжджаємо туди, під станцію, а там же ж вирва, там розкидано все. Ну видно начинка на КАМАЗі була дуже гарна, що вони багато чого, от і зуху покинули там, багато ж чого кидали по дорозі. А той КАМАЗ вони забрали. Ну, скорше там або радіостанція потужна була, або РЕБ – шось таке, бо по тому що там залишилось: офіцерська форма, так спаковані речі такі, ну не солдатські, солідні. Ну як там труси валялись Кельвін Кляйн, так я думаю. Солдат не дуже то на Кельвін Кляйн розженеться. О, а тоді, а я ну що ж там, швиденько глянув, не буду ж я довго сидіть, бігом глянув, піднімаю оці, блютуз навушники ксяомовські. Я подивився, вони десь 5 з половиною тисяч гривень коштують. А, так про що я. І ото, як підірвалися, вони там палили по Крупичполю, в цю сторону палили, і неприємно було. А так. Ну, як? Нормально.

P2. А мені нравилось.

P1. Самі, да. Він переселився на ту сторону села. Почінки ...

P2. Де? За три неділі я переселився ...

P1. І там вони купую горілку смалили із самого.

K2. Так воно й подобалось, да?

P2. Трошки, земляки, було.

P1. Було неприємно. Ну, останній день, оце я кажу.

P2. Ну, не – не боялися. Стоїмо: бігають, їдуть ті, [ми] щитаємо: 38 пошло..

P1. В останній день заховався уже в погребі, відсидів усе. Ну так же ж дивлюся.

[обмін репліками між респондентами].

P1. Сиджу там у погребі, а воно ж тут поворот, і якраз швидкість збавляють. Вийжджає БТР, стріляє в мою сторону. Кулі, оце перемичка в погребі, кулі над головою б'ють, тоді я вже присів. Ну, а це перша радість була, як уже під вечір останній оце з цих 812 йшли, – і їдуть БТРа, і танк останній іде – і стволи розвернені назад. Вже було ясно, що тікають хлопці.

K1. Шо вже все.

P2. А три «Тигри» ж тоже в нас [стріляли].

P1. Ну, «Тигри», то сама противна техніка.

P2. Оце ж вони цього [хлопця вбили].

P1. Так. Справа в тому, що от, щось вийшов – наче тихо, ніяких повідомлень немає.

P2. А він тихо йде.

P1. З Мартинівки мені передзвонювали хлопці там, ну, електрики, звідти передзвонювали, казали що «колону у вашу сторону їде». А «Тигри», вони чим ото цієї мотори.

P2. Ну, тихенькі.

P1. Ну, [нерозбірливо] в їх стоять. Вони дуже тихі, і він мчить десь кілометрів 80. Тут вийшов курей закритий, раз – вони вже летять, уже ховатися треба. Ну, так.

P2. Три «Тигри» в нас було.

P1. Пережили.

K1. Ясно. А ви взагалі передбачали, що може початись отаке? Готувались до можливої війни?

P1. Я, в принципі, до 24-го лютого.. [господиня пропонує каву] Як? Ну в принципі, от я не вірив до останнього дня, що все-таки, в такому об'ємі можуть піти. Ну, там якісь малі, а от так щоб поперли, не вірилось. А коли вже пішли, то вже.

P2. Я 5 банок горілки програв, трьохлітрових.

K1. Поспорили?

P2. Поспорили. Ну, невже через Сваричивку оце йтиме воєнна техніка? – Коли чуєм, гудуть як джмелі. Ну хто ж знав, що через Сваричивку йтимуть на Київ.

P1. Значить, десь на третій день, в кінці, в кінці лютого дзвонила нам сваха, а вона живе в Тюмені. Зять покійний і сват покійний, а вона в Тюмені живе. Десь у кінці лютого подзвонила: «Как ви там?». Я не захотів з нею балакати, жінці кажу: «Балакай зі свахою». Ну, вона каже [ій у відповідь]: «Ну, як? Ваші тут їздять, стріляють, будинки палять, людей убивають». – «Наши ребята? Етого не может бить. Я не верю». Після того зв'язку з нею не було. То ж вона.. а, ще вона каже: «Как там Міша (ну, онук)?» – «Ну, як? От сидим, боїмся на вулицю вийти. Стріляють. Війна в нас». – «Я не верю, наши ребята. Прієзжайте к нам, у нас спокойно».

[кілька секунд перерва, господиня принесла каву]

K1. То до війни ви не готувалися? Запасів не робили?

P1. Та ні. Які запаси?

Дружина. Не вірили. Я боялася, все кажу їм, а вони мені кажуть: «Ну кому ти потрібна будеш, в оцьому селі».

P1. У перший день, от коли я встав уранці, включив інтернет і вже [зітхає].. Яюсь .. їхать куди.. Так куди? Ну куди їхать? Звідки ми знаємо, куди вони їхатимуть, де вони будуть. І я її [дружину] заспокоював, що кому ця Сваричівка треба. І ото дома залишилися. А так багато моїх друзів повийжджало. З Ніжина [виїхали]. Може чули таке прізвище, Толмачов, з Ніжина?

K1. Толмачов? Не Сергій?

P1. Ні, Валерій Толмачов.

K1. Ні, не зустрічав. Ну, Ніжин великий.

K2. А як взагалі оце в селі люди реагували? Згуртувало населення чи ні?

P1. Ну, так. Більш-менш. Ну, я ж кажу, от хлібопичка у мене не вимикалась, бо треба ж сусідам. Хліба немає.

Дружина. Запаси ж не робили, що було, скільки борошна було і дріжджі сухі. Так пекли в тому, а тоді кінчилось усе, і все.

P1. Ну, хто там лісами на Ічню проходив, в Ічні ж то їх не було. Так ото нам борошно підносили там, хліба, а що позитивне..

K1. Через Бурімку, виходить?

P1. Через Бурімку, через ліс. Шо позитивне, ми навчилися запас хліба робить. Зразу в морозилку, а потім витягуєш, розморожуєш – і нормальний хліб.

K1. Ясно. Як люди на росіян реагували. До, речі, ті, кого ви бачили, вони якої національності були, росіяни це були чи..?

P1. Це були явно слов'янської зовнішності, ці що під двором стояли, явно слов'янської зовнішності, ну там не дуже і роздивишся, тому що вони були гарно упаковані: наколінники, розгрузки, бронезилет – все.

Решта, ті що ходили по вулиці, отам біля нього якраз МТЛБ в їх обламався, вони там щось стукали, грюкали, ремонтували, та це було вже темно вже. І тут по вулиці проходили, так уже такі, потріпані були, ну це вже середина була [березня]. А ці, оце передові що були, вони упаковані гарно були.

K2. Так а до людей вони зверталися, до місцевого населення?

P1. Я не знаю, щоб тут у когось контакт із ними був. Я ото так що близько їх бачив, ну а так по вулиці їхали там. Я не висовувався, і ніяких контактів у мене з ними не було.

І тут, по Сваричівці я не знаю, щоб хтось близько контактував із ними.

Дружина: Не спілкувалися.

P1. Усі ховались, всі звідси одселилися на ту сторону.

Дружина: По цій вулиці. Ми всі отуди.

P1. Через міст.

Дружина: Оце залишилися: дід наш – нікуди, сказав, не піду, і сусідка нікуди.

P1. Ні, ну я сказав: якщо прилетить, то де завгодно нас найде.

Дружина. Ото вони залишилися. А ми всі туди, трошки вглиб тікали, так що контактів не було, вони взагалі.

P2. Перви три команди йшли нормально, вони нас не трогали.

Дружина. Перші йшли на другий день, у перший день не [й]шли вони, а от двадцять п'ятого уже пішли у нас. Зранку йшли вони тут, ми ще стояли у вікні там у кімнаті отак іздалека, і дивилися, які вони. Дивилися, а сльози течуть.

[пропущена розмова між кореспондентами про несприйняття населенням негативних новин]

Люди не хотіли вірити у таку погану [звістку], люди думали що це йде просто якась пробна місія якась там чи..

P1. Ні, ну я як, я осмислював, що рано чи пізно все таки буде якийсь [конфлікт].. Росія ніколи не відмовлялась від України, і рано чи пізно щось буде, але що у формі отакої прямої агресії – все таки ще не вірилось.

K1. Так, я з вами цілком солідарний.

P1. Я багато спілкувався з росіянами, багато разів бував у Росії. Ну і .. оце їхня, їхня зверхність як би «вот мы, а што вы»; і їхня зверхність, їхня амбіція «они лучше всех», це в них воно скрізь і постійно. От я вам приведу такий простий приклад. Сидим ми на Київському вокзалі, нам десь чотири години треба було чекати поїзда.

K1. Це у Москві?

P1. У Москві Київський вокзал і.. ну навпроти сидить чоловік, і в очі [мені] впало, що в нього пенсне; і борідка така а-ля Чехов. Образ Чехова.

І ми ж між собою розмовляємо, а він каже: «А вот как вам хохлам не странно к нам ездить как за границу?» Ну в мене зкипіло, я кажу: «Во-первых, ми не хохлы, ми украинцы, я вас кацапами не обзываю; а во-вторых, лучше, если вы будете за высоким забором, и мы не хотим с вами, мы хотим в НАТО, мы хотим в Европу. Я не хочу жить так, как вы живёте». Він голову втягнув в плечі і пішов, а жінка на мене «шо ти».

P2. Натупала.

K1. Це, мабуть, не так давно ще було?

P1. Та ні, десь так дві тисячі восьмий-дев'ятий [рік] – отаково. Я так же ж трошки в мене не зовсім комфортно, я за сигарету і виходжу, там такий тамбур на вході десь метрів п'ять, там урни стоять, можна курить. Виходжу – він стоїть і вже докладує поліцейським.

K1. Про небезпечних терористів.

Дружина. А в купе їхали ми вдвох [із чоловіком], одна жінка і молоденька така зверху, говоримо.

P1. А, це був якраз дві тисячі восьмий рік, і оце якраз агресія оця на Грузію. І вони вдвох розмовляють, вони щось не далеко їхали чи до Калуги, щось таке. І от вони вдвох розмовляють, [з] газет та цей, «вот как там надо им дать». Ну в мене

закипіло, я попер на них: що ви убивці, ви убиваєте жінок, дітей, ви бомбите Тбілісі. Вони окрисились проти мене, але справа в тому що от люди почули, а українців багато було, на них там поперли, провідниця їх там крила матом.

Дружина. Ну, а вона тоді нам і каже: «вот Крым наш был, наш и будет».

P1. Да, і за Крим. «А ты думал, – как бомбанём». [Словом,] зомбовані вони капітально.

Дружина. А друга підходить, зупинка була якась там, ходить по вагону, заглядає там в купе, каже: «пожертуйте на церкву». А він [чоловік?] каже: а чо ми на вашу церкву будемо жертвувать? Ми на свою будем жертвувать. А вона каже: а воно все одне.

K1. Ясно, ясно, скажіть, будь ласка, от під час цих подій воєнних, от як, чого найбільше ви боялися в родині, от якихось матеріальних втрат, чи один за одного, от які емоції ви переживали під час оцих тридцяти п'яти днів?

P1. А мені якось було, в мене був стрес перші дні, а потім я дуже спокійно себе почував, мені все однаково було.

P2. Імунітет.

P1. Єдине, що коли тридцятого березня вже почали дзвонить що там стали в Припутнях, що великі колони ідуть, в нас у принципі тихо було. От мене чогось почало тоді трусить, некомфортно так було, я не міг заснути, ну [а] тоді тридцять першого як їхали, я сиджу в погребі – а мене в сон тягне.

K1. Ну да, після ночі.

P1. Стрес минув.

K1. Ясно, ясно. Які найбільші труднощі відчувала ваша родина, або ті люди по селу, яких ви знаєте, під час цих бойових дій?

P1. Страх. В нас, ну як, мені було більш-менш, ну як, – некомфортно, але більш-менш спокійно. А от із людей отак із ким спілкувався, це в основному страх, і не знали що робити.

P2. Одводили за річку худобу, самі тікали.

P1. Там окопи порили за Удаєм, туди ковдри позносили щоб там ховатися.

P2. Хліб привозили із Шиловичів, ми через Удай отак у воді сюди переправляли.

K1. А у вас тут немає містка якогось чи переправи [через річку]?

P2. Був, так. Новий Подол, Крупичполе, Сваричівка – ми з хлібом були.

K1. Ясно, хліб був.

P1. Саме оце що люди не знали що робить, як себе вести. От там у Крупичполі товариш, ну вони вдвох із жінкою вже ж такі, їм за сімдесят, і от вони бігали: там ховаються, там ховаються, свої речі там порозсовували. Кому ті тряпки треба? Ну вони ховали їх, в результаті там обстріляли, згорів їхній там сарайчик, в ньому одяг, взуття.

P2. Там де [вони] іменно поховали.

P1. Воно там згоріло, вони побігли, значить, там переселилися – ну, до знайомих перебігли там за кілометр. Якраз мимо ідуть танки, погрузли там танки, цілу ніч стояли під двором, вони там борсались у багнюці. Вони [знайомі] там полями тікали від них уже. Сидіть дома, ви не на дорозі, – я кажу, – я під дорогою ось і нікуди не тікаю, чого ви? А вони там деś метрів сто п'ятдесят від дороги.

P2. Двісті. Я розібрав, про кого ти розказував.

P1. От люди просто не знали як себе вести. Ну ніхто не готовий був до цього.

K1. Як ви оцінюєте дії місцевої влади, ну от територіальної громади. Зрозуміло, вони теж перші дні були дезорієнтовані, а от чи очікували ви на якусь підтримку, чи інформаційну хоча б з їхнього боку?

P1. В принципі, ніякої інформації від влади. Дуже мало. Ну, у вайбері староста *інколи*, було напише там – і все. А так у вайбері от, група Круничполя, там як правило писали, що колона іде – отаке.

K1. А ваш старостинський округ Круничпільський?

P1. Круничполе, Сваричівка і Новий Поділ.

Дружина. Ото тим дякуючи, що вони як з Більмачівки вже ідуть, їм там передали – вони швиденько пишуть. Ми знаємо, що треба бігти, тікати деś.

P1. Ну [жителі¹] Мартинівки мені дзвонили, що там колона йде. Я їм дзвонив, що дивіться: в нас пройшло стільки штук у вашу сторону.

K1. Чи були труднощі з продуктами – вже більш-менш ясно; а з речами першої необхідності, ну такі як, наприклад, туалетний папір, медикаменти?

P1. Та про це ніхто не балакав, стосовно медикаментів зв'язувались із Ічнею, якимись способами, якщо хто рухався, замовляли, передавали.

K1. Ясно. За медичною допомогою ніхто не звертався тут, є у вас фельдшер у селі чи лікар?

P1. В селі у нас немає. Сімейний лікар у Круничполі, але не зверталися.

K1. Ясно, ясно. Правда, у багатьох випадках говорили люди, що такий був стрес, що мало і звертали уваги на різні болячки.

P1. Так. На фоні цього стресу воно згладжувалось.

K1. Ясно, чи згадували хоча б про якісь родинні свята, події, там дні народження дітей, от чи?

Дружина. Хіба до цього?

K1. Не до цього було. Ну, по різному було.

P2. До чого там було? Приблизимо сусід до сусіда і щитаємо.

P1. Бабахнули.. чарок по три й розбіглися [*посміхається*].

P2. Ну ні, ти що, такого в принципі ніхто не думав.

K1. А от березень місяць. Уже ж по ідеї треба готуватися до весняних робіт, до сівби, про це були якісь думки чи все відкладали на потім?

¹ Персональні дані тимчасово приховано.

P1. Які?!

Дружина. Про що там думать?

P1. До тридцять першого березня ніхто ніяких рухів не робив.

P2. Ніякої картоплі. Ото як назад пошли, так трошки «комп'ютер уключивсь».

K1. Ясно. А от із пальним були якісь труднощі, чи ви й не діставали машину з гаража за тридцять днів?

P1. Ні, двадцять четвертого увечері я поїхав в Ічню.

K1. Це ще в лютому?

P1. Так, двадцять четвертого лютого поїхав увечері в Ічню, заправив повний бак. У мене ця машина була [показує на машину серед двору]. Заправив повний бак, каністру набрав, приїхав додому, і.. [до дружини:] на третій день, по-моєму, ти вже влаштувала мені істеріку, що я зняв акумулятор з машини, заховав машину, і акумулятор зняв. «Поховай, поховай телевізори, поховай комп'ютери!». Правда, один ноутбук засунув під диван. Свій комп'ютер постійно увімкнений був, щоб бачити, що де робиться, нічого більше не ховав.

K1. Так, а можна перепитати, це були ваші власні емоції, чи це був вплив того що по телебаченню розказували про мародерство? Тобто це був інформаційний вплив ззовні чи це власна була реакція, як ви оціните?

Дружина. Ну [ні], це зовнішнє було.

P1. Це і зовні, і власна реакція, як тут.. це на другий день тут у Крупичполі розстріляли й машину, два молодих хлопці згоріло; жінку вбили. Так воно ж і це, і плюс зовнішня інформація.

K1. Ясно, все разом. Добре, я вас перебив про транспортні засоби. А потім ви вже нікуди й не виїжджали?

P1. Ні. Тоді вже як це першого [квітня] наші хлопці зайшли вранці сюди, тоді вже.

K1. Ясно. А якусь допомогу привозили в село з інших сіл, ви казали з Ічні, от вдавалося щось доставити через Бурімку. Не було такого протягом березня?

P1. Та то у нас.

K2. А в магазин? Крамниці є у вас?

P1. [зітхає] Ой.. магазин.. у Крупичполі там був магазин, його в першу ніч із двадцять п'ятого на двадцять шосте його вичистили.

K1. Ага. Їхні, рашисти?

P1. Так, там стояла колона, ото жінку вбили і магазин вичистили, там забрали все з того магазину.

K1. Тепер я вас розумію, чому ви зразу кинулись потрошку все ховать.

P1. Та ми не ховали.

K1. Ну, ясно. Так що, в принципі, на своїх запасах потім уже жили практично цілий місяць, ну, [на] своїх там чи хто допоможе.

P1. Ну, в принципі, як? Добре, що була електроенергія, що був зв'язок. Ну, день-півдня відключена електроенергія, пішов – увімкнув. Іду: а, пропало світло, а тут катепешка, ну трансформатор [тобто].

P2. Розстріляли.

P1. Іду.. Ні, це ще не прострелена [була].

P2. Ще ціла була?

P1. Так, лінія відключилась, вітерець. Іду до лінії, якраз там поворот. Лежить картонний ящик. Пішов, увімкнув світло, все нормально увімкнулося. Вертаюсь назад – ну лежить же ж ящик, ну цікаво. До ящика, – там сухпай, видно на броні лежав, а на повороті упав.

K1. Великий ящик?

P1. Ну такий великий, ну там один сухпай. Ну шо, попробував кацапський сухпай.

K2. А що туди входило взагалі?

P1. Ой, значить, малому шоколад дав. Він відмовився його їсти, каже: гіркий, недобрий. Рагу з м'ясом, картопля, рагу овочева з м'ясом, гречка з м'ясом, чай, кава, шоколад, салфетки, ну звичайний набір солдатський.

Дружина. Продукти були ще свої, але хіба тоді їлося?

P1. Апетиту не було.

K1. У вас, мабуть же тільки сім'я була, тобто у вас же людей небагато було, хто споживав?

P1. Троє нас. У нас як би проблеми з продуктами не було. Тому що крупи були.

K2. Продукти першої необхідності словом.

P1. Так, овочі були; м'ясо.. морозилки забиті, всього вистачало, тільки апетиту ж не було.

Єдине що, якимось так вийшло, [я] багато кави п'ю, і тут ще до мене товариш.. Жінка відправила до мене, щоб діду скучно не було. Ми каву пили. Кави якимось у мене вистачило, і розчинної і такої, а під кінець тільки пропало куриво.

Ну, я подзвонив у Прилуки в «Південні високовольтні», кажу так: купіть мені табак і Новою поштою на Ічню відправте. Відправили, а тоді цього товариша відправив велосипедом на Ічню, він привіз тютюну. Так що ото з куривом виникала проблема, а так у принципі нестачі продуктів у нас не було.

K1. Після звільнення чи запам'ятались чимось вам перші дні, може хтось відвідував, вам якусь допомогу привозив, ну такого плану?

P1. Ні, перші дні ні. Потім десь першого числа прочісували хлопці, ото з ними поспілкувався, вони порозпитували де тут що. І було десь, та мабуть днів десять тихо взагалі, ніхто нічого, всі очухувались, можна сказати. А потім ото ж

приїжджали благодійні організації, розпитували, які пошкодження, яка допомога потрібна. Ну, а потім почали вже пару разів от баптисти привозили гуманітарку, продуктові набори давали.

Дружина. Ну і з держави теж були.

P1. І оце з усіх – груп п'ять опитування проводили про пошкодження, – а допомогу реальну одержали тільки від «ЗОА», це ірландська благодійна організація, от вони описали пошкодження. Тут у мене прострелили вікно, це ще я не поміняв.

K1. А, видно і зараз.

P1. Я позапінював, хотів міняти, жінка каже «та хай пізніше, вже на осінь поміняємо». Коли ж «ЗОА» виділили кошти на покрівлю, там прострелена покрівля, на димар, на вікна. Це все пооплачував, ще вікна ось привезуть поставлять, пофотографую, звіт їм відправлю, чеки – і все. Так що реальна допомога от..

K1. Це вже в цьому році вже мабуть?

P1. Так, буквально пару тижнів тому. Від «ЗОА» оце надійшли кошти.

K1. Ну, це казали і у Вишнівці нам.

P1. А, ще у сільській раді нам дали піни монтажної. Ну таке, скотч там ще давали.. А, і ще ж речову допомогу. Сільська рада, я не знаю від кого, вони давали. Хтось привозив, що там?

Дружина. Подушки і ковдру.

K1. Скажіть, будь ласка, от порівняно з довоєнним періодом змінилося село, може не тільки зовні, а якось поведінка людей, мова спілкування, погляди людей, чи помітні якісь зміни, що відбулися?

P2. Та тут пройдеш село – і душі не побачиш, собаки не побачиш, так я не знаю як можу я відповісти.

P1. По-моєму нічого не змінилось. Яке було, таке залишилось.

K1. Нічого особливого не змінилося. Проросійськи налаштованих не було у вас у селі? Чи ви в принципі не можете про це сказати?

P1. Ніхто тут. Я кажу: тут у Сваричівці контактів не було. Ні в кого, так що тут якимось.

[коротка розмова про фотографії, залишені речі].

K1. Якось помічали ви сусідство рашистів [з боку Вишнівки], бо там говорили, що і генератори було чути цілу ніч?

P1. Та генератори там робили. Там ..

P2. Неділю десь вони стояли.

P1. Я так прикидаю, що там ЗРК стояв. І ото ж у них є генератори, а може.. та якщо ЗРК, то радіостанції ж там були, так ото генератори робили ночами.

P2. Кожен ранок, Михайлович, шесть утра – і вже торохтить.

K1. Ясно, якось це сусідство вам було помітним чи вони старались не показуватись?

P1. Вони сюди не з'являлись. Вони там стояли своїм.

Дружина. Вони в Вишнівку більше заходили.

P1. У Вишнівку вони там провідували, і воду брали.

K1. Так, у двох господарствах говорили, вони воду брали, це було таке. Ми й сьо[го]дні записували якраз їхні історії.

P1. Воно ближче, виходить, вони до Вишнівки туди були. Їм туди зручніше було.

K1. Дякуємо вам за інформацію. Перепрошуємо, що затримали вас.

Запис С-22¹

Респондент 1 (P1): *анонімно.*

Рік народження: *1973.*

Професія, соціальний стан: *вчитель, інструктор спортивної школи.*

Стать: *чоловік.*

Респондент 2 (P2).

Рік народження: *1982.*

Професія, соціальний стан: *психолог.*

Стать: *жінка.*

Скажіть, будь ласка, чи відчували ви, передбачали, що може початися війна?

P2. Я постійно чула інформацію, про це на роботі говорили. Проте, я в це не вірила. Ми категорично відмовлялися сприймати цю думку. Це як факт, усі говорять, але я була впевнена, що цього не буде.

Зрозуміло. Тому, до війни, мабуть, і не готувалися?

P2. Абсолютно не готувалися. Я знаю, що сусіди дещо купляли: борошно, цукор. Я так на це дивилася: «Ну, купляють, мені вистачає, війни не буде». Я із сестрою двадцять третього лютого замовляла кафе, щоб відсвяткували 60-ти річчя матері, а двадцять четвертого мали узгодити кількість людей. Ми абсолютно не були до цього готові. А я ще планувала зайти, побачила там дітей же багато... В одному магазині продавали куртки дитячі по скидках. Думала, ми зайдемо в

¹ Записано інтерв'ю мешканців Ніжина, яких прихід російських військ застав у селі Сваричівка. На прохання респондентів виконано літературне редагування.

кафе, замовимо, я там зроблю свою справу, а потім зайду, куплю ці курточки, така була вигідна для них ціна.

А скажіть, де вас застала звістка про початок війни і чи запам'ятався вам цей момент?

P2. Запам'ятався. Якраз чоловік теж, хоча й не планували, а двадцять другого поїхали на змагання у Гребінку. Двадцять четвертого лютого вони були в Гребінці, я була з дітьми сама вдома. І почула вибухи вже під ранок, мабуть, це був той, що на аеродромі. Через городи аеродром до нас близько, ми чуємо, як підіймаються літаки, як були тренування, ми бачили як парашутисти спускаються, це нам все гарно видно. І я побачила у вікно такий блиск сильний і вибух один, а потім другий, і така ж думка: «Що трапилось? Ну, це ж не війна». Цю думку я точно запам'ятала: «Ну, це ж не війна». А потім уже не спалося, бо так неспокійно, я ходила туди-сюди, дивилась. Може, думаю, шось зірвалося таке, може шось на зразок, як в Ічні. Потім мені рано-вранці подзвонила колега, в неї чоловік працює на аеродромі, і каже: «Ти чула?». Я кажу: «Чула, Оксана, а що це таке, Андрій не знає?» Вона каже: «Я не можу йому додзвонитися, ну, мабуть, не війна?» І ця її фраза повторилася.

Які емоції ви переживали, коли дізналися, що почалась війна?

P2. У мене просто було непорозуміння, не було ні паніки, нічого, я знаю просто отак, якась блокада думок. Не аналізувала, що робити, як робити, ну просто сприймаєш інформацію – і не знаєш, що з нею робить. Оце таке в мене, і я ще помітила, що просто дітям не казала про війну. Сказала, що така ситуація загострена, але не назвала це війною, сказала, що можуть бути вибухи, щоб не боялися, ну це все контролюється. Слово «війна» не говорила, бо не знала, як вони відреагують. У нас дитина така емоційна. А в самої в мене, мабуть, якась захисна така реакція була. Я постійно хотіла спати, от просто мене виключало, і такого сна як не було, тільки сонливість, бажання.. Я знаю, що я дуже часто лягала, просто накривалась і лежала. Дівчата шось бігають, а я оце в телефоні дивлюся новини, просто лежу й оце все читаю. Немає ні жаху ніякого, нічого, ну просто отакий якийсь стопор і все. Не знаю, в мене таких емоцій, мабуть, і не було ніколи, то якось я не можу сказати, що я така «панікьорша». Якась проблема – стоп, ми все вирішемо, зараз ми її спокійно подивимся, не так, дак так, бували такі моменти, що нам потрібно приймати дуже швидко рішення. А тут мене відключило просто, ну ще й чоловіка не було поряд, так воно трохи вибило.

А як діти ваші переживали це? Вони шось дізнавалися, чули вибухи?

P2. Вони вибухів вночі не почули, спали нормально. Був не вихідний день, але нам уже подзвонили, скинули в телефоні смс про те, що не йдемо на роботу, дивимось по ситуації. Просто ми повинні повідомити, чи з нами все нормально, чи ми у безпечному місці, чи ми не покинули Ніжин, щоб директор була в курсі. Все це так онлайн робили, і я дітей не будила. Потім вони спитали, чому ми не

йдемо в школу, і я пояснила, що така трошки загострена ситуація, сказали сьогодні у школу не йти, а слово «війна» я не казала. А потім уже, коли нам сусіди ввечері запропонували з ними поїхати у село, то нам просто треба було сказати дітям пояснити, чому ми їдемо. Одна в нас дитина дуже емоційна, вона всі емоції сприймає так яскраво, в неї так все фонтаном, а решта дітей нормально сприйняли, просто так як факт. Удень вибухів ніяких не було, а ті, що зранку були, вони не чули. Діти розпитували: «а що це, а як це, а що це буде, а як ми будемо жити».

Розкажіть, будь ласка, як ви опинилися у Сваричівці?

P2. У Сваричівці, ну так [сміється]. У нас сусіди там, це батьківщина сусідки нашої. Батько її помер і вже три роки там не жив. Хата така трошки уже була занедбана, бо там дійсно ніхто не жив, і в них маленька дитина. Вони знають, що у нас багато дітей, теж маленькі, вони так трошки дружать між собою. Прийшов сусід і каже: «Ну, що будем робити, якщо будуть Ніжин бомбить, треба ж дітей рятувати, у вас їх багато». Я кажу: «Я чекаю чоловіка, нікуди сама не поїду». А він відповів: «Як тільки приїде, то нехай приїде до мене». Після повернення чоловіка вирішили їхати у Сваричівку на три-чотири дні, перечекати, поки будуть бомбити Ніжин, а потім планували повернутися.

Сусідка передзвонила і сказала, що через годину або сорок хвилин ми уже виїжджаєм, бо треба було по світлому заправитися. «Якщо ви з нами, то пакуйтеся. Ну ми на три-чотири дні, там є посуд, там є все, беріть тільки одяг, ковдри, подушки, бо там цього немає». Я продуктів трошки взяла на три-чотири дні». Ну, ми хвилин двадцять, мабуть, думали, якось нам це рішення не давалося, ми дуже сумнівалися. Ми почали дзвонити. Я мамі зателефонувала, священнику одному дзвонили запитати. Якось усі так говорили: «Ну, дивіться, ніхто не сказав – їдьте і все. «Ну, дивіться, дивіться». Мабуть, вирішальне стало те, що Варя сказала: «Давайте їхати, бо я вже боюсь. Сама менша дочка, бо ми так пояснили, що треба буде виїхати. Якщо буде така небезпечна ситуація, що будуть бомбить, то там буде спокійніше, бо село далеко від міста, і хата не в центрі села, а десь там під лісом. То там точно ніяка бомба не попаде. І оце, мабуть, ми вагалися, ну двадцять хвилин і двадцять хвилин збиралися. Реально ми взяли деякі речі переодягнутися, і це ж отак із дивана я це все згребла разом із подушкою з одного й з другого. І оце ми так швиденько запакувалися, ну за двадцять хвилин. У них такий маленький автобус. Через те вони нас і забрали, бо в них було місце. Ми і поїхали туди з думкою, що там побудемо максимум чотири дні, і повернемося цілими й неушкодженими додому».

Скажіть, будь ласка, як довго ви там були? Як вам там було і як жили? З якими труднощами зіткнулися?

P2. Ми приїхали в цю хату, там правда треба було багато чого зробити ще й крім того, що вимить.

P1. Ми приїхали в ту хату, там було десь градусів ну три-чотири тепла.

P2. Ну, так, зима, не топилося.

P1. А груба була зруйнована, топилася так дуже погано, зразу було повно диму.

P2. Три роки не топилося. Приїхали, почистили, заложили дрова трошечки, а воно почало димить – і це все в хату.

P1. Це все нормально, воно і повинно димить, не в тому справа. Справа в тому що там батько покійний її якось уткнув, у грубу щось замурував. І вона тепло практично давала тільки на одну кімнату, але ми вийшли з положення. Почали топити, а підлога не тепла. Вночі приїхали, а на другий день уже через Сваричівку пішли колони. Їдуть прямо по трасі, магазини [там] де, по центральній вулиці, хліба немає.

P2. Ну перші дні в нас хліб був.

P1. Перші дні хліб був, скільки там. Але ж хліб то був, але ми реально розуміли, що пройде тиждень, він закінчиться. Потоваришувалися з місцевими хлопцями, насушили зерна, найшли млина, намолотили зерна. Просіяли муку і ото потім пекли такий хліб. Грубуватий хліб, але їли залюбки.

P2. Продукти в нас були, місцеві жителі нам і картоплю, молоко носили відрами, бо не було ж, молочарня не збирала. Так у нас хоч купайся в молоці, а хліба... а хліба не було.

P1. Ні, молоко носили відрами ми, а не сусіди. Там одні люди жили, як село там називається..

Припутні.

P1. Ні, не Припутні, рядом біля Сваричівки.

Крупичполе.

P1. Ні, то друга сторона, а це наступне на цю.

Вишнівка.

P1. О, так, Вишнівка. Вони жили у Вишнівці, а хазяйство в них було у Сваричівці. Ну, там хатинка, корова, на велосипеді приїхали, попорались. Не захотіли корову переводить, ще тільки туди перебиралися. Дзвонять, що робити, ми тут взагалі не можемо навіть вийти. Нам сказали: «Тільки висунеться хтось із калітки, тільки хто через забор – зразу вогонь на ураження». То нам корову будь-ласка доїть, робіть що-небудь, забирайте молоко, що хочете, то з ним і робіть, бо корова ж пропаде, якщо не буде доїться. То ми ходили по черзі, я ходив вечно ром, а вони ходили зранку. Підемо – відро в обід, відро зранку, відро ввечері.

P2. Ні, в обід ми не ходили.

P1. А, ми не ходили, так. Збиралося молока дуже багато, творог, молоко, вже ж довелося тоді .. наїдатися.

P2. Нашли десь на даху такий чугун здоровий, ми його вимили, туди молока, в оцю піч, воно скисло, зробили творог.

P1. Саме було таке страшне перше враження, коли ми приїхали ввечері, а на другий день уже почалась стрільба по селу. Нам сказали, що десь уже в Круничполі, так?

Круничполе.

P1. У Круничполі там уже люди загинули, ну там якісь були хлопці, геройство проявили. Вони хотіли проявити геройство і полізли самі на рожон, і їх там вразили?. І ще хтось, вони зайшли десь в хату, де багатодітна сім'я, а чоловік там у неї, батько їхній випивав. Вони попросили води, просто води попросили, а він же давай теж героя: «хто ви тут такі». Зрозуміло, він п'яний, вони його зразу вбили.

P2. Це все ми не бачили, а чули.

P1. Розказували, а потім ще сказали, що ту хату й спалили. Не знаю, правда чи не правда.

Правда.

P1. І ще ж там одна жінка, а потім це ж його, по-моєму, мати, це ж як почувла і побігла туди. Вона йшла з ліхтариком на лобі, а воно ж ніч, так вони її...

Застрелили?

P1. Вбили, да.

P2. Ми чули стрільбу, бо я пам'ятаю.. Вечеряли сиділи, і ми почули стрільбу прямо, моментально, секундою, навіть діти босі забігли в погреб, отак одягли, що було. Бо ми думаємо, а раптом, ми не знаємо, що це, ну стрільбу почули і забігли бігом у погреб. Думали, що вони йдуть по селу, по хатах ходять, оце ми реально чули.

P1. Це було одинадцять годин вечора, ех стояло таке .. було дуже чути сильно. Але ж, ще ж саме головне, що ми приїхали і на другий день уже через цей будинок дорога ґрунтова, і та дорога раніше ішла на .. як воно називалося... Це дорога... як там далі село?

Бурімка.

P1. Бурімка. О, це ж ішла дорога ця на Бурімку, це воєнна була дорога, по якій раніше ходила техніка. І вони шукали цю дорогу, вони по цій дорозі поїхали, буквально через нас. Я у вікно виглядаю: сидять, їдуть же ж бронетранспортери, хлопці сидять з автоматами зверху. Ну, думаю, оце поїхали, втекли.

P2. Заховалися. І прямо під вікнами сімнадцять машин оцих поїхали.

P1. Я тоді через дня три-чотири на розвідку пішов. Ну, кажу, потрібно ж купити щось, якогось печива. Може там є магазин. Пішов я, потихеньку, чую, як їдуть колони. Вони туди – сюди їздили, через Вишнівку на Припутні, потім знову на Круничполе, це вони постійно моталися. Ну, пішов, розпитав там, а потім підхожу по центральній дорозі там навпроти клуб був колись. Чи клуб чи школа, а школа, вже, по-моєму, та школа не працює. І вийшли там жіночки, я питаю: «Дайте номер телефону, щоб може буде якась безпека, чи може вони там

задумують їхати в село, чи ще щось, ви нам зателефонуйте». Вони сказали, що самі сидять у погребях, нікуди не виглядують. А це якось тихо було. І оце тільки ми побалакали, що тихо, а я чую оцей же гул танка. Вони ж летять там на страшній швидкості. «Ну, все, – кажу, – добре, я бігом побіг назад, дорога чудова». І оця жінка, не знаю, там їй років шістдесят чи сімдесят, мене бере отак за бари, – і в калітку впихає, каже: «ти що, хлопчику, здурів». І тільки вона мене в калітку впихнула, а він оце моментально проїжджає, через якісь п'ятнадцять секунд. Ось якби я побіг туди у школу ховатися, він би зразу там, не розбираючи, хто такий і чого біг. Оце таке було.

А потім ще було саме таке враження від удару ракетного. Ми із Сергієм пішли доїть корову, виходимо, держимо бідон з молоком, і по відру. А десь так годин, я не знаю, зранку, може годин вісім десь отак. І тут над головою такий розрив. Страшний розрив, сяйво таке, ми попадали, добре, що молоко не порозливали. Так полякалися, жінка біля криниці, яка вийшла відро брати, теж упала. Оця ударна хвиля, і цей грохот і страх, а мої домашні казали що.

P2. Провібрували двері.

P1. Двері ходором, така ударна хвиля.

P2. Оце стара хата, такі старі двері, і вони оце на такій клямці, така, я не знаю.

Держитесь?

P2. Так, і вони прямо провібрували, отака щілина. Ми не зрозуміли, що це таке трапилося. Ну, це була секунда, ми і діти були в хаті, і ми були в хаті, ми так стрепенулися, ми думаємо. чи десь кудись уже щось попало. Ми просто вже звикли до стрільби, вже якось чули, що там взривається, там стріляють, там, і якось на оцю стрільбу, ну як, ми з обережністю, але вже спокійно так більш-менш. Ми розуміли, що там, стріляють, і з тієї сторони стріляють.

P1. Так, не спокійно було, тому ми бігали в ліс постійно.

P2. Ми в ліс бігали, як ішли колони, ми дуже боялися, що вони зупиняться у Сваричівці, і підуть по хатах. Бо, ну їм же треба щось їсти, і ми дуже переживали, щоб вони не зайшли до нас.

P1. Паніка в нас починалася через те, що коли вони зупиняться в нашому селі, і якщо по них..

P2. Наші будуть стрілять.

P1. Будуть їх бомбить, то незрозуміло, куди воно полетить. Ми відходили далше від хати, ходили в ліс. По 2-3 години там гуляли і знайшли .. маленька така, збитенька із дерева.

Бесідочка?

P1. Так, мисливці там сиділи, пили.

P2. Брали чай, бутерброди і там сиділи. Тільки чуємо, що вони ідуть-ідуть-ідуть і зупинилися, ми вже по звуку розуміли, що це колона йде і зупинилася.

P1. А ішла колона з 60, 80, 100 машин.

P2. То ми оце тікали в ліс, боялися. Може, вони підуть по селу гуляти або наші почнуть їх збивати, і тоді вже там не розбереш, де хто.

Ну так.

P2. Через те ми і боялися. Наші дівчата зрозуміли, що це таке війна. Вони кажуть: «Мама, це майже, як у кіно»[сміється]. Так, розумієте, іде колона, гул стоїть страшний, і ми біжимо, ну як, ідемо швидко в ліс, а воно таке враження, що от вона десь отут за пару метрів».

P1. Ні, завжди таке враження складалося, що вони заїжджають в село, що ідуть сюди, ідуть через село, через цю стратегічну дорогу. Хоча там у нас міст [такий] був, що там танк не зміг би проїхати. Бронетранспортер, він трошки легший, він проїжджав, а танк туди не міг проїхати. Але вони від'їхали в ту сторону...

Бурімки?

P1. Так, у сторону Бурімки. Хіба то Бурімка? Бурімка ні, це на другу сторону.

Шиловичі?

P1. О, Шиловичі, не Бурімка, Бурімка це туди, ми через Бурімку йшли на Ічню. А це на Шиловичі, вони на Шиловичі туди.

Там же ще понтонний міст є, як на Припутні з Шиловичів.

P2. Так, оце вони шукали його, той міст.

Але він уже зірвався був.

P2. Так, так.

P1. Вони трішки проїхали на Шиловичі – застряли, там таке болото. Розвернулись – і все.

P2. Ото один раз проїхали.

P1. Ні, два рази вони їздили. А, раз туди і раз назад вертались, тому кажу два рази.

Вам повезло, що там не було мосту того гарного.

P2. Так, раз. Вони туди проїхали, ну колона невелика, сімнадцять десь нарахували сусіди.

P1. А ні, а потім іще три. Після того іще три проїжджало.

P2. Ну, коротко, яось вони попробували, і більше ото проїхали.

P1. Туди проїжджали на бронетранспортерах. А, ні, отих, як називаються?

На гусеницях?

P1. Не пам'ятаю, так. І.. на колесах. Так, мабуть, те що на гусеницях – воно вернулось назад, а потім ще попробували проїхати, ну теж вернулися назад.

А в Шиловичі вони ж теж заїхали, це ж мені розказували. Через Шиловичі ж вони їхали? В Шиловичах чи де ото там, що вийшов чоловік?

P2. Та то вже тоді нас не було, якийсь дачник там був і вони його розстріляли.

У Шиловичах?

P1. Це в Шиловичах, так.

P2. Так, це нам уже розказували.

P1. Потім хлопці ж місцеві наші ходили, хотіли забрати, поховати.

А які у вас відносини з місцевим населенням склалися, ви спілкувалися?

P1. Ну там людей не дуже багато.

P2. У тому кутку, де ми жили, небагато. До нас приходила сусідка бабуся, в неї діти десь на півдні були.

P1. Чого? Дочка в Ічні була.

P2. Ну, так, а син десь там, не пам'ятаю де. Так вона до нас приходила ночувати. Після того випадку, як ото проїхала колона, вона так злякалася сильно, до цього моменту вона не приходила, а після цього як приїхала колона, вона так регулярненько. Вона приходила до нас уже в дев'ять годин. І ми кажемо, я не пам'ятаю, як її звати: «У нас діти, ми не проти, але ви дивіться по собі, бо діти галасливі такі, шестеро дітей в хаті, і четверо дорослих, десять чоловік, так чи вам буде спокійно». Вона говорила: «Нічого, краще хай так, чим самій».

Самій страшно.

P1. З місцевими ми нормально подружилися і тоді, коли ми вже через десять днів вибиралися із Сваричівки на Ічню, то вони нас вели лісом. Вели повністю лісом чотири кілометра, бо ми ж так би дороги не найшли, а так вони дорогу знають. То вони нас довели до Бурімки, а у Бурімці його рідний брат нас зустрів і машиною відвіз на Ічню.

А воно можна було вже проїхати?

P2. Трошки так.

P1. В принципі. А в Бурімці там уже всі дороги, вже нормально.

P2. Я не орієнтуюся взагалі ж там, знаю що от ми, якраз у нас вулиця виходила сюди на ліс оцей, який до Бурімкі виходить, і нам було безпечно вийти, що не по центральній дорозі. Я знаю, так нам було, ми йдемо по лісу, і так нам добре, що ми знаємо, що тут не проїде. Бо по центральних дорогах, оце навіть як ходили у цей, ну не в магазин, а у времянку там до місцевого. У нього була в глибині двору времянку, і він там продавав різні продукти. То це все рівно треба було пройти по центральній дорозі, а ідеш з острахом, бо страшно. Воно отак нічого-нічого, а тут гуде, і через п'ять хвилин воно уже перед твоїми очима, а куди ховатися – не знаєш. То ми ходили не дуже часто, і ходили обережно, бо нам ще сказали, що бажано не потрапляти на очі, бо не дуже будуть розбиратися, хто ти і як ти. А там ідеш по лісу – і вже дихається легко [сміється].

P1. Ми, коли приїжджали на Ічню, і оце нас хлопчина відвозив, каже: «Оце отут». Так зупинилися, ну поле там, не знаю, може кілометра три там чи десь так. Там на тій стороні посадка, «оце, – каже, – вони отам у посадці стояли. Моя задача була поїхати і порахувати скільки там техніки. Я отак на дорогу виїхав і став же на жигулях, і в біноколь же ж дивлюся». Коли, каже, бачу – якась там смута, я, каже, бігом по газах, і, каже, мені, ну не попали. Каже, мені так повезло, я дуже швидко реагував, так.

Небезпечно було таке робити. І ви переїхали в Ічню?

P2. Так.

Куди?

P2. В Ічню ми переїхали до абсолютно чужої нам людини.

P1. Ну, не зовсім чужа людина.

P2. Ми попросили когось там, Олександра Павловича, і нашого кума, в нього були знайомі.

P1. Ні, я подзвонив до Макарія, а у кума нашого батько священик. А в нього друзі з Ічні, теж священики, друзі. Він з ними зв'язався, вони багатьох людей приймали: то туди підселять, то туди підселять. І зразу нам кум віддзвонився і сказав, що вас буде чекати така-то жінка по такому-то адресу.

І ви жили в якоїсь жінки?

P1. А потім, як звела доля, виявилось, що ця жінка не зовсім нам далека не те що по духу, а по наших знайомих. Її покійний чоловік робив опалення в церкві Вознесенській в Ніжині. У нього золоті руки були. Він десь помер був за рік до війни, десь за півроку, а – за рік, був якраз рік.

P2. Ні-ні.

P1. Ні, сорок днів тільки було. Буквально перед війною він помер. Розбалакались із цією жінкою, і вона була така рада, що ми близькі по духу, і вона дуже добре знає цього батюшку, який просив її чоловіка робить опалення.

Зрозуміло, а ще скажіть мені, будь ласка, якась думка така була, що в Ічні вже було простіше, легше?

P2. Ви знаєте, я вам ще один момент розкажу. Ми заїжджаєм в Ічню. Оце ж ми йдемо по цьому лісу, там стежки такі не дуже, і так виходить, що дівчата намочили ноги, бо лютий місяць, мокро було. Я кажу: «Дівчата, йдемо, не зупиняємося. Потомилися трохи, йдемо, не зупиняємося, ноги замерзнуть, що я буду з вами робити?» Вони ж уже йшли, старалися, у школу лінувалися ходити. Замість того, щоб пройти дві зупинки, сідають на автобус, а то ішли мовчки.

P1. Пройшли чотири кілометра та чотириста метрів.

P2. Пройшли бігом. Ми жили, уже ж хліба було мало, таких оце молочних продуктів, каша, то були кожного дня, а хліба вже не було. Ми оце пекли, воно таке виходило як пшенична крупа. Тут дріжджі були, такі млинці виходили. Хто їв, хто не дуже хотів. Короче, що нам кинулося в очі. Ми заїжджаємо в Ічню і оце

сидимо в жигуліку цьому, сидимо один на одному, а на центральній площі Ічні продають.. чи дають, по-моєму.

P1. Продають.

P2. Продають хліб і батон. І дівчата: «Мама, давай купимо булку». [сміється] І цей же ж водій зрозумів, що треба зупинитися, може він і поспішив чи не поспішив, він зупинився. Гена побіг і йому без черги дали два хліба й два батона, по моєму, так?

P1. Бо всім давали по хлібу і по батону, а я як з дітьми так по два.

P2. Ну, два хліба і два батона. Дівчата, коли в машину він заніс оцей теплий, гарячий хліб сказали: «Мама, як він пахне!». Вони відчули, що таке війна і що таке взагалі може бути.

Хліб.

P2. Ми тоді вже приїхали і я їм сказала: «Дивіться, елементарні речі, як ми їх не цінили взагалі раніше. Хліб для нас це було взагалі ну таке щось просте, не варте уваги, а тепер вони, мама, це батон, а як він пахне!» І ми приїхали до цієї жіночки, принесли ж цей хліб, вона каже: «Та їжте, у мене є. Слухайте, у мене ще сестра працює на молокозаводі, так їм ото дають інколи згущене молоко». І вона витягла пачку згущонки ічнянської. І чай, батон, і оця згущонка – це було щось, вони такі щасливі полягали спати.

P1. В Ічні роздавали нам борошно безкоштовно.

P2. Так, так, по пару кілограм давали безкоштовно.

Масла?

P2. Масла ми не застали.

P1. Ні, чого.

P2. Може й давали, ну ми не застали.

P1. Там деякі були ящики, кому доставалась згущонка.

P2. Ну, так да, ну ми достали тільки борошно, і то добре.

Тобто в Ічні вже було простіше.

P2. Простіше, так, ми вже там себе добре почували, нормально спали.

Не було, руські там не їздили?

P2. Не їздили, ні. Вони якось попід Ічню їздили.

P1. Люди, наскільки мені розказували, що вийшли на дорогу перед колоною.

Перший раз.

P2. Ну деякі дні були так, що чутно було стрільбу десь, такі оці вибухи чутно, ну це було декілька днів. А так було спокійно, ну одне, що комендантська година. Ми там в селі взагалі звикли. У нас були завішені, позабивані вікна плівкою, щоб ніде нічого не було видно. Вечором вони там стояли. Не включали світло. Ну ми й самі боялися, бо як побачать, що десь горить світло, вони могли зайти. А ми дуже боялись, щоб не зайшли. Тому в Ічні нам було вільно дихати.

P1. Ну, але ж то там.

P2. Ми покупалися там за десять днів, попрали білизну.

Ольшана.

P1. Ольшана, так. Розстріляли там машину.

Яка за хлібом їхала?

P1. Ні, одна була легкова, а одна за хлібом, і ми коли вже ж.

P2. Побули тут тиждень, в Ічні, тиждень ми рівно були, ми приїхали, мабуть, в неділю, а в понеділок, ми хотіли виїхати у неділю, але не вийшло, і ми виїхали в понеділок зранку.

P1. Треба було якось вибиратися, ми хотіли зразу, там не дуже зручно, але дизелем добратись до Прилук, і можна було далі їхати.

P2. Ми до мами чоловіка хотіли на Пирятин.

P1. І шукали ж машину, шукали транспорт. Там продукти вже почали возити, вже дорогу цю звільнили і вона була під нашими блокпостами. Ми шукали машину, а потім якось із цією жіночкою, я не пам'ятаю як ми з ними пересіклися... Там десь були люди.

P2. Ми зв'язались із волонтерами.

P1. Люди, які нам допомагали, і вона, ця жінка, каже, що, значить оцих людей, яких розстріляли в машині, машина одна осталася десь у Прилуках, треба забрати машину. Потому.. Чи одвезти?

P2. Ні, це вийшло, що це жінка цього розстріляного чоловіка, і вона вже не хотіла залишатися в Ічні, вона сама прилуцька. І в неї було два бусіка, одним автобусом їхала вона, а другий бусік потрібно було, щоб хтось їй туди переправив.

P1. Вона шукала.

P2. Так як ми теж хотіли виїхати, то вона попросила нас допомогти.

P1. У неї вбили чоловіка, брата. Вона їхала з невісткою. Оце нас ці люди вивозили.

P2. Це точно було, ми з цими людьми їхали.

І ви потрапили у Прилуки, а потім уже в Пирятин?

P2. Так, а тоді вже ми почекали дизеля у Прилуках, і поїхали на Пирятин. Там уже чекали, жили не в самому Пирятині, а в селі, у мами. І уже коли відкрили тут, прочистили дорогу, що можна було їхати через Велику Дорогу машиною, тоді вже ми домовилися, доїхали знов до Прилук дизелем, а тут нас зустріли машиною, бо потяг ходив тільки за маршрутом Гребінка-Прилуки.

[пропущено розмову про те, що не відзначили день народження доньки]

Дякую вам.

КРУПИЧПОЛЕ

Запис К-11

Прізвище: *Чайка*

Ім'я: *Юлія*

По-батькові: *Василівна*

Рік народження: 1986.

Професія, соціальний стан: *староста*.

Юлія Василівна, скажіть, будь ласка, от перші дні спочатку. Чи готувались ви якось до цього конфлікту? Чи передчували, що він може початися? Які ваші спогади про те, що було перед цим?

Перед, буквально перед два дні перед цим, ну така була якась тривожність. Тривожність [пов'язана] з тим, що я більше практик, ніколи не живу в рожевих окулярах. Але напевно в силу свого віку, в силу того, що не хотілося дуже у все це вірити.. То як готувалася? В голові складались якісь певні картинки, можливо якісь думки [про те], як я буду діяти. Але щоб таких конкретних дій – от ні. Я скажу одне, що було з моїх конкретних дій – це поїхала тихенько подивилася на бомбосховище під будинком культури. Просто оцінила в тому, наскільки якщо десь щось.. Але ж про війну я теж знала, ну звідки? – З фільмів знала, які нам показували, з якихось там розповідей про ветеранів. А реальної оцінки війни теж не було. Напередодні ще, ну якась така більш, більше інформації почалось переглядатися. Це все.

З боку місцевої влади чи центральної були якісь заходи підготовки до можливих, ну не воєнних дій, але принаймні бомбардування наприклад, надзвичайних ситуацій?

Ні, не було такого.

Не було?

Ні, підготовки ніякої, да.

Тобто, перевірки бомбосховищ, такого не було?

Напевно, всі жили так само, так як і я, була якась тривожність і всі чекали чогось, от всі чекали: а може станеться, а може ні. Просто напевно ніхто в це не вірив, я так думаю.

Навіть, те що стосується моєї сім'ї, в нас так сталося, в нас свекруха мала їхати до матері, і все одно поїхала, ну якось так навіть якось з сім'ї ніхто в це не вірив.

Не очікував.

Да, ніхто не вірив у це.

Ясно. Чи пригадаєте ви перший день?

Так, пригадаю, тому що перший день, так сталося, що у мене у селі померло двоє людей. Ну, по віку, тобто, ну як – люди дожили свого віку, один ветеран Великої Вітчизняної війни, дев'яносто три роки, здається дідусю [було], а жіночка теж пенсійного віку, і все воно якось так. Ну, в нас почали центр села тут у нас, де у нас центр села. Ми вже знали, вже сповістили, що починаються військові дії, але подумати те, що вони підуть у Крупичполе, ну якось теж, ну Крупичполе, де те Крупичполе, а де Росія, де той кордон. Але все одно ми зібралися, педколектив школи, люди там, ну хто зміг, ми оголосили в групі збір, і всі пішли до сховища.

Чим причина до сховища, тим що у нас вхід у сховище, було накриття, ну тіпа як від дощу, і сам вхід, і воно було аварійне, і ми прийняли рішення, що ну от раз будуть там стріляти, не дай Бог бомбити, це все ж таки війна почалась, нам потрібно його розібрати, щоб не привалило не дай Бог вхід. І ми прекрасно розбираючи це, ну до обіду розбирали, розвозили, а вже в обід у нас ішли БТри, але не через центр села, а получається поза школою іншою, там дорожкою трішки.

Ага. Це вони ішли не з боку основної дороги, а якось обходили, мабуть?

Вони, ні, зайшли зі сторони Більмачівки, Максимівки, вийшли на асфальтовану дорогу, ферма наша, ну початок. Ну, вони просто пішли, взяли трошки правіше, пішли понад ставком, так скажемо.

Ну, що на мою думку, щоб піти тією дорогою, ну вибачте, там це треба знати куди піти тією дорогою, тому що це звичайна сільська дорога, якою, там живе три хати і.. Не всі люди приїхавши, давно проживши даже в селі туди підуть.

Ясно, вони орієнтувалися у місцевості?

Я думаю, що так.

І тобто, ще перше враження, і чоловіків, і всіх, – ми всі ніби діти ходили через городи, ходили, дивилися, фотографували, розумієте? Не було такого ще, що то дійсно за техніка іде.

Це було десь в обід?

Да, обід, да. Потім у нас ми до першої, потім ми як, в нас же два покійники, приїхав з Івангорода отець Андрій, як він доїхав, ми теж думаємо, що він сів і приїхав людина. А за ним ішли колони, і коли ми вже були на кладовищі, то коли почали відспівувати покійних, почалися вже вибухи.

І це в перший день, чи в другий день у п'ятницю?

Це двадцять п'яте десь, напевно.

Двадцять п'яте – п'ятниця це вже було.

Це вже п'ятниця була, да. І почалися вибухи, то ми вже уже покійників ховали дуже-дуже швидко, ми вже зрозуміли, що якось цей, швиденько ці люди, які були, по домівках. Найперше, що було, то була в мене створена група, де всі сільські люди, швиденько якась інформація у мене там ішла, і я зрозуміла, що мені

потрібно ставати таким організатором, організатором тим, що ну напевно підказав хто, як кажуть, що от писалось: «увага, рух».

І люди, ми вже якось почали, проїхавши два-три кілометри цього руху, наприклад, наступна хата люди брали цю відповідальність. «Біля мене», – писали там. Наступний – «біля мене, повернули туди». Тобто, за ці два дні, ми настільки навчилися між собою давати інформацію, ну завдяки цьому, я вважаю, що зберегли дуже багато життів. Дуже багато життів, тому що все одно це життя, все одно люди хочуть їсти, люди хворіють, люди.. – це життя, яке все одно незалежно від війни продовжується.

[перерва запису, розмова по мобільному телефону]

На сам період військових дій тут у нас [число] мешканців набагато збільшилось, чим в реальності [було до того]. Тому що всі, так як і ми, думали, що Круничполе це не є такий стратегічний об'єкт, і в ньому можна сховатися, тобто всі родичі з Києва, ну з великих міст їхали у сільські свої якісь родичі, будинки.

Це було десь напередодні чи у перші дні?

Ну, от у перші два дні, знаєте, такий потік.

Прямо перед колонами?

Ну знаєте, я напевно скажу, що двадцять четвертого десь в основному так, двадцять п'ятого я вже не скажу, бо сюди ніхто нікуди, то десь двадцять четвертого був потік, ото з самого раночку люди посідали і сюди. Я знаю, що з Києва дуже багато приїжджало, то.. ну чоловік чотириста з чимось було точно по Круничполю. Потім Сваричівка десь сто.

Це з приїжджими?

Ну, Сваричівка, це і так в основному воно є, а Новий Поділ, там десь вісімдесят людей основного, ну десь проживає так, а як приїхали, то всі, напевно, сто двадцять були.

Ясно. Дякую. Так, отже, давайте тепер про рух колон ми говорили, значить, рух колон відбувався в одному напрямку, чи з різних приходили?

Ні, абсолютно з одного напрямку, тому що ми вже ж почали між собою теж старости. Чому між собою, тому що, ота хвилинка, якщо є сповіщення, ну як Більмачівка сповістить, що є у неї, то в мене є буквально п'ять-десять хвилин, для того щоб я попередила людей, що йде колона.

Перші дні всі вони ішли з того напрямку Більмачівки, більш нікуди вони не йшли, всі по одній дорозі, там ну звичайно якесь відхилення, якщо по полю вони нарізали одну колію, то вони другу вилазку шукали. Обов'язково колони чекали й патрулювали Тигри, які десь у нас десь у лісах були між Круничполем і Сваричівкою, потім вони вилітали, летіли назустріч колоні і обов'язково її супроводжали. Якщо вони летіли по колону, то вони обстрілювали абсолютно село, для того щоб.. дуже багато підпалювали такими пострілами, якимись видно снарядами. Багато дуже було пожежі, але завдяки тому, що була у нас група. То,

ну знаєте, люди могли вибігти, наприклад, ми тут слідкую я в центрі, я стою, що у нас ніхто не їде, і я бігом напишу, а там людина у нас була так всігди домовлено, там де тушать пожар, одна людина все одно стоїть з телефоном, вона не бере участі, а вона повинна ну як...

Попередити.

Попередити цих людей. Двадцять п'ятого числа, ну найбільший жах у нас почався.

Березня?

Да, двадцять п'ятого лютого, не березня, а лютого. Вони до обіду якось так спокійно йшли, і вони йшли, знаєте, от перші дні нам інформацію давали, що вони, вибачте, голота якась, а своїми очима ми бачили, що це ну такі знаєте, йшли спорядження таке ото, вони просто спокійно сиділи, я не скажу, що вони.. Просто їхали, отак їхали, їхали, зупинялись там. Бувало перепутували дорогу, що повертали на Ічню в центрі, а не сюди [у центр села] звертали, то верталися, там якийсь такий був рух. А вже під вечір, це ще раніше темніє, то під вечор у нас двадцять п'ятого, у нас розстріляли в центрі вже сім'ю. Машину.

Тугешню?

Ні, воно було так, їхали зі сторони мосту, ну в центрі, їхали дві машини. Одна машина проїхала, її зупинили, зупинили, щось там позаглядали, ну це не наші люди, і вона поїхала та машина, ми навіть не знаєм хто це й що це, але вони проїхали. І зразу за цією машиною ми почули великі постріли. Постріли почули, побачили, що в центрі вони зупинилися ці тентовані машини їхні великі, вони дуже багато їх вийшло, дуже багато. Поводили вони себе неадекватно, залазили й на стіл зверху, в центрі села магазин, то до магазину, вже потім я знаю, бо цю ж сім'ю знаю я, вони їхали дітей із Фастовців забрати, тії з Києва добрались до Ічні. І вони коли їхали вперед, уже ж побачили, що воно фарами присвітили, що тут таке, і він мужчина каже, цей водій, я машинально здав назад.

І вони розстріляли їх, то жінка, дружина його, загинула відразу, [а] в нього було поранення плеча. Зять поранений ну щось там не дуже, ну як – воно не пулі попали, а просто черкнули пулі його, а дівчина, оце донька їхня, вона була розстріляна теж в упор. Ну, що я вам скажу в той момент, пощастило те, що їх напевно, цій сім'ї, тим що їм [росіянам] потрібно було рухатись далі, от не було в них такого щоб зупиняли далі. Ну в цей момент, ну що, – я знаю що там розстріляна машина, знаю, що розстріляні люди, так само там хлопці сусіди телефонують, є там живі, ну яке рішення? Чоловік мій, той сусід і лікар у нас, це ми в центрі оце живемо, ми пішли, ну, вони пішли, тому що в мене двоє дітей дома, [тому] пішли чоловіки, а я ну дивлюся там от в телефон і так стою. Ну що, вони жінку звичайно матір не забрали, вона вже була померла, дівчину забрали, забрали там за магазин, але знову йшла колона, залягли і просто лежали. Ну батько, дівчина, от зятя зразу не було, зять – ми спочатку і не знали, що він там є..

Ну тоді вже ми дізналися, що він вискочив і просто в людини шок був, він пішов там у кукурузу повернув, тобто в людини шок був. Переждали, пока вони проїхали, ну для того щоб спасти, ну врятувати цю людину, ну другого виходу не було, я забрала додому, всіх забрала додому. В той момент, зараз я, в той момент ми не думали: що ми берем, куди ми берем, нам треба було тих людей забрать. Ми забрали [і] перше що почали – оббивати вікна, ну закривати, щоб ніякого світла, ніде нічого. Мати моя, мама моя вона біля лікаря теж медсестра сімейної медицини, вона через вулицю прибігла, там в цьому, ну і вони почали якось тим, що в них було, ото чемодан перший медичний допомоги, і те що в нас було дома. Ну яка моя місія була, старости, – я була на вулиці, тому що мені треба було бачити чи до нас хтось буде чи не буде. Вони повернулися – давай шукати, де звичайно, як один покійник, а знали, що їх було більше, а їх немає.

Росіяни?

Да, да, вони шукали, вони фонарями, вони вокруг давай ходять, шукать, але нас врятувало тим, що пішла наступна колона і їм треба всім рухатись було вперед.

Далі.

Да. Вони всі рухалися.

Це вночі значить було з двадцять п'ятого на двадцять шосте?

Ну це не ніч була ще, тому що це просто воно раніше темніє, це була сьомавосьма година. Це було так. Але ж, я додзвонилась до міської ради, все знали, що така ситуація, потрібна була сюди швидка, бо скільки часу ми могли її там протримати це ж, на тому що в нас було. Швидка виїхала, але вже на бурімському шляху стояли танки. І нікого сюди вже не пропускали вони. Хлопці прорвалися швидкою в одинадцять часов, ну десь одинадцять – начало дванадцятої [ночі], але без фар, без нічого. Отак хлопці до нас доїхали, ну вже вони приблизно знали де цей, у двір вони вскочили, і вони поїхали теж без фар, вони виїжджають – знову колона йде, я кажу водію швидкої, ну теж відважились це дуже було. І потім на цю ніч вони всі стали в нас у селі, ця вся колона.

Але стали отуди ближче, як ви заїжджали із Сваричівки ото там продовженість, до ставу до цього, там де ви як їхали, така зона відпочинку ніби зроблена, різнокольоровий такий заборчик, ставочок. Оце там вони стали і почали їхні дієства. Там у нас був стадіон, приведений до ладу, тому що в нас хлопці грали в футбол. І вони зробили собі там як табір на ніч, там були і костри, так уже потім. Потім напевно вони ж, я не знаю, шось же вживали там чи я знаю, обібрали магазин там теж далі по дорозі, ну після них було алкоголю там валялось, ну цих бутілок всього, і ото десь близько дванадцятої [ночі] вони почали ну просто обстрілювати все, все що можна.

Тобто без всякого приводу?

Ні, без всякого приводу стріляли, кричали, такі ну просто, ну знаєте, напевно дикарями його назвать не можна, що люди, ми тикі пишемо «ховаємся, ховаємся,

ховаємся», бо ті пулі летіли будь-куди, і оце ж застрілили вони бабусю одну там в кінці городу.

Уночі?

Да, бабуся просто по городах перебігала від дочки чи додому якось там, просто видно попало. Потім розстріляли вони ж хлопців, теж машина їхала з Припутнів.

Уночі [теж]?

Да, оце ж цією. Вони їхали з Припутнів, достеменно ніхто ну не знає як їх, ну вони розстріляні були і спалені, двоє хлопців, це з Припутень вони родом.

Це мені староста розказував перші дні, що два хлопці..

Це вони доїхали до початку села.

Це було вночі? Бо він не казав, він казав що вони наче не стали на вимогу, наче так, він може і не знать канешно.

Ви знаєте, він не знає, цього ніхто не знає, ніхто цього не знає, що вони говорили. Там де розстріляли їх, там проживала багатодітна сім'я з восьмима дітками, коли розстрілювали, вони сиділи в хаті заховані, коли їх розстрілювали, цих хлопців машину, ці пулі летіли по цих хатах і загорілося це все, і сам момент, коли їх розстріляли, ніхто не знає. Ну потім уже розумієте, цих хлопців на утро, коли вже ж, навіть не на утро, а через день аж, бо в той день взагалі туди ніхто не підходив. Через день. То він лежав уже серед асфальту згорений, ну і собаки там трошки було, ну розумієте, так як ну багато ж приїжджало до нас, щоб він вискочив з машини й догорав, то його б навіть не дострелювали напевно, розумієте, це звірі якісь. І ця родина що восьмеро діток, зятю попало їхньому в коліно, вибили окно ззаді, пощасливило [що] батько пішов по дрова, був на улиці ззаду [хати] там. Вибили окно і діток тих повитягували, і в чому ото босі, голі, тікали вони.

Вони заходили в хату?

Ні, вони стріляли, вони стояли на асфальті отак, а так хати, і це все обстрілювалось. Ну а що тут – два метри. Ну тобто воно все згоріло там до тла, но вони і в слід їм стріляли, вони бачили, може просто стріляли і все. А їм [сім'ї] пощастило, там ставок такий, що місцеві знають, самовикопаний, там вони туди тікали і залягали за оці ж уже насипи. Усі дітки живі, усі вони живі. Це такі вони що першу, саме така ніч, потім це був безпереривний рух, безпереривний.

А перші колони – ви казали що солдати, ну особовий склад, вони на техніці знаходились?

Так, на техніці, і вони, знаєте, перші дні, на оціх на броні, башта – вона не крутилася, нічого, вони їхали просто, ну розумієте, як у фільмі знято. Ми стояли, дивилися у дворах, навіть не ховалися.

Були у них якісь знаки, пов'язки чи щось таке?

Ні, було на техніці, ну «О», круги оці білі, вешкі ішли у нас теж.

А на формі не було нічого, бо інколи казали, що були.

Ні, воно здалеку, я цього не скажу. Але екіпіровка в них була, відповідна, я так скажу, що перші дні ми могли їх бачити. Бо інші наступні дні побачити їх, ну це неможливо, тому що вони вже їхали: башня на броні отак, і вони все просто обстрілюють.

Дякую. А були їхні блокпости тут по дорогах?

Ні.

Не було. А мені говорили, що у них була якась стоянка між Сваричівкою і Вишнівкою, там де було заміновано.

Дивіться, це не блокпост взагалі.

В принципі мені не казали, що це блокпост.

Це для, розумієте, вони настільки знали лісові оті об'їзди, виходить, виходить наше село отак як ми це центр, але ж єсть звичайна польова дорога, яка з'єднується з лісом. То там де між Сваричівкою і Вишнівкою, це була невеличка якась там, ну я так думаю, їх там зовсім небагато, я думаю, було, тому що такого що багато, масованості, мені здається, що там були ті, які стерегли дорогу, була невеличка група людей. Бо потому що після них находили, навіть кількість штанів, які вони викинули, і того що вони, вибачте, їли, пили, то це була невеличка кількість людей, і одна-дві техніки в лісі, то це просто мені здається Тигри, що виїзжали назустріч.

Ага, отак.

Бо по гулу, по тому що, ну по гулу навіть техніки – це зовсім невелика кількість.

Тобто вони виїжджали назустріч.

Да, да. Вони не було такого що вони серед дороги центральної чекали, якісь блокпости там. Ні, цього не було, ні. Це було в минуту, вони знали коли буде їхати звідси колони і вони виїзжали назустріч.

А напрям на Ічню вони не блокували?

Ні.

Тобто вони залишили його пустим?

Ні.

Ясно. І так спостерігалось до останніх днів?

Так, до тридцять першого березня.

Добре. Дякую. Як місцеве населення сприйняло звістку про війну і перші от дії, скажімо так, прихід колон, от яка була реакція?

Перша була звістка після того як всі чоловіки, знаєте, молоді хлопці там же ці, ми першу ніч напевно, ніч да, ніч і день хлопці патрулювали навіть.

Село?

Да, ми патрулювали.

Ще до приходу колон?

Да, да, хлопці ходили, тому що якось так, і щоб світло вимикали, так якось ми, хлопці там ніч, там день, хто там раніше темніє, то ну самоорганізувалися ми якось так.

Не було випадків, коли стовпи мітили? Я в принципі не чув про це по селах, але на всяк випадок [за]питаю.

Ні, не було у нас такого. От що цього не було, так як говорили малюють якісь трикутники там чи що, я це все прекрасно розуміла, ми всі тих кого я знала, на кого могла опертись, ми з хлопцями це все, десь якась знаєте своя місцева партизанщина, вона вся була, і нежилі хати, і так далі, і тому подібне, звичайно ми це все перевіряли. Хлопці ці зараз у ЗСУ, тобто вони такі знаєте були відважно. «Василівна, там нормально, там звонимо, там ми туди сходимо, ну нічого, наче нормально, нема підозрілого». Десь хтось подзвонив – «десь світло», позвонили культурно попросили «вимкніть», дехто ігнорував, то хлопці підуть: ну вимкніть все таки, рекомендують же. Слідкували ми теж знаєте, таке єсть були хлопці там, ну спиртне багато чого робить, коли потрапляє, то теж придивлялися до тих, тому що знали, що можуть підкуплять чи ще шось, но таких якихось випадків явних не було. Я не скажу.

Добре, тобто якоїсь співпраці підозрілої не помічали?

Да, да. Ні.

Ясно. А от після приходу колон от як дальше ця вся співпраця, чи просто тільки комунікували, передавали, спостерігали?

Ну потрібно було налагоджувати воєнний бит, як я кажу, розумієте. Ну що, найперше почали люди просити хліба, я вам скажу, що перший тиждень у нас його, ну не було, напевно, і його, а далі все одно ж були дітки у мене, яким потрібні суміші, до лікарні, ось лікарня у нас в центрі, діти не могли, щоб до аптеки, щоб дійти до неї не могли. Оце просто, ну тут їдуть, там це настільки було небезпечно, при всьому бажанні тому.

Аптека, до речі, не постраждала?

Ні, ну в нас отак окна обстріляні, так як оцей. Ну що, лікар повністю почав лікувати, як кажуть дистанційно. Ну оце налагодили, він зразу так якось всіх цей, що в нас, ну почали знаєте хлопці місцеві прориваться, треба все одно пробувать на Ічню прорваться. Але як це організовувалось: так значить, моніторимо, позвонили старості цей, позвонили старості Більмачівки, зв'язок із Вишнівкою – нема, чисто. Виходжу я в центрі, стою я, хлопці виїжджають і нам бігом вони там свій зв'язок з Ічні чи нема там, і це в них є буквально, ну так скільки, знаєте, п'ять-десять минут вилетить на Ічню. Щоб повернутися сюди – це теж, все отак обзвонив, це є, вскакують вони, так я казала: вискочили і вскочили.

Дякувати [трём¹], це хлопці наші зараз у ЗСУ, які не боялися цього робити, ну виїхати. Велика була проблема тим, що на нашій території є будинок престарілих. Кухня знаходиться у нас над дорогою. Дійти працівникам до них, до самих цих бабусь, які є в більшості лежачі, не мали змоги люди. Тобто на себе все взяла поруч живуца Галина Івановна, дівчата, які ближче з кухні, тобто інколи по двоє, по троє суток там були, жили, і варили, скажемо так, в ті дні з чого було, хто міг з дому, ну отак, у дівчат що було, і що вона з дому могла, хто з дому так, ті запаси якісь там дійсно були. Потім, дякуючи Олешку Павлу Васильовичу, у нас це місцевий невеличкий фермер із Сваричівки, він почав привозити хліб.

Але хліб, людям якось забрати треба хліб, перші дні це був хліб морожений, з морозилки, наморожений хліб, але.. ну, він був дуже смачний, я вам скажу, всі були раді по одній хлібині. Давай просити людей, щоб ми могли, наприклад зоорганізувати людей так, то ми залишали у будинку престарілих, я могла сюди прибігти, скажем так, городами. Потім на середині села там Галина Миколаївна Чайчина, їй отак викидали і тікали, як ото викинули і все. І там Радченко Раїса, їхній був магазин оце повністю розгромлений, і вона там, тобто потім було організація так: пишу «хліб завезли, кожному по хлібинці». Значить перші іде, отак у нас село там Ковалівка, дом престарілих, люди знали, що у них є от п'ятнадцять-двадцять хвилин. Біжить хтось там один, ну знаєте бігли навіть один мішок з кутка, ну як кажуть село – з кутка, пішов один з вулиці, там узяв і все. Так само там, бувало таке у нас один раз, коли у нас тут людей забрали в полон були. Ми тільки нам хлопці привезли хліб, ніхто не писав, що вони десь поїхали, а ці два Тигри з лісу вискочили, то люди, ну така ти збираєш, людей зізвав по хліб, вони ось до тебе йдуть, а тут летять обстрілюють, то навіть дом престарілих, там великі кучі дров, то там усі люди полягали та підождали.

З довозенням хліба для будинку, потім уже ж воно трошки так, знаєте, люди до всього призвичаюються. І призвичаїлися до руху колон, і то уже при потребності, ну от якось так воно все, все одно призвичаюється людина. Бахають, як кажуть, все – поховалися, село вже.. через трохи: «потрібно забрати курятину на дом престарілих». Хлопці: «ми виїжджатимемо».. Тобто якісь оці буденні справи, вони трошки заміщували, напевно і правильно, бо той страх, який, ну ти розумів отой страх.

Новий Поділ наш теж, він ніби одрізаний взагалі був, він іде у сторону туди. Але його всі називали «острівцем безпеки». Тобто, як ішла колона оце Круничполе, а куди знаєте на Поділ.

А тут недалеко?

Ну, два-три кілометри, але знаєте, така гарна дорога, знаєте ну. І воно взагалі, як ви бачите, так в сторону. Воно все чуть.

¹ З міркувань безпеки персональні дані приховано.

А туди вони не заходили?

Уже в кінці знайшли, що там жили їхні, навіть там в полон же брали, є відео Золкіна, де нашого з Подолу забрали. У нас двох людей в полон забрали, ічнянців там теж біля ставу.

Ічнянці чи з Ічні?

Ічнянці, вони повернуті з полону. Олійник, і друге прізвище не знаю.

А, Олійник, це з тероборони, здається?

Да, да. Це тут у нас їх забрали були, розстріляли індиків там біля них, може вони так і цей, але хлопці молодці канешно, тиї хто з ними, приїхали ми, все там хлопці вишукали. Ну зрозуміли, що їх забрали, не вбили, і це була надія так скажем.

На мою особисту думку, по них виїхали оці два Тигри.. ну як це просто виїхати, знаючи, що там будуть оті хлопці? Не виїжджали, не виїжджали, виїжджали ці Тигри тільки назустріч колоні. Як насправді, може колись ми про це дізнаємося.

Може, хто його здав.

Да, да.

Є підозра, значить?

Великої шкоди у нас завдало, це третього березня зірвали з повним бойовим комплектом САУ. Це на початку там села, від цього постраждало дуже багато будинків, загинув житель наш місцевий там поруч у будинку.

Так це на міні вона підірвалась чи..?

Була зірвата гусениця, і вона була залишена, але з повним бойовим комплектом. Її розірвало так, що од неї вирва була у асфальті, а від неї запчастини за три кілометри були на сараях.

Ого.

Констатувати і вам говорити, хто її підірвав, я не маю якогось там. Чи наші, чи їхні, я в це не буду вникати. Я думаю, це скоро стане і так ясно.

Ну ось так. По ліки дуже допомагало, знаєте, з ліками допомагав, допоміг староста з Іржавця, колега мій, теж вивозив до лісу, а хлопці в лісі забирали.

Колега з Гужівкі, чоловік її хліб вивозив, оце хліб мерзлий вони перші нам вивезли, до речі, бо ми це пам'ятаємо і зараз говоримо: твій мерзлий хліб найкраще, що ми можемо зараз пам'ятати. То цей мерзлий хліб, наморожений такий, чоловік її вивіз до лісу, хлопці в лісі забрали з сторони Ічні. Бо з іншої сторони ніяк.

Тобто, основна комунікація ішла зі сторони Ічні?

Ну, забезпечення.

Івангород був відрізаний теж, то вони через нас теже. Якщо ми держали, що в них там теж хлопці партизанили, бачили, що.. інколи Більмачівка, каже, в мене виїхали, а Івангород бачить, що доїжджають там до.. на вишках стояли, бачили,

що доїжджають до асфальту, тож попереджали. Це дуже, дуже вони нам допомогали.

А як була ситуація із найнеобхіднішими послугами, от електрика, зв'язок, електропостачання?

Електропостачання – все одно казала «наше Крупичполе любить Бог». Тому що у нас хлопці місцеві робили, ну, електрики. І дай Бог їм здоров'я, у нас хлопці й десятку сами ремонтували.

Високовольтну?

Да, тобто, якщо у нас шось десь обстріляли, обірвали, ну не можна мені старості цього було робить, але ж: «Васильовна, – хлопці – обірвало, провода треба нам». Але та вулиця нежила, що нам було робити? Ну нежила, йшли там брали, туди перецепляли, просто я ж кажу що нам дуже пощастило.

Часто траплялось таке?

Ну це, як колона йшла – обстріляли і все. Дуже багато опор же вони.

Повалили да?

Да, да, коли там були обстріляли десятку, то взагалі ж загорілася кукурудза, то потушили. Я кажу: хлопці, ну як ми будем десятку, що ми зробим з десяткою? Ну знаєте, робили для того щоб був у нас зв'язок, бо в нас без світла ж би не було зв'язку. Якщо не було зв'язку, ми розуміли, що нам просто.

Вдалось забезпечити більш-менш щоденно світло?

Більш-менш, да. Ну не то, що щоденно, звичайно, були і день, і два без світла, але в той період нам це взагалі було, просто за те, щоб завести генератори мови.. розумієте, ну було таке, що да, немає їх [росіян]; було ж таке що день-два вони не йдуть. То в цей період заводився генератор, набиралася якась вода і, знаєте, в цей період шось там робилося, але коли оце ж у нас розстріляли трансформатор, що вже ж масло і все там повитікало. Ну все одно хлопці придумали, я вам скажу.

Даже так.

Да.

Молодці.

У нас троє, не двоє, а троє, які, теж ми слідкували, щоб їхні.. Тобто нас функція жінок – ми слідкували, чоловіки десь: той чоловік з драбиною пішов, той хто не може допомогти в отих специфічних речах, в електриці не розуміється, але він стояв держав, той стоїть з телефоном, слідкує, той дорога. Тобто були хлопці, які допомагали, наприклад, передала міська рада, передавали вони нам, здається там згущене молоко, чи масло, чи ще там шось. Але передати його до кінця села [звідти не можна], то хлопці [за] рюкзаки, список в рюкзаки – і поїхали на велосипеді, розумієте. І такого було.

Просто звичайні хлопці, є звичайні дівчата, які скутером проїжджали. Ну, люди, знаєте, є, але війна показує хто є хто. Дуже великий обсяг, я говорила і

говорю так, коли мене запитують: коли закінчиться війна і ми будемо впевнені зовсім у своїй безпеці, адже ми все одно старости (у тих селах, скільки там – пару тих старост), що поки війна йде, ми не знаєм, що нас чекає. В нас і діти є, в нас в усіх є сім'ї. Але коли закінчиться війна, напевно, все одно ми знаємо, хто є хто, оце напевно. Тому що війна показала багато чого.

Ясно. А як спілкування жителів між собою у цей період складний?

Знаєте, всякого бувало. Бувало таке, що я[к]би можна було вийти на вулиці, знаєте, ну стрес, мені дуже цікаво було, ну не могла я цю переписку зберігати у тій групі, я все з певних таких міркувань [видалила]. Ну починають у групі лаятись. За будь-що, малійша така якась побутова, ну от людям треба було виплеснути отой негатив. Все одно живши в побутовому: там з сусідом перелявся, там десь оце.

Ті[ль]ки така найменша іскорочка, на тлі того що, наприклад, ти дві хлібини взяв, а я одну, – ну саме просте, да? І то вже включається тоді лікар. [Він] так пише: шановні, це психологічна там уже якась. Або швиденько треба було людей переключити на щось. Швидко там, наприклад, я не знаю, там треба сусіду тому – вийдіть, допоможіть, бо обстріляли там чи ще щось. Потім така була до середини місяця така фаза, потім люди вже почали трішки, знаєте, навіть інколи якогось смайлика викинуть уже в цьому. Хотілося вже трошки розрядки.

Між собою дуже здружилися сусіди. Тому що, як то кажуть, початок вулиці жив увесь у останній хаті, жило [і] по чотирнадцять, і по тринадцять людей. І інколи мене навіть в кінці вулиці ввечері, коли так більш спокійно, дивишся на лавки – повиходили. Але всі ж там у глиб вулиці повиходили.

Мається на увазі, що вони із центральної вулиці повиселялися?

Із центральної, і навіть початок краще всі туди так до кінця.

На край.

На край, на край, на край. Спати, напевно, всі напевно отак сходились в одну хату. Тому що, ну біля дороги не залишалися люди. І звичайно сільське це життя – це худоба. Як там би танки не стріляли, а у мене корова не доєна, розумієте. І ти пишеш: да не йдіть, будь ласочка. Ну як же ж, корова не доєна. Розумієте? І тому сільські ці люди, ну.. Або порося буде кричать на все село – ну як це? Ішли.

Да.

На посьолок, на Новий Поділ (ми так «посьолок» кажем), поїхали, переночували, а вони стоять при в'їзді. Бо корова не доєна [сміється]. Так що всякі такі моменти які, ну, потрібно було згладжувати і встрявати, як то кажуть, бо .. все одно це емоції, це чоловіки, це жінки, і знали відносини, звичайно. Хто більше допомагав під час знаєте якось там кризової ситуації, хто менше. І критики дуже багато було, дуже багато було критики: ти повинна була отак зробити; а чого ти отак не зробила. Ну а людям у селі ж цієї, ну, внутрішньої кухні ти не можеш всього розказати абсолютно, багато критики звичайно було і на місцеву, ну, на

міську раду, що так от якось так. Було такі моменти, ну я вам скажу.. були моменти, що ми навіть з моїм керівництвом, ми ляялись. Ну, я в такі моменти навіть, зараз розумію, що я переступала отой, ну дозволений мені бар'єр. Бо в той момент ти не думаєш, що ти на посаді, чи там нею дорожиш. У тебе є ситуація, і розумієш, ну так мені: «як це так, [що] до мене не приїде пожежна машина? У мене горить тут усе, у мене горить чотири хати підряд; я не можу, як це до мене не приїде пожежна машина?» І в той момент я брала, ну, в таким-от знаєте, ну навіть переходило трошки межі всі.

Бо мені потрібна була пожежна машина, [бо] я розумію, що у мене згорить все село. Але ж потім, коли зараз ти розумієш, ну як пожежний, та й тоді вже відходило: час там, день-два, ти ж розумієш, що там живі люди, сім'ї. Ну як вони приїдуть? Їх просто розстріляють – і все. І ту пожежну, одну машину на район, ну ось це доїхать тільки сюди до нас до мосту.

Ну да.

Була дуже велика в мене [тривога], дуже я переживала за те, щоб не підірвали наш міст оцей на Ічню, бо ми ж тоді взагалі були б. А так хоч якось можна було вискочити.

Да. А проводили замінування в селі чи під селом, чи в інших селах?

Ви знаєте, ті що підконтрольні, ну як, мої, ті що поряд, села, я фактів так щоб, знаєте, офіційно, я цього не знаю. Потім уже коли вони вийшли, дуже багато, ну як, – не дуже багато, ну знайшли оці протитанкові міни, грибки, дай Боже моїм здоров'я людям, потому що як це по гриби не піти – це ж святе діло.

Да такий грибний сезон був, то знаходили багато, і знаходили: замінована ця лінія од лісу.

Від дороги до лісу?

От ні, від лісу до дороги. Ну, тобто, якби їхали основна дорога, де підстанція електро і ліс, вони були в оцьому лісі ховалися, ну як оце Тигри чи як, і оце була одна лінія замінована.

Там де між Вишнівкою і Сваричівкою?

Між Сваричівкою і Круничполем.

А, Сваричівкою і Круничполем.

Да, бо у нас тільки хлопці прорвалися електрики, вже як вони вийшли з вишками до підстанції, бо обстріляно багато було, вже там ми без світла вже були, то електрик тільки – і міни, тобто заміновано. Я думаю, що воно і ще є не знайдене. Ну в нас такі, я ж кажу молодці, то знайшли.

То вони і там стояли: і між Сваричівкою і Круничполем?

Між Сваричівкою і Круничполем це були оці «Тигри», десь стояли там. Це один ліс, який сполучає він, хоч і Сваричівка тут людей проживає, а так лісок же іде все одно.

Ну да, поза селом.

Да, це одна, одна лінія, які є дороги, ну там прекрасно все. В даний момент були знайшли, це вже так знаєте, я, місцеві – такі були набиті, обична гілка, ніби з клена, в землю – і на неї якась там тряпочка прив'язана. Тоді якось, ну цих колків отак, тоді вже коли ми звернули увагу.. Ну ми чогось спочатку, знаєте, ніхто й не звернув увагу, по тому полю, по тому ліс, ми якось думали, що це, знаєте, ну там пасуть корову чи ще якась, ну бувають люди, що там поробив – забило собі шо там якийсь. А потім уже звернули увагу шо, ну це така як дорога, знаєте, і гарненько набита дорога була.

Ясно. Так піша дорога чи для [техніки]?

Ні, туди проїхати можна було.

Проїхати?

Да, да.

Тобто це для транспорту позначили. Ясно. Ну, дорога це одне, а значить це вони тоді мінували ті місця, де вони стояли?

Да, вони перед собою, перед тим де вони, напевно отак уже скільки саперів приїжджало, скільки ж за цей період говорять, що вони завжди себе обезпечують, Тобто перша якась лінія, сто метрів – друга.

Так, добре. Як із зв'язком було мобільним, не було труднощів із зв'язком?

Ні, був, був. Зв'язок був, але коли обстрілювали і не було у нас, ну коли пропадала електрика, пропадав і зв'язок.

Ну це ясно.

Да. Але намагалися відновлювати. Так шо більше трьох днів ми не були без електрики, два-три – отак.

А вишка у вас із Івангорода?

Ні, у нас на будинку культури.

А, тут своя?

Да, вони його добре розстріляли той будинок культури. Уже ось тільки місяця два назад ми тільки дізналися, що вони розстріляли і вишку. Бо в нас зв'язок погіршився, ну так знаєте, ото погіршується, я так звертаюсь, звертаюсь, вони ж у Києві, [бо] це «Київстар», пока вони там приїдуть – «ну все добре», все добре вроді б то. А це вже добралися туди до самого верху, хтось приїхав, то кажуть що як вони – тобто все там було розстріляне.

Просто так повезло нам, що кажуть попали [в] плати цієї ніби по верхушках, тобто якась там, я в технічні ці особливості не вникала, але по простому хлопці кажуть: у вас ніби позгинало верхушки, а оце робило ще, оце вам повезло. Тобто вони [росіяни] як розстрілювали будинок культури, вони може думали, що вони розстріляли – і все. Може так.

Ага. Відзвітувались, що виконали.

Да.

І після тієї ночі, коли вони ночували в селі, були випадки, коли зупинялись на тривалий час чи тільки проходили?

Ні, вони були зупинилися якраз у нас перед селом, з сторони Івангорода – Більмачівки. І цілу ніч, ми боялися цієї ночі, бо всім цім вони якраз у нас на ніч заходили. І ми розуміли що, як вони цілу ніч у нас ночуватимуть, я вам скажу, це буквально за цей період, поки вони з Більмачівки їхали, в нас людей багато виїхало на Подол, бо.

Ми не знали що у цю ніч. У дану ніч, моя та ніч була така: діти мої в погребі, мати моя, чоловік і я, моя мама прийшла, ну вона в цей період була в мене.

Це був отой перший випадок?

Ні, ні, ні.

Це вже після того?

Да, да.

Це вони ішли на Київ?

Да, на Київ, це все время вони на Київ, в нас одна дорога, як то кажуть, була. Ану зупиниться, будь ласочка. [*прийшов відвідувач*].

[*діалог із гостем. Далі про волонтерську допомогу після звільнення*]

«А чому ви не повивозили дітей?» Наші діти якраз всі-всі тут були. І після того як оціх дітей треба було вивезти (я за освітою педагог і в школі працювала), їх треба було вивезти, знаєте, в цей шо реальний світ, шо можна далі жити, далі їх чомусь радуватися.

Бо діти даже, от діти маленькі, ну вони прекрасно розуміли, знаєте, як це ми будемо там от чимось веселиться, посміхаться, як іде війна. Вони дуже рано подорослішали ці діти, дуже рано. До всіх де що можна було, залучали волонтерів.

А були, мабуть, і не місцеві діти? Їх вдалось вивезти чи вони тут залишались?

Ті, хто до бабусь приїхали, то всі тут були.

Залишались.

Да, всі були тут, всі були тут діти. То знаєте, діток хотілось і організувати і волонтерів з Боярки приїжджали до мене там, там ще з-під Києва, навіть якісь невеличкі змагання, якісь такі.

Якщо були якісь знали свої особисті, я скажу, що у мене з волонтерської допомоги по селу було роздано більше ніж по районі всьому, бо це були попередні якісь знайомства. То більше я направляла, от пакет, знаєте всього там якогось харчування там всього, то це давалось на дитину. Більше так діткам, ну і теж Валерій Зуб до нас приїзжав, це наш обласний депутат¹, то теж набори прямо з Макдональдса такі харчові діткам теж привозив, ну їм це потрібно цим дітям, тому що якась увага їм повинна приділятися цім.

¹ Обмовка. Валерій Зуб – народний депутат України з 2019 р.

Так, а Ляшко не приїжджав, до речі, бо я чув, що по багатьох селах.

От Ляшко приїжджав, але він приїжджав, не повідомляючи ні старосту, ну знаєте, якісь там були свої прихильники, його там [зу]стріли. Я даже не встигла доїхати туди, уже знала що він десь там, і він звідси.

Швиденько поїхав.

Да, да, да.

Ясно.

Зуб¹ у нас дуже часто буває, він нам реально допомагає, такого знаєте, як допомагає. Згорів котел, нема чим школу топити, це отак вирішили за тиждень. Обратився до дружини там цей, посуду нам попривозив людям оцім, що погоріло, [й] ніде нічого [нема], каструлі там, ну такого. Тобто така допомога більш практична була, якщо треба, то допомагав.

Це в минулому році?

Да, да.

Добре, дякую вам.

Запис К-32

Респондент 1 (у тексті P1): *анонімно.*

Рік народження: 1965.

Професія, соціальний стан: *сестра-господиня, соцпрацівник.*

Респондент 2 (у тексті P2): *анонімно.*

Рік народження: 1987.

Професія, соціальний стан: *завідувач відділення.*

Стать опитуваних: жіноча.

Чи передбачали ви, що може розпочатися війна?

P1. Я ні.

Не передбачали? Так, добре [до P1], а ви [до P2²]?

P2. Особисто я не передбачала, хоча такі розмови чула і досить скептично до цього відносилась.

P1. Я не вірила до останнього.

¹ Респондент має на увазі народного депутата України Валерія Зуба.

² Персональні дані тут і далі по тексту приховано на період війни з міркувань безпеки.

Ясно, а так не готувалися, інтуїтивно до можливої війни? Бо є люди, які там щось скуповували, на всякий випадок.

P1. Ні.

Тобто зовсім ви не готувалися?

P2. Не було ніяких таких, ну крім просто слухи, але ж цими слухами земля повниться, а ми живемо далі. Нічого такого.

Добре, на той момент, коли почалося все, ви працювали тут, як і зараз працюєте, да?

P1. Так.

Ясно. А як ви дізнались про початок війни?

P1. Мені директор перезвонила. Громова, директор терцентру.

З Ічні?

P1. Да, о сьомій годині ранку. Кажу: як?. Я їй не повірила, [то вона] каже: «Включіть телевізор». Як включила – жах.

P2. А мені зателефонувала староста, повідомила.

В перший день?

P2. Да, я як раз перебувала на лікарняному, тому в такому трішки в розслабленому стані була. А староста повідомила, що така ситуація.

То ви не зовсім і на роботі [були]?

P2. Да.

А як ваші.. А до речі, скільки у вас було тоді підопічних?

P2. Дев'ятнадцять осіб.

Вони тут постійно проживали?

P2. Постійно проживали на той момент.

Як вони відреагували на ці події?

P1. Сюди не було нічого не чуто, не бачили вони, один у нас афганець знаходиться, який на це реагував, а решта – вони зовсім не реагували, ніяк.

Це саме на початок війни, чи взагалі на все, що відбувалось?

P1. Взагалі.

Тобто вони, скажем так, в «блаженном неведениі» частково перебували.

P1. Да.

P2. Інформацію вони отримували по телебаченню, вони бачили, але вони сприймали це як ситуацію десь, для них це було приблизно те саме як АТО на Донбасі.

P1. І коли йде колона і я кричу – «включіть телевізор», – колона вже ось. І ми бігали то з одного крила, то на друге крило, і бижим: тихо, тихо, сидіть. Ну, не завжди це діяло.

Ясно.

P1. Ну, наші підопічні перебували в такій, фізичній можна сказати ізоляції, тому що на вулицю ми нікого не випускали без дозволу. Оскільки, ну, на другий, на третій день магазин був закритий, то особливої необхідності кудись пересуватися не було, і в рамках безпеки для них, в першу чергу, їм було заборонено покидати межі відділення.

І так до кінця окупації?

P2. До кінця окупації.

P1. Із другого дня окупації я знаходилась тут [у притулку] цілодобово. Їсти готувала, і передіваєть помагала, і гуманітарку приймала для нас і для села, і роздавала гуманітарку, я тут цілодобово знаходилась.

P2. Ну в нас [P1], можна сказати, перейняла на себе всі обов'язки, тому що я спочатку перебувала на лікарняному, крім того в мене двоє дітей і моя свекруха, літня жінка, а живу я – якраз перший будинок на в'їзді в село.

З боку Більмачівки?

P2. З боку Більмачівки. Тому фізично я не могла покинути їх самих вдома, тому так, в телефонному режимі, автодіспетчером.

P1. І ще – у нас [P2] весь час, коли вони рухались, була, як кажуть, очима і вушами всього. Вона побачила – і бігом.

На живому посту, значить.

P1. Да, да, да.

P2. Ну фактично якщо колона, є інформація, ну там вже говорили про те, що спілкувалися в групах, соціальних мережах, але ж фактично ми знаємо, що десь якась техніка їде, якщо я чую, що в мене там під вікнами гуде техніка, то я пишу у групу, що техніка їде.

Я так приблизно орієнтуюся скільки приблизно техніки проїхало, далі на протязі руху цієї техніки односельці слідкують: проїхало стільки техніки чи не стільки, чи залишилася ця техніка в селі, чи не залишилася, якщо вже на виїзді з нашої зони контролю ця техніка вибула, то значить в селі безпечно. Ну і на зворотньому шляху так само.

Ясно. Як вам вдавалося рахувати їх, там же іноді й сотні їх їхали.

P2. Ну, інколи, зазвичай коли сотні, то там уже точно ти не можеш обрахувати, бо це дійсно небезпечно, а перші дні, коли це було (принаймні, ми так собі вважали) безпечно, то можна було десь якось відносно безпечно місце знайти і візуально просто бачити.

А які заходи безпеки ви вживали?

P2. Заходи безпеки: в перший день, коли нам повідомили, про те, що почалась війна, от наша діжурна тут перебувала.

Ні, я маю на увазі під час спостереження.

P2. А, під час спостереження ховайся як можна далі, як можна глибше, ставиш якщо це був такий випадок, що просто виставляли телефон на відеозапис, а сама ховалась, а тоді по телефону звіряли, а що ж там було.

Ясно, ясно, добре. Страшно було?

P2. Звісно, страшно.

А де ховалися?

P2. Облаштували у сусідів у погребі, у нежитловому будинку укриття для сім'ї.

А був погреб такий?

P2. Там був погреб більш-менш безпечний, провели туди електропостачання, туди воду спустили, продукти харчування, облаштували там місця для перебування.

Одна сім'я там була?

P2. Однаю

Одна, да, у вас сусідів там мабуть немає.

P2. Сусіди були, але ж сусіди ховалися там, де вони відчували безпеку.

Ага, ага. І ви до кінця окупації там продовжували перебувати?

P2. Ну, практично весь час до двадцятого березня.

Ну, в нас не було можливості у той час на власному транспорті виїхати, потім шляхи були заблоковані, то неможливо було вивезти сім'ю, а двадцятого березня вперше виникла така загроза: було попередження, що можливі обстріли безпосередньо села, або навіть бойові дії на території села. То чоловік вивіз нас у село Ольшана. На той час це було вже розблоковане [село], безпечно для перебування. То дітей залишили там і бабусю, а двадцять.. другого, да? березня ми повернулися.

P1. Угу.

P2. А двадцять другого березня повернулися сюди з чоловіком.

Ясно. Переживали за дітей?

P2. Ну, я вважала, що дітям там безпечніше, ніж тут.

В принципі да.

P2. Там було єдине, було дуже незвично, коли ми ж тут були під час окупації практично невиїзні, і коли от ми виїхали в Ічню, там люди набагато спокійніше до всього цього ставляться, шуму цього немає, постріли чутно десь далеко. І вже коли приїхали в село, ну от гуде десь техніка; ми знаєм, що якщо в нас [у Крупичполі] техніка гуде – то треба ховатися. А там техніка гуде – це просто техніка гуде. Ну от це зовсім таке як два різні світи, з різницею у п'ятнадцять-тридцять кілометрів.

Да, мені говорили люди, які виїжджали з цих зон активного пересування, що для них це був шок, що десь люди продовжують більш-менш [звичним життям жити].

P2. Так, так, що життя іде своїм шляхом, нічого не міняється, коли діти бігають вільно на вулиці, а ти свою дитину два тижні не можеш відпустити в туалет.

Да, да, це правда. А скі[ль]ки співробітників було тут у відділенні взагалі, ну крім вас, чи ви двоє ті[ль]ки були?

P2. Ну, в нас зміни, в нас діжурни, кочегари діжурили дві доби, діжурна лишалась в нас на добу, плюс кухар і плюс Галина Іванівна або ще хтось міг із працівників або односельців тут перебувати, як таке відносно безпечне місце.

Штат, якщо не брать кочегарів, це десь три-чотири особи тут, да?

P2. Ну взагалі, у нас персоналу на той час було...

[короткий обмін спогадами]

P2. П'ятнадцять осіб, які перебували в різний період, позмінно, по різному.

P1. Ну, наприклад, оце зміна міняється у дев'ять, а вони не можуть іти, [бо] колона йде. Ну, якщо недалеко [живе] якась санітарка, то кажу: так, пока нема – бижи [додому], я ж тут, я все одно тут з *[сином]*.

P2. І так підміняли один одного, що не було такого, якщо я роблю цю роботу, то тільки цю роботу, – розподілили обов'язки так, щоб кожен міг замінити, ну, хто має суміжні професії, скажімо так, міг замінити свого колегу.

P1. Так само кухарів, кухарі проживають, ну, відносно далеко, як так недалеко, а під час окупації далеко. Вони городами, і болотом, і куди хоч добирались. Ну, їх нема, – я ж не жду, пока вони придуть, я варю все там. Хоча під час окупації у нас продуктів, я б сказала, було більше, ніж у мирний час.

А як так вийшло?

P1. Ну, Андрій гуманітарку возив. От наприклад м'яса, я даже не по нормах використовувала, бо в мене було забито і морозілка, і два холодильники, і воно ж зіпсується, то м'яса сверх норм я давала. Так же само круп нам навезли, ну особисто купив Микола Анатольович. Хух, я так переживала за нього, він привіз нам борошно, я не знаю, куди він встиг доїхати; ну він буквально від'їхав – і їдуть колони. Де він зміг заховатися – не знаю.

А Микола Анатолійович це хтось із села?

P1. Це генеральний директор Росток-холдингу.

А-а... особисто приїжджав?

P1. Так, особисто, ну вони можна сказати озвірили тоді, як на другому кінці САУ підірвали, тоді вони озвірили дуже, до того вони тут сім'ю розстріляли, машину розстріляли, і дім спалили.

P2. Бабушка погинула ж.

P1. Да, і бабуся загинула. Оце вони, на другий день вони натворили, а тоді вони більш-менш мирно їздили, а тоді як підірвали САУ, то тоді ж – ховайся. Пішки йшли один час. Ми заховались у підвалі тут – і таке відчуття, ніби з Удає

їдуть прямо на нас. Мене тоді так трясло, що я думала, що я вже не вийду з того підвалу.

А підвал тут великий?

P2. Ні, невеличкий.

P1. Невеликий. Ну, це не настільки безпечно укриття, щоб можна було себе почувати захищено.

Ясно.

P1. Коли контуженого привезли, привезла його сестра із чоловіком, ми прийняли, [син] лікаря привів, ну і взагалі якщо деє якийсь хворий по селу, то [син] лікаря завжди супроводжував.

І от Володимирівна звонить, що вже ось тут їдуть, а в [сина] ж свої зв'язки, і він каже що «Мамко, слухайте мене, слухайте мене». Ну, а коли він їхав на Ічню, то я, звичайно, місця не знаходила, а ще коли нема зв'язку і їдуть колони.. Колона звідти, а вони звідси – всього ж можна чекать. Це був жах, це був жах.

Да, можна представити, що ви пережили. Так, ви казали що вживали, крім того, ще і заходи безпеки для підопічних?

P2. Ну, сама безпечна це була ізоляція: не підходить до вікон, попередження такі були.

P1. Ну вікна були завішані. Шоб сказати, шоб світло вони [підопічні] не вмикали, це [ім] все одно що горохом об стіну, ми виключали рубільники.

Ага, отак.

P1. Да, бо. Не всі свідомі були.

P2. Зворотня безпека, скажімо так. Плюс в нас контингент такий специфічний, тому не всім можна донести цю інформацію.

P1. Простіше виключити рубільник, чим потім викликати якусь незворотню агресію.

Добре, добре. Чи траплялося підопічним будинку, ну, відділення, ховатися, чи вони весь час перебували тут?

P1. Ні, ні, ні, вони хто де знаходився – там і знаходились. Одне що, не то що як зразу говорила, [а] тоді навіть кричала: «Ви можете замовкнуть, ви можете замовкнуть?»

P2. Просто коли тут шум, то ти не розумієш, що відбувається, саме приміщення розташовано так, що конструкції досить звукозахищені, звукоізоляція гарна, в цій ситуації ти не відчуваєш такої безпеки, не розумієш звідки іде загроза.

P1. Хоча, я ж кажу, афганець коли чув, його настільки трясло, що жах. І він теж кричав.

Він якось допомагав вам у цій ситуації?

P1. Ні, він ходить, ходив слабенько. Він просто сидів і...

P2. Знає, людина через це пройшла.

Живий він ще?

P1. Живий.

Що найважче було от як для вашої сім'ї і от для відділення в ці дні? З якими найбільшими труднощами стикалися?

P1. Особисто я дуже хвилювалась, щоб було харчування. Я за себе не так хвилювалась як щоб тут було все, ну, слава Богу, у нас все було.

P2. В нас навіть люди зносили продукти дехто.

P1. Да, молоко нам приносили, консервації приносили.

Ясно. А де варили їжу?

P1. Там же на кухні, хотя кухня у нас від дороги, і один раз.. Ну, я перші дні, пока вони не обстріляли кухню, я не тікала. Я так сідала в уголочку і спостерігала. І шо мені запам'яталось: їхав бензовоз і один окупант такий років п'яцят, сива борода, і такий, дебелий. Мені наче я б його і зараз впізнала. Оце один-єдиний шо мені так запам'ятався.

Слов'янської зовнішності?

P1. Да, да.

Ясно, ясно. А потім почали ховаться, да?

P1. А вони їдуть, і кажуть: стріляють. [P2] звонить[, каже]: їдуть – стріляють. Думаю: мені ж треба сніданок готувать. [син] забіг: «Мамко, бігом!». Но ми тоді ходили не сюдою, а через санпропускник, через чорний ход. І я закриваю двері, а дуло вже, ну коли б місцевість знайома, – то вони б усмалили. Стриляють, стріляють – проїхали. Я повертаюсь на кухню: глина долі, потолок не впав; дивлюсь – у стіні дирка. Звідки ж вона взялася? Я давай роздивляться – отут пробито, це в коридорі, захожу в саме приміщення кухні, а там осюди підвіконня, ну я тоді ховалася, ну було б так шо, якби я стояла там, де я ховалася, то попало б у живіт.

Да ви шо. Да, слава Богу, що таке пережили. Так. З окупантами ніхто не спілкувався з вас чи з ваших знайомих?

P1. Ні, ні.

P2. Не доводилось, на щастя. Чули розмови, як у нас то бувало таке, що колони ставали під двором. Був колись такий випадок. Я тримаю дома господарство. Ніби було тихо, але зв'язок пропав, ну пропав зв'язок, ну тут же не розумієш в чому причина, чого його немає, а все рівно господарство, коровку потрібно подоїть, хазяйство покормить. Ну, вишла я ввечері, діти в будинку, мама в будинку, так все ніби поробили, осталося корову подоїть, в сарай за[й]шла, чую – шум. А в мене сарай знаходиться, ну так щоб ви розуміли, за три-чотири метри від дороги, від траси.

Шум, шум, ну, техніка, я виглянула в один бік – стоїть колона, видно мені на шляху, зайшла в сарай з другого боку, тут, думаю, можна назад вернуться в будинок, – теж стоїть колона. Видно тільки стопи, фари вони не вмикали, але ції

стопа видно, і колона спинилась. Чутно якісь розмови, ну так чітко розмови не чутно, але [голоси] чутно. Ну куди ти підеш? Нікуди не підеш, сіла, чекала поки щось рішиться, думаю, ну два варіанти: або ми тут з корівкою лишимся назавсім, якщо якась непередбачувана ситуація, або ну все-таки якось ця колона кудись двинеться. Ну не знаю, не можу сказати, скільки часу я там чекала, поки колона рушила, але було досить страшно, бо у тебе за стіною стоїть купа техніки, ну не знаю скільки. І це озброєні люди, які з автоматами ходять навколо техніки, охороняють. Ти розумієш, що будь-який [шум] – ну там корова в сараї замукає, собака загавкає, чомусь їм захочеться перевірити, що там в тому будинку чи дворі знаходиться, то це було дуже страшно.

А так у помешкання вони не заходили, не було таких випадків?

P1. Ну у нас ні, а там де вони стояли, вони ото як розстріляли машину, стояли в кінці села з боку Сваричівки. Там вони заходили, в людей води просили.

Ага, ясно. Ну це, мабуть, не в той раз, а в другий якийсь?

P2. Це, мабуть, в цей день, як колона стояла, як розстріляли машину.

P1. Да, да, да, як розстріляли машину, це на другий чи третій день.

P2. На другий день, перший день ми не проїхали, просто.

P1. Двадцять шостого числа це було, двадцять шостого лютого.

Ясно. І після того таких випадків уже не було?

P1. Ні, більше вони не заходили.

У погребі ховалися?

P1. Я – ні. Я боюсь закритого простору, клаустрофобією страдаю.

Чи вдавалося вам, ну таке питання, відзначити якісь родинні свята або події?

P2. Ну, восьме березня святкували. Тортик пекли, святкували.

P1. Я – ні.

Ясно. А як підопічні реагували, ну от у них тоже бувають якісь такі події чи вони, в принципі, такого не практикують?

P2. Ніхто.

P1. Тут ніхто нічого, ні, ні, ні.

P2. У нас святкування було швидше пов'язано з тим, щоб зняти стресову ситуація для дітей, щоб трішки їх відволікти від всього цього. Ну це було таке – зовсім-зовсім умовно.

Ясно. Які були настрої, от як, очікували, що це все швидко закінчиться, чи боялися, що це все затягнеться?

P2. Ну боялися, що попадем в таку глибоку окупацію, і що це буде дуже надовго, особливо, я, ну, якусь участь у цьому приймала, у зв'язку з тим, що через мене проїжджали оці колони, то доводилось у мірах безпеки постійно удалять якусь інформацію, переписку, контролювати те, що ти пишеш, кому пишеш. Зі знайомою [наприклад,] ми спілкувалися, коли через їхнє село техніка проходила,

вона там мені писала: «пташки пролетіли». Я їй у зворотньому: «курчата, квочки» чи там ще щось таке.

Отакі варіанти, щоб навіть якщо доведеться, ну трапиться ситуація, що перше? – Телефон перевірять.

Ну да, це правда.

P2. Ну там шо? Ну, вареникі. Вона мені пише: вареникі ліпить з сиром, я їй – з вишнями, оце таке було.

Зашифроване, були такі випадки.

P1. Я до тридцятого числа, ну.. страшно було, но не настільки, а коли вони тридцятого числа заїхали у Припутні, і отаборилися там, і палили хати, і ходили по хатам, і повідомляли ж, як [сину] повідомляли, і [син] мене тридцятого числа вивіз в Ічню.

Аа.. отак от.

P1. Да, і коли виходили колони звідси, я ото один день була в Ічні.

А коли вернулись?

P1. Першого квітня.

А ви (до P2) весь час тут перебували?

P2. Так, так.

Останній день запам'ятався?

P2. Ой, надзвичайно, я.. вранці у нас були вже проблеми з електропостачанням, у нас крайня лінія наша була без світла на той час, там де я живу, куток наш. Чоловік увечері прийшов зарядить телефон, бо інформація вся в телефоні, і лишився ночувать там, тому що вже було пізно. [Я] лишилась вдома сама, без засобів зв'язку, без нічого. Ну, підпоралась вранці, встала – тихо, справи там по господарству поробила, і думаю, все рівно ж треба іти на роботу, бо, думаю, в мене вдома нікого немає на цей час, чоловіка немає, не знаю де.

Тридцять першого числа?

P2. Да. Діти, бабуся в селі у батьків, там більш-менш, але ж тут люди підопічні, за яких несеш відповідальність. Вийшла я з двору, і буквально через трошки чую, що хтось біжить по кущах, ну чутно щось таке, а постріли, шо техніки десь далеко чуть, але ж про що це [означає] – нічого не зрозуміло. Коли виходить мій чоловік, каже: ховайся. Бачу: так біжить з телефоном – «ховайся!»

І десь дівся, чую десь там далеко постріли, ну він через сусідній двір заходив, каже, що йдуть колони і колон багато. Через телефон він [дізнався, що] ідуть колони. Заховались [ми] у погребі і буквально через декілька хвилин колони пішли масово, вже пішли.

І таке трапляється.

P2. Просто не було можливості навіть добратися до місця роботи вже, чесно.

Як довго це було?

P2. І продовжилось це десь до...

P1. З восьмої десь до шістнадцятої години.

P2. Десь до шістнадцятої години, періодично проходили колони, обстріли, були пошкодження, в нас пожежа: загорівся сінник у сусідів, загорівся будинок. В нас обстріляли сарай, обстріляли будинок наш, намагалися загасить пожежу, потім господарство.. Оцю багатостраждальну нашу корівку довелось переводить зовсім у інший двір, до родичів, тому що знову ж таки не знали, що згорить наступним. Коли перший раз вийшли з погребя, то ми спочатку думали, що це просто обстріли, а виявилось, що горить шифер. Будинки горять.

То тут було незрозуміло, наступний твій будинок, сусідній чи чийсь іще. Разом з родичами перевели цю корівку, вийшли переводить корову, [а] там облоги горять, людей нікого нема, більшість хто або виїхав, або ховається, ніхто не вийде. Давай з родичами гасить ці облоги, тому що далі піде по житлових будинках. Не встигли загасить, знову пишуть, що їде колона і чути обстріли.

А вони не суцільно їхали, а так, по частинах?

P2. Частинами, так.

Ага, отак.

P1. Та обстріляли майже кожен будинок, який знаходиться по прямій.

P2. Ну, по напрямку руху, по цій дорозі, де вони рухались.

А вони рухались весь час по центральній вулиці, чи і по інших вулицях рухались?

P1. Спочатку вони заїхали, і зразу їхали від школи і прямо на майстерню, туди. Бо в них якась карта була ще Радянського Союзу, і в них там асфальтована дорога, хотя там дороги нема. І вони там таке пекло зробили, там ями по пояс порили. І тоді на другий чи на третій день, коли вони їхали, там позастрягали, і тягали друг друга, і тоді вони вже тудою годі їздить, тільки по центральній [вулиці] їздили.

По центральній їздили.

P1. Да.

Там [по першому маршруту] вони не обстрілювали, чи там тоже обстрілювали?

P1. Там не обстрілювали. Там ні. Це центральній улиці досталось. У мене особисто два вікна, двері прострелені, ну поміняли, слава Богу.

Перший день після звільнення запам'ятався?

P2. Ну, запам'яталося ще звечора, тому що ми тримали контакт з підопічними в телефонному режимі, на щастя нам дуже пощастило, що на протязі цього всього періоду була телефонна мережа. Там з якимись переривами, але вона була. І десь близько п'ятнадцятої години ми з працівниками прийшли сюди, з тими хто зміг підійти.

Це першого?

P2. Тридцять першого.

Тридцять першого навіть.

P2. Тридцять першого ввечері, коли рух тут закінчився, обстріли були десь далеко. Спочатку була мова, що через Вишнівку ще йтимуть колони, але точної інформації, що вони йдуть, не було. І начебто як уже діло до вечора, темніє, обично вони вночі рідко пересувалися. І разом з працівниками прийшли сюди у відділення, організували вечерю, тому що люди все рівно чекали, людей потрібно погодувати, перевдягнуть, лежачим допомогти, якусь надать першу необхідну допомогу. Це в нас було тільки декілька днів опалення взагалі в нас не було, тому було декілька днів досить холодно, тому готували чай, бутерброди, те що можна швидко [приготувати і] чим можна зігріться.

P1. Із гуманітарки тушонки було багато, то тушонку одкривали, ну що можна.

А чого не топили: не було дров чи боялися?

P2. Ні, боялися. По-перше, у нас котельня знаходиться якраз над трасою, котельня і кухня, це потенційна небезпека, от горить.

А опалення у вас – котьол?

P2. У нас твердопаливний котел, і загасить його за декілька хвилин нереально. Як би там не робив.

Була небезпека пожежі?

P2. Не стільки небезпека пожежі була, а загроза для працівників. Ну, це в першу чергу ти привертаєш увагу [до себе]. Це людські життя, за які несли відповідальність, тому оце на протязі цього дня і наступного опалення не було.

А перед цим топили?

P2. Перед цим топили, і кочегар заходив на зміну на дві доби.

Навіть коли йшла колона?

P2. Навіть якщо йшла колона.

P1. Ну в основному топили вночі.

P2. Старалися так, щоб не привертало це все уваги.

Ну їсти ж доводилось готувать і вдень?

P1. Їсти вдень готували, да.

P2. Просто коли готується їжа, ти вимкнув плиту, відставив каструлю.

У вас, на електричних плитах ви готували?

P1. Да. Ну в нас і газ балонний про запас.

P2. Резервний був.

P1. Два чи три рази було таке, що не трьохразове харчування. На період [звичайний], у нас так чотириразове, а на період війни триразове було, ну а випадків два чи три було, що два рази [на день] харчувались.

P2. І в нас оце вже тридцятого ввечері зв'явилися із тероборони люди. Ми коли добиралися польовими путями, то дуже були налякані тим, що стоять люди

з автоматами. Цивільні, але з автоматами. Це було тридцятого. Це коли виходила колона ввечері.

P1. Тридцять першого.

P2. Тридцять першого, тридцять першого. Було повідомлення, що десь та колона незрозуміло де ділася, але її нема. І тут з'явилася тероборона, люди зі зброєю. То, ну, спочатку було страшно, але ж ти розумієш, що несеш відповідальність за інших, то вийшла до цих людей, спочатку мене не зовсім сприйняли, хто я і чого сюди прийшла.

Це в селі було чи за селом?

P2. Це в селі, у центрі села блокпост. Щоб нам сюди дійти, нам треба було через цей блокпост пройти.

А вже поставили наші?

P2. Да, да, ввечері вже, коли ми йшли ввечері, там уже був блокпост наш.

Це було після того як вже остання колона вийшла?

P2. Це колона вийшла десь о четвертій, а це було десь там.. О шістнадцятій приблизно [вийшла] послідня колона, а [вже десь] о сімнадцятій-вісімнадцятій десь отако ми.

Це ішли з місця роботи додому?

P2. Це ми з дому ішли на місце роботи.

Бо на протязі дня.. Це ввечері, так. На протязі дня сюди не можна було дійти ніяким чином.

P1. І вони в нас стояли, мабуть, днів десять. Да, ми їх даже харчували трошки.

P2. Да, допомагали чим могли, то це ж було перше, було страшно, бо людина з зброєю, – ні він не знає хто я, ні я не знаю хто, – домовлялися, попереджали, що ми є таке відділення, у нас тут люди, нам потрібно буде прийти сюди і повернутися назад, і все рівно. Хоча заборона була для цивільного населення пересуватися в межах села.

P1. Ну там у теробороні з нашого села [односелець] поки не дежував, а тоді як тому черга прийшла чергувати, то він у курсі справи, вже ж тоді трохи.

P2. Тоді спокійніше стало.

А так рух по селу був обмежений?

P2. Обмежений був рух, пересувалися або... по центральному шляху не ходили взагалі ніхто, де рухаються колони, практично тудию просто не ходили.

От на протязі місяця я останній раз двадцять п'ятого числа я повернулась додому до сім'ї, до дітей цим шляхом і..

Двадцять п'ятого лютого?

P2. Двадцять п'ятого лютого, коли повідомили, що їде колона. І пішла я першого квітня по трасі по центральній, коли в нас зайшла тероборона, і нас повідомили, щоб по куцям ніхто не ходив.

А, отак.

P2. Да. А місяць цією дорогою ніхто просто не пересувався.

P1. А я, коли поверталася з Ічні, одна думка була: чи є куди повертатися чи нема.

P2. У мене така думка була, коли загорівся сінник, потім оці обстріли, потім був обстріл у сусідньому будинку (нашої старости мами будинок обстрілювали). Ну, ми в погребі, але все рівно чуєм ці постріли, ти розумієш, що ти вийдеш з цього погреба. А що ти побачиш, ти не знаєш – лишиться там щось, що горітиме наступне, що лишиться, що не лишиться, ну то було страшно.

Добре. Так, чи багато співробітників [відділення] виїхали, чи більшість залишалися тут у селі?

P2. Виїхало троє.

Троє, да?

P2. Хто в нас? Алла.

P1. Михайловна і Люди не було.

P2. А да, троє.

А не було таких, що на період, вірніше чи знаєте ви таких, хто на період якраз цієї війни в село приїхав, хтось із знайомих ваших?

P1. Були такі випадки, із Чернігова втекли сюди, із Ніжина втекли сюди.

Ага, вони до кінця тут були чи якимось повийжджали?

P1. Із Чернігова не до кінця, а з Ніжина до кінця.

До кінця, да?

P1. Да.

P2. Бо в Ніжин не можна було повернутися, бо був блокований.

P1. Бо це що з Ніжина втекли, мене оце тридцятого числа син забрав до їх, і двадцять п'ятого забрав, ну двадцять п'ятого, коли я йшла на мосту, і ото як підірвали танк у нас там в кінці села. І перестрілка була. І я на мосту, ну здається, що стріляють ну як до цієї будівлі. І я не поїду, бо не можу, я задихаюсь і там бордюор¹, думаю б скотилась до Удая, [так] не перелізу цю бордюору, я думала там мені все.

Оце і мабуть двадцять восьмого чи двадцять дев'ятого ввечері прийшли ми додому, ну хоть передіться. І тут стрілянина. [Син]: «Мамко, тікаєм». Ну шо, він побіг сюди в підвал, а я не добижу. Я в сараї стала, вони проїхали. «Ви де?» – Я кажу: «В сараї». – «Мамко, ви шо, ідіть сюди». Ну вже майже темно було, ну я йшла, зацепилась тут на городі в гарбузинні, впала. І вони стріляють.. ну чи вони по мені стріляли чи не по мені, я не знаю, ну пулі отак свистіли. І я лежу, а він за каналізаційною ямою: «Мамко, ховайте голову, лізьте». Куди лізти, я не знаю де, в мене пальто було таке довге і чорне, і я думаю, я так упала, зогнулася, ну мабуть

¹ Респондент тут очевидно має на увазі парапет на мосту через річку.

не смерть. Ну коли отак, я вже думала, що я не встану, вони коли приїхали: «Мамко, мамко». А я не можу обізватися, настільки я перелякалася.

Да, це було..

P1. Я тоді уже казала: я піду отуди на п'ятачок, хай мене розстріляють, у мене вже немає сили бігати і ховатися. Ми були п'ять тижнів в окупації. Чотири тижні я ще героєм була, і бігала, і все; а останній тиждень мені так погано було, що дуже погано. Я, коли вони вийшли, ну буквально на третій-четвертий день на капельницях оказалась. І ще ж і [син]: «Я пошов». Ну в обцим, обдурив мене, а ми з ним проживаєм удвох. У мене чоловік помер давно вже.

Так ви в Ічню тоді поїхали?

P1. Ні, ото день побули ми в Ічні і все.

А капельниці тут, лікар?

P2. У нас лікар.

P1. Тут.

А, ну да, тут же є відділення.

P1. А в мене ж старший у теробороні був. «Ага, дак ви С... одпустили, а мене ні». Ой.

Ясно, ясно. Так, так, а хотів запитати, чи були випадки, коли от ваші підопічні потребували медичної допомоги невідкладної чи відкладної?

P1. Слава Богу, ні.

P2. У нас був лише один випадок, коли померла бабуса і треба було її поховати.

P1. Десятого березня.

P1. Це було шось із чимсь.

P2. У нас, получається, цвинтар, на якому ми здійснюємо поховання наших підопічних, він якраз у зоні обстрілу безпосереднього, і для того щоб здійснити.. Спочатку був варіант, [що] можливо забрати тіло в Ічню, але це теж ризик для людей. Тому шукали людей: хто може, по-перше, зробити труну, матеріали з якіх можна її зробити, хто може викопати могилу, чим доставить це тіло до кладовища, і це була така ціла спецоперація.

P1. Це був жах.

P2. Знайшли людину, яка зробить гроб, – де зробить? Знайшли місце, де зробити.

P1. У коридорі, колони йдуть, ховаються в приміщення, і так [у] коридорчику отам.

P2. Один працює, інший стоїть, слухає, чи не їде техніка, тому що гудуть електричні прибори, [і] ти не почувеш, не зможеш вчасно сховатися. Копати могилу шукали людей, які живуть ближче до цвинтаря, кому недалеко іти в першу чергу, і хто це може зробити. Це були мій свекор, старости батько, один з підопічних у нас мужчина згодився, ну в обцим так, люди які в першу чергу

могли допомогти, люди могилу копають, а ти стоїш за деревом з телефоном, на шухері як кажуть. Перше дивишся, що пишуть у мережі, тому що куди, довелось би стрибать, стрибали [б] у ямку, якби був обстріл. Це зима, мороз, вранці домовилися про те, щоб поховать. Знову ж таки машиною швиденько довели. То можна проїхать, то не можна їхать, а їхать [доводиться] лише центральною, де колони, ну ти нікуди не об'їдеш.

А звідси далеченько?

P2. Ну так, більше кілометра, відносно ніби й недалеко, але ж треба саме по цьому шляху проїхать.

P1. Ну щоб ховали у нас покойників о восьмій годині ранку, такого не пам'ятаю.

P2. Могилу копали вже до сумерків, а ховали зранку, із батюшкою домовились, уже потім батюшка провів церемонію.

Батюшка приїжджав?

P2. Ні, батюшка не приїздив, брали землю. Ну, процедуру проводили.

Спеціально ж [погоджено], щоб за всіма канонами релігійними як має бути, то це в нас був такій випадок.

P1. У нас оце ж тільки контужений знаходився добу, то [син] приводив лікаря, [і як] тільки його привезли, і перед відправкою в Ічню. Да, по нього приїхали тероборонівці, і як дівчата цей же ж ход закритий був, дівчата перелякалися дуже перелякалися, ну військових з автоматами. Я кажу: «Дівчата, це наші». Ну, я знала тих хлопців, що приїжджали з тероборони, і [син] же біля мене, і шо, ми відкриваєм двері, а [син] уже побіг, я не знаю з кім, по цього контуженого. І вони його, він не встигав ногами перебірать, і вони, ну може б і смальнули, ну я не знаю скі[ль]ки. І вже колони іде.

А вони пішки його виводили?

P1. Да, ну він ходячий. Він був ходячий, в його контузія: лице, челюсть з лівої сторони. Хотя він не вижив.

[Заходить гість. Привітання]

Давайте тоді вже після звільнення, що вам запам'яталося. Хто відвідував ваше село чи може ваше відділення спеціально хтось відвідував після звільнення?

P1. На третій чи на четвертий день, прибули до нас Зуб Валерій Олексійович, привіз гуманітарку. Ну, міський голова супроводжував його, і тоді після окупації вже до нас і батюшка гуманітарку привозив, ну тоді вже в нас дуже багато було всіх. І з Полтави були.

P2. З Полтави, зі Львова, з Києва.

P1. Гуманітарки дуже багато після окупації до нас надійшло. Ну, це в основному ці два хлопці возили.

P2. Волонтерська група.

Так, добре, а приїжджали якісь, хто пропонував психологічну допомогу чи щось такого плану?

P1. Один раз Полтава разом із Києвом концерт нам ставили. Ну як би для відділення.

P2. Да, да.

P1. Вони були дуже задоволені, як розрядка пройшла.

P2. Емоційна, психоемоційну розрядку провели таку.

Ясно. А журналісти вас відвідували, хтось брав інтерв'ю у вас?

P2. Із «Трудової слави»¹ журналіст у нас був, а так.

P1. І все.

P2. Були по селу, але до нас у відділення не заходили.

По селу мабуть багато хто був. Чи залишились у вас якісь матеріали з того часу, фотографії, відео, щось таке?

P1. У мене нема нічого.

P2. Декілька у базі пам'яті, просто випадково.

Чи змінила якість життя відділення, от після війни щось змінилося чи в принципі все повернулось на попередній лад? Чи якість співробітники якість помінялися чи щось таке? Що змінила війна?

P2. Змінило що? Ставлення, ставлення людей змінилося. Якщо до війни ну, я беру так, да, люди [й]шли, ризикували своїм життям, ну особливо не замислюючись про те, наскільки це небезпечно. То вже після цього якість пройшло переосмислення, і частково образа на те, що це не насті[ль]ки оцінено. Що це ризик не на сті[ль]ки оцінений, тому що, ну, найцінніше це життя, а ніякої такої...

P1. На протязі руху всієї колони жодна організація не працювала, крім соціальної сфери. Взять от Більмачівку, нас, Сваричівку, Вишнівку, Припутні – соціальні працівники працювали, так само як і ми. І, ну, чули від людей чи читали, ну в принципі чули, що буде двойна оплата.

Нам навіть оздоровчих не виплатили, одній [нашій] сфері.

P2. Нічого.

P1. Одній сфері [соціального захисту]. Дуже образливо, дуже. Вчителям виплатили, лікарям виплатили, тим більше, що ми весь час працюємо на мінімальну ставку, у нас чуть більше мінімальної у Володимирівної, у директора, ну чоловік п'ять чи шість із ста чоловік чуть більше [ставки], чуть.

Це по громаді в цілому?

P1. Ну да, по громаді в цілому, а так усі на мінімальному, і всі ходили ризикуючи.

P2. Не було такого, що я не піду.

¹ «Трудова слава» – місцева газета, видається в Ічні.

P1. Нам даже подяки ніхто не сказав. Був день працівників соціальної сфери, ну так сказати, з міської ради навіть ніхто не привітав, це дуже образливо таке відношення.

P2. І саме от оцей фактор, коли тебе не цінять, коли ти жертвуєш усім, тому що люди фактично жертвували всім: вони лишали вдома сім'ї, наражали себе на небезпеку; поки сюди дійдеш – ти не знаєш, що буде тут. Дуже був такий страшний такий для мене особисто був фактор, у Луганській області, я не пам'ятаю дату, [але] це було під час окупації у нас. Сталася така історія, такий же заклад – його просто розстріляли з танка. Здається, там було близько п'ятдесяти осіб, здається двадцять сім з них загинуло. От, оце було страшно. Тому що ти не знаєш, ти ідеш, ти розумієш, [що] це заклад. Він відомий, це не те що десть хтось там [в гості] приїхав. Це було страшно, а цього ніхто не оцінив.

І от тепер зараз, ну от ми все рівно живем в період війни, ніхто не знає, що може статися. Ото в нас був випадок – під Івангородом збили ракету. Але ж, ну добре, що вона впала в полі, що ніхто не загинув, що ніхто не постраждав.

До речі, а тут повітряні якісь об'єкти переміщувались? Літаки, вертольоти над селом?

P2. Літаки, гвинтокрили.

P1. Та й зараз літають.

Та зараз да. А російські були?

P2. Так. Ну, знаєте, коли летить у небі щось, ти ж дуже не придивляєшся, який на ньому значок, ти просто ховаєшся.

P1. В основном воно летіло над територією в сторону Ніжина.

В сторону Ніжина?

P1. Да, в основному так.

Так і туди і назад чи іншою дорогою вертались?

P2. По різному.

P1. А Бог її знає, ми ж ховаємся, почули і ховаємся.

P2. Загуло.. ціліші будеш.

А як часто, не пам'ятаєте? Раз у день, у тиждень?

P2. Ну, бувало і частіше.

P1. Ні, в час окупації частенько вони літали. Ну, а чії – хтозна.

P2. Ну під час окупації вже такої, там декілька тижнів, то в основному це була російська техніка, української мені здається дуже нічого і не літало.

P1. Хоча їхні колони там за Припутнями з літаків же били.

Бомбили, да, є така інформація. Тут вертольоти не сідали, ні?

P2. Ні.

Добре, дякую вам за ваше інтерв'ю, за інформацію, за те, що приділили час.

Запис К-41

Респондент: *анонімно*.

Рік народження: *1990*.

Професія, соціальний стан: *військовослужбовець ЗСУ*.

Стать: чоловік.

Скажіть, будь ласка, чи передбачали ви (або передчували), що може початися війна?

Ні.

А рідні ваші боялися можливого початку війни чи хтось із знайомих?

Я скажу, до перших моментів, як зайшли колони ще не особо воно було так обсягом, що воно дійствительно це війна. Я взнав десь у чотири чи без п'ятнадцяти чотири ранку.

24-го?.

Да, 24-го. Мені подзвонив знакомий із Сумської області з погранвійськов, сказав що прорвали оборону. От. Ну, я ще так цей, не особо. А потім уже 25-го, як у 9.30 уже зайшла в село перва колона.

Це було в 9.30, ви ще пам'ятаєте?

Да. І як зайшла перша колона, ну і ще то не повним обсягом, вони мирно пройшли, ніде нічого такого. А потім уже як почали розстрілювати цивільні машини, уже поняв, що ну дійствительно настала війна.

Ясно. А залишилися якісь перші враження про перших окупантів, от якось візуально, як вони, чи були на них якісь позначення, як вони себе вели?

Вони строго їхали вперед, такого щоб вони там масово шукали щось – нічого, вони спокійно їхали, обзначенія техніки буква «О» була, ну, кружок. Ну це були белоруси, це 100%, бо вони балакали, акцент був белоруський, перви колони йшли белоруси.

То це були може й не росіяни?

Да, перви колони, а друга колона – це вже йшли строго Росія. От. І як їм ті[ль]ки став наказ що розстрілювати цивільних тоді вже повний обсяг війни почувувався.

Якось по національностях їх можна було розрізнити?

Ну, бурят там можна було, от цих, як їх, чеченців, а белоруса і росіянина як ти [розрізниш]? Токо по акценту.

Ну да. А можна було ідентифікувати, що саме люди кавказької національності, там чеченці чи хтось інший?

Ні, особо, всі були в масках, токо по розговорах можна було понять, а так щоб то ні.

А там щоб візуально їх розлічить не можна було?

Ну візуально там на них ніхто особо і не дивився.

А що, по росту якось?

Буряти були низенькі.

Ну да, буряти вони нижчі, це ж як китайці. Ну а чеченці ж, в принципі, по бороді хіба. Як місцеве населення сприйняло звістку про війну і про те, що рухаються вони?

Ну місцеве.. Всі, хто міг, зразу виїхали із села, в кого була така перва можливість виїхати десь до рідних, близьких.

Це коли появились колони, да?

Да ні, зразу як колони зайшли, мало хто виїхав, вже як почали розстрілювати, як у нас стояла ночувала колона в селі, от потом уже дійствительно страх у людей [з'явився], кожен жити хоче. І почали – ну хто куди, ну я ж не буду за кожного окремо казати, що там хтось втік, хтось виїхав, всі, хто міг, той кудись виїхав. Рідних одвозили, так само і я своїх рідних вивіз, ну вернувся назад.

Ну ви на Ічню вивезли?

Нет, я вивіз у Рожнівку, там получається, тудою пройшло тільки сім чи вісім одиниць техніки, і то вони заблудилися. Тудою не йшли даже, як казав ще мій дід, Царство [йому] Небесне, даже неміць тудою не йшов круз Рожнівку.

Ясно. Ну, я маю на увазі, що в напрямку на Ічню вивозили?

Не, полем вони йшли, а я вивозив лісом, получається паралельними дорогами.

Десь ґрунтовкою, да?

Ну, воно лісом, полями получається, бо вони йшли сюди сугубо по лісополосі, по ґрунтовий дорозі, а я по піску вивозив.

А колони йшли з Івангорода?

Вони [колони] йшли у двох напрямках – із Максимовки і з Івангорода. Ну з Івангорода вони получається, через Івангород там пройшла одна колона з Плисок, а всі йшли через Більмачивку, Мартиновку і все тудою подобне.

Да, в Івангороді мені тоже говорили що йшли перші дні, ну вони не казали що одна тільки колона йшла, але потім після перших днів вони перестали тудою ходити.

Там одна колона пройшла із легкою технікою і всьо.

Ясно. Як була самоорганізація населення? От якось хлопці ґуртувалися чи це було ті[ль]ки на рівні знайомих?

Ну як, получається перви дні якось воно з знакомими, з якими дружимо ми почали коректірувати: заходить колона, виходить [колона], скільки техніки, яка техніка. В мене були зв'язки так як і з Прилуцькою артилерією так і з Ніжинською авіацією були. Передавали дани, якщо хороший об'єкт, вони старалися його провести кудя він дойде, щоб його там утилізувати. Почалися такі, ну, як

взаємодії у нас. Так само заходить токо техніка в село, вже крайня хата пише, шо чують гул, техніка йде. Так само по селу проводять-проводять-проводять, так само Сваричівка, Вишнівка і туди все далі. От, ну взаємодія з населенням була дуже гарна, даже хоч якась одна техніка стає, вже в селі пишуть, шо одна остановилася, там вийшли чи ходять.

Ясно. За що ви найбільше переживали в період війни, краще сказати окупації?

Саме більше щоб вони не окупірували село.

А якось готувалися до можливих ускладнень, там у погреб шось таке?

Готувалися, шукали місця за селом, де можна було б зразу кудись, дороги, де менше їздили, щоб тудою пройти можна було, так само через річку вже були такі плани, якщо зірвуть мост, бо якщо б колони йшли на Ічню, цей би мист у нас зірвали по-любому.

Його мінували?

Ні, його не мінували, його і мінувать не нада, там раз стукни по йому, він і так упаде. Того шо як показала практика, те шо касається нашої Ічні, вони зразу все роблять на користь Ічні, а те шо робиться в селах, їх воно практично не інтересувало. Шукали канешно. Ну так само ж щоб машиною можна було доїхать, виїхать. Центральні дороги були не варіантом вобше, токо польови: кущами, лісами.

Тобто на центральну дорогу старалися вобше не попадати?

Ні, токо як привозили гуманітарку сюда, хліб привозили, між колонами проскакували.

А хто перший налагодив постачання гуманітарної допомоги? Це була місцева ініціатива чи це з Ічні запропонували?

Я, еслі чесно, я й не помню як воно було. Я знаю, шо я самий первий поїхав на Ічню, це самий первий шо я прорвався. Получається, назад як я їхав з Ічні, я зустрівся з російським «Тігром». Він виїхав з цього, ще тоді біля Гужівки на полі розбили колону, вони вийшли міжду трасою Круничполе-Ічня і поїхали на Бурімку. І я перший, шо я поїхав, це покончались сігарети, я первий прорвався.

Це машиною?

Да, легковою машиною я проїхав. І получається шо я цей, купив хліба, хлопцям подзвонив, – і тому, й тому, й тому треба, – і якось так шо я накідав хліба скільки можна було знайомим пороздавав. Ото первий такий був ривок в ту сторону району.

Так, а «Тигра» ви зустріли тут якраз на дорозі?

Якраз токо спускатся з горки, метрів за 200 від поворота на Бурімку. Він виїхав з Бурімки і двигався в сторону Ічні. А чого двигався в сторону Ічні, бо там метрів за 500 улево, у полі стояла російська підбита техніка.

А це не наш «Тигр» був?

Не наш.

Це російський був?

Да.

То він щось хотів там забрати?

Да, вони часто верталися по свою підбиту техніку.

Ну що одним «Тігром», це якось не характерно.

Дак а тут як їздили, тут тоже так їздили.

Одним? Бо я знаю, мені говорили що обично по двоє вони їздили?

Їздив один «Тігр» проїжджав. Один «Тігр» може стать у конці села, а один проїде тудя. Вони тут курсірували, їм ця траса була вигодна.

Те шо [вони] курсірували, мені говорили і в тих селах, це да, но вони обично говорили, що по двоє їздили.

Ну а там один, один «Тігр», я як зараз помню одного, да.

А як ви відреагували? Він якось сигналив вам?

Ні, ми з ним розминулися спокійно, да.

Це перші дні ж, мабуть? Це вдень було?

Да, вдень. Воно якраз получається може днів три, да уже днів три, як колони почали ходить.

Десь якраз на межі лютого й березня?

Да. Якось так зразу я й не поняв, виїхала воєнна техніка, а потім уже ближче – кружечок [на ньому,] означеніє. Я трохи вправо прийняв, уступив йому дорогу і він проїхав. Ні, може якби пулемьотчик сидів наверху, то може щось би й було, а так просто все було закрито.

Не було випадків, коли вас помічали, крім цього «Тигра», пізніше?

Якось, як ми у них украли «Тігра», було.

Ага, а як це було, розкажіть?

Ну як [було], вони тікали, получається, у нас тут за допомогою прилуцької артилерії не пустили. От. Ми коректірували вогонь отут на Максимовському шляху, і от не пустили колони з бінзовозами. Вони підвозили в Припутні солярку. От. І їм прийшлося одступити, якраз на грань Максимовка і Крупичполе. І там получається з Максимовки, з Рожнівки наші танки вже їх почали бить. І ті машини, які тікали, вони тікали полями через Новий Подол і хотіли десь вирваться сюди. А так як один «Тігр», він не знав дороги, получається, їхав по полю і там у нас до бурової вишки покопани канали. І він з розгону перескочив один канал, а в другий отак би вштрикнувся. І він цей «Тігр», я не знаю, наверно неділь дві він там стояв. Местни боялися, багато хто жив же на Новому Подолі, і боялися їздить, вони думали чим дальше від траси тим лучче. Ну, як воно получилося, ми з хлопцями поїхали в Новий Подол, подивилися, походили, посадили одного хлопця з біноклем щоб [він] бачив, пошли до того «Тігра», обдивилися чи він не замінований – нічого там немає, ни розтяжок ниякіх.

Попробували його завести, він завівся. Підкопали, відомкратили і виїхали, перегнали його в безпечне місце і ввечері передали ЗСУ.

Це Ічні мабуть?

Ні, прилуцькій. В 54-ту бригаду

Ясно. Хороший такий випадок був. А тут була бригада ЗСУ 54-та?

Да.

А були випадки, коли росіяни тут мінували або розтяжки ставили?

Не, вони.. Були, ну це так, на словах, я не бачив. Получається, в кінці села був трос валявся їхній, і до кінця троса була нитка, а біля деревини граната. Ну це так казали, я не бачив. Точно я сказати не можу. А так мінувати вони не мінували тут нічого, нема смисла їм мінувати, бо вони їдуть і не знають, куди їм прийдеться другий раз повернутись.

А тоді інше питання, а наша тероборона мінувала?

Да, наша мінувала. Ну токо як же вона мінує, хто мінує у кінці села?

Це в Круничполі?

Да. І так само в центрі Вишнівки. Ну нащо в кінці села? Первий танк наїде [і] зорветься, а остача колони останеться в селі. Всього – села нема.

Ясно, то єсть такі випадки були. Ну це, мабуть, в останні вже дні було?

Ні-ні, [це уже] як періодично, плюс мінус вони йшли так: зранку пройдуть і ввечері, це якщо дві колони. Ну в основному зранку вони йшли, ну от до першої половини дня, отак. Ну время було мінувати, мінувати можна було, тем более взаємодія, і я часто проводив хлопців кудюю пройти можна. Мінувати можна було.

А як селяни ставилися, не було протестів, «що ви робите»?

Понімаєте, тут у нас була така люта тероборона, яка в Ічні сама собі создалася там. Вона в нас у селі підорвала САУ повне б[оє]к[омплекту].

Це вони зробили?

Да, це вони зробили. Це я лічно бачив, я до них під'їхав і кажу: «Хлопці, що ви робите?» Я ще заглянув у його [в САУ], там повне бк. Я кажу: «Ви понімаєте, що зараз САУ як взорветься, тут [за] 300 метрів тут нічого живого не останеться.

[Вони кажуть:] «Ми знаєм, шо робим». Того шо їм за кожную знищену техніку була премія. І їм немає різниці, чи вона в селі, чи вона за селом. Так само за селом у нас стояв «Ураган». Кончилась горючка, просто замкнута кабіна була, вони його спалили і взорвали. Це харашо, що ракети в «Урагані» стояли у поле, якби вони були повернуті на село, там [було] двінадцять ракет, одна з них не вилетіла. Якби ракети були повернуті на село, ну це представте, шо одинадцять ракет летять хаотично куди хоч.

А вони ж повітітали тоді ж?

Да-да.

Тобто такі випадки були неодноразово?

Канешно.

Дякую вам. Так, про електропостачання, траплялись випадки, коли переривалося електропостачання в селі?

Да, робили сами.

Як часто це було і як надовго пропадало?

Перший може неділку-дві вони якось так ні. А потім вони почали розстрелювати трансформатори у нас, так же само хаотично стріляли, попадали у лінії передач. Сюда не приїжджали ніякі комунальні служби щоб це [полагодить]. Це все робили сами, у хлопців брали ці клещі, що лазить на стовпа, цепляли провода, перекидали. Даже в нас були збили у кінці села триста тисяч на сотку впало. Я сам дзвонив до нашого, він заземляв, у Парафіївці одключали і я 50 тисяч знімав із сотки, щоб уключить сотку, щоб нам був свет.

Це високовольтну лінію?

Да.

Не боялись?

Боявся, дак а що робить? Сказали, що виключили, – ну виключили, один раз живемо. Узявся – стою ще. Всьо, скинув..

Ну мабуть же ж там люди були, які розбираються в цьому?

Ага, ніяких не було. Оце шо ми зараз служимо, оце ці і були.

Електриків у селі не було?

Ну були, у нас у Сваричівці електрик, ну получається, траса, це треба, хоч там і кілометра нема, [але] це треба лісом було проскочить. А так як мені виїжджать із центру села, треба скрізь по центральний [вулиці] їхать по його, – якось не охотно, вобше не хотілося їхать. Бо назад їдеш – ти можеш зустріти ворожу техніку.

Тобто перерви старалися робить в електропостачаннях такі, щоб і техніка не псувалася?.

Да-да.

Холодильники не розмерзалися?

Ну, багато в кого генератори були, хто заводив. Ні, ну останні дні, як уже полностью розбили і повалили стовпи, [то] уже що ми не робили – уже світла не було. Вже ж тоді да, холодильники вже ж таке..

Це, мабуть, не по всьому селу [не] було, а десь частинами?

Да-да. У нас особенно оце цей край, це до, получається, ще за сільську раду там пару хат – і всьо. От. А там був. Бо там, получається, у нас вишка і трансформатор – він захований, а цей же над дорогою.

Тобто тоді вже після звільнення його ремонтували?

Да, уже потом як колони вийшли.

Дороги дуже попсували?

Да я скажу, шо як колони ходили, [то] дороги лучче були. Вони їх просто вкатали. Я на Івангород, я міг і[з швидкістю] 80 кілометрів їхать, це легковою машиною, [а] зараз і 30 [км/год] не можу їхать.

Даже так. Ясно. А потім [влітку] розбила техніка, мабуть, дороги.

Канешно, бо її треба хотя би трошки робить. Як можна в Чернігівській області, а фірма з Вінниці виграла тендер тута.

Ну, це вже питання не до нас. Останній день якось запам'ятався вам, коли вони виходили?

Ну це десь в чотири ранку почались великі залпи; вони, я так поняв, останувались у Припутнях, ночували, почали розряджатися, щоб їм вийти. Десь в 4 чи в 04:30 почали[ся] виходи ракет. І десь у 6 годин почався рух техніки. Ото десь з шести годин і десь до шести вечора, до півсьомої ото йшли колони.

А були випадки перестрілок над селом чи біля села? Що наші стріляли, вони стріляли?

Ну оце ж було як не пускали бінзовози.

Оце той випадок.

Да, оце тутечки, шо вони не пускали, а так в основному Припутні били, а ції стріляли куди хотіли. Село вони, получається, боялися, вони тільки заїжджають – і починають стрілять.

Я маю на увазі перестрілок їхніх з нашими?

Ні, таких не було.

Таких не спостерігалося. З приводу повітряних об'єктів – безпілотники, вертольоти, – що ви скажете?

Літали їхні дрони, літали вертольоти, кажних почти два дня, літали вони зразу через Більмачивку, осюдою по праву сторону села.

Це вертольоти?

Да, це вертольоти, по два вертольоти, вони забирали ранених з Припутень і підвозили їм тим самим їжу. Потом як їх, получається, трошки стукнули, вони почали літатъ цією стороною.

На південь від села?

Да. Вони почали лісами, сюдою літатъ. Ну сюдою вони шось політали, я не знаю, днів три. Літали дуже низько, щоб не замітили радари; даже по полю летять, піднімалися щоб лісополосу перелетіть.

Ясно. Вони до кінця літали чи не до кінця?

Ні, вони десь там іменно таке було, шо всередині оце цих собитій, бо поки ж були тут їхні військові. Оце десь із середини почало і десь такий період, може ну дві неділі вони оце так. А тоді вже під кінець вертольотив їхніх не було.

А звідки така інформація, шо вони от саме там їжу туди доставляли? Це якось вищитали?

Ні, це там були хлопці, які сиділи наблюдали і бачили. Вертоліт же посеред лісу не сяде – ні. Йому треба якусь, і оці хлопці, які були в Припутнях, вони бачили, шо вигражвали пакунки, а назад забірали на носілках ранених.

Ясно. Тобто таку інформацію вам передавали. А про дрони, от як регулярно вони спостерігалися?

В основному перед тим як заходить якась колона з якоюсь опрделённою технікою.

А, тобто як нагляд за нею.

Да. Потом вони пускають первий дрон, потом іде техніка. В них, як ішла «Точка-У» круз наше село, в них була включена глушилка. От. Вони проходять круз село, связь і інтернет – це все робить, зв'язок єсть, но подзвонить не можна.

Це один раз було чи декілька?

Ну, в основному шо я так замітив, я ж не все время находився в селі, шо один раз так було. Це як я чотко знаю, шо була «Точка У», глушила.

І дрони, значить, їхні колони тоже супроводили?

Да.

А так за місцевістю вони не спостерігали, чи так важко сказати?

Ну як, за місцевістю ні, вони курсірували, вони трасу оцю: Припутні получається, і до самої Більмачівки, Мартиновки, ото Голінка кудюю вони йшли, вони старалися її. Як – два «Тігра» їдуть, например: один остається в лісополосі, [а] один вертається, жде підход колони. Вони старалися її контролювать, цюю трасу. Бо їм вона ця одна траса осталася, якою..

І дрони наведено ж тоже тут по трасі?

Дрони да, літали, ну тільки ж ми їх не всі бачили. Я бачив пару штук, шо іменно бачив шо дрони по трасі летять. Тоже ж, як сказати, шо то іменно вони пускали, бо й наши тут пускали дрони.

Ну да, там же не розбереш. Після звільнення шо вам запам'яталось? Ви в селі були чи десь в інших місцях?

Після звільнення я ще в селі був. Якщо чесно, після звільнення нічого даже і не радувало. Люди не в хорошу сторону змінилися, не в хорошу. Всі які були такі патріотами, можна сказати. Під час окупації.. Получається як? Поки були колони, поки було страшно, ти був потрібний людям, так само і я: я возив гуманітарку і сюда і в друге, старався і в другі села завезти людям, був нужен якось. І так само з міської ради я забирав. Вийшли колони – всьо, для них війна закінчилась. Я пошов на роботу, так як я робив в Ічні на маслозаводі. Я пошов на роботу.. чесно, я дві неділі смисла робить вобше не бачив. У мене появилась возможность піти в лави Збройних Сил України і я зразу з своїми хлопцями – всі ми пошли. Я вже 3-го квітня, ні 14-го квітня вже я був призваний.

Ви добровільно пішли?

Да, всі ми добровільно пішли.

І скільки людей з села пішло, приблизно?

П'ять чоловік.

[обговорення питань про фото та відео]

[...]

Дякую вам за інтерв'ю.

ІВАНГОРОД

Запис І-13¹

Респондент 1 (Р1): *анонімно*.

Рік народження: 1957.

Професія, соціальний стан: *пенсіонер*.

Стать: чоловік.

Респондент 2 (Р2): *анонімно*.

Рік народження: 1956.

Професія, соціальний стан: *пенсіонер*.

Стать: жінка.

Респондент 3 (Р3): *анонімно*.

Рік народження: 1960.

Професія, соціальний стан: *пенсіонер*.

Стать: чоловік.

Р1. Колона остановилася, це білий день іще був. Остановилися, ну .. оце скі[ль]ки бачимо [протяжність вулиці], трошки ето, і не поміщаються гусеницями. Ну а в нас трохи ширше отам, дак вони з'їхали у ширінь, з вулиці на обочину.

Р2. Порили отут були в нас під двором. Скризь тут порили були.

Р1. Риють. З'їхали [з дороги], а «Тігри» – то в голову, то в хвіст колони [мотаються]. Розведчикі, навроно, катаються, розведка, на «Тіграх». Откудась. Ці люди стоять. Нікуди, техніку бережуть. У піхоти [мабуть] був дозвіл злізти з машин, а дозор – на машині. Всі на броні, кождий на своїом броні.

Не ховалися, [а] зверху сиділи?

Р2. Сиділи зверху.

Р1. І ето, де пушка на кольосному БТРі, шо стояв [на обочині] – по вікнах він водить. Вин не стріляв, ну² вин – у дозорі.

Р2. Ми ж у вікно отак віддаля дивимося: вин наводить на сусіда оце ж на його отуди дуло. А тоді розвертає отак на нас, думаю «щас як увалить». Коли він навроно шось продивлявся ж. Уже темно було.

Р1. Нада поратся по господарству. Баба не хоче виходить. Пошов я. Пошов. Вони сидять. Начав набірать воду зі скважини. Воду беру, вони сиділи, сиділи.

¹ Уперше це інтерв'ю було опубліковано на сайті Музею голодомору у серпні 2023 р. У цьому виданні текст має незначні уточнення.

² Тут, як і в ряді інших місць, сполучник «ну» вживається в значенні «але».

Насосом?

P1. Ага. «Дед, а води у вас можна взять?». – «Ну а чого не можна. Вода ж це ето. Давайте хлопці». Прийшли зразу мо' чоловік три чи чотири. А флягу оце, балзанкі вони називають тоже «балзанкі». Оце ж капронови.

P2. Біжать, біжать усі відціля сюди [у двір].

P1. Беріть бидон. А ці тут дивляться. Дак чи вони води від самої Білорусі не пили може, ніде не ставали. Дак Десну ж десь переїжджали. Давай – тиї оттуда, тиї дальше, а шо? Оненодечки ето. Я кажу: «Беріть», уключив насос. Беседувать стали. Хто інтересується чим. Якутив я бачив сам якутив, які вони є. Бо я на севері Амура був, дак знаю. Дивиться – [у мене] кроликі є. «А нутрії не держите?» – «Ні, тільки кроликі є, – кажу, – перевелися, дак тільки з кроликами».

Другій: А у вас точок, – каже, – немає, щоб бухнуть.

– Та я, кажу, де? Той сахар у магазині. Ну таке, в нас сахару нада десь купить ув очереді.

– Скіки оце, їдем на Київ. Шо там робиться, в тому Києві, шо нас туди ето.

Я кажу:

– Хлопці. Да я николи не був ни в Києві, ни в .. Ну шо вам казать?

– Скільки до Києва нам ще їхать? А ми правильно їдем на Київ?

Да я кажу:

– Аж машини їздять великі, дак наведено ж правильно куда.

І вони минут 45 наведено тут були. У двир, з двору, колона остається таке як ночувать. Бо поламалось у хвості. Костьор розпалили, давай ремонтувать. Тягнуть поламану. Приїхали тиї, «Тігри», наведено командір. Забірає колону, охрану виставля на конці села. І тиї солдати, шо осталися на ремонт, вони були до утра. Ночували. Колона [ж] пошла. Минут через десять, це ж біля їх наведено був хтось, – «А де ви води набрали?» Забор, сказали ж наведено. Цілий взвод, десять чоловік.

P2. Уже темно було. Ці поїхали – а ті осталися.

P1. Темно, на пешому ходу. З бальзанками так само, ідуть. Дошли, на улиці ето. А свет уключений у хаті, мене з хати видно через окно. Я думаю, щоб ничего не робили й не плигали [через забор], показую: я щас вийду. Да чого? Дак прийшли, вони стоять пид двором.

– А шо?

– Це в вас наши воду брали?

– Да.

– А можна взять?

– Можна.

Зайшли, каждый з автоматом, і каждый – собі набірає. Поблагодарили, вийшли і фронтом до тиєї машини, шо ремонтували.

P2. У хату ходили, тоже брали воду. На блокпост, який виставили, туди й пошли.

P1. До Болоховця зайшли там, у вчительки там іще продукти, картоплі взяли, закрутки у погребі, на улиці біля того двору, де вони поламалися.

А пид утро вони собралися, не получилось ничего поремонтувать. За ними приїхало, тоже на троса. Забрали, там крутилися за селом, да тіки ями порили. І все-таки вони двинулися. Ну вони дальше Івангорода і не поїхали. До Крупичполя, а тоді, слава Богу, хлопці наши, де вони взялися, і наши їх між Більмачівкою і Крупичполем.. Тіла їх [потім] собірали. Але ми цього не бачили. Любітелі їздили. Мо прилучани, новгород-северці, кажуть, були, тії тероборонці були. Бо ми тут ставали і на вулиці, і поддіжували таке яке.

P2. Дорогу перев'язували, нам голова сказав оце ..

P1. Шоб случайно машина не вскочила. Бо вони за селом у нас чоловік три. Да і Хатмуліна з Івангорода. Наша ж Катя, да, вона..

P2. Да. Наша івангородська, а жила у Фастовцях. Звали її Чевракова, але це не прізвище.

P1. Чевракова тая, просто в машині порозстрелювали. Велосипедіста, Хатмуліна отакодечки. Це було [вже] після того, як колона [у нас] ставала.

P2. Микола Хатмулін. Розстріляний був у перші дні. Їхав за колоною на велосипеді.

P1. Дак ото ленточка, ето, і сидимо цілими днями, чи машина не їде [на Ічню].

Щоб ніхто не їхав, так?

P1. Машина їде, звідти спитали: шо ето? – Пидождіть[, кажемо]. Ми звоним, чи голова нам позвонить там ето шо ні, не проїдуть. Тоді окно десь ето. Чи од'їхали росіяни, чи проскочили.

P2. Нам уже не сиділося в хаті. Як тільки вони проїхали, ми всі оце сусіди на вулиці. Тоді за забор тікали.

P1. Через .. може неділі й через дві, ти помниш як білий день, цілий день як ми вобще з дому походили. Шо, цілий день ну й, навроно, як сказать, – удачний день попався нашим – і вже ж не тикі такі вистрели, а вже ж їх били, а танки навроно ж із зарядами були з ціми. Дак взриваються снаряди. Може й сюди прилетить, дак отут за стіною старої бані ховалися. Так не можна було залишатись.

По погребях ховались?

P2. Ні, ми ни раз[у] не були там.

P1. Ми були в погребі. У них тут родичі, і трошки дальше могли перейти. Ну, зданіє велике баня була. Просто..

P2. Ми збігали через поле за баню до сестри, час побули там; як стихла той [пішли]. Син із Нежина, невістка, і ми вдвох із чоловіком.. Як одступали, дак уже.

Понятно.

P1. Там побоїще було. Тоді да, вже ж їздили тоді, там і собірали, і їхніх, бо воно й горіло. І тікали вони, і обув лежала, і трупи. Оце отакодечка.

Проезжих – да, ото дальше, де могілка, віночок ото стоїть. По трасі, де розстріляли машину. Під'їхала ж людина десь ето, застрелили.

Ясно. А в тій колоні, що [тут] ставала, там тільки якути були? Чи були й росіяни?

P1. Буряти. Бурятив я знаю, бо я в Улан-Уде був і знаю, хто такі буряти. Да, це крепкі здорови люди. З отакими здоровими мордами. А якути – низенькі, і чукчі. І, як сказать, [буряти] спортівно конно развити. В степі вирости... ними лякають орки січас. Ну їх вони стики не наберуть, як я знаю, яка Улан-Уде, це автономна республіка. Просто вот таке. Не то шо сказать, пивРосії там узять. Так шо .. І буряти були тут. Якуті й буряти.

І тих ви знаєте. Дак і росіяни були чи тільки оці?

P1. І руські були. Оцей шо за самогонку питає, щоб достать. Наверно, якийсь командір, бо танковий бушлат на йому чорний, да.

P2. Чорний. Вин наверно старший.

А були на них якісь розпізнавальні знаки? Пов'язки чи шо.

P1. Ні. Я не бачив.

P2. Пов'язки були. На руці, як ото їхали, були. Біли. Не значкі, а просто перев'язани. І на нозі були [пов'язки], на стегні. На техніці були кольця, кругі [як буква] О.

P1. Ну, екіпажі, ти представляєш, вони один одного не можуть знать. Оце пока їхали, оце вони може ето.

Да, да, да. Про це говорили. А якій цвет був? Не красний?

P2. Оце наче білий, красний наче ні.

Білий, да? Дак це на другіх колонах були, не та, шо зупинялася?

P2. Ну оце ця, шо зупинялася.

А, на цій даже.

P2. Вони отак стали, а ми у вікно отак дивимося. І це ж вони стоять, роздивляються, курять. Тоді оце ж пидийшов оце ж у чорному такій невеличкий мужчина, шось із ними переговорив. Вони повплигували. А ції, автомати оце на кабіні сидить отуди. І ззаду отуди, направляєтсья. Один в одну, другий – в іншу сторону з автоматом. Так, ну сумно, канешно.

Так це на кождому так сиділи?

P2. Сиділи. У первий день, як вони йшли.

P1. Обізательно. Аж це .. у воїнському уставі це значить, це піхота, хто в караулі, береже свою бойову машину. Бойова машина стала – це курі: розбіглися, й їх лови. Вони за бронью. Колона [ж була] танкова перша, шо зупинялась.

P2. Перший день вони наверно як їхали, дак не ставали. Ми за банею..

Р3. Дак це танки перший день же їхали. Одни танки. Колона танків.

Р2. А на другій [день] ота колона. Ми пошли по хліб, то я вернулася, а дві подруги ще й хліба взяли [поки колона з'явилась]. Другі – всяка техніка їхали; ця [колона] ішла потоком, не ставала. Машини і бортові, і всякі. А перша колона, що ставала, [була] танкова.

Р3. А то їхали всі, зброд. Змішана колона, і «Гради», і «Буки».

Тоді всі їхали..

Р2. Дуже сильни такі. Сосною, березою обложени машини.

Р1. І САУшки ці тягнули їхали, вот. САУшка ото взривон так тягла, що парувала та. Чуєш, і бінзовози їхали. Це в цій же колоні.

Р3. Тут вертався САУ здоровенна, Камаз під'їхав до нашої лавочки, думав [я, що] звалить. Коли здав назад, розвернувся – і поїхав.

Сохранив..

Р2. Просто вони не були озлоблені, їх ніхто тут не трогав, і перви дні дак вони шкоди нам великої не наробили. Боялись ми сильно.

Р1. І у тий колоні да, як оце дрова. [звук мотоцикла, що проїздить дорогою] І ще ж дровима оказується, можна. І боеприпаси везе, і ото ж накат роблять, скі[ль]кі можна, що еслі даже шось, шоб ну як бруствір роблять. Як землянку: накатують брьовна.

Р2. Сільни машини їхали такі ..

Ясно. А скільки днів оце вони їхали, не помніте?

Р2. Коло нас днів чотири вони каталися. Не всі вже. Попали ще на колишню свиноферму.

Це ще як лютий місяць був?

Р2. Да.

Р1. А за селом дак вони ще могли .. зо сторони Бахмача все питалися. І до Дорогінки бувало дойдуть, і кажуть: ухватили в Дорогінці, в тих болотах. Вони кідали те що погрузли. Оп'ять, кажуть, тікали туда.

Р2. І тут наш один, Хатмулін, на велосипеді за ними. Як, де він був? Оце ж там за селом ховався. Замітили його і застрелили.

Так з Івангорода це був?

Р2. Да. Він сам я не знаю звідки, ну жив в Івангороді років уже десять чи ..

Р1. Жив. І в Афгані ето, був «афганець». А чо йому захотілось до району їхать .. І за ними, кажуть, уцепився.

Р2. І отут колона як проїхала, а він за ними слідом велосипедом їхав з тієї сторони. Із Плиски. Як перші проїхали – і він за ними проїхав. А другий день чогось їхав, чи за ними слідував – не знаємо.

Ясенько.

Р1. Оце такє. А так і..

А, по небу, по повітрю нічого не лігало їхне?

P1. Це мо пізніше то..

P2. Тоді ні. Ні, бачили. Ось ця сусідка, Людмила, бачила: летіло. Перший вечор – гул самошешдий був. [чи] другий день? Знаєш як гуло, ракета наведено летіла. Ми думали, шо це самольот якійсь такій, істребітель.. А Дорошенкова каже: я бачила.

Да воно похоже ж трошки.

P1. Ну їхнього самольота не було тут.

P2. Ні, у первих днях. Вилетіли дивиться, а воно як.. Ми його не бачили, а гул сильний. Летіло. А тоді сусідка каже: бачила як летіла ракета.

Ясенько. А вертольоти, кажуть, пролітали отут по селах.

P2. Да, були отам. Сестра чоловіка двоюрідна казали три чи чотири вертольоти летіли.

P3. Так, в ту сторону, по краю села

А, з північного боку, да?

P3. От наприклад, як узять з Бахмача чи.. Поза селом летіли, наведено отуда в Дорогінку чи де вони в тому, в Припутнях були. Наведено туди.

Так і в ту сторону, й назад верталися?

P3. Ну не знаю, ми в ту сторону тикі [бачили]. До Припутнів.

P1. Істребітель діжури. Як уже ж проходили [колони], він же діжури, скіки.. Коли, як у нас збили. Збили ж ото.

P2. А, ну дак то вже, вже.

P1. Дак вин же з самого утра. Ми в Семеновши були на день рожденії, і хлопці кажуть: «Будем тікати на Кіів, бо чорт його .. ну чогось же вони ждуть». А воно то там, то там – трах, трах. І вин же петляв, петляв. Це літом було.

P2. Літом було діло [2022 року].

P3. Наш же, да?

P1. Наш. Да. Діжури, наведено. Од границі до границі ілі участок якийсь.

P3. [кілька нерозбірливих слів] Ото вертольоти їхні тики прилетіли. Наведено три чи чотири, Славик казав, да? Наташа там вони якраз, над полем живуть, дак..

P2. А вже тоді осінню збили отам за селом ракету. І тоді ще збили .. біля сушарки.

P1. А коли це, сорок днів якого числа було. .. 25 січня [2022 року] вин умер. П'ять і там. Ну в кінці марта, да?

P2. Да. І ми собрались думаєм, велосипедами так поїдемо, сорок днів уже ж. Да.

Це тоді, в прошлий год?

P2. Тоді тикі стали собіраться, а воно як шарахне!

P3. А її збили, і вона впала там, коло кладбіща.

P2. Біля кладбіща і впала загрузла.

Р3. А луна така по всьому селу, отак ляснуло. У нас раз ляпнуло, попере-
лякувало нас насмерть. Хлопці прийшли, викопали її й забрали чи де вони [діли].

Р2. Да тоді ж ото, як ви в Вишнівці були, дак збили отамо. Тоже шарахнуло.

Р1. Шо, на сушарці оце?

Р3. Да-да.

Р2. Ну, а тим селам дуже попало, конешно.

Пережили. Так шо ви в березні вже так не боялися?.

Р3. Да-да. Вже ми да, в березні нас ..

Р2. Вже тільки слухали, тикі отам бухка, жухка ото.

Р3. А ще як отступали, тоді дуже близько, чуть усе.

А людей багато в село понаїжджало?

Р3. Чужих? Та були.

Вони ж не зовсім, навєрно, чужи, а в принципі свої, шо повиїжджали?

Р2. Приїжджали.

Р1. З Чернігова, з Ніжина.

Р2. Оце в нас син у Ніжині.

Дак, тут і оставалися до конца чи виїжджали потрошку?

Р1. Ну оце ж до апреля.

Р2. Ну оце ж до 7-го квітня побули, і [виїхали].

А, вже як все закінчилося.

Р3. Да, вже в Нежині там як спокійніше, то вони 7 квітня поїхали.

Понятно.

Р2. Вони там на Гуньках живуть скраю, дак там же тоже їх обстрілювали
дуже. Балкон у них розбитий.

Р1. Тероборона, конешно, люди з усіх углів набралися і я кажу: ти бач,
організувалися. Защитили.

Р3. І в нас ходили хлопці, діжурили.

Р1. І люди .. доїжджали сюди.

Р3. З Борзни.

Р2. Якийсь розвідник навєрно.

Р1. Знаєш, як доїхали, привезли його. Це ж у казьонний ліс йому нада було.
Вин же сходив туди. Це ж ми з Миколою, з Сорокою його водили. Ничого – ни
спічок немає в його, ни [шапки].. [Кажемо:] «шапку одінь» – Вин каже: хай побуде
в кармані, бо бачать шо без шапки. І одітий так шо наче до тьотки кудись, чи дрова
рубать. Росіяни окопувалися в тому лісі. Його довели з Борзни до ленти [де ми
діжурили], і тут оставили. Він каже: треба шоб трошки стемніло. І на нич, і пошов.
Ми його вивели до річки, сказали: річка вот, держи, льод і шлюзи. І в болота він
пішов.

Пошов, покурив в Олега Комлика. А я кажу: попоїш чаєм його, і всьо. Вин
каже ... Вернувся в три часа ночи. Мокрий увесь, в три часа, і тоді, каже, його

зустріли, забрали. І оп'ять оце борзенці його привозили. Тут ми якраз з лентою ото вовтузилися. Да, лента зав'язана була. Вони його привезли і кажуть, шо далі йди сам.

P3. У нас тут була лента.

Оце якраз на цьому місці? Це для тих, шо з тих сіл їхали?

P3. Да, з Плисок.

P1. Вони тікали цілий день.

P2. Вони просилися до нас: можна, ми в вас. Дві чи три машини було.

P1. Знаєш, як цілий день [у дорозі]. І пожили люди були.. туди поїхали, назад. Таксіст попавсь такий: «Проїдем, ждять не будем». Думали обдурить: з'їздили в Бахмач. А вечором сидимо: ти сами люди їдуть [до нас]. Та ви б вже полежали, чи поседіли, чаю б попили. І бінзін же не палили б, – кажу їм.

А їм мабуть на Ічню треба було?

P2. На Прилуці.

P1. Да..

P2. А тоді голова дзвонить, шо хай їдуть бистренько, зараз там свободно.

Вони полетіли. Оце таке-то діло.

Ясно, ясно.

P2. Голова нас підтримував, возив хліб то з Плисків, то з Фастовців.

А медпункт тут у вас, у селі, працював чи ні? Чи вже давно він закрився?

P1. Медсестра в селі живе. Пригласиш – і приїде.

Ясно. Ну а медикаменти були тоді у вас?

P2. Ой не було у мене. Ой не було, оце ж в Ічню наши їздять на роботу, дак ми списки поскладали, грошей дали: привезіть. А їх тоді якось .

P3. Колони ходять – їх не випускають з Ічні. Там ночували і жили.

P2. А в мене цукровий діабет, покончалося все. І давлення. Дак в мене в Бахмачі подруга, вона накупила, а чоловік мій у Фастовці. Поїхала, а там головиха фастовецька з Бахмача до Фастовців привезла, дак ото так ми [отримали].

P1. Перекладними.

P2. А тоді вже ж і тиї, робочи [добрались].

А казали, що у вас тут своя пекарня. Чи вона не працювала тоді?

P2. Працювала попервах.

P1. Тикі ни дрожжів, ни мукі. А тоді як привезли, дак печ, як? – Міні-печ уключили, – свет виключили. Тісто куди? – Викінь.

P2. А тоді дрожжів не було. А тоді знов пекли.

А генератора не було?

P2. Да ще тоді не було.

Понятно. Так шо не получалось, оттуда значить привозили.

P3. Ну, оце з Плисків возили, з Фастовців.

P1. З хлібом мені кажеця, ніхто не обіжений був.

P2. Ну, не обіжений, ну не хватало людям.

P1. Ну [зате] й курям не викідували..

P2. Да, навчило нас уже тоді. Ділилися хлібом.

P3. У морозілку, як лишне трохи, вкинеш..

Ну це ж добре, що холодильники працювали. Бо як по тих селах дак там і місяць не було світла.

P2. Да і в нас було..

P3. Ми ж колись, голольод був такий, пообрівав [проводи], дак купили генератори собі додому ще.. годив два чи три тому. Люди тоді багато покупляли собі.

P2. Та два чи три назад.

А, так ви вже тут забезпечені були.

P3. Так уже нам світ.. холодильники робили.

А панелі сонячні ніхто не ставив по селу?

P3. Єсть там в одного хазяїна.

В одного тіки є. [звук машини, що їде по вулиці]

P2. Оце така в нас ситуація. А оце в нас за селом отудиво десь здорожилися¹, із Крупичполя на Більмачівку, на Мартиновку.

P1. Бачиш, як ото кажуть. Ви у Припутнях були, ви не були?

Був. Уже був.

P1. Ото як казали, що ночували люди в кладбіщі. Нікуди сховаться, в кладбищі лежать нич.

P2. Дзвонять, ми оце дзвоним, з Більмачівкі звонять: з Плиска їде колона. Рахуйте, що там їде. Ми почитали, передали. І оце так зв'язувалися.

P3. А, їде колона. Слухаєм, куди вона гуде. З Плиска, Більмачівка, Крупичполе, Сваричівка, це все.

P2. Вже знали, що їде. Звідсіля їде туди.

Ясно, ясно. А з мобільним зв'язком не було проблем?

P2. Та наче ні.

P3. І тиї з Більмачівки дак люди, другий боявся, [як] рядом їде, так як оце я живу на дорозі. І тиї ж їдуть. Дак уже одключали, боялися й звонить. Ми ж дзвоним..

P2. Це з Припутнів дзвонить: ну знайте, ну де вони, ми вже їх боїмося. А ми подзвоним – а там уже нема зв'язку. Вони вже поодключалися у Більмачівці.

P1. Ну за п'ять, за десять кілометрів колона йде. Ото чуємо, дак кажеться шо вона до нас їде. Нихто ж не поїде виглянуть, куди [йде].

P3. Да ще утром рано, гул однотонний танків.

¹ Місцеве слівце, буквально «зійшли з дороги». Тобто тудою їздили, плутали то туди то назад.

Ну да, це цілий місяць мабуть було таке.

P2. Ми жили на вулиці. Тоді оце виходимо всі – і слухаємо, де шо. То біжимо тоді, як шось десь загуло.

P1. Ото їде – тільки шух, всі поховалися.

P2. Оце ж тоже наведено партизани з Борзни їхали, дак вони нам махають, ми вже ж їм махаєм, думаєм, мо, проїхали вже трошки.

P3. Да, тоді начали на «Козачках» [їхати], наша техніка.

P1. Дак ото цілий день оборону кудись перекідували, дак ми все їм махали. Тоді вже і матраси, і кухні, і дрова; шкільні автобуси, і там дівчата, наведено медсанчасть, отаке.

P3. Наши переїжджали. Цілий день так їхали у сторону Плисок.

P2. Колгоспни машини, ЗІЛи, броня на них надіта. Господарська техніка[, не воєнна].

Ясно, дякую вам за інтерв'ю.

Запис I-22

Респондент 1 (P1): *анонімно*.

Рік народження: *1951*.

Професія, соціальний стан: *пенсіонер*.

Стать: *чоловік*.

Респондент 2 (P2): *анонімно*.

Рік народження: *1952*.

Професія, соціальний стан: *пенсіонер*.

Стать: *жінка*.

Скажіть, будь-ласка, чи передбачали ви або передчували (всяке бувало), що може початись війна? Що ви скажете?

P2. Передбачали, бо дивилися ж телебачення, там Путін виступав як раз перед війною, був йому дозвіл почати війну, дак ясно шо.

Чи готувались ви якось до можливої війни, там матеріально, чи морально, чи в якихось інших відношеннях?

P2. Та ні, ми не готувались.

Коли і де ви дізналися про початок війни? Як це було?

P2. По радіо почули, уранці, я чоловіку сказала, що почалась війна.

Ясно, якось реагували на війну ваші рідні?

P2. Ні, вони ж теж дізналися.

Не було бажання сюди приїхати? Бо я знаю, багато хто приїжджав із великих міст по селах, думали ховаться.

P2. Так получилось, що Оксана була вообщє за кордоном в Єгипті і вона тоді через інші країни добралася на Закарпаття, і там у подружки була багато часу. А Віта [була] у Гостомелі, то вона пережила там страшні бої за аеродром, там же страшні були бої. І вона тоді якимсь чудом, можна сказати, виїхала з Гостомеля і поїхала на західну Україну.

А як люди от у селі, ви ж спілкуєтесь, як вони сприйняли [звістку], що війна почалась?

P2. Ну всі дуже переживали. І того що зразу ж пішли вони, рашисти, по нашій дорозі і велика кількість техніки йшла і йшла, і йшла.. Це ж не можна було перещитати. Ну люди читали, я не знаю, ну дуже багато техніки йшло.

Так з північного боку, від Фастівців [йшла техніка], да?

P2. Ні.

Не звідти?

P2. З Сум.

А, з Плисок.

P2. Да, з Плисок, а звідки там..., Суми ж не допустили, по-моєму, а як вони прорвалися кудюось, не знаю, туди на Ніжин йшли, так же вони йшли?

Так це була не одна колона, а багато колон?

P2. Багато йшли, дуже багато, їхали колонами, й тут і ночували, там у нас на кладовищі вони ночували.

Одну ніч чи декілька?

P2. Я не знаю, цього не знаю, но люди казали, шо на кладовищі там ночували.

Ага, отак. Харашо.

P2. По-моєму, й тут, бо я дивлюся в вікно, а воно все освітлене отам. Так це вони під, отам де пам'ятник, через дорогу вони там уже були.. Бо коли не гляну – а там от все освітлена вулиця вся. В нас же тоді світла вже не було, то десь вони тут теж ночували видно чи шо.

А як люди? От ви, наприклад, виходили з двору, спілкувалися з сусідами?

P2. Та я нікуди ж із двору не вихожу вобщє.

А Ви [до P1]?

P2. Виходив, но оті ж пости, цих, блокпости.

Вони поставили блокпости?

P2. Були ж і тут хлопці, діжурили ноччю.

Їхні чи наші?

P2. Наші. І ото ж у них в телефонах сообщали шо.. ідуть ілі з Крупичполя чи з Більмачивкі.

P2. І скількі йдуть, вони все сообщали.

P1. І тоді ж ховались, староста ж їздив, дак заганяв хто там шастав.

Щоб не ходили.

P2. І в магазині чи на пошті казав, що «не скупчуйтеся».

Ясно, а працювали магазини, пошта?

P1. Да працювали, тільки ж ото [як] то, дак закривали.

P2. Погано працювали вони, і так, і довозу ж не було продуктів.

Ага, мабуть усе розібрали?

P2. Да.

У вас, ви вдвох тут перебували в цей час?

P2. Так.

Чого найбільш боялись? Якщо не секрет.

P2. Та я не знаю, нічого й не боялись, ну тоді ж уже почули що розстрілюють, дак..

А був зв'язок із зовнішнім світом, мобільний чи телевізор, як у Вас було? Світло не пропадало?

P1. Пропадало.

P2. Дак аж світло виключали.

Виключали?

Ну, скрізь же виключали і в Києві.

Ні, я маю на увазі не освітлення вуличне, а взагалі як така електроенергія.

P2. Зразу ж була, а тоді.. з перебоями.

З перебоями була, да? Ясно, перебої які були: на добу чи на кілька годин?

P2. Да на кілька годин. Наче б щоб на добу й не було.

Це в принципі нічого, бо наприклад по тих селах – Припутні, Дорогінка, Бакаївка, – там перебили високовольтну лінію, місяць не було не світла, казали все що м'ясне було поїли, бо пропало б, отак було. Так що тут такого не було, значить?

P2. Не було такого, щоб на місяць чи на добу, ну..

P1. Та було що навіть на ніч на всю, на півдня.

P2. А тоді вранці засвітилось. Такого страшного не було, бо ми ж топим електрикою. Дак шо б сказати, що виключилась електрика нам..

А у вас газу немає? Чи просто ви електричний котьол [використовуєте]?

P2. Ні, газу немає в нас, у нас привозний газ.

А-а, ясно, це і по селу немає?

P1. Нема, балони.

P2. По селу нема.

Ага, тільки балони. А у вас електричний котьол?

P2. Да, да.

Ясно, ясно, ясно. Значить, у вас вони стояли недовго, а переважно проїжджали через село?

P2. Так.

Добре, хтось вас відвідував під час цих подій за ці 36 днів? Приходив до вас, спілкувався?

P2. Ні.

Люди ходили взагалі один до одного в гості?

P1. Та ходили, тільки ж трохи менше.

Менше, да?

P2. Ну да, боялись вулицями ходять, бо шниряли туди сюди.

А як тут з обстрілами, стріляли вони чи ні під час пересування?

P2. Ні, не стріляли.

Всі 30 днів ішли колони чи тільки перші дні? Як тут було воно?

P1. Перші дні.. через неділю-дві ще там – уже мало, ну були ще йшли. А тоді всі прекратили.

Ага, тоєсть десь у березні вже їх було менше, це із середини.

P1. Ну да.

А не знаєте, вони зупинялися тут у селі чи не зупинялися, були такі що спілкувалися з ними чи щось таке, облави якісь були? Бо були по тих селах, наприклад, облави на партизан.

P2. Ні, в нас не було.

Такого не було.

P1. У нас не було. Ото вони раз чи двічі ночували тут на трасі біля кладбища центрального, там забрали в сусідів дрова, картошку там, варили собі на дорозі їсти.

P2. Розстріляли ж чоловіка, їхав на велосипеді, да? [звертається до P1]

P1. Чоловік івангородській поїхав туди вроді інтересувався, дак поїхав туди в сторону Крупичполя. Там його розстріляли. Ну і оце ж івангородська машина їхала з Ічні, дак у Крупичполі їх остановили. Останавлювали, а вони не стали. Дак вони [росіяни] розстріляли машину. І убили.. жінчину.

P2. Жінку молоду зовсім.

Ну мабуть вона не знала як поступать, думала, втече.

P1. А тут нічого. Там воно між сільською радою і конторою колгоспу забор просто отой каменний такий.. Дак проїхав якийсь БТР чи танк, повалив, а так більше нічого.

Ясно. Як люди переживали війну? Які настрої, що говорили? От, що було чуть серед людей, як вони оцінювали чи ставились до цих подій?

P1. Да, матюхали да і все.. Путіна і..

Ясно, ясно. Були такі що собірались стрічать росіян?

P2. Да ні.

Не чули про таких?.

P2. Ми не чули просто.

P1. Був Василь, там шось [коктейль] Молотова чи шо хотів кидать, дак як ішов з Круничполя, там штук три танки, а тоді ж його остановили.

P2: Якій Василь?

[невеликий уривок пропущено]

P1. Шо пішов на війну

P2. По контракту пішов. Каже «хто буде воювать?» і добровольцем пішов на війну. І на передовій зараз.

Ну то хай Бог помагає.

P2. Сам пішов. Молодець

Ясно, які найбільші труднощі у вас були під час війни?

P2. Да, продовольство ж привозили сюди, Кіяновський привозив. Ти знаєш його?

Ну знаю.

P1. Да не тільки ж Кіяновській.

P2. І давали ж гуманітарку, привозили.

Це з Ічні в основному привозили?

P2. Наверно ж.

Ясно, ясно.

P2. Були продукти

А як, вас повідомляли якось про те, що з'явилися продукти, чи як сповіщали вас про це?

P2. Да тут у нас сват, дак він приносив гуманітарку, і сусіди ж казали. Казали що.. Сусідка ось тут через дорогу прийшла, каже: до Кіяновського привезли продукти, тільки за гроші ж давали.

P1. Сваха у сільській раді ж там, дак обично ж туди привозили.

Туди до сільської ради, да?

І вони ж роздавали їх.

Ясно. Як ви переживали повітряні тривоги?

P2. У нас нема ж.

Не було, да? А літали?

P1. Літали.

P2. Дрони ж літали. І снаряди два упало тут. У селі.

Ага, ясно.

P2. Ну не іменно в селі, а десь одне на кладовищі, один снаряд десь під Фастовцями.

P1. Снаряди, не снаряди, а того дрона чи шо наша ракета збила над Івангородом в сторону Фастовець.

Ага, отак було. Були ж, казали, і вертольоти російські пролітали туди, це не помічали ви?

P2. А, ну шось літали, вертольоти якісь, а ми не знаєм, чи то наші чи ні.

[розповідь інтерв'юера про російські вертольоти в Припутнях]

Чи були труднощі з медикаментами? З якимось речами першої необхідності?

P2. Ми запаслися, я оце ж в мене тиск, дак перед цим я запаслася.

Так випадково склалось?

P2. На всяк випадок [запаслася]. Чую по радіо, що дуже обстановка складна, то діти попривозили.

Ага, ясно. Отак було. Добре, що ви пригадаєте як раз про оцей місяць, як ви жили, як переживали, шось особливого, якісь події, от що можна сказати про це? Чи кожен день був схожий на інший?

P2. Ну да.

P1. Ну, село. Менше ходили, а дома сиділи да і всьо.

Отак було, добре. Чи були труднощі із мобільним зв'язком?

P2. Да в мене працював мобільний зв'язок.

Як завжди? Тобто різниці не було, що до війни шо під час війни?

P1. Не було, дочка звонила.

Ясно. Добре, от як ви оцінюєте поведінку людей? Чи змінилась якась, наприклад, взаємодопомога людей під час війни чи після війни? Як війна на людей вплинула от в Івангороді?

P2. Та я ото ж нікуди не хожу, кожен замкнувся в собі.

P1. Да шо було, [спів]дружність чи ще шось, згуртованість, так воно так як було – приблизно так і бу[де].

Тобто великих змін серед сільського населення тут не спостерігалось?

P1. Да. Великих змін не було.

Ну ото ж гуманітарку привозили, давали тоді шоб хтось оставляли на ЗСУ. Так хто скіки мог, то олію, крупу, сахар оставляли.

Ясно. 31 березня-1 квітня, коли вони виходили, чимось запам'ятались вам? Чи в принципі нічого особливого не було тут?

P1. Та в принципі у нас ні.

P2. У нас не було

А після цього ваше село хтось відвідував? Там правоохоронні органи, прокуратура, волонтери от, [у] перші дні квітня, як тоді?

P2. Та ми не знаємо.

P1. Так шоб офіційно чи шоб якісь збори там чи сходки, то не було.

Цього всього не було, ясно. Так шо в принципі я бачу, якщо так сказати, то війна на ваш населений пункт майже не відобразилась.

P1. Да Івангород Бог милував.

P2. Слава Богу що не стріляли.

Да, це правда.

P2. Це саме страшніше. Отож тих людей що убили, то дуже жалко. Ото їхала на велосипеді молода дівчина, я ж її вчила. Катерина. У Крупичполі ж це було, да.

Ясно. Ясно. Добре, дякую тоді вам за інтерв'ю.

Запис І-31

Прізвище: Лікаренко

Ім'я: Олександр

По-батькові: Сергійович

Рік народження: 1967.

Професія, соціальний стан: *староста.*

К1. Олександр Сергійович, розкажіть, будь ласка, трохи про себе, про населений пункт, таку загальну інформацію.

Я староста Івангородського старостинського округу Ічнянської міської ради, що включає тільки одне село Івангород Ічнянської об'єднаної громади.

К1. Почнемо з самого головного. Як для вас та мешканців села почалось повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року, коли Росія вторглась на територію України? І свідками яких подій ви були?

Зайшли, наскільки я пам'ятаю, вони надвечір, по-моєму 24-того.

К1. 24-го лютого 2022 року?

Да.

К1. Вони вже зайшли?

К2. Це день був четвер.

Мабуть, я точно не пам'ятаю. Пам'ятаю, що зранку мені хлопці подзвонили [і сказали] «По Семьоновці йдуть танки». Ми ще не вірили. Але на вечір, по-моєму, вони появились у нас.

А Семенівка далеко?

Це біля кордону з Росією. Ще й відео мені скинули – точно йдуть танки. А на вечор вони появились у нас.

[*уточнення відстані від Івангорода до Семенівки*]

К1. А уже ввечері вони були в Івангороді?

Я [уже] точно не скажу: або ввечері або на наступний ранок. Ну по-моєму, ввечері уже в нас були. Зайшли буряти перви, ще стали, пам'ятаю, ходили води тут просили.

К1. Ви бачили їх? [Чи] ви думаєте що це буряти?

Да наче ж. Ну узькоглази по крайній мірі.

К2. Повідомляли [селяни]. Хоча була інформація що це були і якуті.

Може і якути, ну я ж не знаю.

К1. А може це були тувінці?

Може, я не буду стверджувати. Просто лице азіатського расового типу.

К1. Азійської зовнішності, да? А технікою якою вони заїхали? І скільки техніки було?

Танки, БТри, багато дуже, багато йшло, сотні йшли.

К1. Вони йшли колонами чи якимось..?

Колонами йшли, зупинялися. Тут же зайшли вони со сторони Плисок, Загоровки, Бахмача.

К1. Зі сторони Бахмача?

Із Борзни. Ну я цього не можу сказати, ну заходили до нас со сторони Плисок. Наскі[ль]ки я знаю, вони розділялися: на Ніжин йшли, в Плисках звертали на Сиволож, Хороше озеро частина. А частина йшли в обход, ось на Круничполе, Припутні і заходили з другої сторони, [де] Дорогінка, на другу сторону Ніжина. В Припутнях вони стояли. Ну і двигались туди-сюда, тягали, там їх побили, вони сюди тя[г]нуть – туди-сюди.

К1. Коли заходили, чи стріляли вони по селу?

Ні, коли заходили не стріляли. Вони були хароші, спокійні, пока не получили.

К1. Позначки на техніке були якісь?

Круги, я бачив круги.

К1. А чи були прапори?

Не було, російських не було. Круги, да, були і на машинах і на танках.

К1. Чи розміщалися вони по будинках або десь в школах, будинку культури?

Ні, ні, по будинках ні. На ніч останавливались колони, перекривали БТрами зад [і] перед.

К1. Перекривали село, да?

Ну, де стояли колонами, ззаді перекривали. Стояв БТР поперек дороги і спереду, і ззаду.

К1. Тоєсть вони БТР-ами не заїжджали до людей в хати, нічого не робили?

Ні, ні, вони покаталися, заблудили трохи.

К1. От вони заїхали, шо далі було?

Нічого не було. Вони проїжджали туди-сюди і все. Це перві зайшли спокійні, дальше йшли – зразу стріляли.

К2. Яка була причина зупинки, вони ремонтувалися?

Ні, вони стояли одну ніч, я знаю, вони десь заблудили у Плисках, поїхали, я не знаю, чи на Івангород [чи] на Петрівках. А тоді давай (дорога ж грязь) проривається полями, і я так поняв, вони там поламалися [і] цілу ніч щось там ремонтували. Ну щось там полазили по хатах, де стояли, повитягували картоплю, що там ще вони повитягували [сміється].

К1. Тоєсть по хатам [витягували], де жили люди чи де не жили?

Ну люди повтікали. Чого ж людям там..

К2. А в якому місці села це було?

Це отут от на в'їзді було [нерозбірливо].

К1. Ще раз: з боку чого, на в'їзді в село?

З боку Плисок, села Плиски. Перші як ішли, я ж кажу, ці узькоглазі були спокійні. Вони ходили, заходили там по воду. Ну [люди] боялися, не одкривали [ім], но до когось попадали.

К2. Звідки ви спостерігали це все? Чи ви особисто цього не бачили?

Нізвідки, звідки? – З усіх, з забора..[посміхається]. Звідки? Вийшов осюда, дивлюсь – поїхали тудя. Я тудя пішов, а вони вже заїжджають з той сторони ось сільради.

К2. А ви на місці, на роботі були?

Ну як на роботі? У мене сільрада була відкрита, я її одкрив, сейф одкрив, все одкрив. Для того щоб не поламали, все одно ждять не будуть, [а] ламать.

К1. Чи була в сільраді якась оргтехніка?

Все було. Як було так і було; і прапор висів, як і зараз висить.

К1. І нічого не забирали?

Ні, не забирали. Стрельнули пару раз. Ну все нормально.

К2. По прапору [стріляли]?

Ну хтозна, по прапору [чи] не по прапору. Я думаю, що да.

К1. Люди із села виїжджали тоді чи залишались постійно в селі?

Куди виїжджать? Тут нікуды не виїдеш. Наоборот, тут заїхали з Києва і Чернігова, думали..

К2. Устигли 24-го?

Да, да.

К1. Люди заїхали, щоб захватись від війни, але попали в окупацію.

К2. А багато заїхало?

До ста чоловік десь було.

К1. А взагалі в селі скільки проживає населення?

Десь 700.

К1. Ага, сімсот плюс іще сто додалося. Як було тут з гуманітарною [допомогою]?

Ніяк, ніхто сюди не заїжджав із першого до останнього дня.

К1. Магазины не працювали?

Ми тут були і поліція, і пожежники, і електрики – всі на світі. Короче, ніхто не заїжджав до нас. Слава Богу, появились неділь через дві наші хлопці, тоді стало веселіше.

К1. Тоєсть в окупації ви пробули?

Ну, я не знаю, з якого, 5-го напевно вийшли, чи коли вони вийшли. Десь так.

К1. 5-го березня 2022-го року?

5-го квітня.

К1. Це з села Івангород?

Да.

К2. У селі вони ж не були до 5-го [квітня]? Вони ж, скільки колон пройшло через село?

Я ж вам розкажую. Поначалу йшли вони із Борзни, Загоров[ки]¹ через Івангород. Дальше вони в основному йшли із Більмачівки на Крупичполе і Припутні. Но: частина доходять до, із Більмачівки виїжджають до траси, частина їде туди, забирає що там, тягли їх тут і підбиті і не підбиті – всякі які хочеш. Не знаю, откуда, там лежали, думаю: «Чого вони лежать там зверху на броні, холодно ж?». А вони вже напевно відбилися. Тоєсть, вони двигались постійно в різні сторони.

К1. І це відбувалось (якщо вони зайшли 24-го, а вийшли 5-го квітня), то це майже 40 днів. Майже сорок днів вони у вас тут базувалися, і як тут?

Вони не жили, но двіженіє постійно. Вони пробували, нащупували дорогу на Фастовці.. Тут же дорог дуже багато, це Бахмацький район, можна їхати на Фастовці в нас як мінімум трьома дорогами.

К2. Но вони ж всі ґрунтові, здається?

Так. Де могли, ми дерево гепнули, – вони більш туди не поїхали. Ночю поткнулися, бачу, красну цюю кинули і більш вони не поїхали [туди]. Вони не проїжджали, вони проїхали на БТРах, пролетіли по кругу із Крупичполя на Івангород, і на Фастівці, і на Більмачівку. Тоєсть вони шукали, кудую їм краще, запасні варіанти.

К1. А взагалі, як ви думаєте, куди вони намагалися прорватися?

Вони всі двигалися туди, в сторону Києва, на Ніжин і на Київ.

К1. От ви сказали, що перші зайшли буряти, ну, не буряти, а з азійською зовнішністю, вони були спокійні, так?

Так.

К1. Вони вийшли, да, виїхали?

Вони постояли і поїхали.

¹ Респондент, напевно, має на увазі село Борзнянської громади Велику Загорівку (через неї пролягає дорога Борзна-Ічня). Втім, можливо що до Плисок російська колона пройшла і через Малу Загорівку.

К1. Скільки вони постояли, оті з азійською зовнішністю?

Ні, це вони прийшли взяли води і поїхали даліше.

К1. Потім приходили інші?

Потім да, йшли інші. Я не знаю, хто там ішов, казали білоруси [чи] не білоруси – хтозна, хто вони. Цього я не можу сказати.

К1. Як село жило?

Да нормально жило.

К2. Не було випадків обстрілу трансформаторів, перебоїв з електроенергією?

К1. Світло було? Газ був?

Світло було.

К1. Зв'язок був?

Зв'язок дуже поганий. Вони ж ішли і зв'язок глушили. Ну що було, зразу я зібрав народ, ну хто молодший, чоловік шістдесят прийшло наведено. Розказав що, к чому, як жить, що думає хто, що будем робить. Організували дежурства.

К1. Це ще 24-го чи якого?

Да, десь 24-го [чи] 25-го. Діжурили тут в сільраді, на виїзді, і так по всіх кінцях села, на телефоні всі. Я зразу сказав: нікого не трогать, наше діло бачить, щитать і все остальне. Пока. Це в началі.

К1. А потім?

А потім всяке бувало [посміхається].

К1. Ну це ж було небезпечно: чергувати – і тут російські військові їздять на техніці?

Та ясно. Це в началі вони такі були, а даліше вони стріляли по всьому чому бачили.

К2. Чергування було цілодобове чи тільки вдень?

В денну, тоєсть [ні,] в нічну пору. Вдень і так всі все бачили. У денну [пору] і так всі на шухері стояли, зв'язок з усіма був.

К1. Світло було? Газ був?

Ну [як] не було – робили самі, у нас свої ж електрики були. А хто буде робить? Аж до того що просили, даже високовольтну відключали.

К1. Ви ж сказали що світло було чи його перебили?

Перебили – у зв'язку з воєнними діями ні, а було що аварійна ситуація.

К1. Це не російські військові перебили, це просто аварійна ситуація?

Так.

К1. Але електрики були в селі і все відновлювали?

Електрики такі як я, да дядько ще який. Вплоть до того що виходили [на зв'язок] в Прилуки, просили, щоб відключили Плиски, як висока впала. Підключали високу, цепляли провод, дзвонили знов. Ну а як вони не прийдуть – що робить? Так і жили. Пекли хліб, поки у нас пекарня своя була, пока мука була.

Всяке було. По хліб їздив кожен день, хлопці їздили тут на Фастовці, домовились, що їм везли із Куреня. А сюди в Плиски везли із.. забув як село називається; щось я рознервувався.

K1. В селі пікарня єсть, пекли хліб і розвозили в інші населені пункти, я так зрозуміла?

Та яке розвозили, тут собі не хватало, було, що різали той хліб на три часті. Я ж кажу, одних переселенців сто чоловік, чим їх [годувать], а їсти немає шо.

K2. Крім хліба, були якісь іще труднощі з продуктами?

Продуктив не було ніяких. Все, що було в магазинах, я скупив, що можна було.

K1. Російські військові магазини не відкривали, не заходили?

Ні-ні. Слава Богу.

K1. В сільраду [вони] зайшли і вийшли, я так зрозуміла?

Вони в сільраду в приміщення не заходили, вони заїхали ось тут рядом, вперлися в забор, переїхали і поїхали. Це якраз тут вони ремонтували техніку, і тут же вони путали сліди, щоб не їхать по дорозі, треба їм, було два БТРи і два бензовози, по-моєму, за селом об'їхати. Не знаю чого так, ну трохи їх крутонуло і заїхали не туди, куди треба.

K2. Так і забор тоді повалили?

Ну да, доїхали, подивились вийшли, забор слабенський, БТР-ом переїхали і поїхали даліше.

K1. Особливо не зупинялись і не базувались тут. Чи були такі обстріли, що треба було ховатися у підвалах?

Ну да. Обстрілів таких по селу не було, ну за селом летіло, воно хтозна куди летіло, ну попало там з танка в сарай сільгоспідприємства, сільхоз Івангородський було пошкоджено, там приїжджала комісія, дивилася.

K1. А що вони виробляють, чи там просто техніка стояла?

Там техніка, і це вони попали в зернохосвище.

K1. А так приватні будинки, чи були прильоти якісь?

Ні-ні, не було.

K1. У вас тут неподалік від сільської ради школа, чи була вона пошкоджена?

Ні, не була.

K1. А підвал, укриття є у школі? Чи ховалися там люди?

Ні, там не ховалися люди. Це вже як виходили, тоді ховалися.

K1. Коли росіяни вже виходили?

Ну да, тоді вони стріляли по всьому шо ворухиться, но благополучно, слава Богу.

K1. А як це відбувалось, що стріляли по всьому?

Ну вони ж звертали на Більмачівку, [з дороги] перед селом. То як був бій тут у нас під селом, тоді да, тоді вони стріляли, летіло, і якраз тоді пошкодили вони зерносховище.

К1. Біля села був бій, так? Не було там попадання, якісь осколки?

Ні-ні, нічого. Ну осколки валяються, тут же одну ракету, я не знаю чи її хтось збив чи не збив, ось над селом летіла, ну тоже благополучно попало, якраз між хатами в кладбіще.

К1. Тобто вона не пошкодила ніякі будинки, нічого?

Ні-ні, а[ле] осколки ж летіли по всьому селу.

К2. Це було в той період окупації?

Да, це на початку.

К1. Це було в лютому чи в березні?

Десь в березні.

К1. Якщо ви кажете, що стріляли вони всюди, коли виїжджали, може знаєте що тут відбувалось [у] людей? Чи постраждали люди від обстрілів? Чи були поранені?

Застрелений у нас один чоловік, житель нашого села це Хатмулін Микола Васильович. Їхав на велосипеді в сторону Ічні, чого він туди їхав – хто його знає.

К1. А скільки йому років?

Та вже напевно під шістдесят. Він і чорнобилець і афганець. Може із-за цього він не боявся, чи я не знаю чого. Наскільки я знаю, перва колона пройшла [і] його чогось не тронули, а друга просто розстріляла.

К1. На дорозі, да?

Розстріляли, наскільки я знаю, тут ці [що] розстріляли, це [вони] на «Тіграх» їздили, я не знаю, це чи спеці чи хто вони такі. Ці лупили всіх уряд, кого бачили і кого не бачили.

К1. А багато «Тігрів» тут їздило?

Хто їх знає скільки.

К1. Ніхто не рахував, да? А ті хто на «Тіграх», може ви бачили, може у них форма була інша, ніж в тих, шо?

Не бачив. Ну бачив [взагалі], а яка в них форма.. Бачив їх всяких.

К1. А яка у них форма була, якого кольору?

Такого болотного.

К1. Може ви і шеврони якісь бачили?

Єслі чесно, то я не звертав уваги на шеврони, [я лише] бачив так як вас бачу.

К1. А може якісь були стрічки на руках?

Червоні стрічки, да.

К1. В хати не заселялися?

Ні.

К1. Людей не грабували?

Ні, не грабували.

К1. Не займались мародерством, нічого?

Трьох хлопчиків. Колись вночі йду, чую – тут в магазині хтось балакає посеред ночі, дитські такі голоса, не взрослі. Заглянув, а там сидять три хлопчика. А вони в Ічні щось робили, чи ремонтірували чи я не знаю що. А самі із Менського району, десь оттуда, і [ви]рішили йти додому. І поймали їх ці ж гади, кацапи ціі, оці спеці, що лупили всіх.

К1. На «Тіграх» які їздили?

Да, а вони стояли отут в посадці між Івангородом і цім. Ну і кажуть, шо, мол, одпустили; колона пройшла, вони забрали колону, а ціх хлопців одпустили. Колись брав тоді даже довідки якісь про склад сім'ї, не знаю чого вони ..

К2. Свої [довідки], з своєї громади чи росіяни дали?

Ні, ні, просто я не знаю, шо за хлопці, хто вони. І балакають же на такому, почти на руському, оттуда ж вони.

К1. З Менського району?

Да.

К1. І потім куди вони ділись?

Назад одправив їх на Ічню. Тут у нас доярок іногда возили, доярки ж їздили, проскакували міжду колонами.

К1. На Ічню?

Да, ну пока можна було.

К1. І ці хлопці поїхали назад?

Я їх посадив і одправив назад. Подзвонив хлопцям, кажу: «Подивіться, хто вони, шо вони, не знаю». У ямі посиділи вони, шапки на голови наділи, колона пройшла і їх одпустили. Ну це з їхніх слів.

К1. І серед ночі їх відпустили?

Да, я їх сюди завів у сільраду, вони отут переспали, а наутро приїхала машина і посадив їх. Переночували [і поїхали].

К1. А це якого числа було, це у березні було?

У березні.

К1. І серед ночі, ви кажете, колони рухалися і вночі і вдень?

Да, не важливо як, ну в основному вони там [рухались] в часи десь чогось після обіда, я не знаю чого. У нас тут вони були. Бувало, ночували отут на в'їзді.

К1. Тобто колона зупинялась і ночувала? Вони не виходили?

Виходили, даже пішком ішли. Один раз чогось їм наверно надоїло їхать, од Більмачівки, дуже багато їх було, пішком ішли.

К2. А в яку сторону?

Туди, в сторону Круничполя.

К1. Оце один був чоловік, якого застрелили, да?

Ну да, це ж він на велосипеді поїхав, не послухався. Тут вони стояли довго, не пускали. Тут і стрічками перегороджували, щоб ніхто не їхав, і люди стояли, а єсть же такі, шо не слухають. Багато тут перейняли ми, їхали ж і з Чернігова, і з Києва їхали на Прилуки; проводніки тут вели, і наведено ж гроші брали непогані. Переймавших у мене тут чуть, добре шо не сам [я]: хто ти такій, шо ти таке, у нас тут все зв'язано, у нас на блокпостах зв'язі, ми.. Тільки ціх забрав, і розстріляли мужика, оцього шо на «Шкодi».

К1. А це шо за випадок?

Ну оце ж, як його, ви казали: Печенський чи як, чи Буцлевський.

К2. Той, шо з Ічні? Буцлевський.

Да. Всіх забрав, а той проскочив. І того розстріляли. А тут три машини я забрав [і] завів туди в дідову хату пусу.

К1. Ви розселяли людей, які сюди приходили, по хатах?

Ну да, а кого відправляв назад.

К2. На Ічню додому він [розстріляний] їхав, получається?

Він, наскі[ль]ки я знаю, поїхав забіраць машину чи в Чернігів, чи в Борзну, і їхали назад. Бо перед цим він їхав у сторону Борзни, мужик такий здоровий, дирчиком їхав, ще колесо пробив.

К1. А цього на «Шкодi» розстріляли, коли він вже [їхав] в сторону Ічні?

Да-да.

К1. В Ічню їхав, додому, я так зрозуміла.

І ще одна машина з ним була, я не знаю, хто там іще був, но той успів розвернутися, йому вистрелили в колеса.

К1. І живий залишився?

Так.

К1. А цей, який на Ічню їхав, він один там був в машині?

Ні, там же була жінка й діти і ще один. Хто з них за рульом був, я не можу сказати. Чи того, шо за рульом, розстріляли; ну скоріше всього.

К1. А всі решта?

А решта тут сусідне село є, Новий Поділ, вони кущами-кущами, річкою і туди добралися.

К1. Вони залишились живі?

Так, так. Тоді їх забрали на другий день чи на третій.

К1. А цей застрелений чоловік?

Лежав він там, не один день бідолаха, машина горіла, він наведено ще не зовсім мертвий [був], тому шо виліз ще і вниз спустився.

К1. В кювет?

Да.

К1. А машина горіла. Якби він був мертвий, він би згорів у машині?

Да. А він так метра 3-4 від машини. Наверно, одповз.

К1. І коли ви його забрали?

Ми його не забирали, це забрали уже з Ічні, там я не знаю, хто його забрав.

К1. Тіло забрали, да?

Через днів три-чотири мабуть.

К2. Це на тому місці пам'ятник поставили?

Так.

К1. А які тут ще такі події відбувалися за окупацію, просто 40 днів, і вони постійно тут пересувалися, могло бути все що завгодно.

Так-так.

К2. Ви зв'язок підтримували з сусідніми населеними пунктами?

Да, всі на зв'язі з Плисками, з Крупичполем, з Більмачівкою. Виїхав по хліб – дзвоню по всіх селах, чи не нарвусь ні на кого. Проїхав, виїжджаю назад – те ж саме.

К1. До вас не приходили, не шукали як старосту? Нікого, ні депутатів не шукали?

Ні, трохи з людьми балакали, всякі люди є.

К2. Були такі, що позитивно були настроєні до росіян?

Ні, отаких не було.

К2. А з чим взагалі люди зверталися до вас у цей період? Були якісь звернення?

З усім, з чим завгодно, починаючи з ліків і закінчуючи хлібом.

К1. А з ліками було дуже важко?

Канешно важко.

К1. А чи є тут фельдшерський пункт у вас?

Є ФАП.

К1. Залишалась медсестра?

Так, була тут. Які в неї ліки були, які можна було ще купити. Тоді на гуманітарки поїхали під Києвом, це вже під кінець. Через Плиски.

К1. Це передавали якось? Це волонтери їздили чи люди самі?

Та самі люди, які волонтери. Поначалу пока доярки їздили на Ічню, то там ще щось в аптеках було, щось брали. Тут уже ж нічого не було.

К1. А російські військові пропускали доярок?

Так само вони їхали, так само на телефоні: [чи] ніхто не движеться зі сторони Припутнів, ніхто не движеться зі сторони цього.. І тоді [тільки] проскакували.

К1. Між колонами військової російської техніки?

Так, ну це ж проскакували-проскакували, а там сиділи, хто ж знав. Оце цього мужика нашого, що розстріляли, це вобще з поля виїхав БТР; де він узявся – хто його знає. Тобто вони тут крутилися; колона пройшла, а вони [хтось тут]

залишається. Тут ми не один раз бачили: ці на «Тіграх» під'їжджали, походили, подивилися, но в село, слава Богу, не заїжджали.

K2. Під'їжджали до села?

Ну, оце де вони повертають на Більмачівку. Тут же наші хлопці тоже заїжджали. І раз дали, два дали, три дали, так харашо дали. І вони [росіяни] почали оддвигатися в сторону Крупичполя по полю.

K2. Це тероборона чи ЗСУ, чи хтосьна хто?

ЗСУ, специ наведено, я не питаю, хто.

K1. Вони виїжджали і по російським військовим стріляли?

Да. Енлайн чи як воно називається¹. Башня летить на 50 метрів угору.

K2. Оце за селом було?

Да.

K1. В селі ніяких бойових дій не було?

Ні, слава Богу, не було.

K2. А мінування проводилось в районі села?

В селі ні, а[ле] тут же на мінах підірвався тоже не один танк.

K2. Вас повідомляли про замінування?

Ми всі були на зв'язку, тобто як їде, я дзвоню, хто їде. Забрали даже, просили «не паліть, заберем танк», ну танк підірвався, там гусениця злетіла, там один вобше [Т-]90-й чи який там, красивий такий модний уночі забрали наші.

K2. Вони технікою під'їжджали?

Да.

K1. Тоєсть ви знали що десь недалеко ЗСУ?

Да, дзвоню: ви чи не ви. Наші хлопці молодці, короче, були.

K1. А ті хлопці, які були у вас чергові, потім уже ж було небезпечно чергувати?

Да, просив [їх]: ви нікуди не висовуйтеся, ваше діло знати, що і де робиться, хто куди їде, куди виїжджає, куди заїжджає і все остальнє.

K1. Не глушили зв'язок, хоч якийсь та був?

Да. Ну як їде колона, то однозначно немає зв'язку.

K1. Як нема колон, то зв'язок трошки є?

Да, як пройшла колона – появився зв'язок.

K2. А як з повітрям, дрони прилітали їхні?

Хтосьна, світилося, а чий то дрони. Літали й наші.

K2. Казали, що і вертольоти тут пролітали?

Да, і вертольоти пролітали. На Припутні.

K2. Не пам'ятаєте в якій кількості? Їх по декілька, здається, летіло?

Два-три наведено, по одному не літали точно.

¹ Очевидно, респондент говорить про протитанкові керовані ракети NLAW.

К1. Літали тільки вертольоти чи і літаки?

Літаки літали, а чиї вони, хто їх знає. Ну я думаю, наші. Хотя тоже ж тут ішло ПВО серйозне їхне. БУКів багато йшло. Тоді отуто вели якусь цюю, тоже ракету, мені тут засняли тоже із-за забора. Я ж кажу, вони їздили, чого вони їздили тудя-сюда, мотались із Припутнів на Хороше озеро, вони десь там стояли.

К2. А були прохання від військових якийсь специфічний вид техніки розпізнати, чи просто повідомляли: скільки чого повідомили, і ніяких прохань не було?

Були і специфічні, я ж кажу, оце шукали, вони загубили і не могли найти. Ну чогось вона їхала одтуда сюда. Чого вона їхала, хто його знає, забув як називається, ну ракета така серйозна якась.

К2. Навірно «Точка У» чи шось таке?

Шось таке, да. Одна, велика, то ж у цих, БУКів, їх там по чотири штуки.

К1. Ну «Точка «У»», їх дві, да?

БУКи це ж, як понімаю, протівовоздушна, а це якась інша була, велика.

К1. А оці гелікоптери і літаки, вони кожного дня були, чи так?

Ні, не кожного. Чогось вони літали то сюдою, то тудою, то летіли, чуть не збили водонапорну вишку, вони ж низько летіли.

К1. Ви не знали, чи це російські літаки чи це наші?

Вертольоти точно російські знали, бо наші сюди б не залетіли, потому шо позбивали б. А літаки хтозна чиї. Він високо, на скорості [– не розбереш].

К1. А ви казали, що в селі залишились і поліція, ДСНС працівники, я так розумію, ніхто ж не виїхав, да?

Працівники ми були, ДСНС і поліція [сміється], нікого тут не було, абсолютно.

К2. Поліцію ж, здається, на Ічню забрали?

Поліція появилась, як вони вийшли.

К1. Після цього заїхала поліція?

І служба безпеки, і поліція, і хто зна хто ще.

К1. Ну по селу не було нічого заміновано, ні школа, ні сільрада? Документи всі на місці, оргтехніка на місці?

Так-так. Списки воєнкоматовські я прикопав, як положено.

К2. А таблички знімали?

Так.

К1. Дороги перегороджували?

Там де нада було, де це мало смисл, ми там перегоражували. А де його [смыслу й] немає: нащо його городить, якщо він об'їде те дерево і поїде дальше. А там, де ми перегородили, туди більш не поїхали.

К1. Вони там не їздили?

Їм туди не захотілось їхать просто-на-просто. Там, де впало, не проїдуть, а там, де об'їхать, – потонуть.

К2. Це в районі каналів, десь там?

Ну туди на Фастовці.

К2. А були якісь події в житті односельчан, ну трапляється ж там – в когось дитина народилась, хтось помер?

Так, траплялось. Як цього мужика розстріляли, [то] одвезли, йому ще й питались операцію робить, ще живого довели. Но його ж треба назад забрать – чим забрать, як забрать.

К1. Це на велосипеді якого розстріляли? Але його відвезли в лікарню і зробили операцію?

Ну він під час операції помер. Там напевно якась куля зі зміщеним центром. Я спілкувався з тим хірургом, там пуля йому все в середині пошкодила. Ну забрали, привезли, поховали.

К1. Не було тут блокпостів?

Не було тут нічого.

К1. І ви його теж забирали так щоб між рухом техніки військової?

Так.

К1. А вагітні були в селі? Нікому народжувати не треба було?

Ні, не було таких.

К1. Чи були люди, які померли за цей період від нестачі ліків або від хвороб якихось хронічних?

Ні, не було.

К1. А чи дозволяли оцього чоловіка поховати на кладовищі?

А хто дозволяв? Я, чи хто тут ще був крім нас [*сміється*].

К1. Ви його поховали на кладовищі?

Так, а що [було] робить. Поховали, не було ж тоді ніяких цих довідок, ні свідоцтв, нічого. Слава Богу, утрясли потом це все. Ми на зв'язку були і з сімейним лікарем, і з хірургами, і з усіма.

К1. А лікарня була відчинена?

Так.

К2. Крім чергування якось проявлялась взаємодопомога людей?

А як? Все взаємодопомога, всі на зв'язку, тільки десь щось – всі їдуть, всі біжать. Комендантська година як положено. Светомаскіровка, ніякого світла, не дай Бог хто включить шо.

К1. Це ж самі ви встановлювали?

Да канешно. А хто ж.

К1. Для безпеки населення?

Так. Просто сказали людям, основна маса згодилась, інші підлаштувались, а що робить? Так і жили, слава Богу, пережили, всяке бувало.

К1. А як ви узнали, що вони вже виходять?

Ну а як, ми ж на зв'язку були з тими ж Припутнями, вони ж з Припутнів оттуда йшли, з Дорогінки. Ну і телевизор же працював.

K1. Ну, а тут рухалась, рух колон через село був, такий що колони незвично йдуть або великі колони йдуть?

Колона йде, ще напевно у Вишнівці, – чуть що вона йде, вони ж йшли не останавлюючись, стріляли по всьому чому можна. Чуть колону, [як] вона йде, її чуто за 20 кілометрів, як вона гуде. Всі ж на зв'язку.

K1. А от в селі як ви зрозуміли, що їх уже нема і техніки нема?

Так ми ж, я вам кажу..

K1. Ви наблюдали?

Як виходили [росіяни]? Канешно наблюдав. На зв'язку всі, якщо там іде тисяча [одиниць] колона безперестанку, то вже дзвонять, кажуть що виходять, і по телевізору кажуть, що виходять. Ну і ми думали що виходять, раз іде колона в обратну сторону така велика, то про що ж думать: всі ж ішли туди, а це обратно.

K1. Чи зупинялись вони тут? Ви казали, що вони ремонтувались?

Ну ремонтувались, ось їдуть одтуда, заблудились напевно чи я не знаю чого, повернули направо, проїхали кілометр, напевно поняли, що не туди – давай розвертаться. Представте, яка то колона, ну благополучно.

K1. А вони тут зупинялись, щоб перекусити, поїсти? Чи були пакети їхні?

В селі ні, за селом так. Тут пакетів багато було, порозтягували, тут же техніки побити чимало. Там підірвалося зразу БМП, танк, і танк – це за.. проміжок часу дуже малий. Перед цим там лупнули наші хлопці їх харашо. Чогось така колона йшла, що дуже багато танків. Обично іде танк вперед і ззаду, ну там ще пару штук, а тут щось дуже багато, чого воно так, може 40 танків.

K2. Це ще [як] на Круничполе вони йшли, туди?

Так-так.

K1. А техніка, ви казали: і танки, і БТри, і «Тігри»?

Та що хоч – все було.

K1. Ви бачили тільки позначку «О»?

Наскільки я пам'ятаю, так.

K1. Інших не було?

Ну, по-моєму, може «В» було. Ну в основному «О», кружок.

K1. А так ви не спілкувались з ними?

З ким? З кацапами?

K1. З російськими військовими.

Не було.

K2. Вони в останні тижні на техніці їхали чи вже ховалися? Ну були такі що наприклад на БТРах їхали зверху?

Ні, зверху їх не видно було.

K1. На броні ніхто не їхав.

Ні-ні, наскільки я бачив.

К2. Тобто ви бачили їх тільки тоді, коли вони зупинялися і виходили?

Так.

К1. Так вбитих не було, згвалтованих не було? Загиблий тільки на велосипеді розстріляний один, якщо я правильно зрозуміла? Може ще щось було із таких серйозних злочинів?

Ну оце ж цього на «Шкоді» розстріляли, а більш нічого такого, слава Богу не було. Ці пацанята мені розказували, що їх поймали, сиділи, дак чули. Ці ж [росіяни] балакають, а тут наш тоже мужик їздив на роботу в Ічню сам на десятці на своїй. Дак вони кажуть, чого ми його не той, в смислі давай [застрелим], він тут примелькався вже. Дак я йому дзвоню і кажу: «Вадім, ти дивись, лучче не їдь туди».

К2. Це росіяни так уже?

К1. Що він їздив постійно і вони його примітили?

Ну дзвонили, казали хлопці: шось в посадці є, шось в посадці є. Приїжджали тут хлопці другі дрона пускали, ну не достає він туди; і сюдою заїжджали, і тудю заїжджали, і напряду – нияк. З цієї в мене зв'язок був із Нежином, забув як звати, ювелір хто там у вас. Його батько був в теробороні, чи начальником чи хто.

К1. В Нежинській теробороні, так?

Так.

[обмін думками з респондентом]

К2. Наскільки я зрозумів, потік машин (в сенсі людей), був більший зі сторони Плисок в сторону Ічні? З боку Ічні менше їхало, чи ні?

В ту сторону[, на Плиски]? Да, в ту сторону ніхто не їхав майже.

К2. А звідки виїжджали: з Чернігова, з Бахмача?

Да, вони ж питалися доїхать до Прилук, до Качанівки.

К2. Основний потік ішов звідти?

Так. В основному їх одправляли назад, вплоть до того, що вони їхали на Прилуки, вертались назад на Київ, я не знаю, як вони туди їхали, і будуть пробувати з тої сторони на Прилуки добиратися.

К2. Так а як вони могли б доїхать до Прилук, якщо вони з боку Бахмача їхали?

Ні, вони їхали з боку Борзни, з московської траси, їхали на Прилуки, ну я не знаю, як вони їхали. Ну як з Києва, то да, по московській трасі, чи я не знаю кудю вони їхали. Ну їх же вели проводнікі, ділові такі проводнікі, шо вони тих людей. Шо ви ведете? Я не знаю, [а] вони кажуть: ми знаєм. Ну откуда ти знаєш, це колона виїжджає, ось із кущів виліз отой БТР, розстріляв – і поїхав дальше. Шо ти можеш знать? Да ще з такими псіхами. Ну правда, колись дзвонив з Прилук цей «проводнік».

К2. Дякував?

Ага. Безпечного [шляху] не було; куди їхать, куди ти їх ведеш? Ти не знаєш, що там за поворотом.

Дякуємо вам за інформацію.

БІЛЬМАЧІВКА

Запис БІ-11

Прізвище: *Глушко*

Ім'я: *Вікторія*

По-батькові: *Володимирівна*

Рік народження: *1986.*

Професія, соціальний стан: *староста.*

Чи передбачали ви можливе вторгнення російських військ?

Ні.

Не передбачали. А скажіть, будь ласка, чи були люди, які намагались якось попередити вас чи щось сказати, наприклад там, [що] треба готуватися, щось збирати?

Ні. Ми взагалі ніхто не передбачав нічого. У населення не було навіть такої думки, що це може бути. Дійсно, були розмови в засобах масової інформації, в інтернеті десь було проходило, що можливо почнеться війна. Але в нас ніхто цього не очікував і ми не надіялись на те, що воно буде.

Тобто ви ніяк і не готувалися до можливих військових дій?

Ні, ми не готувалися ніяк абсолютно.

Добре. Коли ви дізналися про початок війни і що ви запам'ятали з першого дня?

З першого дня, це було двадцять п'яте лютого, і я пришла на роботу, це був ранок, і ми з працівниками думали там, – ну, ми часто пиляєм дрова, розчищаємо вулиці і все таке, – і ми з стояли під сільською радою, і мені зателефонували, що їдуть колони перші, це їхала колона[, що] рухалася з Парафіївки в сторону Рожнівки. І далі ми ж не знали, куди вона поїде, чи вона буде їхати на Більмачівку чи на Бахмач.

Збирались пиляти дрова?

Да, своє робили, і коли повідомили, що колони їдуть, у нас колони, то ми не знали, що робить – чи залишаться чи хто[зна]. Інформації взагалі ніякої не було, це канешно було.. Ми ще не вірили, чиї то колони – чи то наші чи чужі, чи бозна чий вони були. Ну вони тоді до нас не доїхали. Ні, це двадцять четверте було число, не двадцять п'яте. Двадцять п'ятого це вони вже в нас почали їздити, двадцять четвертого це вже їхали, і вони повернули через Максимівку і поїхали на Крупицполе в ту сторону.

Ясно. Так був перший день, а далі як розвивалось?

Далі вже того ж дня ввечері вже їхало чотири перші машини, два ЗІЛа було, два БТРа, проїжджали, це було одинадцять годин вечора, вони проїхали, просто

посвітили фарами; ще нічого тоже ніхто не знав як воно буде далі, просто розвідували дорогу. Це була колона з чотирьох одиниць техніки із Бахмача в сторону тоже, ну, Ічні, в нашому напрямку Ічні, ну а куди ж вони далі поїхали, я не знаю.

Це так починалось. Наступного дня це вже були великі колони, по-моєму, перша колона була двадцять дві одиниці. Це ще ми, нас ніхто не трогав, ми могли бачить це, понятно що з вікна, не на вулиці, ми могли це спостерігати. І тоді вже всі зрозуміли, що почалася війна, уже повідомлено було, да, що наступають і почали їздити. І тоді ми почали думати як нам зробити. Ми створили сільську групу, теж у одному з контентів, і змогли собі, так, я так вважаю, змогли зберегти життя і здоров'я наших жителів. Коли рухалася колона – ми вже знали, що вона рухається, і де вона рухається, і просто не виходили на вулицю, ніхто ниде не показувався. Ховалися у підвалах, у погребях – хто де міг.

Який основний напрямок слідування колон, чи не було такого?

Просто не напрямок, це було: вони рухались із Мартинівки на Крупичполе і назад. Оце декілька разів було, що на Бахмач, ну там просто через міст через Остер, що під Фастівцями, вони не могли проїхати, він слабкий, вони оце так рухались.

А потім по селу було дуже багато різних напрямків, коли їх уже почали. Це пізніше через дві неділі було вже, після того як вони рухались, почали потроху хлопці наші їх підловлювати, і тоді вже, канешно, вони куди могли шукали різні вже ходи.

В селі самому не зупинялися, в Більмачівці?

Ну, в смислі ночувати?

Да.

Ні, ночува[ли] вони під селом, були під селом з одной і другої сторони. Більше це там, де ферма раніше була, там велика територія, і міста було багато, а в самому селі вони не були.

А блокпости вони виставляли на дорогах?

Ні. Не було у нас блокпостів.

А рух між селами вони якось не контролювали, тільки те, що колони їздили?

Да, оце колони, а так ні. Ну, туди ж на ту сторону Ічні ми не могли виїхати, ні через.. Спочатку ми могли через Максимівку, [а] потім ні. Взагалі-то в нас і не можна було виставляти через те, що переїзд був підірваний, там була вирва, там не можна було проїхати взагалі.

Так, а як вони їздили, десь інш[ою стороною]?

Ну танками проїжджали, а такою ми не могли технікою.

А, тобто, для легкової техніки там було неможливо [проїхати].

Ні, не могли ми проїхати. Вони їздили навіть через переїзд там, [залізничні] путі були скривлені отак-от після, почали ремонтувати, ну там уже ж

железнодорожники. Вони скривлені просто були, я не знаю як вони там їздили, може виставляли щось чи не виставляли.

Коли останні потяги були по залізниці, навесно двадцять четвертого?

Двадцять четвертого, да.

Чи контактували жителі села з росіянами, і як вони взагалі відреагували на події, на війну?

Ну, я ж вже казала, що це було для всіх неочікувано, і ми зразу не знали, як реагувать, бо спочатку ніхто нікого не трогав фактично. Вони собі їхали та й їхали, а вже потім звичайно, коли почали стрілять, це було страшно, і люди ховалися, не знали шо робить. Хліб наші підприємці, як могли, возили, гуманітарку доставляли, теж, як могли, виїжджали і було небезпечно декілька разів. Ризикуючи своїм життям, можна сказати, вони возили хліб і продукти харчування. Люди сиділи не голодні. Ну, люди взагалі не очікували.. що ще можна сказати, були в шоці, якщо чесно.

А з якого моменту почали вони стрілять, це якось було пов'язано?

Це [було] через дві неділі, я ж кажу, після того як почали підловлювать хлопці наші їх, почали виставлять пастки різні, то тоді почали вони стрілять по вікнам, просто по будинкам, по заборам.

Ясно. Це тероборона мається на увазі?

Я так думаю, що тероборона, не було ж повідомлено, хто там.

Ясно, добре, дякую вам. Останні дні, що можна про них сказати, якось відрізнялись від попередніх чи в принципі ніяк?

Звичайно відрізнялися. Перші колони, вони просто проїжджали, їхали. А вже через дві неділі це почався кошмар. Вони обстрілювали повністю лінії електропередач, щоб не було зв'язку ніякого; тоді почали трансформатори, всі по дорозі які. Потім був такий момент, коли просто танками знесли всі, мабуть, дванадцять опор.

Світла не було взагалі по селу. Ну як не було? Я скажу, шо дякуючи нашим жителям, згуртованості наших жителів, все ми, все змогли відновить своїми силами. Я ж кажу ще раз, завдяки згуртованості жителів наших, шо, дякуючи Богу, шо в нас електрики є по селу, які змогли це зробити. У нас розстріляний був із БМП трансформатор, ми його відновили через три дні. Ну правда, масло доставали, РЕМ нам доставив до Рожнівки, а в Рожнівці ми забирали самі масло для трансформатора і відновлювали лінії. А лінії електропередач – це щодня, вони їдуть, десятку обстріляли, поїхали [далі]. Вони їдуть, там стовпа якогось знесли [і] поїхали. Ну, тобто наш зв'язок залежав (бо зв'язку взагалі не було), залежав тільки від інтернету, а нема світла – нема інтернету.

Це було саме головне, а зв'язок це сільський, навіть та група, яка була створена, завдяки інтернету тільки працювала – більше ніяк.

А як було з мобільним зв'язком?

Я ж кажу, не було.

Не було зовсім?

Взагалі не було, вони глушили, там у них машин дуже багато різної техніки бачили, і навіть новітні глушаки ці, що їздили з їхніми антенами, це ми теж бачили, і воно все глушилося, взагалі зв'язку не було. П'ятнадцять хвилин до того, коли рухалась колона, і після того, зв'язок пропадав повністю.

Ага. Тобто зв'язок був ті[ль]ки між колонами, якщо була електроенергія, як я зрозумів. Правильно?

Да, ну майже не було зв'язку, подзвонить просто не можна було. Появлявся там коли.

Тобто тільки по соцмережах ви зв'язувалися?

Так.

Дякую. Так. Якись облави по селу вони проводили?

Ні, такого не було.

Добре. А оці їхні пункти зупинки, як ви кажете, на фермі і з іншого боку села, вони довго функціонували чи це якісь окремі дні тільки були?

Ні, це.. Постійно вони там не зупинялися, це якщо там, я так розумію, що тягали ті танки, видно як поламані були там чи ще шось там. Декілька разів це всього було.

Просто вони рухалися там: одна колона зупинилась, друга колона, а постійного не було такого, щоб зупинки, щоб вони там постійно були – ні, не було.

А в селі в самому вони не зупинялися?

Ні, ну могли ж там зупинитись, наприклад, на п'ятнадцять хвилин, знов же ж або якась поломка чи ще шось, а взагалі-то ні.

А часто спостерігались такі поломки?

Постійно вони ламалися по дорозі, тягали один одного, то танка без гусениці потягнули, то так шось. У нас танк один стояв тут майже з початку, укомплектований повністю, ми боялися, що підпалять і почне розриватись, ну так же і вийшло, його підпалили, і башню знесло, і прямо майже у людей під дворами.

Так це у селі прямо було?

За селом там зразу. Ну там десь метрів двадцять до села, ну майже в селі.

Дуже близько. Це в районі залізниці?

Ні, це не залізниця, це в сторону Івангорода було, це в другій стороні біля ферми.

В стороні Івангорода. Да.

А на переїзді там дуже багато техніки різної було, там підривали в основному КамАЗи з їхніми боеприпасами, там дуже багато всього було.

Це були обстріли чи це було замінування? Чи й те й те?

Усе було.

Це впродовж березня чи в останні дні? Чи так важко сказати?

Ну да, більше напевно впродовж березня, бо це часто їх там підловлювали, дуже часто.

У селі не ставили мін?

Ні, у селі не було.

Слава Богу. Добре. Так, як ви особисто переживали ці події, ви постійно перебували у селі чи виїжджали на якийсь час?

Ні, постійно перебувала в селі, і ми жили у двоповерхових будинках, отам де ви проїжджали, і вісімнадцятого березня нас обстріляли. І розбомбили наш будинок, де я жила із дітьми двома, з чоловіком. Ну а тоді, канешно, після вісімнадцятого березня почався кошмар, бо нам не було де зупиниться. Це було канешно страшно, коли.. і в той момент я ще з чоловіком за[й]шла в хату, в будинок свій, і ми вискочили звідтіля, він з поламанною ногою, я боса, слава Богу.

Це вночі було?

Ні, це не було вночі, це вдень було. Була перестрілка, і так трапилося, що вони, не знаю, чи мо' не туди влупили, шо вобщим-то вікна, двері, все по стіни, все розрушене було, і.. А ми в подвалі, там жителі першого будинку, ми були в подвалі всі, і там воно просто чорний стовп диму піднявся, і всі ж повиходили, бо дихать не можна було. Перебігли в другій будинок, в сусідній, там теж підвали були, поперебігали з дітьми й самі, і старі, і всі – всі хто були.

Ясно.

Будинок ще горів, ще хлопці під обстрілами бігали тушили, бо хтозна, може б він і не остався, якби не потушили. Слава Богу – всі живі, здорові.

А чим тушили, там, мабуть, якесь водопостачання?

У нас у багатоквартирному будинку в цьому є ж централізоване водопостачання; і із сторони, отримується, двора там виведене, виведена вода була на вулиці (це на літо ми так робимо завжди), і хлопці оце завдяки цьому змогли [тушити]. І відра там стоять постійно – ну просто це ж не в гóроді, ми в селі всі, там ніхто нічого не бере такого.

Ясно. Ну це ж тільки по цих будинках мабуть водогін, а так по селу колодязі чи ні?

По селу нема води, це тільки школа в нас, і це багатоквартирні будинки.

А школа діюча?

Діюча, да. Вся школа-сад у нас. Дев'ять класів.

А як школа пережила оці події, постраждала якось чи ні?

Школу обстріляли теж, всі вікна були, до єдиного вікна постріляні були повністю. Ну, і криша трохи, а так в принципі [більше] ні.

Якісь іще об'єкти по селу постраждали?

Ну, окрім житлових будинків – ні, тільки школа.

А скільки житлових будинків знищено всього?

Знищено два: оце квартира, отримується, і житловий будинок, а обстріляно було.. начебто тридцять сім. Пошкоджено будинки.

Чи є жертви серед населення?

Немає, слава Богу, всі живі здорові. Це саме головне, що нам вдалося зберегти всім життя.

Ясно, добре. Вам не пропонували виїхати з села [в] останні дні? Бо я знаю багатьом старостам дзвонили, і пропонували у зв'язку з тим, що когось там захопили.

Ні. Не було такого.

Добре. Так. Що ви або, можливо, ваші знайомі запам'ятали про окупантів, от якій їхній вигляд, вони якось виходили з техніки, чи тільки намагались не показуватися на вид?

Вони теж видно боялися, ну вони особо так не показувались, ну бували такі моменти, що коли бігали там. Була дуже велика колона, і шось вони бігли пішим ходом з автоматами, ну хто його знає як, ми там, ми ж не могли роздивитись. У снаряженні в своєму які вони там, більше узькоглазих було, а які вони по національності – хто його знає.

Тобто хтось азіатського расового типу?

Більше да.

Добре, дякую. Так. Які настрої були серед населення, серед тих, хто залишався в окупації, от що люди, чи спілкувалися між собою, чи як вони взагалі себе вели, чого очікували?

Люди вели себе по різному, хтось взагалі ізолювався, сиділи по-своєму перечікували, хтось навпаки спілкувалися, згуртовано сиділи. Більшість населення було у нас, я ж кажу, що у підвалі, це один підвал там. Ну, один або декілька. І в основному разом були, не поодиночці.

Це в багатоквартирному. А скільки всього багатоквартирних будинків?

У нас чотири будинки, ну туди і люди з села ходили, не тільки [мешканці].

Найближчі ходили?

Да. Не тільки найближчі, багато хто взагалі.

Ну там, мабуть, підвали трохи кращі, ніж сільські погребі. Добре. Так. Тобто обстріли ви переживали у підвалах, намагалися принаймні. Так, тепер давайте про такі питання. А світло, ви кажете, пропадало, ну не на тривалий період, тобто день, два, три.

Ні, в нас не було такого, у нас в основному якщо обстріляли, то за декілька годин хлопці вже його робили. Не було такого, один раз [тільки], коли трансформатор, то залишилися, залишилась ця вулиця, що живиться од трансформатора цього, то суткі не було світла, а більше не було такого.

Навіть, коли опори були познесені, вони шукали якісь варіанти і підключали як могли, але все одно світло було.

Ясно. Генератори є в селі?

Ні, немає.

Немає, тобто все залежало від..?

Ну, генератора немає, але у людей там у декого, ну багато в кого в населення є генератори. Але тоді не було можливості їх включати просто, оце ж, і взагалі-то було світломаскування, навіть якщо там і включались якісь фонарики, то це все завішано було. Люди світло не включали взагалі.

Ні, ну я маю на увазі не тільки світло, а такі потреби, як наприклад, холодильники, побутова техніка, і даже візьмемо таке як приготування їжі, не знаю, газифіковане село?

Ні, не газифіковане, і балони всі повиносили, і готували їжу як могли, швиденько де-нібудь, на якійсь грубі на чомусь, тому що це не можна було. Дійсно, щоб там приготувати їжу, поїсти, це так часу не було, бо колони бувало тільки поїхала, а знов їде або назад, або туди, або ще хтось – і всі оце і туди-сюди їздять. Сиділи що могли там, чай, таке там, мівину запарювали, хто там міг щось приготувати швиденько якимось, а в основному це так.

Які найбільші труднощі переживали – матеріальні, можливо психічного чи морального характеру?

Звичайно, що це було, це було морально дуже важко, я так думаю. З харчуванням проблем не було, це село, у нас у всіх у погребках закруток повно, і картоплі так само, і хліб був, все. З продуктами харчування тут ні, а звичайно що це було більше моральне, морально було тяжке, такий тяжкий стан у всьому селі.

Чи були якась відмінності поведінки жителів, ну наприклад, я знаю у деяких великих селах, ті люди, які [жили] по маршруту пересування техніки, дак вони майже відселялися звідти, а в інших районах вони там спокійно жили, на лавочках сиділи. Тут були якісь відмінності між окремими околицями села чи не спостерігалось такого?

Ну, наскільки я знаю, то в нас так само – Більмачівка, Мартинівка; в Круничполі там трохи якимось вони себе по іншому, може зупинки у них були, а в нас це був транзит: вони не було такого, що вони там зупинялись, виходили. Це були якісь, якщо вони виходили, то це були якісь крайнощі, і вони там один одного прикривали; бо я знаю, по городах виходили і видно ж було людям, коли там, коли один одного прикривали з автоматами; вони просто боялися, в нас село не таке велике і людей фактично не видно було.

Ну да, ясно. А з якими селами переважно підтримували зв'язок, чи в принципі?

Я про це не хочу говорити.

Добре.

Ми багато з ким підтримували зв'язок, і дякуючи цим зв'язкам ми знали, хто куди рухається.

За скільки часу вдавалось дізнаватися про наближення колони?

За багато. [сміється] За багато часу, це не було хвилин там, це було нормально часу. Було навіть таке, що і година й більше.

А не було проблеми з тими, з «Тиграми», казали, що в районі, там де рухалися колони, там дуже велика проблема оці «Тигри», вони дуже швидко рухалися.

Да, з «Тиграми» були проблеми, того що ж це взагалі-то така техніка, її майже не чутно. І вони дуже швидко рухаються, і в нас це ж так само вийшло: я зайшла до себе в квартиру, [у той день,] коли підірвали її, і колона поїхала, і я знала про те, що колона вже з другої сторони села, і я за[й]шла до себе в будинок, але «Тигри» повернулися назад. Чотири «Тигри» повернулися, і просто це було дуже швидко й неочікувано. Дійсно були такі моменти.

Як ви думаєте, це випадково вашу квартиру обстріляли чи можливо хтось дав наводку на старосту, чи важко сказати?

Ні, я думаю більше друге, але я не можу стверджувати напевно. Це невідомим так і залишиться.

А були жителі села, які якимось позитивно зустріли прихід росіян?

Ні, ні. По крайній мірі відкрито не було такого, може хтось і зустрічав, бо звичайно що є люди такі, да. Але відкрито ніхто так не зустрічав, не було там «ура», всі навпаки. Ну ні, не було.

Березень місяць був достатньо холодний, чи були проблеми з обігрівом? Мабуть, довелось мерзнути.

Ні, в нас мерзнуть не доводилося, бо всі ж грубами топлять. То це так: бігом занесли дрова, розпалили грубу, ну я казала, що ще по подвалах, ну багато ще хто й по посадках ховалися, і по садам, було таке, не тільки по подвалах – хто де міг. Бо в нас територія дуже велика, і хащі скрізь, і вибігали на поле, і в рови, й куди хочеш ховалися. Ну а з обігрівом це в основному так: груби затопили, але треба ж було так, щоб і дим не видно, ну намагалися по крайній мірі, так щоб.

В темну пору доби, получається?

Да.

Добре. Так. Чи зразу вдалося налагодити постачання хліба і необхідних продуктів, речей першої необхідності, як із цим було?

Зразу, зразу, абсолютно зразу; у нас була можливість виїзду на сторону Бахмача. І там є міні-пекарні, з якими могли домовитися. Вони не давали там велику кількість хліба, бо це неможливо було, ну а по скільки могли, вони давали.

Це через Фастівці, мабуть?

Да, через Фастівці.

Бо в Івангороді тоже говорили, що із Фастівців вони возили.

У нас із перших днів, ну коли вже не було виїзду на Прилуки, там не було, у нас фактично хліб із Прилук возився, з Ніжина нам ніхто його і не возив, то зразу так було. Раз нам привозили по-моєму хліб як гуманітарну допомогу, а так взагалі то.

Так, а як у селі було з медичним обслуговування, у вас фельдшерський пункт тут є чи немає?

Є.

От чи були проблеми з медикаментами, з медичною допомогою, як із цим було?

З медичною допомогою як, ну з наданням медициною допомоги – ні, кому треба – зверталися, а з медикаментами дійсно були проблеми, бо їх не було де просто взяти. І в перші дні, я знаю, ще коли виїзд був, в аптеках усе закінчилось, особливо це були медикаменти із урівнюванням тиску, в кого там нестабільний тиск, оце було дуже важко, і сердечні ліки. Ну, все одно нам якось, я не пам'ятаю вже як це, коли саме це було, ну.. Чи це вже було пізніше? Я не пам'ятаю точно, по-моєму під час колон ніхто нам ніяких медикаментів не доставляв, це вже видно було пізніше, привезли нам з Польщі передали, то люди трошки. А так обмінювалися в кого що було, намагалися оце так.

Це вже після визволення, мабуть, уже привезли?

Ну, я це точно не можу сказати, якось цей момент..

Не вели ніяких записів у цей час?

Ні. Так це неможливо було – які там записи, це...

То все що в телефоні там якісь пооставалися, може фотографії там чи ще шось – ото всі записи. А в принципі ніяких записів, ми просто, ну знаєте як це, такий період був часу, встаєш, ну тобто ми: поїхала колона, швиденько переділися, помилися, вдяглися, ну тобто в ліжку ніхто ж понятно що не був. У курточках на дивані там прилягли на п'ять хвилин, ну це так було, це так як зомбі – бігом шось поїли, шось бігом переділися, бо. В мене одна курточка була дуже довга, бо ми ж бувало ходили на вулиці не по одній годині. Це бувало, що і по півдня, і більше, і виходиш і якось так, – які там записи, це про записи там мови не було взагалі.

А в який час доби переважно рухались колони, чи не було якоїсь періодичності?

Ні, не було.

Тобто, і в світлу і в темну [пору]?

Да, різні. Абсолютно не визначено коли.

Коли остання колона вийшла з села, не пам'ятаєте? Тридцять першого?

Тридцять першого числа, вона рухалася з півдесятого дня, і майже вже стемніло, вона була більше тисячі одиниць техніки. І вони виходили.. Люди вже знали, що рухається [завжди колона] ну ось прямо чи осюди кудись, і пішли в сторону там другу абсолютно села, і подумали, що там не буде. А там якось так ви[й]шло, що колони ці хотіли об'їхати через Максимівку полями через Рожнівку, між Рожнівкою і Більмачівкою; а там хлопці їх зустріли – вони різко повернули в село і поїхали зовсім другою дорогою, через школу. Через школу вони ніколи не їздили, це в останній день, коли вони [наші військові] їх постріляли. І поїхали тудю, а люди ховалися там в погребях і просиділи цілий день голодні і без води, без нічого, бо ніхто ж не очікував, по-перше, що це так довго буде. Це один раз,

коли виїжджали вони, і, ну і це сказати, я не знаю; ми думали, що села взагалі немає, це такі були страшні обстріли, це таке бахкало, гахкало, що хтосьна й що наче тут робилося, і ніхто не міг вийти подивитися, що там було і як воно було. Позносили тоже стовпи по дорозі, і алеї, і дороги, і все на світі, все що можна було, через те що дуже велика кількість техніки, і важкої техніки, а наші дороги до такого були зовсім не готові, так само як і ми.

Дороги сильно розбили, да?

Ну да, да. По селу да.

Що запам'яталось вам після визволення? Хто після звільнення, можливо, першим відвідав село, якісь події може врізались у пам'ять?

Якогось такого прямо, подія щоб це була – не пам'ятаю, не було такого.

Ну, от, хто з'явився перший: представники влади, політики, волонтери чи військові, хто?

Військових у нас взагалі не було.

Не приїжджали.

Представники влади були, звичайно, і волонтерів дуже багато було, почали зразу возити різну допомогу людям, і приїжджали просто допомогу нам надавали. (Як це правильно сказати?) Психологи, да. Психологи приїжджали, просто допомогу надавали, і привозили волонтери різну допомогу. В основному це були продукти харчування, продукти гігієни, і деякі навіть і одяг був, ну одяг там якось вони приїжджали, швиденько кого зустріли – роздали й поїхали. Це не було. Ну я про ціх мало знаю про одяг, але дійсно були одяг якийсь там, його небагато було, ну він був.

Так, добре. Проблема відновлення як у вас, щось робили з приводу відновлення зруйнованих будівель, якась допомога спостерігалась від влади чи волонтерів?

Так, спочатку було дійсно багато волонтерських організацій, які привозила влада до нас. В основному це було через органи місцевого самоврядування, бо самі ж звичайно ніхто не поїде, вони ж спочатку дізнавались, чи можна туди їхати чи не можна, бо в нас, як бачите, і зараз територія ще досі замінована, дуже багато розмінують, працюють міжнародні організації, які цим займаються. Приїжджали, дізнавались, на сьогоднішній день у нас відновлено, із тих тридцяти семи будинків залишилося тільки п'ять, тих, кого не було на місці, і хто на той момент.. Бо там для того, щоб вони могли відновити житло, треба щоб людина була на місці, дала свої паспортні дані, щоб куди перераховувати гроші, і щоб і підписи звичайно були, і згода, і все, то п'ять тільки будинків залишилося невідновлених.

А це, що стосується вікон, дверей, там, де були пошкоджені, це було так. Міжнародна організація надавала кошти, ну, звичайно, перед цим оцінила збитки кожного, приїжджали це вони, описували, оцінювали збитки, і кожному, короче, поміняли вікна. Кожна людина дивилась сама, де їй знаходить вікна, які вона хоче

і так далі. Якщо це було більше тих коштів, які надавала міжнародна організація, це значить було за рахунок людей, жителів, а якщо це було менше, значить ці кошти повинні були бути повернуті назад в міжнародну організацію, це так було відновлення. Що стосується людей. І ще по двох зруйнованих будинках надали модульне житло, модульні будинки.

Уже поставили?

На постійне користування передали. Да, поставили.

Добре. Це взимку було чи вже як?

Весною. У березні місяці цього року модульні будинки, да в принципі так само, як і вікна і двері замінялися.

Не було нарікань місцевих жителів на те, що відбудова затягується?

Ні. Не було у нас такого. Люди навіть і не очікували, що хтось допоможе, бо перед цим було дуже багато міжнародних організацій, і різних волонтерів, знімали їздили відео, ну насправді ніхто нічого не допоміг. І коли вже прийшла ця організація, кажуть «Ну ми правда поможем». А люди так скептично вже до цього відносились, ну але все одно ж давали там – «міряться, добре». І коли вже поставили, всі просто були довольні, того що ніхто не очікував, що так воно буде.

Так, і ще хотів уточнити кілька моментів. Скажіть, будь ласка, напередодні початку цих військових дій чи спостерігався приїзд у село родичів, знайомих, які тут намагались рятуватися. Бо в інших селах таке спостерігалось, що приїжджали люди ховатися від війни.

Да, було у нас такого дуже багато. Дійсно, приїжджали люди з Харкова, з Полтави, і з Чернігова дуже багато, дуже багато у нас на той момент було жителів.

Тобто це суттєве збільшення було?

Суттєве, у нас да, дуже суттєве.

А до кінця вони залишалися чи намагались виїхати?

Ні, коли їздили колони були постійно, ну в Чернігів там взагалі не можна було потрапити, та в принципі ніхто туди і не спішив; ну, а люди з Полтави канешно говорили, що у Полтаві тихо спокійно, а тут такий кошмар. Але ж ніхто не очікував, і виїхати не могли.

Не можна було, да?

Не можна, залишались усі на той момент. Не ризикували.

Якісь крамниці по селу функціонували? Як було із точками?

Функціонували крамниці.

Ну зрозуміло, що їх розібрали, мабуть, товари?

Ні, нічого не розібрали. У нас просто так, мабуть, вийшло, що ні на одному магазині не написано, що це магазин [сміється]. через те.

Таке маскування було.

І завдяки цьому я думаю, що їх не розібрали, бо фактично було не понятно, що це магазин.

Мародерство не спостерігалось?

Ні, теж такого не було.

Не було таких випадків?

Ні. Зачекайте, було. Коли останній раз, остання колона їхала, в декілька хат заходили, жінка вже померла, но вони, розказувала, шо зайшли. Вони виламали двері, в неї стояв на столі ті[ль]ки спечений пиріг, вона шось там собі спекла; з'їли вони той пиріг, і все шо на столі, в холодильнику було там шось небагато, трохи шось забрали, бо вона самотня жила, а в погреб не лазили. Оце таке було, а більше ні.

Ясно. А крамниці не розбивали, ну правда вони ж не ідентифікували їх як крамниці. Бо по селах траплялись такі випадки.

У Мартинівці, я знаю, шо один магазин, по-моєму, п'ять разів вони [грабували]. Спочатку зайшли, взяли те, шо їм хотілося: цукерки, спиртне позабирали. На другий раз заїхали, забрали там колоші якісь, курточки, все шо там (ну в нас же в магазині такого особо немає), там шо теплі речі, видно померзли. А тоді вже останні рази брали просто все. Ламали замок, тоді вже й замок там, хазяйка сказала: я вже замок не буду той, хай і не висить.

Ясно, тобто тут пережили більш благополучно.

Да.

А якісь інші об'єкти, ну, школа зрозуміло потерпіла, а шось таке по селу було, якісь об'єкти, які потерпіли, там може ферми, техніка?

Ні, ферми ж у нас такого нема взагалі по селу нічого, але водонапірні башні вони усі порозстрілювали, до єдиної, шо одна навіть не підлягає відновленню, дуже вони її розстріляли. А ця башня, яка.. Оце іще бачте, забула за водопостачання сказати, шо люди залишились без води, коли розстріляли башню. Знов же таки, наші жителі зібралися, найшли сварщика, полізли позаварювали, те, що могли, зробили, і воду відновили.

Добре, молодці.

Оце так.

Чи спостерігався рух по повітрю?

Дрони.

Дрони, да. Вертольотів не було?

Вертольотів не було, а дрони були постійно, особливо перед колонами. Вони, видно, розвідували дорогу, то дрони були часто.

Ясно, ясно, дякую. Тоді перейдемо трохи далі. Як ви думаєте, ну, ваші спостереження, як змінились цінності, мова, ставлення, погляди людей порівняно з довоєнним часом, от після цього періоду окупації, як він вплинув на людські настрої?

Я не можу говорити за всіх, бо у кожного настрої різні, людей когось змінилося, в когось у гіршу, в когось в кращу сторону, ну ставлення людей змінилось. Звичайно, шо війна показала хто є хто, як кажуть, да, і хто зміг підставити плече своє у тяжку хвилину, хто навпаки – відвернувся. Я думаю, що

кожен це розцінює по своєму, так само як і я. В кожного повинна бути своя думка, і дійсно, що помінялося, але не в усіх ставлення. Я так скажу.

Добре, дякую вам за інтерв'ю, в принципі достатньо.

[перерва у запису, продовження про загибель наших оборонців між Рожнівкою і Більмачівкою]

Добре, підірвали там вони, постійно діжурили, і оце підіб'ють машину – тікають назад до лісу, пособирали там якісь боеприпаси, а боеприпасів було дійсно багато всяких, і тоді ж із їхніх боеприпасів їх же ж і стріляли.

І стояли вони там, і сказали, що колона рухається. І вони видно не поняли, куди вона рухається, бо тоді вони [росіяни] перший день їхали туди через ліс. Взагалі до того вони майже не їздили.

По шляху осюди на Рожнівку?

Да, і через ліс там переїзд був, звідкіля ж, і знов таки, звідкіля знали той шлях? У нас місцеві не всі знають.

Отак!

Да. І в основному вони їздили переїздами, егерськими шляхами. Більшість такого дуже було.

Тобто їх зненацька застали?

Да, їх зненацька, і їх, отримується, з цього, проміжуток між лісом, їх підірвали, хлопців. Ну коли ми виїжджали на Ічню там чи куди, [бо не знаєш шо], і ми їх там попереджали про щось, і вони нас дуже часто. Отаке було, да.

Підтримували зв'язок. Добре, дякую вам.

Я було навіть вдень, коли телефонують і кажуть там, ми там з якоїсь громади, хочемо узнать у вас де колони.

Тобто, це російськомовні були взагалі-то люди. Я так думаю, що це взагалі були не наші, бо, ну, ми так спілкувалися, – ну я знаю, яка в нас манера спілкування і все таке. Вони просто телефонували і хотіли узнать, де їхні колони, бо в них теж не було зв'язку, вони не могли один одного найти, і: «Ви нам скажіть, зараз буде колона, скільки там одиниць їде» – це було дуже часто. Одного дня навіть вісім дзвінків у день, я взагалі виключала і з незнайомих перестала брать трубку. Оце таке таке було.

І це весь час протягом березня місяця таке було?

Це ще з лютого.

Ще з лютого, да? В перший період?

Коли проїхали там, і потім телефонували, але потім я вже не брала трубку. З різних дзвінків, з телефонів різних [дзвонили] – це було кожен раз новий.

[перерва у запису, далі про жінку, яка жила на краю села]

Ну, я коли говорила, що там стояли під селом, зривали танка, а вона залишилася сама і родичів не було, не могли вони приїхати і її забрати нікуди не могли, і коли вже вона сиділа в погребі, а коли вже зірвався цей танк, вона каже: «Господи, заберіть мене куди-небудь». Ми на другий день, ввечері це було, вона

на другий день вже вдома переночувала, а уранці в піввосьмого ми вже змогли її до сестри відвезти, ну в селі це в нашому, але це друга сторона була. Вивезли, вона уже з торбинкою сиділа під двором, ждала, коли ми її заберем звідти, бо вона сама була, і не було з ким там спілкуватися, і погреб канешно ж, вона далеко нікуди не могла втекти, тільки до себе в погреб. І вивозили, оце таке було.

Дякую вам, дякую вам.

Запис БІ-21

Респондент: *Анонімно.*

Рік народження: *1970.*

Професія, соціальний стан: *соціальний працівник.*

Стать: *жінка.*

Примітка: в окремих місцях до розмови включається староста села Вікторія Глушко. Її слова виділено курсивом.

Чи передбачали ви, а може передчували, що може початися війна?

Ну, так же ж по телевізору, по цьому ж об'являли, що може бути, може бути війна. Канешно, ну тіки не вірилось. Ну, не думали ніколи, даже приїжджав, у нас молоко там бере молоковоз, дак каже: ти знаєш, будуть наступать. Я кажу: да брехня, не може бути такого щоб наступали. А дітям своїм казала, кажу: ви ж дивіться (вони в Києві), вдруг буде війна, дак їдьте додому живенько. Син ще й каже: чого ми будем їхать, Київ будуть оборонять, а село ваше хто там буде оборонять? Я кажу: да чого ти, хто там круз нас буде їхать, нашо нам село, на Київ же ж ітимуть. Як вдруг ітимуть – то на Київ. А хто там наше село нужне воно буде?

А виявилось, як утром проснулася – і в смс-ці подруга мені написала: ти чула вибух? А я чула, но я не прийняла в увазі, що це можеть початься війна. І я тоді в інтернет – і тут же ж пишуть вездє. Я ж бігом звоню дітям: їдьте додому. І вони всі приїхали ж додому. І чоловік у Києві був на роботі, і діти поприлітали додому. Все наче спокійніше було. А тут оказалось, що у Києві спокійніше було, чим у нас у селі.

Ми живем у кінці села, і по нашій улиці цілий місяць ішли оце танкі. З самого первого дня. І звідкіля б вони не йшли, вони йшли через один переїзд, через другий переїзд, там питалися ще через один переїзд¹, а закінчувалися все ровно нашою улицею.

¹ Через Більмачівку пролягає залізнична колія дороги Прилуки-Бахмач.

Це у вас виїзд на Максимівку?

На Івангород. І ми у началі села отам живемо, і вони оце все время курсіровали, як їдуть із Круничполя, їдуть, вони починають їхати від нас і це, ми ж всі, всі колони ми пережили, перебачили. Поначалу ми, як вони їхали, дак брат у Бахмачі дзвонить: ти не бійся, ви сидіть главно в хаті, не виходьте, щоб вас не бачили, вони їдуть, вони не займають і це. Ми так і робили, поки не починали стрілять, а як тоді вже починали вони стрілять, ми тоді вже почали. Ну, зразу сиділи в хатах, виглядали вікна, потихеньку дивилися, бачили всіх. І бувало таке, що як їде колона, з Мартинівки, вони зупинялися в кінці села, і це всігда зупинялися в нас під двором.

А ми находилися-то в будинках, ну лежали як щурі, казав один, не двигалися, старались не виглядати, щоб ниде ни занавіска, по двору не ходить, того що вони можуть пульнуть в любе, ну куди схочуть. Первий раз, як їхали вони з Івангорода, дак ми ще тоді ще ни вікна ж не закривали нічого, дак дивилися так, тоже зупинялися пид двором. Ну не заходили, до будинків ні разу не заходили. О. Не було такого.

А надовго зупинялися?

Бувало й час і два стояли, бували вони, знаєте як, другий раз зупиняються, прочищають, продивляються за селом дорогу, то куці у нас там дальше ж, лісополоса все. Вони більш за все дивилися чи там нема їм прегради якоїсь чи шо. Або перві як зупинялися, дак вони їли, обідали. Бо ми як вийшли на дорогу, дак і чаї валялися, і пластикова посуда валялася, видно, що вони їли, і саме.. це не первий.

Перви [колона] йшла у нас із Івангорода, а то із Мартинівки йшли, і сусід так недалеко біля нас вийшов, і на трасі білим круг такий натрушено. Ми зрозуміли, що це якась мітка. Вони чи фосфором чи чимсь натрусили. Ну, це в нас був шок, це значить мітку поставили, значить сюди вгатять, це нам це. Боже, ми і змітали тую [мітку], ми викопували трасу, ми палили, ми й закрашували, шо ми ті[ль]ки не робили. Ні, зразу ми закидали землею першим долгом, утром він, – ні, – ввечері він виходить і каже: світиться, видніється. Утром вийшли, а воно висохло, та містина висохла. Дак ми тоді і смолою заливали, і викопували смолою заливали, і випалювали, шо тільки могли [робили] тій місцині. Для чога вони цю мітку робили, Бог знає, ну це для нас було це.

Другий шок у нас був, знаєте, коли за селом вони ночью перебували. Ми удивлялися те, що могли вони прийти нас повиганять із будинків і полягать спать спокійно, но ніхто цього не робив, нас не тривожили. І вони ночували там тоже і залишили танк за селом, він поламався чи шось таке. Ну ми ж на другий [день], вже як поняли шо там нема нікого, ми ж пішли туди подивилися. Тоже було. Вони їли, мусор було дуже багато, видно вони десь обікрали хоть магазин, хоть шось таке, бо було такі продукти всякі, курі заморожені валялися. Вода валялася, ну такого багато було чога. І цей танк схотіли підірвать... Тероборона наша.

А там боєкомплект оставався?

Там унизу боєкомплект, усе. Нам пояснили, що вони не могли, там мо що й осталося, це забрали, а там треба щоб робочий танк був, щоб усе оце вийшло.

Завести двигун.

Ага, завести двигун. Ну ще знаєте, що нас удивляло, що дуло танка вони направили на поле, не на село. Ну, навірно, у них не було...

Росіяни чи тероборона [направили]?

Росіяни. У їх навірно не було зразу, поначалу, щоб нас тут винищить чи щоб село збити.

А з вами ці бійці тероборони спілкувалися, попереджали, да?

Та, там попереджали - не попереджали, ну короче говоря – як стріляв отой танк, то ми ще звуків війни такого не чули, ще в нас не бахало тут. Боже, ми як бігли, в центр села, ми як.. це було шо. А вечір! Воно горить, а нам то не видно, нам казалось, що в нас село горить.

Ну, а на утро як тоді воно ж перестріляло, оце успокоїлося, там бабушка була в кінці села. Канешно вона злякалася дуже, ну ми не могли до неї підійти, того що бахало ми не бачили куди. А воно, оказується, обгоріло там кругом танку тільки. Оце вперше, що ми почули постріли.

А тоді йшли вони, йшли туди йшли по сто, і по сто двадцять одиниць ішло, і по сорок, ну ховалися другій раз ми, ходили, тікали на другі вулиці зразу, бо тоже. Ну в нас було дуже, в тому плані шо ми, ніхто не пострадав у нас у селі, усі – як? – не попадали на ці колони, бо в нас було село інформоване, по інтернету в нас Вікторія Володимирівна зробила так, шо у нас усі люди були усвідомлені¹, коли колона движеться до нас, коли відходить. В нас даже знали завдяки Вікторії Володимирівні шо скі[ль]ки зайшло танків, скі[ль]ки в центрі пройшло, скі[ль]ки вишло, в нас люди, ну не було таких, бо всі були усвідомлені. Ніхто не виходив, їде колона – ми заранче знали, шо ми сидим чи в погребях, чи в будинках. Ага, нема колони, – бігом полетіли в магазин, купили хліба, хліб у нас, завжди був у нас хліб.

Купляли в магазині даже [хліб]?

У нас Вікторія Володимирівна возила перви дні своєю машиною. В нас люди не сиділи без хліба жодного дня, не було такого, щоб люди голодали чи шо. А тоді Валева Світлана Георгіївна возила нам хліб. І Вікторія Володимирівна і Світлана Георгіївна возили разом.

Ясно.

Ну я кажу, я не брешу, я кажу те шо є.

Добре.

І цей, ну шо ще? Тоді вони почали вже, як почали чи ЗСУ чи тероборона їх чіпати вже, бить по них трохи; вони [росіяни] почали стрілять в нас по селу, ну

¹ Тобто повідомлені, поінформовані.

вони не по селу стріляли, вони Бог святий зна куди. Ми як сиділи в погребях, воно нам казалось що ми зараз вийдем із погреба – у нас села немає.

А вони більш усього там болота в нас кудись куди стріляли, ну не цей. А це так як погоріли у нас будинки тут, дак це вже воно одного (ну я не знаю як воно попало, не буду казати, того що я цього не знаю як іменно воно случилось). А тоді ще почали вони їхати і стрілять по будинках, дак загоряться сараї оце в нас почали, вони стріляли. Ну тоді вже ми ховалися по погребях, тоді ми вже сиділи в погребях. Холодно, оце прийдем у будинок, погріємся, тут по «Сігналу» у нас іде «їде колона», ми бігом збиралися. Встаєм рано, топим груби рано, того що як днём їхатимуть, [то] щоб не бачили що димить із будинка. Бігом попоралися, в кожного скотина і свині й кури. Кури в основному в нас були закриті, щоб не бачили що в нас двіженіє єсть у дворі. Один раз сніг випав, дак ми не виходили на дорогу, щоб не бачили слід, що тут люди живуть, що виходять. Хотя вони знали, що люди живуть. Ми старалися, щоб нас не замічали. І були такі «Тигри» у їх, ну два машини ці, два-чотири «Тигри», такі були вони, що вони так быстро проїжджали, їх не можна було засікти. І оце вони нас могли трошки по..., ну всьо равно на них старалися не натрапить ми.

А страшно було, страшно, боялися як бахкало, дуже страшно було, переживали за свої будинки: чи ми з погреба вийдемо чи в свої будинки, чи не в свої будинки. Боялися за дітей, то[го] що кажд[ої] дочки, сини, насильнічать чи що, тоже переживали дуже. Звонять: ви ховайте дівчат, в мене дві дівчат, ховайте. Ну куди? – В шкафи. – Ну куди я в шкафи заховаю, я понімала, що могли, но спасиба Богу, що в нас вони не трогали ни жінок, ни дівчат, оце було в нас так.

А ще в нас, вони проїжджали трансформатор розстріляли, в нас же ж там трансформатор був. Раз розстріляли, назад їхали – розстріляли вже повністю, що витекло, що світла в нас уже немає. В нас [...] Серьожа електрик, завдяки ньому ми були з світлом всю війну, там три дні в нас не було, ну це не, три-чотири дні – це не, як сказати, – ми без світла не були.

Холодильник, мабуть, потік?

Ні, воно ще зіма була.

А, холодно?

В нас генератори в кожного були, хтось мог генератор уключить, так. О. Ну зіма ж була, холодно, ну цей, зіма як сказати, можна продержаться було, сильно не потекли холодильники так. Серьожа і Олег [...] тоже йому допомагав. Так оце в основному, вони так даже одна колона їхала, ще в будинку сиділи, чуємо – стали, це стали у нас під двором же ж ця колона, стали [й] стоять. Чуємо: брязь, брязь, торохтять шось, торохтять, а глянуть страшно ж, бо вікна в нас були тоді вже закупорені все, світла ж не було, ми не включали ночью нічого. Сидим, і думаєм: це вони вриваються наверно в подвір'я, хвирточку откривають желізну, бо шось брязкотять, сидим уже як мухи – ну що буде.

Це в хаті?

В хаті, в хаті сидимо сами. І нікуди ти не вискочиш, вискакуватимеш – вони ж побачать. Ну сидим – що буде, що молитви знали які, все до Бога ті[ль]ки зверталися і все. Наверно час десь було так, вони брязкали, брязкали – поїхали. Пишуть нам у «Сігналі», що колона виїхала з села. Виходим – а в нас під двором стовпи лежать, інтернетовський це провід весь скручений, все стягнуте. Вони із оце отут, на перекр'ястку, і отам од пенька позбивали стовпи танками, і притягли нам під двір.

Оце стовпи тії, і весь інтернет стягнули нам під двір, і це вони крутили там у їх, вони б може і дальше одтягли, а в них видать гусениця одирвалася, бо часть гусениці була під двором, і вони оце все одкручували стовпи, щоб дальше не тягнуть. Вони і зараз там лежать, ну отакі пасинки, вони побиті ж, стовпи, усе було побите. А Сір'южа зробили так, – стовпи хто поставить нам під війну, хто привезе нам того стовпа? – а вони зробили, світло було в усіх. І трансформатор в нас Ш[.] О[.], сварщик дуже гарний такий, зварив той нам трансформатор, залили тую жидкість – Володимирівна десь там попросила, яось привезли нам ту жидкість, доставили і передали яось, – залили, заховали ми той, оце де жидкість заливається, заховали за забором, щоб не бачили, що трансформатор зроблений. Вони їхали, вони не думали, що в нас світло є, бо трансформатор то, а він у нас то працював.

Отак було.

В нас так, пожеарі були, пожеарі були, по «Сігналу» нам пишуть, що пожеар там. Люди всі збігалися, хотя боялися і слідкували за «Сігналом», чи не їде колона знов. То[го] що можемо попасти під колону.

Бувало таке, що хлопці на стовпах роблять, а там діжурни стоять, там, і всі на «Сігналі», колона виїхала – бігом всі ховаються, все. Тушили пожеарі, ті[ль]ки колона проїхала, бігом за відра. А як світла немає, в колодязях води мало, от тоді у нас (це цей рік вода єсть, а тоді в колодязях [води не було]). Це з усього кутка відрами бігали цей, возили. Як єсть світло – з скважин брали, тушили своїми силами.

А скважин багато по селу?

Є скважини, чималенько, то[го] що у нас вже дуже мало води, у колодязях пересихало, дак скважини. Ну це як світло є.

А центрального водопостачання немає на вашому кутку?

Немає у селі, у нас вобще в селі [нема], тільки [в Панка там єсть??], а так по селу немає. І бувало в нас такий случай був, пишуть в «Сігналі» «горить там сарай», ну то не сарай, а горіла клуня із сіном. Повискакували: так, треба ж тушить, бо що в людей горить – і до нас може дойти. Ми ж повискакували, чоловік і син побігли гукать там другіх щоб тушить, а ми ж з дівчатами кинулися за відрами. А воно такий дим був, і оце ж тії «Тигри», ой, це вони, це страшне для нас були. І вітер подув, дим піднімається, а «Тигр» вискакує із-за села. Дак добре

шо вспіли чоловік до сусіда вскочить, а син біг додому сказать нам, бо ми з відрами могли вискочить же ж на дорогу. І ми ті[ль]кі, [а] він кричить «ховаємся!».

Ми ті[ль]кі в коридор заскочили, ті[ль]кі попадали – і очередь «тра-та-та».

Ну отам трохи заділо нашого забора, а так ні. Кущі дальше, і вони подумали, шо він у кущі заскочив, і по кущах стріляли. Ну всяке було. А цей тоже люди, ну пораться чи шо, дак тоже там Лена розкаже, тоже стріляли, дак падали, ну жертв у нас не було, от шо, [а] це..

Поранені були?

Не було ни поранених, ничо[го], я кажу шо нам Вікторія Володимировна зробила «Сігнал», і всі люди були підключени, всі ми, кого, хто не міг сам підключиться, вона попідключала всіх. І ми були усвідомлені, це завдяки тому, шо ми [знали], а так би могли натрапить. Там знаєш, чи їде колона чи ні, вони так бистро летіли.

А як із тими, мабуть, не в ко[жно]го ж телефони смартфони єсть, в багатьох же звичайний [кнопковий]?

Як звичайний, дак сусіди сповіщали.

Передавали?

Да, да. Сусіди сповіщали, шо «так, сидіть», бо були ще бабушки старі, значить ви не виходите.

А ви казали, шо перша колона пришла з Івангорода, це вона заблукала навірно?

Заблукала тоді була.

Бо це ж, тут же не дорога на Київ [з того села].

Вони кудись ішли, шо заблукали... так же Володимирівна?

Перша колона в нас була не з Івангорода. У той день була колона з Івангорода, ті[ль]кі то вже друга.¹

А, друга то була.

Друга?

Заблукали, ну десь воно ж знаєте.

Значить, більше з Івангорода, мабуть, сюди не приїжджали?

Вони знаєте як ішли? Ідуть туда, а тоді як їх там.. Їздили, да, з Крупичполя часто їздили. Вони ідуть..

З Крупичполя, це навірно вертались?

Да, вертались. Вони ішли із Мартинівки, з Смолового оце вони сюди ідуть. А тоді їх там чи трохи поколошматять чи шо. Тоді вони вертаються. Або ці «Тигри» верталися за другими колонами. Ми так уже понімали, шо вони колони вели дальше, щоб дорогу видно було, бо ці «Тигри» вони цей, дуже курсірували..

Вони їхали, мабуть, щоб їх менше обстрілювали, получається.

Да, да.

¹ Курсивом тут і далі виділено мову В. В. Глушко.

Бо так же польовими дорогами напряду воно ж ближче.

Да, в селі ж канешно, вони ж знають, шо по селу не будуть стрілять. Вони їздили. А тоді вже під кінець вони починали їздити і поза селом, літали ці «Тигри», вони і переїзд переїжджали, і там путя перелітали. Чогось вони почали..

І послідня колона як ішла, то ішла вона зразу полем. А вона, послідня колона в нас захватила села небагато. Якби вона ішла ось цією дорогою, тією шо й ранче, то в нас багато постраждало б тоді; це кажуть, шо вона як ішла там десь од Івангорода, там їх чи трошки налякали, вони пішли полем. А там Рожнівка налякала – і вони завернули в наше село, вони могли б до нас і не зайти; ну канешно тоді вони тоже нас там – і вікна попробивали, і сараї погоріли. Ну тільки частину села зайняли, а якби вони йшли оцією вулицею шо постійно, то в нас би багато постраждало, там дуже багато постраждало [б].

А так.. І похорон, хоронили людину, дак тоже контролірували чи колона не іде, живенько перекресток перескочили щоб заховать людину. Ну, звикли. Уже до того у нас адаптірувались ми, шо ці колони..

Один раз був похорон?

Один, по-моєму, у нас похорон тіки був. Два? Два. Старі люди померли своєю смертю, старі люди вже померли, дак оце під час війни.

Тоже ж: і хліб привозили, поїхали по хліб, тоді дзвонять, чи колони йдуть чи не йдуть, живенько перескочили. Ага, знаємо, шо колони не йдуть, в «Сігнали» написали: «в сті[ль]ки часов магазин буде працювать, приїжджайте за хлібом за продуктами». Ми тоді їдемо за продуктами.

Дак не тільки хліб, а й продукти привозили?

Продукти привозили, да. Ну в нас у селі не було проблем ни з хлібом, ни з продуктами. Те шо все необхідне, в нас усе було. З медикаментами трохи може там було, ну всьо ровно передавали, хто їздив, купляли людям. Ми так в основному ще з Богом пере.. Ну тоді як ми почули, шо у Бучі робилося, тоді в нас був шок. Ми нам якби в той час сказали, шо там робиться, дак ми може на болотах сиділи б, ми б у хатах звичайно не були.

А як ви дізналися? Телевізор працював?

Ну тоді ж уже як одійшли вже последня колона, тоді нам...

Уже після звільнення?

Після звільнення, тоді нам почали ж по телевізору і все розказувать.

А так же не дивились телевізор?

Телевізор ми там дивилися, там ми включали трошки, як могли, дак там. Господи, коли там дивиться його було. Ми боялися, світло не включали, вікна були закупорени чорними всіми щоб ниде ни світла не було нічого, це все для нас було. Ну, нам було уже тоді сполучення з Ічнею в нас почти шо не було, як порозривалося там усе, снаряди лежали, було ж страшно туди їздити. В Бахмач їздили за продуктами. Ну хліб возився майже кожен день, даже можна було і рідше возить, но люди як – безпокоїлися щоб.. Нихто не голодував, нихто в нас не

повмирав од того шо ліків не було чи шось – доставали, передавали, якось обходилися цим.

У нас у селі тоді було дружно. Як десь якесь ЧП¹ чи оце з трансформатором чи шо, всі збігалися, всі робили, ніс із дому – там якась сварка холодна – в кого шо єсть, старалися, не дивились шо там в того є, в того немає. Ну так.

Так ви всією великою родиною увесь цей період сорок днів були оце вдома?

Да, вдома. Нас п'ять чоловік, і ми бігали з чемоданами: оце ліки, документи, і одежа необхідіма.

В погреб і з погреба?

Все утром у погреб однесем, на нич забираєм.

Шоб не одсиріло?

Шоб не одсиріло, і там дверей не було у погребі, це хата нежила, і там .. Біжим у погреб, і чоловік кричить: «По одний стежці не біжіть, біжіть в розброску, бо видно шо стежка, зайдуть – побачать, шо ви однією стежкою бігаєте». У погребах, да.

А малі діти були у вас?

У нас ні, не було.

Не було.

У нас не було, дорослі. А отам, де були онукі маленькі, тоже сиділи в подвалах, котрі в будинках сиділи, котрі в подвалах. У нас таких сильно маленьких не було; у Люди онучок такій був, ось Вікторії Володимирівни дитятко було тоже ще ж до трьох років. Тоже по подвалах ховалися, і скрізь було.

[Затитання про початок роботи соціальним працівником]

А хто тоді був соціальним працівником?

Була Марченко Наталя Григорівна і Шинкаренко Людмила.

Ага.

Вони обслуговували бабушок. Вони возили хліб, і цей, і дрова заносили, працювали тоже під час. Вони ще своїх бабушок і освідомляли, шо «Ага, позволили: сидіть, не виходьте». Вони працювали, да.

А багато людей по селу потребують соціальної допомоги?

Да ні, не дуже так. Зараз ви знаєте, шо так [взагалі] і потребують, но платне. То[го] шо зараз усе платне, то стараються обходиться самі. Якби шоб не платни послугі, так тоді може більше було б, а так платні послуги.

Ну це ж і до війни таке було [оплата за послуги]?

Да, і до війни таке. А тепер якісь там ще пенсія трошки добавилась, і вони там якось рахують, шо якийсь рубіж є, і якщо більше чотирьох тисяч чи шо, тоді платне.

До чотирьох безплатне?

Ну, це я так образно сказала чотири тисячі, а..

¹ Надзвичайна пригода (рос. – «чрезвычайное происшествие»).

Ясно. Тобто, обслуговуються самі такі найбільшні пенсіонери.

Ну да. Які самі проживають, діти далеко десь. У мене усі бабуські такі, шо пересуваються із ціпками.

Чого ви найбільше боялися в цей період?

В цей період шо боялася? Ну, я не знаю, канешно за дітей переживала, переживала дуже за дітей шоб. Я чо[го-]то боялася, ну, насилля. Я понімала, шо можуть зайти вони, у мене дві дівчини, і хлопець і це. Боялася. І за життя своє, ну якось за своє життя не так, а ще боялася за будинок. Ми як ідем, і ми вже послідній час бігали на другу улицу. Бо бахкало дуже. Біжу, молитву прочитала у дворі, до хати доторкнулась і пішла. Прихо[д]жу, цілую хату і кажу: ми тебе покінули, пішли, а ти осталася тут *[втирає сльози]*. Ви знаєте, ну боялась дуже за будівлю, то[го] шо в нас як люди остались без будівлі, і це, я кажу так: прийти і нема куди прийти.

Ну да.

Це було тяжке. За будівлю боялася. І за дітей же, за себе якось, ви знаєте, ну я даже не думала шо це, ну бахне там, ну чо[го]сь не. Може трохи і було якийсь страх, ну не такій, а діти і оце шоб прийти додому[, шоб] було куди прийти.

Якісь родинні свята відзначали у цей період? Там дні народження?

Дні народження, ви знаєте, у нас такий случай получився: як зривався танк, у мого чоловіка був день народження якраз. Це було сьоме березня, і день народження було. І коли вже він зірвався, вже все успокоїлось, ми прийшли додому, і – зазвичай люди, як хто святкує день народження, феєрверки заказують да все, – а я кажу: ти знаєш, шо такого феєрверку ні в кого не було, як у тебе на день народження *[сміємося]*. Да ще й зі стресом. Ми як бігли.. це було, а дак ми, жінки, бігли в центр, а чоловіки (це чоловік, син і сусід) залишилися дома, за хатою сиділи. Кажуть: а вдруг ударить [і] загориться, дак ми ж побачим – будемо тушити; а шо, ми побіжим, а поки прийдете, уже згорить. Вони осталися дома. Оце таке в нас, таке свято було, а так. А які свята гулять? Ви шо, ми всі боялися не то шо. Ми, було, їсти зваримо, як успіли зварить поїсти – харашо, а то вже раз у день їли чи двічі, а другий раз, ага, схватилися й побігли. Раз ми ночували не дома; раз був такий случай, шо в три часа (вони зазвичай їздили дньом, ночью якось, ну рідко їздили), а то якось їхали вони часов у три, і зупинились. І їхали вони, ми з трьох часов сиділи в погребі на другій вулиці, і вони на ніч ночували отут за селом. І нам пишуть, шо стали в нас по улиці. Та і ми ж чуємо, шо вони стали. Як нам іти додому, як під двором стоять танки? А не порано було нічого, корови не доені нічого. Ми залишилися ночувать у людей, спали у людей на дівані впоперек і вздовж хто як міг. А утром повставали ж – треба іти додому, а шо робить. Повставали, перебігли дорогу тут дальше попід хатами, попід хатами додому, прийшли.

Не по вулиці?

Ні, ні, ви шо, по вулиці ніхто не ходив, ми послідне время боялись як у магазин, оцих «Тигрів» боялись, шо вони можуть зненацька, вони так бистро летять, дак ми бігом, вискочив, – да в основному на мотоциклі, бо велосипедом було вже й страшнувато, – і бігом у магазин. Скупились і назад, ніхто движе[нія], по селу ніхто не ходив, тільки в магазин.

У вас декілька магазинів у селі?

Магазинів декілька, ну працював в основному один.

Один, да?

Один. Там откривалися тії, но туди продукти не підвозилися, залишки продавали. В основном оце Світлана Георгіївна, вона возили свіжий товар, ну, хліб вона возила. Бо ті магазини хліб не возили, і даже вже як послідня колона пройшла, поки не очистили дорогу, ті магазини не возили. А Світлана Георгіївна возила постійно хліб.

Ясно. Дякую. Думаєте, як змінилося село, жителі після всіх цих подій? Помічаються якісь зміни порівняно з довоєнним періодом?

Да хтозна як сказать, ну в плані в тому, шо люди якісь стали по другому дивиться чи шо, я не можу сказать. Знаєте, ну я не знаю шо сказать.

Важко сказать?

Важко сказать. Канешно, ви знаєте, після последньої колони, днів скі[ль]ки ми ще були в ожиданії, шо їде колона. Нихто не вірив, шо це вже був кінець. В ожиданії шо їдуть, їдуть. А тепер, знаєте, отак вспоминаеш, і другій раз не віриться, шо це з нами було наче. Оце приїжджають діти і кажуть, оце там [нерозбіриво] друг їх чи шось розказують, кажуть: ми розказуємо наче кіно оце. Уже воно так – ну хтозна. А всьо равно другий раз: а помните оте, а помните, ми як отуди бігли, а помните, як ми оте робили, а помните, як ми отам сиділи, а помните, отам як бахкало. Ну, вспоминаємо, тільки так. А як так.. каждый, каждый по своєму відчув, і каждый по своєму це сприйняв. Одни як жили так і живуть, другі співчувають, другі понімають, ну каждый, кого як заділо під час війни, той так і співчуває і це, а хто не бачив тих танків (є ж улиці, де не проходили ті танки), може їм воно і не так, ну не знаю.

А самих окупантів ви бачили на свої очі чи намагались [уникати їх]?

Я, знаєте, первий раз як вони оце з Івангорода, я у вікно як побачила, я старалася не дивиться.

Ми як? З погребя не вийдемо, бо в нас погреб над дорогою, ті[ль]ки двері були од дорогі, а вони стоять, сидимо тихо, щоб не кашлянуть, нічого, куди ти вийдеш подивиться. А чоловік в щілиночку дивився, ще й дивився, яка техніка їде, а я старалась не дивиться, ну не бачила [я], чесно говоря, оце первий раз вони як стали, я двох як побачила – і все. А то старалися щоб ниде не шевельнулася ни шторка, нічого, бо як шевельнеться.. А як раз у нас одно вікно було просто зашторено так, щоб же ж видно чи проїхали чи ні; чоловік оце дивився, а тоді

лежить і каже: бігом лягайте на долівку. Ми ж полягали на пол, а він дуло танка бере повертає і так наче на хату і ще й цей. Ну вони може [й] просто так, а в страху знаєте, які очі, нам може все що хоч.

Ну да.

Ми бігом попадали ж, коли він просто повернув, мо' він просто для своєї безпеки так, а люди бачили, вони.. Ну вони розуміли, що у нас двері позакривати, каліткі позакривати, що достукаться до нас; ну, канешно, якби хотіли, вони б достукалися, це тут проблем не було, а ще їхали вони тоді. Зараз тепер як розказують [про] окуповани території, що там робиться, дак ми ще, ми пережили, мені кажеться, да не то що кажеться, а ми пережили ще з Богом. Мені не то що кажеться, а я думаю що у нас село якесь захищене Богом. То[го] що Мартинівка постраждала більше, а в нас, можливо в нас батюшка шось читав якісь молитви за наше село.

А батюшка тут у вас живе?

Ні, в Івангороді, а править у нас. Ну, казав-то не без убитку ж, не можна сказати [так], то[го] що дві хати постраждало ж.

А ті[ль]ки все рівно якоесь ми.. Ви дивіться: у нас же ж ось площадка дитяча, контора, клуб, танк отут біля клубу крутився ж, стояв мо' з півчаса чи й більше він тут шось, бо Володимирівна у «Сігнали» пише: не рухайтесь, бо танк стоїть посеред села.

Ми ж, а то [, як] колона вже проїхала, ми думали що вже всьо, а він залишився, шось чи поламався чи шось таке, тут «Тигри» до нього під'їжджають. Там міг він би контору розтрити, клуб розтрити, площадка у нас покрашена, все, заборчики. Ну не.. Вони ж проїжджали тут без кінця й краю, а ніхто ж не цей. Так що якоесь ще.

Що вам запам'яталося після звільнення, чи момент звільнення як такий не відклався у пам'яті?

Да момент звільнення, я весь день той пам'ятаю, як зараз бачу його, а тоді нам ще сказали що на другий день іще буде така колона [російська] іти. То ми за манаткі і вже в кінець села поїхали, давай, а тоді дощ такий ішов. І тоді оказалось що то ложне таке було, і ми під час.. Ще мені запам'яталось те, що як ми оце бігли, це ж уже ж весна підходила, так, городи треба садить і все, а ми ж усе живем на.., і я вийду – і все хожу і плачу: не посадим ми городив, не посадим ми городи, бо коли ж ми посадим, як вони їдуть і їдуть, буде голодовка, голодовка. Ось Фастовці, рядом село ж, там ходили [люди] спокійно, вони кажуть: це наче друге госуларство. Вони своє діло робили, вони спокійно порались, спокійно по селу ходили все, там люди й городи садитимуть, а в нас буде голодовка. Оце ми пережили, я сама чого-то все думала. А тоді як вони виїхали, ми здихнули¹ те що

¹ Тобто зітхнули.

спокійно можна ходять по вулиці, що нам не треба думать, шо: а он їдуть. Ну ще з тиждень було такє: а вдруг, а може, а можуть вернуться.

Ми зразу, ті[ль]ки це все кончилось, давай на городі загібать, давай все робить, того шо весна, ми зраділи, шо ми зможемо посадить городи. Як ми це і там сусіди мої, ніхто, кажуть: ми не думали ніколи шо ми будем садить городи, ми зраділи шо ми можемо спокійно працювать уже. «Як там?» – уже звоню в Ічню сусіду, – «Купи мені гурків сімена». Він каже: «Шо, уже городи надумалася садить?». А то я плакала, шо ми не посадим городи.

А як вони їхали, їздили, бахкали так, це ж було. «Ну якось ночцю спахаєм». Да хто приїде тобі ночцю пахать, хто ж приїде ночцю пахать? Кожний за своє переживав, в кожного своє: в того те згоріло, в того теє, канешно.

Хто навідував село після звільнення, не запам'ятались вам якісь журналісти, політики?

Ну, як.

Ляшко не заїжджав?

Ляшко привозив нам, приїжджав нам. Ну як закінчилиось оце колони ції, то нам гуманітарку почали возить тоді в село. Завозили гуманітарку і з району завозили, і тоді якісь церкви привозили гуманітарку сами по собі. І Ляшко привіз нам гуманітарку, сам лічно був. Роздавав, оце із таких, а цього.

Хлопців отут з автоматами понаставляли.

Ага. Ну він говорив шо скоро перемога, і робота буде, і все буде, він тут нам розрисував.

А тоді ходили тут: де табличка сільської ради, нам сфотографіруваться треба. Кажу: «Нема, хлопці, таблички сільської ради».

Це харашо, шо не було ни таблички нічого, вони ж [росіяни] їздили, дійсно якби табличка була, може вони і знали шо це за зданіє, ну воно можна ж і догадаться було, воно ж не будинок, не жилий видно, да. А ті[ль]ки ж, ну приїхав [Ляшко, а] наш депутат Верховної Ради не допоміг нам ни в чому.

Хто у вас депутат?

Гунько. Нічого вин нам, і ось по сьогоднішній день ни разу не з'явився, не попитав, як ви ту окупацію тут провели.

Не знаю, ото первий раз хліб по одній хлібині давали безплатно, так то од нього чи не од нього? Я оце не знаю, раз, ну там трошки завезли так, а він до нас не з'явився. В нас був раніше Давиденко Валерій. Ну не знаємо як під час війни він би робив.. ну коли він у нас був депутатом, він багато для села зробив. Для нашого села дуже багато: і дом культури там, і меблі, музику й костюми там, площадку дитячу, ой, Господи, да там дуже багато – всього не вспомниш, а цей нічого за цей період. Канешно хотілося якби і депутат нам чимсь. Воно знаєте, ще не так важно нам було, шо там нам привезуть, а увага тая якась була.

Нам продукти після війни тоді почали магазини возить, ну канешно, гуманітарка це ж безплатно. Да то[го] шо тоже без роботи сиділи, попріїжджали

в села і діти, і в нас багато працює у людей у Києві скрізь, а всі ж під час війни додому поприїжджали. Без роботи були, грошей не було, гуманітарка нам допомагала, ну більше цього під час війни лучче було б, ну в час війни у нас ми не голодували. Було шо у нас.

А як довго діти ваші залишались тут? Чи зразу виїхали?

Ні, вони побули ще наведено, щас я скажу, та в квітні вже вони, у квітні вони поїхали на Київ уже. Як уже можна було доїхати до Київа, дороги були вже [проїзні], поїхали, а то шо сидить без роботи і немає коштів, і не цей.

Ну да.

Дочка працювала і під час війни по інтернету. Тоже працює так: «колона» – склала, за манатки в погреб; а всьо ровно потроху працювала той період, колона пройшла – знову включає, по інтернету працювала.

Добре, дякую вам за інтерв'ю, що поділилися інформацією.

Все його не згадаєш зараз, знаєте вже, воно багато таких моментив було. [1].

А шо ми не казали вам іще, у нас було організоване діжурство.

А, да, ночью ходили.

Ходили по дві години, по вісім чоловік, по дев'ять. Хлопці кожду ніч ходили по дві години, через те ми могли спати ночью.

Ага, отак.

Ми знали шо.. Ночью в нас не було спілкування з другіми селами, і коли в нас їхала якась колона чи машина, чи шо, ми знали, то[го] шо в нас організоване було діжурство.

Ну, Володимировна, ночью ви ж тоже знали, всьо равно ж нам хтось, ну людям там бувало шо.

Ходили ми постоянно.

У кожного, ви знаєте як було, як допустім Володимировна – там свої зв'язки, у кожного, в нас, [наприклад,] чоловік із Крупичполя, там чоловік, працювали разом, він, оце як у нас проїжджає [колона], він йому звонить, шо у нас виїхала колона, сті[ль]ки-то. Він дзвонить нам, а ми тоді тут по селу. Кожен, хто своїми зв'язками узнав, де колона, і пишемо у «Сігналі», ми знали. А як десь ложне, Володимировна: «отам неправда це». О. Ну я ж кажу, в нас дуже інформовано було шо. У Мартиновці так не було, там вообще я не знаю чи інформоване [село] було чи ні. Ну в нас «Сігнал» оцей працював, і всі були в «Сігналі» постоянно, і це да.

А хлопці діжурили, да, ходили, діжурили. Бачте, за це й забулися. В нас Володимировна графік составила, всіх созвала, шо «давайте», каждый писав, коли може чергування. По бригадах, по вулицях, де хто пройшов, де якась машина. Ну та в нас машини й не їздили, так знали. В нас було так: і хлопці ходять – «Отам світло видно, у будинку горить [увімкнене]».

¹ Пропущено персональні дані жителів села.

*Згадайте, як поїхала Рожнівка по хліб – а ми вже й номер машини передали.
[сміються]*

«Світло горить у того», – так, звонять: «Виключи світло». Всьо – тіки клац – потушили. А воно ж дума, шо не видно, а воно видно, це в нас було. Ага, там. А тоді ще було: вони як зупинялися, оце отут ферма в нас у конці села, і вони там ночували двічі чи скі[ль]ки, і отак же ж. Тоді там машина була за селом розбита дальше з продуктами, ну там розбивалися машини, вони ж могли кудись піти і все.

Це якась не ваша машина була?

Ні, оцих орків, орків машини розбити були ж уже. По шляху там були, оце вже пізніше. І хлопці так діжурили, і почули, шо там на фермі якісь такі, десь світиться трошки, і вони пішли. Вони за село виходять, а там такий крик не своїм гласом, десь хоть поранений був, хоть шось таке. Хтось був там. Я ще кажу: да може то чи лисиця чи. «Да ні, ну хай один би сплутав той крик чи шо». Ну, на другий день пішли, обчистили. Ну як? Походили-походили – то не найшли [нікого], а пізніше находили там бинти в крові були. Дійсно хтось там були.

А хто був – хтозна наш чи?

Орки. Наші тут ще не були тоді, це орки, тут в основному орки, хтось якийсь поранений був, воно ж кудись побрело.

Диверсант може якийсь?

Да, да. Або хтось залишився од колони якось там, чи як ото машину розбито чи шось. Ну були такі случаї.

Добре, дякую вам.

А ще, знаєте, в нас були хлопці, зараз один в ЗСУ служить, [¹], вони в нас тоже дуже інформували, вони сиділи, в них біноклі були, це біноклі їм дали хтось, ну, з села, понаходили по селу в кого біноклі [й] дали. І вони сиділи на деревах, і вони в біноклі дивилися: як оце з Івангорода їде по посадці, вони ж бачать, і вони розказують. І нам же то в селі я-то побачила там допустім [у] вікно: пройшло. А чи може вони за селом зупинилися – ми ж не бачим, ми ж не вийдемо, того шо страшно. А вони з дерева бачили – вийшли за село колона, – ага, вони пощитали скі[ль]ки: зайшло двадцять, а вийшло сімнадцять, значить три десь у селі. Сидим усі по хатах, поки три ті не пішло. І отак вони оце інформували.

Там тоже, – ну там не на дереві, я не знаю де Сергій І[.] там перебував, – тоже трохи нам інформував. Він напевно бачив як з Мартиновки йому видно по дорозі було, а це хлопці в нас інформатори були свої, їм тоже ми вдячни. Всігда вони писали у цьому, в «Сігналі», скі[ль]ки пішло цей, от де шо вони коментіровали, або де шо по селу пошло чи шо. Цім хлопцям дуже вдячни ми.

Да, дали нам гуманітарну допомогу муку людям. Треба було її забрать, вона оцім бусом їдемо: вона, її дочка і я, втрьох. Хлопців ми не брали з собою, боялися

¹ Персональні дані приховано.

просто. І їдемо. Під селом нам сказали, що вони розгорнули блокпост. А проїхатъ більше нікуди: одна дорога. А в мене така була яскрава курточка синя, кажу: давайте будемо [по городам?]якось іти дивиться чи що робить, давайте передіваться, будемо йти.

Зараз смішно, а тоді як було.

Не смішно зовсім було.

Ой, тоді не зовсім.

А в нас [нерозбірливо] оставили «Тигра» із. Ну вони просто не змогли його забратъ, видно колеса постріляли в «Тигрі», а він іще був не то що в поганом состояннї, а в дуже гарном состояннї, тільки колеса постріляні. Так вони, щоб не достався нам, напхали його тротилом, а ми з хлопцями туди пошли до того, а там тротїлу, і часи «тік-тік». Бо[же], ми так перелякалися тоді – це страшне. Визвали ж, приїхали хлопці з тероборони з Прилук, його розмінували і забрали, поремонтували і каталися.

І лежала машина з сонцепьоками чи як вони звуться ото?

Підстрілили тожже, і повністю була машина із касетою цього ж, це що сонцепеки ці, повністю нові були.

Вони нам як розказали, що як вибухне воно, дак села нашого не буде. Ми так переживали, і вона лежала днів, скі[ль]ки та машина лежала?

Тиждень. Я кажу: забірайте. – Як? – Та як-небудь забірайте.

А [росіяни] вони ж їдуть, вони бачать, можуть бахнуть і цей. Ми як боялися за ту машину, це було, ми переживали за ту машину, то[го] що село могло це.

А вони [наші військові] не могли забратъ через те, що треба було забіратъ на Прилуці, а на Прилуці дорога була заблокована, і не могли її забратъ, а тоді вже коли розблокували дорогу на Прилуці, через півтори неділі аж забрали ті касети.

А тоді ж оце вже колона.

Це вже після звільнення було навєрно?

Ні-ні, це ще як колони їздили.

Ще в березні?

Да.

А як уже звільнення пройшло, і їде машина, їде два, з Івангорода [їдуть] із автоматами. Ми вийшли, то всі тільки «шух» – поховалися у двори. Ми вийшли, я кажу, а чоловік каже: «Ну да не можуть орки йти, уже ж проїхали, все, це наши їдуть». Ми ж оце виглянем – і ховаємся. А вони ж тоже їдуть, а вони з автоматами один на цю сторону на хати держить, а той на цю. Ну ми ж тоді вже стали і стоїмо, а тоді глянемо – пов'язка ж синя. Ми ж тоді повиходили, стоїм, а вони кажуть: «Да це свої, свої». Ми кажем: «Да ми вже догадуємся що свої, а всьо ровно ще в душі ще це». Вони кажуть: «Тут у вас нема?» Ми кажем: «Да в нас тут чисто». І вони тоді сіли в машину і поїхали дальше. Оце перве було такє.

Проглядали шлях, значить?

Да, проглядали вони, думають, ну хтозна, мало лі шо. А були такі случаї, шо орки в лісах пооставалися і все. Тоже ще, ви знаєте, було таке, як, я сильно наче і не боялася, а кажуть: ще в лісах пооставались, ті пошли, а вони в лісах, а Бог його святий зна: зараз прийде з городу і буде вимагать хтозна шо. Ще був такий страх трохи із-за того шо. Як ото хтось такий незнакомий – так і дивишся: а може це той шо в лісі остався, мало скільки їх. Да тоді розказували шо пізніше і ловили їх. І передівалися і все ж, дак оце так тоже трохи так ми, ще відчуття було, а тоді вже як. А тоді вже давай шуткувать, один до одного лякать, шо онде ходило там то там. Уже тоді давай вже ми трошки розслабляться.

Запис БІ-31

Респондент: *Анонімно.*

Рік народження: *1978.*

Професія, соціальний стан: *підприємець.*

Стать: *чоловік.*

[Пропущено запис персональних даних респондента]

24 лютого їхали, десь близько півдинадцятої вечора їхала колона круз мій будинок. Сім штук. Вони доїхали до перехрестку, стали. Я зразу не пойму, шо за грохот. Я вийшов, чую, гуде шось, я думав, мо' якісь їдуть фури. Мо' кукурудзу убірають – хтозна шо. Погода така була, шо наче мені снігу не було тоді, у лютому місяці. Тоді отут машини вже отут стояли крайні машини напереді стояли на поворот, шукали ж куди повертатъ видно. Фари світяться й тут стоять машини, гудуть. Коли бачу – повернув, первий броньовик повернув туди, потом за ним якась ще машина така тіпа «Тігра», потом ще шось пошло. В обцим я нащитав на поворот пошло сім штук. Я подзвонив зразу – ну куди дзвонить? – в поліцію подзвонив, сказав шо отак-отак. Короче, їде техніка, куди вони – не знаю, в сторону Рожнівкі тіпа вони поїхали. Ну вони в той день, їх в Рожнівці ввечері, ще в той вечір по Рожнівці вони маталися, шукали, куди їм виїхатъ. Вони в Максимовку попали, короче, ну не знаю, куди вони ділися. Потом 25-го, це мій день народження був, лютого.

П'ятниця, получається

Так, і це получається у п'ятницю. Це вже я давай уже забивать вікна (оце в мене й зараз вікна позабивани дома, з войни), а техніка їздить по селу, туда пошла колона, і йде, і йде, і йде. Тут до мене дзвонять з Прилук.

– [...¹] отак-отак, ви можете нам, що у вас там робиться?

– Да що, їздить техніка.

– Так ви можете нам передавать, це в ЗСУ, там короче передавать інформацію. Ми будем записувать. Будь ласка, якщо можна, передавайте що, яка техніка передвигається, скільки, що, до чого. Основне таке нам: бензовози, «Гради», там таке нас інтересує в общим.

– Харашо.

І я з тих першого, це з 25-го числа, щитай, як пошло, і каждый день скі[ль]ки їх їхало, я все передавав до последнего дня, пока не виїхали вони з села. І зразу там в мене була, то мінялися, а потом постоянно була [²] моєї колишньої вчительки дочка, ну і я [їй] все передавав. Ми занімались до последнего. Ну вже перед тим, як вони вже, начали вони на круг уже їздить, уже цією дорогою їздили, через перехресток через стару пошту, потом пошли по цій вулиці, по Перемоги. То вже мені потом сказала С., що ви видно тікайте з села десь в інше село, через то що, якщо вони стануть в селі, то вас можуть в селі здать. Люди такі найдуться, що не можна вам оставаться. І мені прийшлось виїхати в сусідне село, і вже корегувать жести остуда.

А якого числа виїхали, не пам'ятаєте?

Це вже був березень місяць, десь так було. Бо того що вже майже під кінець оцього всього, як вони вже одходили, то мене вже в селі не було. Я був, десь я приблизно виїхав десь отам числа може хоч 23-го березня, десь отако я виїхав. Під кінець уже березня я виїхав. Ото що, ну через то що вже така напруженість була, а люди знали у нас в селі, що я передавав у ЗСУ, усе, і вони сказали: «Нада вам уїжджать».

А в чергуванні ви брали участь?

Ні, через то що я не був воєннзобов'язаний

Ні, по селу?

Ні, то туди я не касався. Мене не брали в тероборону, так як я в армії не служив, от, а оцім ділом я занімався.

А чергували по селу тільки ті, хто були зобов'язані?

Ну да, молоді хлопці даже, ці сільські хлопці; да, були такі, що і добровольці були. Ну мені не пропонували.

Ага, отак, ясно.

В мене було, мені достатньо було цього, що.. Я, наприклад, оце якщо уже техніка їхала круз нас, то я вже дзвонив І., у мене було вистроєно все. Були люди у Мартиновці, дзвонили мені і передавали. Я потом дзвонив на Крупичполе, передавав, в нас там людина. В.^[3], він був афганістанець, я не знаю його по

¹ Персональні дані приховано

² Персональні дані приховано.

³ Персональні дані приховано.

фамілії, но його жінка [..], вона робила в нас, у Ічні там, у їдальні поваром. І ми оце значить з нею, оце з цім В., ми оце отако один-одному. Якщо оттуда їхала техніка, він дзвонив до мене, казав, скільки колічество їде, все. І ми оце все вистроєно було. В. дзвоню, голові кажу, оце отак-отак, короче їде техніка. І в обцим це вже так було настроєно все, до последнього дня.

Ви спостерігали переважно зі свого будинку чи у вас були якісь пункти?

В основному да, були тайні пункти, щоб мені було лучче видно було. Були такі міста, щоб краще видно було. А так бувало що мені видно було.

Бо староста казала, що й бінокля доставали по селу?.

Ну мені видно було. Мені, якщо сюдою їздили, то мені видно було, а так було, я старався щоб поближче було. На мобілку, правда, не знімав, а так все, що мені треба, я передавав.

Були якісь небезпечні ситуації, пов'язані з спостереженням?

Вообще-то не попадалось. Ну дело в тому, як я тоді в той день, як вони ж начали сюдою їхать, круз оцю вулицю Перемоги, то я тоді ще був у себе там у погребі дома сидів, так. Я чую, що десь техніка гуде. На цю сторону дивлюся – не видно що, в мене було там той. А якби, правда канешно, я відкрив двері, то я на них мог би просто так нарваться. Прямо мог нарваться, бо листя тоді на деревах не було. І потом я чую, техніка гуде, знаю, що вона йде. Не туди йде, там де всігда йшла, бо я її не бачив, а сюди мені не було видно. І мені хотілось вийти подивитись, а тоді, канешно, якби я вийшов, [то] вони б мене побачили.

Оце таке. А так одне, що дуже було, що мені сказали зразу з Прилук, що ваші можуть здать, того що вони шукали людей.

Ви в цей час одні були чи з сім'єю?

В мене нема сім'ї, я сам був. І так до самого конца. Я і Чернову казав, Володимиру Олексійовичу казав, що отак-отак. Но шось він до уваги це не взяв. І так на цьому все. І отець В. знав, прилуцький священник цей, тоже він знав що я цим займався. Оце такі діла. Оце така в нас була історія до последнього дня. А тоді вже я хоч і уже був в сусідньому селі, переховувався там.

Висипатися вдавалося вам у цей період?

Та ви знаєте, мені і не хотілося. Не то що [нерозбірливо] було, ночью вертольоти летіли, все, що летіло, ми все-все-все передавали, все.

А були й вертольоти тут по селу?

Грохот стояв. Їх летіло, їх летіло ну може з десятків їх летіло студа, в сторону так вони летіли на, з нежинського направлення отак узять, і в сторону так як на Парафіївку, на Талалаївку, на ту сторону. Так якось вони летіли все. В той час.

Ага, значить вони верталися звідти?

Ну обично, що воно шло так.

Бо мені в Івангороді говорили, що вони летіли поза селом туди, в той напрямок.

Вони летіли туди. А самольоти, дак самольоти, ракети, так ті вобще вони литали. Я вже як в сусідньому селі був, то вже там ракети вони над хатою літали в[з]довж і впоперек. То[го] шо тоді їх багато було.

А якщо не секрет, в якому це селі було?

В сусіднім, Фастовці.

А, в Фастовцях.

Да, того шо мені далеко не можна було, мені треба, щоб ловив «Сигнал», ми вступили у «Сигнал». Я той сюди, мені легше було б по «Сигналу» тоже було передавать, через то шо. Хоча багато кому не сподобалося те, шо я оце робив. Мене потом видалили з «Сигналу». Того шо всі боялися за своє життя.

Це «Сигнал», це якась група була в соцмережах?

Да, в нас есть вона, група ця, організувала наша голова. Оце такє.

Ясно.

Ну, я старався, щоб, я саме більше переживав, щоб в нас люди не постра[ж]дали. Саме більше старався й просив, предупреждав, і в «Сигналі», шо отак-отак кажу, от. Якщо там, ми знали, я ось наприклад я тільки передав, і тут через минут сім і уже йшов, ішли [в]зриви. Це наші ж уже лупили, туди, куди ми. От наприклад вони остановилися в Ламаному лісі, в івангородському. Уранці ми їм оставились, вони переночували. Вранці дзвонить С.

- Ну шо, будем снідять давать кацапам.

- Будемо.

- Давай, розкажуй.

А вони там ночували?

Остались. Вони копці там копали, вони там й ночували в лісі. Там у їх спеціальна машина стояла, шо глушить связь. Це вже потом мені С. сказала, вони по спутніку побачили. І вони там покопали такі копці метр на, і піїсят у глибину. Там у Ламаному лісі вони остались ночувать. І ото там вже тоді уранці давали снідять, часа десь отако в шість в обшем десь, поки вони не поїхали нікуди. І так, я ж кажу, в нас настроєно було оце. І вони вже потом, як вже взнали, шо це тут вже ходу не було, то вже начали вони тікать другими краями. Уже начали туди в'езд, бо того шо вже побачили шо в село в'їжджать не можна. Там тоді замінували ж були посадку между Івангородом, там вони підірвалися.

[Це] тероборона замінувала?

Да. Вони поїхали, зробили там, міни поставили; і то вже там вони підірвалися і тоді вже начали тікать другими краями.

А так особисто контакту з теробороною не було у Вас, тільки по телефону?

Ну, ви знаєте, не очень, я туди не мішався. Бо то[го] шо мене, по-перше, туди ніхто не просив, туди, не хочю багато балакать.

Ясно.

Оце такі діла. Єсть у нас така можливість, шо нада помовчать. Просто мені сказали, даже і прилучани: «Не мішайтеся. Не хочуть вони. Ви робите велику роботу, і нам цього досить. А те шо там у вас в селі, хай вона сама розбірається». До последнего канешно не хотіли, я і ходив до нашої депутатши, щоб просив, вона отказалася. Но зато перва до мікрофона побігла, як приїхали журналісти, то вона побігла розказувать, яке ми пережили нещастя. Ото такє.

Як, на вашу думку, змінилося село за період цієї окупації? Хоча вже півтора року пройшло.

Я б не сказав би, шо в нас люди стали більш дружніші чи шо там, чи якось. Ну нема такого, щоб у нас там здорово так. Як узять інші населени пункти, які там дуже постраждали, та[к] як там під Черніговом, там де там – Вишневе чи не знаю, яке там село, шо було окуповано, там всіх зігнали. Ну там канешно люди добре пережили. В нас як, да страх був, канешно, шо взривалося і ось ми думали «О, чиясь хата вже згоріла». Горіли хати, да, горіли хати, бо снаряди тоді як підірвався, дві машини підірвалося на перезді, то канешно летіли ті снаряди по селу, і горіли хати. І вони розстрелювали, стріляли просто от їхали, і з зброї.

А переїзд тоже мінували?

Так, мінували. Це вже мінували його кажись у березні місяці, видно, мінували, і вони там підірвалися. Дві машини оце ж вантажні підірвалися. Потім начали об'їжджать поза станцією туди, кудись шукали там перезди, в обшим через путя якось переїжджали. А потім уже давай їхать до Рожнівки, там міжду Рожнівкою на Гриніп стали вже туди тікать. Шукали стари перезди і туди тікали. То[го] шо вже вони поняли. І шукали, і вони шукали, бо так мартиновські люди розказували, шо шукали людей тіх, хто передає. Вони знають, шо єсть такі люди, які передають на ЗСУ передвіженіє техніки.

А, був зафіксований якийсь контакт десь із селянами?

Да десь, ну в нас я не знаю, в нас в селі таких людей не ловилось, шо такі шоб іменно були проросійські, а в Мартиновці казали, був чоловік, який все здавав. Була проросійська людина.

То може хтось, когось він і звідси шукав.

Так да, він мог би з радістю видно здав би, все б здав би, якби він знав тут. Ну я це не знаю, ну казали, шо це був в Мартиновці якийсь там воєнний, якийсь чоловік там, і він був таким інформатором.

Добре, дякую вам, дякую за інтерв'ю.

Оце така інформація вам.

[Пропущено приїзд із Києва і воєнний побут у селі]

Ну це жінка мені нагнітала все время, цяя ж, де я ремонт робив. І це вона все нагнітала-нагнітала мене цім делом, от, і то сюди. А потом оце я 16-го [лютого] приїхав од неї уже із того, з Києва, і оце ці дні, а тут собірався назад же їхать же, бо мені треба було шоб воно позаживало все, зуби позаживало все. Потом вже

їхати було знімати мірку, щоб вставлять зуби. А тут отаке почалося. Якби, канешно, не ті гроши, [зароблені,] то в нас би я не знаю. В нас тоді саме тоді з товаром тут таке було, що ужас. Оце людина їздила, тут возила нам, наша [..¹], от вона, було всякого, да. Ціни вище були, ну вона це таке, це від неї не залежало. Бо там якщо на базі наживались, так по-любому, а людині десь його [треба] було брати. Рискувала, брала. Хоча я кажу, що якби взяла да отак подзвонила, куди треба, дак щоб отам не наживались, на базях би. А вона везла, і везла, і передзвонювали спеціально, щоб же хоть би довели. Бо бува[ло] таке що їдуть, хліб стане: «Не їдьте, бо їде колона». Стоять, ждуть же ж, чи в Фастовцях чи де там іще. Ну в обцим, людина занімалася ну для людей, канешно, як не є, ну хай хоть і дорожче тоді було, но доставка була. В нас з цим пока проблем не було.

Добре, дякую.

Запис БІ-41

Респондент: *Анонімно*

Рік народження: 1970.

Професія, соціальний стан: *керуюча відділенням ПП «Агротрейдер».*

Стать: *жінка.*

Чи передбачали ви, що може початися війна? Чи може передчували? Бо в багатьох людей і так було.

Ви знаєте, передчувала. Десь 16-го лютого мені зателефонувала сестра із Харкова, і говорить, що «[..²] буде війна». А в мене дочка проживає у Полтаві. Так каже, щоб вона була настроєна, щоб заправлена була машина, і сідала, їхала до тебе, «бо кому там твоя Більмачівка нужна». Ну, я кажу: «Це неправда». «Ні, – каже, – війна буде». Ну я так багатьом своїм і знайомим говорила, що буде війна. Іще 23-го ми були в Ічні, і [я] спілкувалася з подругою, кажу: «Ти знаєш, мабуть буде війна». Вона: «Да ні, це неправда». А вийшло, що 24-го [лютого] мені у півп'ятого ранку позвонила і каже: «[..], почалася війна». Тоже ж із Харкова сестра. Ну, не вірила якось, знаєте. І важко.

А були знайомі, які не вірили, що почалась війна?

Я даже, знаю, доньці зателефонувала і кажу, що «Маринка, почалася війна». Вона: «Мам, яка війна? Ти шо». Кажу: «Давай, собірай дітей, утікайте сюди в село. Через те, що в Харкові вже під вікнами ходять рашики». Ну, вона ж тоді ще мені

¹ Персональні дані підприємця приховано.

² Персональні дані приховано.

не повірила, сама зателефонувала у Харків. Ну, вияснила. І вона собралася і ті[ль]ки вона на вечір приїхала сюди в село. Так перший день.

Я чув, що багато людей приїжджало по селах, і староста мені говорила, що чимало.

Знаєте, наша дочка втекла, кажу: наче ти втекла, а в Полтаві жили спокійно всі знайомі, в магазинах було все, ніякого це подорожання нічого не було, нічого не було дефіциту абсолютно. Сама за турком, і Туреччина забрала всіх своїх послів, тільки так було оце щось, що буде війна.

Ясно. Ви якось готувалися до того що все це може розпочатися, тобто якось матеріально чи морально-психологічно?

Ніяк, ніяк, просто одне-єдине що документи ті[ль]ки були собрани, а так нічого не готувалися.

На всяк випадок.

Да.

Що ви запам'ятали з першого дня, от як повідомили, що почалась війна? Як у селі на це відреагували, як ваші рідні?

Це було, знаєте, перше, що пришла я в магазин.. і це було четвер, це так?

Четвер.

Ну і всі бігали за хлібом, всі хліба, хліба. Ну і тоді ж почали всі продукти, і борошно – розбірать все. А у п'ятницю я телефоную на хлібзавод у Прилуці і кажу: «До нас хліб приїде сьогодні? Бо людей під магазином стало дуже багато». А вона й говорить: «Який хліб, наші розвернули машини, хлібні машини». Кажу: «Хто розвернув? Дак наші, – кажу, – розвернули?» – «Танки стоять». Кажу: «Наші?». [Вона] каже: «Які наші? Руські танки розвернули наші машини, вернулися всі на хлібзавод».

Да, і іменно розвернули їх, ну отут десь з Іваниці отам, я так [думаю], перед Ольшаною, отам стояли танки. Мені сказали.

Да, двадцять п'ятого числа туди прийшла колона, точно.

І тоді вони ж у нас вони пішли двадцять п'ятого.

Тоже ж.

Двадцять п'ятого вже після обід чи під обід, отак вони уже у нас ішли. Ну вони ще не селом у нас ішли, а вони в Рожнівці питали дорогу на Більмачівку; ну рожнівські люди показали їм на Максимовку. Ми чули гул танків, і ми думали, що вони навпрошки до нас підуть. Ну ні – вони пошли на Крупичполе [з Максимівки].

Отак значить.

Да, так вони пішли. А тоді ж уже почали іти на другий день [через нас] тоді вже почали. Чи на третій? Я уже не помню. А все, ну як, все оце скільки вони ішли круз нас, це місяць, більше місяця, так це було. Ми, наприклад, ми не пам'ятали

який день, яке число, жили так.. Все не вірилось, що це з нами проходить, що може бути таке.

Люди якось готувалися до цієї, ну раз почалась війна, що люди робили, крім того, що хліб розбирали?

Шо люди? Ну, запаси старались, запас продуктів робили. Да. Дякуємо цьому, ПП Бондарю з ТОВ «Інтер» директору, ми з дівчатами із старостою села, з своєю донькою, поїхали, привезли муку; поїхали в Ічню на ХПП. Ну ми туди приїхали, а назад нам в село, нам важко було заїхати, бо нам сказали (на телефоні староста весь час була) і кажуть, що в нас ставляють блокпост. В обох діти мали вдома. Як вернуться в село?

Це росіяни ставляють?

Да, росіяни ставляють блокпост – як вернуться в село? Ну, доїжджаєм до села, страшно. Дівчата кажуть: ми підемо пішки, а ви в машині будьте, а ми підемо шляхами на розвідку. Коли ж дійсно у них [росіян] щось поламалося, блокпоста вони в нас не ставляли, і вони вийшли.

Це в перші дні ж було?

Це перші дні, да. Знаєте, вони перші дні йшли тихо, вони нікого не трогали, поки їм тероборона не почала перешкоди робить, а як почала робить перешкоди, тоді дійсно почалося.

Це ви маєте на увазі мінування?

Мінування, обстріли – і оце воно тоді все почалося. Вони тоді вже не дивилися, вони теж боялися, їхали – просто пуляли абикуди, аби тільки куди стрілять.

Ясно, оце хотів запитати у вас же, ну як людини, постійно зв'язаної з логістикою, як ситуація складалась із пальним? Щоб їздити, доводилось десь же його брати?

З пальним у нас як складалося. Зразу їздили так оце: здзвонювалися у Бахмачі – нам було якось простіше виїхати на Бахмач, бо вони туди, на ту дорогу не ходили. Хоч і у Бахмачі вони були перші дні, но якось було добре, що староста створила у нас «Сигнал»¹, і ми по «Сигналу» виїжджали у Бахмач, там заправлялися, дзвонили – ну, зв'язки – до одного, до другого. Ага: «Завезуть пальне». І ми їхали заправляться.

Ага, в Бахмачі значить було простіше трошки.

Простіше у Бахмачі, Ічня якось..

А в Ічню ви в березні вже не їздили?

Ну як, їздили теж і в березні їздили, у березні їздили ми вже як вони Прилуки отам шо вони [росіяни] пройшли, ми даже на Прилуки їздили, у Прилуках заправлялися, отак було. Як уже вони, ми ж до тридцять першого

¹ Респондент має на увазі групу в соцмережі «Signal».

[березня] ми їздили, поки вони ходили туди-сюди, за продуктами ми їздили. Хліб у нас був весь час, кожного дня старалися, і добре, що Піски нас підтримали, Колоша, дякуємо йому дуже, звернулись до його, і хліб вони нам давали, ну не в тій кількості, скільки просили.

А в них пекарня своя?

Пекарня своя. Там у їх і борошно ми брали, і макарони, і ковбасні [вироби], і заморозку, ну отак можна було.

То це все ви брали там у виробників, скажімо так?

Да, у виробників.

Бо я ж пам'ятаю, що (я в Ніжині тоді залишався) ті склади, що біля вокзалу в Ніжині, вони у перші дні були ж спустошені практично і не працювали.

Ні, вони не працювали, Ніжин не працював. А Прилуки працювали.

І на складах даже шось було?

Да, було. Знаєте так: завозили на склад, приїдеш, оце то те візьмеш, то те, то сіль, то – ну шо тоді: туалетна бумага, сіль, сірники, ну оце таке; і гігієна: мило оце таке було, порошок це був такій ажіотаж. Приїдеш на базі, ага, дівчатам подзвониш, вони шось ото трохи оставлять. Ну так якось.

Це ви один раз приїжджали в Прилуки?

Не один. І отак тикі виїжджаємо з села з дочкою (дочка мене саму не відпускала) – і починаються обстріли. Приїжджаєм, а в село в'їхати не можна, бо там перезд же замінували, і підірвалися [вже]. Хтозна як уїхати у село, ну в'їжджали тоді.

Польовими дорогами?

Не польовими. А раз поїхали польовою дорогою через Максимовку. А вони [росіяни] тудою собі дорогу накатали на перезд. І ми з дочкою їдемо і ми там застряєм, і ми чуєм уже гул танків.. Я не знаю, яким ми чудом, нас приїхали витягли з Максимовки, і ми вернулись назад на Максимовку. І ті[ль]ки ми од'їжджаємо – і пошла колона. Ну якось ризикували своїм життям, ну знаєте, я жила з тією думкою: шо наіменовано – не заховаєшся ніде, шо тобі наіменовано. А тоді раз їдемо тоже (з Прилук уже їхали), з Рожнівки отут вибігають три у військовій формі на дорогу з автоматами. І колона тільки пройшла, хтозна хто, набрались, так на одному диханні пролетіли. Ну то були наші тероборона, бо вони тоді за нами приїхали. То, каже [один з них], були ми, ви нас, каже, своїм бусом три рази налякали. Я кажу: не знаю хто кого лякав – чи ви нас, чи ми вас.

Один раз це ви з теробороною стикалися?

Да. Це так шо вони в лісі виходили, ну вони ж тудою дорогою. Я тоді, як ото стоїть там пам'ятник, як ви їхали до нас¹, так ми ото перед цим приїхали за час

¹¹ Респондент має на увазі пам'ятник на дорозі між Рожнівкою та Більмачівкою, поставлений на місці загибелі трьох українських військових.

додому, як ото вони [росіяни] розстріляли ту машину. За годинку ми були дома, і вже тоді читаю, що горить машина. Ну тоже все в «Сигналі», все було в нас дуже так зв'язано, що в «Сигналі» ми могли.. Як ми виїжджаємо з села, значить староста знає, і вона пише: туди їдете – зараз не їдьте, зараз дзвоню, обдзвонюю чи чисти дороги з Крупичполя і з Хаїхи. Добре, що хлопці, у нас під час [цих дій], оце поки ж вони ходили туди-сюди, то розстріляють трансформатор, то десятку десь пошкодять. Ну більше ніж півдня люди без світла не сиділи. Хлопці бігом, це Ш.[..¹], О.[..²], ну такі вони що допомагали дуже, хлопці. Ш. і зараз працює електриком, а О. працював електриком, і допомагали так бігом теж, все було згуртовано.

Які емоції ви переживали у період цих бойових дій, чого найбільше боялися?

Найбільше боялася за дітей, що я їх сюди, за внуків, що я їх сюди – ну як, – сказала, що приїдьте, тут у нас буде безпечніше, а вийшло, що я їх..

Навпаки.

Да, навпаки під кулі сюди привела. Більше боялася за дітей, а так за себе якось нічого не думала.

Вони так і залишалися до самого кінця?

Ні, не виїжджали, до самого кінця, через те що дочка сказала: «Я вже тебе не покину, тут тебе саму не оставлю».

В принципі ви ж постійно були на ходу, то можна було і виїхати.

Можна було, ну вони не виїхали.

Ви не настоювали, щоб вони виїхали?

Я настоювала, щоб вона виїхала, но вона сказала: «Аби я вже була у Полтаві, і не бачила що робиться тут, я б не приїхала; а так я тепер просто вас не оставлю».

А хто ж дома залишався, коли ви їздили?

Коли [їздила,] чоловік дома оставався, моя мама і діти. І двоє дітей.

Ясно. Не ховалися під час обстрілів?

Ховалися, один єдиний раз ховалися, а так не ховалися, і то поки чоловік із погребка вийшов, дак уже менший уже був у його ззаду і каже: «Дедушка, мне здесь неудобно».

[Розмова про вплив на дітей російськомовного вмісту інтернету]

[...]

Вам доводилося бачити когось із окупантів, чи комусь із ваших?

Бачили ті[ль]ки на відстані, вони їхали, і ми могли подивитися із цього, а так щоб зустрічатися – ні, ні. Не зустрічалися, слава Богу, дякуючи Богу.

¹ Персональні дані приховано.

² Персональні дані приховано.

Так, добре. За магазин свій не переживали?

Ні, а що переживать? Шо буде, те [й буде], а шо там буде. .. більше переживала за людей, шо отак приїдемо, привезем, а людей же ж тут було дуже багато, через те шо магазини усі були закрити, одни ми ті[ль]кі шо [торгували]. І людей було дуже, в основному ж за хлібом. Хліб, всі боялися остаться без хліба. А вони можуть оце проїжджати. Проїжджають – а магазин-то якраз, – ну скільки там? – п'ятдесят метрів до дороги. І раз вони прострелили, видно шо куля пролетіла, ну а не дай Бог, аби хто з людей був. А шоб там – знаєте, воно так не дуже видно, шо то магазин, це ж хата така.

Да, дійсно, у вас у селі так би проїхав і не побачив.

І вивіски ніякої не було. А бояться нічого було, шо бояться.

Працівники ваші не хотіли кудись [виїхати], у вас із Більмачівки ж працівники у магазині?

В основному я торгую.

А, ви там були?

Да, а ніхто шоб кудись виїхати – ніхто про це даже думки не мав, і ніхто й не хотів виїжджати.

Даже серед наших тут хто в селі такої даже думки серед усіх людей не було, шо кудись виїхати, кудись тікати. Тікали люди ті[ль]кі одне було, як уже вони в нас виходили тридцять першого, так? – Тридцять першого. То мені подзвонили з роботи, там у теробороні він робив, і він подзвонив шо каже: «Оце, шо вони пройшли вдень», – як почали вони іти у вісім ранку, і закінчили аж у п'ять вечора (чи у вісім вечора, я вже не пам'ятаю), це такий день був страшний, мабуть, [най]страшніший тридцять перше було березня. Подзвонив і каже: «Постарайтеся уночі, на ранок ітимуть кадировці, і за собою змітають усе». Ну кадировці ці пройшли вночі, і людей – не знаю, це була така інформація недостовірна, ну як, кого там повідомили, обзвонили, не знаю чи це стовідсоткова інформація, чи ні, – ну людей попереджали, і люди тікали. То один-єдиний день, а так в основному всі були по домівках.

Чи були якісь запити від населення, ну крім хліба на шось іще може?

Ні, нічого; всі з цим шо було, і всі були довольні, ніхто нічого. А які тоді запити, як бази всі були..

Ну да. Ні, ну може хтось для дітей шось просив, якесь дитяче харчування?

А, ми привозили, їздили з старостою, ми привозили гуманітарку, я не знаю, ми навро разив чотири привозили.

У березні?

Да, у березні роздавали.

Це з Ічні чи з Бахмача?

Із Ічні, з Ічні гуманітарку ж Ічнянська ОТГ нам давала. Бусом все возила, бусом з причепом, було шо і двічі на день їздили привозили.

А як в оцей час, ну, ви ж так більше їздили, рух між селами взагалі якось спостерігався, хтось іще їздив із односельчан чи в інших селах? Чи не помітно було?

Ні, такого шоб руху дуже такого не було.

Тобто, якась машина на дорозі, це виняток скоріше?

Так, це виняток, і було страшно, бо хтозна хто їде. Було таке, шо їхали ми з дочкою, їхали (ми хотіли проїхати на Ічню, не знаю куди, чи на Прилуки?), виїжджаємо за Рожнівку, виїжджаємо – навпроти нам на зустріч їде бус із теробороною. І вони нас попередили, шо можуть бути рашики, по дорозі можуть бути, бо каже, ми там десь їх розбили, і вони розповзлися хто куди, так шо ми вам не рекомендуємо їхати. І ми вернулися.

Ясно, ну, береженого Бог береже.

Да, і ми вернулися.

Ясно. Як в Ічні чи в Бахмачі реагували на ваш приїзд, якось намагались вам допомогти чи в принципі: ну приїхали, так приїхали?

Ви знаєте, у Бахмачі, це їздили ми сюди у Піски і в Красиловку ми їздили, бо там же пекарня, і їздили у пекарню. Дак там ми ті[ль]ки приїжджали, там оце до нас усі виходили, всі розпитували: «як ви, шо ви там?». Ну так цікавились люди; а ми як розказували, вони: «Жах, як ви там живете, а як ви виживаєте». Так, кажу, й виживаємо.

З боку місцевої влади було якесь сприяння, намагання допомогти чи хоть інформаційно забезпечити?

Так, звичайно, це ж і гуманітарна допомога, це з боку міської ради, і інформацію старості вони передавали. З боку міської ради так, була, була інформація і допомога.

Так, а от якщо це ПП «Агротрейдер» – це ж аграрне підприємство?

Аграрне.

Як із виробничими процесами? От підготовка до посівної, в цей період мабуть все зупинилося, чи щось намагались робить?

Ще ж посівна як, ще ж було березень місяць.

Так, не критично.

Нічого ми так, все одно посіяли, у нас теж, ну як, паї вилучені, ну в нас згоріла кукуруза. Ми їдемо, а туди снаряд попав, а ми саме їдемо з продуктами і їдем тією ж дорогою з Максимовкі, і горить кукуруза. А дочка: «Давай тушити». – «Кого тушити, – кажу, – ми живи, все, горить – хай горить».

Дак ціле поле вигоріло?

Ціле поле вигоріло.

А так готувалися, посіяли, розмінували, приїжджали ж по полях усі.

Ніхто не підірвався на полях?

Ні, слава Богу, Бог милував, все добре. А знаєте, головне те, що всі в селі живі, це основне.

Дороги сильно розбили, важко було їздити?

Ні, дороги оце тикі де підірвали, де міни, де підірвали їхню техніку, ті[ль]ки там були [розбиті]. Оце в нас переїзд був дуже розбитий, і.. А так ніде нічого, і отам за селом ми ж тепер не можемо на Івангород; то ми їздили навпрошки, оце кудю вони ходили. Грунтовка, ну там вони розбили дуже, і «Агротрейдер» нам виділили..

[розмова про слово] [...]

Грейдер, і додумали ми туди грейдера пустити на ту дорогу, щоб трохи її розрівняв. Ну поїхали сюди, тут у нас отам розміновувальщики, кажем: «Можна туди пустити?» – «Ні, не можна, бо ми не даємо стовідсоткової гарантії, що там все добре».

Ясно. Чи вдавалося вам відзначати якісь свята, там родинні, може день народження, восьме березня?

Ні, даже про це й не думали. Ми не знали, я вам говорю, що ми не знали яке число, якій день, отак, ага, хтось колись там скаже субота, тут ті[ль]ки наче субота - тут п'ятниця, отак даже, вставали і не задумувались. Свята ні, які свята? Нічого абсолютно.

Як ви оціните наслідки перебування окупантів у вашому селі, просто як жителя села, як вплинув цей період на саме село, на його людей, на все що з ними зв'язане, на поведінку може?

[зітхає] Ну знаєте, під час поки вони тут ходили, мені показалося що люди були, ну дійсно воно так і було, люди були більш згуртованішими, об'єднаними, а як уже вони вийшли, то зовсім люди помінялися. Тоді було наче такі всі все тобі, такі дружні, таке все. А тоді, мабуть, у кожного свої почалися..

Ясно. Староста говорила, що в селі було організоване чергування, якось допомагало воно вам?

Да, за чергування дякую дуже, тоже все було що чергування, і чоловік мій ходив. Нам було спокійніше спати, ми знали, що вони ходять все одно. Ага, дзвонить: «Замкнися, бо там вони саме..» Як підірвали машину отут за селом з Івангорода, з продуктами, їхню. І вони [чергові] замітили, що на фермі (там у нас уже колишня ферма), і там яма, і вони замітили вогники. Мабуть, ранени там були, бо на другий день ходили, так бинти оце в крові були, значить вони там сиділи. Так вони ж уже нам і дзвонять: «Позамикайтеся там, бо можуть, хтозна, можуть і по селу піти». А тут од ферми навпрошки до нас недалеко. Це дуже допомагало, і молодець староста, якщо староста на місці була – все було, якось все в нас лагодилося.

Що вам запам'яталося після звільнення, після закінчення цієї окупації? Перші дні, якісь може відвідини села чи якісь події в селі?

Ну відвідини, це ну може приїжджала там, що міська рада приїжджала, привозили, бо в нас же постраждали будівлі – оце Ведмідь і старости ж квартира. То дуже багато приїжджало, ну мабуть, щоб допомогти спонсорів привозили, дивилися. Міська рада. А так я не знаю даже, що запам'яталося.

Ясно. Якісь військові підрозділи не проходили наші через село?

Проходили наші, і вони, оце не пам'ятаю якого числа приїхали, їх багато приїхало, тридцять чоловік. І ми накривали їм обід, готували у школі, це було тридцять чи тридцять два чоловіки. Вони попросили, щоб приготували, ми всі селом збиралися. Звичайно, керувала всім староста, ми всі допомагали.

Добре. А школа відразу відкрилася після звільнення, там же ж тоже, по-моєму, руйнування були?

Ні. Там школа була ж вікна простріляні всі, отут що іде коридор. Не відкрилася, дистанційно працювали.

Добре, ну тоді наче все, дякую вам за інтерв'ю.

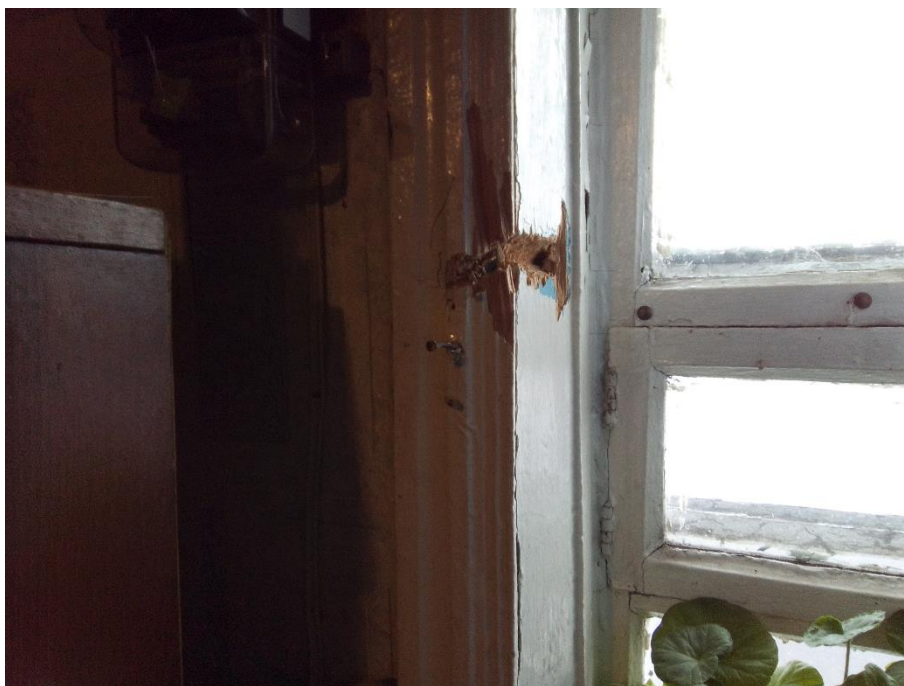
ФОТОСВІДЧЕННЯ. Блок 2

Російська військова база в урочищі Гавришка, на північ від дороги Припутні-Дорогинка. Фото Миколи Черела, початок квітня 2022 року.

Рештки сільгоспбудівель та реманенту, спалених російськими окупантами під час обстрілу села Вишнівка у березні 2022 року. Фото О. Кривобока, березень 2023 року.

Віконниця
прострелена
російською кулею.
Село Вишнівка.
Фото О. Кривобока,
березень 2023 року.

САУ, покинута
російськими окупантами
в селі Крупичполе. Фото
зроблене місцевим
мешканцем І., 2 березня
2022 року о 10.16 ранку.

Руїни хати і спалена окупантами машина у селі Крупичполе. Фото місцевого мешканця,
березень 2022 року.

Після російського обстрілу. Село Крупичполе, березень 2022 року. Фото місцевого мешканця.

Крупичполе. Руїни хати, спаленої російськими окупантами. Фото Миколи Черепи, початок квітня 2022 року.

Крупичполе. Селяни після звільнення почали городні роботи. Фото Миколи Черепи, початок квітня 2022 року.

Рештки розбитої техніки рашистів на околицях села Більмачівка. Фото місцевої мешканки, перші дні квітня 2022 р.

Ламінований техпаспорт на вантажний автомобіль російських окупантів. Надано мешканцем с. Більмачівки. Фото О. Кривобока, липень 2023 р.

Каска окупанта. Фото місцевої мешканки, зроблене у перші дні квітня 2022 року біля с. Більмачівки.

Мешканці Більмачівки оглядають залишки військових дій. Фото місцевої мешканки, березень 2022 р.

Поля і дороги під Більмачівкою після втечі російських колон. Фото місцевої мешканки, перші дні квітня 2022 р.

Поле під Більмачівкою після втечі російських колон. Фото місцевої мешканки, перші дні квітня 2022 р.

ІРЖАВЕЦЬ

Запис ІР-11

Респондент: *Анонімно.*

Рік народження: *1967.*

Професія, соціальний стан: *тимчасово не працюючий.*

Стать: *чоловік.*

Які відбувались події в ніч із 24 на 25 лютого в районі [села] Іржавець?

Я уже знав, що вторгнення російських військ буде неминучим, по посліднім даним по різним каналам телебачення. Подзвонив своїм хлопцям, які служили по контракту в ракетній частині в м. Конотоп. Один із них, [..¹], уродженець с[ела] Гужівки, був водієм машини «Град». Він сказав мені, що рухається велика кількість російських військ на півночі і півдні України. Він звонив мені в 9 годин, а потім 25 лютого із Вертіївки, куди відходила їх частина.

В ніч на 24 лютого² по дорозі в сторону Ічні ми чули сильний гуркіт від техніки. На дорогу ми не виходили. В 7.30 я позвонив в Ічню інспектору поліції, і сказав йому, що російські війська рухаються із сторони Парафіївки на Іржавець. Сів у свою машину і вирішив розвідати, де вони знаходяться. На окраїні села побачив 7 БТР-2, які рухались у напрямку Іржавця. По дорозі зустрів Ревенко, який їхав на автомашині на роботу в Парафіївку, він теж бачив російську бронетехніку, яка рухалась у напрямку нашого села. Я твердо рішив їхати за росіянами, які уже повернули із перехрестя дороги на Рожнівку. Від них я тримався на відстані одного кілометра. В Рожнівці вони остановились. Із переднього БТР-2 вилізли 7 росіян, вони були передовою групою, яка рухалась по дорозі на Максимівку. Про те що російські війська були вже в Іржавці і Рожнівці по телефону позвонив в районну поліцію Олександр Волику. Потім зв'язався по телефону з жителем с. Припутні О[..³], якому повідомив, що російські війська по дорозі із Іржавця рухаються в напрямку Рожнівки і далі на Максимівку.

Через які населені пункти наступали росіяни?

Дуже пам'ятаю ці драматичні події, які розгорталися на моїх очах. Будучи досвідченим мисливцем і обходивши і об'їхавши десятки населених пунктів Ічнянського, Прилуцького, Талалаївського, Срібнянського і Ніжинського району, що дало мені [можливість] швидко орієнтуватись і вести розвідку місцевості,

¹ Персональні дані тимчасово приховано.

² Мабуть помилка, не 24 а 25 лютого.

³ Персональні дані тимчасово приховано.

маючи оптичні прибори, через які вів розвідку. Получену інформацію передавав «Оресту». Хто він був – чи співробітником СБУ, чи розвідником РУ ГШ ЗСУ, я до цього часу так про нього нічого не знаю.

25-26 лютого колони російської бронетехніки рухались через Іржавець далі в сторону колишнього хутора Хаїха. Їхали десятки бронетранспортерів, артилерійських систем, тяжких грузових машин Уралів, реактивних систем «Град», проходило багато різної техніки, в тому числі 10 САУ-152 мм. 27-28 лютого російські колони йшли по напрямленню на Ічню. Населення міста, сотні жителів остановили одну із таких колон, потім росіяни повернули в сторону Гужівки.

В началі березня російські війська почали методичний обстріл із ракетної системи «Точка У» м. Чернігова і міст Київської області. «Орест» дав мені завдання провести тривалу розвідку і знайти, де знаходиться ця система. Мені вдалось установити, що позиції цієї системи і скупчення різної бойової техніки замасковані були в лісовому масиві біля колишнього хутора Куликівка. Потрібно відмітити, що росіяни ґрунтовно укріпилися в цьому лісі. Були викопані глибокі бліндажі, зроблено освітлення. Стояло там багато різної бойової техніки, бронетранспортери, БМП, зарядні системи, грузові автомобілі. З цього лісу і вела вогонь ця реактивна система. Як тільки це було встановлено, туди підрозділами ЗСУ, які держали оборону в районі м. Ніжина, були запущені дрони, начався інтенсивний артилерійський обстріл. Після кількадечних артилерійських ракетних ударів система «Точка У» більше не вела пусків по Чернігову і містам Київської області. У тому лісі було багато розбитої бойової техніки, розбиті були бліндажі, ліс горів не один день.

Від «Ореста» я отримав подяку за успішну розвідку. 22 березня почався відступ російських військ із району Києва.

Запис IP-21

Респондент: *Анонімно.*

Рік народження: *1947.*

Професія, соціальний стан: *пенсіонер.*

Стать: *жінка.*

Коли ви дізнались про початок війни Росії проти України?

Це було близько шести годин ранку 24 лютого, я включила радіо і мужчина диктор говорив про початок війни, що уже ідуть бої. Таке повідомлення потрясло

мене, як іще нічна подія. Колона українських танків із сторони Парафіївки рухалась у нічний час із 23 на 24 лютого в напрямку Ічні.

Сиділа дома і слухала про введення воєнного стану, всеобщу мобілізацію, комендантської години і світломаскування жилих приміщень. Із першого дня війни була одіта в теплий одяг, спала на дивані, приготувала пакет із документами, таблетками, продуктами харчування на випадок виїзду із своєї хати. Напруга перших днів війни наростала. До дочки Ольги, що жила в Іржавці, приїхали рідні і вони жили в неї.

Коли російські війська ввійшли в Іржавець?

Рух російських колон почався зранку 25 лютого. Про те, що вони наблизились знав мій сусід [..¹]. Він був дуже допитливим мисливцем, мав зв'язок із кількома чоловіками, які вели спостереження за рухом російських військ і постійно вся зібрана інформація передавалась йому, а він уже передавав відповідно по системі інтернету. Бронетранспортери і танки підійшли до околиці села в 8.00 ранку 25 лютого. Передова частина із колони від перехрестя доріг між Іржавцем і Рожнівкою рухалась далі. За ними на відстані поїхав на машині [мій сусід]. Установивши напрямок руху колони, він передав про це далі другим чоловікам як[і] теж слідили і вели розрахунки російської бронетехніки.

Які погодні умови були в перші дні війни?

Це був кінець зими, яка була майже без снігу. Перші три дні колони рухались по дорогам, було багато грязі.

У якому напрямку йшов рух російських військ?

Кожний день йшли колони з обозначенням на танках, бронетранспортерах білою краскою Z і V, які були мені ненависні і несли смерть. Із перших днів напрямок був в сторону Мартинівки, Більмачівки, Припутень.

Де були бої на початку березня?

Нам було чути сильні вибухи, заграви в нічний час в районі Ніжина, Вертіївки, також під Черніговом.

Чи було відомо вам про остановку жителями Ічні російської колони?

Наскільки я пам'ятаю, це було на другий чи третій день війни. Колона стояла там кілька годин, а потім повернулась на Гужівку.

Були польоти російської авіації на село?

Бомбардувань і обстрілів Іржавця на протязі лютого-березня не було. Українські винищувачі одиничними польотами бомбили і обстрілювали російську бронетехніку в різних населених пунктах Ічнянщини.

Були попитки росіян глушити мовлення українського радіо?

Про це мені відомо, що це вони робили в Припутнях, а також в других селах Черніговщини.

Чим харчувались на протязі 40 днів війни?

¹ Персональні дані приховано.

Надіялась тільки на заготовлене літом і осінню консервацію із фруктів і овочів. У сільський магазин ходили за хлібобулочними виробами, крупами, цукром, поки всі продукти не були скуплені жителями нашого кутка Клочківка. Доставку продуктів возобновили тільки вже в кінці березня.

Забезпечення житла електрикою?

У перші дні війни і весь березень місяць не було перебоїв, це вже потім робили нам тимчасовий режим відключень. Телевізор і радіо працювало, інформаційні новини були відомі.

Пенсії, як з ними було?

Після відбиття російських військ із району Прилук, почали привозити нам пенсію автомашиною в наше поштове відділення регулярно. Відновлена [була] також робота пошти з доставки жителям села виписаних газет і журналів.

Ваше здоров'я після відступу російських військ?

Протягом 40 днів війни в нашій місцевості я не спала від постійних обстрілів і вибухів у денний і нічний час. Нервове напруження було ще і тим, що російські солдати могли ввірватись в наші хати влюбий момент, так як ми живемо в сотні метрів від основної дороги.

Чи надавали допомогу продуктами органи влади?

Я пам'ятаю уже в кінці березня і в квітні безплатно населенню села роздавали хліб, набори продуктів (мука, олія, масло сливочне, консерви).

РОЖНІВКА

Запис Р-11

Прізвище: *Овчаренко*.

Ім'я: *Олег*.

По-батькові: *Миколайович*.

Рік народження: *1974*.

Професія, соціальний стан: *директор Рожнівського ліцею Ічнянської міської ради*.

Скажіть, будь ласка, чи передбачали, чи можливо передчували ви, що може початися війна?

Такого передчуття стовідсоткового не було, але трошки раніше при зустрічі з друзями була прозвучала фраза, що може навіть будемо воювати з Росією. Це ще навіть перед [дві тисячі] чотирнадцятим роком. З чотирнадцятим роком там все зрозуміло, а от на кінець двадцять першого-двадцять другий рік, ну, я думаю, що усі чекали, тільки не вірили, тому що засобами масової інформації ситуація, на мою думку, вже була розкручена. Ну і звичайно просочувалась інформація від військових, від знайомих, що ситуація напружена.

Ясно. Чи готувалися ви якимось до можливої війни, і особисто, і як директор школи. Ви були вже директором тоді?

Да.

З якого року ви директор?

З [20]16-го. Ну щоб якоїсь підготовки такої не було, ну просто от продукти, може б так якісь би не купляли, а запас робили. Ну якимось так по навчальному закладу я не можу [сказати], щоб якусь підготовку робили, ну а дома продукти.

З боку міської ради чи відділу освіти ніяких таких заходів не було?

Не було. У нас як раз сімнадцятого-дев'ятнадцятого [числа] було навчання з цивільної безпеки у Ічні чернігівські спеціалісти.

У лютому?

Да в лютому, сімнадцяте-дев'ятнадцяте [число]. І задавали питання, що отак-отак – чи можливо чи неможливо? Неоднозначна була відповідь: все можливо, ну може пізніше, ну отак. А от що на оці дати – ні.

Тобто якоїсь підготовки, заходів попередніх ніяких не вживалося тоді?

Ні.

Добре. Коли і де ви дізналися про початок війни? Наскільки це відклалось у пам'яті?

Та відклалось у пам'яті. Вранці засоби масової інформації, потім почали обзвон, дзвонить колеги, ми почали писати у групи учням, що залишайтеся дома. Оце я знаю як дві хвилини назад воно це було.

Тоді всі класи були у школі?

Ні, по дев'ятому класу. Вже чималенько в нас немає.

Це у [20]21-22-му навчальному році. Ясно. Чим запам'ятався перший день? Окрім самої звістки були якісь події першого дня?

Першого ні. Першого ми прийшли на роботу, побули, я написав наказ, пам'ятаю, що призупинити навчальний процес в зв'язку з агресією Росії. Перший день ні, а другий запам'ятався, тому що на роботі я, дванадцять жінок – і колона йде; оце другий день запам'ятався.

Це було вранці?

Це було десь близько десятої години, не пам'ятаю. Я пам'ятаю очі дівчат, я ще їм кажу: «Бачили ви б своє обличчя»; а вони кажуть: «Ви б своє бачили». Це тож: біжіть додому, – а куди біжіть, якщо не знаєм куди колона йде, оце другий день запам'ятався, а перший нас ще не торкалося.

А в якому напрямку йшла колона?

Значить колона йшла: вони дійшли до Парафіївки, одна частина пішла на Іваницю, інша пішла на Гужівку, а третя частина в Іржавці звернула до нас, і пішла на Максимівку й на Круничполе.

З Іржавця на Максимівку. Дак на Максимівку це получається тут вони з села і виїжджали туди?

Отут вони ось ішли у центрі, отам перехрестя звертали наліво, на Максимівку, потім ґрунтовою дорогою на Круничполе.

І на Круничполе. Це одна тільки така була колона?

Велика одна, десь близько сімдесяти одиниць техніки.

Це перша була, да?

Це двадцять п'ятого числа. А перед тим наші були машини проїжджали вночі, теж гуркотіли дуже, а більш ні. Вертольоти літали над нами почти постійно, там без скікохсь дванадцять з сторони Сумщини, назад через півгодини верталися.

Цілий місяць?

Багато, да, я сказати точно не можу, але там пробували наші хлопці тут їх підстерігати, вони змінили трошки курс, так було як по графіку.

Мені говорили в Івангороді, що там теж ішли вертольоти, но вони ішли в одному напрямку, говорили шо вони із Сумщини на Куликівку, на Припутні.

Із Сумщини отуди ішли, і десь буквально за півгодини чи за годину і верталися: можна було часи провірять.

Ага, отак.

Отак, це другий раз хлопці стріляли, тут підчекували їх на Удаї, і нібито три вертольоти йшло, а вернулося два, і тоді вони вже змінили [курс], над селом не йшли, [а] там над полями йшли.

Але в принципі до самого виходу вони літали, чи ні, чи важко сказати?

Тут я не можу точно сказати, бо там тривалий час літали.

Тобто вони і в один напрям летіли, і в другий летіли, і після того як підбили тоже так само.

Тільки змінили курс. Хтозна чи підбили, но поверталися два [вертольоти].

А в який час доби вони переважно летіли?

Вони десь після одинадцяти, перед дванадцятою.

Вдень?

Вночі. Опівночі, бо ще дружина каже: «Це їхні»; я кажу: «Ні». Хоча знаю, що летять із сходу, вже ж зрозуміло звідки летять, а вертаються з заходу.

То це вони летіли в сторону Припутнів?

Да.

Бо казали що на півдні Ічнянщини тоже іноді були вертольоти, але туди в сторону, туди не летіли.

Да, отуди тільки на Крупичполе, оце отак.

На Крупичпольський напрям.

Да, да, воно десь із.. як вам сказати, це Сумська область, а в нас оце Гайворон, оце тут, оце десь все воно по цій лінії.

Ясно. Дякую вам. А як місцеве населення сприйняло звістку про війну? От люди Рожнівки як відреагували?

Стривожились. У нас з Іваном було чергування цілодобове, там і добровольці, і поліція, представник поліції був. Як якась інформація десь, тому що бувало наприклад: іде [російська] колона через Мартиновку-Більмачивку і, ну, техніка поламалась. І вони, щоб не зупинять рух, через Рожнівку, я там живу на Травневій вулиці, тягнуть там підбиту чи поламану БМП через Максимівку – і поїхали. Перший раз вони заблуджувались мабуть чи я не знаю, тоже так пошастали дві-три машини і поїхали, і більше таких великих пересувань колон тут не було.

Тобто основні пересування це були в кінці лютого?

Двадцять п'ятого лютого, да.

А потім випадково тільки сюди заїжджали?

А тоді випадково, а тоді коли вони виходили вже, дак їх блокували, щоб вони одним коридором виходили, поставили блокпост на залізниці отам за виїздом, за Рожнівкою на Максимівку, і в кінці села теж, і отримується, що не пустили їх в село, так сказали. Тудою вони виходили, там стріляли. Дійсно, люди ховались, крайні хати були евакуйовані, була загроза все-таки.

Організовано їх евакуйовували?

Військові прийшли сказали: так-отак, переселіться може на день-два поки оце все.

Ага, ясно. Це були з тероборони військові?

Це військові ЗСУ. Тероборона в більшості під час оцього місяця березня їздили там засідки робили, отаке було. Навіть, на двох віджатих танках там на Більмачівський напрямок, там був бій, оце таке.

Ясно. Щось пам'ятаєте про цю техніку, яку захоплювали?

Ну я знаю, те що я бачив, це звідти підбитий привезли «Плаз-патріот», це я бачив, везли. Це в цей час. А вже після виводу, так тут техніки дуже багато було, майже до серпня місяця вивозили із-під Гайворона, там авіація накрила, це танки, і башні окремо, і запчастини, і все оце кранами возили й возили військові.

Ну да, в Прилуках там по відео було видно це скупчення техніки. Так, ясно. Як реагували люди на колони, на військові дії населення взагалі?

В перший день це було, зрозумійте це був шок дуже великий, і, ну, люди просто цього не чекали, що дуже швидко, дуже, і на нашій території десь якесь село невеличке, колона йшла майже вся нова техніка, [на] позначках «О» було, говорять з Білорусі, ну я не знаю, молоді хлопці сиділи. Ну люди так передавали інформацію, фотографували, оце. Деякі там якісь пересування, то дійсно передавали.

Не було таких, які, ну скажімо так, позитивно поставились до окупації? Не зустрічав.

Чи зупинялися колони у населеному пункті?

У нас зупинялася колона отут на дамбі, триста метрів від школи, в їх обламалася машина і тягач підцеплював його.

Це 25-го [лютого]?

Це двадцять п'ятого, да. Чотири машини зупинилися останні, тая колона пішла, виставили вони з одної сторони і з другої автоматчиків, перецепили і далі поїхали.

Це ж їх ще ніхто тут не зупиняв, це вони самі поламалися?

Ніхто, вони самі поламалися.

Ясно. Це один випадок такий тільки був, а так.?

Ну, проїжджали по селу, хлопці, там в їх їжаки були і все. «Тигра» там хотіли тероборона із противотанковими гранатометами ходили шукали, бо вони колони супроводжували, а вертались по різних..

Напрямакх?

Напрямакх, да. І вони хотіли «Тигра» там десь, такий примелькався був. Але не спіймали.

Ага. А тероборона постійно була присутня в селі?

Ну ці хлопці місцеві були, а з Ічні, з Прилук приїжджали майже кожного дня.

Підтримували контакт.

Да, і вони ж оцей напрямом, той що Більмачівка-Мартиновка, там щодня там ну дуже багато техніки ходили, і паливно-мастильні матеріали підвозили, і так далі, там рух був дуже активний. І вони більше туди їздили.

А багато жителів села брали участь у чергуванні, у діях тероборони, не по іменах, а по кількості.

Ну я не знаю, чоловік.. не знаю, ну може до двадцяти, отак змінювались постійно, чергували в приміщенні старостату.

А не знаєте, залучали жителів Рожнівки до якихось розвідувальних завдань?

Да, було таке, що там були і закриті канали, і такі. Хтось десь щось побачив, були такі можливості, наприклад, по зв'язку там в Ічню з'їздить, як на дорозі нема нікого. Передавали, що десь там заглохла техніка, десь переміщується в районі отого, ну, було таке.

Які настрої були серед людей за цей місяць, чи залишились спогади якісь, реакція?

Ну я б сказав би так: ненависть. Тому що у нас були такі проблеми з продуктами харчування, теж із такими іншими, світло. Тоді коли вводилась техніка їхня, і мені запам'яталась, виходила, то мобільний зв'язок не працював, було заглушено. Оце таке.

Це даже двадцять п'ятого лютого було помітно чи пізніше?

Оце в перші дні, я не знаю, двадцять п'ятого лютого вони ішли круз нас, а пізніше почали іти через Більмачівку- Мартинівку, це вже дуже багато, і ото тоді там зв'язок зламався, отут вишка між Рожнівкою і Максимівкою, зв'язок майже не було київстаровського, і коли ото виходили в кінці березня-на початку квітня, в першому числі теж зв'язок був майже відсутній.

А з боку Хаїхи вони сюди не проїжджали?

Хаїха – це там. Ну, я не знаю чи з Хаїхи чи ні, була інформація, що два БТР там на ферму заїхали, дак я не знаю, чи вони об'їжджали село, чи з Хаїхи, я не знаю. Говорили, що із Парафіївки через Хаїху на Мартинівку їхали. А так чи інакше [не знаю].

А місцеві, може ви це і не знаєте, місцеві сільгоспідприємства не постраждали, фермери чи що тут у нас є? Не було руйнувань, збитків? Обстріли села взагалі були?

Ні, обстрілів села не було.

Не було обстрілів села. Ясно. То в принципі у вас газ, світло мабуть постійно були?

Можна сказати, що постійно, ну були перебої, з газом не було перебоїв, із світлом були перебої, із зв'язком були перебої, а так більш-менш ситуація нормальна.

Ну, ці перебої наскільки тривали – доба-дві чи декілька годин?

Ну от, наприклад, їде колона, коли спалили танк один між Івангородом і Більмачівкою, то коли йшла колона, то вони вистрілили у підстанцію. Колона пройшла, електрики інформацію отримали, що із боку Мартиновки [руху росіян] немає, з боку Івангороду немає, швиденько там щось зробили, оце такі були випадки. Вони вже тоді ішли [й] стріляли, от як заїжджають в село – стрільнули там, і [як] виїжджає, все отак трошки підлякували.

Ясно. Чого найбільше ви боялись у цей період?

За дітей, у мене троє дітей, розумієте, хата над дорогою, техніка ходить. Хлопчику найменшому там шість років було, він відкриває вікно: «Мамо, он танк, купиш мені такий?» Розумієте ця дитяча наївність, ну якось.

Які найбільші труднощі відчувала ваша сім'я під час бойових дій? Матеріальні були якісь труднощі?

Ну матеріальні, [я] не вважаю, що це труднощі, якось вирішувались, і хліб підвозили роздавали, у нас сім'я багатодітна, троє дітей, давали різні там пайки і так далі, ну морально важко було. Лягали спати одіті, оце отак що просто, постійний, постійний такий стрес.

У погребі не доводилось ховатись?

Раз ми ховалися, коли виводили війська за Рожнівкою. Уже останнім часом вони їздили не через Більмачівку, бо там їх розбили, а через так званий закритий переїзд. Раніше це була дорога, а потім, коли будували залізницю, то насип залишився, переїзд, але ніхто ним туди не їздив. А вони дізнались, говорять, що тут хтось місцевий здав, вони туди їздили і оце Рожнівка закінчується, далі починається ліс, і вони тудою вискакували. І там був поставлений блокпост і там наші обстрілювали. І розумієте, об'їздна дорога у нас є за селом, дуже такі інтенсивні звуки пострілів і з кумелеметів, і важкої техніки, і дійсно їдуть тероборона мимо нас гурбою, ще дужче вони біля нас розвертаються і їдуть назад. Заходить дружина і хочеш, не хочеш, але давай ховаться, і ми на той час були в погребі.

Ясно. Чи були поранені чи загиблі серед населення Рожнівки, серед ваших знайомих?

У Рожнівці я не знаю, а у Мартинівці були там: один убитий і поранений. За Рожнівку не знаю, щоб таке з нами було.

Хорошо. З повітря крім вертольотів щось летіло? Літаки, ракети? Такого не спостерігалось?

Спостерігалось тоді, от ніби нам здається, що постійно висіли дрони, оце колона куди вони ішли постійно, бо ну в нас вуличне освітлення було відключене, по будинках ніхто світло ввечері не включав, а для того щоб було трошки видніше в кімнаті, дак відкривали штори на ніч не закривали, то червона точка майже в одному напрямі оце темніє підіймається, ну важко напрямок сказати, ну таке було.

А щодо літаків, літаки чергували постійно над Рожнівкою, там і до вторгнення були польоти.

Ну це наші, мабуть?

Наші, наші. Ракети літають і зараз, шахеди було чути.

Наскільки вдавалося забезпечити вас і ваших знайомих, ну взагалі продуктами, предметами першої необхідності, чи працювали магазини?

Магазини працювали.

Працювали?

Так, ну звичайно, все що можна було, знаходили можливість підприємці привозить товар, це було таке. Там якось правдами і неправдами довозили, ці централізовано з Прилук хто возив хліб, сюди не хотів їхати, довозили до Іржавця, там хлопці перегружали хліб привозили сюди, ну не було такої критичної.

Без хліба не сиділи?

Як вам сказати? Сухарі і досі є, які тоді сушили; було таке, що хліб був, але його щоб на довше протягти, то морозили: у морозилку складали. Оце отаке. А щоб зовсім без хліба, [то] було борошно і купляли, в разі чого можна було пекти.

Ясно. З медикаментами не було труднощів?

З медикаментами трошки були труднощі, пізніше староста там організувала, запитували, кому які ліки треба, [і] через волонтерів, через знайомих, там якось правдами і неправдами були привезені ліки, а так в разі необхідності можна було знати ситуацію і з'їздити в Ічню чи в Парафіївку купити все, що необхідно.

Чи відзначали ви у цей період якісь свята, родинні наприклад, може там в когось день народження був, чи восьме березня?

Ну в мене попадав день народження тридцять першого березня, це саме вивід тоді.

Ну ясно, що не до свята [було].

Ніяк.

Чи відчувалася взаємодопомога людей у цей період, і якщо так, то в чому проявлялась?

Люди, я б сказав, згуртованіші стали: якщо комусь там наприклад потрібно було чи в Ічню чи кудись і була можливість взяти попугчиків, то хтось кому щось купить, щось передати, поділитися. Ну от наприклад там були проблеми з паливом у цей час, тому що заправиться не можна було, то в мене така була потреба, я напитував людей, ну от я не скажу, що в їх там запаси були великі – ділилися. Там п'ять літрів, там скільки ще бензину, оце така була допомога.

Ясно. А чи підтримували зв'язки з Максимівкою, про Максимівку щось можете сказати про події в цьому селі?

Ну там вони обійшли село трошки стороною, їздили туди і тероборонці там.

Тут же діти з Максимівки тоже навчаються?

Да. І тероборонівці їздили, там намагалися.. ну щоб дуже в Максимовці, ну просто вона ближче до Крупичполя, то було чутніше дужче, і тоді там поза

Максимівкою, полем оце ж на оцей переїзд переїжджали. Хоча тоже багато дезінформації було, там у цьому хтось бачив, десь бачив, [що] стоїть БМП – нема. А он там в Максимівці серед села стала машина, передзвонюють: «Пойди подивись, де машина». – Нема [ніякої машини]. От така якась десь хтось комусь сказав і дезінформацію вкидали у телеграм, у вайбер, і вона зразу поширювалась.

Фейки.

Фейків багато було. І воно тоді вже дійшло до того, що хтось не витримав, [пише,] що якщо сам бачив – [то] передавай, а якщо хтось комусь щось колись сказав, то інформацією не ділись.

Даже таке писали?

Даже таке писали.

Ясно. А не пам'ятаєте епізод, коли здається в лісі по дорозі на Більмачівку загинули наші з тероборони і хтось із Прилук, по-моєму.

Я цю ситуацію не пам'ятаю, але я знаю, що там получилось таке, що вони їхали, їм сказали, що не потрібно їхати, вони не послухались і якраз вони попали, оце ж як сюдою вони [росіяни] через закритий переїзд їздили, і вони [наші] якраз попали автомобілем на їхню техніку.

Ага, отак. Ви цих людей не знали?

Не знав. Балакають, що СБУшник, ну не можу вам уточнить.

Ясно. А зв'язок із тими селами, які перебували у зоні бойових дій, от із Більмачівкою, може з Івангородом якось підтримували на той час чи ні?

Зв'язок із Мартинівкою, з Більмачівкою був. От наприклад, коли колона йде от по Мартинівці передавалась інформація, ми чули що гуділо, що йде колона, а колона в Більмачівку не пришла, розумієте, і була інформація.. Я знаю, що у нас відключили в котельні газ, і ми із сторожем якраз воду зливали; і пришла інформація, що колона йде на Рожнівку. Ми ж бігом хто куди, в селі теж люди так, обезлюділо село. А вони ж [колона] до лісу і знов пішли осюди по оцьому закритому переїзді. Оце така інформація, якщо де яка колона ішла – ми знали. Так само тут Іржавець, Гужівка, Парафіївка, от комунікували.

А ви наглядали за школою у той час?

Да, кожного дня.

Кожного дня ви тут були. У чергуванні ви не брали участь?

Ні.

А хтось із ваших знайомих брав участь?

Да.

Добре. Перший день після звільнення вам чимось запам'ятався, 31 [березня чи] 1-ше квітня? Чи якісь такі події: тут не було якогось руху, зустрічей?

Ну тут, ну я б не сказав, що якісь там. Ну от одне, що було, що так зразу після почали везти техніку їхню підбиту, деякі там полагодили своїм ходом ішли, от наприклад їде наш Урал, везе повно коліс, через півдня ці колеса переставлені

отам за Мартинівкою на їхню техніку[, що] частково пошкоджена, і вже їхня техніка або буксирують, або везуть. Ну це не в перші дні, а, можливо, в третій чи якийсь. І дуже так було, – БУК тягли із сторони Максимівки, десь під Крупичполем чи підбили його чи щось таке, – і отак теж пожвавлення в селі, що воно за техніка, а вже замальовані були їхні символи – «да ну невже! Да». Оце таке що трошки піднесення було настрою, що надавали їм і все. Інформація була ж і про Прилуки, як там діяла тероборона і все, інформація ішла.

Чи пам'ятаєте, хто ваше село відвідував після звільнення, може представники влади, журналісти, волонтери, якісь політики?

Ну із боку міської ради були роздача продуктів гуманітарних, вони були і під час перебування нашого, можна сказати, під окупацією, і після. Політиків не пам'ятаю.

Ляшко не приїзжав?

Ні, не було.

Бо по тих селах їздив.

Не було у нас, ну нічим не запам'яталось. Запам'яталось дуже тим, що підприємство «Рожнівка-Агро», воно спеціалізується зокрема на молочному тваринництві, і в цей час, коли ми перебували, можна сказати, в такій ізоляції, то вони дали таке розпорядження, що все молоко роздавати населенню, оце так. Пізніше якось була в них можливість трошки вивезти молока, вони вивозили, а так вони роздавали. Після [виходу росіян].. оце одне, що техніку перевозили, і дуже багато перевозили.

Як ви думаєте, ну чи за вашими спостереженнями, чи змінились цінності, якісь ставлення, мовлення людей порівняно з довоєнним часом?

Дуже змінилися, дуже.

Погляди?

Погляди змінилися, і головна цінність стала – життя. Якщо раніше майнові якісь там, людина думала, як зробити ремонт там у кімнаті, чи куплять нове авто чи не куплять, то цінності змінилися, дуже змінилися.

Добре, дякую вам за інтерв'ю.

Запис Р-23

Прізвище: *Бортник*.

Ім'я: *Олена*.

По-батькові: *Миколаївна*.

Рік народження: *1974*.

Професія, соціальний стан: *староста*.

Респондент 2 (у тексті – Р2): *анонімно*.

Рік народження: *1973*.

Професія, соціальний стан: *тимчасово не працюючий*.

Респондент 3 (у тексті – Р3): *анонімно*.

Рік народження: *1957*.

Професія, соціальний стан: *діловод*.

Стать респондентів 2 і 3: *чоловіки*.

Перше запитання у нас стандартне: чи передбачали ви (а може передчували), що може початися війна?

Р1. Не передбачали. Ні, інформація йшла, попередження йшли, щось таке в повітрі висіло. Але що от саме 24-го лютого – в думках навіть не було.

А ви, [до Р3]?

Р3. Не думав і не гадав. Абсолютно даже.

Р1. Перші вибухи почули ми в скі[ль]ки? У п'ять, в чотири чи в п'ять [ранку] – скільки воно було, це мабуть з Ніжина тут до нас дочувалось.

Далеченько.

Р1. Да, відгуки було гарно так чуть, а що тоді вже, чоловік каже: «Почалося». А потім телебачення підключилось.

А якось до можливої війни, ну, до наступу російського готувалися: матеріально, морально, психічно, чи тоже ніякої підготовки?

Р1. Ні, не готувалися. Перша колона йшла двадцять п'ятого вранці годин мабуть у десять-дев'ять, отак щось, але ми не знали, що вона сюди іде. Це вона йшла, шлях це з Парафіївки, йшла вона на Іржавець, і ми не знали, куди вона поверне, вже потім передзвонювалися, і повідомили, що повернули до вас. Йшли близько сімдесят.. я не пам'ятаю, сімдесят чотири одиниці. Я сімдесят нарахувала, люди сімдесят чотири нарахували, пройшли вони от по вулиці Перемога, повернули на Шевченка і на Максимівку пішли, оце один раз шо колона зайшла. Хвилини, мабуть.. півгодини, можливо сорок хвилин ці Урали, грузові машини тягла одну одну, тут крутилися вони поламані, одна одну підчепили, а ходив один «Тігр», проїхав по всьому селу, я думаю кругнувся, ну дуже швидко вернувся, дуже швидко.

Особовий склад знаходився на колоні у новій формі, екіповані, але без жодних пов'язок.¹

Це в перший день?

P1. Перший день, да, він відділився від них, отак крутнувся по тому і все. Більше техніки такої масової в нас через село не проходило.

P3. А потім там днів через три-чотири зайшла швидка їхня.

P1. Ага, швидка крита, фургон критий.

P3. Тоже він заблудився напевно, він пішов отуди на табір, а там не проїде даліше.

Розвернувся і пішов назад, і так більше в нас не було наче їх. Тут були біля лісу.

P1. Можливо, щось і.. ну ми щоб отак очима своїми, ми не бачили.

Ясно. Якихось блокпостів вони не робили в цих околицях? Зупинок не було?

P1. Ні, нічого не було.

А в перший день війни були якісь інструкції з боку міської громади чи військового командування, от що робить, чи все на самотік пустили по місцях напередодні, двадцять четвертого.

P1. Я вже не пам'ятаю.

P3. Це по правді вже не пам'ятається, але щось такого.

Значить не було. Якісь приміщення, підвалів не готували?

P1. В нас готове приміщення, у нас у садочку бомбосховище, в нас воно готове, [але] в принципі там ніхто не ховався. Розумієте, колона ходила поза Максимівкою по полю, а перва хата чи крайні хати були оце – скільки там? – п'ятсот метрів десь буде, може до кілометра на Максимівку. Ми вибухи, постріли – це все ми чули дуже добре.

Це з боку Круничполя, Більмачівки?

P1. Да, оце все по кругу ми дуже добре чули: Круничполе, Мартинівка, далі куди там? – Це Смолове отам. Ми це все дуже добре чули. Були такі періоди, що летали снаряди, дак таке відчуття, що над селом летіло, і по-моєму десь там і падало.

P3. На фермі.

P1. На фермі Максимівки, це останній день видно як виходили?

P3. Угу.

P1. Так там трошки цей, ну там падало десь рядом. Це все ми добре чули, воно наче рядом, у мене брат у Більмачівці, так ми ото перезвонюємся, я кажу: «Бахає»; а він каже (а в них, він живе на шляху одному з їхніх): «А шо б ти робила, якби п'ятнадцять метрів [і] вони йдуть і стріляють». А хтозна. Оце

¹ Інформація, виділена курсивом, була повідомлена респондентами уже після запису.

посадки до первих, ну скільки там кілометрів – три-чотири, ну як їздили, оце глухий переїзд, де трагедія сталася.

Р3. Кілометрів не буде три.

Р1. Оце така відстань, відчуття не з приємних, і шо там летало, летало так відчуття як над селом, куди воно летіло, ну десь же ж падало, люди нажахані були звичайно.

А як взагалі населення сприйняло звістку про війну, от що говорили, чого боялися, які перші реакції?

Р1. Ви знаєте, я навіть якось.. не знаю як.

Р3. Шок.

Р1. Не шок, а просто розумієте, я навіть обговорень, знаєте, не пам'ятаю якихось. Ну зразу ж, мабуть у перший день була створена така місцева тероборона.

Прямо двадцять четвертого?

Р1. Підождіть, двадцять четвертого.. двадцять п'ятого колона прошла.

Р3. Двадцять четвертого було.

Р2. Ми ж діжурили вже.

Р1. У нас зразу. Да, двадцять п'ятого [лютого] вже в нас діжурили.

А хто організував це чергування?

Р1. В нас був діловод керівник.

Р2. Комендант.

То це була ваша ініціатива чи якось воно погоджувалося з Ічнею?

Р3. Ні, сами, воно спонтанно, гуртом.

Р2. Всі збіглись. В нас було багато людей.

Р1. Багато, і таке враження було, я зараз так згадую, враження було таке: от згуртувалися чоловіки, та все село якось наче кулачок зробилося, всі слухали, все якось згуртовано, ну отак.

Р3. Все якось само получилось.

Р1. Само по собі, не було такого – розд'юрганості, там криків [чи] чогось. Просто тихо питали, повідомляли, була створена група, ну спочатку шо в нас – вайбер група була, потім почалось щось незрозуміле, ми її закрили. В принципі ми, ну, я з міської радою, консультація була, на зв'язку ми були.

З секретарем?

Р1. Чого? З міським головою, ну там же всі керівники підключені.

Ну я знаю, що дехто із старост казав, що «я більше інформації давав секретарю».

Р1. Ні, було, я спілкувалася і з секретарем, і з міським головою, ну я наприклад більше з міським головою. В принципі група ж була в нас міська рада, і з міською, ну не з міською радою, скажемо так, [а] старости. З старостами на зв'язку постійно були, і міський голова з нами, і старости на зв'язку були. Просто скажемо як, в нас же техніки такої не ходило як особисто в нас, у групі все

прописувалось – де хто що йде там; закрита група була, потім перейшли на цюю, там другу групу створили більш закритішу.

У телеграм, мабуть?

P1. Була «Сигнал».

P3. Та і телеграм в нас було.

P1. Ми на телеграм перейшли з вайбера, вайбер ми взагалі видалили, бо не знаєм даже хто туди напхався. А телеграм тоді уже була, там приймали, уже бачили кого приймають.

[перерва запису, гість у приміщенні]

І от в телеграмі в нас особисто наша група сільська. Зразу виписували, знаєте, кожен: а отам шось стриляє, шось там хтось поїхав, вобщим коментарів стільки кидали всі, хтось хоче шось, там якісь смайлики, і вся основна інформація почала втрачатися, губилася, скажемо так точнішим словом. Ну ми так попепредили всіх: слухаєте, читаєте, пишете коментарі тільки ті, які стосуються конкретно що сталося, десь шось відбулося, не треба там свої емоції, щось викидати в групу, того що основна інформація тоді губиться. І так ми привчилися, ми тільки читали інформацію, що їм треба повідомити – ми повідомляли; що вони повинні повідомити таке важливе – вони виписують. А отой такий балаган, що в групах робиться, у нас і зараз так люди приучені, у нас нема лишнього.

Група і досі збереглася?

P1. Група збереглася, і лишнього ніхто не пише, ну там вітаннечко може якесь, ну в нас чітко йде все, що стосується сільських справ.

Так і архів залишився той, що писали з самого початку?

P1. Вайбер знищив, там я подивилась вайбер, хотіла там цей, – в мене просто відео було як колона ішла через село, і на вайбер я перекидала, – відео у мене немає, не знаю де ділося, наче я й не удаляла, а може і удалила. А вайбер написав мені: відео сам формат є, а відео не запускається, [через те] що за довгого зберігання я його не відкривала. Я тільки згадала сьогодні, оце що ви приїдете, но його немає, воно не відкривається, вайбер написав, що треба запит робить.

Добре, розкажіть мені про чергування, яке завдання ви перед собою поставили: просто обхід вулиць чи шось іще?

P1. Був обхід вулиць, розкажіть.

P3. Слідкували за всім, що відбувається в селі: рух машин, людей, і проче, і проче, – ну всім; вдруг шось десь обновили – повідомлялося або старості, або мені.

P1. Ну тут чітко все було.

P3. Тут був пост, тут були люди постійно. Рух, який був у селі, всі знали, даже в нас не тільки було, у нас було чоловік десять, напевно, в основному таких, у яких були інформатори, які отримували інформацію не ті[ль]ки по селу, а даже по двох областях.

P2. Вобщим колона як ішла із Бурині¹ – ми вже знали.

P3. Ми вже знали, куди йде і скі[ль]ки йде, що іде, а потім більш уточнялося, уточнялося, і передавали ж тоже інформацію.

А як проводили обхід? Групами по двоє, по троє?

P3. Чотири чоловіки.

Із зброєю чи без зброї?

P3. Без зброї.

P1. У нас не було ніякої [зброї].

P3. [Якщо] виходили на когось – із сторони [понаблю]дали, доложили і все.

Ну такого нічого й не було.

І вночі тоже чергували?

P3. І вдень, і вночі.

P1. Ну вдень тут було так більше руху.

P3. Постійно були люди.

P1. Ті постійні, а ті приходять, то[го] що дома робота не робилась, все з рук падало, і просто приходили тут таке. Виходили щоб шось узнать, шось почуть, може якась цей; а вже тоді на ніч конкретно хлопці знали хто там, графік був чергування.

А була якась взаємодія з поліцією, ну може не зразу, а потім; із теробороною?

P1. Взаємодія, ну в нас не було потреби такої мабуть. Таких якихось випадків не було.

P3. Не було.

P2. Пізніше, тоді вже як появились військові, тоді да.

P3. Тоді вони до нас постійно заїжджали.

А коли вони з'явилися?

P1. Ну це вже березень, середина березня.

P3. [Десь] за половину, під кінець туди вже.

P2. Середина березня.

Середина березня, да? А до того військових у селі не було?

P1. Ні, військових не було.

P3. Ми були самі як військові, ті[ль]ки не було чим отдуваться.

Не було ініціатив чи може команд, що там дороги завалюють деревами, або щось таке?

P3. Було.

P1. Ну таке, розумієте, у групі це виписували наші сільські, десь можливо були в той час, бо я даже я не знаю, чи вони в селі були на той час, були такі, ну

¹ Буринь – містечко Конотопського району Сумської області, центр територіальної громади.

наприклад, я це з'ясовувала з міською радою. Чи потрібно, бо вони теж мали якийсь контроль, володіли ситуацією, і була, були там, у Хаїсі валять, десь там.

P2. Ну їжаків накидали.

Так їжаків оціх маленьких, да?

P3. У нас же було в Крупичполі.

P1. На Крупичполе, скільки там дерев, – декілька, ну це місцеві, максимовські.

P3. За Максимівкою.

P1. Ну шоб таке.

А в Максимівці своя була [тероборона] чи ви тоже туди яось?

P1. В Максимівці була там своя місцева.

P3. Трохи була своя, і трохи ми були.

А, тобто ви зв'язувались між собою?

P1. Обов'язково. Люди теж дзвонили, зв'язок же глушився, здорово і не подзвониш, то писали у групі.. А скільки раз виїжджали на Максимівку – рази чотири?

P3. Три-чотири.

P2. Більше даже.

P1. Може і п'ять. Дзвонять отак – «а, хтось незнайомий пройшовся», – полетіли наші хлопці машинами (скільки машин ото там було як шукали хтозна кого, і не знаєм чого). Десь у кукурузі хтось появився, кудись забіг, дак хлопці об'їздили все село тоді обшукали. Ну нікого не [з]найшли. І всі, скажемо так, були виклики такі, ну, не підтверджувались, – і слава Богу. Ну людям було спокійніше, шо приїхали, передивились, і все нормальною

А були якісь російські солдати, що відбилися, чи диверсанти?

P1. Ну я офіційно не можу сказати. Не було.

P3. У нас не було такого.

Не заходили, ясно.

P1. Не доходили, можливо.

P2. Звонків було багато.

P1. А звонків було багато, шо така якась форма, там побачили.

Так це із Рожнівки?

P1. З Максимовки. Ми до рожнівців взагалі, ну, з тієї сторони ж Іржавець – сюди ні, ходу ж не було, з Більмачівки сюди тоже. Максимовка це тобто так вони, як ходили. Може там шось – ну ніхто нічого не підтверджувалось ні одного разу.

А скільки людей у Максимівці проживає?

P1. Сто сорок чотири було оце як рахували.

Тоді?

P1. Да, тоді, були ж і діти, Прилуки поз'їжджалися.

Тобто більше насправді?

P1. Ні, сто сорок чотири було, бо як гуманітарку роздавали, так я рахувала усіх, на той момент присутніх.

Це з дітьми, з усіма це 144 особи? А по Рожнівці тоді скільки було?

P1. А по Рожнівці.

Так приблизно.

P1. Да есть. Сімсот.. знаєте, що я вам скажу, – по-моєму сімсот дев'яносто п'ять, це в нас було з Максимовкою. Да, і більш семидесяти людей приїжджих було.

Це по обох селах чи тільки по Рожнівці?

P1. По обох, це ті, хто приїхали до батьків, ну вони тоді виїжджали, даже і окупація була, виїжджали люди.

Шляхи ж до села були відкритими?

P1. Да, на Ічню, на Іржавець, да, да. Воно то зразу трошки той, а тоді люди виїжджали. Хтось приїжджав, хтось виїжджав, не було такого. Ми кожного тижня подвірно робили опитування, тому що допомога ішла.

Так обходили чи по телефону?

P1. І по телефону, але вони не заховаються, вони правди не скажуть, вони всі ж, і ми як гуманітарну допомогу вже давали, вони ж усі приходили. [Тому] ми знали, чи діти, [чи] хто приїхав, ми це все знали. От приїхали, наприклад, побули дві неділі, появилась там можливість – виїхали: ми це все знали, вони повідомляли. Виїжджають – повідомили, приїжджають – повідомили. Так само і дорослі виїжджали. І на Дніпро виїжджали, звонить: я виїхав, я приїхав, через тиждень приїжджаю, я приїхав.

А коли почали гуманітарну допомогу привозить?

P1. Це треба фейсбук шукать. У березні, ще ж орки ходили. Середина березня.

Я просто дивлюсь, що цифри у вас є, значить ви ще під час бойових дій [записували].

P1. Я не пам'ятаю якого числа, у мене є списки.

P2. А там числа ми не ставили.

P3. Чи не в квітні, оце я думаю, напевно орків вже не було.

Це тоді вже як звільнилися, тоді вже почалась ця роздача?

P2. У квітні місяці це було.

Ну, просто я пам'ятаю по Припутнях, тоді ж якраз привезли і масло, і в той же день вони зайшли ночувать, тридцятого березня.

P3. Оце дак і масло давали по району, і ми разом.

P3. А мені наче чого-то після того.

Ну може не в один день.

P2. Підождіть, ми ж ото як їздили отуди, дак шо згущонку давали, так по дорозі валялись банки пусти. Ми ще кажем: глянь, гуманітарку давали, а банки вже орки [розкидали? – нерозбірливо].

То ж вони грабонули магазин у Припутнях.

P1. Чисел немає.

Щоденник не вели?

P3. Ні.

P1. Хоч сама і цей, шістсот восьмідсят.. це по Рожнівці шістсот восьмідсят було, і плюс Максимовка сто сорок, то так варіації були.

P3. І сімсот дев'яносто п'ять було останній раз, ми подавали. Сімсот дев'яносто п'ять – це точно.

Ну це вже в квітні мабуть.

P1. Це ось у мене тут квітень, 29-те квітня дата. Але нам давала міська рада, сприяла гуманітарці, бо ми везли масло, згущонка, наведено, да, везли на Максимовку..

P2. По масло ми їздили.

P1. Ми їздили, дак ми як розвозили, дак колони йшли й стріляли, під постріли, і горіла кукуруза, отам усі поля горіли, а ми везли на Максимовку під постріли. А пенсію получали як? Під постріли. Ну ось розкажу, значить, возили ми допомогу в Максимовку, дак постріли.. Ну, вже колона рухалася, постріли чули, все ж у кругу гуділо, і горіли ці ж поля.

Це вже на вихід було?

P1. Ні-ні.

P3. А не виходили це вони?

P1. Вони виходили? Ні, а як ми у Ічню виїхали за ліками і нас вернули, а колона в одинадцять часов рухалась, і пенсію сказали[, що] на дванадцять годин везтимоуть, дак ми ж відмінили [й] пенсію. Відмінили пенсію. З Прилук їхали, я подзвонила до міського голови, кажу: «Вікторівна, відмінійте, бо..». І як стояла черга і як пенсію привезли, це видно як ви привозили, поламались вони, да черга до..

P3. Ні, це ж ми сами їздили по пенсію тоді, після того.

P1. На дорогу стояла черга, і не знали, чи ходять чи ні. Дак вони [росіяни] ще ж були, це ж у березні не вийшли ще.

P3. Були вони ще.

P1. Були. Так шо черга, всі ідуть, і тут думаєш: чи вскочать [росіяни] чи ні, куди вони повернуть, чи на Максимівку повернуть осюди на шлях. А хлопці ж стояли на конці села діжурили, щоб тоді швиденько людей, щоб поховалися.

А пенсію десь тут видавали?

P1. На пошті зв'язку.

Дак ви в ролі інкасаторів, получаетеься, виступали?

P1. Ну це в нас Леонідович, місцеві активісти, на своїй машині привозили.
Дак а шо – поламалися, хочете.. і з працівниками там все чітко було.

Ясно.

P3. Ні, це не тоді, це ми домовилися..

P1. Поштарів привозили ж, вони видавали.

P3. Да, це я в Прилуки дзвонив до начальника, щоб нам отпустили пенсію, під нашу відповідальність. І вони дали тоді, ми взяли завпоштою, поїхали получили пенсію, і ми сюди привезли пенсію.

Так це ви за два села получали?

P3. За одне.

Тільки за Рожнівку.

P3. Максимовка позже.

P1. Максимовка видно вже після окупації.

У березні вони не отримували, значить.

P1. Максимовка ні, пізніше вони получили, а ці получали.. фактично там затримка була.

P3. Невелика затримка була.

Як було із постачанням населення хлібом, товарами?

P3. Да [сміється]

P1. Ну дивіться, сказать..

У перші ж дні, напевно, все розмели?

P1. Мели довго, неділі дві розмітали – стільки товару тут було у нас, Рожнівка, я маю на увазі, забезпечені були всім і вся.

Підприємці запас робили чи як?

P1. А не знаю, дві неділі мели, і з навколишніх сіл, все повимітали, всі крупи все, ну дві неділі точно. І конфети, приїжджали з Парафіївки: «Да у вас ще конфети є». Справа в тому, що наш підприємець Микола Харченко, він поїхав у Харков по товар двадцять другого чи двадцять третього [лютого].

І там застряв у Харкові, як раз под бомбардування попав, неділь дві його не було. І люди тоді вимітали, да, розбирали все. Ось тут ще один із Іржавця підприємець, тут, підбирали все.

А скільки магазинів у селі?

P1. Три магазини. Тобто щоб чогось не було, тут такого не було. Хліба не було.

P3. Хліба не було два чи три дні у нас, а потім нам привезли хліб.

P1. Я не пам'ятаю точно, а хліба привезли Гунько безплатний, да Сирота привіз, іржавецький староста, привезли. А скільки хлібин було, не двісті?

P3. Хліба небагато було. Ну десь може двісті було.

P1. Двісті з чимось. Ми ж десь і список писали, то поки нам.

P3. По хліб їздили, домовились у цьому.

P1. Зранку повідомили, що безкоштовно. Гунько ж був чи хто.

Це [народний] депутат теперішній?

P1. Ну да, вобщим не буду казати; ну Сирота, він від «Батьківщини».

Ага, Сирота – це прізвище.

P1. Да, і вобщим він привозив, я вже не [згадаю] точно од кого, ну він привозив. Він і на Більмачівку, і нам привіз безкоштовно, і на Максимовку ми одвезли тоді вже сами. Ми порахували людей, і дивилися: якщо сім'я велика, ми видавали хлібину, якщо невелика – там, дві людини – дак півхлібини, отак, но розділили всім. Можливо хтось і не приходив, бо сами пекли. Я пекла, дак роздавала потроху, по півхлібини розносила, то таке вже. Цей (як його прізвище?) так і руки цілував хлопцям, що привезли півхлібинки, старенький.

Це в Максимівці?

P1. Ні, в Рожнівці. Така боязнь чи шо хліба не було.

Безплатно роздавали?

P1. Безкоштовно, вони завезли безкоштовно. Один раз оце було безкоштовно так, а тоді вже хлопці почали самі. Раз на Піски з'їздили, в Красиловку з'їздили, це чоловік мій і Віктор Петрович.

Це через зону окупації, через Більмачівку їхали?

P1. Да, да, це там тоже зв'язки тримали: чи є там колона чи немає. Скільки ви тоді привезли?

P2. Чотиреста, по-моєму.

P1. Чотиреста хлібин. Тоже ділили, ну як – кожному, не так шо прийшов, сумку нагріб і пішов, а комусь не вистачило. Розділяли.

Ну це за гроші вже?

P1. Це за гроші, ну там дев'ятнадцять гривень хлібина була, без націнок, як закупили. Тоді їздили, видно як не кожен день моталися вже. На Прилуки була дорога закрита, а тоді відкрили, тільки я не пам'ятаю: неділі дві закрита була?

P2. Ну колона як вийшла, Прилуки освободились, і поїхали на Прилуки.

P1. Але ж окупація ще була.

P2. Була.

P1. Значить там уже не ходили, а отам ще поза Максимовкою, Більмачівкою ходили, і тоді я не знаю, ну вони кожен день моталися. Вони привезли, скільки ви привезли перший раз – п'ятсот?

P2. Чотиреста.

P1. Тоже чотиреста, на другий, через день видно, поїхали – сімсот хлібин. А люди, отой страх. Я так примітила, шо одни й ти сами: позавчора брали, вже тоді як привезли сімсот хлібин, хліб і батон разом, і все одно були оті [з] сумками.

P3. Та ми зразу стояли на цьому, за прилавком.

P1. По списку видавали.

P3. Я людей практично знаю усіх, і знаю, кому скільки.

P1. Ну хватило усім, а тоді вже.. Ну все рівно ж хлопці стояли на тому краю.

Чергували?

P1. Чергували, того що люди в магазин, а тоді ще було так, що стріляють, гухкає, гахкає. Магазини теж працювали під контролем, то якщо десь якась небезпека, вони закривалися мигом, це не так щоб торгували. А я на своїй вулиці була, а виходила, бабушка... Стриляє, вона просто вийшла з сумкою – і йде в магазин. То єсть людина чи привикла, чи звиклася вже з такою безпекою, що навіть постріли ідуть, стріляють, а вона по хліб іде чи кудись. Дак я звоню, Леонідовичу, кажу: «Закривайте магазин, люди ходять», – щоб ніхто не ходив, дома сиділи. Ще одне. Підприємство у нас «Рожнівка-Агро», вони ж не могли вивезти молоко, то дві неділі точно молоко брали, якщо не три, брали хто хотів.

P3. І скільки хотіли.

P1. У людей було сметана, масло, сири варили. Ми, хлопці організувалися, в тероборону возили, помогали молоко, бидони пособирали по людях, п'ять бидонів у нас було, еге?

На Прилуки прямо?

P1. На Прилуки хлопцям.

Це вже дорога була вільна?

P1. Ні, на Прилуки як по хліб [їздили], а тут ходили ж іще, тут ще ж ходили.

Ну туди дорога була вільна?

P1. Вільна, тоже ж продзвонювали що цей, і одвозили і молоко, і по людях (люди ж сири наварили лотками нам). Оце сказала так, завтра їдем, – сири, сметана, масла, – все ми передавали хлопцям. Це наші чоловіки.

А з Максимівкою як, був постійний зв'язок?

P1. Зв'язок постійний був.

Їздить можна було туди?

P1. Ну ми ж їздили.

P2. Працівників всіх возили.

По телефону їздили?

P1. Ні, підприємства працювали.

Там же, мабуть, магазина ніякого нема?

P1. Єсть, і підприємства працювали, [«Рожнівка-]Агро» організувало підвіз усіх людей, тому що світло вимкнута вночі, люди боялися, все таки зараз кожен сам своїм ходом, на Максимівку підвозка працює, а так по селу. Вони організували в нас по селу тричі чи скільки возили машиною по селу людей, і на Максимовку возили. І зараз возять.

Тих, хто працює?

P1. Доярок, так, ну Максимівка там і було, а тут по селу організували, бо люди боялись вночі хтозна куди. Ну воно як – темно ж, темніло рано і розвиднялося пізно, так що підприємство. [І] пальним вони нам помагали, бо хліб же треба було возить, пальним вони нам помагали.

Бо так же пального, мабуть, не було?

P1. Ну трудненько було тоді, ни купить, ніде не взять; не було. Вони оце пальним нас забезпечили, по хліб, і їм же ми на солому теж привозили, то єсть враховували їхні потреби.

В хлібі?

P1. Раз, мабуть, чи двичи вони брали, вони більше брали тоді в морозілку якось, не знаю, були хліб привозили, і продукти мабуть, ми помагали трошки з продуктами.

Ну вони працювали в звичайному режимі?

P1. Вони в звичайному режимі, да, тільки шо молоко не могли вивезти, не знаю, де вони шо там дівали.

P2. Ну людям роздавали, за безплатно.

P1. За безплатно люди брали, я ж кажу.

Так, а як було із медикаментами?

P1. О-о, тут ціла історія. Проблем не було. По селу медикаментами я займалась безпосередньо, зразу ми вибрали, друзі помагали, з Ічні передавали, ну – їздили, поки можна, і передавали нам транспортом. Тобто дзвонили на ФАП медику або мені, писали ми на список, шо кому потрібно; навіть я так уже зрозуміла, шо люди з запасами, боячись шо колись шось не буде [замовляли]. Вибрали все з Ічні, шо можна було вибрать, ну в Прилуках я не пам'ятаю, щоб ми шось брали. [Тоді] ми перекинулись на Західну Україну. Це був Стрий, це був Львів, це був (Господи, забула) Чернівці мабуть. Це ті, хто рожнівчани, попали туди.

Ага. І вони пересилали якось?

P1. «Нова пошта» працювала, тобто «Нова пошта» по можливості.

«Нова пошта» це ж ічнянська мабуть?

P1. Ічнянська і, мабуть, у Прилуках було так, шо забирали, передавали по можливості.

А були труднощі, ну, з такими специфічними товарами, як наприклад, памперси чи якісь інші? Дітки, мабуть, же були?

P1. Дітки були, в мене якраз було троє діток, восьмого лютого новонароджений, і двадцять другого лютого.

P3. Двадцять другого, да.

P1. Бо я згадала за цю Лену, а тоді дзвоню до неї, вона каже: «Я вже дома, я родила». Ну тобто якось вона бистро – і вже вона дома була.. Так шо тут в цьому плані, ну по памперсам не було проблем. Памперси ми теж купляли, памперси замовляли, тобто хто звертався. В нас і після інсульту старенькі люди, оце цей період, шо потреба була, зверталися сюди, говорили там памперси номер який, ми підвозили. А тоді вже перша гуманітарка: коли ж перша гуманітарка заїхала? Серьожа привіз, ми шукали уже ліки, бо не було ніде найти. Із Львова їхала молодь, ну це наші вже теже рожнівчани, і вони із Західної, із Львова вони їхали,

і заїхала тоді вже.. Ліки, мабуть перви ліки заїхали до нас: то ми на список, вони шукали по волонтерах, і памперси, і ну в Рожнівці.

А, і ще наш родич Григорій Заєць, великий йому низький поклон, він їздив, откуда він їхав? Вобщем він дальнобойщик, їхав він через Харківщину, одна частина [області] була окупована, він з іншої сторони, і так він якось.. Мабуть, я до нього позвонила, що кажу, може з Дніпра, а він сам у Дніпрі живе, може з Дніпра нам пришлете ліки? А він говорить: «Я їду через Харків з якоїсь сторони». І каже, тут волонтер аптеку тримає підприємець, і кажи їй що хочеш, вона тобі пришле. І нам пришло тридцять кілограм – ну що хочеш там було, там були й антибіотики і таблетовані, там були і крапельниці, там були і шприци. Там все було, я може найду навіть фото покажу.

Так це ще в березні чи вже в квітні?

Р1. В березні, це все в березні, це поки окупація. Те що в квітні, то вже воно пошло, вже в кінці березня пішло більше, а це тоді, коли зовсім нічого не було. Я таких таблеток замовляла від тиску, що я навіть і не знала, що вони такі єсть.

Р3. Та ще й району помагали.

Р1. А потім постало питання гормональних щитовидки, еутороксин, і як ще називається, еурокс.. і виявилось, що у мене в окрузі [старостинському] п'ять, мабуть шість, ще ця, пізенько вже звернулася, шість [осіб] на гормональних препаратах. І вони мовчали до останнього, і вже в людей залишилось до десяти днів. Шо робить? Хтозна шо робить, а їх ніде нема по Україні де достать. Ну ми звернулися за кордон, і нам була така, можливо і зараз працює волонтерська організація «Варшавський фронт»; і нам, я не знаю скільки упаковок, двадцять? Ми забезпечили повністю громаду, я своїм роздала, Марині Вікторівні Вітик, вона директор будинку культури, бо вона волонтерила і до неї зверталися, забезпечила Ічнянську громаду, ще й передала на Парафіївську, я так розумію. Не буду уточнювать, бо.. І ще потім до мене оця, шо з Харківщини волонтерка прислала нам ліки, і я з нею спілкувалися, я кажу: «а гормональні?» А вона каже, [що] в них взагалі ноль, і вона каже, ми самі не знаєм шо робить; і ще я їй декілька пачок отправила оце ж на Харківщину.

Це ви все через «Нову пошту» отримували?

Р1. Це все через «Нову пошту», на «Нову пошту» молились, щоб не розгромили, щоб воно дошло, відслідковували кожен день сиділи. «Нова пошта» виручила.

І це в березні місяці?

Р1. І це якраз під окупацією. Так шо з ліками. І онкохворі були, димедрол важко було достать, но в нас він був. Вобщем, все було у медика, я доставала, відвозила, і вона тоді, я кажу..

Це до фельдшера?

Р1. До фельдшера.

Лікаря нема ж в селі?

P1. Ні. Кажу [їй]: «Все одно до тебе будуть звертатися». Ну я не знаю, ну жодна людина не сказала, що чогось не достали ми.

P3. Та взагалі в нас не було великих проблем.

P1. В нас ні з чим не було, ми старались яюсь.

P3. Усе яюсь вирішувалось, ото перші дні тільки з хлібом трошки.

P1. Все у нас було, я не скажу що це такі проблеми. Порівняно з людськими.

Ясно. Чого найбільше боялися за цей період?

P1. А я не знаю, нічого не боялась. Тоді не стояло питання чогось боятися, я наприклад, ну я за себе не скажу що я шось боялась, а те .. Тут розумієте, тут звонить, тут ліки, хай скажуть хлопці: тут ліки як достать, тут як це привезти, отакий процес був. Ми сутками були тут, нюансів дуже багато було, і ніхто не думав, що там буде, що не буде, чи шось боялися, не стояло питання даже що боялися.

Кажете, з середини березня з'явилися військові?

P1. Це вже більш до хлопців питання.

Як проявлялась їхня присутність, вони проходили сюди? Блокпости не ставили тут?

P3. Був один блокпост. На залізній дорозі.

P1. А, ну це на Максимівку.

P3. Але це вже пізно, і він практично і не потрібен там був.

Ну там же військові стояли, чи тероборона?

P3. Вони появились у нас внезапно і як крадькома – вони чи боялися чи я не знаю. А потім мені сказали, що стоїть машина, сказали де. «Буханочка, і там воєнни». Хто там і що там – ніхто не знав, я поїхав туди, познайомився з ними.

Це в селі чи за селом?

P3. В нашому селі.

P1. Ну може воно й не треба [було,] щоб знали.

P3. Вони не хотіли показуватися, но ми взнали. Все розузнали, а потім стали з ними спілкуватися, вони приїжджали до нас сюди.

P1. Підгодовували, як треба було.

P3. І годували, і спать давали.

P2. І дороги показували. Вони їздили на «буханці»¹ як диверсійна група, били з «Фаготів» по колонах².

P1. Сприяли всім, чим могли.

P3. І була не одна група практично, з усіма групами, у мене даже й до сіх пор є телефони цих груп.

¹ Мова, очевидно, йде про один із вантажопасажирських автомобілів сімейства УАЗ.

² Інформація, тут і в інших місцях виділена курсивом, була повідомлена після запису.

P2. Одна із груп мала назву «Карпатська Січ». Їздили вони на «Хамерах», 2 чи 3 «Хамери» в них було. Полювали за якоюсь колоною. Біля Максимівки вони захопили 5 Уралів і 2 «Тігри».

P1. Я ще хочу сказати, що у нас же хлібна машина як почала ходити, ходила вже як вийшли.. ні були [росіяни].

P2. Тут були.

P1. Отам були, а з Прилук уже не було. І хліб нам уже почали там; ну це ще березень був, до 31-го березня. Дак хлібна машина з заводу не виїжджала, поки Леонідович добро не дасть.

P3. Взагалі машини, які виїжджали і проїжджали, всі дзвонили.

P1. З нами созвонився, ми дали контакти, і вони напряду. Поки він не дасть добро, вона не виїжджала.

Тут же ж Рожнівка, напевно, була для них крайнім пунктом?

P2. Сіра зона.

P3. Да, для них була крайнім пунктом, ну вони завозили.

P1. А отут і все рівно вранці вони дзвонять, чи можна їхати чи ні; поки ми вже, Леонідович вже по своїх каналах не проб'є, чи можна виїхати чи ні, – машина не виїжджала. Розумієте, Ічня, там свої волонтери, вони возили хліб, тільки там тут магазини чи що вони доставляли, але ж було так, що завозилося, в Гужівку завозилося, і Сирота виїжджав. Тобто там теж не було проблем, тут кожен старостат працював. Хліб так ми сами, вони привозили, поки не пошла вже хлібна. Ліки ми сами старалися, але співпрацювали. Сирота теж мені, питали люди, він і на Більмачівку передавав і нам. Була проблема із астматичними цими аерозолями –допомагали нам, оце ж і Вітик Марина Вікторівна доставали, із Молдавії передавали. І ми сами доставали, і військові, вже танкісти отут були, що шукали ліки, дак ми їм.

P3. Танкістив лічили.

P1. Астматик був, молодий хлопчина, то оддали що було, все пооддавали, аерозоль цей оддали і обезболюючі, і противірусні, оце все.

А це там на блокпосту загинули військові?

P1. Ні, це не на блокпосту, якщо хочете – проїдем, я покажу.

Я там бачив. Там пам'ятник стоїть, там ще мені казали, що загинули троє, а написано тільки двоє.

P1. А третій не знаю, даже не знаю. А, було троє, бо наші хлопці грузили ж, бачили.

P3. І вони їхали тут, ми їх бачили. Ми їх не пускали.

P1. Попередили їх, що колона йде.

А ви їх попереджали?

P1. Ну вони зі зброєю, вони військові, а ми хто? Ми попередили, вони – «Дякуємо».

Р3. Вони сюди пішли, і ми сказали, що за лісом у нас. А вони [росіяни] вилетіли з-за лісу.

Р1. А як там уже було, хтозна.

Р3. А той мабуть їхав прямо, прямою наводкою – це ж «Мухою»¹, це ж хвилинка, да яка [хвилинка]? – секунда. Там прольот сто метрів, да не буде ста метрів, – і він попав якраз.

А вони в машині були?

Р3. В машині. Вони машиною їхали звідсіля.

А як тоді дізналися про загибель, хтось..?

Р3. Зразу ж. Тут у нас один в Більмачовці жив, а у Максимовці робив, і він же проскочив тоже перед ними, і зразу ж нам сказав.

Р1. Не перед ними. Вони їх розстріляли, а він слідом поїхав, він задержався.

Р3. За ними, і влетів у канаву.

Р1. Під'їжджав, а вони вже горять, ну там хвилинка. Тоєсть він теж знав що колона, але він їздив кожного дня на роботу і з роботи. Але вони перед ним, а він за ними, і оце так подзвонив, що [нерозбірливо кілька слів]

Так ви за дзвінком тоді виїхали зразу, да?

Р3. Ми не виїжджали туди.

Р1. Ми не виїжджали.

А, військові туди виїхали?

Р1. Ні.

Р3. Ми туди не виїжджали, наші були хлопці тут біля смітника.

Р1. Вони просто спостерігали там на кінці села, спостерігали де шо.

Р3. Наші були там, багато наших було хлопців, бригада нашої «оборони», і даже пулі свистали під носом у них.

Вони як би у засідці були?

Р3. За бочками були, а по бочках стріляли, долітали до бочок пулі.

Ну це був хаотичний же обстріл?

Р1. Ні, їх не бачили, бо якби побачили.

Р3. Це там в той кінець лісу вони ішли.

Получається, що коли ішла колона, то вони не тільки по селах стріляли, а і по такій місцевості?

Р1. Обстріл постійний, хаотичний, можливо, щоб просто відповіді не було.

По всьому шляху, значить?

Р1. По всьому шляху, таке враження було, що по всьому шляху.

Р3. Це ж там їх ето, залижили шось, що в них БТР там зірвався².

¹ Мова йде очевидно про РПГ-18 «Муха».

² Уже після запису респондент 2 уточнив, що на наших мінах підірвалися російський танк і БТР,

У росіян?

Р3. Біля залізної дороги, бо ми їздили туди дивитися на нього. Так він згорів.

Р1. Біля залізної дороги де?

Р3. Да на глухому переїзді, ті[ль]ки через переїзд перейшов і зразу; посадку минув – і на полі зразу.

Біля села вашого не проводилось мінування?

Р3. Ні.

Дальше туди, да? На шляху?

Р3. Отут танк на їхній міні, наш танк гусеницею підірвався, де розстріляли хлопців.

А, вони там тоже міни ставили?

Р3. Да. Там були міни.

Р1. Це як на ґрунтовку з'їжджать, оце як пам'ятник, туди на поля до переїзда. Ну воно там нічого.

Р3. Там не багато напевно було мін, то[го] що практично приїжджали міньори і шось я не помню, щоб вони там взривали вообщє таке.

А розмінували там?

Р3. Там напевно, наші самі повзривались на їх [мінах].

Р1. Та ні, приїжджали хлопці. І з Ніжина були, і прилуцькі були. Вони все обстежували.

Р3. Були, но я не помню щоб вони там шось розмінували.

Ну наші ж, що мінували, вони напевно свої позабирали.

Р1. Да, вони познімали більше всього. Ми, в ці справи ж нас ніхто не посвячував, ми цього не знаєм. Бо те що вони робили..

Р3. Зовсім мало вони говорили.

Р1. Та нічого вони не говорили.

Р3. Ну я кое-шо знав. [посміхається]

Р1. Ну дак це ви знали, а ми нічого не знали.

А яку інформацію запитували наші військові?

Р2. Ніжинські військові просили інформацію про понтони. «Шукайте понтони, дивіться!»

А з села були мобілізовані?

Р1. Да.

Р3. На той час? На той час не було з нашого села мобілізованих.

Р1. З нашого села це ті, хто професійно служать хлопці військові, а на той час..

Р3. На той час ні.

А були якісь інструкції, ну наприклад, щоб хтось там в АТО служив, то одяг приховать, чи документи

Р1. Да, повідомляли нас у школі, щоб ціі стенди, де які були, там по-моєму у школі були, я сама лічно звонила Олегу Миколайовичу, щоб поховали.

Так це ваша ініціатива була чи це з громади?

P1. Ні-ні, з громади.

P3. Картотеку воєнну ховали.

P1. А в нас оце все висіло, ми нічого не ховали, прапори на стовпу.

Ну це ж старостат.

P1. Ну ми нічого. Ми за себе даже не думали. А це да, Олег Миколайович поховав був.

P3. В любий час могли іти.

Одяг не ховали військовий, чи такого не було?

P3. Даже не чув.

По селах там де була, ну ходили колони, то там і одяг ховали.

P1. Розумієте, може якби ходили, дак ховали б.

P3. Там по хатах ходили.

P1. Да, там по хатах, а ми просто, ну от ви кажете, переживали чи ні, та ну взагалі наче отак зі сторони спостерігали. Ну не вірилось, мені і зараз, я оце не можу усвідомлення того. Оце зараз наче воно сон пройшло, і ми наче в такому трикутнику, оце кругом нас усе ходило, а ми відбулися переляком таким. І то незначним, порівняно з людьми.

Ясно, дякую.

[пропущено розмову про фотографії]

Вихід російських військ якось вам запам'ятався, крім інтенсивних обстрілів?

P3. Дуже. Це дуже запам'яталось. Це ж в останній день наші танки виходили до їх, стріляли?

P1. Наче мені тридцять першого березня.

P3. Оце мені наче, як вони виходили вже орки, то наші ви[й]шли.

Ну по Більмачівці про танки не згадували.

P3. Виходили танки наші. Танки були за лісом у нас.

P1. Дак Більмачівка не знає цього.

P3. Не знають вони?

P1. Ми ж нічого нікому не розказували.

P2. *Танкісти наші останні два тижні робили рейди по колонах.*

P3. Виходили два танки. Тут стояло три танки в нас біля залізної дороги, а сюди два виходило. І вони виходили двічі, вони були один раз до тридцятого ще, а тоді вже в останній день були два танки, бо отуди ще йшли колона, «буханка»¹ тут стояла з солдатами, у них даже контакту не було, погано було нащот цього.

А як, до речі, було із зв'язком у той час, мобільним зокрема?

P1. Ну в нас якраз провели «Гранат» оцей провідний, якраз провели, і він же двадцять четвертого [числа] він так і зник, мабуть уже.

¹ Респондент має на увазі вантажопасажирський автомобіль УАЗ.

В перший день?

P1. Да, десь перебили, бо двадцять п'ятого його вже не було. І я перейшла, у мене ще діяла картка. Був зв'язок, но мені треба прив'язуватися до цього [нерозбірливо], Лайф у мене, оце Лайф працював у мене.

P3. Зв'язок пропадав.

P1. Глушили, ну воно і відчувалося якось.

Коли ішли колони?

P1. Періодично да. Ну, «Сигнал» працював незалежно помимо того, ну трошки приглушувало, но «Сигнал» працював.

Інтернет пропадав, значить?

P1. Да. По «Сигналу» спілкувалися, постійно на зв'язку були з міською радою, ну там може день, може два. В мене ще двадцять четвертого..

Двадцять четвертого лютого я ще їздила в лікарню з малим. Хоть нам уже сказали вранці, у нього шось із очима запалення було, нас повідомили, щоб ми нікуди не їхали (міська рада), на місці шоб були. Но я була [в Ічні]. В лікарні нормально, все швиденько, а черги біля банкоматів дуже великі були, в аптеці черги дуже великі були вже 24-го лютого.

Це десь у дев'ять-десять ранку [ми були в Ічні], а двадцять п'ятого ми вже на місці були, і вже в принципі всі все знали на той час, і просто сприймали те, шо сприймали.

Олег Миколайович говорив, що вертольоти частенько через село літали.

P1. Летали. Мабуть на Крупичполе.

Російські?

P3. По цій стороні. Вони говорять, що продукти возили, і забирали ранених. І раз їх обстрілювали, але не попали, приїжджала бригада.

Казав, що у нічний час переважно літали.

P1. Ну да.

А який інтервал руху у них був, не пам'ятаєте: години дві-три чи більше?

P3. І півгодини було, і ..

P1. Ми колись засікали наче, .. но вже воно просто.

P3. Вже час пройшов.

Ну ясно.

P3. Ми чули, шо вони летіли, хлопці слідкували, бачили, шо вони летять. І даже вдосвіта вони літали, шоб по видному були вони. Тут ходили зразу, потім шось таке перебило, сюди їх кинули, сюдою ходили.

Вертольоти?

P3. Сопровождав бойовий їх, три-чотири їх ходило.

Казали у Припутнях, шо вони так: два сідає, а два кружляє.

P1. Ну може їм ближче туди і видніше, в нас ті[ль]ки прольотом, транзитом.

Ну вони низенько навечно ж летіли?

P1. Шум гарно чуть було, і більшість, я так по тій вулиці живу, то мені от більше на цю сторону, мені сюди наче.

P3. Низько, вони низько летіли. Вони туди по Удаю. Зразу тут ходили, потім перевалили на ту сторону, а тоді їх там стрельнули – вони сюди перейшли.

По долині Удаю значить?

P3. А вони по Удаю ходили, а тут по полях, ну вони дуже низько летіли, ну верхівки майже дерев, вони низько дуже ходили.

P2. Російські дрони висіли над селом. У лісі наші ховалися, бачили їх.

Ясно. Літаки були?

P3. Літак тільки наш, ми просили з матюками [сміються], щоб розбили, отам збиралися вони, орки, виходили, і вже хлопці просто не видержали, [з] матюками дзвонили в Прилуки, що зробіть що-нібудь. Там їх куча було, страшне. Коли самолёт таки ж вилетів, був самолёт і там всадив, а вже ж що там як.

Це за Більмачівкою?

P1. Це на Смолове.

P3. Аж за Смолувим туди далеко.

P1. Да, як виходили, так ми чули в тій стороні, була авіація.

Бо мені не пам'ятаю хто, наче у Більмачівці хтось казав, що, каже, з Ніжина вже не достають наші «Гради», а тут (чи це військові мені говорили?), що не вистачало чим їх накрить.

P3. Не було чим, не було взагалі нічого.

P1. Воно стільки за той місяць було кожен день всяких цих, що зараз оце я.. Точно треба було сидать і писать щоденник.

P3. Коли його [було] писать.

P1. Так дійсно не було часу, я отак, вони на своєму, я по своєму, хтозна коли було його.

[пропущено кілька фраз про час і щоденники]

P1. А я ж сама більмачівська, і писала ж, і вчителем працювала, і писала історію села Більмачівки. Якби так і цей просто руки не піднімалися його все нотувать, не знаю чого даже, а тоді вже як в березні вийшли, думаю: ну треба було, там стільки подій було, всього було, ну запиши.

Добре. Після виходу, після звільнення, що запам'яталося? Були якісь події – відвідування села там, може щось помітне, політики якісь, волонтери, журналісти?

P1. Волонтерів дуже багато було. Ну, всі їздили, в принципі, на Більмачівку. Мартинівка дуже постраждала, хати погоріли в людей, один загиблий – розстріляли мужчину. Більмачівка без жертв, але теж постраждали, то більшість туди. Волонтерів дуже багато, ну як було, ну в нас потреби, хоча як сказати? Час такий, і діти маленькі, і пожилі, то привозили, церква там була, релігійні організації; була одна привозила, вибрали дітей до шістнадцяти років, якщо у сім'ї

є хочь одна дитина до шістнадцяти років, ми їм подавали [списки] і вони той. Ну багато, більшість на ті села, там і продукти і все. Ну і в нас же продукти були, благодійна допомога, мабуть, державна, отож пакети оті продуктові набори були; постійно оцим соціальним категоріям багато було – діти інваліди, багатодітним [сім'ям].

Тут, мабуть, такого не було, а по Максимівці були якісь руйнування?

РЗ. Ні.

Не зачепило.

Р1. Оце я хотіла, щоб ви з цією жіночкою поспілкувалися, ну це вона в кінці вулиці, не знаю чи пропливем вашою, чи може проїхать своєю.

РЗ. Я не совітую вам їхать туди [зараз].

Р1. Можете не проїхати. Обіцяла «[Рожнівка-]Агро» нам її підробить трохи, а це бачте, дощ. Ну вона так, там сім'я одна Безгубченки, ну вони виїхали в Ніжин, я їх опитала приїхала. [У них] дві кулі залетіли, з їхніх слів, у плитку біля пічки, вони її там поміняли, тобто звернення не було. І Олександровна оце що вона в кінці.

РЗ. І на фермі кусок якийсь прилетів.

Р1. Шось погнуло, ну ні втрат не було, нічого. Да, люди звичайно ховалися, ції летали над головами, що там, – кулі летали, горіла кукуруза запалювали; це Наталія Іванівна тоже там працівник, директор клубу, може б вона шось розказала, то ж вона прожила саме оці походи.

РЗ. Вони там більше бачили.

Р1. Там більше та вулиця крайня, і кукурудза загорялася, вони тушили, місцеві жителі тушили, трава чи сіно десь копиця загорілася, ну невелика...

Добре. А як на вашу думку, сильно змінилося село за оці сорок днів?

Р1. Я не сказала б, що змінилося, одне що мені сподобалося, що вони згуртувалися, бо я як стала.. Скільки я попрацювала – рік? Лютий – якраз рік я попрацювала, я з першого лютого призначена.

[20]22-го [року]?

Р1. Двадцять другого.. Чи подождіть, [20]21-го, а двадцять другого рік був. Першого лютого [20]22-го рік був, так. І оце одне що тут такі молодці, згурт[увалися].. та взагалі оце що ми працюємо, люди виходять у нас по тридцять-сорок чоловік прибрать кладовище. І тоді вони всі згуртувалися, всі! І я ж кажу: як отак всі один за одного, де що я може шось не знаю, но всі і, я ж кажу, чоловіки і жінки, все.

Дякую за інтерв'ю. Чергування ще довго проводилось у селі після звільнення?

РЗ. Було до сьомого точно, сьомого квітня.

Р1. Може ще з тиждень, до двох тижнів, а потім воно все так заспокоїлось більш-менш, і потреба сама по собі відпала. Ну люди слідкували. З'явився хто в нас, пам'ятаєте, на цьому з поезда мужчина невідомий, і він у пакеті кусочок

батона було чи шось таке, він каже: «Я переселенець». Чи він заїхав, ну звідкись він приїхав, ну визвали поліцію, передали шо десь допоможіть же людині шось цеє. Дак люди чітко: хтось появилсь новий в селі, – зразу повідомляли, і довго. Да й зараз..

Р3. Я даже ходив, некоторых питав: хто ти, шо ти. [сміються]

Р1. Були такі шо тоже тут, та хтозна де вони бралися, просто проходжувалися по селу, от схотілося пройтися по селу, до когось хтось приїхав, допустім, уже зразу дзвінок: «А чого вони ходять?»

Ну просто людина пройшла по селу село подивиться, розглядається. Зразу дзвінок, і зразу ото ж підходиш: хто ви, шо ви, познайомились. «Да я хочу пройтися подивиться». Ну не той час ходить і дивиться; приїхали, то перебувайте на місці, куди ви приїхали; то на сторожі, мабуть, до півроку було. . . . А зараз тоже: хтось приїхав – люди дзвонять.

Ясно, дякую.

ГОРОДНЯ

Запис Г-11

Респондент: *анонімно*.

Рік народження: *1955*.

Професія, соціальний стан: *пенсіонер*.

Стать: *жінка*.

Примітка: при розмові певний час був присутнім чоловік опитуваної.

Отже, перше питання: чи передбачали ви, що може початися війна? Чи може передчували?

Нихто й не думав такого, і даже і в думках такого не було.

А не було знайомих, які казали, попереджали, що це може статися або казали: ну, дивіться, якісь запаси підготуйте, підготуйтеся?

Ні, не було в нас такого і не готувалися ми нічого даже. Не було, я ж кажу, такого.

Ясно. Добре, скажіть, коли і де ви дізналися про початок війни? Чи запам'ятали ви цей день, момент?

Ну, дізналися, дізнались ми по новинах, це одне включили, ну новини, одним словом. А тоді ж як уже ішли колони, дак нам, спасіба, наши фермери Мащенко Олександр і Мащенко Володимир по телефону попередили, шо іде колона, шоб, ну шоб були у цьому.

Дак ми уже тоді знали, шо колона іде із сторони Іваниці. І тут вони у нас на горі ночували, между Іценковим хутором, і не доїжджая Городні, тут біля мосту вони ночували на горі. Так шо ми вже знали про це, нам хлопці, спасіба, сказали. Ну ми вже в хаті не ночували, ми уже пішли, там у нас погреб дальше, дак були ото в погребі.

У погребі цілу ніч?

Да, цілу ніч, тоді воно ж чуть у нас тут, як уже загули мотори, ми почули ото, вийшли із цього. Ну вони доїхали до мосту, спинилися там, провіряли ж видно чи міст не замінований, бо стояли довгенько, і ми вже тоді перейшли в сад, бо там дальше у нас чуть даже розмови їхні було.

Це вже видно було?

Да, воно ще ж не було цього, це вранці десь, часов у шість, отак десь вони вже завели танки і їхали. Перва колона їхала десь, мабуть, сто піїсят шість одиниць ми нащитали. Ну, вони проїхали, не стріляли, нічого, проїхали тихо і поїхали, ну ми вже тоді стали поратся, бо все одно ж господарство треба порать. Ну бачили: їхали новенькі аж блискучі тиї танки, техніка їхали, усе ж. Я в цьому

не розбираюсь, що воно там, ну їхали круз двір і ото поїхали туди в сторону [Ольшани].

Тільки техніка їхала, люди на техніці не сиділи, солдати?

Ні, зверху не було, машини були крити, ну на танках не було.

Не було солдат?

Ні, ні, а в критих машинах воно ж там не видно що вони, були люди, я думаю.

Ясно.

Це первий раз ото що ми побачили тую колону. Ну, тоді через, не знаю через скільки часу, скільки днів пройшло, знов нам хлопці подзвонили, що їде ця колона назад. Но ми вже так не дуже і цеє, ну стояли ми вже нагорі, вже вдома побоялися. Там у сусідки, вона у нас була, а тоді ми пошли туди, дак уже дивились канешно, і підбита була техніка, і вже ж закіптюжена все. Ішли вони назад в сторону Іваниці.

Ну, ми ж уже, ну все рівно ми в хаті вже не ночували, ото все время були в погребі, тоді пошли там на горі в сусідки були. Ото спостерігали вже як назад ішли; їх, по-моєму, восім[де]сят скількись пройшло, не пам'ятаєм.

Ага. А крім цих колон були ще інші чи це одна ті[ль]ки туди пройшла, а потім назад верталась?

Я думаю, що це ж і назад вона вернулася, бо не було, оце ж [за] проміжок цей не було, вони як пошли туди, а тоді вже верталися назад вони.

А так їхня техніка не їздила через село?

Ні, ні, ото колоною вони пройшли і вертались назад.

І колоною назад вертались?

Да, да, а тоді знов через скільки... я вже не пам'ятаю через скільки, знов сказали, знов [...] нам подзвонили хлопці, спасіба, ото вони нас держали все время на зв'язку. Постоянно, як тільки колона йде, вони подзвонили, що будьте той, ми знов. Ну, ми вже недовго в погребі були, а були там на горі в сусідки, і ото ж дивилися тоже. Другий раз сто восімесят шість чи скільки, Віктор, пройшло їх?

Це знов вони?

Да, знов вони йшли.

На Ольшану, це получається?

Да, да.

Перви ішли сто пійсят..¹

Да, я сказала, 156.

А другий, в Колесниках чи де там.. парла дали [ім] там.

Це вони вернулися, а третій раз як уже ішли, що ми стояли з Надею считали, це їх було сто восім[де]сят скількись.

¹ Тут і далі іншим шрифтом курсивом виділено слова чоловіка опитуваної.

Да тут є хлопець поранений, він би розказав усе. Вони тут на фермі, в силосній ямі..

Ну, то наши хлопці оці ж, шо діжурили, дак ото після першої як вони поїхали ції ж, чи розвідка була чи хтозна, но наши сказали ж де вони. І ото пошли, там у нас ранче свинарня була, тепер хлопці построїли ангари, дак там ото була перестрілка і поранило. [...] Андрій, його цей, дак поранило в плече, ну задержали там цих. Задержали цих хлопців¹, передали ото в Ічню. А тоді знову нам подзвонив Машенко, шо йде дуже агресивна колона, це ото після того як їх розтой, і скинули ж фото (у мене ще цей не був телефон, нам показував сусід), уже в їх було сто осім[де]сят шість одиниць; ішли вони вже як: одни пройшли, через трохи переривами, тоже ж стояли отут.

Частинами, получається.

Да, ну вони йшли разом, тільки перетой. Тут вони вже як проходили, дак стріляли з автомата, вони вистрелили туди, видно ж боялися, воно ж тут у нас провалля, дак боялися. Дак вони ото потой, і поїхали знов. І оце більш у нас таких масових колон не було.

Ну, а так ото спасіба хлопцям, хлопці нас попереджали. Якби не хлопці, то так старосту не бачили б і не чули тую старосту, може, я ж кажу.. Ото таке у нас було.

Ясно, а в які дні ці колони ішли, ви не замітили?

Я не пам'ятаю цього вже точно, воно ж не той, не пам'ятаю.

Як місцеве населення сприйняло звістку про війну? Як люди реагували?

Та паніка була, з магазіна все повигрібали.

У вас магазін тут є, да?

Да, єсть Кияновського магазін. Дак позабирали мабуть і те, шо годами лежало, дак позабірали – нічого не було. Ото спасіба, я ж кажу, фермерам, шо і хліб завозили вони. Бо вони ж [росіяни] стояли в Ольшані, проезде ниякого ж, двіженія не було, ни хлібних машин нічого, дак фермери ото – як уже він проїжджав, якими дорогами, хтозна, – ну завозив, і хліб людям роздавав, і муку завозив роздавав людям, ото спасіба хлопцям.

Дак вони десь у магазіні роздавали чи десь місце було?

Ну, вони привозили у магазін, а люди заходили брали. І муку розважували, він зерно одвіз і змолов, і привозили людям муку роздавали. Ну, а тоді вже хлібна машина стала прориваться, дак уже тоді хліб стали завозить.

Як населення готувалося до зустрічі з ворогом? Можна щось сказати про село, односельчан?

Нихто нічого не ждав, і не думав, шо воно таке буде, всі в шоці були. Нихто, я ж кажу, нихто нічого. Ну хлопці ото організувалися зразу ж, це ж у нас тут вуличне освітлення, дак і світло ж отключили поїхали, ну пошли ж по цьому. І ото

¹ Мова йде про російських диверсантів.

ж діжурили там, щітали, передавали дани, і щітали ж, супровождали цей, і ото ж діжурили самі од себе.

Ясно. Як люди, а до речі, тут вони [росіяни] не зупинялися по селу ніде?

Ні, ні. Вони зупинились отам коло мосту, як провіряли, і вони прямо їхали просто через село, переїхали і всьо. Не спинялися ніде.

Ясно. Як люди реагували взагалі на них, просто тікали чи як було?

Ні, воно не страшно було, ще ж ніхто не знав як воно. Ну стояли, рот роззявивши, ми стояли, щітали, інтєресно ж було скільки, яке, ну щітали [й] передавали ж хлопцям, хлопці далі передавали, бо в нас же ж все як на ладоні. Воно ж тут дерев ще не було листя, дак стоїш там нагорі й видно осьоде все на світі. І так люди по трасі стояли ж передавали, ну щітали тоже. Такої шоб паніки не було, бо не було ж такого, я ж кажу, в нас шоб.

Добре. Чи були у вас якісь знайомі, родичі в Україні чи не в Україні, які не вірили або не знали у перші дні, що росіяни напали на Україну?

Ну, в мене таких родичів, не було у нас. У нас у Владівостоці, дак вони давно з нами вже зв'язку не підтримують, так шо в нас таких не було.

Чи запам'ятали ви якісь події в селі у цей період лютого-березня? Ну, правда, вони тут не проходили, ну шось таке, шо запам'яталось, можете сказати, чи не було такого?

Ну, такого не було ж у нас, я ж кажу, ото тільки дивились, шо ішли туди блискучі, а назад поїхали в кіптяві да шльопали гусеницями по цьому тоді після того. А такого, я ж кажу, вони так у нас тихо пройшли, агресівного не було, ну ото з автоматив вистрелили, дак то.

Ясно. Що змінилося у житті мешканців села у ці місяці, в лютому і березні, які найбільші зміни були, чи люди стали більше гуртувалися, чи навпаки стали сидіть по хатах більше, шо можна сказати?

Ні, люди навпаки стали більш якось, ну так і допомагають, і продукти зносили, й гроші зносили, люди усе ж оце організовували, і звозили у сільську раду, передавали і продукти, я ж кажу, і гроші, хто скільки міг. Нихто не одказувався, нихто, тільки сказала Васильовна – так і попривозили. Дуже, я ж кажу, несли все шо можна, хто шо. Ну, одежи такої ні, а ото таке – носки, отаке, бо такої одежи не зносили.

У сільраді був пункт збору?

Да, да, Василівна ото обдзвонювала всіх хто той, і всі зносили, не було такої людини.

Василівна це староста?

Ну да, це діловод вона у нас.

[¹]

¹ Персональні дані тимчасово приховано з міркувань безпеки.

Ага, ясно. Чого найбільше боялися ви в той період?

Ой, боялися хтозна чого, ну зразу не страшно було, а тоді вже [як] почули, що у людей робилося, дак уже канєшно, як остання колона, як подзвонив Михайлович Сашко і Володя, що ідуть агресівни, дак канєшно страшно було, що спиняться. Ми ще ж осьоде над трасою, круз двір ідуть, дак канєшно. І худоба – куди що забереш, сами-то повтікали, а куди ти виведеш. Дак ото із-за того й боялись.

Які найбільші труднощі переживала ваша сім'я у той період?

Ну, таких їсти ж у нас було ще, щитаєте це ж село, таке усе було що той, ну, не знаю, якось воно із переляку дак наче труднощів не замічали. Главне, що живи, здорови, главне, що не стріляли, що будинок цеє. Переживали за сім'ю: в Чернігові ж діти, в Чернігові сестра, там же сумне, вони ж не виїжджали.

Не виїжджали?

Ні. У другої дочки там вобщє оце у Киянці там ото ж було страшне, дак вона в Чернігов із дитиною переїхала. Ото за те переживали, що не доведи Боже, що хтозна. А так шоб за той, дак, ну в нас тут, я ж кажу, що пройшов да й.

Добре. Чи були труднощі з медикаментами або якимись речами першої необхідності?

Да, з медикаментами канєшно були. В мене чоловік на тому, давленіс, дак в його ж багато препаратив. Ну, спасіба, тоже помагали, привозили у сільську раду, Василівна, вже не знаю – волонтери чи хто там – не знаю, так що ото перебоїв пока не було, бо йому треба каждый день приймать. А так медпункт не робив, бо вона в нас із Ольшани їздить.

Чи були труднощі з електрикою або мобільним зв'язком?

Ні, ви знаєте, як на диво, мобільний зв'язок, особливо МТС¹, дуже харашо, молодці – не то що, у любий точці можна було подзвонить. Київстар, канєшно, трохи важче було, Лайфа у мене немає. З електрикою перебоїв не було в нас.

Не було?

Ні, у нас не стріляли. Там же хоть по трасі трансформатори стоять, вони проїхали просто і все, так що у нас не було. А тоді вже, як начали одключать у людей, тоді вже і в нас одключали, ну дак що – пережили.

Ну це вже на осінь?

Да, да, то не страшне.

Ясно. Чи були якісь наслідки перебування росіян от у вашому селі, шось, крім того що проїхали, таких наслідків не можете сказать?

У нас такого ничого.

Ясно, а скажіть, будь ласка, по повітрю чи були якісь засоби пересування: літаки, вертольоти?

Літаки ж летять, дак хтозна чиї вони, ну летів, по-моєму, МІГ, це як колона туди вернулася, бо ми на тому були, воно як прошуміло – і чуємо, вже там

¹ Респондент має на увазі мобільний зв'язок від компанії Vodafone (раніше - МТС).

взривається, значить ото цеє. А так хрін його знає, чиї вони летять, чи наши, чи чужи, ну не оце вже як начали масово дрони літять, дак чули люди, шо і в нас через Городню ото наче трактор їхав.

Шахеди оці?

Ага, я вже в одинадцять часов у хату захожу, дак я такого не чула.

Вертольотів тоді не було помітно?

Ні. Ну, а самолёти, я ж кажу: хтозна чиї вони летять, їх же не розбереш.

Ясно. Чи пам'ятаєте от кінець березня, початок квітня, оці дні, коли звільнили вже Ічнянщину, чимось запам'яталися ці дні? Хтось приїжджав до вас може, якісь волонтери, політики, журналісти?

Не, не було у нас політиків, ми їх бачить не бачили, вони тільки перед виборами їздять. А волонтери приїжджали, привозили й продукти, і цеє, приїжджали; і з Прилук приїжджали, передавали тоже. Були, продукти привозили.

Якихось руйнувань по селу не було?

Ні, ні. Такого не було.

Добре, дякую вам за інтерв'ю, в принципі достатньо.

Запис Г-21

Респондент: *Анонімно.*

Рік народження: *1989.*

Професія, соціальний стан: *діловод.*

Стать: *жінка.*

Місце проживання опитуваної: *село Городня Ічнянської ОТГ.*

Дата інтерв'ю: *14 серпня 2023 року.*

Місце проведення: *село Городня, вулиця.*

Кореспондент (інтерв'юер): *Кривобок О. П.*

Стенограму аудіозапису виконала *Анастасія Щітка.*

Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Чи передбачали ви, що може початись війна, а може передчували, кожен по різному?

[*сміється*] Ні, я в це навіть не вірила якось. Могла даже поспорить шо.

Впевнені були, що нічого не буде?

Да, не буде.

А от Володимир Миколайович казав інакше.

Да, ми спорились майже, він був впевнений, а я казала: «Не може такого бути».

А рідні ваші, близькі, не було таких, що кажуть: «готуйтеся, запасайтесь»?

Ні, ми на цю тему якимось... не дуже спілкувалися.

Тобто до можливого конфлікту ви практично не готувалися?

Не готувалися.

Скажіть, коли і де ви дізналися про початок війни, чи відклався цей момент у вас?

Да, о четвертій, о п'ятій годині ранку, двадцять четвертого числа почалися вибухи. [шум автомобіля].

Це з боку Ніжина, Чернігова? Даже тут було чути?

Да, да. Дуже було чути у нас.

Ага, я даже і не подумав [би].

Ні, які і в Києві були взриви – чути було, дуже було чути.

Так, добре. Що ви запам'ятали про перший день війни?

Ну, про вибухи, а так взагалі. Ну, більшість це взриви.

Тобто життя села в перший день практично ще ніяк не змінилось?

Ні, вже змінилось, уже нікого ніде не видно було, кожен вже був.. тільки думав про війну.. і більш нічого.

Ясно. Як місцеве населення зустріло ці звістки, окрім паніки?

Тривожно.

Були якісь черги за продуктами?

В перші дні да. Все, що було в магазинах, все порозгрібали звичайно.

А от із приводу переміщення: чи були ті, хто намагалися виїхати з села, чи навпаки, може хтось у село приїжджав?

Ні, в село з Києва вертались. З Києва були люди.

Родичі якісь приїжджали?

З села ніхто нікуди не виїжджав, всі залишились.

Багато було таких, хто приїжджав?

Не дуже, може сімей п'ять. З Харкова були люди, з Києва. І все, не дуже багато.

Чи були попередження про можливу зустріч із ворогом, про наближення росіян?

Ну, коли вони вже почали вже йти через наше село, да, тоді вже намагались передавати якимось, щоб люди були.

А вас не попереджали, тобто це застало зненацька вас чи ні?

Ні, [тобто] да, коли вони вже зайшли до нас в село, тоді вже.

Не пам'ятаєте, який це був день?

Ні, не пам'ятаю.

Двадцять четверте це був четвер, двадцять п'ятого це була п'ятниця..

Двадцять п'ятого [лютого] вони вже були, на наступний день були.

Не пам'ятаєте, скільки колон проходило через село?

Ні, цього не пам'ятаю.

Не зупинялись вони тут?

Зупинялись, отам при в'їзді в село вони зупинялись, моста оглядали чи не замінований. Зупинялись, і на ночівлю вони зупинялись.

Як населення організовувалося, ну, в ці дні, що можна сказати про людей?

Згуртувались, на початку війни згуртувались. Переселенцям допомагали, в кого чого не було, всі всім ділились, люди згуртувались, були згуртовані.

Так. Як складалась ситуація з продуктами харчування в селі в цей період?

Ну, як? Всім всього, все всім було. Ділились, взагалі всі ділились.

А чи був зв'язок з іншими селами, в період оцей руху колон?

Да, завжди ми були на зв'язку з старостою.

Ні, маю на увазі рух між селами, не тільки контакти, а чи можна було проїхати, наприклад, із Городні там в бік Іваниці чи в бік Прилук?

Ті, хто давно тут мешкає, ті хто знає різні дороги, звичайно можна було [*шум автомобіля*].

Ага, тобто по об'їзних рухались?

Ну, рухаться не рухались, лишніх, як таких, рухів ніхто не робив. Це за потреби там нам фермера допомагали з постачанням хліба. Ну, взагалі там, якщо комусь якісь важливі медикаменти нада було, в таких випадках – да. В інших ніхто нікуди не пересувався.

Ясно, ясно. Чи були в селі чи в окрузі якісь події, пов'язані з російською окупацією, там обстріли, бойові дії, шось таке?

Ну, це, ну як, казали в Ольшані шось там було, а у нас спокійно все.

Бойових дій практично не було?

Да. [*шум*].

Чи спостерігався рух повітряних об'єктів: дронів, вертольотів, літаків?

Ну, ноччю, як дивиться на небо – да. Ноччю дрони були помічені.

Ага. А чії – хтозна, да?

Да, чії звичайно хтозна.

Ясно, ясно. А літаки, гелікоптери?

Ні, ні, нічого.

Не було такого.. бо Миколайович говорив, що вертольоти пролітали над селом.

Ну, наші пролітали.

Це були наші?

Я ж дуже не розуміюсь на цьому, ну мені чо[го]сь кажеться що то наші.

А скільки разів не скажете?

Ні.

В один бік летіли чи і назад верталися?

Та кружляли просто, кудись туди літали, а так я дуже в цьому не розуміюсь.

Ясно, тобто були помічені вертольоти, але шось більш конкретно ви сказати не можете?

Ні.

Добре, які настрої панували серед населення у цей період? Що люди говорили між собою, як спілкувалися, от, чого очікували?

Чого.. перемоги звичайно очікували. А так.. ну як – дружні відносини, всі спілкувались з одним одним якомсь дружно.

Чи були перебої в постачанні електрики?

Ні, перебоїв в електриці не було.

З мобільним зв'язком проблеми були?

Ну, бувало, глушили, мабуть, як вони їхали, бувало зв'язок глушили.

В період руху колон глушили?

Да, глушили, а так взагалі можна було зв'язатися, коли не глушили, тоді зв'язатися можна було.

Чи було в селі влаштоване чергування чи охорона вулиць? Наприклад, от режим світломаскування, чи наглядав хтось за ним?

Режим світломаскування був у нас. Всі дотримувались цього режиму, ну і звичайно кожен був, як то кажуть, на варті. Кожен спостерігав, люди хоть і боялись, але все одне, як цікавість перемагає страх, кожен був зацікавлений, скільки колон – читали, скільки техніки – все доповідали. Зараз просто воно з часом забувається, перші дні всі мешканці звонили, скільки доповідали, скільки техніки, в яку сторону рухаються, що до чого все було згуртовано.

Чи були спроби якісь мітки поставити по селу?¹

Ні, такого не було.

Не залишилось фото, відео з того періоду?

Ні, ніхто нічого не знімав, всі десь якомсь спалаху, в нас всі оберігались цього. Дуже боялись, якщо десь вони якусь почують небезпеку, щоб токо не стріляли по селу, вони боялись. Так шо.

Скажіть, будь ласка, а чи були тут диверсійні групи російські?

Була одна, токо хто вони – не знаєм. Та й по телебаченню ж колись передавали, шо піймали.

Ясно. То це в селі чи поза селом?

Ну, за селом воно, не в селі, а за селом, недалеко біля села знайшли.

Так, чи була взаємодія мешканців села з теробороною, хто взагалі їх ловив?

Я цього якомсь. [*шум автомобіля перебиває голос*]. Не знаю.

¹ Дане запитання було поставлено у кінці інтерв'ю, але перенесене вище по тексту за логікою змісту.

А кажуть, у вас поранені були в селі?

Ну, трошки було. Сталось така ситуація. Але подробиць не знаю.

Які найбільші труднощі відчувались у цей період?

Ну, труднощі, це, мабуть, психологічна якась така дія: не знаєш – що буде, як воно, надієшся звичайно на краще, але це невідомість.

Ясно, а давно ви працюєте діловодом у селі?

З 2018-го року.

Це в той період, як вибухи були тут?

Да, якраз воєнбаза коли зривалась.

Пам'ятаєте той період?

Да, пам'ятаю. Я думала, то тоді війна почалася вже думалось, ну оказується, що то ще було.

Розкажіть як це було? Бо ми цікавимося, чи можна порівняти ці дві надзвичайні ситуації, чи вплинув якимось досвід переживання от попередніх подій на поведінку під час війни?

Вплинув може, коли зривалась воєнбаза, ти ще розумів, що ти можеш кудись виїхати. Забрати дітей і відвезти у безпечне місце. А коли почалась війна, оце єдине з чим можна зрівняти, що від війни нікуди не дінешся.

Ясно. А кажуть, були якісь спроби організувати евакуацію у селі, наче таке було?

Ні.

Не було. Це в [20]18-му.

Ну, в [дві тисячі] вісімнадцятому – да. Всі, в кого машини, виїжджали, бажуючих вивозили, да, у вісімнадцятому було.

Якусь техніку надавали для цього чи на місці шукали?

Надавали й техніку, і автобус був, і мешканці села, в кого є транспорт, забирали сусідів, знайомих.

Як довго люди перебували поза селом у той період, не пам'ятаєте? Чи в кожного по своєму?

Не дуже довго.

Ви виїжджали з села?

Да, виїжджали, але в основном у всіх хазяйство дома, ніхто нікого надовго не залишав. Виїхали, якимось визначились з ситуацією – і всі повертались. [*шум автомобіля*].

А от скажіть, у цей період російської присутності якимось готувалось до можливих бомбардувань чи нальотів, чи обстрілів, тобто як це було?

Ну, мабуть, в кожного на рівні як то самозбереження чи навіть не знаю. Ну як готуватись, нічого ти вже, в бомбосховище за дві секунди ти не зробиш. Звичайно, хто в погреб, потім люди вже стомились. Дехто не ховався.

А з чим було пов'язано, це коли ішли колони, чи коли були повітряні тривоги – ховалися?

Коли ішли колони.

Так. Чи були труднощі з медикаментами, чи були люди, які потребували особливої допомоги у цей період?

Ну, ні, з медикаментами не було труднощів, в основному в людей все було, потом – ну як? – доставляли, з медикаментами якось вирішували. Гуманітарні допомоги були передавали, місцеві, хто міг виїхати десь щось купити – привозили. Такої критичної потреби не було.

А як у вас із медичною допомогою було, є у вас ФАП у селі?

Да, є ФАП.

Працював він у той період?

Працював.

Ага, харашо. Як ваша сім'я пережила цей період, от щось з особистих спогадів?

Ну, крім [шум автомобіля перекрив голос]. Переживання за дітей більш.

Чи відзначали ви у цей період свята родинні, може дні народження, восьме березня?

Ні, звичайно. Не до свят було, не до днів народження. Настрою не було.

Не відчувалося зовсім?

Да.

Так, добре. Чи можна [про] якісь наслідки перебування росіян на цій місцевості, от стосовно села сказати? В принципі, таких шкоди і змін не було?

Ні, нічого.

А ці диверсанти, яких затримали, вони в село не заходили?

Не зайшли.

Добре. Шо ви можете сказати з приводу волонтерської допомоги?

Ну як, волонтерів у нас, у нас на час війни був кожен по своєму волонтер, кожен чимось допомагав [шум автомобіля].

Так, а як це організовувалось на рівні села, адже мали були якісь збірні пункти, от щось таке?

Збирали, зносили до приміщення сільської ради, збирали в кого що є.

З перших днів чи вже пізніше?

Ну з перших днів, коли не було руху такого, коли колони йшли [і] не було відкритого руху по інших селах, то це було, як сказати, внутрішнє було. Пересенням тим, що приїжджали, допомагали, а тоді вже як.

Це переселенці зі сходу чи ті, що приїхали?

Ні, ті що приїхали під час війни [шум автомобіля].

А в них були якісь труднощі специфічні, вони мабуть не очікували, що тут довго затримуються?

Не очікували. Є ж такі, що просто будинок стояв давно, там баба, дід [колись] жили, що продуктів не було, таке. Ну, в принципі, що в кожного щось на городі єсть, потреб у нас. А тоді вже, як був відкритий рух, тоді вже ми збирали допомогу, приїжджали, забирали.

А хто проявив ініціативу? Це такі запити були, чи хтось із людей хотів допомогти, хто кинув клич?

Взаємне у нас було. Да. В нас було взаємне, якщо і людей ініціатива була, і якщо поступав якийсь запит на міську раду чи до старости, на якусь потребу.

А були такі запити, да?

Ну, це в основному були такі – для військових допомогу якусь гуманітарну. [шум автомобіля].

А хто від військових подавав, це тероборона була чи військові частини?

Я цього не знаю. Ми в нас, у мене зв'язок з старостою, староста вже з ким там куди шо, цього не знаю.

Ви маєте на увазі гмирянського [старосту]?

Да.

А так напряму зв'язку з місцевою владою не було, тільки через старосту?

Ну, я зв'язувалась через старосту.

А з Ічні не телефонували вам, не дзвонили у цей період?

Ні, вони завжди тоже на зв'язку були, токо якщо там які потреби в нас, я звертаюсь до старости.

По субординації, як то кажуть.

Да.

Тобто випадків напряму кудись звертатися, таких не було?

Ну да, я до старости, а староста тоді ж у міську раду.

Ясно, дякую вам. Не пам'ятаєте, коли от припинилися оці події в селі, які це було числа?

Ні, цього, ми всі тоді.

Чи був якийсь момент, шо ви відчули, шо звільнення настало, чи так не було такого яскравого дня якогось такого?

Ну, день звичайно той не забудеться, коли ми почули шо [шум автомобіля] наші вже тут, і женуть їх подалі звідси. Це канешно не забувається, числа не пам'ятаю, коли це було.

Ага, ясно, так. Добре, хто після, ну [після] оцієї дати, хтось відвідував село з метою допомогти, поцікавитись, як ви пережили цей період, чи є якісь потреби, от може чи громадські організації, чи влада, чи волонтери?

Громада наша звичайно. Староста, міський голова, звичайно, вони питали, ну так як.

А сюди не виїзжали, ні?

Приїжджали, з гуманітарними допомогами приїжджали, з Ічні привозили. Ну так як ми дуже в цьому потреби не мали, люди в нас сáми казали, шо везіть кудись, де більш потребують.

Так. Якась шкода – не було такої, чи була якась шкода від росіян?

Ні.

Добре, дякую. Як ви думаєте, як змінилося село порівняно з довоєнним періодом, чи село, чи може краще селяни сказати, що змінилося?

Дружні стали.

Добре, дякую вам за інтерв'ю.

Запис Г-31

Респондент: *анонімно.*

Рік народження: *1956.*

Професія, соціальний стан: *пенсіонер.*

Стать: *жінка.*

Чи передбачали ви, що може початися війна?

Я передбачала, но мене переконували, що не буде. Ми ще, у мене сестра двоюродна у Києві, ми перед цім розмовляли, я кажу їй так. А вона: «Не буде, та ти шо, да шо ти таке». А я кажу: «Буде. Побачиш, кажу, буде». Я й не знаю, я впевнена, як отак проаналізувати, як воно з чого починалося і чого вони сюди йшли в Білорусії до границі. Ч[ог]ось мені казалось, що це буде. Я за це, за ті роки я не передбачала. Ну як, не могла даже уявлення шо в [20]14-му році. Я приїхала, були ми в Прилуках ремонт робили, приїхала додому, а син дзвонить: «Мамко, ці хлопці, шо ремонт у нас робили, мамко, Серьожа вже на Донбасі». Він десантник, уже, каже, він на Донбасі війна. А тут можна було, ми ще спорились із сестрою.

Ясно. А чи готувалися ви до можливої війни? Запаси якісь?

Ні, а хтозна, та ну які, ну в селі обично запаси – в усіх усе є у погребях, ніхто і коли воно буде, просто.

Якихось закупок перед цими подіями спеціально ви не робили?

Ні, ні, ніхто ніяких закупок не робив, ніхто даже.. як вам сказати, більшість була, шо не буде цього, війни, так балакаєм: та ні не буде, да не повинна бути.

Ясно. Коли і де ви дізналися про початок війни?

А, про початок війни? З телевізора, проснулась, серед ночі не спиться, попила лікарство, включила телевізор. Включила телевізор, шось там дивилась і задрімала, стріля, стріля, стріля, «война», думаю, дивись – кіно про войну іде, а подивиться очі не розплющаються, бо я вже ж напилась лікарства, і цілу ніч до трьох часов чи до чотирьох я не спала, а тоді заснула, і оце так: подивлюсь, задрімала, стреляє. А тоді вже як проснулась у шість часов, дак підожди – шось же ж не таке. «Война почалась» – от я почувла з телевізора.

По телевізору. Бо казали, що у вас і вибухи було чуть іздалека?

Ні, зразу вибухи перви дні не було чуть, я зразу тільки оце цей, годин у вісім побігла на трасу сюди до [сусідів¹], кажу, «Ніна, война почалася». А, і сину подзвонила у Прилуки. Він каже, война почалась, ну вже пізніше я йому позвонила, він каже: нас уже отпустили з роботи, ми дома. «Так, – я кажу, – ти будеш сюди їхать чи в Прилуках?» Він каже: «Нам сказали що ще не знаєм, по місцю проживання були». Ну я побігла до сусідив до [...], кажу: «Война почалася». А вона каже: «Война почалася». Ми сіли в них під двором на лавочці, а воно ото чуть «гу-гу-гу». Ми сидимо, кажемо: «Дивися, що воно, чи танки ідуть, куди ж воно». Ми чуєм, що гуде, но ми не понімали що сюди, нам оддавало що воно отуди кудись іде, отуди кудись іде.

Просиділи до вечора. Оце ж, не помню знов же ж, не пам'ятаю чи в перший день чи на другий день, десь у п'ятому часу дзвонить син і каже: «Мамко, дивися, прорвалися з Парафіївки на Іваницю танки, колона – каже, – йде, і буде іти через Городню, дак дивись, не включай свет і ховайся, не цей». Я ж бігом побігла до [сусідів], кажу отак і отак, прорвалась колона, і нам чуть, що тут уже гуде недалеко. Це було начало п'ятого.

Це ввечері було?

Да, вечором. Я бігом. І тут Сашко звонить, [...²], каже: «Михайловна, прорвалася з Іваниці йде колона, дак дивіться, – каже, – не включайте свет і ховайтеся кудись, бо хтозна як воно буде». Ну й тут хлопці були, я пішла, [а] хлопці свет повключали. Я пішла, кажу: «Хлопці, не включайте свет, бо прорвалась колона, дак не включайте свет, щоб з гори не жажнули, кажу, сюди, бо горить [світло]». Це ж дерева, дак не видно, а тоді листя попадало, так видно сюди все. Кажу, не включайте свет. Ну, документи мигом, лікарства, документи в сумку, і оце ж туточки над трасою стала, стояла, стояла до семи годин. Воно чуть, що тут недалеко «гу-гу-гу», а не йде дальше. Дивлюся: у [сусідів³] по двору хтось ходить фонариком світить, я фонариком посвітила, кажу: «Вітя, щас я йтиму до вас». Ну якось уже стало – і ноги померзли, і самий жутковато. Кажу, щас я йтиму до вас. Я пішла до них. Стояли, стояли в дворі, тоді полізли – в них не такий погреб, в них є такий погреб, а то на городі яма, куди буряки вони вкидають. Ми позалазили туди в яму, сиділи, воно «гу-гу-гу». Сиділи, сиділи, ну в закритому приміщенні, я вилізла, вилізла сюди ж до траси.

А там накриття якесь було?

Ну да, зверху дерев'яне таке накриття, ну главне що воно на городі, не над трасою, на городі не видно його. Вилізла, сюди ж у дворі зразу стояли, тоді підійшли сюди ж до забора над трасою. Давай дивіться: машина якась їздить,

¹ Персональні дані тимчасово приховано.

² Персональні дані тимчасово приховано.

³ Персональні дані тимчасово приховано.

матається, сюди поїхала – назад поїхала. Коли отут машина під'їхала, біля колодязя у нас розвернулася. Я зразу подзвонила до сина, кажу: «Серьожа, ти де?» – «В Прилуках». Я кажу: «Ти цей, не приїхав додому?» Каже: «Ні». Я до Сашка набираю до [...], кажу: «Саша, ти не приїжджав до мене?» Він каже: «Ні, а що таке?» «Розвернулася якась, – кажу, – машина біля колодязя, постояла, і доїхала до Чухитка туди, і зупинилася. Зупинилася, і чуть по телефону, шо балака, загилив матом і каже: перед Ольшаною.. і за Іваницею». А він каже: «По українськи чи по російські балака?». «Матюхавсь, – кажу, – по українськи». Ну ми [з сусідами] стояли, стояли, а воно блима й блима, отуто ж стоїть. Я кажу, [що] пойду подивлюся, і вже собралась і йти. Кажу: «Пойду подивлюся».

А було ще видно?

Та ні, це вже було десь після семи часов вечора, вже десь около восьми було. «Пойду подивлюся». [Сусід] каже: «Не йди, куди ти». Я в хвирточку, і вже й хвирточку відкрила, а він не пустив, каже: «Не іди, бо хтозна хто там». Коли й Сашко дзвонить (вони ж уже созвонились напевно з парафіївськими хлопцями блокпостами): «Не здумайте йти, бо то напевно їхній веде». Ну я ще фонариком туди ж помигала на гору, помигала, помигала на гору. І він, машина поїхала на Іваницю. [Але] як поїхала на Іваницю, – куди ж, як вони на горі стоять [перед селом], куди ж вони можуть поїхати? Ми гадали, гадали – хтозна, куди вони поїхали. Серьожа дзвонить, син з Прилук, каже: «Мамко, де вони?» Кажу: «На горі стоять». А хлопці уже на блокпостах у Прилуках готовляться, все стягують і цеє ж, стрічать. Кажу: «Нема, вони не йдуть, на горі». І там же хлопці наблюдали, де тракторний стан, їм туди на трасу видно, вони туди дивилися. І Сашко созвонюється, каже: «Вони на горі стоять».

І так ми до дев'яти чи до піводинадцятої [ночі] десь. Позвонили, зв'язались з Гмирянкою, гмирянці кажуть, шо «у нас нема, в нас тихо, нема ніде нікого й нічого». Ну ми в хаті, і я вже додому не йшла, [сусід] каже «Будь тут». Полягали, отак-от по черзі: то [сусід] вийде, то [сусідка] вийде, то я. Так: задрімаєм – прокинемся, опять задрімаєм – прокинемся. Коли [в] чотири часа [сусід] заходить, каже: «Так, дівчата, вставайте, бо, каже, німці наступали в чотири часа, будуть і вони в чотири часа лізти». Ну ми ж повиходили, бігом же ж у яму, коли «гу-гу-гу», а воно в ямі так аж земля наче двигтить. «Гу-гу-гу», сиділи, сиділи ми, тоді ж воно «гу-гу, гу-гу» – наче їдуть сюди. Доїхали й стоять, «гу-гу-гу». Вилізла, [сусід] каже: «Не лізь». [сміється] Кажу: «Ні». Вилізла. Давай же на город. А в них город і воно видно туди до ставка; вони зупинились біля ставка, і там же світять, шось біля ставка лазять. Сашко звонить, каже: «[...] ¹, ви не знаєте, де вони?» Кажу: «Біля ставу шось вони лазять, – кажу, – може дивляться, чи не замінюване, чи воду заливають». І там вони в чотири часа пішли, і десь около шести вони почали йти, ото стільки, дуже довго вони там були, біля мосту шось робили. Ми ж уже [усі з

¹ Персональні дані приховано.

ями] повилазили, коли Сашко й каже: «[...] Ви ховайтесь, бо над вами безпілотник літає». Я кажу: «Де він – нема, нічого не літає». А він каже: «Да як не літає, як ми бачимо, що над вами висить». А тоді додивилась, що зірок на небі не було – а воно отак наче чотири зірки, оце отутово, вони ж біля мосту, і воно тут.

Це навечно дрон був.

Да, дрон же ж цей.

Безпілотник же летить, а дрон може зависнути.

Завис, ага. А ми тоді до дерева попритулялись, все одно ж не ховалися, попритулялись. Стали вони їхати, зразу сюди ближче підійшли, а тоді до забора. А в них забор дерев'яний, такі щілинки, дак ото зразу між щілинками щитали, а тоді вже отак щитали, як вони нас не трогали. Ішли: ішли танки зверху. Ні, зразу пройшло два танки, тоді БТри йшли, по щоту я вже не помню, скільки пройшло.

БТри – це колісни?

Да, ото зверху так башня і маленький такий кулемет. Зверху нікого не було, тільки рюкзаки прив'язани, і саперни виглядали лопатки, оце як вони їхали. А зверху на танках ніхто не сидів ніде. Тоді пошли «Катюши», тьфу – не «Катюши», [а] ції, «Гради», отаково ішли. Тоді пішли грузові машини, великі машини, і вони не дуже на гору, чуть шо грузові, вони гудуть так, важко йшли вони. Пройшло, – це ж я не помню, – перва [група] чи шийсят восьм чи шийсят чотири первих пройшло. Хвилин, ну хтозна через скільки – це ж на часи не дивишся скільки пройшло; ми оддзвонилися, шо пройшли, думали. Коли ще ж гудуть, і ще йдуть. І так сто шийсят сім, чи сто шийсят восьм всього бойових одиниць було. Послідній ішов танк – чи підбитий він, чи як провалився, так поламався, шльопав, последній ішов. І польова кухня йшла, і йшла цеє, санітарна та ще шо як показують оце у войну кіна, дак ота ще із війни¹ оця санітарна машинка йшла.

Оце пішли, ну а хлопці ж там діжурили, дальше передали туди на блокпости. Тоді.. не знаю, через день навечно, не в той день, а навечно через день чи через скільки, уже я не пам'ятаю, хлопці звонять, Сашко звонить: «Дивіться, їх розбили під Прилуками, дак ідуть сердиті, можуть стрілять, у Ольшані були вистріли, можуть стрілять – ховайтеся».

Це назад вони йшли?

Назад. Знов же побігла до [сусідів, сусідам] сказала, вони підбігли до мене. Давай ми тут наблюдать, давай же ж щитать, уже й [сусідка], і я отам стояли щитали. Хлопці попросили: подивіться, бо, каже, часть стала перед селом, трохи їх пройшло.. [А] скільки їх прошло було?..

З боку Ольшани?

Ага. Чи двінадцять, чи. Небагато зразу пройшло, це діло було вдень.

¹ Респондент має на увазі Другу світову війну, або, як її раніше називали, Велику Вітчизняну.

А, вони частинами тоді вже начали [рухатися]¹.

Дак ми стояли ж. Ну да. Удень пошли вони, ні, ну да, вдень, [сусід] прибiг. Тута [сусiдка] забула телефон на лавці, дак побiгла по телехвон, i вони вже гудуть, i вона еле сюди прибiгла, ми отут стали. I вони тiльки на гору пiднялися, i летить – нам не видно шо, а тiльки гуде, – я понiмаю шо звук такий, як ото показують в кiно про Афганiстан, да ото МiГи летять. От такий звук оттудова. Ми не бачимо отут, коли тiльки бачимо згори, це ж дерева не цей, на гору видно. Стрiляли. Ото там де пiд Iваницею.

Лiтак, да [стрiляв]?

Да. Наверно, ну лiтак якийсь чи хтозна, я ж не понiмаю в них який, ну тiльки якийсь, ми зрозумiли, шо лiтак, потому шо по звуку як ото iдуть кiна про Афганiстан, i ото як МiГ летiв, дак ото такий звук.

Там пролетiв, i там вистрелив. Коли кажуть, шо там же цеє, пiдбили танк, i розбили «Град» пiд Iваницею. Оце ми отсюда бачили, i дим бачили; отут стояли [сусiди] i я, стояли i туди наблюдали. Тодi вечером iшли, знов же ж вечером iшли, перед вечером. Дак наверно, не в цей день, а на другий день. Наверно, наверно на другий день оця частина осталась.. Чи перед вечером? – По днях я не помню. Дак я зразу стала отут [у дворi].

Дак це тоже з боку Ольшани йшли?

З боку Ольшани сюди йшли, як з боку Ольшани iшли. Я вже всього не помню. Дак [сусiд] пiшов, ото хлопці ж сказали, шо можуть стрiлять, так [сусiд] пiшов.. У цей день, тiльки ж то пройшли, а вони зупинились нагорi, ото ж iх розбили там. А то були iще пiд селом же стояли остача. Дак вечером iшли. Дак ми вже з [сусiдкою] отам стояли за душем. Уже син сказав: «Ти не виглядай, тому шо в них є цiї, ночного бачення».

Тепловiзори.

Тепловiзори, дак каже, як воно за шифером – не видно, воно не дає тепло. Я ото за душем отамо ховалась, да читали тамечки, передавали. Ну не помню я, скiльки iх було у той день. А коли ж iще йшли? Оце бачите, я вже позабувала, треба [сусiдку, вона] може лучче помнить. Ще ж iшла колона один день на цей.

З Iваниці, да?

З Iваниці ще одна колона iшла.

Да, казали, шо була ще колона, по-моєму даже бiльша наче була.

Бiльша тая була, i я не помню даже чи вона вечером.. вечером, не вночі.

Ну розкажуйте тiльки те, шо запам'яталось.

Ну не помню, не помню я вже. Ця колона iшла. Дак ця колона як iшла, дак ми вже встроїлися у мене в погребi бути. Боялися, бо вони можуть пострелювать, а тодi ж таки зупинилися на тому, шо.. В ямi у [сусiда] було. Ждали-ждали, iх не було, дак ми пiшли знов же до [сусiда] у яму.

¹ Тут i далi курсивом видiлено слова присутньої при розмовi дiловода села.

Це та колона напевно, що в Іваниці ото вже дрова начали стрілять у когось там ото що вже йшли вони.

Це дрова стрілять як отсюда йшли, дак ото стріляли.

А, то назад вони йшли.

Назад, дак стріляли, а це ця колона йшла, шо Вопа казав, шо по ньому стрельнули. Ну ми в ямі були, чули вистріли. Зразу думали, автомат стріляє. А то був не автомат, я не знаю з чого вони стріляли, бо я ж не бачила, ну очередню стріляло. Ми зрозуміли, шо як стали вони – перед мостом отут зарослі, – стали вони спускаться, і вони отут стрельнули, отак «ти-ти-ти». Отак і всьо. Ми сиділи в погребі, як вони пройшли, ціх уже ми не щитали, бо ціх ми вже побоялись, потому шо вже передавало, шо вони роблять під Бучею, під цім, це вже через декілька днів. Дак ми вже не щитали цю колону. А тоді знов же ж як ішли назад, дак щитали. Бо іще Саша подзвонив удень, десь напевно, часа начала одінадцятого. А я глянула: Георгіївна заміта в дворі, їй же безполезно кричать, дак я тільки думаю побіжу скажу, хай ховається, ще вспію. До неї добігла, [сусідам] сказала, шо, кажу, не вештайтесь, заховайтесь, бо йдуть, кажу, можуть стрелять. І вже після цього як тут стріляли ж. І побігла Ніні Георгіївній, їй сказала, достукалася, вона заховалася. Я стала іти, а вони вже доходять, доїжджають до Георгіївни, за дві хати од Ніні Георгіївної отуди доїжджають. Я давай [до неї] стукать, стукать, коли вона правда почула, відкрила, я заскочила, ми сіли так на східцях. А вони проїхали [й] отут стали.

Отак.

Ага, ми сидимо на східцях, уже ми їхні голови бачимо, а сидимо на східцях – уже шо Бог дасть, то і буде.

Це вони з боку Ольшани другий раз їхали?

Да, удень. Ну вони постояли може хвилин п'ятнадцять, вони стали потихеньку двигаться, і я бігом сюди перебігла, прибігла додому. Тоді шо ще, ішла колона. Ага, тоді вечором, оце ж утром ішла, а тоді вечором ішли дак стріля.. Ото там стояла я, [сусіди] дома були, а я тут була, якось шо вони ще не прийшли. Дак воно стрельнуло, стрельнуло тоже ж отут напевно, зупинку тільки минуть.

Дак це тоже виходили, чи це вже з Іваниці ішли?

Ні, це йшли ще на Іваницю.

Ще на Іваницю.

Це вже друга колона, та шо йшла сюди. І їх цілу нич там били ж, [під] Колісниками полем, уже воно розтало і грязь була велика; шо вони і грузли, і їх отам один одного тягали, вони днів два там вовтузилися, витягували їх. І ото собіралися йшли, дак тоже стрельнуло там біля зупинки, я ще до дровника притулилася, подвигалась – не по мені. А тоді зрозуміла, шо то воно там кущі починаються, провалля, і вони там «бабах» як дали – і поїхали. Дак я тоді ото там стояла, тоді перешла осюди, давай тут стоять. Ну оце і все в принципі таке, вони їздили, а ми які щитали, які ховалися.

Добре. Які емоції ви переживали у цей період?

Емоції як, переживали ми, нас вони не трогали, дак ми не зивали, обідно було шо вони ішли на нас – за шо? Дуже обідно було, сердиті були на них, переживали за тих людей дуже. [Сусідка] переживала – в Чернігові її сестра і дочки, переживали. У мене брат під цім, пид Києвом, дак переживала тоже ж, созвонювалися все врем'я.

А зв'язок був?

Був, зв'язок був. Ви знаєте, зв'язок був луччий чим зараз. Зараз поганий зв'язок. А тоді зв'язок був дуже ловкий, ми постійно на зв'язку, постійно зв'язувалися. А емоції були аж зашкалювали, наче б аж пошли б стрілять по них, як ото їх гнали вже ж, із цього з Бучи, з Київa, з Броварив оце сюди як їх гнали, дак дуже вибухи були, дуже великі. Ми, як і бились під Прилуками, дак ми цеє, бачили: диміло так вечором цей, кажу [сусідці], дивися – десь, кажу, їх б'ють, бо шось ізорвалося, бо дим ішов. А у той день, дак передавали нам шоб із траси зійшли, потому шо їх б'ють ото ж там на тій стороні Ічні, дак вони крутяться, хтозна – у всі сторони тикаються, куди прорвуться – чи сюди прорвуться підуть, чи тудою. Дак подзвонили ж і кажуть, шоб з траси зійшли, і ну шо[б] тут же ж ховалися.

Це вже в кінці березня було навєрно?

Ну да, це вже ж послідні, як їх гнали тут, дак хлопці дзвонили і казали, шо не можна на колону дивиться – їде танк або БТР, десь прив'язаний велосапед, даке цеє, пересилали, в кого такі телефони, даке знімки пересилали ті хлопці. Наші хлопці були тамечки, і цеє, кажуть, унітаз. [сміється] Ну це було кіно, ну канешно хвилювалися ми, щоб благополучно, шоб не били нас, не цеє. Переживала я, шо, дарма шо, як кажуть, яка хата не є, а як стрельнуть дак.. То ж я тут літом, а то треба в Прилуки вертаться [сміється].

Переживала, і ховалися, хотіли в сараї зразу ховаться, тоді [сусід]: у сараї, будемо у сараї. А шо ж у сараї? Хата над проваллям – жахнув прямою наводкою з танка і все. Ну оце такі ми емоції переживали. Самі такі дуже вибухи були, бій великий був, оце ми тут стояли все время. Ось і сусід [інший] вийшов, і ото дивилися цей, як їх били, як диміло тут.

Це там уже за Колісники, туди вже?

За Ічнею на ту сторону.

А, на ту сторону [північну]. І оце сюди видно було?

Видно було, і чуть було. Було як бахне да бахне, дак аж земля..

Отам між Припутнями й Крупичполем?

Да, аж присідали, як ото там били, їх як гнали. Ну люди із шляху посходили, дома нікого не було, оце [сусіди] до мене пішли, Юра туди пішов на ту сторону, ну оце таке. Ну, а ото ж як їх розбили да тут як вони оказались, хлопці ж їхні російські тут лазили. Це ти до Андрія підведи, хай Андрій розкаже, як вони ловили, хлопці, да Андрія поранили.

Дякую вам за інтерв'ю.

Ну оце таке шо, такого нічого. Ну радості було тоді як їх гнали, наче аж кулаки сціплювали, да наче аж били б їх, а так – шо ж тут. Ходили тут, спасіба, шо вони нас не зімали. Ну, а все одно цей командір, шо приходили в Прилуках на переговори з ним, шо він казав, шо не бійтесь, в нас просто приказ був, я сам родом із ... із Запоріжжя, – [той,] шо їх вів, – а жінка в мене із Конотопа. Дак ви нас, я каже, мене батьки проклянуть, як я буду цей стрелять по вас. В нас приказ не стрілять, а пройти маршем. Ви, каже, нас не цеє, і вони між собою отам шо стрілялися, і ждали шо по їх приїде ж літак, по цього командіра должни були забрать, ну його коли б не руські свої вбили. Це вже зараз ідуть сведенія, шо все ж таки його убрали. Бо він давав приказ не стрілять, по мирному населенню приказ дав не стрілять.

Оце ж ви, мабуть, десь по телевізору бачили?

Ні.

А де, хто це казав?

Це вже інформація іде од хлопців, шо на блокпостах стояли, це вже оці хлопці. Це вже зараз кажуть, шо вони бачили, шо прилітав руський літак, шо[б] тіпа цього командующого забрать. І вони між собою там довго билися, товклися, – це вже наші, які там були хлопці, розказували, це вже оттудова йде.

Ясно. Добре, дякую вам.

--

[друга частина запису, в той же день.

Інформування про колони і про постачання селян]

А ми сиділи, наведено, не день, а два, вони, наведено, на третій день пішли у нас чи на другий?

На другий.

На другий, на другий вечером, і ми два дня ото все сидимо і «нічого собі, скільки техніки йде», нічого ми не бачили, не було в нас інформації, куди вона йде, я даже не могла понять шо.. Коли це мені вже подзвонила братова жінка із Києва, каже: [..], вони йдуть через Рубанку¹, той стороною ідуть, каже, стара дорога ще і воєнна дорога там була, оказується.

Да, оце я б в жизні не подумала, шо сюдою якісь колони будуть, тут уже цього села дві хати осталося.

Ну а вони вискочили. Тоді вже пізніше, як оце колони тоді вже Л. [..²] тоже содзвонювалась, попереджала і казала, бо в неї в Парафіївці сестра робить диспетчером, і на той момент були як оце утром морози, дак трактори виганяли на поле, щоб міндобриво вносить. Дак вони на комп'ютері ж наблюдають: як тільки

¹ Село Рубанка Дмитрівської громади Ніжинського району Чернігівської області.

² Персональні дані односельчанки тимчасово приховано.

показалися там десь танки, що їм видно, зразу трактори з поля тікали і ховали їх, бо щоб не розбили техніку.

Це десь у холдинзі, бо так же ж у якогось фермера такого не буде, навсрно?

Ну, там же в Парафіївці холдинг якийсь. Дак цей, вона ж ото дзвонить до Л., каже: прорвалися, ідуть у нашу сторону або не в нашу сторону, дак ми знали вже, Л. нас попереджала, дзвонила. Люди дружно якомсь так згуртувалися, і, помімаєте, попереджали і казали оце ж. І Л. з Парафіївки сестра дзвонить, ми ж над трасою, вона нас попереджала тоже. Блокпости передавали дуже ті, шо в Парафіївці, нашим хлопцям, прилуцьким, бо Серьожа мені більше з Прилук дзвонив, каже: «Мамко, йтимуть». Згуртовано, дружно, ви знаєте, так дружно.

І як [наш фермер] хліб первий привіз да людям роздавали, дак ділилися. А в мене тут ось Георгіївна не піде, їй треба взять, Василь больний, тут цеє, больна людина – треба йому взять.

Перше, навсрно, муку це привозили?

Ні, первий хліб він прорвався, це зразу прорвався, хліб привіз перший. І він як привіз, дак Серьожа передав, я не брала собі, бо Серьожа мені передав цеє, хліба купив, і лікарство, мені і [сусідам] лікарство, торбу передав [через нього]. А Сашко із ото Купішин зять якийсь, їздив ото зразу хліб, зразу машину у магазин перший раз привіз. А другий раз уже тоже привіз, но ми перестріли, я вже не брала, просто набрала Георгіївни, то Ваську взяла хлібину. Ваську Забіячишному подзвонили й сказали.. а-а .. хлібину й батон узяла Ваську Когутівому, а Тімуриха й каже, тут гуляла, каже, не взяла Миколі оцьому, шо на горбі. Я кажу, дак давай я тобі шось одно дам, я кажу шо Василю лучче, вона каже: Василь любить батон, тоді кажу Василю хай батон, а Миколі одна хлібина, ото ми так розділилися.

Ага.

Да, ділилися і дружно. А тоді вже ж муку [наш фермер] одвіз зерно вже, їх прогнали отут їх не було, прорвався він. А зразу, ще вони, як [він] первий раз по хліб їздив, дак вони ще стояли отамо, тоже боявся чи.

Це в Ольшані?

Ага. За Ольшаною отам.

Це якраз ото шось колона, шо вони там чуть, чуть.

Ну ото ж їх тамочки три дні, шо їх били, шо вони у грязі загрузали, дак вони всі частями осюди йшли частями, і там ото витягували й стояли отамово. Дак прорвався, тож боявся чи проїде, чи розстріляють. Слава Богу шо удачно. Люди дуже згуртувалися, і дуже протів Росії, якомсь ви знаєте, зразу з родичами збалакалися, і, ну як.. от як дзвонять [з Росії], шо «Ми вас визволимо», то ми не помімали – од чого нас визволить? Ну не помімали, од чого нас визволить. Жили ми – то й жили ми, а од чого нас визволять? Хотя началось все з Майдана. Це вже не цей, не нада цього печатать.

Добре.

[*Перерва запису. Далі про прихід українських військових у село*]

Цей, а він каже: «Да це наши». Кажу: «Да які вони наши?» А він каже: «Да наши». А вони вже з вечора знали, що цеє, вони вже в Прилуках їм продукти одвозили із Сашком, вже знали що вони ітимуть. Я кажу: «Да які наши?» А він: «наши, то наши». Ну вони постояли й поїхали, а Серьожа їхав, дак Люба передала шось цим, дак ми односили сумки сюди до Степана. Вийшли – а тут танки йдуть. Ми стали і стоїмо, і не знаю що робить. Коли на танку їде і двома руками цей же махає. Боже, це стільки радості було, емоцій! Двома ж руками махаю, кажу Серьожі: «Давай у погребі шо цеє, виносить». А він каже: «Ма, да їм не можна останавлюваться, до них даже не пустять, підходить не можна».

Тут проїхали вони, я бігом же ж на трасу, треба ж на трасі сказать, шо наши їдуть: виходьте, хватить по погребах. Побігла, а [суїсди] в погребі сидять [*сміється*], кажу: «Вилазьте з погреба – наши їдуть». Ніна Георгіївна дзвонить, каже: «[.], а то наши танки?» Кажу: «Наши, наши, Ніна Георгіївна, виходьте». Вона, бідненька, бужку наламала їм шо цей, це такі були емоції. Вам передать не можна, скільки радості було. А зразу ж так боялися, а тоді як сказали шо наши [*втирає сльозу*]. Ні, не, ну шо помахав руками, а Серьожа каже, шо наши, бо він уже з вечора – у їх на роботі заганяли техніку і закривали, ховали їх, вони ото там стояли. Дак вони з [нашим фермером] і ще Молібог, і ще хтось із роботи одвозили продукти, були в їх. Дак вони вже знали, шо їхатимуть, [а] я ж не знала, а й не видно; а тоді вже ж як ото пройшла, трошки отут остановились вони по цей, а тоді вже як ми стояли, да вони помахали, тоді ото.

Добре.

А біля куми зупинялися, дак люди тамечки на тій вулиці, шо знали, дак їм їсти варили, їх цеє, зносили продукти. Ми не знали шо цеє, там тоже їх зустрічали, наших, і продукти давали, й їсти варили їм туди.

Ну вони не довго побули, може пару годин.

Недовго, вони з утра заїхали і уже після обід перед вечором поїхали.

А та колона шо перва [наша] йшла, отут остановилася, я казала шо Серьожа знав, – вони у Іваниці остановилися, їх там угощали в Іваниці тих.

ОЛЬШАНА

Запис О-11

Респондент: *анонімно*.

Рік народження: *1952*.

Професія, соціальний стан: *пенсіонер*.

Стать: *чоловік*.

Початок війни, який він був для вас?

Ранком 24 лютого по телевізору я узнав, що Росія напала на Україну, це було несподіванкою для нашої сім'ї, як других жителів Ольшани. Мої знайомі хлопці жителі села були інформовані, що наступ російських військ буде із території Брянської області. Мені дзвонили про це [двоє односельців¹]. Про рух російської колони бронетехніки було відомо, що вона вже була в районі Іваниці.

Які були повідомлення, які почули ви із ранку 24 лютого?

Про введення на території України воєнного стану, введення комендантського часу, всеобщої мобілізації, і введення світломаскування жилих приміщень. До вечора ми із внуком Русланом закрили всі вікна матеріалом і закріпили невеликими гвіздочками. Напередодні до нас із Прилук приїхала внучка Зіна, її батьки рішили, що їй у нас буде безпечніше.

Вторгнення російських військ, як ви це пам'ятаєте?

Велика колона російської бронетехніки ввійшла в село в 6 годин ранку. Внук зафіксував це на мобільному телефоні. Танки, бронетранспортери, БМП, артилерійські гармати, реактивні установки «Град», зенітні установки «Шилка» рухались по дорозі через Вільшану без ніяких зупинок. На танках були різні знаки – і кружечки, і Z, і V. Про пов'язки на російських військових не пам'ятаю, чи були.

Напередодні місцеве населення збирали продукти харчування для територіальної оборони до сільської ради, а звідти відвезли в Прилуки.

Жителі села, що живуть біля дороги на Ічню², по своїй ініціативі зрізали чимало великих дерев і все це положили на дорогу на протязі десь в 20 метрів. Таке загородження не давало ніякого руху російській бронетехніці. Її рух був можливим по дорозі із Іваниці і Городні.

¹ Персональні дані тимчасово приховано.

² Тут мова йде не про головну дорогу з Ічні до Прилук, яка пересікає Вільшану з північного сходу на південь, а про місцеву дорогу на Ічню з північної частини села, яка знаходиться на віддалі від траси Ічня-Прилуки.

В направлені Прилук, Ічні ми чули польоти українських літаків, в районі Іваниці бачив стовп чорного диму – це горіла російська техніка.

Коли ввійшла друга колона російської бронетехніки в Ольшану?

Це було 28 лютого в другій половині дня. Внук Руслан це зафіксував на мобільному своєму телефону в 15:00.

Я бачив як це було. Гуркіт від рухаючої бронетехніки ми почули ще іздалека. По вулиці появився перший танк. По всьому його периметру на броні сиділи російські солдати, їх автомати були приложені до плеча, далі рухався другий і третій танк. По всьому було видно, що ця колона була вся обстріляна із повітря чи із землі ЗСУ. Солдати контролювали кожен свій сектор обстрілу.

В такій ситуації які були ваші дії?

Побачивши це все, я повернувся в хату, потрібно було щось робити, було таке відчуття, що російські окупанти остановлять свій рух і пойдуть по хатам місцевих жителів.

Що робили російські солдати на вашій вулиці?

Я повернувся в хату. Рішення було прийнято дуже швидко: нам треба виходити і ховатись в погребі. На двір йти не треба, нас зразу побачать. Ми вийшли через вікно в спальні і спустились усі в погреб із двома невеликими собаками, і сіли на картоплю.

Закрили за собою ляду. Ми чули, що солдати відкрили двері в двір, і почали ходити по двору, а потім підійшли до погребя, відкрили ляду, але в погреб не спускались. Всі ми завмерли; даже собаки почувши небезпеку, ні одним рухом не видали нашу присутність.

Руслан схватив мене за руку, і сказав мені, що він мене любить. Пробувши хвилин із двадцять, «орки» покинули наш двір, ми чули це, і далі пішли по вулиці в другі хати. З ними спілкувалась стара бабуся Степанівна. Чи ходили вони далі по селу, не знаю, тому що у нас мало сусідів, далі за ними хати нежилі стоять. За дві хати далі до виїзду обстріляли будинок. Дома там нікого не було. По наших сусідах теж ходили в той день.

Як було в центрі села?

Велика колона російської техніки стояла до 18:00, так зафіксував внук Руслан. Біля мосту ми чули, що там була стрілянина із кулеметів і автоматів. Вероятно те, що наші військовослужбовці відкрили по ним вогонь і таким чином колона стояла до окраїни села до темноти. Потім стало відомо, що був вбитий один із жителів Вільшани, прізвище його невідомо, звати В'ячеслав, він загинув біля мосту.

Далі колона пішла за село. Стояли вони в Левках і Колісниках. Але на виході з села вони залишили свою команду і БТР. Тут був пост росіян і з цього поста хлопці шастали по погребях.

Коли колона рушила далі, ми вилізли із погребу і вирушили до брата. Я приходив сюди щодня, дивився, порався. А ночували всі там у брата.

Де були бойові дії в районі Вільшани?

На виїзді із села біля Агропрому було чути стрілянину, а потім російська колона підійшла до урочища «Діброва», де підрозділ ЗСУ вів бій, [це] ми чули уже в вечірній час.

Була тероборона в селі?

Наскільки мені відомо, що один із членів оборони був Л[.],¹ він отримав зброю, автомат, були із ним ще чотири-шість чоловік, вони потім несли цілодобове чергування² на блокпосту на виїзді із села по напрямку Ічні.

Були загиблі із цивільного населення?

Один чоловік, який їхав в лікарню в Прилуки, і власник легкової автомашини були вбиті на виїзді із Вільшани. Два підприємці, які їхали по хліб в Прилуки були вбиті російськими солдатами.

Де ішли бойові дії на Ічнянщині?

Із перших днів вторгнення російських військ, по телевізору були показані напрямки їх наступу на Ніжинському напрямку. Ми знали, що бої були під Рожнівкою, Мартинівкою, Хаїхою, Припутнями, Крупичполем, Дорогінкою, Велика Дорога.

Де була розбита російська техніка?

Внуку Руслану розрішили поїхати і побачити місця бойових дій по населеним пунктам, після того, як були проведені роботи по збору вцілілої бронетехніки, боєприпасів, захоронення вбитих військовослужбовців. Він зафіксував на мобільному телефоні: Під Івангородом 1 російський танк Т-80, російський тягач МТЛБ (мотолига), БМП-2 без обладнання, БТР-82А, «Тигр» російська бронемашини. Під Івангородом 1 розбитий «Ураган».

Коли був збудований блокпост?

Як тільки російська колона покинула територію в районі с. Колісники, почали робити пост в напрямку дороги, що йшла на Ічню. Робили цю роботу чоловіки і підлітки [з] села.

¹ Персональні дані тимчасово приховано.

² Тут мова йде про чергування на блокпосту, встановленому вже після виходу російських колон. Блокпост на момент запису інтерв'ю знаходився на трасі Ічня-Прилуки, на перехресті з дорогою, що підходить до Ольшани з Городні.

Запис О-21

Респондент: *анонімно*.

Рік народження: *1969*.

Професія, соціальний стан: *вчитель*.

Стать: *жінка*.

Коли російські війська вторглися на територію Вільшани¹?

Для мене це було несподівано і ті події дуже хороше пам'ятаю. Тільки надворі почало сіріти, це було до 5 годин ранку, ми почули сильний гуркіт із сторони Іваниці від руху російських танків, бронетранспортерів, важких автомашин, гармат. Вони пройшли через Вільшану без ніякої зупинки. Для населення це було сильним потрясінням, що 25 лютого, за одну добу вони, пройшовши відстань від державного кордону на Сумщині двісті кілометрів, ввійшли в наше село. Колона далі рухалась у напрямку Прилук.

Що відбувалося в селі на слідуючий день?

Населення уже знало про введення військового стану, всеобщої мобілізації, комендантської години і світломаскування жилих приміщень. Для територіальної оборони жителі села почали збирати продукти харчування. Зібране в пакетах носили до приміщення сільської ради, потім повезли в Прилуки.

Уже із перших днів війни над селом пролітали літаки, окрашені в сіро-білий колір. Літали вони кожний день на різних висотах. Вони наносили свої удари по російським колонам бронетехніки в напрямку Парафіївки, Ічні, Прилук.

28 лютого. Що було в цей день?

У другій половині дня ми почули сильний гуркіт від руху російської техніки, яка йшла із Іваниці. Ми рішили не ховатися в погребі, а, узявши «тривожну сумку» із харчами і документами, бігти в ліс. Там вже зібралось кілька сімей. У селі біля моста ми почули стрілянину із кулеметів і автоматів. Потім колона до 18 години почала рухатись за селом у напрямку Прилук. Але потім говорили жителі, що вся колона повернула в напрямку Левок і Колісників, де стояла цілу неділю до 5 березня.

Де ви були після проходження другої колони російських військ?

Сильне нервове напруження сказувалось на нас, дома ми не ночували, ходили до людей знайомих чотири дні.

В районі яких населених пунктів було чути, що там ідуть бойові дії?

У нічний час ми чули вибухи в районі Срібного, там наші літаки бомбили колону російських військ, які рухались із району Талалаївки. Кожний день в напрямку Ічні, Припутень, Круничполя літали літаки, були чути вибухи, ЗСУ вели там бойові дії.

¹ Так у тексті запису. Офіційною ж назвою села є Ольшана.

Чи були втрати серед населення Вільшани?

29 лютого російські солдати розстріляли дві машини підприємців, які їхали за хлібом у Прилуки. В районі села були розстріляні два жителя. Один із них їхав в лікарню, а другий був власником цієї автомашини.

У період проходження другої російської колони бронетехніки був убитий житель Вільшани, прізвище невідоме (звати В'ячеслав), який служив в українській армії в період АТО.

Коли пройшла послідня колона російських військ?

Це було 5 березня. Виходила вона із Колісників і Лісових Сорочинець. По ній вдарили українські літаки біля залізного мосту під Колісниками. Після того дорога на Прилуки була вільна. Почали привозити хліб і другі продукти наші підприємці Однолько.

Якими продуктами Ви харчувалися у період із 24 лютого по 5 березня?

Ще 24 лютого ми із чоловіком поїхали в Прилуки на хлібозавод, закупили хліба і борошна, і все це положили в морозильну камеру. Від сильних напружень їсти в ці дні не хотілось. Варила картоплю в «мундирах», дома були кури, варила яйця. Цим в основному і харчувались. Була ще консервація із овочів і фруктів у погребі. Яйця і варена картопля були практичним продуктом, що його брали із собою, коли приходилось бути в людей.

Чи були проблеми з електрикою в селі?

У перші дні війни електрику не виключали, а потім був введений почасовий режим відключень. До цього було потрібно привикати.

Були територіальна оборона у Вільшані після відступу російських військ?

Наскільки мені відомо, кілька чоловік жителів нашого села, чоловіків призовного віку були в територіальній обороні, їм була видана зброя.

Де був блокпост у Вільшані?

У березні, після відходу російських військ на виїзді із Вільшани по дорозі на Ічню чоловіки збудували пост, вирили окоп, укрили деревом і почали вести цілодобове чергування; контроль за рухом різного транспорту в напрямку Прилук і Ічні. До весни 2023 року там було чергування військовослужбовцями.

Інформаційні канали українського телебачення працюють цілодобово, показують події війни. Ваша реакція на них?

Телевізор я дивлюсь із першого дня початку російсько-української війни. Потрібно показувати героїзм і мужність ЗСУ у боротьбі з російським ворогом, всіляко допомагати українським захисникам.

Запис О-31

Респондент: *анонімно*.

Рік народження: *1954*.

Професія, соціальний стан: *пенсіонер*.

Стать: *жінка*.

Бачить не бачили, а з чуток людей, люди казали, я його особисто сама не бачила, кого там розстріляли, де вони були, бо все ми ховалися, я в сусідив переховувалася. Дома удень була, а на ніч із тиждень була ночувала в сусідив. А потім сусідка до мене прийшла, і ми довго з нею, около місяця були ми удвох ночували, день самостійно жили, а на ніч сходилися. Світло виключали, боялися всього, трусилися над кожним шорохом. То дрони колись бачили люди, я їх не бачила, літали, дак тоже все, то літаки літали. Ну ото. А бачили дуже багато бачили як проходили колони. Два рази, – два рази ж наче по нашому ж селі? – одна перший раз пройшла велика група колон, це Наташа дійсно знає, вони рахували, а ми так: переховувалися, далеко не ходили, а шо ж по сусідству рядом. Ото таке. Бачить їх немов бачили, шо чужи люди по селу ходили, вулицею, магазин як закритий був, дак вулицею проходили чужи якісь чоловіки, ну вони нас не трогали, і ми їх не зимали, не спілкувалися з ними.

Вони у військовій формі проходили?

Ні.

У цивільній?

Не військова форма, ну чужі люди, не сільські; і всі казали, шо це вони [у] передягнутий формі ходили. Ну, а так в основном люди, од людей чули шо далеко у село, у глиб села ховалися, а ми тут близько були, [бо] знайомих таких шоб поселиться дак це треба у сім'ю чужу влазить, а ми оце тут рядом були да і все.

В погребі ховалися в другої сусідки В[.1], ховалися у погребі, це Сотніченкова сім'я, я ховалася. Ну шо – перебули, з погреба вилізли, а ночувать не ночували, тикі дома ночували, таке. Нас, дасть Бог, минуло таке лихоліття, як Круничполе, як Плиски, ми того не відчули. Ну, а страху було дуже багато, боялися, все на зв'язку були із дітьми, із знайомими, всі були на зв'язку, – де, шо, як, де шо почули. Люди з Городні передзвонювали: іде колона, тікайте, ховайтеся. Ну шо ж ми ось тут, дві хати минули, а нам же по весні да лютий місяць, дерева голі стояли, нам усю дорогу видно було, ми бачили, шо йшли і ночю йшли, і дньом ішли багато. А тоді вже як сказали, шо будуть повертатися, чули від людей[що] ховайтеся, тікайте. Ну, так дома й оставалися, слава Богу, шо не поверталися вони нашим селом, бо якби повернулися, дак піднялися на гору, а там блокпост стояв, дак Ольшани й, уся в долині, дак заодно.

¹ Персональні дані тимчасово приховано.

А блокпост поставили в перші дні, получається?

На трасі з Городні - Ольшана, трикутник: Ольшана-Городня дорога, і [Ольшана-]Гмирянка на трасі. Блокпост стояв. І зараз він там стоїть той блокпост. Ото таке.

Ясно.

Дома були, нікуди не ховалися, не так як чули, що люди і по кладбищах ховалися, все дома були. Дуже страшно було це чуть, відчувать, ну а бачить бачили, а так нас вони не трогали. Чули, що за селом постріляли цюю, машина хлібна їхала із Ічні, розстріляли чоловіка й машину, і... це чули. З чуток чули, ну бачить я особисто не бачила.

Оце таке. Шо я можу далі розказувать, як я тики таких воєнних дій як у нашому селі не бачила, я особисто не бачила. Може хто й бачив, ну я бачила тики, ось нам як дерева були голі, нам дорогу всю було видно: танки, танки, танки їдуть, БТри їдуть, їдуть грузовики, їх ішло сотнями, боялися й звичайно що боялися, і зараз боїмося. Зараз дуже обідно за те, що колись були на роботу їздили люди, одне до одного, з Росії їздили на Україну, українці їздили на Росію, а тепер оце таке лихоліття на нашій. І чим воно кончиться, дуже страшно. В мене сестра на Дніпропетровській області живе, сьмдесят кілометрів од Запоріжжя, і сьмдесят кілометрів од Дніпра. І кожний день оце я з нею спілкуюся, і вона розповідає, що кожний день летять ракети, летять літаки, дрони літають; каже, присідаєм, ховаємся, ну таких бойових дій ще немає в їхньому, Синельниковский район. Ну, дуже обідно, дуже страшно за дітей, за внуків, що скі[ль]ки молодих людей оце по трасі ж, на трасі, село на трасі, люди як везуть покійників – Господи, який це, це страх. Виходимо, плачемо, кидаємо квіти, переживаємо. Оце таке, що бачила.

Ясно. А чи передбачали ви, що може таке початись, до двадцять четвертого лютого ніхто не попереджав вас?

Не вірилося в те, що можуть, можем ми дійти до такого, що нас будуть так унижать, обіжать. Не було в думці, думалось, да воно перемежениться все, дак перемеженилося – ось уже другий рік, і конца й краю немає.

А скажіть, коли ви узнали про початок війни?

Зразу двадцять четвертого. 24-го зразу це сусід, Наташи чоловік, я вже знала по телевизору, бо сну немає, дак телевизор пошти що всю ніч уключений був, я вже знала, а сусідський Наташи чоловік прибіг, постукав у вікно: «Війна почалася!»

Ну шо. Страх був великий, зразу не доходило, – це неправда, це може шутка якась? – Коли ж ні, по телевизору усі повідомлення чули. Не дай Бог.

А як люди сприйняли звістку про війну, от сусіди, другі люди в селі?

Дуже, дуже негативно, і дуже боязно, кожне боїться за своє, за своїх дітей, за своїх внуків, уже не так за себе, уже хто більше пенсійного віку прожили, дак думаєм: да нам шо буде, а шо дітям, внукам, оце... Оце дуже страшне.

Як люди реагували на колони, на вступ росіян у село?

Дуже, як углиб села, да люди не бачили, як вони просувалися. А не вірили, що це вона, що це колони йдуть. Бо я пам'ятаю той випадок, як магазин був закритий, і откривався він тоді, як привозили хліб, і так же ж люди знали, що в цей день привезуть хліб. І колони ідуть, дак один чоловік каже: «Це напевно на Київ ідуть наші». Ми даже не могли понять, що це йде колона руських. Ми думали зразу що, стоїмо біля магазіна, – вони проїжджають мимо, я стала так на горбку, – удивилися, кажу: «Шо ж це таке?» – зразу не зрозуміли що це таке. «Це напевно, – каже, – на Київ ідуть наші війська». Оце такий випадок був.

Так це був перший...

Не боючись ми стояли, дивилися, як ішли колони, а тоді вже як зрозуміли, що це ідуть руські, ми тоді стали ховаться. А то перший раз, дак ото вийшли до магазіна – а вони йдуть, ідуть, ідуть, і це було часов восьмий ранок, напевно був, бо магазін рано откривається. І ото хліб роздали й враз магазін закрили. Ну, вони проїхали тихо, ніхто нікого не трогав, не зупинялися, ни з кім не розмовляли, оце було.

А це, мабуть, була перша колона?

Перша колона, як ішла.

І, кажете, коло магазіна зібрались люди?

Люди прийшли по хліб, люди по хліб прийшли, не то шо, а тоді ж передавали, правда ж, із Городні, з Іваниці, з сіл шо; з Іваниці передали на Городню, шо іде колона. Городнянські люди передали по телефону на Ольшану, шо йде колона. І ніхто так зразу наче й не боялися, шо це вони йдуть, не відчували цього страху, а тоді вже, як вони пройшли, да вже як ішла друга, дак усі ховалися, тікали, ну це ці навколишні, багато ж людей углиб села знайшли собі прихисток, а ми так. Ну куди підеш? Не всі ж пийдуть там до – в то[го] родичі, [в] то[го] знайомий єсть, – а ми так в одний хаті оце три сім'ї переховувалися, це [..¹], Сотніченкова, я, ми переховувалися. Тільки ночю переховувалися. Вдень вони поралися, вони свої діла робили, я свої діла робила, оце таке було, а ночю переховувались.

Ясно. А не пригадасте, який був вигляд першої колони, там були солдати на танках, чи всі сиділи всередині?

Усередині, усередині всі були, на танках я не бачила, може хто й бачив. Це на другій колоні зверху, да, бачили ми, а перша була, вона як пройшла колона перша, зразу пройшли танки, тоді БТРи, а тоді стали йти машини. І все було закрито, і опознавательних знаків тоже ми не бачили, і не вірилося це ж..

¹ Персональні дані тимчасово приховано.

Тоєсть там ніяких букв не було – ні «О», ні «Зет (Z)», нічого?

З цієї сторони магазіна¹ [ні], може з тії сторони було. А з цієї сторони, ну так років до пїєяти мужик каже: «Це наведено ідуть на Кїєв». І ми спокїєно стояли, нас нїхто не трогав, і ми нїкого не трогали, ми спокїєно стояли. Вони проїхали, ми хлїб забрали – да й по домах, магазїн закрався – і всьо, і по домах. Ну такого.. Страх був дуже великий у нас, боялися дуже шоб на Прилуки, бо якшо на Прилуки, тоді зв'язку не буде з дітьми, із родичами. І Прилуки в нас в основном базар, магазїни якї треба, ми в першу очередь куди – до Прилук, бо в нас тут п'ятнадцять километрїв – і Прилуки, і автобуси ходять, і автобусами їдуть. Зв'язок дуже хароший з Прилуками, дак боялися, шоб Прилуки не зачепили. А тоді вже ж ми передзванювали на Прилуки, шо ховайтеся, тїкайте. В мене діти тоже в Прилуках, дак сім'ями збиралися. Ото таке бачили.

Дуже було страху, і зараз уже немов як чуєш по телевизору, а особливо як оце виходимо на дорогу, як провожаємо груз «200», Боже мий – це страшне, як тикї важко, і скї[ль]ки вже на Ічнянщинї їх полягло – це страшне.

Да, да.

Оце те, шо я можу вам. Давайте запитання, буду відповідать.

Як довго це все відбувалося, в принципї, мабуть десь тижнів два, чи як ви пригадаєте?

Я, я тиждень проночувала в сусїдїв, а тоді з місяць із сусїдкою удвох, а тоді вже самостїєно були. Ну спокою не було, нема, і вряд лї чи буде. Оце таке, спокою не було й нема.

Шо змінилося у життї жителїв села оце з настанням цих подїєв, чи можна шось відзначить таке, якїсь зміни?

Ну, чує по людях, шо багато ж людей, родичї живуть у Білорусїї, багато родичїв живуть у Москві, не спілкуються, це чує так міжду людьми. А моя родня вся ось Прилуки, рядом.

Ясно. Якї найбільшї труднощі були у цей перїод такї очевидні?

Найбільше труднощі [були] емоційно перенести, фізично нїчого, а емоційно перенести це, і зараз дуже важко думать, шо чим воно закінчиться й коли воно закінчиться. Емоції, емоції і все, інформація дає багато. Уже старасєся і менше дивиться, а все рівно ж уключаєш і повїдомлення дивишся, і президента повїдомлення дивимось, і так.

Чи були обстріли, якїсь повітряні тривоги, ну чи, скажімо так, якїсь повітряні об'єкти рухались: літаки, вертольоти?

З боку наших?

Ну і наших, і росїян.

¹ Продовольчий магазїн в Ольшанї знаходиться з правого боку дороги, розташованїє трохи віддалїк від неї.

Ну, за селом були обстріли, і наші, і росіяни, а так у селі, у селі дві чи три хати обстрілені були. Оце сусідка якраз у центрі на повороті, дак вона відчувала це на собі, бо вона проседіла у дочки, ось друга хата по шляху як на Прилуки, проседіла у дочки в погребі, який обстрілювали. Вона це відчувала на собі. Я цього на собі не відчувала. А вона відчувала на собі, вона бачила як стреляли, як вона.. Ну тут же ж у нас і АТОВця вбили, тут недалеко до .. ну метрів п'ятсот од нас, од дороги нашої, АТОВця по шляху вбили; і вона відчувала постріли, вона: їде колона і прямо на обмаш стріляють, це вона відчувала.

Це ото три хати обстріляно так, а тоді ж украю як вони їх, ціі наші ж... ох. Наші ж захисники їх трошки зупинили були там, і почали постріли чи що там було, дак вони ж, росіяни розстріляли їх там, і повернулися вони тоді на другі села, не пошли на Прилуки. А повернулися на села, які од нас недалеко, а ти аби пошли на Прилуки там, зразу б було страшне.

Чи були труднощі з продуктами, з медикаментами?

Та були, були, но тоді і сільська рада допомагала людям, списки організовували кому що потрібно, ну в основном запасалися ж люди раніше, а з магазіна повибірали все на світі, що могли. Магази́ни, прилавки були пусті, та, мабуть, із місяць були, що люди усе підряд розбірали, бо хтозна що. А тоді вже поступово почалося.

А магазіни працювали у цей період?

Працювали. Працювали, ото ж люди добірали товар, який був у магазіні, і привозилося ж хліб, і привозилося необхідне так що там. Ну, а сільська рада організувала була списки для того щоб медикаменти.. ото завозили, а тоді ж по списках приходили забирали. А зараз дуже страшно, я оце на своєму гіркому опиті пройшла центр так до почти, до школи два рази підряд, учора і сьогодні. Учора той день, що приходить пошта, середа і п'ятниця, у середу пройшла до почти, дивлюся на початок десятої, да дев'ятої навечно, половина дев'ятої десь було. Діти ті[ль]ки поприходили в школу, повітряна тривога, – вже йдуть в укриття, і більши і менши. І до того страшно це, і емоційно, і душевно дуже страшно переносить. І сьо[го]дні таке ж саме.

Да, сьо[го]дні зранку [тривога].

І сьо[го]дні я поїхала, в мене отакий телефон єсть, ото ж такий, ну я не підключаю його через те що дорого на два телефони, нема зв'язку. Киевстаровский зв'язок у нас то є, дак один у кармані без грошей, а другий на столі на антені. А цей, дак не знаю, коли повітряна тривога. Я тільки піднялася до школи, дітки обратно йдуть в укриття, як його переносить важко, це страшно, ті[ль]ки поприходили – і повітряна тривога, в укриття.

І коли воно кончиться, дай Бог, щоб воно скоріше кончилося, таки непереливки для українських людей, і це страшно.

По всьому світу розкидані українці, по всьому світу, з різних країн люди розкидані, і жили в мирі, дружбі, спокої, а то таке, а треба оце такої лихої години переживати нам.

А чи відчувалась взаємодопомога людей під час цього важкого періоду військових дій?

Ну, відчувалася, оце ж люди до мене, я до них приходила, дак говорили, що приходь, приходь, приходь, і сьо[го]дні ночуєш, і завтра. Не спиться разне, уже людина в такому віці ті[ль]ки те й робиш, що просинаєшся, то на відро треба, то туди то сюди, й кажу: да ні, я вже буду дома. «Приходь». Відчувалося. Допомогали ж продуктами, допомагали, носили до сільської ради, у клубі люди зносили в кого що є, допомога ЗСУ. Грошима зносилися, допомагали. Чула, що сітки плели у клубі для ЗСУ. Бачить бачила, що плели. І діти, і молодши люди, які можуть вистоять більше, довше.

Після виходу колон із села шось можете пригадати, може чи хтось відвідував село, чи з кимось ви зустрічалися із середини березня?

Ну таких масових зборищ не було, не бачила я шоб, а так чули, шо, ну так шоб хто співчувать приїжджав, шоб або підтримувать. Підтримала, да чо[го] ж? Давали допомогу, гуманітарну допомогу не раз давали, да, підтримували село. Ну, ми так казали, шо більше б треба підтримувать тих людей, які пострадали – Круничполе, Плиски там, Велика Дорога, – то там тиї села, а ми вже [б] і обийшлося. Спасіба, шо допомагали.

Добре.

Переживали, і переживають і зараз, ну, а життя продовжується, люди сходяться, родяться, помирають – життя продовжується.

Дякую Вам.

Будь ласка.

А якщо вам не важко, чи не пригадасте ви події, коли були вибухи у Дружбі, тоже таке було у [20]18-му році?

Ой, вибухи у Дружбі це теж такий особий випадок. Пам'ятаю. Я дома була, а відчувала це на собі. А як відчувала? – Потухло світло, а наведено часа четвертий час був ночі. А тоді немов.. Оце ж з тиї сторони Дружба, а в мене постіль в оту сторону. І я лежу і чую.

У протилежну сторону [від тієї, з якої Дружба]?

Отак же в ту сторону в мене, в протилежну. І я відчуваю шо немов, не то шо постріли, а грим, гримить, немов гримить. Вийшла на улицю – немає дощу. А тоді ж як снаряди пролетять, не відчували, а бачила спалахи, спалахи бачила, це, думаю, молнія, це гримить, і мені «гриміло» до тих пир, пока не перезвонив син з Прилук. «Мамо, де ти є?» – «Дома». – «А чого ти дома? Ти чула шо, (світла ж немає, телевизор не робить, шо то я за радіо і забула в той період, в мене і радіо є) – чого ти дома, база взорвалася!»

А людочки добри, а це вже було ранок, сьомий час, ото так. А люди тоже, ото сусідка відчувала, бачила, бо в неї якось тоже так постіль, кровать стоїть, шо їй видно було на цю сторону все. А мені як спалахи як рвонуло, як спалахи пролетіли, мені це значить молнія – для мене це, для мене було таке. А вона-то відчувала все це на повороті, дак вона відчувала, вона бачила, як через неї летіли, присідала, як через голову летіли снаряди. Вона це бачила, я цього не бачила, не буду казати, я цього не бачила.

Я вже сьомий час [ранку], я тоді ж – де дітсья, шо робить. Я пошла до Сотніченків, я зразу не змогла уявити шо яка це обстановка, я дожджу, odkриваю хвиртку: сараї заперти, хата заперта. Я гукаю їх – нема никого дома. Це всьо вже, думаю, повбивало їх, отаке у мене відчуття після того, як син сказав. А вони вже їх давно вивезли на Прилуки, хтозна куди в ту сторону їх повивозили машинами. А в мене дома дощ іде і гримить – оце в мене таке було відчуття. А тоді вже тоже ж я у дітей переховувалася, постійно ж чула вибухи, вибухи, вибухи чула. Це я чула.

Вас забрали чи ви тут у селі були?

Я до дітей. Приїхав син і забрав мене.

У Прилуки, да?

Забрав мене, я дві ночі не ночувала дома, а тоді повернулася назад і дома була. То мені, я такого не відчувала, а люди ж, як база рвала, дак бачили його, все ж бачили, як снаряди летіли. А для мене особисто, це добре я кажу шо. А тоді це ще таке було відчуття в мене. Я вже, світла немає, я сиджу вже на кроваті, і немов таке, шо odkриваються двері – вибуховою хвилиною ж odkривалися двері, – і наче хтось у хату заходить. Я ж думаю: ну всьо, хтось убивать прийшов мене; таке в мене було відчуття. Я сиджу тихо, сиділа може минут десять, минут п'ятнадцять, минут двадцять. Сиджу – никто ж до мене не підходить. І обратно «рип-рип», «рип-рип» у хату. Я вийшла – нема ни де никого. Упомацки [вийшла], – я забула і про сірники, я забула і про фонарик, про все я забула, – думаю, це вже всьо, мені прийшов край, коли ж ні. Вийшла ж, а воно ж не весь час же снаряди рвали, а як тикі начина рвать да гуде – значить то гримить. І так мені гримило, пока вже забрали мене.

У той же день приїхали, в той самий день, як вибухи почались?

Да, да, забрали мене. Вранці мене приїхали діти забрали, я [о]то в них дві ночі переночувала. А тоді, ну шо ж, люди повертаються додому, і я повернулася додому. Не так було, ни за шо не переживала, я зразу поодкривала все, шо було¹, ото таке. Поодкривала, їсти понасіпала, поодкривала. Оце таке було.

От досвід тих вибухів у Дружбі якось вплинув на переживання оцієї окупації, чи не було такого?

Не могу я сказати.

¹ Респондент має на увазі, шо відкрила сараї, де в неї знаходилася домашня худоба.

Може воно планувалося вже, не сьогоднішнім же днем воно планувалося, скільки ж вибухів таких же баз було. Не одна ж.

П'ять, із [20]14-го року п'ять баз.

Не одна ж база взорвана була.

У Ічні це була передостання, потом іще десь була в [20]19-му році.

Це ж воно не з доброї волі взяло і взорвалося, значить було зроблено так, щоб позрівалося. Багато ж колаборантів, іноземною мовою сказано, предателі да і все.

Добре.

Сигналізує міліцейська машина, а його можу не почуть, а хтось передзвонить: «Виходь на живий коридор». Дак оце тут як проходить, та вже багато раз ми виходили, дуже емоційно важко перенести цей стан.

Запис О-41

Респондент: *анонімно.*

Рік народження: 1972.

Професія, соціальний стан: *кухар дитячого садка.*

Стать: *жінка.*

[...] Скажіть, будь ласка, чи передбачали ви (чи передчували може), що може початися війна? Саме російська агресія.

Ну взагалі да. Бо це було навіть у повітрі чувувалось, що воно буде.

Тобто перед 24-м лютого було помітно.

Уже воно, ми чекали, вірніше я знала, що воно таке буде, тому що це вже було ясно ще з [20]14-го року.

Ясно. Якось готувалися до можливої війни та наступу? Тобто чогось закуповувати чи психологічно, морально?

Ні, нічого ми не закуповували, нічого ми не проводили, ми живем в селі, якось ну про це дуже не думали, що в наш час таке страшне шось може бути, ніхто не думав.

Тобто ви маєте на увазі співвідносно до вашого саме населеного пункту?

Іменно до своєї сім'ї я імею шо. Я не знаю як люди в селі, а іменно в нас. В наш час якось так про це ніхто не думав.

Коли і де ви дізналися про початок війни, чи відклався цей момент у вашій пам'яті?

Дома, зранку, встала, включила телевізор, в 5 годин чи в 6 [ранку], не пам'ятаю точно, ну по телевізору почула. Тоді вже як сім'я зійшлася. Шок, перше що було – це шок. Хоть і знали, хоть і чекали цього, ну всьо равно був шок.

Це ви про сім'ю маєте на увазі?

Ну, в селі люди як, воно ж по хатам не побіжиш і не будеш розказувать, уже тоді зійшлися і всі в шоці говорили, а так.

Які ваші перші були дії, почуття чи когось із ваших близьких, от як люди відреагували в перший день саме?

Ну я ж кажу – шок. І ніхто не знав, що робить далі і як, куди бігти. Брат зразу собрався з своїми знайомими і поїхали в воєнкомат. А ми були дома, що ми могли. Дома.

Були якісь заходи підготовки сільського населення до можливих військових дій, можете щось пригадати про це?

Не знаю, я не пам'ятаю щоб.

Не знаєте.

Я знаю, що ми вже нікуди не виходили з двору, ми були дома потому що якось.. Я просто вже не пам'ятаю.

Даже в магазин не виходили?

Я не пам'ятаю.

А дитячий садок працював чи ви тоді не працювали в ньому?

А ми мабуть уже й не виходили, потому що вони були у нас чи на другий чи на третій день. Це ж почалося 24-го?

24-го у четвер.

І ми в п'ятницю вже не вийшли, бо ...

На роботу не вийшли.

Мабуть не вийшли. Я от не пам'ятаю як насправді. Ну ми не вийшли, бо вони 25-го чи двадцять якогось числа вони вже до нас зайшли, вже колони пішли. Чисел я не можу Вам сказать, це настільки було хоть, не знаю що, це був шок. Я тільки пам'ятаю [сміється з сумом] цей гул і все.

Ясно. Що ви пригадаєте в ті дні, коли зайшла перша колона, реакцію людей, якісь події? Може ви чогось і не бачили, але те, що бачили, пам'ятаєте?

Не бачила взагалі, тому що ми живемо далеко од траси. Чуть я чула, що вони ідуть, тим більше я ще не знала, що це вони, просто вже люди між собою говорили, все таки люди виходили в центр, до магазину, і знали, що ідуть колони. Чула, по ночам чули як гудуть. А потім мої родичі приходили до мене ночувать, до нас, бо вони живуть якраз на дорозі, і було дуже страшно і вони на ніч приходили до нас.

А як довго це було, [що] ночували вони у вас?

Ну більше тижня. Десь до 8-го березня, 9-го, десь отак вони у нас були. Із 29-го [лютого] по 9-те березня, десь отак вони до нас приходили.

А скажіть, будь ласка, це тільки у вашій сім'ї таке було, чи у ваших сусідів по кутку теж ночували?

По кутку, я не знаю, чи ночували, бо ми дуже так не ділилися.

А, ви мало спілкувалися?

Ну я знаю, що багато хто приходив із цього. Люди, які живуть на трасі, приходили до своїх родичів, знайомих, ночувать де хто подали.

Яка була реакція людей на вступ росіян, на ці всі події, оці перші тижні, дні?

Я не знаю. Я знаю, що люди були в шоці, і дуже було страшно.

Добре. Свідками яких подій ви стали в цей період?

Не була я свідком.

Практично вдома перебували [весь час]?

Не була, бо ми далеко живем і на своє щастя – ні. Чуть чули, а бачить ні.

Ясно. Що розказували люди, от які чутки, розповіді ходили в той період, не пригадасте?

Які чутки, які чутки.

А які настрої панували серед тих, хто от в вашій сім'ї, серед ваших знайомих? Чого очікували, чого боялися?

Боялися, боялися, щоб людей не трогали, не стріляли, а очікували своїх.
[посміхається сумно]

Ви казали, що був переліт вертольотів?

Да. Якраз летіли над нами, це я пам'ятаю.

Це один день було чи декілька днів?

Ні, це був один день. Коли по-моєму під Колесниками там шось сталося, і шість вертольотів чи п'ять вертольотів, точно не скажу, летіли якраз над нами, бо ми ховалися в погреб зразу.

А як часто ви ховалися в погреб? Це один раз було?

Ні, не один. Коли було чути вибухи чи стрілянину, коли дуже, я вже не пам'ятаю. Це вертольоти летіли.

А вертольоти летіли в яку сторону?

Спочатку в сторону Прилук, оце де вишка в Прилуках. Ну вони дуже швидко якось полетіли в сторону Прилук, а тоді хвилин через скільки там, [може] 15 минут, летіли назад.

І всі назад верталися?

Усі, мабуть усі.

Ви це бачили?

Я вже, як вони туди летіли, бачила, як назад – не бачила. Тільки чуть було, що вони туди повертаються.

Тобто скільки назад летіли ви сказати не зможете?

Не знаю. Ну, по-моєму, говорили, що вони всі назад і полетіли.

Всі назад і полетіли. Важко сказати чиї це були вертольоти, російські чи наші?

Мабуть російські. Бо наші не літали так. Не було тоді їх.

А літаків, інших повітряних засобів не бачили у той час?

Ні. Я не бачила, бо як тільки гуло – ми втікали, ховалися [сміється]. Хто літав і як літав, я не бачила.

Ви всі ховалися в погребі чи були такі, хто залишався надворі?

Ми з мамою ховалися, брат оставався на вулиці.

Якось обладнували погріб?

Ну брали теплі речі, все необхідне: ліки, хліб, вода щоб були завжди там. Одіяла, подушки – все було у погребі.

Дякую.

У погребі холодно тоді було.

Да, ну лютий-березень, зрозуміло, холодно. Які найбільші труднощі відчувала ваша сім'я у цей час? З чим було найважче?

Найважче? Морально мабуть було найважче. А так, ну хліба не було трохи. Ну ми не дуже, все-таки в селі люди. Запаси хоть якісь да були. Дуже не страшно було, бо зерно єсть своє. А саме страшне, ну таких труднощів не було щоб. Все можна пережити, я думаю.

Ясно. А якщо продукти були свої, кажете, з кимось не обмінювались продуктами?

Ні, в нас не було такого. Ну оце родичі приходили, дак вони, в кожного своє ж. В погребі завжди щось є. І хазяйство своє є, тому якось.

Чи були труднощі з електроенергією, не відключали світло?

Відключали, були без світла. А світло відключали, [то] були й без води.

А як довго це було, кілька годин чи це було день-два?

Бувало по кілька годин. А от день – два я не пам'ятаю, мабуть такого ж не було щоб цілий день. Хоча.

Найпростіше [пригадати] по холодильнику – чи розмерзався чи ні.

Розмерзався, ну не на стільки щоб зовсім уже.

[Тобто] не пропадали продукти?

Ні. Ми старались усе зробити так щоб.

А стосовно предметів першої необхідності були якісь труднощі? Там малих дітей не було у вас?

Ні. Дітей не було, а мама пожила, пенсіонерка. Тоже якось. З ліками було трошки. Не могли ми купити ліків, і в аптеці їх не було і з'їздить не було можливості. Брали замітники. Мені приносила знайома ліки, а потім уже волонтери передавали через знайомих.

Це в той період чи вже після березня?

Уже після. Уже як колони [відійшли ї] дозволили нашим їздити по трасі, тоді вже мені волонтери передавали ліки, а так.

Ясно. Чи підтримували ви зв'язок із кимось у своєму селі чи в інших селах. Ну, по телефону мається на увазі, у цей період?

Да. В мене знайомі і колеги бивши були в Києві, ми переписувались і дзвонили одне одному. З Ічні говорили, ну так.

Тобто, якусь інформацію, що відбувається навколо, ви збирали.

Да, да, да, да.

Добре. А були труднощі, до речі, з мобільним зв'язком, не глушили?

Було. Як світло виключали, дак не було зв'язку взагалі, а так не дуже добрий зв'язок був.

А, гірший звичайно.

І в них був гірший і в нас. Інтернет пропадав. Ну а так, дивилися ж новини по Інтернету.

Чи доводилося звертатися за медичною допомогою в цей період? Ніхто не хворів у сім'ї?

Ну ні. Якраз в цей період, слава Богу, ні [радісно з полегшенням].

Ясно, так. Якись свята родинні відзначали там, може дні народження, там не знаю, 8-е березня?

У мене день народження було якраз 1-го березня, я нічого не відмічала, просто. В мене якраз ювілей був. Не до ювілею [було].

Добре. Чи відчувалася взаємодопомога людей під час цього періоду військових дій?

Да.

В чому вона проявлялася?

Ну допомагали, от я ж говорю, з ліками. Ну говорили одне з одним, яось підтримували, може духовно, морально підтримували. Бо матеріально усі люди, ну.

Скажіть будь ласка, які були наслідки от перебування окупантів у селі, от коли ви вперше в центр села вийшли, було таке, що вам впало в очі, що змінилося суттєво, якись руйнування, сліди обстрілів?

Ну в нас таких обстрілів я не пам'ятаю. Це сюди на край села, а я тоді не ходила сюди, не їдила. Ми, отримується, живем на другому краю, дак не бачила я уже. Ну дорога трохи, ну шо там ото, таке.

А поведінка людей яось можна сказати, що змінилась поведінка, якись погляди, мова, цінності порівняно з довоєнним періодом, до вторгнення?

Не знаю. Яось люди більш закриті стали.

Тобто, мабуть події трошки травматизували, можете сказати, населення?

Думаю шо да. Кожен же в собі. Багато, поговорили так про одне, як кажуть, плітки да і все. А щоб шось таке сокровенне – ніхто ж не розкаже нічого.

Добре. Коли вам вдалося повернутися до звичайної роботи, відкрився дитячий садок, не пригадаєте, як скоро це було?

Ну перед новим роком садочок відкрився.

Тобто цілий рік він був закритий?

Ні, дистанційно [працював]. Я вийшла на роботу навесні.

То вже після цих подій пройшов тривалий час?

Да, тривалий. Да, я через рік повернулась на роботу. А садочок працював трохи дистанційно, приходили ми [на роботу] не кожен день.

Ви не працювали в зв'язку з тим, що вони просто тут не харчувалися?

Да.

Так. Тобто технічно – господарська була причина.

Ясно. Дякую вам за інтерв'ю.

Я з Києва. Дуже було страшно. Те, що показується по телевізору – це одне, а як побачиш своїми очима – це зовсім друга картінка. Це розбиті дома отії, все оце. Це було дуже страшно. Ну приїхала в Ольшану, тихо. Мене радувало одне, що вони тут довго не були, що все наче ціле.¹

Що нас так обійшло.

Да. Ну я так уявляла картину: їду додому – немає хати, нема нічого, пустота.

Переживали.

Да, це дуже мене це гнітило. Ну нічого, повернулась, все добре. Все налагодилось.

У нас найбільше оце на початку села як з Прилук їхать, там уже кажуть було що й машини розстріляли. Це було страшно. Хоть і не бачила, і не. А воно якось було. Сам факт того, що люди везли хліб, а їх узяли й розстріляли – це було страшно це. Воно якось отут у голові засіло, і тепер ці люди.

Ви відразу про це дізналися, чи вже тоді як пізніше?

Пізніше вже.

Після звільнення?

Я це дізналася пізніше, не після звільнення, а вже ну розказали вже, воно ж люди говорять.

А, за кілька днів.

За кілька днів, так. А вже коли вийшла на роботу, як наші звільнили, можна так сказати, і ми зійшлися тут у дитячому садочку; стали розказувати дівчата що, тоді вже дізналися насправді, що там сталося. Ми ж не ходили, в центр села не ходили, було страшно, особливо як колони їхали, і стояли тут, то кожен старався стояти, бути дома, не ходив. Я не знаю, магазин працював чи ні. Бо знаю, що один раз наші хлопці їздили по хліб у Прилуку, і вже останній, я не знаю якого числа, чи 5-го березня, чи що, що вони не змогли з'їздити. Ні, ранче, 29-го [лютого] чи що.

Добре. Дякую вам.

¹ Курсивом виділено слова присутньої при розмові жінки. Вона не назвала себе.

Запис О-51

Респондент: *Анонімно, на умовах повної конфіденційності.*

Рік народження: *не вказано.*

Професія, соціальний стан: *пенсіонер.*

Стать: *жінка.*

Чи передбачали ви, що може початися війна, ну в смислі агресія [24 лютого]?

Ні. Ніколи. Я ще 21-го лютого їхала у Прилуки і стояли ми, балакали; в нас багато стояло людей з нашої з цієї сторони. Ми говорили між собою, вони мені доказували, що буде війна, буде. Я говорила: «Я на сто процентів, на сто відсотків впевнена, що війни *НЕ* буде. Не буде, вони ж [росіяни] не дурні повбивать свій народ». А виходить – дурні. Так що ні.

А тоді, це, я не пам'ятаю, яке це було число, от, мій сусід пішов у магазин. Він у магазин ходить рано, оце виходить..

Це до вторгнення, до колон?

Якраз у той час, в той день він пішов у магазин. Він ходить у магазин рано, він десь у сім годин іде, так як це на велосипеді їхати не можна було, а це ж була весна, він пішов пішки. От. І йде назад, і заход[ить], він зайшов, приніс мені хліб. Весь такий блідий. Кажу: «А що ж таке?» Він каже: «Война». Кажу: «Та Юрик, яка війна?». – «Война, – каже, – іде колона». Кажу: «Яка колона?» Він каже: «З красним скотчем».

І все. Но він ішов, колона вже ішла трасою; він ішов од самого магазину, отут у нас базарчик єсть, на базарчику вже.

Ото що столики, на улиці вроді пустирчик такий¹?

Да, да, отам стояв уже БТР, зверху сиділи люди от, військові, і ішла колона. Він ішов, нагнувши голову, ніхто йому нічого, але ви ж розумієте, це село, і люди всі ж виглядали, ніхто нічого не стріляв, нічого. Всі, вони кричали: «Хавайся, хавайся». І не стріляли. Це був перший день пройшла, те що рано йшла колона десь там перед ранком, ми не бачили й не чули, – чули якийсь гуркіт, хто тоді звертав увагу на це, – а це вже бачили, що колона йшла, що зверху сидять люди, люди в чорному комуністичній, чорній формі. От.

Ну і все, ниде не було нічого, тихо, і тоді вже ж пішла війна, війна, війна, і ці рашисти, і все. Я вже тоді, наведено на другий день ішла колона, яка вже стріляла. Ну багато що розказують, чого вони почали стрілять, ну я цього не знаю, я цього доказувати не буду; вроді би хтось по них стрельнув із пневматичного

¹ На центральній вулиці села, що являє собою частину дороги Ічня-Прилуки, у південній частині Ольшани.

пістолета, і вони тоді почали стрілять, а так вони нікого не трогали. Там люди йшли, всі ж поховалися, всі порозбігалися. З нашої сторони всі порозбігалися на другу сторону села. Хто міг утекти. Мені бігти нікуди було, я була дома.

Весь час цей були дома?

Да, я весь час була дома, один раз канешно я запанікувала, мене там знайома: «Ти де?» Кажу: «Дома». «Чого ти сидиш дома?» А вони отут у кругову уже стояли. «Чого ти сидиш дома?» Так, а, – кажу, – а куди мені бігти?» «Біжи хоть до нас». А вони так далеко живуть, аж на Чапаєва; ну, сумка була собрата, я за неї – і побігла. Ну, добігла до середини, от. Позвонила моя колега, а вона живе, ну там, як вони спускаються, зі сторони Ічні, вони спускались по трасі (називають [той куток] у нас Драганівка), вона там живе. І каже: «Ну шо там у вас?» Кажу: «Не знаю». А вона: «А ти де?» – «Да біжу». Кажу: «А шо у вас там?» – Ну, каже, нічого, видно їхня техніка поламалася, я, каже, дома, вона дома була з онукою – «Я, – каже, – дома». – «І шо?» – Каже, да зайшли якісь четверо, походили по двору, позаглядали по сараях, видно в них шось поламалося, видно, каже, шось шукали, бо, каже, по сараях позаходили, а в нас же комунізм – ніде замків немає; позаглядали, нічого не найшли й пішли. Ни в хату вони не добивалися, нічого; ми, каже, були в хаті, далеко від вікон, але, каже, бачили. Ну і все, каже, вже пройшли, вже нема.

Я тоді розворот і додому, ну це вже був напевно третій день чи другий день, як колони ішли, і я вже. Да, це вже був третій день, як ішли колони, як вони вже верталися із Левок, як вони верталися з Левок, там ото їм прочухану дали, і вони верталися звідтіля, стояла, а чого побігла, отут стояла колона, і мені позвонили, кажуть: «Зараз наші будуть їх бомбить».

А, шось мені казали таке.

«Тікай». Куди тікати? Ото тоді ж мені подзвонила, каже: «Біжи хоть до нас». Ну я побігла. Добігла до половини, а там стояли чоловіки, кажуть «Ви куди?» Кажу: «Да це ж сказали тікати, – кажу, – будуть бомбить». А ті кажуть: «Чим бомбить? Чим?» Ну і тоді ніякого обстрілу не було, нічого. А ото, як вони, не знаю, може з танка стрельнули, сильно стрельнули.. шо начинали видно обстрелювать, може Дуброву, може там були, – ну не знаю, один вистріл був дуже сильний, дуже. А то чуть було, шо з кулемета стріляли. І я тоді бачила, мені звідсіля гарно видно на трасу, бачила, шо чорні, люди в чорній формі ходили по трасі, техніка йшла, танк їздив туди – у нас сільгосп підприємство, – з'їздив туди і вернувся назад. Шо там вони робили – хтозна.

Ну це російські були?

В чорній формі, сказав сусід, з красним скотчем, так вони і осталися з красним, – ну канешно, шо ж не наші. І всьо, більше як такової стрілянини не було. А тоді, ото як я вже бігла і вернулася додому, в мене хлопці із тероборони. Я

зустріла їх, вони кажуть: «Ви куди?». – Кажу: «Додому». – «Будьте обережні, бо по нашій вулиці ходять, по оцій»¹.

Каже, були вже в сусідів. Ну, в мене єсть можливість, я так кукурузою пішла і обійшла через сусідський двір: у нас тут єсть ход, я зайшла додому, на дорогу я не виходила. От. І бачила, що вони уже пішли на трасу, а тоді.. А у сусідів отут рядом, от, бачу: горить світло.. на стовпі. Ну вони коли пораються – вони включають світло. От. І я ж давай звонить їх шукать, думаю це вони поралися [й] забули виключить світло, – а не дай Бог, тут палає на всю вулицю, да як бахонуть – тут і кутка не буде. Я з такими намереніями давай їх шукать, ну нікого я не найшла, позвонила їхній дочці, а вона в Києві. Кажу: оце так, світло.. Да, каже, – яке поралися, яке забули? То, каже, нас ограбили.

Я була в шоке, і хтозна, що ж робить. Кажу: «В смислі? Як це ограбили?» – «Да». А тоді вже оказалось пізніше, що вони дійсно вдерлися в хату [і] позабирали їду. Шо ще там – виламали одні двері, другі і позабирали їду, – що там іще, не знаю, но вони у першу хату заглядали, там що перша. Вони позаглядали: немає ніде нікого. І вони пішли. У другої [хати] закрита калітка, вони тоже через верх позагляд[али]... А тут зайшли – калітка одкрита була, вони зайшли через вікно подивилися: є чим поживиться. Ну, поживилися.

Ясно.

Так шо оце так вони обікрали. Ну ото й кажуть: ранили ж отого одного хлопця, нашого, шо він від крововтрати помер.

Ну, це наведено було днів три оце таке, шо колони йшли і йшли, і йшли; просто було страшно. А бігти куди? – Кажуть: ховайся. – Ну в погреб, ну [який] смисл? Як бахнуть – завалиться погреб, так шо небудь, а то погреб завалився – і сидітимеш, ніхто тебе й не найде.

Ясно, то ви в погребі не ховалися?

Ні, не ховалася в погребі, я була дома, все було закрите. Я закрилася, і ніде ні світло не включалося, нічого.

А як люди реагували на ці події?

У перший день, як ото перша колона як ішла, люди виходили, дивилися, отут на етому, з цієї вулиці люди вийшли, стояли на горбі там і дивилися. Ну ніхто нікого не трогав. От. Вони пройшли, ніхто нічого такого не розказував, ну, а люди канешно, це з нашої сторони всі люди в другу сторону, в другу половину села пошли. От. Потікали, тут фактично не було нікого.

Да, мені розказували, шо більшість вийшли.

Тут фактично нікого не було, всі пішли, у кого була можливість, оце я один раз до половини добігла і вернулася назад. Ну шо бігти? Шо бігти? Що Бог дасть, те й буде: застрелять так застрелять, а шо робить.

Ясно.

¹ Вулиця Першотравнева.

Так що це так. Ну щоб якийсь такий страх був – ні. Но, я ж багато чого не знаю, вже ж тоді розказують багато – що і тероборона тут була, і що тут і такий бій був. Ну а тоді.. Це вже було, уже як вони пішли, як їх ото там за Колісниками прочухана їм добрячого дали. Тоді якесь стрельбище було тут у нас, називають нефтебаза, на нефтебазі якісь кулемети стріляли; що там було – не знаю.

От. А люди ж канешно етот, ходили, і молодьож ходила тут, і мішки з піском там заносили, етот складали. Ну так. Уже як вони пішли, можна сказати, уже пішли. Просто щоб не вернулися.

Ясно. Чого найбільше боялися в той період?

Ви розумієте, як такого страху не було, через те що ти не осознавав і не розумів, що це війна. Просто не розумів, що це війна. Якби оце знав що це так буде, канешно боявся б і тікав, хтозна що робив. А тоді просто не розумів, це був тільки початок.

Ну да. А так же у вас мобільний зв'язок був увесь час чи переривався?

Переривався, були такі періоди, що був поганий мобільний зв'язок. Але в основному був весь час.

Тобто там телевізор, такі комунікації працювали в основному?

Да, да, да.

Із світлом не було великих перебоїв?

Ні, не було, не було, отам як були ото проблеми з Чернігівською ТЕЦ, ну виключали світло.

Це вже восени?

Да, дак це виключали вже ж кругом. Це можна було все пережити.

А в той період не було? Бо казали на тій стороні села, що були перерви у постачанні світла, ну так на декілька годин.

Ну так хіба це страх. Не було ж такого що як у людей немає по три дні, по тижню, ото вже я розумію. А так як якісь три години, хай там шість годин, а як зараз проводять профілактику у нас на підстанції, немає півдня світла, наприклад з десяти і до чотирьох це точно немає – ми ж переживаєм.

Ну да, так вас не попереджають про це?

У фейсбуці попереджають. Але мене в фейсбуці немає, як оце скажуть, то почую, а так воно.

Які найбільші труднощі відчували в цей період? Матеріальні, може, ну там, не матеріальні?

Ну, більше психологічні, більше психологічні. Але, я дуже давно вже живу сама, мій порятунок був це книги, вишивання, все в'язання, – оце мої ліки від депресії.

Ясно, ясно. Харашо. Чи були тут якісь прольоти там повітряної техніки: вертольоти, літаки. Чи бачили таке?

Були, літали, ну ті[ль]ки ж хіба ти знаєш, хто то й що то, ну таке щоб шось скидали чи бомбили, чи стріляли – такого не було.

А в нічний час, мабуть, летіли?

Було і днём, ну дак і зараз буває вночі, оце скільки літаків зараз уночі літає, ну я не знаю, я вже забула, скільки, може днів десять назад вроді над хатою летіла, – хто каже літак, хто ракета, не розумієш [же], – ну такий був звук, що уши позакладало, я проснулася от того що позакладало ухо.

Чи були труднощі з продуктами чи речами необхідності?

Я б не сказала.

Бо казали, що у вас і магазин працював у селі.

Канешно.

І ходили ви туди?

Я не ходила. Потому що було дуже страшно. І сусід у мене. В основному він завжди ходив у магазин, він чоловік, такого нічого не треба, я ж кажу, я сама, він хліба мені приніс – і мені хватить. І мені хватить.

Бо тоді ж казали, що певний час і хліба не було?

Ну я по собі, я вже не пам'ятаю, я по собі так. Якби у мене була сім'я, да, я б відчувала ці проблеми, ну звичайно що, хліба нема. А так, ну я могла скинуть на те, як Юрик не йде в магазин, то я переживу й без хліба, млинці будуть.

Ясно, добре. Таке питання, чи відчувалась якась взаємодопомога людей під час таких бойових дій, чи просто що людей не було як таких, так вона не відчувалась?

Да, я ж кажу: отая друга половина села, вони завжди безпокоїлись, тоді ото ж казали, що будуть обстрілювать, дак позвонила ж [мені,] каже: «Біжи, чого ти сидиш дома, біжи». Приймали люди, та сторона села, вони приймали людей, вони звали до себе. І люди там сиділи і по три дні, і люди допомагали один одному, я не можу сказати що це так взагалі було.

А тут у вас мені говорили, що магазин пограбували.

Да, да.

Шось можете про це сказати?

Я такого не знаю, те що люди розказували, що кажуть, що вроді би вікна побили, залізли й забрали якісь продукти. От. І після того магазин уже не працював, причина – ну там іще одна причина, там хворіла продавець, може й та причина. А може і те, що не знаю якої причини, точно я не знаю, не знаю такого точно, казали що. Можна стверджувати тільки те, що бачив своїми очима, як я оце своїми очима бачила, що вони тут ходили, там колона стояла, це я можу сказати, а як так – я не знаю.

Добре, якісь наслідки перебування росіян у вашому селі ви так могли б спостерігати, крім оціх грабунків, і перебування військової техніки, так не було, да?

Такого нічого, я ж кажу, ото вони один раз стрельнули, я не розумію, кажуть простреливали Дуброву, через те що там була тероборона, а вони ж постріляли: хлібовозка їхала з Ічні, отам на углу, дак застрелили двох чоловік, чи вони хліб

брали чи не брали, я не знаю цього, а застрелили двох чоловік, оце із Прилук їхала хлібовозка, а машина... Таврія ж напевно, синенька така їхала в Прилуки, хто там був – не знаю, її розстріляли, вона дуже довго стояла отут на трасі, оце таке. Я не знаю, ще балакають за якогось бійця нашого шо тут у панському саду, я цього не бачила, я цього стверджувать не буду.

А, до речі, так обстрілу житлових будинків вони не практикували?

Ні, не було. Ні, ну отам після того ото, як хлопчина стрельнув з пневматичного пістолета, дак по трасі там ото стрельнули, по вікнах, там є дві нежилі хати, ото по вікнах, і в одну жилу хату по вікнах бахонули. От. А тоді, там над трасою живуть одні люди, вони заховались у погребі, вони зайшли у двір, як раз над трасою живуть, зайшли ж вони у двір: хата закрита, кухня закрита, вони погреб одкрили, а люди там сидять. Вони погреб закрили й пішли.

Ну й тоді з тих пір люди перейшли в другу половину, туди до родичів у другу половину села. А так, так вроді би ні.

Ясно. Після звільнення, ну, після відходу колон, були якісь події, які вам запам'яталися? Може хтось відвідував вас, приходив – тероборона там, може якісь волонтери, політики, журналісти?

Ну-у.. Тероборона, хлопці з тероборони були. [Світло]маскіровка, то в цій половині хати я не живу, тут все було закрито, штори закриті, світло я тут не включала. [А] в другій половині, там де я, там світло в мене включене, ну, бра над столом, де читала. Приходили з тероборони хлопці, і казали, питали, чи не.. Ну це я так [би] і не відкрила, но голос, який я знаю, який назвався. От, я їх пустила [в хату] – пожалуста, дивіться, потому шо вони знали, шо я живу сама. От, вони прийшли й сказали, шо вроді би тут сказали, шо ходить хтось із фонариком.

Ага, перевіряли значить.

Вони просто прийшли [і] перевіряли, той голос, який забалакав зі мною, я його знаю, от. А другий хлопчинка, невеличкий такий був, він представився, каже: я командир другого.. не знаю кого, ну знаю шо другого.

Може взводу?

Може взводу, невеличкий такий хлопчинка, бо я питаю, кажу: а це хто (таке малесеньке)? Він сказав, хто він; вони зайшли, обдивилися всі кімнати, все, ну – порядок. Може світло і видно [було], потому шо маскіровка не плотна була, жалюзі в мене немає, маскіровка не дуже плотна була; а може, як оце дерев нема, може воно і просвічувалося в ту сторону, так шо вони ото один раз приходили.

Це у вас получається, шо світло туди на город іде?

Одне вікно йде сюди, і світло іде на город.

А на вулицю не видно.

На вулицю ні, на вулиці я нічого не включала, і як тільки потемніло – ниде ніхто, даже хто й порався, дак світло ниде ніхто не включав, хіба шо в сараї.

Як швидко вам вдалося повернутися до звичайного, так би мовити способу життя після цих подій, довго відходили?

Понімаєте, ми не розуміли тоді що це війна, так що переляку сильного не було. Зараз набагато страшніше, коли отримуєш більше інформації з телефону, з телевізора, зараз набагато страшніше. Ну, і звичайно, переживала тоді, дужче переживала за дітей, які були в Харкові. Вони з Харкова на Полтавщину поїхали, от, там до весни посиділи. І чого ж сидіть там? Як у нас усе стихло, усе більш-менш – вони приїхали сюди.

А сюди приїжджали перед наступом люди з міст, там з Києва, там Чернігова?

Я не знаю.

Бо по багатьом селах кажуть, що до нас приїхали, думали врятуватися від війни, а воно навпаки, війна сюди прийшла.

Я такого не знаю.

Не можете про це сказати нічого.

Не знаю я такого.

Ну і останнє питання. Як змінилось село в результаті цих подій, люди, обстановка, спілкування, погляди може, цінності якісь?

Да, розумієте, тоді, у перші дні, як вони [росіяни] ті[ль]ки зайшли, у людей було дуже багато питань, але відповідей не було. І якби, не дай Бог, не дай Бог, тоді встановилася їхня влада, люди б це сприйняли нормально. Зараз дев'яносто дев'ять відсотків людей робили б усе, щоб не встановилася та влада.

Отак. Тобто зміни були дуже серйозні?

Да, да, да.

Коли побачили все вживу, як воно насправді.

Коли оце уже більш інформації з телевізора, з телефона стали отримувати, а тепер, коли оце майже щодня сирена поліцейська, і везуть убієнного. Це страх, це страх.

Да, це правда.

От зараз канешно дев'яносто дев'ять відсотків людей проти тиєї, не дай Бог, не дай Бог би це було. А тоді так, тоді можна сказати було все одно, ну жили б так, ну і що, ну хтозна, якби вона була, тая влада, ну якось би може й жили. Зараз – ні, зараз дев'яносто дев'ять відсотків – ні.

[Про відеорепортаж прилуцького телеканалу, присвячений обороні Прилук, і в тому числі боям під Ольшаною.]

[Жителі села] образилися на козачий полк, чи як він у Прилуках. Він дуже багато взяв на себе отих, не перемог, вислуг, до яких він взагалі не має ніякого відношення.

Да. Там дуже було багато неправди. Неправда була і оце тут за ці бої у панському саду. Конкретно що – я вам не скажу, бо я того не знаю. Люди кажуть, що багато неправди. Всі це знають, і через те воно сприймається оце так.

[Про вибухи на військовому складі у Дружбі.]

Довго. Уже ж вони предполагали, що може воно таке быть. Потому що у нас військова частина. І це була серйозна частина. Як я знаю, що в Радянському Союзі вона була друга за тим, скільки там зберігалось зброї і всього. Тоді листовки оці, які розповсюджувалися, у Гмирянці роздавали всім. У нас скопом лежали в сільській раді. Но нікому. Я, наприклад, і взагалі не знала, що мені робить, куди мені бігти, добре що сусіди оце, прибігли, розбудили. Я спала, мені не видно було. Прибігли, розбудили – куди бігти? У мене нічого не зібрано було, я не готова до цього [була]. У людей уже все, всі сумки були собрати. Я не готова до цього, всі як тороплені, збіглися, сіли. Чим їхать? Де трактор? У нього саме трактор дома був. На трактор, на платформу люди посідали. Поїхали. Приїхали, сказали, що збор – у Маціївці. Приїхали в Маціївку. Спить Маціївка мертвим сном! Ніде й собаки не гавкають. От. Оце ж була невідготовленість, неінформованість людей. А якби всі люди були інформовані – в усіх би вже сумки були собрати, люди були б готови, вони б розуміли. А так скільки людей і взагалі не знали. Он ходять, пораяться, люди бігають. Не в усіх же є транспорт, чим їхать.

А тоді вже, коли з'їздили в Маціївку, виїхали на сумську трасу. Там бачили вже, скільки наших людей стоїть, із Гмирянки людей стоїть. Ну й що робить? Ходили, балакали – поїхали у Прилуки. Правда, приїхали до адміністрації сюди, до районної. Тут нас уже ж звичайно прийняли.

У Прилуцькій [адміністрації]?

Да. Там в районній раді нас всіх прийняли і забезпечили, всіх розмістили. Ми, наприклад, були у міській лікарні, в лор-відділенні. Там і гмирянці були, і ми були. Нам виділили палату. Там нас по можливості й погодували. І ми там і ночували. Але. Ми ж полетіли – у нас все ж тут пооставалося. І худоба, все ж, і корови. Недоєні, непо[годовані]. Приходилося нам приїжджати-таки додому. Ну ми одну ніч там переночували. Ні, приїхали вечором [додому], попорались – і бігом назад. Ну воно тоді ще летіло, стріляло, свистіло – ну над головами свистіло, канешно. Ну тоді було страшніше, ніж оце було зараз. Тому що ось воно реально летить над головою і ніхто не знає, де воно може впасти. У Гмирянці дуже попали тоді. Ну я не за це, я за те, що більшість людей була неінформована.

Хоча я, ну я тут не спілкувався, а в Городні із колишнім сільським старостою.

Із Сакуном? Володимиром Миколайовичем?

Наче да. Говорив я з ним. То він казав, що проводились навчання з сільськими старостами десь напередодні – що робить у разі таких дій. Але, каже, хоча й проводились навчання, но в реальності воно все одно застало врасплох. Бо теорія була одна, а на практиці.. Потрібно було, щоб автобус стояв у центрі села, треба було, щоб люди були оповіщені всі. А на практиці, каже, хто кого побачив, хто, каже, кого..

Так, в кого була можливість на чому. Я ж кажу, на тракторі, платформа для дров – оце весь куток усівся там. Усі, із своїми чемоданами. Ви уявляєте, це був жовтень місяць, це було 9 жовтня. От.

Я уявляю добре, бо моя мати була в Ічні. І я з Ніжина тоже їхав вранці в Ічню її забірать. Так шо я прекрасно це все розумію і уявляю. Я на свої очі бачив, шо це там відбувалося, тільки здалека.

Як воно горить, знаєте, як навпрошки.. так а тут осьде можна плюнуть до тієї Дружби. Бачили, як воно там горить, і бачили там, як усе. Но. Було, я ж кажу, отака кіпа була листовок. У Гмирянці розповсюдили, гмирянці всі знали. Бо я тоді ще їздила на базар, а гмирянці казали: шо це нам пороздавали такі листовки. Оце таке. Та, іще сміялися.

Запис О-62

Респондент 1 (Р1): *анонімно.*

Рік народження: *1965.*

Професія, соціальний стан: *пенсіонер.*

Стать: *чоловік.*

Респондент 2 (Р2): *анонімно.*

Рік народження: *1963.*

Професія, соціальний стан: *пенсіонер, працівник дитячого садка.*

Стать: *жінка.*

Чи передбачали ви, що може розпочатися війна?

Р1. Ні, не передбачав, догадки не мав.

Чи готувались ви до можливої війни?

Р1. Не готувався.

Коли і де ви дізналися про початок війни?

Р1. Колони вже пішли. 25-го лютого, у п'ятницю. Був дома. Чуть було гул техніки, я наблюдав за колоною. Це вже була світла пора доби. Колона стояла на вулиці, потім пішла в сторону Левок. Стояла колона недовго. Люди, що їхали з Прилук у бік Ічні, під'їжджали до колони, спілкувались із росіянами, які виходили з техніки. Це були не місцеві. Пам'ятаю молоковоз, який зупинився. Позначень на російських солдатах я не помітив, точніше не пам'ятаю, чи були вони.

Перша колона рухалась кусками (частинами).

Як місцеве населення сприйняло звістку про війну?

Р1. Люди були перелякані. Один ольшанець щось виносив росіянам – кофе, чай, табак. Потім ним займалось СБУ. Це тоді, коли колона стояла в центрі села.

Таблички на в'їзді і виїзді з села познімав староста, Андрій Григорович Криворучко. Я пішов до них, до тероборони. 24-го лютого отримали вони автомати у Прилуках. Але не всі. Я зразу ходив із своєю мисливською рушницею.

[Про військові дії]

P1. 28-го лютого був малий бій на виїзді з села. Тут із «Мухами» військові зупиняли російську колону. Ми (тероборона села) тоді вивозили хлопців, що розділились на три взводи. У цьому бою одного військового ЗСУ було вбито, трьох поранено. Здається, вони були із 54-ї бригади. Бій відбувся вранці. 28-го числа ми (тероборона Ольшани) зранку їх виводили, пробираючись лісами в сторону Ічні.

Другий бій був під Дубровою близько 4-ї години дня. Це була тероборона з Прилук, вільшанців там не було.

28-го лютого перед російською колоною наперед їхала військова машина. Хлопців, які намагались зупинити колону, було видно [з дороги], маскуватись було нічим, бо не було зелені. Поранених після бою ховали по селу, а потім вивозили на Ічню.

Як верталися росіяни через село, вони розстріляли на дорозі, що підходить до Ольшани з Прилук, дві машини. Виходили вони кусками. В Ічню росіяни не рухались. З боку Ічні на краю села дорогу завалили деревами. Але то нічого не допомогло, бо їх [росіян] там не було. Тут [у цій місцевості] по-любому були «здавачі», якісь російські агенти, які розвідували дорогу. Але більше всього – не з села.

[Про пограбування житла].

P1. Росіяни зайшли у двір і вибили двері в хаті. Мене і жінки не було вдома. Я пішов до хлопців, у тероборону. Записали мене ще з 24-го числа, але насправді я пішов у тероборону 26-го. Сім місяців був у теробороні. А нині [у жовтні 2023] рік, як мене звільнили за віком. У прилуцькому батальйоні тероборони було 20 осіб віком за 60 років.

Ми пошли 28-го числа виводити хлопців на Густиню. Нам [у цей час] позвонили, що нас засікли росіяни і наче вони вже прочісують. Ми пішли до Гмирянки, а потім нас забрали на Ічню. Колони російські ще були в Колісниках. Ми, тероборона Ольшани, знов вернулись, як колони виходили. Ми передавали дані. Потім нас забрали у батальйон тероборони прилуцької.

Коли грабували наш дім, мародери одстріляли замок і ломом виламали двері. Позабирали телефони, продукти. Забрали сало. Телевізор витягли з-під ліжка, де він був захований, але не забрали.

P2. У хаті в нас стояв зварений борщ. Мародери його поїли. Ми ж із невісткою утекли до сусідів. Нам позвонили хлопці з тероборони: «Тікайте, тікайте». Вони наблюдали в різних місцях, і помітили рух російських військових. І ми під кукурузою побігли з невісткою на другий кінець села. Я півтора суток додому не приходила. Потім мені подзвонив чоловік і каже: я поправся, можеш

іти додому. Дзвонили сусіди, що світло горіло на стовпі під двором цілі сутки. Мабуть його випадково включили росіяни. Тоді ж ми з подружками прийшли в хату. Думали, буде гірше. Але навіть квіти залишились на місці. Мародери забрали чай, каву, цукерки, ту їжу, яку могли забрать. Також забрали спиртне. У мене була сумочка з медалями батька-ветерана. Сумочку витягли, медалі лежали розкидані серед хати. Мабуть мародери спішили, це видно з того, що вони одбили ручку в дверях гаража, але не зайшли в гараж.

Було тоді дуже страшно. Неділі три ходили по сусідах. Зараз дуже не хватає цього відношення між людьми, яке було тоді. Зараз люди зробились собаками, а тоді чиста душа і хотіли жить. Дружно всі були.

Тоді [у день пограбування] нам подзвонили, що «з Левок виходять, де ви є». Росіяни заїхали в село на техніці. Сусіди [в іншій половині хати проживала сім'я] залишились в хаті. Вони чули як вибивали двері в нашій хаті. Але пострілу чомусь не чули. Хоча ми знайшли гільзи на порозі. Росіяни залишили танк на головній дорозі, а сюди заїхали. Сусіди думали, що уже все їм, але окупанти стукнули в хвіртку (яка була замкнена) – і не заходили.

Я тікала з дому із-за чоловіка, який був у теробороні. Сусіди молоді, залишились, бо їм треба було корову доїти. Корова була щойно розтелена.

Між хатами (точніше між дворами) у нас у заборі чоловік прорізав дірку на випадок утечі.

Після російської колони на головній дорозі залишилось багато речей хаотично перемішаних. Вони чи переодягались тут, по головній дорозі до Левок було накидано пакетів, одягу та ін. На вигоні, де базарчик на головній дорозі, було все услаано трусами, тільняшками, одягом. Вони там зупинялися.

Люди, застрелені росіянами, і машини, які розстріляли, стояли на дорозі 3-4 дні. Тут же стояв танк, тіпа пост росіян був біля розбитих машин.

Пам'ятаю, що перша колона росіян ішла тихо, ми тоді ще виглядали із-за заборів. Їх розбили біля залізниці.

Машини без кінця їздили, як росіяни відступали. Тоді наші почали їхати. Серед ночі виходимо, а наче на нас їде. Почали знов танки їхати, але вже наші. Вони стали біля нас у посадці. Чоловік мій привів хлопців-танкістів, ми їх погодували кутком. Понесли їм туди їсти. А холодно було. Вони дуже зраділи гарячому, все казали: «Дякую, пані».

Коли перша колона росіян пішла на Левки, чоловік мій пішов дивитись, куди вони поїхали. Літаки низько пролетіли тоді кудись на Монастирище чи Припутні. Вранці 26-го числа ми бачили вогняний шар, який швидко зник.

Сумно в хаті було тоді. З тероборони казали, що в російській колоні були «чорни», люди темні кольором шкіри.

Колона як пішла російська, їхній пост стояв у центрі села. Тут убили вільшанця, колишнього атошника. Стояв мабуть десь пост російський.

[Про вибухи на військовій базі у Дружбі 2018 р.]

Слухи були тоді, що щось літало над базою. Щось гуло тоді. Ми самі чули такий звук, наче дерть меле. Це було саме 9 жовтня. А то видно дрони літали.

[знову про події лютого-березня 2022 року]

Чи був зв'язок у селі? Зв'язок мобільний тут не глушили. Мабуть РЕБів у них не було. У старости, Андрія Григоровича, залізли в хату за продуктами.

Після звільнення до нас з приводу пограбування приїжджали поліцейські чи слідчі. Ми від слідства відмовилися, – «хай буде на таблетці». Шкоду, нам заподіяну, ми не вважаємо значною.

Запис О-71

Респондент: *Криворучко Андрій Григорович.*

Рік народження: *1971.*

Професія, соціальний стан: *військовослужбовець, колишній староста.*

Примітка: при розмові був присутній житель села В.

.. Подзвонили хлопці з тероборони, сказали: «Вийди, подивись, куди повернуться – на Ічню чи на Прилуки». Я до півчетвертої йшов, до [..¹] додзвонився, [він] каже: «Ще тільки завели, прогривають [мотори]».

Це 25-го перша колона йшла.

Вони стали перед Городнею. Я з фермером цим, [..], я з ним ото созванювався, він сказав, що вона вже рушила. Ми тоді вийшли сюди, на начало, дивилися, куди поїхала.

А, значить це було ранше трошки. Бо я ж думаю: мені в Городні казали, що наче вони з 5-ти до 6-ти [ранку] стояли. А тут кажуть, що в шість часів уже в село зайшли. Думаю: як же вони так успіли тоді.

Вони у півчетвертої завелись і півчаса десь, даже більше прогривали техніку.

Да, вони там ночували, під Городнею.

Перед Городнею. І дрончик спереди летів, і за ним колона йшла.

І тоді вранці уже вони тут були, значить, як світало мабуть, тут в Ольшані?

Та ще не світало, ще темненько було.

Да? Мені говорили місцеві жителі, одна з місцевих, каже: «Якась колона заходила, вони вже виходили до магазину». Може, що вони частями тут їхали, я не знаю.

¹ Персональні дані тимчасово приховано.

Ну ця пройшла... Дньом тоже йшла, но я не помню де я був, шо колона стала, поламалась бежа в їх вроді ось тут на цьому, на п'ятачку, дак вони в началі села стали й блокпости поставили, тоже машинами виїхали.

Росіяни?

Да, бо в мене десь є, як розвертається, як його.. з Іржавця староста, дак даже на відео як його в цьому розвернув, і він поїхав на главну. Пустили [нерозбірливо]

А, його, значить, тормознули, щоб він дальше не їхав.

А тоді ця, шо вранці ото колона йшла, дак ми саме, я ж оддзвонився, шо пошли на Прилуки, тут молоковоз каже: «Повернули на Левки». Дак я тудав хлопцям живо дзвонить, казати, шо на Левки. А він уже їхав, а ми там дорогу завалили, шо не проїдеш, кажу: «Вертайтесь назад, бо сюдою вже не проїдете». Він хотів селом проскочить.

Ви думали, шо на Ічню будуть?

Молоковоз би пробився, дак дорога була сюдою, ну, селом їздили, хоч люди багато хто возмуцався. Ото хотіли там насип робить в об'їзд. Кажу: «Поки зробите, уже й мост зробиться».

Ну да. Дак, а ви, хотів оце уточнить, рішили закидати оце деревами, думали шо колона назад вернеться на Ічню? Чи як це було, чи це ви думали, шо тудав йтимуть?

Хлопці подзвонили, кажуть: «Зривай мост, шо-небудь роби, деревами завалюй». Я ото пошов, повалював дерева, а мост – шо взривать його нічим, шо ну нереально. Там мосток вин невеличкий канешно, ми ото акацій шток п'ятнадцять чи двадцять наваляли.

Так це в селі було чи за селом?

Ну за селом, вже на виїзді.

Це ж по дорозі на Ічню чи це по дорозі на Городню??

Ні. В нас за селом є виїзд на Ічню, із села можна другою дорогою поїхати, і ми, щоб вони в село не повернули – повалювали, та й давай ці ж коктейлі колотить. Ті[ль]ки вони й не пригодилися, я й казав шо.. Приїхали двоє з «Мухами», хотіли колону остановить. Ну, тероборона прислала двох, вони там за селом вийшли. Та як колона така, сто шіісят - сто семдесят [одиниць] валить, двома «Мухами» їх не зупиниш.

Ну ясно.

В Дуброві вобще он двадцять шість «Мух» покидали, їздили забирали тоді, оцім же 54-ці роздали, шо у нас тут засідку робили.

Двадцять шість «Мух», а на відео не призналися.

Хто?

А оце ж відео, про оборону Прилук, там сказали, [що] тільки з автоматами і шось іще у них було, не помню.

Короче, їх з усіх з двадцяти шести, наведено, чотири ті[ль]ки не зведени, а то всі зведени були. Я поїхав лендрровером з Миколою Коваленком і один із 54-ки,

забрали, одвезли, їм роздали. Тоді ж ото їх один двухсотий, а остальни утекли, ну, пошли туди у ліс. Тоді, уже поночі ще одна колона йшла, вона стала тут, наче змейка так вся, за селом і туди в сторону Прилук. Я стою, наблюдаю, ну од куми заїхав; коли четверо – а, шість чоловік було, чую ззаді: «Слава Україні». Обертаюсь – із 54-ки, з автоматами [озброєні, *решта нерозбірливо*]. «Ваш», кажу. Один мене познав, ми якраз із ним по ці «Мухи» їздили. Так ото двох ранених я до куми одвів, а остальних на хаті. Я позвонив до цих, до хлопців, де вони перебували, кажуть «Там нема нікого, крім через вікно залізеш». Я позвонив до других, там у їх хата заброшена, так ото туди їх поселили, кума їм напевно днів два носила їсти. А тоді я цих ото вивів.

Три дні.¹

Три дні жили. А у куми ж ото були ранени, дак..

Це як ми з Вовіком йшли. І вони ето. Ми туди йшли – ніхто. А тоді назад начали йти, а вони постукали у вікно. А ми ж давай, передьборнулися. Шо передьборнулися? Якби орки – нас би положили, а то: «Слава Україні» - «Героям слава». Так шо їх на базу і одвели тоді. Це вже треті.

А з раненими кума ж, вони днів п'ять у неї були, каже: «Не дай Бог, п*дари зайдуть, мені ж біда!» Ну хрещениця, троє дітей, і Сашка тоді ще ж була там. Дак я перевіз до, він сам військовий лікар, до Ігоря, вони там у їх суткі переночували, тоді ж Герасименко² дзвонить, шо будуть забирать двухсотих (четверо чоловік? [До В., той підтверджує]). Прилетіли ж ці ічнянські, перелякани, тут оцепленіє, з автоматами ж, крики. Тут саме хлопці дивляться, а у Левках саме вони мотались туди-сюди. До мене дзвонять [*нерозбірливо*]. Кажу: ранених. Кажуть: «Ми нікуди не поїдем – вивозь сюди». Вивозь, даже й не сказали, куди. Я поїхав, виїхав до магазину – нема, сюда приїхав – нема, за село виїхав – нема. Я плюнув, ото сам одвіз, і саме там тоже із Гужівки колона йшла. Я їх до лікарниці [в Ічні] довів, заїхав ще, магазини відкриті були, я хлопцям сигарет набрав на дві тищи, бо тоді із сигаретами вобщє проблеми були. Назад їхали – ото вже вертушки [..]кували, вони тут напевно ранених забирали.

Російські?

Ага. А тоді вже як приїхав, бо я як.. Мені прийшлося там жити понад трасою, а ми їхали по зброю двадцять п'ятого.

На Прилуки?

Да. Дак нам не дали. Як старосту, мене записували у цю ж тероборону у двадцять першому году, я курси дві неділі проходив. Я ж думав, [що] як теробороні дадуть нам хоч з десяток на село автоматів, бо шо ми – з біноклями да з мобілками дуже не навоюєш. Поїхали, нам сказали десь записуваться, тоді ще

¹ Курсивом тут і далі позначено мову жителя села В. (персональні дані тимчасово приховано).

² Секретар міської ради Григорій Герасименко.

шось. Короче сказали, що нам зброю не дадуть, ми ото плюнули й поїхали. Коли доїжджам до сумської¹, уже блоки розкладають, кажуть: «Іде колона, сюди не їдьте». Ми поїхали через Колесники, ще позастрявали, нас із Сезьок трактор приїхав, повитягував; і так я тоді ото на тому краю села і заночував. Тоді ото ж созвонились, пошов колону [стрічать]..

Це вже получається, вже після першої колони це було?

Ні, до першої. Оце як перва йшла, я ж не знав що вони в Городні стануть. Хлопці кажуть: «Не їдь, бо».

А це, получається, ви двадцять четвертого на Прилуки їздили?

Двадцять п'ятого, колона ж ночью йшла.

З двадцять п'ятого на двадцять шосте, чи з двадцять четвертого?

Ну я ж кажу, я в датах не орієнтуюсь. Це сама перва колона.

Сама перва, на двадцять п'яте число вона тут уже була.

З двадцять п'ятого на двадцять шосте вона ночью йшла. Двадцять шостого вона ночувала, бо двадцять п'ятого перва пришла у Парафіївку. А двадцять шостого вже ночью. Ні, вона двадцять п'ятого ішла.. чи двадцять шостого? Ну короче, вона ночью ночувала і на ранок поїхала. Ото ж я вранці встав, [чи] серед ночі. Даже.. я так тоді ще ж не розбирався, ну наче дрончик тоже, над селом жужжало.

А вертольоти один раз їхні літали чи декілька разів?

Декілька разів. Тоді до шостого березня. Ну, після шостого в мене ж хлопці поселились, я хату оддав [*нерозбірливо*], дак ми даже після 6-го.. Вони, короче міняли маршрути, бо ми хотіли, ротний каже: «Поїхали». Я тоді ще в них не, ну як, я кажу: «Заберіть мене куди-небудь». Він каже: «Ну, прийди». Короче, аж 15-го [березня] тільки ото оформили мене, а так мотався ж то те, то се. Так він казав, що десь у городі там засідку зробить [*нерозбірливо*]. А у них начали маршрут, ото ще тричі пролетіли – і пішли, міняли після 6-го числа. Міняли маршрут, бувало отак чуть не до блокпоста долітають і тормозять. По одному не літали.

[розповідь кореспондента про російські вертольоти у Припутнях]

Тут раз над селом два пролетіли, я думав, шось у машині [моїй] не те, чую, шось шелестить. Це як ото десь тоже колону вони накрили, дак тоже. Думав, шось з машиною не те. Шелест такий. [*сміється*] Якраз над цим [*нерозбірливо*], низько-низько летіли, тоже не знаю, не помню якого числа.

А скільки їх було, їхніх вертольотів, не помните?

Ну тоді шість летіло.

Ясно. Це один раз ви так запам'ятали?

Ну це як ранених одвозили, назад їхав[, а] вони летіли. Ще трактор хлопці, машина стояла з боеприпасами, хотіли притягнуть, а трактор накрився, дак вони покинули. Ну, а ми бінзовоза забрали, п*дари покинули, ну, наші акумулятори

¹ Респондент має на увазі шосе Київ-Суми, що обходить Прилуки з півночі.

зняли... Може хтось і знає[, хто], ну я не допитувався. Мимо мого двору везли. А ми тоді на другий день трактором завели, на стадіон одигнали, а тоді вже.

У Прилуках на стадіон, да?

Ні, до нас на стадіон, гілками накрили, тоді через два дні ЗСУшники приїхали, тягачем забрали. Бо ми саме по селу патрулювали, а вони їхали, дак показали, так би вони й не найшли.

Ясно. А по дворах вони не ходили тут, коли ішла друга колона? Бо дехто казав, що у двір заходили.

Ну, до моєї матері. В хату не зайшли, [нерозбірливо ім'я] бачив. По двору лазили, ну в хату не цей, у сарай ото подивились, хата заперта. Це він бачив, що лазили. Бо ми, ну як – по телефону я в основном з усіма. Бо бувало таке, що двома мобілками, і одну й ту саму інформацію людям. Усі дзвонять – той те, той те пита. Бувало таке, що обидві мобілки включені і одне і те саме [говорю]. Ну, все равно чи по череді розказувать чи.. Супрунечиха поподзвонила: чи колона на Гмирянку не йде. Це староста, часто дзвонила. Як тільки ото колона йде – і звонить, каже: не повернули хоть там на Гмирянку.

Ясно. Це, мабуть, уже як виходили?

Та як і заходили.

А як вони виходили, тоже так двома колонами? Чи якось по кусках, чи за один раз? Бо мені в Городні говорили, що вони зафіксували, що дві колони йшло, [нерозбірливо] спочатку перша, її розбили, [і] вона назад верталася, тоді другу розбили – вона назад верталася. Мені так розказували місцеві жителі.

У нас по селу вони всі разом ішли.

Всі разом?

Вони ж гуртувалися тут, в началі.

Да. Аби минут п'ять-шість времені ще, їх би тут накрили. Переживали, що люди пооставались. Аби знали, що сюди не долетить. Там штук шістнадцять бензовозив було. Восім танків. В мене два козака на цьому стояли, щитали. Андрій [1], у нього там теща, дак як ти[ль]кі шось десь двіжняк, я шоб не бігти, до нього дзвоню – він виходить, дивиться. По техніці він більше знає, він і орієнтувався, [нерозбірливо]. Він мені каже: «така їде, така їде». В основном танчики, беги та й такі десь, ну ото з піхотою.. З продуктами, медицина, там усе йшло. Полностью укомплектована. [...] ² Людина, кажу, якраз у засідці, якраз буде сидить, коректірувать.

Розказую ж: стоять усі по трасі [російська колона]. Начинай од Дуброви і товчи до самого села. Всі стояли на трасі. Ну, короче, чотири рази гуннули, і то не попали. Зразу вони повтікали – ми стоїм, наблюдаєм – вони зразу повтікали із

¹ Персональні дані тимчасово приховано.

² Р2 розповідає, що колону можна було накрить, тобто обстріляти. Тихо, важко розібрати.

БТРив, із машин у поле побігли. А тоді бачать, шо [наші] не достають, так вони наверх позалазили.

А мені казали: договорняк. Того шо ото последня колона [нерозбірливо] оце де в нас щас окопи, отуди у те поле п'ять раз. Бо ми як по хліб їздили, дак воно якраз сніг, видно ж, ну, вистрели були. Вони просто для прикола туди п'ять раз вистрелили; їх попросили, щоб їх [колону] випустили. Ну всьо равно їх там десь накрили.

Тоді як їхали, вроді казали, у цьому, в Іваниці у магазін увалили як виходили. Ну це вже послідня колона як ішла.

У мене там недалеко знайомі живуть. Я вже заранче знав, шо колона йде. Вона йде, вони дзвонять, шо йде колона. Я вже знаю, шо треба зустрічать, дзвоню хлопцям, щоб виходили дивиться.

Це вже як відступали?

Та і як ще сюди йшли.

Ясно. А так у спілкування з селянами вони не вступали при відступі, чи по разному було?

Ця колона, шо йшли, по селу бродили. Директорша школи, так поздоровалась і прошла, вони нічого до неї не цей. А так вроді більш нічого.

Як ремонтувались, вродє Сашка шось підходила, так шось вони їй.. Не знаю, я брехать не буду.

Десь тут по селу?

Ну ось тут на площадці, де столик, ото там. Там беха була поламалась, а вона там на горі живе, так вона туди йшла. Дак чи вони шось до неї балакали чи ні.

Беха це БТР?

Ну.

У мене відро вкрали.

Для нужд російської армії [сміюсь].

Ну в мене у хату залізли, пластікове отаке вікно одкрили. Це перви, як ото стояли, [уточнює: ні] це вже друга, там САУшки в основному їхали. Вони й пакети покидали, тут хавали. Дак залізли, ну нічого не перевертали, ото пляшку шампанського найшли.

Корив не доїли. Бо в мене там шестеро стояло, я ходив раз у сутки ото, доїв. Як колона пройшла, повиходили. Ну раз у сутки приходилось доїть. Не набігасься.

Ясно. Ну да. Людей багато потікало з села, чи просто по селу переміщались?

Переміщались по селу, в основному з траси перейшли до родичів отуди на Чапаєва. [сторонній звук, нерозбірливо] Це ж третя, дак трохи по хатах стріляли. Приїжджала комісія. Пилораму обстріляли. Комісія була – все пофіксували.

Це комісія уже в квітні була, чи ще в березні?

У березні.

У березні зразу? Бистренько вони.

Та Герасименко мені поподзвонив. А за цього, що вбили, дак вобщє мені разив.. Откуда ті[ль]ки не звонили. «Без судмедексперта не можна було ховать». Дак де той судмедек[сперт]? Аби не міліція знакома, то хрен би й міліція приїхала – хтозна, шо з тілом робить. Ніхто не.. То хоч опис тіла зробили. Да приїхали, хоч якась [*нерозбірливо*]. А мене поподзвонили. [*нерозбірливо, накладка звуку*] Вони привезли, бачили люди шо викопували, заморозили.

Це слідчі органи?

Ага. І з адміністрації, та откуда тільки не дзвонили. Поки тут колони ходили, дак хрен хто куди носа висунув, а як тикі уже трохи більш-менш устаткувалось, так усім усе – усі дани давай, усе давай. Де ви [були], треба було приїжджать і дивиться. Просто шо Васильченка знаю, дак ото попросив, то він уже на свій страх і риск приїхав. І то, по бистрому, раз-два і всьо. Мені хватило оцих переляканих ічнянських, коли прилетіли, як у якомусь тріллері. Кажу: п*дари он у Левках їздять, тут нема нікого. А вони кричать, валують, оцепленіє зробили.

Дак, а оцепленіє вони чоґо робили, коґось облаву робили?

Двухсотих забирають приїхали, так тут повилітали усі.

Шоб случайно їх не накрили, получається?

Ага. Да крики, валують. [*накладка стороннього звуку*]. І то чую ці верески. Дзвонить до мене: «Шо там у тебе случилось, все нормально?» Та кажу: «Нормально, це Ічня приїхала забіраєть двухсотих». З 54-го вони ж тоже забрали п'ятьох. Два тут, два там, один ми.. Хлопці перетянули його сюди у вагончик на пилораму, він там без голови, казали, ну пряме попадання.

[*розмова між респондентами, дуже тихо*]

Ну да, вони ж з тероборони там всі, понятно шо тоді свої ж складались. А ці ж, може не до його було.

Це ж з 54-го. У куми ж єсть дани поранених. Ну в його шось із ногами, так його списали. І Паша оцей, ну, шо одвозили його, приїжджав даже провідувать. Він учитель чи історії чи.

Добре, дякую вам за інтерв'ю. Дежурства [були] по селу, шоб сюди ніхто не їхав? Чи в принципі там же було завалено, дак і так ніхто не їхав?

Ми тільки по селу ходили, пару днів так. А тоді тероборона сюди прийшла, ну, наша ж тероборона сюди прийшла. У їх вже зброя була, дак у коґось ружйю, в кого автомат, ну один з тероборони, а один місцевий – ходили патрулювали.

Це після виходу чи ще як?

Ще як ті[ль]ки колони почали сюди йти. Їх же там під Колесниками розтеєчки, так думали, шо сюди припрутьєся.

А якась же частина їх пошла через Буди й Коршаки на Монастирище. Вони ж не всі навєрно виходили з Колесників? Бо мені казали.

Не всі. Ну мені казали, шо приходили. А якісь і жили там довго, казали, окопалися. [*слова В. дуже тихо, не розібрати*]. А я за Сорочинцями возив по

гриби там, дак люк отакий найшов, дак чи воно аж од путей прилетіло в лісі. Ну там техніки розбитої не було, а люк напевно ударною волною. Ну їхали, ото як на Пелюхівку їхать, там дорога накатана тоже танками була.

По тих селах, я знаю, там Івангород, і, по моєму, Рожнівка, там старости організували патрулювання по селу, щоб люди не їхали під колони, там вони [колони] більш-менш регулярно ішли.

Там у Левках.

Та люди зразу, кого воєнного побачили – дзвонили. Ми своїх догнали, ну не своїх, а тоже з тероборони, вони в Левках, а приходили в магазин. Ну це вже пізніше. «Якісь два, каже, цеєчки і питають, шо за село». Так, а як он цього, СБУшніка поймали. Приїхав сюди, ну [і почав питать] «А де в селі церква», ну там ще шось, і сюди ж поїхав. Ми з [нерозбірливо] сюди – нема, тоді в сторону церкви – нема. Приїжджаєм, коли вони, а вони там точки чи вимічали чи шукали, бо там же ж п*дари .. Коли назад їдуть, Коротя зразу автомат. Той тоже, тоді давай корочки показувать. Тільки ми од'їхали, тут Славка з [нерозбірливо] їх поймали, отут уже під двором.

Другий раз? [сміємося]

Ага. Якого ти людей туманиш. [нерозбірливо] у нас перевірялися.

Може і так, всяке могло быть.

[розповідає про патрулювання] Та й хати [об]ходили, там у нас заброшени хати по цьому; Уральша позвонила: «якийсь сидів на корточках – і побіг у ліс». Так ми його й не нашли, конешно, а всі хати прийшлося обійти.

А не було таких, що одбилися од колон, самі якось виходили? Не траплялося?

У нас на Ічнянщині ото двох поймали.

*У нас тут сарай заброшений, там техніка ранче була. Склади. І хлопці, ті шо наші, ЗСУшники. Из 58-ї. Вони ж їх покормили, тут уже Григорович начав договаряться. Вроді вони собиралися переночувать. А тут враз у них все поміялося, автобуси Григорович підігнав, їх погрузили. Така холодрига була, а вони на бехах ізверху всі їхали. І дівчата ж пошли забирать там посуд. І найшли сумку. Дак дівчата ж кажуть [бійцям ЗСУ] «Дак ви ж сумку забули». – «Ні, в нас тут немає нічого нашого». Вони до тієї сумки, а там п*дарська цяя, форма.*

Еге, [і] документи?

*Форма п*дарська була. Дівчата: «Може це ваше». Дак чи вона [сумка] там і була, дак ну тоді ж ніхто не обратив вніманія, може й була тая.*

Ну вони ж [росіяни] пересувались, там і солярку зливали, і магнітофони.

*А сумка була і п*дарська цяя. Дак може хто і прибудився був да тоді десь етот.*

Ясно.

У нас як тикі хтось чужий – зразу дзвонки, зразу.

А це за Городнею диверсантів ловили?

Один ті[ль]ки, дак по слідах шукали. Поймали п*дора, тільки свого б., по хатах лазив, Руслан.

Ото за Городнею поймали були, скільки? Шість чоловік? Нашого одного ранили тоді були вони. Ну а шість чоловік узяли. Там охотники були.

Одтуда, з тих країв?

Да.

А з Ольшани не було там?

Ми туди не доходили.

Добре, спасіба вам за інформацію.

Ніхто толком нічого й не знає, по Прилуках по ціх розказують всім. А і діти дома, і все переживали. Не дай Бог приперлися [б до нас], в розход би сразу пустили. В неї ще мала дочка медик, трохи там усякі уколи, помагала капітально.

[розмова про знятий відеофільм про оборону Прилук]

Наш ротний дак і на вилазки туди в Припутні забирав хлопців, у мене дома жили ж, там чоловік двінадцять може. Зато сусіду подзвонив: «Пустіть». Пустив, дак тепер ходить і виказує: то гвоздків у стіни понабивали, то нажарили – плита лопнула, короче.. Тепер хтозна, хоч додому не являйся. Аби він поїхав у Григоровку побачив – ни одної хати нема, сами фундаменти. Ні, одна вистояла, і бомба біля неї взирвалась, і ти[ль]кі калідорчик, франтона канешно нема і, ну, ти[ль]кі калідорчик, якраз біля переправи сама послідня хата.

Запис О-81

Респондент: *анонімно.*

Рік народження: *1957.*

Професія, соціальний стан: *пенсіонер.*

Стать: *жінка.*

А як база рвала, я конешно не поїхала із-за худоби.

А, дак ви тут оставалися тоді, як були вибухи [у Дружбі]!¹

Да. Я до дітей пошла, за хатою сіла.. Воно летіло, конешно.. Тоді нащитала до десяти.

Дак ви зразу почули уночі?

Да, канешно, думала.. Проснулась, от, думаю, жовтень, яка гроза? Я бігом оте в спальні окно в ту сторону шо база, бо чувтувалось, шо шось буде. Воно ж

¹ Мова йде про пожежу на військових складах у селищі Дружба Ічнянського району у жовтні 2018 р.

скрізь взривалось. А там уже палає, там уже феєрверки. Коли діти дзвонять: «Бери паспорт і тікаймо в Прилуки». Ну, я настроїла й сумку, а тоді кажу: «Не поїду, буду стерегти». Добігла до їх, а в їх у дворі бензопилки і все розкладене, думаю: покрадуть. А в мене корова, я й осталась, кажу: «Я уже 60 год прожила, це ж коли було, їдьте».

Так а ви і так тут вроді на краю села [живете], чи там ще дальше ви кудись ішли?

Чо[го] на краю села, тут же хати. В Прилуки їхать, там же оця ж. Ми тут не так постраждали, а туди, я вам казала, треба, там і стріляли й по хатах, і по машинах, там страшно який той.

Ну, там же перестрілка була.

Ну, а тут не було, тут тико бардак.

А як вибухи були, дак не пострадало село у [20]18-му году? Це сьо[го]дні якраз п'ять років.

Да-да, сьгодні ж якраз. Воно ж там цеє, наше село в низовині, і нас спасло [це]. Воно летіло дуже низько. Низько, над бовдуром метрив п'ять, оце над нашим, а там десь шось зачіпало. Воно дуже летіло бистро, в нас не могло воно. Желізяка отака більше метра і огоньок іззadı, ну дуже хата гойдалася, все гойдалось. І дуже багато летіло воно так хмарою; наче грим со сторони Гмирянки, а тоді приближається, приближається, лавиною отако. Видно ж як лежало штабелем, так воно і летіло.

Дак це дньом було вже чи ще ноччю?

Да ні.

Ще ноччю?

В півшостого [ранку] як началось і до піввосьмого саме бильше летіло. Дуже летіло, а тоді по одному свистало цілий день. Я на вкарачках до сарая [нерозбірливо].

[пропущено спогади кореспондентом своїх спостережень за пожежею 2018 р.]

Четвертий час, ну а міліція вже у п'ять часов начала сігналить, уже село все виїхало самотужки. [посміхається]

Дак у вас ніхто пошти й не оставався з сусідив?

Ніхто.

Дак і довго воно оце летіло? День, два?

Два дні, ну а саме бильше ото той час з півшостого десь, два [часа] – до піввосьмого. Воно бистро так, а тоді чую: зупинилось. Десь за селом так примерно воно вже той, не стало летіть. Ну, а на другий день уже діти забрали, я й не хотіла, я й не бачила, ну казали[, що] по одному летіло. Нема, нема, тоді пролетить, нема, нема. А ото з півшостого до того над нашим селом дуже летіло, я нащитала бильше десяти, тоді перелякалась і в погреб. Сховалась за мішки з картоплею, а тоді ж вилзла, пошла худобу доїть. Ну вже йшла додому в піввосьмого, дак ще

пролітало, я навкарачках, а тоді я вже.. І на другий день приїхали діти підпоруватися і забрали.

[запис персональних даних респондента]

Так, дякую вам. Давайте пригадаємо тепер двадцять другий рік. Чи передбачали ви, що може початися оце вторгнення.

Да ні.

Ніхто не говорив вам, що ось може початися війна, купуйте там, готуйтеся?

Ні-ні, ні.

Ясно, тобто ви ніяк не готувалися до того?

Жили обичним життям.

Коли і де ви дізналися про початок війни?

Сусіди в шість часов [ранку] подзвонили: «Война почалась». Ось з тій сторони сусіди передзвонили, сказали: «Война». Так узнали, ну перший день. А як колони їхали, ми всігдa знали, в нас, в мене і зять, невістка в лікарні в Ічні робить, дак предупреждали, як колони, знали, дак ми тікали. Ну тут півтора місяця, та й поки назад не переїхали, ми тут не жили, ми жили під лісом там родичі, п'ятнадцять душ у хаті, семеро дітей, і нас осім. Спали й на полу і.

Дак ви навірно ж не зразу перейшли?

Зразу. Як сказали, шо їде колона, ми вдрали.

Зразу як перва колона даже прийшла?

Да, сто семдесят десь тих, читали, хто не втік. Того шо я з дітьми, вона медсестрою була в Ічні, і на роботу возив і Андрій Григорович на смену. А мені з дітьми ж треба було. Дак я вдрала зразу, вони мене забрали, може б я і не той, дак забрали. Забрали, і ото там ми жили, крадькома приходили пораться конешно, і йшли назад, брали продукти, ото шо донесем з дому, і там готовили. Перша колона пройшла – ніякіх ціх не той.

Ви її бачили, цю колону?

Ні, не бачила. Ми втекли.

Дак, а як ви втекли, це ж вони дуже рано йшли. Вам передзвонив хтось?

Ну діти сказали: «Собірайся, будем їхать».

Уночі прямо?

Да. Дзвонили з тих сіл. Дзвонять, він у Кияновського зять робить на комбайні, на тракторі, дак йому там з тих сіл кругом дзвонили. Ми тікали, з дітьми мене забрали, покинули й худобу і все. Ну пройшли колони. Тут не тікали люди, ото якби на ту сторону – там пострадали, і в хати лазили до людей, і ларьок ограбили, було. А тут вони нічого, тико ото друга колона як їхала, я пришла підпораться. І дзвонять діти: колона. Я поки паспорт, поки переділась, біжу. Вибігла, а вже вони на мосту гребуться, шо ж я, туди городами да до дітей, і в дворі ото у їх. Думаю: побіжу до їх, може вони ще не поїхали, там зять должен з роботи тікати – нема ниде никого, хата заперта, все. Хвиртка заперта, я в погреб

заскочила, щилинка така. Я, а мені так видно на двір, в їх погреб за хатою. Щитала. Як зараз помню: дев'ять БТРив чи.. не танк, а якесь менше шось ішло. І на кожному сидить шофер і три отак з автоматами на всі сторони. Оце я дев'ять. Не стріляли пока, а тоді десятий начав стрілять прямо по двору там по їхньому. Я ще дивилась, а тоді чую – «бабах» шось по дверях, а воно добре, шо труба із коридора із котла, дак вони може і в погребі замітили, стріляли, шоб двері відкривать, но воно за хатою, [і попало] по трубі, а мені тико (і зараз труба пробита), а мені з труби..

Тоді я вже злякалася. Ну виглядала потроху, вони постріляли; і під двир приїхала машина така ото шо Гради. Якраз під хвирткою стала. І бачу тико два гради – більш нема. Пусте було, два гради було. А тоді велика машина приїхала. В погребі ж холодно, дак перестали стрілять, я ж давай виходить із-за хати. Думаю, де, хто. Ниде никого не було. Вийшло їх сті[ль]кі багато; ну вони мене чи бачили чи ні, бо я ж не показувалась. І сміються: «Де українці?» «Где українця?» – ниде ж никого нема. Ну не лізли в двори, не лізли, стріляли ото.

Це ж там, получається, не центральна вулиця? Там де ваші діти, там де ви були.

Центральна, вони отут за мною. За мною, як на Прилуки. Центральна.

Вся ж техніка зупинилася. Господі, часа три сиділи. Я давай уже вилазить, це було вже чотири часа десь, у лютому [місяці]. Дак воно вже сонечко саме, а вони так на горбу проти двора лежать на автоматах, отут цей, ну, магазин той і автомат, і отак головами крутять. Думаю: всьо, замітили. Думаю, побіжу на болото отуди, да думаю – в спину стрельнуть, бо чула ж, стріляли. Тоді в погреб сховалась. Ну в двир не лізли.

Так це вже було після обіду, получається?

Да, після обіду, вони ж ото як часа три стояли вони в селі, їх оказується ж тепер, шо там же ж хтось стріляв, зупиняв їх. І вони ото начали. Знаки ж познімали хлопці, вони за селом стали, і куди далі їхать, туди в сторону Дубрової їх не пускають, там стрілянина.

А ви чули, шо там стрілянина уже?

Да вони ж і тут начали стрілять, вони вже уся колона начала стрілять, бо там у нас хутор є, і отам унизу оце. Оце ж у нас таке село отак униз, униз іде, дак казали[, що] пулі як свистали над головами, дак страшне, тоже полякалися люди. Стріляли з автоматив вони, це в Дубровий вони танком, а тут вони, слава Богу, з автоматив. Начали стрілять вони, ну я ж кажу, там хтось їх питався зупинять, того шо десятий начав стрілять.

Хто не вспів втекти, дак ото конешно. І по дворах ходили там. Тут ні, до нас не заходили, я в дітей була – не стукали, не перелазили, не заходили. А там трохи далі за перехрестям дак ходили по хатах. Розказували страшне. Одна сиділа в погребі з дітьми, не вспіла тоже втекти, дак пивтора часа ото сиділа. Хлопчик год був, плаче, дак рот затикали. Отак із закритим ротом сиділи, поки воно втомилось

і заснуло. А тоді ж повтікали, дак два дні ми тоді не приходили пораться. І корови, і свині два дні я не знаю як вони видержали. Боялися, поки вони в селі стояли, а тоді ж уже почули шо вони.

А, дак вони тут і ночували?

Да, вони двоє суток сиділи тут.

Оце як друга колона прийшла?

Да, вони ж і цей, і розстріляли машину якусь із хлібом ічнянську. Там і трупи, казали, були, ну я ж туди не ходила.

А тут же цього стрельнули десь там далі, де я була, АТОВця стрельнули. Він ішов, герой, чого він не сховався, ішов навпроти їх, шо він. Я й чула якось знакове, шось він, вони: «Кто ти?», «Кто ти?» – він видно ж доказував шось їм. А вони його в живіт, і в слід іще [стрельнули], в плече. Він додому добіг, а шо троє суток. Не мог, ни батьки не приїхали, ни хто. Він лежав бідний, як закоцюб, так і лежав, а тоді вже сват мий родич, дак ото тракторець завели да бігом на кладбище його одвезли. Труни ж продають в Ольшані, ото так заховали його. Уже не могли його ни вдіть, ничого. Так, одержу положили шось. Тіло ще й викопували після того, шо-то робили.

Шось казав староста, шо слідчі дії, каже, робили.

Викопували, я знаю. А тоді ж не жили дома, нияк не жили, боялися. Ото місяць туди на Чапаева, туди під ліс ходили. «Приїдемо й приїдем». Боялись, шо сюдою назад ітимуть, а вони ж, слава Богу, не пошли. Бо подзвонили з Києва: «Їдьте до людей, тікайте, із Чернігова тікайте подальше, бо хтозна кудю вони йтимуть». Дак ото так перетрусились.. [лає ката]. А так ничого. Я з ними не общалась, я й до їх не підходила, ото здалеку побачила, шо вони їдуть на цьому. І вони стріляли хаотично з автоматив, там ото.. Тут є хат [трохи] на цій стороні, там не було, проти дочки, а вони по бур'янах, по всьому палили тоді з автоматив уже куди очі дивляться. Ховались хто куди. Моя сваха казала, – не успіла тоже, дак тікали в ту сторону, – дак котилися, із дідом рачки лізли, поки сховались у погребі в когось. У нас такого не було, а то шо стріляли. Собачку в дочки вбили, я через два дні як явилась, тоді як вони поїхали, дак у голові дірка була прострелена, мозги вилізли, да, він так і закацюб.

А він прив'язаний був?

Прив'язаний. Він.. Собаки не гавкали, в сусіди там отакий, собаки всі, як начали стрілять – мовчали. Ну вобщє, собаки, вони чи чувствовали шо. Як танки, оце й мий собака: шось загуде дуже – він вже не гавка. Вони злякались видно, не гавкали собаки. Так ничого я, не виходила, і не просили вони в мене ничого. До людей ходили, ну ходили по хаті й люди в погребі були, люди з ними не общались. Ні, одна бабка, – діти сховались, а вона, у хаті оставили, їй вже восім[де]сят год, – вони ж постукали, дак по нормальному: «Бабушка, нам на Киев». Вона каже: «Дак їдьте, дітки». – «Дайте нам курить». – «Нема в мене курить, курящих нема». Ну шастали по двору, ну, каже баба, я перед ними бігала слідки, шоб нукуди, шоб

у погреб хоч, каже, там ото шо правнучок був у єї. Таке, переляк, можна сказать. Перелякались добре, а так не той. До їх я не підходила, ішла тоді додому – під двором і носки, і пакети отії.

І тут тоже валялись?

Валялись, вони ж стояли по всьому селу, їх же із села не випустили. Вони там ото ще якийсь бой був, наших поранило було кудись. Чи в монастир, чи в Густинь – куди вони пошли наші, не знаю.

А тоді вони на Колісники виїхали, получається?

А тоді хтось їх обтой. Ну я вже, як вони од'їхали, дак якийсь на чорний машині дядько їхав. Зупинивсь, каже: «Куди поїхали?» Ну хтось із наших, я кажу [йому]: «Поїхали в Колісники, тудя». Побоялись їхать на сумську трасу¹, а хтось їх видно надоумив, шо тудюю можна виїхать, через Колесники вискочить на трасу. Ну ті[ль]ко ж кажуть, там їх ждали.

Ну там же й перва колона остановилась, і їх там.

Не знаю я, де перша, де. Перший раз я нормально втекла, я й не бачила, казала мені одна, шо щитала із кущів – сто семсят штук десь було. Да ще мист недостроєний, отакі ями, як вин видержав – сти[ль]кі танків проїхало. Ужас, до пивтисячи в ту сторону пройти, це ж три колони було, не дві.

Три даже?

Ще якась, я не знаю, чи третя чи друга оце, я вже й не помню. Оце наче, шо їх зупиняли. Хтозна. Ну казали три, до півтисячі танків ішло. Хтось оце тут щитав передавав, а хто – не знаю я. Я з дітьми тікала подальше.

А то не вспіла. Тико з двора вийшла, [а] вони вже гребуться на тому, їдуть уже. Якось вітер був не в нашу сторону, й я не чула, шо вони вже гудуть близько. Вони так бистро їхали, – ну не танки їхали, а ото ж тії впереді. Багато їхніх їхало, велика машина така брезентова зупинилась, і ото реготіли «де українці?». Ну не залазили в двир у нас, ні, а там лазили. Магазін, казали, танком одкрили, окно вибили, набрали, шо хотіли.

Це отой, шо злєва на виїзді?

Ага. Я була отут перед перехрестям, якраз у нас тут вони не лазили. Не буду казать, не стріляли, ну ничего не зробили шкоди. А далі за перехрестям – там шкоди наробили кругом. Моя сваха там живе, дак стріляли через окно в стіну пуль було страшне. І машину встрілили, хотіли завести, дак не получилось, дак вони її розстріляли.

Лєгкову [машину] в смислі?

Ага. Лєгкова, да, вона стояла, а вона не заводиться, там з мотором шось. Вони тоді скло вибили, лазили там, куйовдились, а не завели. Дак вони її розстріляли.

¹ Респондент має на увазі дорогу Київ-Суми.

А не замітили ви, були на них якісь пов'язкі чи позначкі?

Ні. Я цього не замітила, я ж із-за хати як вигляну – і тікаю. Хіба я, я як глянула, що вони стриляють, я в погреб сховалася. А тоді вилізла, бо затихло, дак вони.. Да ще під двором у мене, де я була, дак якраз загородила все, нічого мені не видно було, Градив машина така. Вище забора стояло воно, мені так стало й нічого не видно. Вона якраз отак стала, під'їхала під самий горбок, ну що запомнила – що було пусто, два гради.

Дві цих, снаряди.

Дві тико було, не повна. А там далі ото ж лементіли, реготіли, ну сюди ж ближче до мене, – «де українці?» – ну не лазили, ниде не лазили.

Це значить, по-російські вони балакали, бо казали, що там буряти були ще в тій колоні.

Ні, «Где українці?» я чула. І «Кто ти?», ото ж видно хтось ішов там, дак той. Балачки чула, тико ж ото виглядала з погребя, тоді три часа ото в погребі, замерзла. Тоді й вийшла, вони вже лежали на горбочку навпроти, уже так у щілинку я побачила круз машину. А не стриляли вже, так на животах лежали і отак головами водили, бо слідкували. Я тоді дуже злякалась, думаю, це як замітили, дак.. Ну оце все, що я знаю.

Ясно. Як люди поставились до колон, до приходу росіян, що люди балакали, які настрої були у людей?

Я не знаю, перелякани всі були. Казали, хтось виходив до їх, драстувавсь. Ну я ні, я не показувалась, не виходила.

Ну ото питали, ото в бабушки зайшли: «Як нам на Київ доїхать». А баба що їм розкаже? А так всі поховались тут, тут ніхто. Один там якийсь, ну казали, його чи племянник їхав у цій колоні чи шось таке. Ну родичів же ж багато. Ну його вже СБУ чи як його, його вже попотягали бідного. А вони видно позвонили, той вийшов побачить його, все, бо вин же ж його. Не знаю.

Родича тіпа.

Никого я не цеє, із наших тут ніхто, тікали хто куди. Не общались ми з ними, нічого.

Які найбільші труднощі ви переживали в цей період, хоть і короткий? З продуктами, чи може з речами першої необхідності?

Та ні, чого, ми ж додому приходили, ото два дня пострадала скотина ти[ль]ко, худоба, шо не годовани були ни собаки, ни.. Ото два дня, поки колона була в селі, конешно дуже боялися. Ми ж були там, продукти були, ми собі варили. Нащот цього – ні. І діти були там, і душ є, ми всі були упорани, тико ото ж. Вночі діжурили, не спали по череді. Десь стриляють, чуємо, в Колесниках ото ж, в тій стороні.

Це ви були у родичів, чи в знайомих, чи в чужих людей перебували там на тій стороні?

Та у знайомих. Да. Моїх дітей-то вони по чоловіку родичі; а в мене ж дочка, а зятьови родичі, дак туди забрали. Дак нияких труднощів не той. Свет боялись уключать, і дітей, за дітей по череді діжурили конешно, не спали. День так летить, ще й стриляють.

Понятно. В погреб не ховалися там?

Ховалися, як літаки литали. Бо я один прийшла один день, іду городами сюди додому, од дочки, а два отих істребітелі, дак я і впала на городі, як низько пролетіли отак, да бистро. І де вони взялися, ото шо налякали так, тико голову пидняла, а вони вже за деревами. Летало, ото казали, пид Нежином десь збили цюю колону, ото ти літаки попалися, якраз ми не сховалися, ну ми ж знали, шо то наши.

Ага. А все одно ж ховалися.

Ну тоді за дітей же боялися, в погреб ходили часто.

Ясно. А вертольоти бачили російські?

Ні. Не бачила.

Бо тут староста казав, шо літали.

А я не бачила. Ото ціі, бистро летять, бачила, і не раз, дак тико ж то казали наши.

Ну да, казали, шо то наші.

А вертольотив я не бачила. У старости там по хаті лазили, це він на горі живе, у його лазили.

Інтересно, чи і у сусідив його лазили чи ті[ль]ки у нього одного?

У нього ж хата, там такі стареньки, а в його двухетажна.

А, може подивились, шо велика.

Да, дак лазили, ходили. А тут, і в мене хвиртка була заштопорена, не видно, шоб де лазили, замки всі на місці. Ну сараї не закривалися, в нас не на той. А як ото база рвала, дак люди ж коров повипускали, а я тут у центрі, да ще й картопля дрібна була, куча в дворі, побоялась одпустить, дак і не поїхала. А люди поодпускали й потікали, ото два дні не появлялися. Коров тоді шукали по городах, по полях. Нормально, наче понаходили.

А я не тікала. Думаю, заживо корова згорить, думаю: шо буде, те й буде.

А коли більше боялися: коли були вибухи в Дружбі чи коли оце колони приходили?

Да колони. Колони боялись, шо ж там вибухи? Вибухи, воно ж легіло, кудись летіло, кажуть дев'ять кілометрив, воно на такій швидкості летіло, шо хіба могло задіть шо. Хата отак конешно ходила ходором, я сиділа за хатою зразу; додому прийшла, дак у коридорі в мене ж пидшивка цей, дак ото оце все – не видно полу було. Дребежжало дуже все, як воно легіло. Конешно тряслось, корова зайшла в сарай, дак вона отако і не лягала видно, танцювала.

Собаки в будках, і не вилазили, я прийшла, вони сидять. Кури, одкрито було, заходили-виходили.

Добре. А коли вже вийшли росіяни, ви зразу вернулися чи ще деякий час там були?

Да ні, поки вони не проїхали назад, ми не приходили додому, боялися. Їздили танки дак вони ж уже наши може чи не наши, ну боялися, як і танки ідуть.

Ясно. Дак ви десь уже в кінці місяця, у кінці березня вернулися?

Да. Уже як проїхали колони, тоді аж вернулися. Я не жила тут, тут ми не жили з дітьми, на оцій вулиці всі тікали, ніхто не ночував, подальше туди.

А як діти переживали, ну ваші онуки, получається вже, цей період?

Як переживали. Путін, каже [сміється]. В шість год дак вона. Переживала. Переживають і зараз, вони все понімають, і як і тривоги і все.

Ясно. Вони ж у вашу школу ходять, в Ольшанську?

Ага.

На скі[ль]ки, як ви думаєте, змінилось село порівняно з довоєнним періодом – люди там, говор, розмови. Ну і так як село – помінялось, мабуть, село, чим було до війни?

Та як помінялось, не знаю. Я не зможу сказати, як помінялось. Боїмось і по сей день ракет тепер. Всі бояться, не тико ми.

В тероборону ніхто з ваших не записувався родичів?

В тероборону? Та тут із села багато. А так хтозна. [зятя, зайнятого на комбайні, не залучали]

Ясно. Ничого такого не оставляли тут із своїх речей окупанти?

Не бачила. Гільз повно було, пакетив, носки в мене лежали під двором чорни. Дак я на палочку так туде повиносила. Наробили свинюшник великий у селі. Туди ми ходили, дак і мило, ну вони ж їли, ну шо, я знаю. А були ж вони у того в нашого цього, арендодавця ж чи як.

А, шо паї у вас держить?

Ага. Він же ж там у його такої шкоди тоже не зробили, вони заїхали туди, ото отам стояли.

На ферму?

Там не ферма, а СТО було од Ічні, там СТО. Ну там по хатам в одну хату залізли, вибили, вирвали двері і ото купались там, їли шо хотіли. Одну нич було там, банкет.[...¹] А сюди вони не той, дальше вони в село сюди не той. Магазін не одкривався, по хліб їздили наші.

Закритий був все время?

Ні, не все время, оце саме гаряче таке, днів десять. А тоді їздили і привозив раз, їздили полями хлопці з тероборони, возили нам хліб, дак хапали хто і по десять, – ну як п'ятнадцять душ було [в хаті].. Ну возили, спасіба, теробороновці, де трасою, а отам десь полями возили з Прилук нам.

¹ Персональні дані тимчасово приховано.

Понятно. Це ще як колони тут були рядом?

Да, да, возили.

А медикаменти не привозили?

Ні, медикаментів ніхто нам нічого.

Чи не було такої потреби?

Не знаю. В нас же там в лікарні аптека трохи єсть. І оце ж траурні вінки і ції, там оце ж цього убили, тоді одна і друга жінка тоже померли, не знаю чого. Ну сами по собі. Дак хоронили ото бігом, без нияких церемоній, на кладбище одвезли. Так труни у нас і вінки були, так шо. Проблем не було.

Ясно. Дякую Вам за інтерв'ю.

[перерва у запису. Продовження розмови про прихід колон до села]

З цього ішли, з Іваниці.

З Іваниці, через Городню.

В основном, дак там хлопці з обох сторін такі дерева великі, дак вони понавальновали, дак.

Це не на центральній дорозі [на в'їзді з Ічні], а ото шо друга дорога?

Да. Дорогу завалили.

На виїзді [на] другому.

Стільки дерев напиляли, шо дуже довго треба було їх розтягувать, дак нам ото ж погано було тоді їздить.

Ясно.

[знову про пожежу на військовому складі]

Такі желізяки більш метра, і огоньок іззаді, ну бистро – шух, шух, – я не вспівала, і лавиною так із сторони Ічні. Двигається, аж чуть, двигається – і отак десь за селом затихло, а де воно, куди воно долетіло, не знаю, ну дуже бистро. В нас воно не могло зупиниться, крім десь у дереві, в бовдурі. Ми внизу і воно.

Ну, може десь у поле попало.

Вгорі десяти метрів не було вгору – ні, метрів п'ять, прямо хата отак «гух, гух». Стіни, я не знаю, [як] повидержували, у людей там є в когось піч розвалилась чи бовдур упав. Ну ніхто нікуди не подавав, самотужки у нас. Не було заяв. У мене стекла всі потріскались, я нікуди, пльонкою позабивала так. Стекла, конешно, особливо в тій хаті, потріскались кругом.

А оце як були колони, окна ціли осталися?

Ну уже вони потріскані. Може десь ще тріснуло, ну вони вже. Я хотіла ж помінять, і оце ж ця війна. Боюся. Да й дорого, вже я не насобираю.

Да понятно, одне окно тисяч п'ять-шість.

Коли корова була. Да, де його таке [взять], он зуби випали, мостіки повипадали. Без зубей, треба шось робить.

Добре. Дякую вам.

ІНШІ НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ

КОЛОМІЙЦЕВО

Запис ІН-11

Респондент: *анонімно.*

Рік народження: *1996.*

Професія, соціальний стан: *стрілочник.*

Стать: *жінка.*

Коли ви дізналися, що російські війська вторглися на територію України?

Про цю страшну звістку узнала по мобільному телефону, будучи на роботі на посту біля стрілок. Війна буквально ввірвалася на нашу невелику залізничну станцію. Уже вся лінія зв'язку із ближніми станціями Августівка, Лісові Сорочинці, Прилуки не працювали. Весь зв'язок був тільки по мобільним телефонам. Вночі з 24 на 25 лютого ми бачили великі заграви від бомбардувань і обстрілів міст Ніжина і Чернігова.

Як працювала станція Коломійцево в перші дні війни?

25 лютого приміський поїзд Варварівський – Прилуки був відправлений на Прилуки, а в зворотному напрямку в сторону міста Бахмач не був відправлений із Прилук. Ми знали, що вранці 25 лютого велика російська колона бронетехніки перерізали залізничну дорогу в селі Гужівка і пішла по шосе в напрямку районного центру Ічня.

Ми працювали в обичному режимі. Потім дана була вказівка працювати бригаді по 5 чоловік і графік роботи для чоловіків 2-3 години.

Коли російська колона ввійшла в село Колісники?

Це було 26 лютого, як пам'ятаю, в другій половині дня. Вони рухались із сторони села Левки. До ночі росіяни почали розміщатись по хатах місцевих жителів, де поставили і бойову техніку. Населення Коломійцево бачачи таку загрозу, що росіяни можуть піти і на Коломійцево, закрили свої будинки і пішли до других жителів в глибині Коломійцево.

Ця велика колона стояла в Колісниках цілу неділю. Коли начала свій рух, на неї налетіли українські літаки і чимало бойової техніки, бронетранспортерів, грузових автомашин, бензовозів було пошкоджено і розбито біля мосту на 725-му км (залізнична зупинка біля Колісників), і Лісових Сорочинець.

Коли станція Коломійцево стала працювати?

Із 6 квітня колектив станції уже працював по повному графіку. Після десятих чисел квітня були пущені приміські поїзди Варварівський – Прилуки, Гребінка – Бахмач.

Хто із місцевих жителів привозив продукти харчування для жителів станції?

Як тільки стало спокійніше і російські війська стали відступати із-під Києва, доставка продуктів для населення була відновлена. Найчастіше на своїй машині привозив Корольчук Сергій.

СЕЗЬКИ

Запис ІН-21

Респондент: *анонімно*.

Рік народження: *1956*.

Професія, соціальний стан: *пенсіонер*.

Стать: *чоловік*.

Коли вам стало відомо про початок війни Росії проти України?

За два-три дні, дивлячись вдома телевизор і інтернет, у мене було таке відчуття, що війна буде неминуча. Рано утром 24 лютого в чотири часа я проснувся і включив радіо, яке висить на стіні кімнати. Раптом, слухаючи його, почув, як мужчина диктор почав говорити, що російські війська вторгаються в північні і південні області України. Мені стало ясно, що це насправді почалась війна. Я розбудив жінку Наташу і сказав їй про це, що почув по радіо.

Це повідомлення буквально потрясло нас. Насамперед наші діти, які живуть в Ніжині, що буде з ними, якщо російські літаки уже бомблять Ніжин.

Які були події першого дня війни?

Десь о п'ятій годині ранку ми почули ізнадвору сильний гуркіт. Вийшовши із хати, побачили, що в темному небі в сторону Ніжина і Чернігова великі червоні заграви, міста бомбардувала російська авіація. В той же час наростав гуркіт летівших літаків із сторони Бахмача, очевидно вони перелетіли державний кордон в Сумській області, і летіли вздовж залізничної дороги Бахмач-Прилуки-Гребінка, в сторону Прилук. На дворі стало світати. Гуркіт летівших літаків усилювався. Вони летіли на різних висотах вздовж дороги парами і по одинці, роблячи розвороти в повітрі над нашим селом.

Коли закінчились польоти російської авіації?

Як пам'ятаю, це було десь 10 годин ранку, потім польотів в нашій місцевості не було.

Які події першого дня війни пам'ятаєте?

Насамперед по телевізору ми почули повідомлення про введення воєнного стану, введення комендантської години і світломаскування.

Яка була реакція жителів села на початок війни?

Біля нашого невеликого магазину кожний день стояли за продуктами харчування десятки жителів Сезьок, Тишківки, Гейців. Велись різні висказування про напад Росії на Україну, що це коварна війна, і на захист української землі підіймуться люди в різних областях України.

Жителі Сезьок в першу неділю війни були згуртовані, ділились і продуктами харчування, запасами води. В подальшому почали групуватися по вулицям, своїми знайомими, родичами.

Як працювали телевізор, освітлення?

В перші дні війни телебачення на різних каналах велось нестабільно. Були дні, коли канали не працювали, по інтернету теж були збої, велась війна не тільки на полі бою, но і в інформаційному просторі. Освітлення перевіряли в нічний час спеціальна група людей. Ходили по дорогам і шукали красні помітки, які могли бути сигналами для польотів російської авіації.

Велась розвідувальна діяльність територіальної оборони за російськими військами?

Наша територія Сезьки-Гейці-Августівка, [нерозбірливо]івський ліс, була тими місцями як «Бермудський трикутник», куди росіяни не заходили. Лісиста місцевість давала можливість бути в таких місцях в різний період доби, в нічний час. Особенно велось спостереження за Левками і Колісниками де була велика колона російської бронетехніки. Українська розвідка по цим населеним пунктам вела спостереження із сторони Вільшани. Бачив кілька раз, як вони приїжджали на автомашині. Всі вони були в повному бойовому озброєнні.

Яку допомогу продуктами харчування давали підприємці жителям с. Сезьки?

Після відступу російських військ директор ПрАТ «Ічнянський завод сухого молока і масла» В. П. Кияновський виділив для населення Сезьківського старостату муку для випічки хліба, масло сливочне, масло ростительне. Потім продукти харчування привозила для жителів сіл староста Анна Ярцева.

Запис ІН-31

Респондент: *анонімно*.

Рік народження: *1959*.

Професія, соціальний стан: *вчитель*.

Стать: *чоловік*.

Як ви пам'ятаєте початок війни?

Про те, що Росія напала на Україну, ми дізнались по телевізору, нам не вірилось, що так відбулось. В 7 годин ранку мені подзвонили із районного відділу освіти і я отримав коротке повідомлення, [що] почалась війна, дітей в школу не везти, залишатись вдома.

У 7.30 я на своїй автомашині поїхав на роботу в школу в селище Дружба, пробувши там десь півгодини. Військова частина уже зранку була піднята по бойовій тривозі, і по її планам невеликі підрозділи були вже розвернуті в селах Буди, Грабів, Лучківка.

Повернувшись назад додому в Сезьки, включили телевізор. Центральні канали уже повідомили, що в Україні введений воєнний стан, і загальна мобілізація, запроваджується обов'язкове нічне світломаскування жилих приміщень.

Яка була обстановка в селі?

Населення було по своїм домівках, біля невеликого магазину стояла черга за продуктами. Прийшли люди не тільки із Сезьок, а із сусідніх сіл Гейці, Тишківка.

Уже в перший день війни над селами пролітали літаки поодиноці і по кілька, робили розвороти над селом. Летіли від сторони Бахмача вздовж залізничної дороги в напрямку Прилук. Такі польоти були кожний день і в нічний час. До цього було потрібно звикнути жителям села.

Коли російські війська були поблизу села?

На другий день війни 25 лютого в другій половині дня ми почули сильний гуркіт техніки, яка рухалась до села Вільшани. Я вийшов на поле і вів спостереження. Відстань була десь 5 км, було видно танки і інша бойова техніка, яка рухалась потім в село Левки і Колісники [колишнього] Прилуцького району. Така напружена обстановка продовжувалась більше неділі поки велика колона російської бронетехніки стояла в с. Колісники, до яких було 3 кілометри. Ця колона була потім розгромлена українськими винищувачами і штурмовиками біля с. Колісники. Бойових дій і розміщення російських підрозділів у Сезьках і сусідніх населених пунктах Коломійцево, Гейці не було.

Як було в населення з продуктами харчування?

Населення села мало свої продукти, які заготовлялись іще з початку літа. Насамперед це консервовані помідори, огірки, салати, варення, якихось потреб не було. Хліб поставлявся після відступу російських військ в кінці березні із Прилук і райцентру Ічня. Раз мені прийшлося привезти на своїй автомашині хліб від магазину АТБ, де, узнавши, що я із Сезьок, молоді хлопці попросили туди везти хлібобулочні вироби. Після мого приїзду хліб був розданий населенню.

БУДИ

Запис ІН-41

Респондент: *анонімно*.

Рік народження: *1939*.

Професія, соціальний стан: *пенсіонер*.

Стать: *жінка*.

Коли стало відомо вам про початок війни?

Про страшну звістку узнала перед обідом 24 лютого по мобільному телефону.

Коли вам стало відомо про рух колони російських військ в районі села Буди?

Десь в другій половині дня 25 лютого стало відомо, що на дорозі із села Пелюхівка до першої хати в селі Будах Дорошенко М. Ф. стояла велика колона російських військ. Я про це повідомила сусідці Булатновій Н. А., яка сиділа дома, і була сильно схвильована, почувши про російську колону.

В який час росіяни почали свій рух в напрямку Буди?

У 18:00 по мобільному телефону, я це запам'ятала, вони вже стояли біля колишньої середньої школи. Ми із сином [...] оділись по-зимньому, взявши про всяк випадок свої паспорти і інші документи, рішили піти із своєї хати і з Ольгою [...] ¹ сховатися в колишньому колгоспному саду.

Велика колона бронетранспортерів, грузових автомашин «Уралів», гармат продовжувала стояти в селі. Ми рішили іти і ховатись, так ми розуміли буде для нас безпечніше.

¹ Персональні дані тимчасово приховано.

Яке розташування колони було пізно ввечері?

Уже була темрява, коли із Колісників у розташування колони прилетіло три вертольоти. Основна частина колони стала рухатись по дорозі в сторону села Буди, а друга частина бронетехніки повернула в сторону колишньої колгоспної ферми. В повітрі стояв сильний гуркіт від роботи десятків моторів бронетранспортерів, «Уралів», тягачів.

Вночі вони включили прожектори, і це освітлення було направлено на сад, де ми ховалися. Ми лягли на землю, стараючись не рухатися. Так продовжувалося не одну годину, десь до 23:00. Потім рішили сховатись у другому місці.

Що це було за укриття?

Це було старе глинище, а далі ми перейшли в сливник

Коли прийшли додому?

Це було після 2.00 ночі. Мої больні ноги були аж сині від холоду, одяг наша була мокрою.

Як вели себе росіяни в нічний час?

Ми бачили, як сильні прожектори освітлювали навколишню місцевість із Колісників, таке освітлення було із колони, яка стояла [по] двох напрямках в Будах.

Куди рухались росіяни ранком 26 лютого?

В 6:00 ми почули сильний гуркіт моторів, російська колона почала свій рух в напрямку села Грабова, хутора Коршаки і села Заудайки. В селі Будах ніякої техніки і військовослужбовців РФ не було.

Яка була інформація по телевізійним каналам про бойові дії на Чернігівщині 27-28 лютого 2022 р.?

Про хід бойових дій на Сіверському напрямку, почали передавати оперативні зведення Генерального Штабу ЗСУ вранці і ввечері. В ці дні була інформація про населенні пункти: Ічня, Круничполь, Мартинівка.

Де приходили бойові дії в кінці лютого – початок березня 2022 р.?

Після виходу із Буд великої колони російської техніки ми чули сильні вибухи в денний час в районі села Велика Дорога. Бойові дії там йшли не один день. В цей час над Будах пролітали російські літаки в напрямку Прилук, це дуже пам'ятаю. Були чути обстріли в районі Прилук, одна із ракет упала в болото в районі Обичев. Потім стало тихо.

Коли була налагоджена доставка продуктів харчування для жителів села?

Возить продукти почали в квітні місяці. Спочатку на своїй автомашині Володимир (прізвище не пам'ятаю), він родом із Пелюхівки. Возив тільки хлібні вироби і макарони. Потім після середини квітня привозила всі продукти харчування із Ічні Бондар Наталка. Вона їздила із одним чоловіком, який був у неї охоронцем.

Ніяких листівок, чи яки[хо]сь об'яв в селі Будах не було. Голови сільської громади не було. Нову голову¹ назначили, як пам'ятаю, в кінці квітня 2022 р.

Як було із пенсійними виплатами?

Жителі Буд їздили получать свої пенсії на приватних автомашинах в Прилуки, заздалегідь збирались на такі поїздки по кілька чоловік.

Яка була обстановка в селі після закінчення бойових дій в південній частині Чернігівщини?

На таке питання не можу відповісти, так як спокійної обстановки іще не було. Населення Буд було в основному люди похилого віку і вони виконували режим проживання по законам воєнного часу: комендантська година, світломаскування своїх будинків. Люди вірили в наші Збройні Сили, і надіються, що більше російські окупанти не будуть на нашій землі.

ДРУЖБА

Запис ІН-51

Респондент: *анонімно*.

Рік народження: *1953*.

Професія, соціальний стан: *пенсіонер*.

Стать: *жінка*.

Перші повідомлення про війну коли ви дізнались?

Включила телевізор у квартирі в 6.00 годин ранку. В 6.10 про тяжку звістку подзвонила дочці Світлані, яка живе поруч в одному домі.

В перший день війни об'явили по телевізору про введення воєнного стану, всеобщу мобілізацію, комендантської години і світломаскування житлових приміщень. Ми рішили, що Світлана із чотирьохлітнім онуком на період війни будуть жити в моїй квартирі.

Війна, яка зразу ввірвалась у наше життя, потребувала мобілізації наших зусиль щоб вижити.

У першу чергу ми зробили світломаскування, покривалами закрили вікна, щоб не було ні одної щілини. Підготували тривожну сумку на випадок евакуації. Я туди положила наші документи, спички, свічки, різні медичинські таблетки, продукти харчування, які були в моєму холодильнику. Все це зложили в сіро-

¹ Респондент очевидно має на увазі старосту.

клетчату сумку, яка стояла біля виходу із квартири. У перший же день зробила запас води у п'ятилітрових пластикових бутилках. На подвір'я у перші дні рідко виходила. Нам було чути глухі вибухи, а нічний час зарево від пожег в районі Чернігова, куди прорвались російські війська, які наступали із Брянської області.

Який був режим у військовій частині із початком війни?

Перш за все ворота були закриті, через них цивільне населення не проходило. Діжурство біля воріт несли озброєні військовослужбовці цілодобово. Усі, хто із цивільного населення працювали у військовій частині, ходили на роботу. Дочка Світлана працювала [в] дитячому садочку, куди ходив і внук Максим.

Коли був збудований блокпост?

Це було зроблено, як я пам'ятаю, на початку березня [20]22 р. Туди були зведені бетонні блоки, накриті дошками, бревнами, зроблені бійниці, викопані траншеї, одиночні окопи. Цілодобове чергування і контроль за транспортом, що рухався, вели контрактники із військової частини. Цей блокпост прикривав дорогу в сторону м. Ічня, він функціонував до весни 2023 р.

Ваше повсякденне життя в період воєнного часу?

Воно відрізнялось від мирного часу. Для нас було постійне напруження від частих сигналів повітряної тривоги. По ній ми швидко брали «тривожну сумку» і внука Максима і бігли в бомбосховище, яке розміщувало десь до 50 чоловік. Спали ми одітими, в нічний час наш сон був короткий, літаки часто літали над Дружбою, в денний час виходили на вулицю рідко. Ми чули вибухи, стрілянину в Ніжинському напрямку, там [і]шли бої тривалий час, були окуповані російськими військами Дорогінка, Припутні, Вишнівка, Крупичполе. Було хвилювання за мого зятя, який служив в одній із військових частин в районі Києва.

Були якісь події, про які дізнались від жителів селища Дружба?

У кінці лютого одна з російських колон бронетехніки рухалась в напрямку Ніжина. Один місцевий лісник указав росіянам другу дорогу, що приостановила їх рух в районі Чорного хутора.

Чим харчувалися в період бойових дій?

У нашій квартирі були запаси консервованих овочів і фруктів, були мінімальні запаси різних круп і муки. Дочка Світлана мала гроші готівкою і купляла хлібні вироби, молочні продукти для сина Максима. Банкомат на території військової частини не працював. Возобновили його роботу тільки в квітні місяці.

[питання про перегляд телебачення]

Була російська техніка на території військової частини?

На початку квітня біля проходної в військову частину було привезено на трейлерах два підбиті російські танки. Вони стояли один день, на бортах у них були намальовані білою фарбою круги. Я із внуком пішли до цих танків, сказала

йому, що тепер це наші танки, і вони не будуть наступати і стріляти в наших солдатів.

Хто забезпечував продуктами харчування в кінці березня?

Почали возити в першу чергу хліб із Прилук місцеві підприємці Однолько, [*пропущено, нерозбірливо*]. Привозили безплатно. Хліб привозили від районної громади, потім були привезення гуманітарної допомоги, яку було по спискам роздано населенню Дружби. Дочці я казала, що потрібно більше садити на нашому городі овочів і фруктів, щоб був гарний запас у зимовий період, невідомо скільки часу буде йти війна.

ПРИМІТКИ ДО РОЗДІЛУ

Запис Д-11

Місце проживання опитуваного: *село Дорогинка Ічнянської ОТГ*

Дата інтерв'ю: 07 березня 2023 року

Місце проведення: *с. Дорогинка, приміщення адмінбудівлі.*

Кореспонденти (інтерв'юери): *Кривобок О. П., Терещенко М. Ф.*

Стенограму аудіозапису виконав *Олександр Нескородько.*

Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис Д-21

Місце проживання опитуваної: *село Дорогинка Ічнянської ОТГ*

Дата інтерв'ю: 10 березня 2023 року.

Місце проведення: *с. Дорогинка, шкільний кабінет*

Кореспондент (інтерв'юер): *Кривобок О. П.*

Стенограму аудіозапису виконав *Кривобок О. П.*

Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Літературне редагування: *Крупенко О. В.*

Запис Д-31

Місце проживання опитуваної: *село Дорогинка Ічнянської ОТГ*

Дата інтерв'ю: 10 березня 2023 року¹

Місце проведення: *село Дорогинка, школа*

Кореспондент (інтерв'юер): *Кривобок О. П.*

Стенограму аудіозапису виконав *Кривобок О. П.*

Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис Д-41

Місце проживання опитуваної: *село Дорогинка Ічнянської ОТГ.*

Дата інтерв'ю: 10 березня 2023 року²

Місце проведення: *с. Дорогинка.*

Кореспондент (інтерв'юер): *Кривобок О. П.*

Стенограму аудіозапису виконав *Кривобок О. П.*

Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис Д-52.

Місце проживання опитуваних: *село Дорогинка Ічнянської ОТГ*

Дата інтерв'ю: 10 березня 2023 року.

Місце проведення: *садиба у с. Дорогинка.*

Кореспондент (інтерв'юер): *Кривобок О. П.*

Стенограму аудіозапису виконала *Анастасія Щітка.*

Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

¹ З уточненнями, зробленими 15 вересня 2023 року після бесіди з респондентом.

² З уточненнями, зробленими 15 вересня 2023 року після бесіди з респондентом.

Запис Д-61

Місце проживання опитуваного: *село Дорогинка Ічнянської ОТГ.*

Дата інтерв'ю: *05 травня 2023 року.*

Місце проведення: *с. Дорогинка.*

Кореспондент (інтерв'юер): *Ющенко О. В.*

Стенограму аудіозапису виконала *Олександра Банько.*

Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис Д-71

Місце проживання опитуваної: *село Дорогинка Ічнянської ОТГ.*

Дата інтерв'ю: *11 травня 2023 року.*

Місце проведення: *с. Дорогинка.*

Кореспондент (інтерв'юер): *Ющенко О. В.*

Стенограму аудіозапису виконала *Олександра Банько.*

Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис Б-13

Місце проживання опитуваних: *село Бакаївка Ічнянської ОТГ*

Дата інтерв'ю: *24 лютого 2023 року*

Місце проведення інтерв'ю: *с. Бакаївка, кафе.*

Кореспондент (інтерв'юер): *Кривобок О. П.*

Стенограму запису виконав *Кривобок О. П.*

Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис Б-23

Місце проживання опитуваних: *село Бакаївка Ічнянської ОТГ*

Дата інтерв'ю: *24 лютого 2023 року*

Місце проведення інтерв'ю: *с. Бакаївка.*

Кореспондент (інтерв'юер): *Кривобок О. П.*

Стенограму запису виконала *Крупенко О. В.*

Редактори тексту: *Крупенко О. В., Кривобок О. П.*

Запис Б-31

Місце проживання опитуваної: *село Бакаївка Ічнянської ОТГ*

Дата інтерв'ю: *31 березня 2023 року*

Місце проведення: *с. Бакаївка*

Кореспондент (інтерв'юер): *Ющенко О. В.*

Стенограму аудіозапису виконала *Марія Шершень.*

Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис Б-41

Місце проживання опитуваної: *село Бакаївка Ічнянської ОТГ*

Дата інтерв'ю: *03 травня 2023 року*

Місце проведення: *будинок культури с. Бакаївка*

Кореспондент (інтерв'юер): *Ющенко О. В.*

Стенограму аудіозапису виконала *Марія Шершень.*

Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис Б-51

Місце проживання опитуваної: село Бакаївка Ічнянської ОТГ

Дата інтерв'ю: 05 травня 2023 року

Місце проведення: с. Бакаївка

Кореспондент (інтерв'юер): Ющенко О. В.

Стенограму аудіозапису виконала Ющенко О. В.

Редактор тексту: Кривобок О. П.

Запис Б-61

Місце проживання опитуваної: село Бакаївка Ічнянської ОТГ.

Дата інтерв'ю: 10 травня 2023 року.

Місце проведення: с. Бакаївка, вдома у респондента.

Кореспондент (інтерв'юер): Ющенко О. В.

Стенограму аудіозапису виконала Анастасія Щітка.

Редактор тексту: Кривобок О. П.

Запис Б-71

Місце проживання опитуваної: село Бакаївка Ічнянської ОТГ.

Дата інтерв'ю: 12 травня 2023 року.

Місце проведення: село Бакаївка..

Кореспондент (інтерв'юер): Ющенко О. В.

Стенограму аудіозапису виконала Марія Шершень.

Редактор тексту: Кривобок О. П.

Запис К-13

Місце проживання опитуваних: село Комарівка (Р1, Р3), село Бакаївка (Р2) Ічнянської ОТГ.

Дата інтерв'ю: 03 березня 2023 року.

Місце проведення інтерв'ю: с. Комарівка, хата одного з респондентів.

Інтерв'юер: Кривобок О. П.

Стенограму запису виконав Кривобок О. П.

Редактор тексту: Кривобок О. П.

Запис К-21

Місце проживання опитуваної: село Комарівка Ічнянської ОТГ

Дата інтерв'ю: 03 березня 2023 року

Місце проведення: с. Комарівка

Кореспондент (інтерв'юер): Кривобок О.П.

Стенограму запису виконала Марія Грищенко

Редактор тексту Кривобок О. П.

Запис К-31

Місце проживання опитуваного: село Комарівка Ічнянської ОТГ

Дата інтерв'ю: 06 березня 2023 року

Місце проведення: с. Комарівка

Кореспондент (інтерв'юер): Кривобок О.П.

Стенограму запису виконала Марія Шершень

Редактор тексту Кривобок О. П.

Запис К-41

Місце проживання опитуваної: село *Комарівка Ічнянської ОТГ*

Дата інтерв'ю: *06 березня 2023 року*

Місце проведення: *с. Комарівка, у приватному дворі*

Кореспондент (інтерв'юер): *Кривобок О.П.*

Стенограму запису виконала *Марія Шершень*

Редактор тексту *Кривобок О. П.*

Запис Т-12

Місце проживання опитуваних: село *Томашівка Ічнянської ОТГ*

Дата інтерв'ю: *4 січня 2023 року.*

Місце проведення: *село Томашівка, хата господарів.*

Інтерв'юер: *Кривобок О. П.*

Стенограму аудіозапису виконав *Михайло Смілик.*

Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис Т-21

Місце проживання опитуваного: село *Томашівка Ічнянської ОТГ.*

Дата інтерв'ю: *24 березня 2023 року¹.*

Місце проведення: *село Вишнівка Ічнянської ОТГ.*

Кореспонденти (інтерв'юери): *Кривобок О. П. та Кришко С.*

Стенограму аудіозапису виконав *Олександр Нескородько.*

Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис П-12

Місце проживання опитуваних: село *Припутні Ічнянської ОТГ*

Дата інтерв'ю: *16 лютого 2023 року*

Місце проведення: *медпункт села Припутні.*

Кореспондент (інтерв'юер): *Кривобок О. П.*

Стенограму аудіозапису виконав *Максим Коваль.*

Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис П-22

Місце проживання опитуваних: село *Припутні Ічнянської ОТГ*

Дата інтерв'ю: *16 лютого 2023 року*

Місце проведення: *село Припутні.*

Кореспондент (інтерв'юер): *Кривобок О. П.*

Стенограму аудіозапису виконав *Кривобок О. П.*

Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис П-31

Місце проживання опитуваного: село *Припутні Ічнянської ОТГ*

Дата інтерв'ю: *16 лютого 2023 року*

Місце проведення: *село Припутні, адмінприміщення.*

Кореспондент (інтерв'юер): *Кривобок О. П.*

¹ З уточненнями, зробленими у приватній бесіді з респондентом 08 лютого 2024 року.

Стенограму аудіозапису виконав: *Кривобок О. П.*
Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис П-41

Місце проживання опитуваної: *село Припутні Ічнянської ОТГ*
Дата інтерв'ю: 10 березня 2023 року¹
Місце проведення: *село Дорогинка, школа*
Кореспондент (інтерв'юер): *Кривобок О. П.*
Стенограму аудіозапису виконала *Анастасія Щітка*
Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис П-51

Місце проживання опитуваної: *село Припутні Ічнянської ОТГ*
Дата інтерв'ю: 17 травня 2023 року
Місце проведення: *село Припутні*
Кореспондент (інтерв'юер): *Ющенко О. В.*
Стенограму аудіозапису виконала *Ющенко О. В.*
Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис В-12

Місце проживання опитуваних: *село Вишнівка Ічнянської ОТГ*
Дата інтерв'ю: 17 березня 2023 року².
Місце проведення: *хата господарів у с. Вишнівка.*
Кореспондент (інтерв'юер): *Кривобок О. П.*
Стенограму аудіозапису виконала *Марія Грищенко.*
Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис В-22

Місце проживання опитуваних: *село Вишнівка Ічнянської ОТГ*
Дата інтерв'ю: 17 березня 2023 року
Місце проведення: *с. Вишнівка.*
Кореспондент (інтерв'юер): *Кривобок О. П.*
Стенограму аудіозапису виконала *Анастасія Щітка.*
Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис В-31

Місце проживання опитуваної: *село Вишнівка Ічнянської ОТГ*
Дата інтерв'ю: 24 березня 2023 року
Місце проведення: *село Вишнівка, їдальня приватної ферми*
Кореспонденти (інтерв'юери): *Кривобок О. П. та Кришко Сергій*
Стенограму аудіозапису виконала *Шершень Марія*
Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

¹ З виправленнями, внесеними респондентом у вересні 2023 року.

² У тексті інтерв'ю наявні уточнення, внесені після розмови з респондентами 14 грудня 2023 р.

Запис В-41

Місце проживання опитуваної: село Вишнівка Ічнянської ОТГ
Дата інтерв'ю: 24 березня 2023 року
Місце проведення: село Вишнівка, приватний двір
Кореспонденти (інтерв'юери): Кривобок О. П. та Кришко С. Ю.
Стенограму аудіозапису виконав Максим Коваль.
Редактор тексту: Кривобок О. П.

Запис В-51

Місце проживання опитуваної: село Вишнівка Ічнянської ОТГ.
Дата інтерв'ю: 08 травня 2023 року.
Місце проведення: село Вишнівка.
Кореспондент (інтерв'юер): Ющенко О. В.
Стенограму аудіозапису виконала Ющенко О. В.
Редактор тексту: Кривобок О. П.

Запис С-12

Місце проживання опитуваних: село Сваричівка Ічнянської ОТГ.
Дата інтерв'ю: 17 березня 2023 року .
Місце проведення: с. Сваричівка, двір господаря.
Кореспонденти (інтерв'юери): Кривобок О. П. та Кришко С. Ю.
Стенограму запису виконали Марія Грищенко та Анастасія Щітка.
Редактор тексту: Кривобок О. П.
Літературний редактор: Кривобок О. П.

Запис С-22

Місце проживання опитуваних: місто Ніжин
Дата інтерв'ю: 03 липня 2023 року
Місце проведення: Ніжин, міський парк
Кореспондент (інтерв'юер): Ющенко О. В.
Стенограму аудіозапису виконала Анастасія Щітка
Редактор тексту Кривобок О. П.
Літературне редагування: Крупенко О. В.

Запис К-11

Місце проживання опитуваної: село Крутичполе Ічнянської ОТГ.
Дата інтерв'ю: 20 липня 2023 року.
Місце проведення: с. Крутичполе, адмінприміщення.
Кореспондент (інтерв'юер): Кривобок О. П.
Стенограму аудіозапису виконала Анастасія Щітка.
Редактор тексту Кривобок О. П.

Запис К-32

Місце проживання опитуваних: село Крутичполе Ічнянської ОТГ.
Дата інтерв'ю: 20 липня 2023 року.
Місце проведення інтерв'ю: с. Крутичполе, відділення стаціонарного догляду для осіб похилого віку
Інтерв'юер: Кривобок О. П.

Стенограму аудіозапису виконала *Анастасія Щітка*.
Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис К-41

Місце проживання опитуваного: *село Крутичполе Ічнянської ОТГ*.
Дата інтерв'ю: *20 липня 2023 року*.
Місце проведення: *с. Крутичполе*.
Кореспондент (інтерв'юер): *Кривобок О. П.*
Стенограму аудіозапису виконала *Марія Шершень*.
Редактор запису: *Кривобок О. П.*

Запис І-13

Місце проживання опитуваних: *село Івангород Ічнянської ОТГ*
Дата інтерв'ю: *20 березня 2023 року*
Місце проведення інтерв'ю: *с. Івангород, вулиця*.
Інтерв'юер: *Кривобок О. П.*
Стенограму аудіозапису виконав *Кривобок О. П.*
Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис І-22

Місце проживання опитуваних: *село Івангород Ічнянської ОТГ*
Дата інтерв'ю: *20 березня 2023 року*¹.
Місце проведення інтерв'ю: *с. Івангород, хата господарів*.
Інтерв'юер: *Кривобок О. П.*
Стенограму запису виконав *Богдан Зачепило*.
Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис І-31

Місце проживання опитуваного: *село Івангород Ічнянської ОТГ*
Дата інтерв'ю: *20 жовтня 2023 року*.
Місце проведення: *с. Івангород, адмінприміщення*.
Кореспондент 1 (К1): *Калініченко Галина (представник ГС ОДПЛ (Чернігів))*.
Кореспондент 2 (К2): *Кривобок О. П. (НДУ імені Миколи Гоголя)*.
Стенограму аудіозапису виконала *Марія Шершень*.
Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис Бі-11

Місце проживання опитуваної: *село Більмачівка Ічнянської ОТГ*.
Дата інтерв'ю: *03 серпня 2023 року*.
Місце проведення: *с. Більмачівка, адмінприміщення*.
Кореспондент (інтерв'юер): *Кривобок О. П.*
Стенограму аудіозапису виконала *Анастасія Щітка*.
Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

¹ Текст має незначні уточнення, зроблені у розмові з респондентами 20 жовтня 2023 року.

Запис БІ-21

Місце проживання опитуваної: село Більмачівка Ічнянської ОТГ

Дата інтерв'ю: 03 серпня 2023 року

Місце проведення: с. Більмачівка, адмінприміщення

Кореспондент (інтерв'юер): Кривобок О. П.

Стенограму аудіозапису виконала Анастасія Щітка

Редактор тексту: Кривобок О. П.

Запис БІ-31

Місце проживання опитуваного: село Більмачівка Ічнянської ОТГ.

Дата інтерв'ю: 03 серпня 2023 року.

Місце проведення: с. Більмачівка, вулиця біля старостату

Кореспондент (інтерв'юер): Кривобок О. П.

Стенограму аудіозапису виконав Максим Коваль.

Редактор тексту: Кривобок О. П.

Запис БІ-41

Місце проживання опитуваної: село Більмачівка Ічнянської ОТГ.

Дата інтерв'ю: 03 серпня 2023 року.

Місце проведення: с. Більмачівка, хата господаря.

Кореспондент (інтерв'юер): Кривобок О. П.

Стенограму аудіозапису виконала Анастасія Щітка.

Редактор тексту: Кривобок О. П.

Запис ІР-11

Місце проживання опитуваного: с. Іржавець Ічнянської ОТГ.

Дата інтерв'ю: 16 липня 2023 року.

Місце проведення інтерв'ю: с. Іржавець.

Кореспондент (інтерв'юер): Гесць М. Г.

Опитування проводилось без спеціальних технічних засобів шляхом звичайного запису кореспондентом усної бесіди.

Набір тексту: Кривобок О. П.

Редактор тексту: Кривобок О. П.

Запис ІР-21

Місце проживання опитуваної: с. Іржавець Ічнянської ОТГ.

Дата інтерв'ю: 09 серпня 2023 року.

Місце проведення інтерв'ю: с. Іржавець.

Кореспондент (інтерв'юер): Гесць М. Г.

Опитування проводилось без спеціальних технічних засобів шляхом звичайного запису кореспондентом усної бесіди.

Набір тексту: Кривобок О. П.

Редактор тексту: Кривобок О. П.

Запис Р-11

Місце проживання опитуваного: село Рожнівка Ічнянської ОТГ.

Дата інтерв'ю: 15 вересня 2023 року.

Місце проведення: село Рожнівка, школа.

Кореспондент (інтерв'юер): *Кривобок О. П.*
Стенограму аудіозапису виконала *Анастасія Щітка.*
Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис Р-23

Місце проживання опитуваних: *село Рожнівка Ічнянської ОТГ.*
Дата інтерв'ю: *15 вересня 2023 року.*
Місце проведення інтерв'ю: *с. Рожнівка, адмінприміщення.*
Інтерв'юер: *Кривобок О. П.*
Стенограму аудіозапису виконала *Анастасія Щітка.*
Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис Г-11

Місце проживання опитуваної: *село Городня Ічнянської ОТГ*
Дата інтерв'ю: *14 серпня 2023 року.*
Місце проведення: *село Городня, двір господарів.*
Кореспондент (інтерв'юер): *Кривобок О. П.*
Стенограму аудіозапису виконала *Анастасія Щітка.*
Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис Г-21

Місце проживання опитуваної: *село Городня Ічнянської ОТГ*
Дата інтерв'ю: *14 серпня 2023 року.*
Місце проведення: *село Городня, двір господарів.*
Кореспондент (інтерв'юер): *Кривобок О. П.*
Стенограму аудіозапису виконала *Анастасія Щітка.*
Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис Г-31

Місце проживання опитуваної: *село Городня Ічнянської ОТГ.*
Дата інтерв'ю: *14 серпня 2023 року.*
Місце проведення: *село Городня, двір господаря.*
Кореспондент (інтерв'юер): *Кривобок О. П.*
Стенограму аудіозапису виконала *Анастасія Щітка.*
Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис О-11

Місце проживання опитуваного: *село Ольшана Ічнянської ОТГ.*
Дата інтерв'ю: *30 липня 2023 року¹.*
Місце проведення інтерв'ю: *с. Ольшана.*
Кореспондент (інтерв'юер): *Гесць М. Г.*
Опитування проводилось без спеціальних технічних засобів шляхом звичайного запису кореспондентом усної бесіди.
Набір тексту: *Максим Коваль.*
Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

¹ У тексті наявні уточнення, зроблені за особистою бесідою 09 жовтня 2023 р.

Запис О-21

Місце проживання опитуваної: село Ольшана Ічнянської ОТГ?

Дата інтерв'ю: 30 липня 2023 року.

Місце проведення інтерв'ю: смт. Дружба.

Кореспондент (інтерв'юер): Гесць М. Г.

Опитування проводилось без спеціальних технічних засобів шляхом звичайного запису кореспондентом усної бесіди.

Набір тексту: Кривобок О. П.

Редактор тексту: Кривобок О. П.

Запис О-31

Місце проживання опитуваної: село Ольшана Ічнянської ОТГ.

Дата інтерв'ю: 21 вересня 2023 року.

Місце проведення: село Ольшана, двір господині.

Кореспондент (інтерв'юер): Кривобок О. П.

Стенограму аудіозапису виконала Анастасія Щітка.

Редактор тексту: Кривобок О. П.

Запис О-41

Місце проживання опитуваної: село Ольшана Ічнянської ОТГ.

Дата інтерв'ю: 21 вересня 2023 року.

Місце проведення: село Ольшана, приміщення дошкільного закладу.

Кореспондент (інтерв'юер): Кривобок О. П.

Набір аудіозапису виконав Максим Коваль.

Редактор тексту: Кривобок О. П.

Запис О-51

Місце проживання опитуваної: село Ольшана Ічнянської ОТГ.

Дата інтерв'ю: 21 вересня 2023 року.

Місце проведення: село Ольшана, двір господині.

Кореспондент (інтерв'юер): Кривобок О. П.

Набір аудіозапису виконала Анастасія Щітка.

Редактор тексту: Кривобок О. П.

Запис О-62

Місце проживання опитуваних: село Ольшана Ічнянської ОТГ.

Дата інтерв'ю: 09 жовтня 2023 року.

Місце проведення інтерв'ю: с. Ольшана, вулиця біля двору господарів.

Кореспондент (інтерв'юер): Кривобок О. П.

Опитування проводилось без спеціальних технічних засобів шляхом звичайного запису кореспондентом усної бесіди.

Редактор тексту: Кривобок О. П.

Запис О-71

Місце проживання опитуваного: село Ольшана Ічнянської ОТГ.

Дата інтерв'ю: 09 жовтня 2023 року.

Місце проведення: село Ольшана, на вулиці.

Кореспондент (інтерв'юер): Кривобок О. П.

Набір аудіозапису виконала *Анастасія Щітка*.
Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис О-81

Місце проживання опитуваного: *село Ольшана Ічнянської ОТГ*.
Дата інтерв'ю: *09 жовтня 2023 року*.
Місце проведення: *село Ольшана, хата господині*.
Кореспондент (інтерв'юер): *Кривобок О. П.*
Набір аудіозапису виконала *Анастасія Щітка*.
Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис ІН-11

Місце проживання опитуваної: *станція Коломійцево Ічнянської ОТГ*.
Дата інтерв'ю: *20 травня 2023 року*.
Місце проведення інтерв'ю: *станція Коломійцево*.
Кореспондент (інтерв'юер): *Гесць М. Г.*
Опитування проводилось без спеціальних технічних засобів шляхом звичайного запису кореспондентом усної бесіди.
Набір тексту: *Максим Коваль*.
Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис ІН-21

Місце проживання опитуваного: *с. Сезьки Ічнянської ОТГ*.
Дата інтерв'ю: *19 червня 2023 року*.
Місце проведення інтерв'ю: *с. Сезьки*.
Кореспондент (інтерв'юер): *Гесць М. Г.*
Опитування проводилось без спеціальних технічних засобів шляхом звичайного запису кореспондентом усної бесіди.
Набір тексту: *Максим Коваль*.
Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис ІН-31

Місце проживання опитуваного: *с. Сезьки Ічнянської ОТГ*.
Дата інтерв'ю: *24 липня 2023 року*.
Місце проведення інтерв'ю: *с. Сезьки*.
Кореспондент (інтерв'юер): *Гесць М. Г.*
Опитування проводилось без спеціальних технічних засобів шляхом звичайного запису кореспондентом усної бесіди.
Набір тексту: *Кривобок О. П.*
Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис ІН-41

Місце проживання опитуваної: *с. Буди Ічнянської ОТГ*.
Дата інтерв'ю: *30 липня 2023 року*.
Місце проведення інтерв'ю: *с. Буди*.
Кореспондент (інтерв'юер): *Гесць М. Г.*
Опитування проводилось без спеціальних технічних засобів шляхом звичайного запису кореспондентом усної бесіди.

Набір тексту: *Коваль Максим.*
Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

Запис ІН-51.

Місце проживання опитуваної: *сmt. Дружба Ічнянської ОТГ.*

Дата інтерв'ю: *29 липня 2023 року.*

Місце проведення інтерв'ю: *сmt. Дружба.*

Кореспондент (інтерв'юер): *Геєць М. Г.*

Опитування проводилось без спеціальних технічних засобів шляхом звичайного запису кореспондентом усної бесіди.

Набір тексту: *Кривобок О. П.*

Редактор тексту: *Кривобок О. П.*

РОЗДІЛ 2.

СПОГАДИ ТА ЩОДЕННИКИ

СПОГАДИ ЖИТЕЛЯ СЕЛА ГУЖІВКИ В.¹ ПРО ПОДІЇ ПОЧАТКУ ШИРОКОМАСШТАБНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ В ЛЮТОМУ–БЕРЕЗНІ 2022 РОКУ

Для мене війна розпочалася о 5.00 24 лютого 2022 року ледь чутною канонадою та спалахами на небі. По досвіду подій на військовому арсеналі в смт. Дружба, я зрозумів – це війна.

Мої здогадки підтвердилися інформацією по телебаченню о 5.30, де транслювали звернення Президента України Володимира Зеленського. Повірити в реальність того, що відбувається, мозок відмовлявся. Марилося, що можливо це сон, помилки чи щось інше...

Прибувши на роботу в м. Ічня, побачив скупчення людей та автомобілів на площі біля міської ради. Що робити, хто чим керує, було незрозуміло. У нас, у громаді, перебували перевіряючі з обласного управління якості освіти, яких потрібно було якось відправити в м. Чернігів. Цим я і займався перші півдня. Слухи і інформація з різних джерел повідомляли, що ворог рухається на м. Чернігів, що автобусне сполучення по всіх напрямках відсутнє. Було вирішено відправити цих людей (трьох жінок) на службовому автомобілі в м. Ніжин, а там по них виїдуть з м. Чернігів рідні.

Перший день війни для мене закінчився тим, що були заправлені всі шкільні автобуси і були передані у підпорядкування військкомату та міській раді. Було тривожно, скрізь черги в магазинах, заправки не працювали. Перша ніч війни пройшла в очікуванні невідомого.

25 лютого, в п'ятницю, пішли телефонні дзвінки від знайомих і колег із повідомленнями про те, що колони російських військ вже на території Парафіївської громади і рухаються в сторону м. Ічня. Близько 8 години в с. Гужівка почулися звуки наближення колони техніки зі сторони Іржавця. Я вирішив на роботу поки що не їхати, щоб не зіткнутися з ворожою колоною.

¹ Автор спогадів – вчитель 1965 р. нар. Персональні дані тимчасово приховані. Текст передано упорядникам видання у липні 2023 року.

Спостерігав за наближенням колони разом із сусідом Глушком Миколою Івановичем. Не виходячи з нашої вулички на відстані 100 метрів з його двору ми спостерігали за ворожою технікою: танками, бронетранспортерами, накритими брезентом батареями залпового вогню. Такої техніки ми нарахували декілька десятків, а потім збилися з ліку.

Після їхнього проїзду ми пішли подивитися на стан асфальтового покриття, і на наш подив виявили, що воно лише пошкрябане гусеницями. Ми думали, що колона поїде в м. Ічню, але виявилось, що вони поїхали по об'їзній [дорозі] і в Ічню не заїжджали.

Близько 10 години цього ж дня поїхав в м. Ічню на робоче місце. Електропостачання в місті та селах було, інтернет працював, і ми з підлеглими дали вказівки керівникам освітніх закладів щодо подальших дій. Потім відвідав міську раду, де зібралася місцева самооборона, на площі був мітинг, на якому всі рвалися в бій, радилися де взяти зброю. Всього зібралось близько 200 чоловік, в основному молоді люди, підприємці, учасники АТО.

Наступні дні були схожі між собою. Тривожні ночі, перегляд новин по інтернет-каналах, телевізору, перемовини зі знайомими з сусідніх сіл про ситуацію. Вдень поїздка в м. Ічню, на роботу і збір інформації від підлеглих про ситуацію на місцях. Зібрана інформація по телеграм-каналі передавалася в обласне управління освіти.

У торгівлі пропали: хліб, сіль, олія, борошно та інші товари першої необхідності. Місцеві підприємці роблять спроби налагодити випікання хліба і помел муки. Зранку вишиковуються довгі черги біля ТД «Браво», де налагодили випічку хліба на власних потужностях. Випікали до 40 хлібин на годину, що було каплею в морі від потреби.

У с. Гужівку та інші села, де землю обробляло ПП «Інтер», завезли хліб та олію власного виробництва для роздачі населенню. Організацію розподілу доручили старостам.

Надійшла інформація про перші жертви ворожого вторгнення – загинули волонтери, які намагалися привезти хліб з м. Прилук в Ічню. Їхній автомобіль був розстріляний рашистами на околиці с. Вільшана.

СТОРІНКИ ЩОДЕННИКА ЖИТЕЛЬКИ СЕЛА МОНАСТИРИЩЕ Н.¹

24.02.2022

У нашу палату о 6.30 зайшла санітарка мити підлогу і з порогу:

– Дівчата, війна почалася!

Вже не один місяць знали про скупчення російських військ під нашими кордонами, а все ж були в шоці. Ми налякано питали, що і як.

– Бомбили Київ, мені дочка подзвонила, а ще Ніжин, Чернігів...

У хірургічному відділенні почалася біганина. Ми утрюх обговорювали, чим і як доберемося з Ічні додому: по жінку з Бурімки приїде скутером чоловік, їй після операції на нозі ходити важко, дівчину з Парафіївки, яка вчора лягла на обстеження, заберуть машиною батьки, а що далі їй робити? Я теж потрапила в хірургію вчора, першу ніч за тиждень поспала після крапельниці, лікар сказав, що через день-два мені необхідно зробити операцію...

О 7-й прийшов заввідділенням, призначив мені крапельницю. Я купила ліки в аптеці Комарова, там поряд до банкомату була невелика черга, видавали по 3 тисячі. Але крапельниці вже ніхто не зробив, говорили, що о 10-й бомбитимуть Прилуки й Дружбу. Хворих бинтували, гіпсували, робили уколи, а ті вже телефонували рідним.

Коридором проходив гінеколог, швидко спитав, чи приїдуть по мене. Донька видзвонила мені таксі, я вийшла з речами зі спорожнілого відділення, медсестри вкладали на носі останнього пацієнта, щоб знести вниз...

Таксист узяв 300 грн, ще вчора було по 250, аж дивно, це ж міг і не поїхати.

В Ічні всі магазини зачинені, хліб розмели, казав водій, за 5 хвилин, в селі та ж картина. А діти на нашій вулиці ще гойдаються на гойдалці...

25.02.2022

Путі оголосив спецоперацію, мета денацифікація, демілітаризація. Це щоб позбавити нас і зброї, якою могли себе захищати (мало того, що ми віддали ядерну в 1994), і взагалі знищити, як націю! Таке вже проходили в 1918-20-х, коли впала УНР, в 1930-х, в часи голодомору, в 1960-70-х, та не перелічити. Наша медичка зробила мені крапельницю вдома. Яка там операція, буду жити так: пан або пропав.

До сусідки Олі приїхали жити сваха з дочкою і 2-річною онукою, їх дім над трасою Ічня-Київ, страшно. Наш Льоша вивіз свою і кумову сім'ю до кумової тещі в Івано-Франківськ. Там записалися в тероборону, ходили щось укріплювати. Живуть у двокімнатці 6 дорослих, 2 дітей і 2 собаки.

¹ Персональні дані авторки тимчасово приховано. Текст надійшов упорядникам видання у червні 2023 року.

28.02.2022

Стало відомо, що росія атакує Сумщину, Харківщину, Чернігівщину, на Чорнобильську АЕС вдерлися з Білорусі, а головна ціль Київ, що вже нарobili в Гостомелі й не тільки... Без перешкод зайшли по нещодавно розмінованому Чонгару на Херсонщину. Як же Арабатська стрілка, Щасливцеве? Ми обладнали в погребі лежак із теплими речами, занесли воду, якусь їжу і т.д. Тривожний рюкзак трохи переклали. Десь далеко бухкає. Люба не спить ночами, боїться роздягтися. А ми з Веронікою після душу в піжамах лягаємо в ліжку, молимося і перед сном, і вранці.

01.03.2022

У нас буде тероборона, чоловіки патрулюватимуть вулиці, вдень і особливо в темну пору доби. Хліб насилу доставляють, не знаю як. Розбирають вміть. Нам півхлібини дала Наталя К.

02.03.2022

Оля М. прийшла до нас і з порогу в сльози: син Олег, відставний полковник з літа, пішов у ЗСУ. Ми сказали, що не ридати треба, а молитися, материнська молитва й з дна моря піднімає... Олег у Чернігові недавно квартиру отримав, а тепер там таке робиться. Не сподівалися ми, що доведеться переживати війну...

03.03.2022

Почули надзвичайно потужний гул із-за Удаю: то йшла колона руських танків. Люди в Парафіївці спиняли їх голіруч. А до нас їхали десь із Грабова, тими дорогами ніхто вже не їздить, що в них за карти... Наші тероборонівці навалили дерев у Містечку, але хіба то для такої техніки перешкода. Наші сусіди вийшли й дивилися, я стояла від городу біля хати. Микола закричав, щоб заховалась, бо застрелять. Зайшла в двір, а хлопці залягли за горбочком і спостерігали. У центрі в нас майже нема мешканців, ніхто не виходив, лиш рахували десь нишком, кажуть, більше 300 одиниць пройшло.

05.03.2022

Хліба немає, печемо самі якісь коржі, бо й дріжджів нема. В магазинах майже порожньо. М. Петриченко каже, що в нього в Гужівці повз хату техніка їхала, аж хата тряслася, і що карти в руських часів II світової війни, судячи з того, що йшли через Припутні, Сваричівку, Круничполе.

07.03.2022

Наше село відрізане від Прилук, Ніжина, у Київ теж не доберешся, навіть в Ічню ніщо не їздить. Горе, смерті, руїни. А наші родичі з росії кажуть, що ми телевізора обдивилися...

11.03.2022

До Люби яось додзвонилися куми з Великої Дороги: окупанти в них у селі влаштували в школі лазарет, вирили поруч сховки для техніки, пригнали крематорій. Займають людські хати, вивозять усе, що схочуть. Їх дім дотла

згорів, як і сусідський поряд. Вони втекли раніше до родичів за 3 км, що взяли з собою, те й мають А у них двоє дітей, і кума вагітна...

19.03.2022

Якось так влаштувалося, що Люба повезла Вероніку на Київ, далі вони з Мариною поїдуть до мами в Чехію. За 1100 грн довів до Прилук один відчайдух, а інший за 500 з пасажира в Київ. Люба посадила їх на електричку до Львова, вагон був напівпорожній, на диво, а вони так мало речей узяли... Їхали назад, Люба казала, бачили і вибухи, і пожежі, але неблизько.

22.03.2022

Діти вже в Празі, тепер уся сім'я вкупі. Добре, що дитина вже не чутиме щоденних вибухів та пострілів. Люба привезла основу, майже щодня в'яжемо маскувальні сітки. На Зарудці теж таке роблять, потім здаємо.

23.03.2022

Вероніка вже пішла до школи, в 4 клас, важкувато. Над нашим селом вертоліт щоночі, о 2-й на північ, о 3-й назад, то, кажуть, руський. Можна й безпілотник побачити, коли темно. Вибухи, постріли, далеко, на Великій Дорозі, ще десь. Чути, як танки гарчать на трасі. В нашому селі майже немає руйнувань, лиш у Петра Д. та Івана К. будинки пошкодили, на Мільйонній огорожі з профілю, в декого шибки повиносило, та не те ж, що в людей...

Любина кума з Ніжина поїхала з дітьми в Італію, дивується, чом же Люба нікуди не їде.

30.03.2022

Вибухи, стрілянина ніби одразу за селом. Кажуть, ЗСУ вибивають руських із Великої Дороги, вони тікають через Дорогінку, то звідти і далі з Ічнянщини.

01.04.2022

В дитсадку ночувало 100 бійців Карпатської Січі, сьогодні від'їхали на Схід. Це вони вчора діяли! Я їздила по хліб, то бачила їх, аж плакала. Люба віддала командирі сітки, які зробили вчора.

04.04.2022

Відправляли волонтерський бусик на Чернігів. Односельці зібрали продукції, що насилу рушив.

19.04.2022

Їхали в Шатуру до родичів через Велику Дорогу, я ридала, дивлячись на руїни, що наробили «визволителі». Та Україну руський «брат» розтерзав, як скажений звір! Що наробили в Бучі, Ірпені, Бородянці, а страшніше за все, що вони на Запорізькій АЕС!

28.04.2022

До нас приїхала Яна, ми їй накопали дерев, кущів, набрали картоплі на посадку, і Льоша нас повіз до неї в Круничполе. Які там руїни! Без сліз дивитись неможливо! По селу й досі стоїть побита руська техніка.

СПОГАДИ ПРО ОКУПАЦІЮ ЖИТЕЛЬКИ СЕЛА МОНАСТИРИЩЕ Л.¹

31. 01.2022 р. В Ічні зустрічаю знайомого волонтера:

– Люб, розвідка каже, що росіяни точно підуть на нас великою війною.

Може, виїдь, поки не пізно?

– Ні, буду вдома до останнього, як же я все залишу.

– Точно вирішила?

– Точно.

24 лютого 2023 року прокидаюсь в 4.30 від глухого вибуху і думаю, що це знову диверсія на військових складах у Дружбі (як було 09. 10.2018 року).

Телефон після того не змовкає. Першим бачу допис мера Ніжина про влучання ракети у аеродром, згодом – звернення Президента.

В робочій групі у вайбері начальник написав не приймати сьогодні дітей у садочку і школі. Звичайно, був шок, але на роботу пішла, старалася не панікувати. Набрали у всю тару, яку тільки можна, води. В село почали приїжджати до всіх родичі з великих міст.

Наступного дня ще змогла купити ліки й зняти готівку в Ічні, саме в цей час було чути гупання з сторони Парафіївки. По дорозі назад бачили, як у «Містечку» між Заудайкою і Монастирищем чоловіки напиляли великі купи дерев, щоб перегородити дорогу «асвабадітелям», хоча після обіду пролетів БМП трасою в сторону Обичева і злетів у болото, ті купи його не зупинили.

Пропавав зв'язок Київстар, люди масово перейшли на Лайф, сімкарти напередодні 23 лютого роздавали в центрі села представники оператора. Вже десь здалеку було чути вибухи, ми знали, що танки у Великій Дорозі. Щоночі, майже до кінця окупації, десь між 23.00 і 02.00 ночі почав літати рашистський вертоліт над селом у школу у Велику Дорогу, де жили орки.

Тому вночі я майже не спала, тільки вдень якусь годинку.

Всім селом зібрали у школі продукти, медикаменти, засоби гігієни – передачу для ЗСУ, все, що треба. Всього було дуже багато. Староста села зібрав актив, чоловіки організувалися слідкувати за порядком, патрулювати вулиці; постійно повідомляв всю необхідну інформацію в групі села у фейсбуці. В нього не було ні дня ні ночі, люди постійно до нього йшли з своїми потребами.

У магазинах за перші дні повигрібали з полиць майже все, а нових завозів не було, бо продукти завозились з оптових баз Прилук і Ніжина, тому люди ділилися одне з одним, чим треба. У березні роздавали гуманітарку по 2 кг борошна і по пляшці олії, пізніше по баночці згущенки і пачці масла. Хліба не було, тому пекли коржі, млинці. А одного разу нашим односельцям вдалося

¹ Персональні дані авторки тимчасово приховано. Текст надійшов упорядникам видання у червні 2023 року.

пронести на собі сумки з хлібом через Удай, сусідка з нами поділилася пів хлібиною.

Звечора десь у болотах, де Удай, було чути автоматні черги і гул техніки. Староста села написав у фейсбуці оголошення всім бути дома і без потреби не виходити на дорогу. Зранку 3 березня в 7.30 «асвабадітелі» з лісів з Коршаків через наше село пішли на Київ. Зразу зробили два попереджувальні постріли. Деякі люди сховавшись, рахували техніку – 310 танків, а вояки брудні буряти. Стихло все десь о 12.30, поранили при цьому місцевого чоловіка в руку, його з кровотечею відразу відвезли в лікарню в Ічню. Майже кожного дня було чути вибухи в радіусі: бої за Прилуки, десь в Припутнях, в Новій Басані чи у Новому Бикові.

14 березня ми з сусідами, з дітьми були на вулиці, біля гойдалки, коли під вечір почули постріли з танку на трасі, за селом, де був руський блокпост. На вулиці Забілівській, недалеко від траси, в людей загорівся сарай, в інших – фронтон будинку постраждав. Власними силами відразу загасили пожежу. Діти від тих пострілів дуже полякалися.

Починаючи з 21 березня, кожного дня ми з сусідами і знайомими плели маскувальні сітки для ЗСУ. Було трохи страшно і ввечері висіли дрони над селом, але робота не зупинялась. З 26 березня я вдома в себе організувала мінідитсадок, на 3 години, приходило 6 вихованців. Вже 29,30,31 березня було чути, як ідуть бої за Старий Биків, Галицю, Велику Дорогу – наші котики ЗСУ гнали орків назад, а вони везли на броні шафи-купе, собачі будки, килими – все, що встигли награбувати.

1 квітня після зачистки Великої Дороги у нас в декількох будівлях ночували солдати, люди радо їх зустрічали, годували, віддали все, що назбирили на передачу ще в лютому, в перші дні повномасштабного вторгнення. Ми принесли їм у дорогу маскувальні сітки і вони поїхали далі, в Сумську область. В квітні люди поступово почали повертатися до звичного життя – в магазинах з'явилися необхідні товари, згодом почала їздити маршрутка на Ічню, а в травні й на Київ і на Чернігів.

У середині квітня ми збирали передачу – продукти, все необхідне для воїнів та на Чернігів, особливо багато передали картоплі.

Почали садити городи). Життя пішло в звичайне русло, за все величезна подяка ЗСУ.

РОЗДІЛ 3.

ЗВЕДЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ СТАТИСТИКИ

ПОШКОДЖЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ НА ТЕРИТОРІЇ ІЧНЯНСЬКОЇ ГРОМАДИ¹

На території Ічнянської територіальної громади пошкоджень та руйнувань зазнали об'єкти на території 7 старостинських округів (11 населених пунктів) та м. Ічня. В самому м. Ічня об'єкти нерухомості не зазнали пошкоджень, лише автомобільний транспорт жителів міста.

с. Більмачівка – пошкоджень зазнали 17 об'єктів житлового фонду, із яких 13 індивідуальних житлових будинків та 4 багатоквартирних житлових будинків (загалом пошкоджено 23 квартири). Один індивідуальний будинок зруйновано повністю, дві квартири значно пошкоджені (внаслідок дій збройних сил російської федерації виникла внутрішня пожежа). Також незначних ушкоджень зазнала гімназія.

с. Бакаївка – пошкоджень зазнали 12 індивідуальних житлових будинків, із яких 3 зруйновано повністю. Інші об'єкти не пошкоджено.

с. Дорогинка – пошкоджень зазнали 48 індивідуальних житлових будинків (із них 4 зруйновані/не придатні до проживання), та один багатоквартирний будинок, в якому пошкоджено 2 квартири. Також пошкоджено сільський будинок культури, гімназія, відділення зв'язку, чотири заклади торгівлі.

с. Комарівка – пошкоджень зазнали 11 індивідуальних житлових будинків, із яких 3 зруйновано повністю. Інші об'єкти не пошкоджено.

с. Круничполе – пошкоджень зазнали 76 індивідуальних житлових будинків (із них 10 зруйновані/не придатні до проживання), та один багатоквартирний будинок, в якому пошкоджено 2 квартири. Також пошкоджено сільський будинок культури, гімназія, територіальний центр соціального обслуговування населення, сільська лікарська амбулаторія, два заклади торгівлі, два об'єкта сільськогосподарського підприємства, та адмінприміщення старостату.

¹ Інформація надійшла 29 грудня 2023 р.

с. Сваричівка – пошкоджень зазнали 15 індивідуальних житлових будинків, із яких 1 зруйновано повністю. Інші об'єкти не пошкоджено.

с. Вишнівка – пошкоджень зазнали 21 індивідуальний житловий будинок, із яких 2 зруйновано повністю. Також пошкоджено фельдшерський пункт та один заклад торгівлі.

с. Припутні – пошкоджень зазнали 27 індивідуальних житлових будинків, із яких 4 зруйновано повністю. Також пошкоджено фельдшерський пункт.

с. Монастирище – пошкоджень зазнали 6 індивідуальних житлових будинків. Зруйновані об'єкти відсутні.

с. Ольшана – незначних пошкоджень зазнали 2 індивідуальних житлових будинків. Також пошкоджень зазнали один заклад торгівлі, приватна пилорама, та виробнича база фермерського господарства.

с. Івангород – житловий фонд пошкоджень не зазнав, пошкоджено зерносклад сільськогосподарського підприємства.

Також на території громади зазнали ушкоджень рухоме та нерухоме майно 7 сільськогосподарських підприємств.

Пошкоджені об'єкти енергетики.

Лінії електропередач: ПЛ 35-110 кВ – довжина пошкоджених ділянок 2,15 км, ЛЕП 10кВ – довжина пошкоджених ділянок 6,72 км, ЛЕП 0,4 кВ – довжина пошкоджених ділянок 2,92 км.

Пошкоджено підстанцію ПС 35кВ, та 8 трансформаторних підстанцій ТП 10/0,4 кВ.

Пошкодження земель сільськогосподарського призначення.

Внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру засмічення зазнали 1531,32 га сільськогосподарських угідь.

ОПЕРАТИВНА ІНФОРМАЦІЯ

про загиблих та поранених осіб на території Ічнянської міської територіальної громади¹
станом на 15.04.2022 року о 10.00

№ п/п	Прізвище, ім'я, по батькові	Дата народження	Місце проживання	Місце, дата і час пригоди	Наслідки	Діагноз	Примітка
1	Гаптенко Віталій Іванович (цивільна особа)	15.02.1970 р.	с. Фастівці	с. Крупичполе обстріл автомобіля військовими РФ 26.02.2022 р. близько 19.00	Отримав поранення при обстрілі автомобіля військовими РФ	вогнепальне кульове поранення плеча	лікується в Ічнянській міській лікарні з 26.02.2022 року. <u>Виписаний з лікарні</u>
2	Савченко Тетяна Віталіївна (цивільна особа)	03.06.1994 р.	с. Фастівці	с. Крупичполе обстріл автомобіля військовими РФ 26.02.2022 р. близько 19.00	Отримала поранення при обстрілі автомобіля військовими РФ	Множинні вогнепальні кульові поранення лівої руки з переломом плечової кістки, проникаюче вогнепальне поранення грудної клітки, гемоплевмо- торекс справа	лікується в Ічнянській міській лікарні з 26.02.2022 року. <u>Виписаний з лікарні.</u> 25.03.2022 р.

607

¹ Насправді у документі зазначено інформацію про поранених і загиблих на території колишнього Ічнянського району, включаючи також населені пункти Парафіївської територіальної громади, що раніше підпорядковувалась Ічні як районному центру.

3	Гаптенко Катерина Олексіївна (цивільна особа)	11.03.1977 р.	с. Фастівці	с. Крупичполе обстріл автомобіля військовими РФ 26.02.2022 р. близько 19.00	загинула при обстрілі автомобіля військовими РФ		<u>загинула</u>
4	Гніда Ніна Сергіївна (цивільна особа)	10.05.1945р	с. Крупичполе, вул. Б. Хмель- ницького, 199	На виїзді із села Крупичполя в сторону Сваричівки 26.02.2022 р. близько 20.30	застрелена військовим РФ на власному городі		<u>загинула</u>
5	Грищенко Олександр Миколайович (цивільна особа)	04.09.1974 р.	с. Припутні	На виїзді із села Крупичполя в сторону Сваричівки 26.02.2022 р. близько 20.00	військові РФ обстріляли автомобіль, який загорівся та зіткнувся з парканом		<u>загинув</u>
6	Чемирис Євгеній Іванович (цивільна особа)	15.08.1997 р.	с. Припутні	На виїзді із села Крупичполя в сторону Сваричівки по вул.Б.Хмельницького,1 66, 26.02.2022 р. близько 20.00	військові РФ обстріляли автомобіль, який загорівся та зіткнувся з парканом		<u>загинув</u>
7	Москаленко Володимир Миколайович (цивільна особа, переселенець із сходу України)	30.10.1964 р.	с. Шилівичі	В с.Шилівичі по вул.Лісовій, біля власної садиби 26.02.2022 р.	Москаленко В.М. в облаштуваннях військового ЗСУ зробив зауваження загарбникам стосовно здійснення агресії проти України та засмічення території. Агресори звірськи побили патріота та застрелили шести		<u>загинув</u>

					пострілами в область голови ¹ .		
8	Рахній Володимир Савович (цивільна особа)	11.05.1955 р.	с. Крупичполе, вул. Б. Хмельницького, 121	В с. Крупичполе, по вул. Б.Хмельницького біля ставу, 01.03.2022 р. близько 09.00	Неподалік його будинку невідомими особами був підпалений танк військових РФ, в якому зірвався боєкомплект внаслідок чого Рахній В.С. отримав поранення ²	Множинні поранення голови, тулуба і верхніх кінцівок.	Поміщений в терцентр, надана первинна допомога сімейним лікарем 01.03.2022р., а з 02.03.2022 р. лікувався в Ічнянській міській лікарні. <u>Помер 10.03.2022 р.</u>
9	Черкаська Віра Володимирівна (цивільна особа)	10.05.1957р.	с. Крупичполе, вул. Б. Хмельницького, 123	В с. Крупичполе, по вул. Б.Хмельницького біля ставу, 01.03.2022 р. близько 09.00	Внаслідок зриву боєкомплекту в залишеному танку РФ отримала контузію ³	(Діагноз зі слів)	Не госпіталізувалася через неможливість евакуації
10	Вакуленко В'ячеслав Миколайович (територіальна оборона)		м.Прилуки	Тимчасово перебував в с.Ольшана, вул Слов'янська,15 (Постійне місце проживання Прилуки)	Застрелений військовими РФ в хаті своїх батьків в		<u>загинув</u>

¹ Інформація не відповідає дійсності. Проведене поліцією досудове розслідування у травні 2022 року встановило, що убивство В. М. Москаленка було здійснене бандою мародерів, що складалась із жителів Ічнянщини, під час пограбування сусіднього будинку. Джерело: *Трудова слава*, 2 червня 2022 р., №16-17, с.2; 9 червня 2022 р., №18-20, с. 2. – *Прим. упор.*

^{2,3} Інформація неточна і потребує додаткового з'ясування. За свідченням мешканців села, це була САУ, і підірвали її українські військові (див. розділ 1). – *Прим. упор.*

				01.03.2022 р.	с. Ольшана ¹ , вул. Слов'янська, 15		
11	Бондаренко Сергій Володимирович (цивільна особа)	31.01.1967р.	м.Ічня, вул.Лісова, 12 А, кв.14	Дорога Прилуки-Ічня ч/з Ольшану. Із сторони м.Прилуки. 01.03.2022р.	Перевозив на власному автомобілі хліб для жителів Ічнянської громади з Прилук. Автомобіль був розстріляний військовими РФ		<u>загинув</u>
12	Омельченко Микола Миколайович (цивільна особа)	30.12.1983р.	с. Ступаківка, вул. Молодіжна, 8	Дорога Прилуки-Ічня ч/з Ольшану. Із сторони м.Прилуки. 01.03.2022р.	Спільно з Бондаренком С.В. перевозив хліб для жителів Ічнянської громади з Прилук. Автомобіль був розстріляний військовими РФ		<u>загинув</u>
13	Боронило Андрій Миколайович (територіальна оборона)	16.03.1986 р.	с. Городня, вул. Шевченка, 33	В районі с. Ольшана в сутичці з військовими РФ отримав поранення, 01.03.2022 р.	В районі с.Ольшана в сутичці з військовими РФ отримав поранення	Вогнепальне поранення правого плеча	лікується в Ічнянській міській лікарні з 01.03.2022 року. <u>Виписаний з лікарні</u>
14	Шабанов Олександр Юрійович (цивільна особа)	16.03.1954 р.	м. Ічня, вул. Набережна, 61	Дорога Прилуки-Ічня ч/з Ольшану. Із сторони м. Прилуки. 01.03.2022р.	Військові РФ розстріляли легковий автомобіль внаслідок чого Шабанов О.Ю. загинув		<u>загинув</u>

¹ Інформація неточна. За свідченнями мешканців Ольшани, у В. М. Вакуленка вистрілили після словесної перепалки на вулиці у центрі села, після чого він доповз (чи добрався) до власної хати і там помер. (див. розділ 1). – *Прим. упор.*

15	Вакуленко Станіслав Миколайович (цивільна особа)	13.08.1973р.	м.Ічня, вул.Дрофаня, 22, кв.5	Дорога Прилуки-Ічня ч/з Ольшану. Із сторони м. Прилуки. 01.03.2022р.	Військові РФ розстріляли легковий автомобіль внаслідок чого Вакуленко С.М. загинув		<u>загинув</u>
16	Судика Валерій Вікторович (ВСУ ¹)	07.03.1974 р.	м..Біла Церква	В районі с. Ольшана в сутичці з військовими РФ отримав поранення, 01.03.2022 р.	В районі с. Ольшана в сутичці з військовими РФ отримав поранення	Забій м'яких тканин правого плеча, закритий перелом шийки плечової кістки справа	лікується в Ічнянській міській лікарні з 02.03.2022 року. <u>03.03.2022</u> <u>евакуйований в госпіталь</u>
17	Скальський Павло Андрійович (ВСУ)	03.04.1996 р.	Житомирська обл. м. Новгород-Волинський	В районі с.Ольшана в сутичці з військовими РФ отримав поранення, 01.03.2022 р.	В районі с. Ольшана в сутичці з військовими РФ отримав поранення	Вогнепальне поранення лівого стегна, відкрита рана правого передпліччя	лікується в Ічнянській міській лікарні з 02.03.2022 року. <u>03.03.2022</u> <u>евакуйований в госпіталь</u>
18	Антоненко Володимир Вікторович (цивільна особа)	06.06.1999 р.	с. Івангород	В с. Крупичполе, поряд з будинком № 166 по вул. Б. Хмельницького, 26.02.2022 р. близько 20.00	Військові РФ обстріляли з автомата будинок, в результаті чого Антоненко В.В. отримав поранення	Вогнепальне поранення м'яких тканин стопи та голені	Надана допомога хірургами Ічнянської міської лікарні. Від госпіталізації відмовився
19	Томілович Петро Семенович (цивільна особа)	10.07.1962 р.	с. Іваниця	В с. Іваниця був обстріляний військовими РФ 04.03.2022 р.	На території с. Іваниця був обстріляний з автоматичної зброї військовими РФ.	Вогнепальне поранення гомілок обох ніг	Надана первинна допомога в Іваницькій амбулаторії. З 05.03.2022 р.

¹ Так у документі. Очевидно помилка набору, тут і далі слід читати: ЗСУ (Збройні сили України). – прим. упор.

							лікується в Ічнянській міській лікарні. <u>Виписаний з лікарні. 18.03.2022 р.</u>
20	Хроменко Віктор Васильович (цивільна особа)	24.04.1958 р.	м. Київ, вул. Бориса Гмирі (Тимчасово перебував в с.Монастирище)	На відрізку дороги від Монастирища до Яхнівки 05.03.2022 р.	По дорозі на під'їзді до с. Яхнівка при спробі уникнути зустрічі з військовими РФ шляхом втечі, автомобіль в якому він їхав був обстріляний	Вогнепальне поранення правого плеча	З 05.03.2022 р. лікується в Ічнянській міській лікарні. <u>Виписаний з лікарні. 21.03.2022 р.</u>
21	Кримець Володимир Миколайович (цивільна особа)	07.01.1982 р.	м. Ніжин, вул. Березанина ¹ , 21	На відрізку дороги від Дорогинки до Бакаївки 07.03.2022 р. близько 15 години 30 хвилин	Під час руху зі Дорогинки в сторону Бакаївки на автомобілі Чері держ. номер СВ 4459СІ наїхав на міну і підірвався		<u>загинув</u>
22	Чертиков Анатолій Дмитрович (цивільна особа)	23.01.1989 р.		На відрізку дороги від Дорогинки до Бакаївки 07.03.2022 р. близько 15 години 30 хвилин	Під час руху зі Дорогинки в сторону Бакаївки на автомобілі Чері держ. номер СВ 4459СІ наїхав на міну і підірвався		<u>Загинув</u>
23	Хатмуллін Микола Васильович (цивільна особа)	23.09.1955 р.	с. Івангород, вул. Г.М.Шкури, 137	На відрізку дороги від Івангорода до Крупичполя 09.03.2022 р. близько 11.00	Був обстріляний військовими РФ	Вогневе поранення в поперекову ділянку, пошкоджений хребет та легені	Доставлений в Ічнянську міську лікарню <u>номер</u> під час операції 09.03.2022 р.

¹ Так у документі. Очевидно помилка набору, слід читати: вул. Березанська. – прим. упор.

24	Дробина Іван Миколайович (цивільна особа)	12.05.1966 р.	с. Дорогинка, вул. Набережна,99	В селі Дорогинка біля власного будинку 09.03.2022 р. близько 13.00	В результаті обстрілу військовими РФ отримав поранення ніг	Осколочне поранення стегна обох ніг	Лікується амбулаторно (вдома)
25	Прядка Едуард Михайлович (цивільна особа)	14.11.1994 р.	с. Андріївка, вул. Короленка, 28	15.03.2022 р. біля с.Безуглівка, Ніжинського району	Під час руху з м.Ніжин до с.Андріївка на автомобілі наїхав на міну і підірвався		<u>Загинув</u>
26	Онищенко Станіслав Олександрович (цивільна особа)	20.05.1995 р.	с. Андріївка, вул. Шкільна, 56	15.03.2022 р. біля с.Безуглівка, Ніжинського району	Під час руху з м.Ніжин до с.Андріївка на автомобілі наїхав на міну і підірвався		<u>Загинув</u>
27	Волик Олександр Юрійович (цивільна особа)	05.08.1974 р.	м. Ічня, вул. Квітнева, 6	17.03.2022 р. біля с. Дорогинка,	Під час бою по знищенню бойової техніки ворога отримав поранення не сумісне з життям		<u>Загинув</u>
28	Бандурченко Олег Станіславович (військовослужбовець ЗСУ)	16.09.1970 р.	м. Ічня, вул.Братів Гарамів, 13	22.03.2022 р. близько 13 години	Під час мінування моста біля с. Зоцівка підірвався на міні		<u>Загинув</u>
29	Кікоть Андрій Григорович (цивільна особа)	16.08.1956 р.	с. Мартинівка, вул.Незалежності, 158	22.03.2022 р. близько 16 години	Був розстріляний в спину ворожим солдатом		<u>Загинув</u>
30	Подосок Микола Григорович (цивільна особа)	25.06.1963 р.	с. Мартинівка, вул.Південна, 18	22.03.2022 р. близько 16 години	При обстрілі військами агресора с. Мартинівки отримав поранення ¹	Вогнепальне поранення правої верхньої кінцівки	Лікується амбулаторно (вдома)

¹ Інформація потребує уточнення. За свідченнями жителів села, зібраними 21 жовтня 2023 року, М. П. Подосок отримав поранення, рятуючись утечею від групи російських військових, що намагались його затримати. – прим. упор.

31	Вергун Сергій Миколайович (цивільна особа, проживав без прописки)	30.04.1992 р.	с. Дорогинка, вул. Шевченка, 94	22.03.2022 р	При обстрілі с. Дорогинка військами агресора житель с. Доро- гинка отримав поранення не сумісні із життям		<u>Загинув</u>
32	Скляр Микола Григорович (цивільна особа)	13.05.1994 р.	с. Дорогинка, вул. Польова, 41	24.03.2022 р.	22.03.2022 р при обстрілі с. Дорогинка військами агресора отримав два кульові поранення в тулуб і помер від отриманих ран		Евакуйований Ніжинську міську лікарню.
33				24.03.2022 р. в період між 17 та 18 годинами	Ворожі військові між селоми Рожнівка та Більмачівка розстріляли автомобіль СУЗУКІ Держ. № СВ 0500, в якому перебували один військовий ЗСУ та два ГрО (<i>група з Прилук</i>)		Всі <u>загинули</u> на місці обстрілу
34	Буцлевський Денис Михайлович (цивільна особа)	03.11.1990 р.	м. Ічня, вул. Воскресінська, 186	26.03.2022 р. близько 18 години	Ворожі військові між селоми Івангород та Крупичполе розстріляли автомобіль Шкода білого кольору та Буцлевського Д.М.		<u>Загинув</u>
35	Єрасков Віталій Миколайович (цивільна особа)	28.03.1985 р.	м. Ічня, вул. Воскресінська, 186	26.03.2022 р. близько 18 години	Підчас обстрілу автомобіля ворожими військами отримав дотичне поранення ноги.		Перебуває тимчасово в людей в Новому Подолі. 30.03.2022 р. вивезений в місто Ічню на місце постійного проживання

36	Продан Григорій Васильович (цивільна особа)	26.02.1967 р.	с. Припутні, вул. Садова, 10	27.03.2022 р. в період між 8 та 9 годинами	Їхав на велосипеді з Припутень до Вишнівки спільно з дружиною Продан С.М. хоронити свого батька був обстріляний ворожими солдатами	Отримав поранення	Допровлений до Ічнянської міської лікарні, прооперований, стан залишається вкрай тяжким помер 28.03.2022р. о 2 .00
37	Продан Світлана Миколаївна (цивільна особа)	30.06.1970 р.	с. Припутні, вул. Садова, 10	27.03.2022 р. в період між 8 та 9 годинами	Їхала на велосипеді з Припутень до Вишнівки спільно з чоловіком Проданом Г.В. хоронити батька свого чоловіка і була обстріляна ворожими солдатами	Отримала поранення	Від отриманих поранень померла під час транспортування до Ічнянської міської лікарні
38	Кубрак Микола Федорович (цивільна особа)	16.01.1956 р.	с. Припутні, вул. Шевченка, 34	31.03.2022 р. близько 16 години	З білою пов'язкою вийшов до приміщення старостату, біля прапору України, де і був розстріляний ворожими солдатами		Загинув
39	Пабат Володимир Степанович (цивільна особа)	04.05.1969 р.	с. Припутні, вул. Шевченка, 26	01.04.2022 р. близько 19 години	При переїзді понтонного мосту автомобіль, в якому їхав Пабат В.С. підірвався на міні		Загинув
40	Пабат Тетяна Василівна (цивільна особа)	05.04.1974 р.	с. Припутні, вул. Шевченка, 26	01.04.2022 р. близько 19 години	При переїзді понтонного мосту автомобіль, в якому їхала Пабат Т.В. підірвався на міні		Загинула
41	Пабат Ганна Володимирівна, (цивільна особа)	11.12.1995 р.	с. Припутні, вул. Шевченка, 26	01.04.2022 р. близько 19 години	При переїзді понтонного мосту автомобіль, в якому їхав Пабат Г.В. підірвався на міні	Травма голови, перелам кітки	Допровлена до Ічнянської міської лікарні, де проходила

						верхньої челюсті	лікування . 02.04.2022 р. переправлена до однієї з лікарень м. Києва (Орієнтовно №18)
42	Пабат Олександр Володимирович	24.01.2008 р.	с. Припутні, вул. Шевченка, 26	01.04.2022 р. близько 19 години	При переїзді понтонного мосту автомобіль, в якому їхав Пабат О.В. підірвався на міні	Травма голови	Доправлений до Ічнянської міської лікарні, де проходить лікування. <u>Виписаний з лікарні 05.04.2022 р.</u>

Примітка: інформація про загиблих неповна. Наприклад, у селі Дорогинка під час бойового зіткнення з російськими солдатами, що грабували сільську крамницю, отримав смертельне поранення С. Проценко. Можливою причиною є те, що він належав до ніжинської тероборони, і ця інформація до міської ради Ічні не надходила.

Науково-популярне видання

УПОРЯДНИКИ:

Кривобок О. П. (кер. авт. кол.)

Крупенко О. В.

Страшко Є. М.

**СІЛЬСЬКІ ГРОМАДИ ІЧНЯНЩИНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО ЛИХОЛІТТЯ 2022 РОКУ**

Технічний редактор – І. П. Борис

Дизайн обкладинки – В. М. Косяк

Книга друкується в авторському редагуванні.

Підписано до друку 03.06.24 р.
Гарнітура Times
Замовлення № 81

Формат 70x100/16
Обл.-вид. арк. 34,26
Ум. друк. арк. 71,61

Папір офсетний
Електронне вид-ня

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.

м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3^А
(04631) 7–19–72

E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.